Emel Akal • MÜSLÜMAN KOMÜNİSTLER Petrograd - Kazan (1917 - 1918)

Emel Akal

Müslüman Komünistler

Petrograd - Kazan (1917 - 1918)

iletişim

EMEL AKAL • **Müslüman Komünistler**

EMEL AKAL İlk, orta, lise öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nü bitirdi. 1970'li yıllarda aktif sol politikada yer aldı. İlerici Kadınlar Derneği üyesi olarak İstanbul, Diyarbakır, Van, Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun ve Bursa illerinde örgütlenme çalışması yaptı. 1996'da ODTÜ'de sosyoloji yüksek lisansı, 2001'de Ankara Üniversitesi'nde siyaset bilimi doktorası yaptı. Boğaziçi, Muğla, Bilkent üniversitelerinde Türkiye tarihi üzerine dersler verdi. Birçok makalesinin yanı sıra *Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması* (İletişim, 2011); *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm* (İletişim, 2012); *Moskova, Londra, Ankara Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri* (İletişim, 2012) adlı kitapları yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 2925 • Araştırma-İnceleme Dizisi 470
ISBN-13: 978-975-05-2951-1
© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2020, İstanbul

EDİTÖR Aybars Yanık
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Doğu halkları komünist örgütleri delegeleri, Kasım 1918, detay
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

EMEL AKAL

Müslüman Komünistler

Petrograd-Kazan (1917-1918)

iletişim

Türkiye Komünist Partisi ve Mustafa Suphi Yoldaş'a,
TKP'nin kuruluşunun 100. yılında saygıyla...

1920-2020

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 9

TEŞEKKÜR 11

ÖNSÖZ 13

GİRİŞ 25
Rusya Müslümanları 36
Yusuf Akçura (1876-1935) 45

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞUBAT 1917 - MART 1918

Çarlık yıkıldı: Petrograd 49
Çarlık yıkıldı: Kazan 57
Rusya'da özgürlük günleri: Herkese, herkese, herkese... 73
Birinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı/Kongresi 81
Temmuz günlerinde Kazan 96
Osmanlı Devleti'nin irredentist faaliyetleri ve Yusuf Akçura 103
Ağustos: Darbe büyük, ama Bolşevikler ayakta 118
Devrim hazırlıkları 125
Bir Devrim Nasıl Yapılır? 25 Ekim 1917 131
Kazan'da Devrim günleri 141
Müslüman burjuvazi Devrim'i yok sayıyor 146

Başkurtların yolu 157
Kurucu Meclis 166
Millî mesele: Teoride ve pratikte 172
Narkomnats/Millî İşler Komiserliği ve Muskom 182
İdil-Ural Devleti'nin kuruluşu ve tasfiyesi 195
Nihayet barış 208

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN KOMÜNİSTLERİN DEVLET KURMA DÖNEMİ

Müslüman Komünist Partisi'ne doğru 221
Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti 227
Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluş çabaları 236
Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki gelişmelere müdahalesi 249
25 Mayıs: Çekoslovak İsyanı ve KOMUÇ 265
Tüm Rusya Müslüman Komünistler (Bolşevik) Partisi kurulur 273
İç savaşta Müslüman Kızıl Ordu'ya katıl 280
6-8 Temmuz: Sol-SR ayaklanması ve Sol-SR'lerin tasfiyesi 285
Komünist Müslümanlar 291
Mustafa Suphi ve Türk Sosyalistleri Konferansı 295
Beyaz Ordu ilerliyor 306
Peş peşe suikastlar: Bolşevikler sertleşiyor 321
Yusuf Akçura İdil-Ural topraklarında 327
Kazan geri alındı 342
4-12 Kasım 1918: Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Syezdi/Kongresi 351
Sovyet Devleti'nde merkezileşme: Sekizinci RK(B)P Kongresi kararları 374

SONUÇ 385

EK

ŞERİF AHMEDOVİÇ MANATOF (1887-1936) 395

KAYNAKÇA 407
DİZİN 427

KISALTMALAR

ADK	Askerî Devrimci Komite
AKDK	Tüm Rusya Anavatanı Kurtarma ve Devrim Komitesi
İskomus	Tüm Rusya Müslümanları Daimi İcra Komitesi (İspoinitelny Musulmansky Komitet)
İTF	İttihat ve Terakki Fırkası
KOMUÇ	Kurucu Meclis Komitesi
MK	Merkez Komitesi
MMAK	Merkez Müslüman Askerî Komitesi
MMK	Merkez Müslüman Komitesi
MSK	Müslüman Sosyalist Komitesi
MMSK	Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi
Muskom	İç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri Komiserliği
NARKOM	Halk Komiseri
Narkomnats	Milliyetler Halk Komiserliği Milliyet İşleri Komiserliği
NARKOMVOEN	Askerî İşler Halk Komiserliği
OZAKOM	Özel Transkafkasya Komiserliği (ZAK Kafkasya)
REVKOM	Devrimci Komite
RSDİP(B)	Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik)
RSDİP	Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi
RK(B)P	Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi

RMSKP	Rusya Müslüman Sosyalist Komünist Partisi
Sovnarkom	Halk Komiserleri Komitesi/Sovyeti (Sovet Narodnykh Komissarov)
TBSC	Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
THİF	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
UKKTH	Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı
vba	Vurgular bana aittir

TEŞEKKÜR

Bu çalışmaya Temmuz 2017'de Ege'de bir köyde, Payamlı'da başladım. 2018'de başlayıp 2019 yılının Mart ayına kadar süren ciddi sağlık sorunları araya girdi. Mart 2020'de yayınevine teslim ettim. Aşağı yukarı bir ömür artı iki buçuk sene...

Çalışmamı konuları konuşacak, tartışacak bir tek yoldaş, bir tek meslektaş olmadan, duvara, tavana bakarak, yürüyerek, zihnimde tartışarak yaptım. Ama yardıma ihtiyacım olduğunda elimi kime uzattıysam geri çevirmedi. Teşekkürlere başlarken ilk sırada teşvik etme ve destek olma konusunda birinci, her sorunumda yanımda olan ve çözüm üreten Oktay Özel'i saymalıyım.

Bakü'den bizzat getirmiş olduğum, 1918 yılında Petrograd'da Arap harfleri ile Tatarca basılmış olan *Kızıl Şimal* gazetesindeki makalelerin transkripsiyonu gündeme gelince büyük içtenlikle yardım etmek isteyen Zuhal Focan'a teşekkür etmeden geçemem. Makalelerin bir kısmını ben transkribe ettim. Sonra her zaman olduğu gibi Trabzon'dan Veysel Usta imdadıma yetişti ve çok kısa zamanda makaleleri transkribe etti. Tatarca bilmeden yapılan bu transkripsiyonlar Boğaziçi Üniversitesi'nden arkadaşım Dr. Gün Soysal'a gitti. O tüm makalelerin Tatarcalarını düzeltti. Bu kez bir Tatar arkadaşımıza gönderilerek hepsinin Türkçeye çevrilmesi sağlandı. Sonra bazı bölümler yine Gün Soysal'a gitti. Bu trafik, giden gelen mailler iki ay

kadar sürdü. Veysel Usta'ya ve Tatarcadan Türkçeye çeviren arkadaşıma ne kadar teşekkür etsem azdır. Ama bu çalışmanın başından itibaren bana verdiği destek ve teşvik, gönderdiği makaleler, sürekli sorduğum sorulara bıkıp usanmadan verdiği yanıtlar ve son olarak metni okuyup görüş bildirdiği için Gün Soysal'a nasıl teşekkür etsem bilmiyorum.

Bu çalışma süresince günümüz teknolojisinin yarattığı imkânlar sayesinde Rusça kaynaklardan da yararlandım. Teknoloji mucizeler yaratıyor, çok meşakkatli de olsa çeviri yapılabiliyor. Genç arkadaşım Fırat Sözeri bana Rusça makaleler göndermekle kalmadı, Rusça metinlerin *Google* ve *Yandex*'le nasıl çevrileceğini de öğretti. Aradığım bir şahsı veya kurumun adını Rusçaya çevirip Rusça makaleler bulmayı öğrendim. Kiril alfabesini zaten bildiğim için içeriğini aşağı yukarı anlayabiliyordum. Önemli bulduklarımı bazen paragraf paragraf, bazen sayfa sayfa internet üzerinden genellikle İngilizceye çevirdim. Çünkü yapay zekâ henüz Türkçeye çevirme konusunda çok yetersiz (ilgililerden rica ediyorum: Dünya dillerinden Türkçeye çeviri işinde daha çok çalışmak gerekli). Önemsediğim bölümleri daha sonra Fırat Sözeri'ye denetlettim. Bazı çeviriler de yapan Fırat Sözeri'ye teşekkür borçluyum.

Haluk Yurtsever yoğun işlerinin arasında kitabı okuma ricamı kırmadı, öneri ve eleştirilerinden çok yararlandım. Dr. Yalçın Murgul da okuma önerime olumlu yanıt verdi. Eleştirileri ve sabırla, hiç üşenmeden yaptığı düzeltmeler benim için çok değerliydi. Her ikisine de teşekkürlerimi sunuyorum.

Dostum Arif Geniş birkaç dosya halindeki kitabı birleştirip teknik konularda imdadıma koştu: "Başlıklar nasıl yapılır Arif? Kaynaklar nasıl alfebetik sıraya dizilir Arif?" Kendisine çok teşekkür ederim, sağ olsun, var olsun.

Beni sürekli masa başında görmekten şikâyet etmeyen hayat arkadaşım Ali'ye teşekkürlerimi sunmadan bu liste tamamlanamaz.

ÖNSÖZ

Ben hep "hikâye anlatmak" istedim. Şimdi adını bile hatırlamadığım bir roman yazmışlığım bile var taa ortaokulda. Sonra yazmak için hep bekledim, yeterince biriktirmek, yeterince olgunlaşmak için. Yazma isteğim o kadar güçlü idi ki hep günlük tuttum. Günlüklerim 12 Eylül 1980 sabahı banyo sobasında dumanlarla göğe karıştı...

Tam yazma zamanım geldiğinde, otuzlu yaşlarımın ikinci yarısında üniversiteye dönüp, yüksek lisans ve doktora yapınca benim "hikâye anlatma" isteğim "bilimsel" zorunluluklarla kuşatıldı, hikâyeler "gerçekten ne oldu"lar, "içindekiler", "dipnotlar", "kaynaklar" arasında kayboldu gitti.

Mesela Çarlığı yerle bir eden Rusya'nın muhteşem işçi ve emekçi halklarının hikâyesini; hani soğuk bir şubat gününde, önleri barikatlarla kesilince caddelerden donmuş Nevski Nehri'ne inip düşe kalka, kayarak yürüyen ve sonra tekrar köprülere tırmananarak Nevski Bulvarı'nı işgal eden on binlerce göstericinin (Meivelle, 2017) nefes kesen hikâyesini anlatmak isterdim.

Mesela Devrim sırasında tarih sahnesine çıkan siyasi aktörlerin hikâyelerini anlatmak isterdim. Hani, 1917'nin Ağustos'unda, Petrograd'ı ele geçirmek için Kornilov'un gönderdiği Vahşi

Tümen'i taşıyan trenin lokomotifinin önü, raylara konulan ağaç kütükleriyle kesilmiştir. Trenin önünü kesenler, Vahşi Tümen'in askerlerine devrim karşıtlarının aleti olmamaları için ajitatif konuşmalar yapmaktadır; bunlardan biri ünlü Kafkas lideri İmam Şamil'in oğlu Mekteb-i Sultani, yani Galatasaray Lisesi ve Mekteb-i Mülkiye mezunu M. Zahid Şamil'dir... Nereden, nereye...

Ya Şerif Manatof, ya Mustafa Suphi? Birinin yolu Rusya'dan Anadolu'ya, diğerininki Anadolu'dan Rusya'ya düşmüş iki genç adam. Ya 1918 yılının bir Eylül gecesinde Tatar Yusuf Akçura ile Başkurt Ahmetzaki Validov'un Ufa'da herhalde sabahlara kadar süren konuşmaları...

Hepsinin masalını anlatmak isterdim.

Olmadı. Akademik "zehirlenmişlik", "hikâye anlatmama" izin vermedi.

2017 yılının yaz aylarında "1917 Ekim Devrimi'nin yüzüncü yılı" dolayısıyla benden yazı istenmesiyle tekrar Ekim Devrimi üzerine okumaya başladım. "Tekrar" derken, 14-15 yaşımdan bu yana döne döne okuduğum, anlamaya, anlatmaya çalıştığım bir dönem... Militan bir devrimci olarak 1970'lerde Lenin'in kitaplarını kimbilir kaç kere okudum, okuttum ve anlattım. 12 Eylül 1980 askerî darbesinden on bir yıl sonra, 1991'de af çıkıp da hakkımdaki "gıyabi tevkifat kararı" düşünce başladığım sosyoloji yüksek lisansı ve siyaset bilimi doktora çalışmaları sırasında Marksist devlet kuramından yabancılaşmaya, kadın meselesinden toprak meselesine kadar nice ödevler yazdım.

Son yıllarda Avrupa tarihi üzerine yaptığım okumalar sırasında, 19. yüzyıla gelince tekrar Marx ve Engels'e dönmüş; 1789, 1848, 1852, 1871 devrimlerinin oluşma, olgunlaşma ve bastırılmasının nedenleri üzerine yoğunlaşmaktaydım. Tam bu sırada devrimlerin en büyüğü olan Ekim Devrimi hakkında yazı yazmam istenince tekrar 1917'ye, Rusya'ya, Lenin'e, Bolşevik Partisi'ne geri döndüm. Bu vesile ile Sovyet Devrimi hakkında Sovyetler Birliği çöktükten sonra, ideolojik önyargılardan arınmış, daha sakince kaleme alınmış pek çok yeni kitaba ulaştım.

2017 yılının Ekim ayına doğru Ekim Devrimi'nin yüzüncü yılı için yazdığım yazıları teslim ettim, birkaç konuşma yaptım,

aylardan Aralık oldu, ama ben konudan bir türlü kopamadım. Merakımı özellikle kışkırtan, "Petrograd ve Moskova'da bütün bunlar olurken Kazan, Ufa, Orenburg, Taşkent, Bakü, Bahçesaray gibi Müslüman toplumların yaşadıkları yerlerde neler oluyordu?" sorusuydu. Milliyetler hapishanesi Çarlık Rusya'sında ezilen ulus konumundaki Polonyalı, Ukraynalı, Gürcü, Ermeni ve benzerlerinin dışındakiler, yani genelde tarihçilerin ilgilendiği azınlıklardan olmayanlar, yani Tatarlar, Başkurtlar, Türkmenler, Azeriler ve benzerleri ne yaptı? Devrim onları nasıl etkiledi, onlar Devrim'e nasıl katıldılar? Söylendiği ve yazıldığı gibi onlar Türkçü ve İslâmcı mıydılar?

Genelde Ekim Devrimi öncesi ve sonrasında Müslüman coğrafyaya ilişkin yapılan çalışmalarda milliyetçi Müslümanların muhtariyet elde etmek için verdiği mücadeleler anlatılır. Sanki Müslümanlar sadece milliyetçi bir faaliyet içindedir ve işçi sınıfının Moskova ve Petrograd'da yürüttüğü iktidar kavgasıyla ilgilenmemişlerdir.

Bu konu zaten uzun zamandır ilgimi çekiyordu. 2004-2008 yılları arasında "Bolşevik Rusya'da Müslüman Komünistler" adını koymayı düşündüğüm bir çalışma yapmaya başlamış, Bakü'ye gitmiş, kaynaklar getirmiş, Türkçe ve İngilizce literatürdeki kaynakları taramıştım. Ama başıma bir felaket gelmiş, olmayacak işler olmuş, kaynak kitaplarım ve not aldığım beş defterim çalınmıştı... Bu olay üzerine yaşadığım büyük travma ile konudan tamamen uzaklaşarak *İştiraki yuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri* adlı kitabımı yazmaya yönelmiştim.

Ama işte neredeyse tam on sene sonra "Müslüman Komünistler" beni yine kendine çekiyordu...

Uluslararası literatürde 1917 Devrimleri üzerine yazılanlar genel olarak Pertograd ve Moskova merkezlidir. Bense 1917 Ekim Devrimi öncesi ve sonrasında Petrograd merkezli faaliyetlere paralel olarak Rusya'daki Müslüman toplulukların faaliyetlerini takip ettim. Lenin Petrograd'da Nisan Tezleri'ni sunarken, Mollanur Vahidof, Sultan Galiyef veya Mustafa Suphi nerede, ne yapıyordu? Geçici Hükümet'in Bolşevikleri yok etmek üzere başlattığı Temmuz Saldırısı sürecinde sosyalist olan

ve olmayan Müslümanlar ne tepki verdi? Ya Devrim olur olmaz Rusya topraklarına ayak basan Yusuf Akçura... Ya Türkiye'de yakından tanınan Ahmetzaki Validov, yani Zeki Velidi Togan, ya Şerif Manatof... Ben hem Moskova'dan Kazan, Orenburg ve Ufa'ya bakmak istedim, hem de Kazan, Orenburg ve Ufa'dan Moskova'ya.

Bu çalışma sırasında binlerce kilometreye uzanan bir coğrafyada dağlar, nehirler, denizler, ovalar, vadiler, hatta çöllerle birbirinden ayrılmış Müslüman dünyası ile daha yakından tanıştım. Farklı etnisitelere, hatta boylara bölünmüş, büyük ölçüde göçebe, hayvan yetiştiricisi, at sırtında yaşayan toplumlar. Kazan'da olduğu gibi tüccar ve köylü, Bakü'de olduğu gibi sermayedar ve proleter sınıflara bölünmüş, derin bir kültüre sahip bu dünyayla daha yakından tanıştım. Avrupalının, Rus'un, hatta Osmanlı vatandaşlarının bile küçümsediği, aşağıladığı, doğayla barışık yaşayan topluluklar.

Bu çalışma süresince önce tüm Rusya Müslümanlarının faaliyetlerini anlamaya çalıştım. Ama gördüm ki Kırım-Bahçesaray, Azerbaycan-Bakü, Tataristan-Kazan, Başkurdistan-Orenburg, Türkistan-Taşkent, Buhara, Hive gibi merkezlerdeki farklı ulusların, kendi özgün koşullarında verdikleri mücadelenin tamamını anlamak da, anlatmak da kolay değil. 1917-1920 yılları arası öylesine inanılmaz, öylesine hareketli, öylesine karmaşık bir dönem ki... Çünkü Rusya'da yaşanan bu dört yıl, onlarca yıla bedel değişimlerin yaşandığı yıllar. Daha önceki çalışmalarımda zaten Kafkasya'ya değinmiştim. Şimdi her birinin macerası ayrı bir çalışmayı hak eden bu merkezlerden "Şimal Türkleri"ni, İdil-Ural Tatar ve Başkurtlarını anlatmayı seçtim.

Tatar ve Başkurtların 1917-1920 yılları arasını kapsayan hikâyesi beni içine aldı. Müslüman Sosyalist Komitesi'ni kuran, Sovyet Hükümeti'nin Milli İşler Komiserliği'ne[1] bağlı olarak kurduğu Musom'un ilk başkanı Mollanur Vahidof da, meşhur

1 1918'de hem Tatar basınında hem de Mustafa Suphi'nin yayımladığı *Yeni Dünya* gazetesinde Sovyet hükümeti/Sovnarkom'un bir bakanlığı/Komiserliği olan Narkomnats, "Milli İşler Komiseryatı" olarak anılmaktadır. Türkçe literatürde pek çok farklı çevirisinin yanında yaygın olarak Milliyetler Halk Komiserliği diye bilinmektedir.

Sultan Galiyef de bu hikâyede vardı. Türkiyeli okurun yakından tanıdığı TKP kurucusu ve ilk başkanı Mustafa Suphi, meşhur Yusuf Akçura, Anadolu'da Türkiye Bolşevik Komünist Fırkası'nı kuran Şerif Manatof, hatta Z. Validov hep Şimali Müslümanlar, yani İdil-Ural dairesi içindeydi.

Kazan, hem Müslüman burjuvazinin, hem de Müslüman sosyalistlerin aktif olduğu bir merkez, Rusya Müslümanlarının en gelişmiş, en münevver, en eğitimli kesimlerinin yaşadığı; sadece Çarlık Rusya'sına karşı verilen mücadelenin değil, Müslümanların kendi arasındaki keskin sınıf mücadelesinin de en iyi izlenebildiği kentlerden biri idi.

Ben kısa dönem çalışmayı seviyorum. Bu çalışmayı 1917-1920 yılları arasını kapsayacak biçimde planlamıştım. Ancak 4-12 Kasım 1918 tarihinde toplanan "I. Tüm Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Kongresi"nin bir dönüm noktası olduğu kanısına vararak incelemeyi bu noktada bıraktım. Böylece Şubat 1917-Kasım 1918 arasını, yani iki seneden kısa bir dönemi kapsayan bir çalışma yapmış oldum. 1918 yılının sonundan 1920 yılının Eylül ayında toplanan Doğu Halklarının Bakü Kongresi'ne kadar getirmeyi düşündüğüm iki yıllık dönemi, yani 1919-1920 yılları arasını kapsayacak ikinci cildi de yazmayı düşünüyorum. Ben niyet ettim, gerisi kısmet...

Bu çalışmada Şubat ve Ekim 1917'de gerçekleşen büyük Devrimleri anlatmadım. 1917-1918 yıllarında Rusya Müslümanlarının yaşadıklarını anlamak ve anlatmak için Rus Devrimlerini geri plan olarak kullandım. Bu nedenle okur beni pek çok olguyu göz ardı etmekle eleştirebilir.

Marksistler ve Rusya Müslümanları

Ben entelektüel gıdasını daha çocuk yaşlardan itibaren sol/sosyalist düşünce dünyasından almış, kendini çok genç yaşlardan itibaren "enternasyonalist" olarak tanımlayan biriyim. Benim için "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" sloganı esastır. Bu nedenle ırkçılıktan tiksindim, emekçi sınıfları birbirine kırdıran milliyetçiliğe mesafeli durdum. Türk milliyetçilerinin "Ben

bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur/Sinem, özüm ateş ile doludur" hamaseti, Türklere yöneltilen övgüler, yüceltmeler bana çok uzaktı. "Esir Türkler, Dış Türkler" için dökülen gözyaşlarına bir yakınlık hissetmedim. Benim için esas olan ırkı, milliyeti, cinsiyeti, dini, dili ne olursa olsun emekçi dayanışmasıydı. Bu nedenle Sovyet Rusya'da Müslümanların yaşadığı mağduriyet anlatılarına karşı hep mesafeli durdum. Ama bu tutum Rusya Müslümanları hakkında bilgi sahibi olmaktan kaçtığım anlamına gelmiyor.

Rusya Müslümanlarının İstanbul'un düşünce ve politika dünyasıyla çok yakın olduğunu, zorda kaldıkları zaman Anadolu ve İstanbul'a, yani Osmanlı topraklarına kaçtıklarını elbette biliyordum ve yazdım da. İstanbul'a Rusya'dan, Rusya'ya İstanbul'dan taşınan fikir ve tecrübeleri izlemek, keşfetmek hep ilginçti. Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Kırım, Kafkasya, Türkistan gibi yerlerde Rus Çarlığı'nın mezalimini "etnik" kökenim dolayısıyla değil, bir Marksist olarak acı ve üzüntüyle okudum. Rusya'dan sürülen Müslüman unsurların, Kırım Tatarları ve Çerkeslerin yaşadıkları acıyı ruhunda hissetmemek mümkün müdür?

Osmanlı Devleti'nin pan-İslâmist, pan-Türkist, irredentist heves ve planları benim gibi soldan bakanların Rusya Müslümanlarına mesafeli durmasına yol açmış olsa da, elbette Rusya Türk-Tatar-Müslüman toplulukların varlığını görmezden gelemezdik. Sadece ilgi alanımızda değildi.

Kolonyalizme, kapitalizme, emperyalizme, yani sömürü, baskı ve eziyetin her çeşidine karşı olan solcuların, Rusya Türk-Müslümanlarına mesafeli davranmasında, 1930'lu yıllarda "Prometeci" Rusya Türklerinin Nazilerle işbirliği yapmalarının ve Türkiye'de ırkçı, faşist Nihal Atsız'la kol kola girmelerinin de payı büyüktür.

Bu çalışma boyunca milletler hapishanesi Çarlık Rusya'sındaki pek çok ezilen ulus gibi, Müslümanların da ezilen ulus kategorisinde olduğu gerçeği ile yola çıktım ve kendimi bir Marksist olarak bu konuya ilgi göstermek, incelemek ve söz söylemek zorunda hissettim.

Dikkat çekmek istediğim bir başka husus da şu: Lenin, Trotski, Stalin, Buharin gibi Ekim Devrimi'nin önde gelen devrimcilerinin tuttuğu günlüklerde, yazdıkları kitaplarda, hatta bu liderler hakkında yazılan kitaplarda bile, hayatlarının Müslüman topluluklarla kesiştiği dönemler yok. Ukrayna Rada'sı, Gürcü meselesi, Polonya harekâtı ile ilgili olarak herkes yazıyor ama Müslümanlarla ilgili çok az çalışma var, onlar da son yıllarda yapılmış. Örneğin kurulan ilk Bolşevik Hükümet'in Milli İşler Halk Komiseri Stalin, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin birinci derecede mimarı olmasına karşın, onun hakkında iki cilt kitap yazan Isaac Deutscher (850 sayfalık kitabında 3-4 sayfa) başta olmak üzere, Stalin biyografisi yazarları Rusya'da Müslüman topluluklara yok muamelesi yapıyor. Aynı I. Deutscher, Trotski hakkında yazdığı üç ciltlik kitapta Kızıl Ordu'nun lideri olarak bütün iç savaş boyunca Müslüman Kızıl Ordular kurmuş, bu Müslüman Kızıl Birlikler'le birlikte Beyazlara karşı savaşmış olan Trotski'nin Müslümanlarla ilişkilerinden söz etmiyor. Ama daha ilginci ve acısı, yazmaya doyamayan, elinden kalem düşmeyen Trotski bile, diğer kitaplarında olduğu gibi, *Rus Devrim Tarihi* adlı kitabında da Müslümanlar hakkında neredeyse hiçbir şey yazmıyor. Zihinler sadece bakmak istediği yere bakıyor, görmek istediğini görüyor.

Olgu mu, kuram mı?

Bu çalışma süresince iki meseleyi anlamaya çalıştım: *İlki* bir devrim nasıl yapılır ve nasıl korunur? Ekim Devrimi'nden sonra, hatta önce, devrilen iktidarın sahibi olan *ulusal* ve *uluslararası* burjuvazinin her türlü araçla Sovyet iktidarına nasıl saldırdığını, iç savaşın doğrudan destekçisi olduğunu gün gün izledim. Bu saldırılar, işçi sınıfı iktidarının karşısındaki güçlerin direnişini kırmanın ne kadar zor olduğunu göstermekteydi.

İkincisi milli meselenin çözümünde nelere dikkat etmek gerekir? Sovyet Rusya pratiğinin iyi incelenmesinin, Türkiye'de Kürt meselesinin çözümüne katkı yapacağı kanısındayım. Kürt meselesinin çözümünde, Sovyet Rusya'da *Ulusların Kendi Ka-*

derini Tayin Hakkı doğrultusunda Müslüman kesimlere nasıl yaklaşıldığını, neler yapıldığını incelemek bir laboratuvar görevi görecektir.

Bu çalışmada milli meselenin çözümü konusunda kuramsal tartışmalara girmedim, çünkü bu tür tartışmalarla ilgili her dilden pek çok yazı, makale, kitap var. Ben Bolşeviklerin Ekim Devrimi öncesi milli meselenin çözümü hakkında neler "söylediğini" ve Ekim Devrimi sonrasında neler "yaptığını" anlamaya çalıştım. Sovyetlere sahip çıkan sol-SR'lerin de tutumunu kısaca anlattım.

1917'de Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı/UKKTH konusunda dünyanın en kararlı siyasetçisi olan Lenin ve Bolşevikler, bu meseleyi çözmek için iktidara geldiklerinde nelerle karşı karşıya kaldılar ve ne yaptılar? Pratik olarak, gün gün neler yaşandı? Hani Engels, 21 Eylül 1890 tarihli Joseph Bloch'a yazdığı mektupta der ya:

> Tarih, sonal sonuç her zaman, her biri bir sürü özel yaşam koşulları tarafından oluşturulmuş büyük sayıdaki bireysel iradenin çatışmalarından çıkacak biçimde yapılır; öyleyse birbirlerini karşılıklı olarak engelleyen sayısız güçler, güçlerin sonsuz bir paralelkenarlar grubu vardır tarihte, kendisi de bir bütün olarak *bilinçsiz* ve kör bir biçimde hareket eden bir gücün ürünü gibi bakılabilecek bileşke –tarihsel olay– işte güçlerin bu sonsuz paralelkenarlar grubu içinden çıkar. Çünkü, bir bireyin istediği şey bir başka birey tarafından engellenmiştir ve bundan da kimsenin istemediği bir şey çıkar.
>
> [...]
>
> Ama –her biri kendi fizik yapısı ve son kertede iktisadi dış koşulların (ya da kendi öz kişisel koşullarının ya da genel toplumsal koşulların) kendisini ittikleri şeyi isteyen– çeşitli iradeler yüzünden, bu iradeler istedikleri şeye erişemez, ama genel bir ortalama ile, ortak bir bileşke ile kaynaşırlar, (gene de kimsenin bundan – ç.n.) bu iradelerin sıfıra eşit oldukları sonucunu çıkarma hakkı yoktur. Tersine, her biri bileşkeye katkıda bulunur ve bu niteliklerle, bileşkede içerilir (1979, s. 592).

Sovyet Rusya paralelkenarı içinde hangi dinamikler, hangi iradeleri yok etti? Bolşevikler milli meselenin çözümünde attıkları adımlarda kendi partilerinin içinden ve dışından ne gibi direnişlerle karşılaştı? Pratikte ne oldu? Gerçekten ne yaşandı? Kimin ileri adımını kim, niye ve nasıl engelledi? Sadede gelelim: Sovyet Rusya "milli meseleyi" çözdü mü?

Kuramsal tartışmalardan ziyade, olguları takip etmeyi hep daha çok sevdim.

Dil ve terminoloji sorunu

Bu çalışma boyunca en büyük sorunlardan biri terminoloji sorunu idi. Büyük çoğunluğu Rusçadan İngilizceye, İngilizceden de Türkçeye çevrilen kitaplarla dil birliğini sağlamak son derece zor. Her çevirmen kendine göre tanımlar yapmıştı. Kongre, kurultay, syezd, hatta konferans; Sovyet, Konsey, Şura, Birlik, komite, komiserlik... Çevirilerde bu gibi kelimelerin hepsi birbirine karışmış durumdadır. Okurun aynı sayfada farklı kitaplardan yapılan alıntılarda dil birliğinin sağlanmadığını gördüğünde beni suçlamamasını diliyorum.

1918 yılında *Kızıl Şimal* adlı Tatarca yayımlanan gazetedeki terminoloji, Mustafa Suphi'nin Moskova'da yayımladığı *Yeni Dünya* gazetesinde kullandığı terminoloji ile hemen hemen aynı. Dolayısıyla ben de çoğu Rusçadan İngilizceye, İngilizceden Türkçeye çevrilen kitaplarda her biri farklı yazılan isimlerden ziyade, o zamanların Rusya'sında Tatarlar ve Müslümanların Arap alfabesi ile yazdıkları yazım şeklini ve terminolojiyi tercih ettim.[2] Bu nedenle Milliyetler Halk Komiserliği değil, Milli İşler Komiserliği, Troçki değil Trotski, Müslüman isimler "ov"la değil, "of"la bitiyor, hatta bazen "of"u da atmışlar. Ama

2 Dr Yalçın Murgul'un isimlerin "resmi olarak 'ov' ile" bittiği; "Bizim esas alacağımız resmi isimlerde yaygın uluslararası kullanım benimsenmeli" uyarısına karşın ben tercihimi değiştirmedim. Çünkü "uluslararası kullanım" denilen şey, Rusça Kiril harflerinden Latin harflerine çevirilen isimlerin uluslararası kullanımıdır. Eğer Tatarlar isimlerini kendi alfabelerinde böyle yazıyorsa ve isimlerin "ov"la bitmesi Rusların kültürel baskısı olarak yorumlanıyorsa, ben "of"la bitirmeyi tercih ettim.

Türkiye'de sol/sosyalist okurun 1960'lı yıllardan bu yana aşina olduğu terminolojiye de yakın durmaya çalıştım. Ve muhteşem bir nehir olan Volga yerine İdil yazmak bana bir borç gibi geldi.

Artık Bolşevik, Menşevik, Sovyet kelimelerinin dilimize yerleştiği gibi en az onlar kadar önemli olan SR (okunuşu es-er) kelimesi de dilimize yerleşmeli. SR harfleri "Sotsialisticheskiy Revolyutsioner",[3] yani Sosyalist Devrimci Parti'nin baş harfleridir.

"Zeki Velidi Togan" ismi yerine "Validov" yazmayı tercih etmemin sebebi ise, Togan'ın hatıralarında kendisi için "Validov"u kullanmasıdır. O da tıpkı "Ahmet Agayef"in 1911'de adını "Ahmet Ağaoğlu" olarak değiştirdiği gibi, Türkiye'de milliyetçilerin baskısı ile adını değiştirmiştir. Ama ben 1917-1918 yılları arasında Rusya'da kullandığı ismi kullanmayı seçtim. Zaten 1934 yılında bile yazdığı "17 Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi" adlı makalesinde "Ahmet Zeki Valîdi" imzasını kullanmıştır. Ayrıca Başkurt ama Başkurdistan.

Bu çalışma boyunca "Bolşevik Rusya, Bolşevik hükümeti" yerine "Sovyet Rusya, Sovyet hükümeti" demeyi tercih ettim. Çünkü sol-SR'lerin Sovyet karşıtı pozisyon aldığı 1918 yılının Temmuz ayına kadar gerek Sovyetlerde, gerekse hükümette bir koalisyon söz konusudur. Mart 1918'deki kongrede Bolşevikler, "Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik)/RSDİP(B)" adını bırakarak "Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi/RK(B)P" adını almıştır. Dolayısıyla 1917 Ekim Devrimi sonrasında Bolşevik Parti'ye kitlesel olarak üye olan Müslümanların "Bolşevik" olması değil, "komünist" olması söz konusudur. Yine de Bolşevik sözcüğünün büyülü çekiminden kurtulamadım ve bolca kullandım.

TKP'nin kuruluşunun 100. yıldönümü

Kitabın yayımlanmasının TKP'nin kuruluşunun 100. yıldönümüne denk gelmesi benim için mutlu bir tesadüf oldu. Küçük yaşlarımdan itibaren "Ekim Devrimi'nin aydınlığında, pro-

3 SR/sotsialisticheskiy revolyutsioner: социалистический революционер.

letaryanın anavatanı olan Sovyet Rusya'da, Bakü'de kurulan TKP" efsanesi beni büyülemiş; henüz ortaokuldayken tanıştığım büyük şair, yoldaşım Nâzım Hikmet'in şiirleri beni "gündüzlerinde sömürülmeyen, gecelerinde aç yatılmayan" insanca, hakça bir düzen için mücadele etmeye yöneltmiştir. Komünistler tüm baskı ve sömürü biçimlerine karşı çıkarak toplumların namusu ve vicdanı oldu. Kim ne eleştiri getirirse getirsin, tüm hatalarına karşın Sovyetler Birliği çöktükten sonra dünya, daha yaşanası bir yer olmadı, tam tersine.

Bu çalışmada TKP'nin kurucusu olan Mustafa Suphi büyük yer tutuyor. Başka bir yerde yazdığım gibi Mustafa Suphi, insan toplumlarının yaşadığı o en büyük macerada, orada, Sovyet Rusya'daydı. 1917-1920 yılları arasında, tüm dünyanın kalbinin attığı o topraklarda, o kalkışmanın tam ortasında yaşadı. Sınıfsal, etnik, dinsel, mezhepsel, ideolojik tüm çıkar gruplarının karşı karşıya geldiği ve çarpıştığı o sıcak günlerde, o da orada vuruşmaktaydı. "Bir tek amaca doğru, ilk kez ve çiğnenmemiş bir yolda" yürüdü (Cohen, 1991, s. 13). Öldürenler unutturmaya muvaffak olamadılar.

TKP ve kurucusuna, kuruluşunun 100. yılında saygıyla.

Devrim ve Sovyet tarihyazımı hakkında

Gerek Şubat ve Ekim Devrimleri, gerekse Rusya Müslümanları hakkında tüm dünyada pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmekte. Batılı yazarlar Tatar-Başkurtlar ve onların arasındaki "çatışma" hakkında pek çok makale ve kitap yazıyor. Bu konu hakkında ilk çalışmalar Almanya'da, İkinci Dünya Savaşı sırasında alınan Müslüman esirlerle çalışan, onları eğiten Gerhard von Mende ve Berthold Spuler tarafından yapılmış.[1] Her ikisi de Rusya doğumlu olan yazarların Nazi olduklarını ve 1930-1939 yılları arasında Zeki Velidi Togan'ın Almanya'da hocalık yaptığını hatırlayalım. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkistan hakkındaki hayallerini hayata geçiremeyen Almanya (Çolak, 2019), 1930'larda şansını tekrar zorlamaya niyetlendiği için dikkatler tekrar Rusya steplerine yönelmiştir.

Bu Alman yazarların Tatar ve Başkurtlara duydukları ilginin altında kısa bir süre sonra savaş ilan edeceği Sovyetler Birliği hakkında olumsuz propaganda yapmak niyeti bulunmak-

1 Gerhard von Mende, *Der Nationale Kampf der Russlandtürken, ein Beitrag zur nationalen frage in der Sovetunion*, 1936; Berthold Spuler, *Wolga-Tataren und Baschkiren unter russischer Herrschat*, 1950.

taydı. Batı tarihyazımında Tatar-Başkurtların yeri üzerine yazar Christian Noack iyi bir derleme yapmıştır: "The Tatar-Bashkir Feud revisited: Zaki Validi and the Bashkir Autonomy in Western Historiograpy" (Yeniden Tatar-Başkurt Kavgası: Zaki Validi ve Batı Tarih Yazıcılığında Başkurt Özerkliği).[2]

Savaş sonrasında bayrak, Almanlardan bir Polonya göçmeni olan Richard Pipes'a geçer. Pipes ilk basımı Harvard University Press'ten 1954'te yapılmasına karşın hâlâ gönderme yapılan *The Formation of the Soviet Union* (*Sovyetler Birliği'nin Şekillenmesi*) adlı ünlü kitabı yazar. Rusya Müslümanları hakkındaki ilk makalesi 1958'de, kitabı 1960 yılında yayımlanan Serge A. Zenkovsky ve Alexandre Bennigsen de bu ekole dahildir.

Alexandre Bennigsen ve onun kurduğu ekibin Rusya Müslümanları hakkında yaptığı çalışmalar Amerika'da devlet politikalarını belirlemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş'la birlikte, peş peşe yayımlanan bu kitapların CIA, RAND Corporation, National Defence Education Act tarafından finanse edildiği sıradan okur tarafından elbette bilinmemektedir.[3]

Bennigsen de Alman meslektaşları gibi Rusya'dan kaçarak Paris'e göç etmiş bir ailenin çocuğudur. 1913 Petersburg doğumlu olan ve 1919'da ailesiyle Fransa'ya kaçan Alexandre Bennigsen, Fransa'da Doğu dilleri eğitimi aldıktan sonra,

2 Christian Noack'ın kitabı hakkında detaylı bir değerlendirme Gün Soysal tarafından yapılmıştır. "Rusya Müslümanları Üzerine Almanya'da Yapılan Yeni Çalışmalar", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 11, Mart 2002, s. 293-302.

3 Bu kitapların bazıları şunlardır:

Alexandre Bennigsen, *The Evolution of the Muslim Nationalities in the USSR and their Linguistic Problems*, Londra, 1961;

Alexandre Bennigsen, *Islam in the Soviet Union*, Londra, New York, 1967;

Alexandre Bennigsen, *Sultan Galiyef, The U.S.S.R. and the Colonial Revolution*;

Alexandre Bennigsen ve S. Enders Wimbush, *Muslim National Communism in the Soviet Union: A Revolutionary Strategy for the Colonial World*, Chicago, 1970;

Alexandre Bennigsen ve S. Enders Wimbush, *Mystics and Commissars, Sufism in the Soviet Union*, Londra ve Berkeley, 1985;

Alexandre Bennigsen ve S. Enders Wimbush, *Muslims of the Soviet Empire. A Guide*, Londra ve Bloomington, Ind., 1986;

Alexandre Bennigsen ve Marie Broxup, *The Islamic Threat to the Soviet State*, Londra, 1983.

"Arap Olmayan Müslümanların Tarihi" kürsüsünün başkanı olmuş, Fransa'dan sonra ABD'de Chicago Üniversitesi ve Wisconsin-Madison Üniversitesi'nde dersler vermiş ve pek çok kitap yayımlamıştır (Kalinovsky). A. Bennigsen, bir Soğuk Savaş stratejisti olarak ABD dış politikasını doğrudan etkilemiştir. Sovyet Müslümanları hakkında yazdığı kitaplar, geçmişte gerçekten ne olduğunu anlamaya değil, ABD'nin çıkarlarına yönelik olarak toplum mühendisliği yapılmak amacıyla kaleme alınmıştır.

CIA ve Pentagon, Paul B. Henze'nin başkanlığında 1978'de "Nationalities Working Group" adıyla bir organizasyon kurmuş, burada sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin katılımları sağlanarak çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu kuruluş İslâmcılık ve Orta Asya üzerine yaptığı çalışmalarla Sovyetler Birliği'ni zayıflatmanın stratejilerini araştırmıştır.

Amerikan akademileri, Soğuk Savaş döneminde ABD dış politik çıkarları adına bilgi ve gücü kullanarak gerçekleri tahrif etmiştir. Artemy M. Kalinovsky, "Encouraging Resistance: Paul Henze, the Bennigsen school, and the crisis of détente" (Direnişin Teşviki: Paul Henze, Bennigsen okulu ve detant krizi) adlı makalesinde bu dönemi inceleyerek teşhir etmiştir.[4]

A. Beningsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, S. Enders Wimbush ve Bennigsen'in kızı Marie Broxup gibi "tarihçi"ler CIA ve Pentagon için çalışmıştır. CIA'in Sovyet milliyetleri analisti ve *Window on Eurasia*'nın kurucusu ve editörü olan Paul A. Goble da bu gruba dahildir. Hepsi Amerikan başkanları, ABD Dışişleri, CIA için çalışmış, başlarında Paul Henze, Sovyetler Birliği'ne yönelik toplum mühendisliği çalışmaları yürütmüş, "nasıl olur da Sovyetler'i yıkarız, zayıflatırız?" sorusuna cevap ararken "Acaba Rusya'da yaşayan Müslümanlar bir kalkışma ile bunu yapabilirler mi?" sorusu ve hayali ile propaganda kitapları kaleme almıştır.

4 Eleştiri yazılarına iki örnek daha: Milton Bearden ve James Risen, *The Main Enemy: The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB*, Random House, New York, 2003, s. 228-231; Richard Dreyfuss, *Devil's Game: How the United States Helped Unleash Fundamentalist Islam*, 2005, Henry Holt, New York.

Elbette bu kitaplardaki bilgilerin tamamının yanlış olduğu iddia edilemez. Ancak bu yazarlar okuru kendi anti-Sovyetik, anti-komünist ideolojik tutumları doğrultusunda yönlendirmiştir. Ana hat olarak şunu takip etmişlerdir: "Kötü Bolşevikler/komünistler, zavallı, canım Müslümanlara baskı yaptı, onları kullandı ... bağımsız devlet sözü verip sözlerini tutmadı"; "Müslümanlar Sultan Galiyef liderliğinde Sovyet baskısına karşı çıktı ama direnişleri bastırıldı". Bu yayınlarda başköşeyi, Sovyetler Birliği'nin "Divide et impera", yani "Böl ve yönet" politikası ile Rusya'nın Müslüman halklarını bin parçaya bölüp yönettiğine ilişkin iddialar almıştır. Bu kitaplarda Müslümanlar iradesiz, ne yapacağını bilmeyen aktörlerdir ve Bolşevikler onları kullanmış, sonra da fırlatıp atmıştır.

Bu ekip Sovyet Müslümanlarının milliyetçi olduğu, Devrim'i asla desteklemedikleri ve haşa komünist olmadıklarını kanıtlamak için Türklük ve İslâm faktörünü öne çıkarmıştır. Yazdıkları bu "tarihe" bir de kahraman gerekmektedir, onu da Sultan Galiyef'in şahsında yaratmışlardır. Yazdıkları veya yazdırdıkları isminde "Sultan Galiyef" veya "Sovyet Müslümanları" olan onlarca kitapta, Rusya'daki Müslümanların lideri olarak Sultan Galiyef öne çıkarılmakta, ama Şimali Müslümanların ilk gerçek lideri olan, Kızıl Ordu ile birlikte Kızıl Müslüman Birlikleri'nin başında Beyaz Ordu'ya karşı savaşırken Ağustos 1918'de öldürülen Mollanur Vahidof'tan neredeyse hiç söz edilmemektedir. Böylece sınıfsal mücadele, dinsel veya etnik mücadeleye indirgenmiş olur.

Bu ekol, Sultan Galiyef'in 1923'te komünist partiden atılması ve 1929'da tutuklanması ile yaşadığı mağduriyeti kronolojik olarak ters yüz ederek 1917'den itibaren bir milliyetçi olarak resmetmektedir. Her hareketinde, her yazdığı satırda pan-Türkizm buldukları Sultan Galiyef'in, burjuva milliyetçi İdil-Ural Devleti'ni, bizzat başında olduğu sosyalist Müslümanların silahlı bir mücadele sonrasında yıktığından, "pan-Türkist değilim" diye yazdığı satırlardan (Kakınç, 2004, s. 68-69) söz etmemektedirler. CIA bağlantılı yazarlar, "tarihçiler" Mollanur Vahidof ve Sultan Galiyef'in çabaları ile kurulması doğrultusunda

kararnamesi yayımlanan ama iç savaş günlerinde hayata geçirilemeyen Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nden ya hiç söz etmemekte ya da bunun ne olduğunu anlayamayacağımız kadar kısa geçmektedirler. Zeki Velidi Togan'ın da bin sayfayı bulan hatıralarında Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nden neredeyse hiç söz etmemesi rastlantı mıdır?

Bütün dünyada "İslâm uzmanı" bir antropolog olarak saygı gören, ama anılarında gerek Fransa, gerekse ABD istihbarat örgütlerine ulaştığı bilgi aktardığını saklamayan Olivier Roy da Sovyet karşıtı görüşlere sahip bir yazardır (2015, s. 156-173), yazdıkları okunurken kuşku elden bırakılmamalıdır.

Günümüzde yurtdışında ve yurtiçindeki tarih çalışmalarında hâlâ kaynak olarak kullanılan kitapların, yukarıda isimleri sayılan CIA destekli yazarlar olması ise en acıklısı. Çünkü Bennigsen, Sovyetler Birliği milliyetler tarihyazıcılığının "babası" olarak anılmakta. Bu nedenle Bennigsen ve şürekâsı mutlaka teşhir edilmesi gerekir.

Sadece Sovyetler Birliği'ni "yeşil kuşak"la çevreleme projesi değil, Mısır'da *Müslüman Kardeşler/İhvan-ül Müslimin*'in ve Afganistan'da *Taliban/Mücahidlerin* desteklenmesi hep bu grubun danışmanlığında, CIA projesi olarak sürdürülmüştür.

CIA ve Pentagon sadece Sovyetlerde İslâm çalışmalarını yönlendirmekle yetinmeyerek totaliteryen ekol, anti-Stalinizm, anti-komünizm, anti-Sovyetizm'in ideolojik olarak güçlenmesi doğrultusunda da çaba sarf eder. "Tarih bilimine" 1980'lerde eleştirel bakılmaya başlanmış, sosyal tarih, aşağıdan tarih gibi çalışmalar ile farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. 1991 sonrasında artık yok edilecek bir SSCB olmadığı için Sovyet tarihine yönelik çalışmalarda daha soğukkanlı bakış açıları gelişmiştir. Bu noktada benim ilgi alanımda yazan Daniel Schafer ve Sarah Badcock'ın çalışmalarını anmak isterim.

Türkiye'deki durum

Türkiye de elbette bu "Yeşil Kuşak" projesinin dışında kalmamıştır. Türkiye'de yapılan ilk Galiyef yayınlarından biri-

ni Sovyetler Birliği'nin ve komünizmin yeminli düşmanı olan TKP döneği, MİT'e çalışan Aclan Sayılgan'ın yapmış olması, onun da Rand Corporation bağlantılı olduğunu akla getiriyor.[5]

Soğuk Savaş döneminde anti-Sovyetizm'i desteklemek için yukarıda sözünü ettiğim kitaplar Türkçeye de çevrilmiş, ilk baskıları ya Türkçülük yapan yayınevleri ya da adı hiç bilinmeyen yayınevlerinden yapılmıştır. Hiçbir kavramda ortaklığın olmadığı, tarihlerin bile birbirini tutmadığı çevirilerdir bunlar.[6]

Güçlü bir sol-sosyalist entelektüel çevrenin bulunduğu Türkiye'de elbette Sovyet Devrimi ve Sovyet Müslümanlarına yönelik yayınlara ilgi gösterilmiştir. Büyük ilgi gören bu kitapların bazılarını daha sonra önemli yayınevleri de yayımlamıştır.[7]

Türkiye'de Sultan Galiyef üzerinden sol görünümlü ama milliyetçiliği yükselten bir yazar çevresi olduğunu belirtmeliyim. Sultan Galiyef'i solcu okurun gündemine getiren, popülerleştirenlerin başında Bennigsen'i 1970'lerde Fransızcasından okuyan ve milli bir sosyalizm arayışında olan Attilâ İlhan gelmektedir (Gürses, 1997, s. 104). Doğan Avcıoğlu, Kemal Tahir, Ce-

---

5 Aclan Sayılgan, *Mazlum Milletlerin Kurtuluş Savaşları Karşısında S.S.C.B. ve Sultan Galiyef*, Mars Matbaası, Ankara, 1966.

6 Bu kitaplardan iki tanesi Galatasaray Lisesi mezunu, tasavvuf müsikisi ile ilgilenen gazeteci ve yazar Mevlevi Nezih Uzel tarafından 1957'de çevrilmiştir. *Zaman* ve *Ortadoğu* gazetelerinde yazılar yazan Nezih Uzel, İstanbul Radyosu'nda kudümzen olarak çalışmıştır.

7 Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier-Quelquejay, *Sultan Galiyef ve Rusya Müslümanları*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981.

A. Bennigsen ve C. Lemercier Quelquejay, *Step'de Ezan Sesleri. Sovyet Rejimi Altındaki İslâm'ın 400 Yılı*, çev. Nezih Uzel, Hicri 15. Asır Külliyatı No.3, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1981.

A. Bennigsen ve S. Enders Wimbush, *Sultan Galiyef ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, çev. Bülent Tanatar, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1979.

Azade Ayşe Rorlich, *Volga Tatarları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Héléne Carrére d'Encausse ve Stuart Schram, *Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik*, Yön Yayınları, İstanbul, 1966.

A. Serge Zenkovsky, *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, çev. İzzet Kantemir. Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966.

A. Serge Zenkovsky, *Rusya'da Türkçülük ve İslâm*, Günce Yayıncılık, Ankara, 2000.

Walter Z. Laqueur, A. Bennigsen, Quelquejay, Chantal Lemercier, *Sultan Galiyef Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası*, çev. Erden Akbulut ve T. Ahmet Şensıloy, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1995.

mil Meriç, Selahattin Hilav, Nurer Uğurlu, A. B. Kafaoğlu, Yalçın Küçük ve Fikret Başkaya gibi yazarlar 1960'lı yıllardan itibaren Sultan Galiyef'e ilgi göstermiştir. Ben bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için Türkiye'de Sultan Galiyef hakkında yazılan kitap ve makalelerin değerlendirmesini yapmayacağım.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra dünya çapında hemen hemen bütün ülkelerde 1917 sonrasında neler olduğunu anlamaya yönelik, Rusça arşiv kaynaklarından yararlanarak yapılan çok değerli çalışmalar[8] olmasına karşın, Türkiye'de önemli üniversitelerde yazılan tezlerde bile hâlâ sadece Bennigsen, Pipes ve benzerlerinin kaynak gösterildiğini fark ettim. Özellikle Soğuk Savaş döneminin malzemesi olan Sovyetler Birliği'ne yönelik "Böl ve yönet" suçlamalarının hâlâ kullanılması, Bolşeviklerin sınırları Müslümanları bölmek ve onları kolay yönetmek için yüzeysel olarak çizdiğinin tekrarlanması insanlığın bilgi havuzuna yeni birşeyler katmıyor.

Türkiye'de devletin bizzat finanse ettiği, adında Türk, Tatar, İslâm gibi ifadeler olan pek çok vakıf, kurum, üniversitelerde bölüm ve yayın organı bulunuyor. Pek çoğu kendi ideolojik duruşlarını pekiştirmek için Sovyet tarihini çarpıtıyor. Türkiye'de üniversitelerin tarih bölümlerinde ağırlıklı olarak Türkçü, İslâmcı, milliyetçi, anti-komünist, anti-sosyalist, Sovyet karşıtı çalışmalar yapılıyor. Ana tema olarak hâlâ yukarıda sözü edilen kaynaklar kullanılıyor, gerçekler çarpıtılıyor, tahrif ediliyor. Bunlardan birkaçını sıralıyorum:

- Tatar yok, Türk var.
- Sovyetler, pek çok muhtar devlet ve özerk bölge yaratarak Türkleri/Müslümanları böldü.
- Başkurt dilini Sovyetler icat etti.
- Sovyetler Birliği bütün Türk aydınlarını öldürdü.

8 Kitabın sonundaki Kaynakça bölümünde listesini verdiğim, Slavica Publishers: Indiana University tarafından basılan "Russia's Great War and Revolution" serisi, bütün dünyada Rus Devrimleri üzerine çalışan yazarların makalelerini bir araya getirmektedir.

Örneğin Fatih Özbay şunları yazıyor: "Bolşevik yönetim durumdan istifade ederek iki kardeş topluluk olan Başkurtlar ve Tatarları birbirinden ayırdı. Arkasından bunlar için ayrı ayrı alfabe ve yazı dilleri geliştirildi. Ayrı birer millet oldukları bilinci yerleştirildi" (Özbay, 2013, s. 2038). Bir başka örnek: "Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği'nde Yeni Ulusların İnşası adına Tatar nüfuzunu kırma Girişimleri" adlı makalesinde, Balıkesir Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden Prof. Dr. Mehmet Açа, "Ruslar dil farklılıklarını öne çıkararak bazı milliyetlerin şekillenmesini sağlamıştır. Bunlardan biri de Tatarları etkisiz hale getirmek amacıyla *ortaya çıkarılan* Başkurtlardır," diyor ve bu görüşünü Olivier Roy'dan uzun bir alıntıya dayandırıyor:

> 1919'da asıl öncelik Tatarların imparatorluktaki Müslüman kimliğin ön saflarında yer alma talebini kırmaktı. O yıl içinde kurulan ilk özerk cumhuriyet dilbilim açısından Tatarlara çok yakın olan ve aslında yazı dili olarak da Tatarcayı kullanan Başkırtların özerk cumhuriyetiydi. Bir yıl sonra Tatar Cumhuriyeti ve seçkin konumlarından indirilerek diğerlerinin arasında bir başka küçük topluluk konumuna indirilen Tatarları tamamen çevreleyen Çuvas, Udmurt ve Mari özerk bölgeleri yaratıldı. Başkırtları tam anlamıyla bir milliyet yapmak için, onlara *edebi bir dil uyduruldu*. Moskova'nın Asya'da yok etmek istediği şey Türkistan fikriydi (Roy, 2000, s. 107) (vba).

Rusya Müslümanlarının yekpare bir bütün olmadığını; tüm Rusya Müslümanlarını yönetebilmek için "milli kültürel muhtariyet" peşinde olan Tatarların, başta Başkurtlar olmak üzere diğer Müslüman kökenli etnisiteler tarafından sevilmediğini; Başkurtların Tatarlardan ayrı bir devlet kurmak için nasıl mücadele ettiğini; Tatar, Başkurt, Azeri, Türkmen ve benzeri halkları komünistlerin böldüğüne ilişkin tezin ne büyük bir yalan ve anti-Sovyetik bir propaganda malzemesi olduğunu, bu inceleme boyunca siz de göreceksiniz.

Mehmet Açа'nın makalesinden bir başka alıntı: "Stalin döneminde gerçekleştirilen 'repressiya', binlerce Türk aydınını, si-

yasetçisini, bilim adamını, şairini ve edebiyatçısını *ortadan kaldırmış*, (...) Ismail Gaspıralı, Mirseyit Sultan Galiyef, Mollanur Vahidof, Turar Rıskılov, Münevver Kari, Neriman Nerimanov, Mehmet Emin Resulzade, Alihan Bökeyhan gibi aydınlardan mahrum bırakmıştır" (vba). Adları sayılanlardan Ismail Gaspıralı *Sovyet devriminden önce* 11 Eylül 1914'te Bahçesaray'da; Mollanur Vahidof 1918'de Kızıl Ordu ile birlikte Beyaz Ordu'ya karşı savaşırken Kazan'da; Neriman Nerimanov 9 Mart 1925'te Moskova'da hastalıktan; Mehmet Emin Resulzade 6 Mart 1955'te Ankara'da ölmüştür ama yazar hepsinin Stalin döneminde "ortadan kaldırıldığını", "mahrum bırakıldığını" söyleyebilmektedir.

Bütün bu eleştirilerden sonra okur, benim de Bennigsen ve şürekâsını bazen kaynak olarak gösterdiğimi görecektir. Yazarların yorumlarının haricinde verdikleri bazı bilgileri, yani Kongre tarihleri, katılan delege sayısı, kimi konuşma ve yazılardan çevirileri kullandım.

Sovyetlerden Türkiye'ye kaçanlar ve milliyetçi yazarlar

Devrim süreci Rusya'sı hakkında Türkiye'de önemli kaynaklar bulunmakta. Bunlar Sovyetlerden Türkiye'ye göç eden/kaçan Tatar, Başkurt, Azeri, Türkmen siyasi muhacirlerin yayımladıkları kitap, makale, broşür gibi eserler. Bu muhacirler 1917 Devrimleri ve iç savaş öncesinde, sırasında ve sonrasında bizzat yaşadıklarını, bu dönemde faal siyaset adamları ve entelektüeller olarak kaleme almıştır. İstanbul-Berlin-Paris merkezli bu yayınlar Sovyet karşıtı propaganda faaliyetlerine dahil edilse de büyük bir bilgi kaynağıdır.

1917'de toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı başta olmak üzere bütün kongreler burjuvazinin ve dinî elitin yönettiği, pan-İslâmist ve pan-Türkist milliyetçiliğin kaynağı olarak gösterilmektedir. Halbuki bu kongreler, sadece milli burjuvazi ve din adamlarının değil, Müslüman halklar arasında modernist ve devrimci özellikler taşıyan Ceditçi, Islahist, Şakird, sosyalist ve SR Müslümanların da katılımı ile yapılmıştır.

1917-1920 yılları arasında toplanan bütün Müslüman kongrelerinin analizine ihtiyaç vardır (Gökgöz, 2004).

Kaynaklar sorunu

Bundan önce yazmış olduğum kitaplarımın hepsi intihallere kurban gitti. Öyle ki *Kızıl Feministler* adlı kitabım aynen alınarak doktora tezi olarak sunuldu, jüriden döndü; *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*'le İsmail Akbal doktor oldu, YÖK'e şikâyet ettim ve hiçbir şey elde edemedim. Benim kitabımla doktor olan da var, yazdığı makalenin yarısından fazlasında kullanan da. Açık kaynak kullandığım, ama tamamen bana ait yorumların bulunduğu bölümler, intihalciler tarafından aynen alınıp benim kullandığım kaynak eklenerek kendi görüşleri imiş gibi sunuldu.

Bugün Türkiye'de özellikle iktidarın bütün ağırlığının hissedildiği üniversitelerde özgün bir çalışma yapıldığından söz etmek çok güç. Güzide memleketimizin, güzide üniversitelerinde *aynı konuda* onlarca yüksek lisans ve doktora tezi yazıldığını ve bu tezlerde insanlığın bilgi havuzuna atılan hiçbir yeni bilgi damlası olmadığını görmek çok üzüntü verici. Bu nedenlerle, bu çalışmamı intihalcilerden korumak için kaynak göstermek konusunda farklı bir yol izlemek istedim. Orijinal nüshamda kaynak göstermek ama basılacak olan kitabın sadece sonuna bazı kitaplar hakkındaki yorumlarımı da içeren geniş bir "açıklamalı kaynakça" koymayı düşündüm. Aslında bu kitabın günümüz anti-komünist, anti-Sovyetik ideolojik ikliminde intihale uğraması oldukça güç de olsa, kendimi bu yolla biraz da olsa koruyabileceğimi düşündüm. Ancak kitap bittikten sonra bu düşüncemden vazgeçtim. Ama bazı kitaplar hakkında kısa da olsa hazırladığım açıklamaları korudum.

Kitap iki bölümden oluşuyor. Birinci Bölüm, Şubat 1917-Mart 1918 tarihleri arasını, bir yıllık bir zamanı kapsıyor. Hem Şubat ve Ekim Devrimleri'nin beşiği Petrograd ve Moskova'da, hem de Kazan merkez olmak üzere İdil-Ural coğrafyasındaki gelişmeleri paralel olarak incelemeye çalıştım. Çünkü merkezî iktidarın çev-

resindeki gelişmeler izlenmeksizin Kazan ve çevresindeki gelişmeleri anlamlandırmanın mümkün olmadığını düşünüyorum.

Bu bölümde Şubat Devrimi sonrasında bir yanda Müslüman Tatar burjuvazisi, diğer yanda Mollanur Vahidof liderliğindeki sosyalist Müslümanların örgütlenme ve devlet kurma çabalarını inceledim. Devrim günlerini yaşayıp sonra Sovyetlerden kaçan pek çok aktörün yaptığı gibi kuvvetle esen sosyalizm rüzgârlarından Şimali Müslümanların nasıl etkilendiklerinin unutturulması, yaşananların görmezden gelinmesi değil, tam tersine bu dönemin objektif olarak araştırılması gerekiyor. Ben bütün Tatar hareketinin işçi düşmanı, Ekim Devrimi karşıtı addedilmesinin ne kadar yanlış olduğunu göstermeye çalıştım.

Bu çalışmada altını çizdiğim bir başka husus ise, özellikle Şubat Devrimi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki faaliyetleridir. Osmanlı Devleti Rusya'da bağımsız veya muhtar devlet kurmak isteyen Müslümanların kararlarını, Kırım'dan Kafkasya'ya, Tataristan'dan Türkistan'a kadar doğrudan etkilemiştir. Osmanlı müdahaleleri bir dış dinamik olarak Rusya halklarının kendi yatağında akmasını engellemiştir.

Yine kronolojik sıraya yedirilerek "milli mesele"nin çözümü konusunda Bolşeviklerin vaatleri ile pratikte yaşananlar da kitapta yerini almıştır.

İkinci Bölüm Mart-Kasım 1918 tarihleri arasını, sekiz aylık bir dönemi anlatıyor. Bu dönemde komünist Müslümanların kendi partilerini nasıl kurduğu, Sovyet Hükümeti'nin desteğinde Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ni inşa etmek için nasıl çalıştıkları anlatılıyor.

Lider konumundaki Mollanur Vahidof'un, Lenin ve Sovyet hükümetiyle sağladığı uyumlu ve paralel çalışma; Mayıs 1918'de Rusya Müslümanlarının yaşadığı İdil-Ural-iç Sibirya topraklarında alevlenen iç savaşla birlikte tüm dengelerin bozulması; Kazan'ın Beyaz Ordu tarafından ele geçirilmesi ve Mollanur Vahidof'un Ağustos 1918'de, Beyazlar tarafından kurşuna dizilmesini anlatıyorum.

Kitap Kasım 1918'de Moskova'da toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Syezdi/Kongresi son-

rasında bitiyor. Çünkü bu kongre sonrasında yeni bir dönemin başladığı kanısındayım. Bu tarihten itibaren Müslümanların lideri Sultan Galiyef'tir. 1919 yılında Z. Validov'un Lenin'le mesai arkadaşlığı yaptığını izleriz. Kasım 1918-Eylül 1920 yılları arası bir başka kitabın konusu olacak kadar geniş ve heyecanlıdır.

Bu çalışma boyunca adı geçen Mollanur Vahidof, Sultan Galiyef, Mustafa Suphi, Şerif Manatof, Yusuf Akçura ve Zeki Velidi Togan gibi siyasi aktörlerin biyografisini vermek niyetinde idim. Ancak kitap daha da uzayacağı için ayrı biyografilerden vazgeçtim. Düşündüm ki kitabın tamamı Mollanur Vahidof'u anlattığı için ayrı bir biyografiye gerek yok. Yusuf Akçura'nın 1917-1918 yılları arasında Sovyet Rusya'daki faaliyetlerine de geniş şekilde yer verdim. Sultan Galiyef, Mustafa Suphi ve Zeki Velidi Togan'ın Sovyet Rusya'daki faaliyetleri ise 1920'ye kadar devam ettiği için onların biyografilerini ikinci kitaba bıraktım.

Ama *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri* adlı kitabımda Anadolu'da 1920 yılındaki çalışmalarına geniş yer verdiğim Şerif Manatof'un biyografisinden vazgeçemedim. Bu nedenle tek biyografi onunki oldu.

Rusya Müslümanları

1917 Şubat ve Ekim Devrimleri'nde Müslümanların faaliyetlerini incelemeye başlamadan önce, "Rusya Müslümanları" hakkındaki mümkün olan en kısa özeti okuyacaksınız.

Çarlık Rusya'sı çok büyük bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu coğrafya Avrupa kıtasından Pasifik Okyanusu'na, Kuzey Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanır. Bu coğrafya Hazar Denizi, bir deniz kadar büyük Aral Gölü, binlerce irili ufaklı gölden başka dünyanın en çok su taşıyan nehirlerinden Don, İdil/Volga ve binlerce küçüklü büyüklü nehir, dağlar, sıradağlar, ovalar, vadiler ve çölleri kapsar.

Bu geniş coğrafyada çeşitli milletlere, etnisitelere, boylara, kabilelere, dillere, dinlere, mezheplere mensup milyonlarca insan yaşıyor. Ancak bu çalışmada "milletler hapishanesi" olarak

bilinen Çarlık Rusya'sında yaşayan Polonyalı, Ukraynalı, Letonyalı, Estonyalı, Gürcü, Ermeni gibi farklı Hıristiyan ve Yahudi toplulukların değil, sadece Müslüman unsurların, hatta tüm Rusya Müslümanları da değil, sadece İdil-Ural boylarında ve iç Sibirya'da yaşayan Şimali Türkler, yani Tatar ve Başkurtların serencamını inceledim.

Rus Çarlığı Müslüman coğrafyayı sömürgeleştiriyor

Çarlık Rusya'sı emperyal heveslerle genişlemeye başlayıp sıra Kırım'a, Kafkasya'ya geldiğinde, 1774'te Osmanlı Devleti'yle imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması'yla önce Kırım'a inmiş, arkasından Gürcistan, Dağıstan ve Azerbaycan'ın kuzeyini almıştır. Rus yayılması 1800'lerin üçüncü çeyreğinde Orta Asya'da Türkistan'a, Tacikistan'a, Özbekistan'a doğru tamamlanacaktır. Rus yönetimi, ele geçirdiği topraklarda yaşayan bütün Müslüman halkları (Türk, Tatar, Kabartay, Azeri, Kazak, Vitoyak, Çeremiş, Oset, Tacik vb.) önce "Muhammi" olarak isimlendirmiş, daha sonra bütün Müslümanlara "Tatar" demeye başlamıştır.

Çarlık Rusya'nın yeni ele geçirdiği topraklarda yaşayan Müslüman halklara saldırısı o kadar acımasız olmuştur ki,[9] bu toplulukların kendileri de mezhep farkına bakmaksızın ortak bir dayanışma gereksinimi içinde *üst kimlik* olarak Müslümanlığı öne çıkarmıştır.

Çarlığın Ruslaştırma politikalarına karşı kimliklerini korumak için "Hıristiyan Ruslara" karşı bir üst kimliğe, Müslüman kimliğine sarılarak direnme bilinci geliştirmiş 20 milyona yakın insandan söz ediyoruz. Böylece Müslümanlar arasında önce Kur'an dili olan Arapça, sonra Farsça eğitim dilidir. Ama göçebe Kazak, Türkmen, Kırgız, Özbek ve Yakutların yazılı dili bile yoktur.

---

9 [Ruslar 1816'da] "Kafkasya'yı Huristiyanlaştırmak için ... köylere baskın düzenlediler, evleri yaktılar, tarlalardaki ürünleri yok ettiler, ormanları temizlediler ... Camileri yıktılar" (Figes, 2011, s. 46-47). 1828-1829 Rus-Türk Savaşı'ndan sonra Kırım'da "Tatar arazilerine el koyma, vergi salma, angarya" uygulandı (2011, s. 50).

Türk mü, Tatar mı, Müslüman mı?

Çarlık Rusya'sında yaşayan Doğulu halkların nasıl adlandırılacağı meselesi "Türk mü, Tatar mı, Müslüman mı", ne Rusya ne de Türkiye yazınında bitirilmemiş bir konudur. Bu tartışma Rusya'da 1905 Devrimi sonrasında başlamış, kendilerine Türk veya Tatar diyen, dillerinin Türkçe veya Tatarca olduğunu savunan ciddi ekoller oluşmuştur. Kendine Türk veya Tatar diyenlerin bu tutumlarının altında çeşitli ideolojik, politik nedenler bulunmaktadır ki bu konuda Türkiye'de geniş bir literatür bulunmaktadır.

12 Kasım 1910'da Rusya Parlamentosu olan Duma'da kabul edilecek bir karar tasarısında Sadri Maksudi "Tatar" sözcüğü yerine "Müslüman" sözcüğünün kullanılmasını ister. Çünkü "Tatar" sözcüğü kanunlarda ve günlük hayatta Rusya'nın Müslüman halkının belli bir bölümü, İdil/Volga Tatarları, Kırım Tatarları ve Kafkas Müslümanlarının bir kısmı için kullanılmakta, ancak "Sartlar, Özbekler, Kazaklar ve Başkurtlar için kullanılmamaktadır". Sadri Maksudi, "dolayısıyla kanun eğer bu şekilde kabul edilirse bu halklar anadilinde eğitim hakkından mahrum olacaklardır," diyerek "Müslüman" sözcüğünün kullanılmasını önerir. Sadri Maksudi Duma'da "Müsülman Fraksiyası" [fraksiyonu] adına şunu talep eder: "Ya Tatarlardan sonra diğer Müslüman halkların da adları sayılmalıdır, ya da bütün bu Müslüman halkları içine alan bir terim bulunmalıdır" (Soysal, 2001, s. 347).

Rusya'da yaşayan Müslüman toplulukların etnik aidiyetleri farklıydı: Kırım'da kendilerine Türk veya Tatar diyenler, Azerbaycan'da Azeri demekteydi. Müslüman olmasına karşın geniş Kafkasyalı etnisitelerden (Çeçen, İnguş, Oset, Kabarday, Balkar, Karaçay, Abazha vb.) başka kendilerini Tatar, Türkmen, Başkurt, Kırgız, Çuvaş, Özbek, Yakut, Kazak, Sart, Teke, Mari olarak adlandıranlar bulunmaktaydı.

Rusya'nın güneybatısında Kırım, Kafkasya, Dağıstan'dan doğuda Kazakistan, İdil-Ural, Türkistan ve Sibirya'ya kadar yayılmış, büyük çoğunluğunun ortak özelliği Müslüman olmak olan bu toplulukların bazılarının devlet kurma gelenekleri varken,

bazıları hiç devlet kurmamış göçebe veya yarı göçebe toplumlardı. Hiyerarşik bir düzende Mirza (prens), Emir, Ahunt, Bay (zengin), imam, ulema ve/veya şeyhlerin yönetimi altında yaşayan bu uluslar, etnisiteler yüksek dağlar, derin vadiler, geniş yaylalar, bereketli ovalar, ölümcül çöllerle birbirinden ayrılmıştı.

Ancak Ruslaştırmaya karşı bir üst kimlik olan "Müslüman" tanımı, 1917 Şubat Devrimi'ni takip eden özgürlük koşullarında yapılan ilk kongrede reddedilir. "Bizi Müslüman üst kimliği tanımlayamaz," deyip ilk ayrılan Azeriler, Kafkasyalılar ve Türkistanlılardır. Başkurtlar "biz Tatar değiliz," diye ortaya atılmış, Kazaklar kendilerini Müslüman kategorisine bile sokmamıştır. 1917'de ilk Müslüman Kongresi'ne sunulan istatistiklerde zaten her etnik grup kendi adıyla ifade edilmiştir: Türk, Tatar, Kazak, Azeri, Kafkasyalı, Vitoyak, Çeremiş, Oset, Tacik, Kabartay, Türkmen, Kırgız, Özbek ve Yakut, Çuvaş, Kıpçak, Mari.

Bugün Türkiye'de Türkçülük ideolojisinin baskısı altında yapılan çalışmalarda "Tatar" sözcüğünün neredeyse hiç kullanılmadığını görüyoruz. Yusuf Akçura'nın 1918'de Moskova'daki bir toplantıda "Efendiler, siz Şimal Türkleri Tatar değil, Türksünüz Türk!" diye heyecanla haykırdığını, Galip Kemali Bey'in de yazışmalarında İdil-Ural Tatarlarına "Şimal Türkleri," dediğini biliyoruz. Ama Türkiye'de kullanmaktan imtina edilen Tatar sözcüğü, tüm dünya literatüründe kullanılıyor.

1918 Temmuz'unda Petrograd'da Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmaya başlayan "Petrograd Müslüman Komünistlerinin resmi ceridesi/yayın organı" olan *Hürriyet/Svoboda* isimli gazetede ise sık sık "Şimal tarafı Müslümanları" tabiri geçmekte (*Hürriyet*, Temmuz 1918, sayı 1), bu nedenle ben de Şimali Müslümanlar tabirini zaman zaman kullandım.

Bütün bu tartışmalara karşın ben bu çalışmada "Müslüman" kavramını kullanmayı tercih ettim. Çünkü hem Çarlık Rusya'sını yönetenler, hem Ekim Devrimi sonrasında Bolşevikler, hem de Kazan'da ilk örgütleri kuranlar kendilerini etnik kökenlerine göre ifade etmemiştir. 1917 Nisan ayında Kazan'da sosyalistlerin kurdukları ilk örgütün adı "Müslüman Sosyalist Komitesi" olmuş; Mayıs ayında toplanan ilk kongre "Birinci Müslüman

Kongresi" adıyla toplanmış; Devrim hükümetinin Milli İşler Komiserliği'ne bağlı olarak kurduğu ilk örgütün adı "Müslüman İşleri Komiserliği/Muskom" olmuş; Müslüman komünistler kurdukları ilk partiye Tüm Rusya Müslüman Komünistler (Bolşevik) Partisi adını koymuşlardır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra RK(B)P yayımladığı beyannamelerde ve düzenlediği kongrelerde hep "Müslüman" kavramını kullanmıştır. 1919 sonuna kadar bu kavram Sovyet Rusya'nın Doğulu halklarını ifade etmiştir.

Rusya Müslümanları arasında Kazan Tatarlarının özel yeri

Altınordu Tatar Prensliği 15. yüzyılda, Kazan Hanlığı 16. yüzyılda Ruslarca ilhak edilerek İdil/Volga ve Terek ırmakları Ruslaştırılır. Devlet politikası olarak Rus ve Ukraynalı on binlerce köylü ailesi Tatar topraklarına yerleştirilince Tatar nüfus kendi topraklarında % 20'ye düşer. Zorla din değiştirme uygulamasından sonra Hıristiyanlaşmayan Tatarların Kazan'da yaşamaları yasaklanır, böylece Kazan bir Rus şehri haline getirilir. Hıristiyanlaştırma çabalarına rağmen yeterince asimile olmayan Müslüman Tatarların çocukları 18. yüzyılda zorla Rus misyoner okullarına gönderilir.

Rusya otokrasisi Müslümanların sahip olduğu toprakları ellerinden alınca 17. yüzyıla gelindiğinde Müslüman Tatarların artık tarımla değil, ticaret ve zanaatla uğraştığını görüyoruz. Bir süre sonra aristokratik unvanlar (Mirza gibi) geri verilse de toprakta çalışacak köylü artık yoktur. Başkurtlar daha farklı bir yol izlemiş, bunun sonucunda 19. yüzyılın sonunda Tatarlardan daha fazla toprağa sahip köylü ve göçmen bir Başkurt ulusundan söz edilmektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısındaki Katerina dönemi reformlarından sonra Tatar Mirzalar ticaretle uğraşarak zenginleşir, 19. yüzyılda ticaretle zenginleşen Tatar Beyleri Rus siyasal ve kültürel hayatına katılmaya başlar. Tekrar yaşamalarına izin verilen Kazan şehri, Tatarların kültür ve siyasi hayatının merkezi olarak yükselmeye başlar. Burjuvalaşan Tatar feodal beyleri,

Hüseyinof, Karamişef, Vabef, Selimyanof, Kerimof ve Yanışeflerin kurduğu şirketler, neredeyse bütün Rusya'da onlarca şehirde ticaret yapmaktadır. Trans-Hazer ve Orenburg-Taşkent demiryolları, nehir taşımacılığı Rus yatırımcıyı bölgeye çekerek Kazan'ın Moskova ile bağlantısını ve gelişmesini sağlamıştır.

19. yüzyılın ilk yarısında bile, hâlâ vatandaşlık hakkı verilmeyen Müslümanlar Rus olmayan, yani "Inorodtsi/yabancı" statüsündedir.

Ancak Tatar ticaret burjuvazisinin zenginleşmesi ile açılmasına destek olduğu okullar, Tatarcayı bir eğitim ve edebiyat dili haline getirirken, Çarlık yönetimi yeni bir atılım yaparak Rus-Tatar okulları kurmaya başlamıştır. Böylece hem Rus mekteplerine giden Tatarların Rusça öğrenmesi, hem de gelişen nehir ve demiryolu ulaşımı sayesinde Tatarlar Rusya ile giderek daha fazla kaynaşmaya başlamıştır.

1854-1856 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı öncesi ve sonrasında Çarlık baskısıyla Kırım ve İdil Tatarlarının Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamasıyla Rusya Müslümanları İstanbul'la daha yakın ilişkiler içine girmiştir.

Çok fazla göç vererek bütün Orta Asya'ya yayılan ama bu nedenle Rusya'nın hemen hiçbir yerinde çoğunluğu oluşturamayan Kazan Tatarları, Rusya'nın en zengin, en eğitimli, en şehirli Müslüman topluluğu olarak öne çıkmıştır. Onların bu vasıfları, Rusya'nın Müslüman Türk kökenli topluluklarının kültürel ve ulusal birliğinin ancak Tatar liderliğinde gerçekleşebileceği görüşünü hararetle savunmalarına yol açmış, bu tutumları başta Başkurtlar olmak üzere diğer Rusya Müslümanları tarafından tekzip edilmiştir.

Rusya Müslümanlarının aydınlanma dönemi

19. yüzyılın sonunda Tatarların büyük ilgi gösterdiği yüzden fazla Rus-Tatar okulu olmasına karşın bu okullar her köyde bulunan medreselerin yerini alamamıştır. Medrese eğitiminin yetersizliği ve bağnazlığına karşı çıkan, Kırım'da İsmail Gaspirinski/Gaspıralı'nın başını çektiği bir ekol ortaya çıkmıştır.

Yolu Moskova, İstanbul ve Paris'ten geçen İsmail Gaspıralı, kısa sürede yayılmaya başlayan *Usul-i Cedid* okullarını açarak bu okullarda Osmanlı Türkçesi ile eğitim yapmaya başlamıştır. Osmanlı Türkçesi ile *Tercüman* isminde bir gazete yayımlamaya başlayan İsmail Gaspıralı, tüm Rusya Müslümanlarının Osmanlı Türkçesi ile eğitim görmesi gerektiğini savunmuştur. Gaspıralı bu yolla Müslüman halkların kullandığı bir *lingua franca* yaratma peşindedir. Halbuki Kırım ve Azerbaycan Türkleri Osmanlı Türkçesini anlasa dahi, İdil kıyıları ve Kazak steplerinde bu dil hiç anlaşılmamaktadır. Buna rağmen Gaspıralı'nın okulları yayılarak, muhafazakâr Kadimcilerle mücadele eden Ceditçiler akımını başlatmıştır.

Ceditçi/yenilikçi Müslüman çevreler ile *Kadimci*/gelenekçi molla, ahund, bay çevreleri arasındaki çelişkiler o kadar derindir ki ulema takımı Ceditçileri aforoz edip onlar hakkında ölüm fermanı bile çıkartmıştır (hakkında idam fermanı çıkarılanlardan biri de Ahmet Agayef/Ağaoğlu'dur). Müslüman topluluklar arasında bu süreç yaşanırken Rusya'da 1905 Devrimi kapıya dayanmıştır.

1905 Devrimi ve Müslümanlar

1905 yılında Petersburg'da başlayan devrim tüm Rusya'yı sarınca Çarlık iktidarı tarafından en fazla baskı altına alınan, boyun eğdirilen milletler de elbette örgütlenmeye başlamıştır. O güne kadar kendi öz örgütüne sahip olamayan Müslümanlar, ilk kez kongre toplamış ve kendi partilerini kurmuştur. 1905 Devrimi sırasında Müslümanlar üç kongre toplamıştır:

- Birinci Kongre: Ağustos 1905 (illegal olarak bir gemide gerçekleşmiştir).
- İkinci Kongre: 13-23 Ocak 1906. Bu kongrede, daha sonra Rus Kadetleriyle birleşecek olan *İttifak Partisi* (İttifak-ı Müslimin) kurulmuştur. Daha sonra Sosyalist Tanğcılar 6 milletvekili ile İttifak Partisi'nden ayrılarak "Müslümanların Hizmet Taifesi" adlı bir parti kurmuştur (BCQ, 1981, s. 48).
- Üçüncü Kongre 16-21 Ağustos 1906'da toplanmıştır.

1905-1906 kongrelerinde siyasi aktör olarak öne çıkanlar arasında Türkiyeli okurun tanıdığı isimlerden bazıları şunlardır: Yusuf Akçura, Mehmet Emin Resulzade, Sadri Maksudi, Sait Giray Alkin, Ali Merdan Topçubaşiyef, Musa Carullah Bigiyef. 1905 Devrimi sonrasında kurulan Rusya parlamentosu Duma'da milletvekili olan isimler, çok değil on bir yıl sonra, 1917 Devrimleri sürecinde de lider konumunda göreceğiz (Zenkovsky, 2000, s. 47). İlk Duma'da 30 milletvekili ile temsil edilen Müslümanlar, 1907'de seçim kanunu değiştirildiği için Üçüncü Duma'ya sadece on Müslüman milletvekili, Dördüncü Duma'ya ise ancak yedi milletvekili gönderebilmiştir.

1908'de liberal burjuvazinin partisi olan Kadet'e yakın görüşlere sahip olan, İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura gibi ünlü liderlerin bulunduğu İttifak Partisi çökmüş, Duma'da hayal kırıklığına uğrayan Müslüman aydınların bazıları sosyalistlere yakınlaşmıştır (BCQ, s. 48). Ayaz İshaki ve Fuat Tuktar SR/Sosyalist Devrimcilere yakındır ve yayımladıkları *Tang* adlı gazeteden dolayı Tangcılar olarak anılıyor; Hüseyin Yamaş'ın başını çektiği Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Menşevik kanadına yakın olanlar ise *Ural* adlı gazetelerinden dolayı Uralcılar adıyla biliniyordu (Taymas, 1988, s. 178).

Rusya'daki bütün Müslümanların haklarını savunmak üzere "Duma Müsülman Grubu" adı altında illegal (gizli, yasadışı) bir örgüt kurulmuş ve başkanlığa Duma Tatar grubunun başkanı olan Kadet üyesi Sadri Maksudi (Sadri Maksudi Arsal) seçilmiştir. Tatarca *Vakit* (Tatar milliyetçisi), *Yuldız* gibi gazeteler yayımlanmaya başlamıştır.

Rusya'da başlayan Stolipin gericiliğinin baskısı altındaki pek çok Müslüman lider, 1908'de Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine İstanbul'a kaçmıştır. İstanbul'la kurulan bağ sonrasında Kazan'da Osmanlıseverlik art-

Yuldız *gazetesi.*

mış, öyle ki Balkan Savaşı sırasında Rusya Müslümanları Osmanlı ordusuna gönüllü olarak katılmıştır. İleriki bölümlerde adı çokça geçecek olan Şerif Manatof'un İstanbul'a gelişi de bu tarihe denk düşmektedir.

1912'de Yusuf Akçura'nın önderliğinde önce İstanbul'da, sonra Türkiye'nin dört bir yanında açılan Türk Ocağı derneğinin benzerleri Rusya'da da kurulmuştur (Zenkovsky, 2000, s. 103). Ancak Osmanlıseverlik bir süre sonra durulmuş, Akçura'nın Osmanlıcılığına, yani Rusya Türklerine Osmanlı Türkçesi götürme çabalarına, Kazan ve Ufa'da bazı çevreler karşı çıkmıştır. Bu süreçte Osmanlı Türkçesi Kırım ve Azerbaycan'da itibar görse de Kazan'da Tatarca, yazın dili olarak büyük gelişmeler kaydetmiştir. 1917 Şubat Devrimi sonrasında liderleşecek Başkurt Ahmedzaki Validov ve Başkurt Alimcan İbrahimof Tatarcayı savunanların başında gelmektedir (Zenkovsky, 2000, s. 108). "Dilimiz Tatarcadır, yazınımız Tatar yazınıdır," diyerek Osmanlı etkisine direnen bu akım kazanmıştır. Çok açıktır ki Tatarların yüzyıllardır birlikte yaşadıkları ve etkilendikleri Ruslarla ortak yönleri, Osmanlı'dan daha fazladır. Rusya'daki siyasi, iktisadi ve kültürel gelişmeler Rusya Müslümanlarını doğrudan etkilemektedir. Rus yazarlarının anlattıkları, İstanbul ve Kahire'den daha yakın geldiği gibi, Rusçadan Tatarcaya pek çok kelime girmiştir.

1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'da dağınık bir şekilde baskı altında yaşayan Rusya Müslümanları, kaçınılmaz olarak Rusya'nın yanında yer almış, üstelik Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında Rusya'ya karşı savaşa girmesini protesto etmişlerdir (Zenkovsky, 2000, s. 119). 1913 yılında Sinop'taki kalebentlik cezasından Kırım'a kaçan, daha sonra Bakü'de büyük itibar gören Mustafa Suphi'nin 1914'te Bakü'de yayımlanan *İkbal* ve *Basiret* gazetelerindeki yazılarında "Türkiye savaşa girmemeli ve tarafsız kalmalı," yorumunu yaptığını görüyoruz (Rüstəmova, 1993).

Birinci Dünya Savaşı'nın üçüncü yılında kopan Şubat Devrimi Rusya Müslümanlarını hemen içine almış ve Müslümanlar da kongreler toplamış, partiler kurmuş, Sovyet/Şuralar oluştur-

muştur ki çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bunlar incelenecektir.

Bu çalışmada Devrim sonrasında Osmanlı Devleti'nin irredentist faaliyetlerinde başı çeken isim olarak Yusuf Akçura oldukça fazla yer alacağı için, kendisini okura kısaca tanıtmayı uygun görüyorum.

Yusuf Akçura (1876-1935)

Yusuf Akçura Kazan/Simbirsk doğumlu zengin bir Tatar beyinin oğludur. 1883'te annesi ile birlikte İstanbul'a göç etmiş ve İstanbul'da askerî rüştiye ve Mekteb-i Harbiye'yi bitirmiştir. Erkânı Harb sınıfında Jön Türklerle ilgisi olduğu gerekçesi ile 1896'da Fizan'a sürülmüş ve oradan Paris'e kaçmıştır. Affedilip döndükten sonra 1899'da yine Paris'e giderek siyaset bilimi okumuştur. Paris'te tanıştığı Sadri Maksudi ile bir gazete çıkarmış ve 1903'te Kazan'a dönmüştür. Henüz 28 yaşında kaleme aldığı ve Osmanlı aydınları arasında büyük yankı yapan *Üç Tarzı Siyaset* adlı eserini Kazan'da yazmıştır.

Akçura Rusya'ya döndükten iki yıl sonra 1905 Devrimi patlamış ve Kazan, İstanbul ve Paris'in entelektüel ve siyasi hayatını tanımış bu parlak siyasi aktör, bu süreçte Müslüman kesimin siyaset sahnesininden önlerinde yer almıştır. 1905'te yapılan Birinci Müslüman Kongresi'nde başkan yardımcısı, Üçüncü Müslüman Kongresi'nde ise divan sekreteri seçilmiştir (Zenkovsky, 2000, s. 43). Kongre tutanaklarının Osmanlı Türkçesi ile yayımlanması[10] ve Üçüncü Kongre'de alınan "bütün Müslüman okullarında öğretim, *Osmanlı Türkçesi* olmalıdır" kararında Akçura'nın belirleyici etkisi olmalı. Hem Kazanlı, hem İstanbullu oluşu Akçura'yı tüm hayatı boyunca bitmez tükenmez bir çabayla Osmanlı Türklüğü ile Rusya Türklüğü (Şimal Türklüğü) arasında yakınlık kurmaya itmiştir.

Yusuf Akçura 1906'da Birinci Duma'ya milletvekili seçilse de, Rusya'da esen özgürlük rüzgârları bir süre sonra Stolipin gericiliği ile kesilmiş, Müslümanlar arasında öne çıkan pek çok

10 Kongre'nin sekreterliğini yapan Yusuf Akçura'nın kaleminden olmalı.

siyasi aktör Rusya'dan kaçmak zorunda kalmıştır. 1908'de Osmanlı'da Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesiyle oluşan özgürlük ortamında Akçura da siyasi mülteci olarak İstanbul'a gelmiştir.

Akçura, Rusya'dan siyasi mülteci olarak gelen diğer parlak Müslüman siyasetçileri ile birlikte İstanbul'daki Türkçü akımın ideolojik önderleri arasında yer alarak *Türk Yurdu* dergisiyle İttihatçılar arasında Türkçülük tartışmalarını başlatmış ve İstanbul'u âdeta fethetmiştir.

İstanbul'a göç eden Rusya Müslümanları arasında da Türkçülük-Tatarcılık tartışması sürüp giderken Yusuf Akçura'nın etkin çabalarıyla 12 Ocak 1912 tarihinde İstanbul'da yapılan bir toplantıda Türkçülük kazanmıştır. Bu tutumun siyasal pan-Türkçülüğe doğru atılan bir adım olduğunu iddia edenler bulunmaktadır (Zenkovsky, 2000, s. 111).

Arapça, Farsça, Tatarca, Rusça, Fransızca ve Osmanlı Türkçesi bilen, son derece yetenekli bir siyasi aktör olan Yusuf Akçura, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti Çarlık Rusya'sına karşı savaşa girdiğinde Rusya Türkleri ile ilgili projelerle tekrar siyaset sahnesine çıkmıştır. Akçura'nın bu faaliyetleri ilerleyen bölümlerde incelenecektir.

Rusya Müslümanlarının 1917 Şubat Devrimi'ne kadar geçirdikleri aşamaları çok kısaca özetledikten sonra şimdi Devrim günlerine gelebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞUBAT 1917 - MART 1918

- Rusya'da Şubat Devrimi: Çarlık yıkılır
- Müslüman Tatar burjuvazisinin örgütlenme ve devlet kurması
- Müslüman Sosyalist Komitesi (MSK) ve Mollanur Vahidof
- Muskom'un kuruluşu
- İdil-Ural devletinin feshedilmesi

Volga Volga, taş ve durma, koş köpür köpür kayna
Ey emek kurbanı işçi, fakir proletarya
Bunca yıldır sen çalıştın, zahmetlere alıştın
Çektiğin açlık sefalet, bu mudur mükâfatın?
Yer etse de tenimizde kanlı kırbaç izleri
Kan içinde diz boyunca alırız denizleri

– Rus halk şarkısı

Çarlık yıkıldı: Petrograd[1]

Savaş üç yıldır devam ediyordu. Kış olanca şiddeti ile sürüyor, aylardan şubat, Petrograd soğuk ve herkes aç. 15 milyon kişi askere alınmış, 8 milyona yakın ölü, esir ve yaralı. Köylerde hayat neredeyse durmuş. Cepheden gelen ölüm haberlerinin ve geri gönderilen yaralıların haddi hesabı yok, ama askere alınma devam ediyor. Savaşı artık amaçsız bir kıyım olarak gören askerler hızla politize oluyor ve radikalleşiyordu.

Savaşın acımasızca sürdüğü cephede askerlerin barınma, iaşe ve teçhizat ihtiyaçları karşılanamazken, buna Rusya'nın batı bölgelerinde savaştan kaçarak Petrograd'a yığılan kadın, yaşlı, çocuk, milyonlarca kişinin barınma ve iaşe sorunları eklenmişti. Cepheye giden askerlerin yerine fabrikalarda çalışmaya başlayan kadınlar, ev işleri ve çocuk bakımının yanında bitmek bilmeyen yiyecek kuyruklarında beklemekteydi. Ekmek yok, yakıt yok, ilaç yok...

1905 Devrimi'nin yıldönümü olan 9 Ocak'ta 140 bin işçi greve gider. 16 Şubat 1917, gittikçe kötüleşen yaşam şartlarının tahammülsüz hale getirdiği işçiler hâlâ grevdedir. 18 Şubat'ta Putilov Fabrikası işçileri de greve katılır. 22 Şubat'ta her fabrika bir miting alanı, farklı sol partilere mensup onlarca, yüzlerce ajitatör, savaşın haksızlıkları ve yaşamın imkânsız hale gelişiy-

1 1914'te Rusya Almanya ile savaşmaya başlayınca St. Petersburg ismi Petrograd'a dönüştürülmüştür. Bolşevik Partisi bu isim değiştirmeyi şovenist bir yaklaşım olarak değerlendirip Petersburg adını kullanmaya devam etmiş, örneğin "Petersburg Bolşevik Komitesi" adı aynen korunmuştur (Longley, 1972, s. 65).

le ilgili rejim karşıtı propaganda yapıyor, bildiriler dağıtıyordu. Nihayet tüm işçiler iş bırakır: *Petrograd'da genel grev!*

23 Şubat'ta (8 Mart)[2] kadınlar "ekmek" diye haykırarak işçi mahallelerinden şehir merkezine doğru yürüyüşe geçer. Yolda fabrikalara uğrayıp erkek işçilerin de kendilerine katılmasını sağlamaktadırlar. Polis ve askerler eylemci kadınları kovalıyor ama onlar bir başka meydanda tekrar toplanıp haykırıyorlardı: "Kahrolsun Savaş! Kahrolsun Hayat Pahalılığı! Kahrolsun Açlık! İşçilere Ekmek!" Gösteri hızla büyür, Petrograd'ın şanlı işçi bölgesi Viborg, ayaktadır artık. İşçi mahallelerinde ertesi gün için bir tek slogan dolaşmaktaydı: "Nevski'ye!"

Ah o Nevski... Kıyısında kuzeyin Venedik'ini kurdukları nehir. O şehr-i Petrograd ki, Nevski'nin kollarını birbirine bağlayan kanallar açılırken on binlerce köle buzlu sularda hayatını kaybeder... O şehr-i Petrograd ki Çarlık Rusya'sının başkentidir: hem Rusya'nın sanayi merkezi, hem de kültür-sanat başkenti...

Sabah erkenden kitleler Petrograd'ın kuzeyindeki işçi mahallelerinden Nevski Bulvarı'na doğru yürüyüşe geçer. Nevski Nehri donmuş... Polisler köprülerde barikatlar kurmuş, göstericileri geçirmiyor... Ama o ne, on binlerce gösterici buz tutmuş Nevski Nehri'nin üzerine iniyor... Donmuş kanalların üzerinde, düşe kalka, kayarak ilerlemesini sürdürüyor. Böylece on binlerce eylemci en görkemli sarayların bulunduğu şehir merkezine gelince buz tutmuş kanallardan yukarı doğru tırmanıp ana caddeye çıkarak yürüyüşüne devam ediyor. İşçi mahallelerinden gelen on binler, soyluların ve burjuvazinin Petrograd'ını işgal etmiştir.

24 Şubat'ta 200 bin işçi grevde. İşçiler, öğrenciler, ev kadınları, malikânelerde çalışan uşak ve hizmetçiler, tezgâhtarlar sokakta. 1905 Devrimi tecrübesini yaşamış olan Petrograd emekçileri son derece politize, hemen herkes bir örgüte üye veya sempatizan; Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin iki kanadı Menşevikler ve Bolşevikler, Sosyalist Devrimciler/SR'ler, Bağımsız

2 1917'de Rusya'da kullanılan Jülyen Takvimi yeni takvime göre 13 gün geridedir. Genel olarak Jülyen takvimini kullandım, bazen her iki takvimin tarihlerini de yazdım.

Sosyalistler, Enternasyonalistler, Anarşistler, Maksimalistler vb... Bu partilerin ajitatör, propagandist ve örgütçüleri faaliyette. Rusya'nın kalbi Petrograd'da atıyor, çürümüş Çarlık sarsılıyor, bütün sınıflar iktidarı ele geçirmek için alesta bekliyordu.

Rus ordusu çözülüyor

Göstericilerin üzerine askerler sürülüyor: kimisi cepheye gönderilmek üzere, yani celbi gelmemiş acemi, kimisi cepheden dönmüş yaralı askerler ve atlı Kazaklar... O Kazaklar ki, 1905 Devrimi sırasında eylemcileri acımasızca dağıtmışlardı... Çar'ın en sadık askerleri olan Kazaklar, eylemci işçilerin üzerine doğru atlarını sürüyor, ama o ne? İşçilerle askerler göğüs göğüse gelince bir mucize oluyor: Kazak askerler işçilere saldırmayarak geri dönüp gidiyorlar. Grevciler çılgınca bir tezahüratla Kazak süvarileri selamlıyor, süvariler atları üzerinde eğilerek grevcilere selam veriyor...

Ertesi gün 240 bin işçi grevde. İşçiler ne bulursa silahlanmış, polisle çatışmaya hazır. "Kahrolsun Çar, Kahrolsun Savaş!" Liteyny Köprüsü'nü kapatan askerlerin komutanı Albay, kendi isyancı askerleri tarafından öldürülüyor. Polislere ve polis karakollarına saldırılar başlıyor. Şehir felç. Rusya'nın başkenti Petrograd felç olmuş!

Bütün bunları yakından izlemekte olan Rus liberal burjuvazisinin temsilcisi Kadet Partisi'nin (Anayasacı Demokrat Parti) canı sıkkındır. Kadetler Çar'ın savaşı iyi yönetemediğini, Çar ve aristokrasinin Almanlarla ayrı bir barış yapma ihtimalinin giderek güçlendiğini görüp Rusya'nın müttefiki olan İngiliz ve Fransız hükümetlerinin tam desteği ile bir saray darbesi yapmaya uzun zamandır hazır olsa da, korkmaktadır. Burjuvazi çok istediği iktidarı almaktan korkmaktadır ama ayaklanan asker ve işçilerin sokakta duruma el koymak üzere olduğunu gördüğü için endişelidir.

Genel grev tüm hızıyla devam ederken işçiler 26 Şubat'ta polis ve jandarmaların silahlarına el koymaya başlar. Direniş ve ayaklanmayı bitirmek üzere sokaklara sürülen askerlerin ço-

günluğu işçilere ateş açmayı reddetse de emre uyan askerlerin açtığı ateş sonucunda yüzlerce eylemci öldürülür. Bu katliamın ertesi günü, 27 Şubat'ta bazı kışlalarda askerler isyan ederek katliam emrini veren yüzbaşıyı vurur ve diğer alaylardaki askerleri örgütlemek üzere harekete geçer. Böylece işçi ve askerlerin birleşmesiyle gösteriler kontrolden çıkar, isyancı askerler, atlı polis birliklerine ateş açarak eylemci işçilerin yanına geçer. Artık kışlalar boşalıyor, askerler eylemcilerin arasına karışıyor, askerî birlikler, işçilerin arasında eriyip yok oluyordu.

Emekçilerin direniş ve isyanına Petrogradlı eğitimli kesim de katılmıştır artık. Ne göstericilere ateş edilmesi, ne de devrimci liderlerin tutuklanması onları evlerine döndürür. Sokak eylemlerinin bir üst aşamaya varmasıyla artık göstericiler hükümet binalarını yağmalamaya, silah depolarını basarak silahlara el koymaya, karakolları yakmaya başlar. Çarlık amblemi olan çift başlı kartallar görüldüğü yerde parçalanır. Devlet memurları tutuklanır, hapisanelerin kapıları parçalanarak açılıp, mahkûmlar serbest bırakılır. Yığınlar, yaktıkları Bölge Mahkemesi'nin alevlerini sloganlar atarak, neşeyle izlemektedir.

Duma toplanıyor

Petrograd'daki kalkışma haberleri Rusya'nın dört bir yanına ulaşmış, Moskova'da da işçiler greve gitmiştir. Şimdi ülkenin en büyük iki şehri de felç olmuştur. Durum Çar'a iletildiğinde, kalkışmanın boyutunu anlayamayan Çar "şiddet içeren önlemler" alınmasını "emretmiştir".

Gösterilerin Devrim'e dönüştüğünü gören Duma, 27 Şubat'ta Tauride Sarayı'nda son durumu değerlendirmek üzere toplanmıştır. Bu tarihî toplantı sonunda Duma kendini dağıtarak 13 kişilik, Kadetler ve İlerici Blok'tan oluşan, tam adı: "Başkent'te Düzeni Sağlamak ve Toplumsal Örgütlenmeler ve Enstitülerle İlişkiler Kurmak için Devlet Duma'sı Üyelerinin Geçici Komitesi" olan, ama sadece Geçici Komite olarak hatırlanacak olan bir komite kurmuştur (Meivelle, 2017, s. 71). Daha uzun ve aptalca bir isim bulamazlardı herhalde.

2 Mart'ta Çar Nikola tahtı kardeşine bırakarak tahttan çekilmiş, ama kardeşi de Kurucu Meclis daveti olmaksızın kabul etmeyeceğini belirtince Romanov Hanedanı sona ermiştir.

Petrograd Sovyeti kuruluyor

Aynı sarayın bir başka bölümünde, 1905 Sovyet deneyimini hatırlayan ve bilen, çoğunluğu Duma üyesi Menşevik ve SR'lerden oluşan (Kerenski, Skobelev ve Gürcü Çheyidze vb.) ve ünlü Bolşevik lider Aleksandr Şlyapnikov'un da aralarında bulunduğu kalabalık bir topluluk, *İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti*'ni kurar. Çok kısa bir süre sonra Rusya'nın her yerinde Sovyetler kurulur. Devrimci sol muhalefetin önde gelen bütün lider kadrosu ya Rusya dışında, örneğin Lenin, Trotski, Martov Avrupa'da, ya da Stalin ve Kamenev gibi Sibirya'da sürgündedir.

2 Mart'ta bağımsız Duma ve Kadet üyelerinden oluşan ve bir tek SR'in katıldığı burjuva bir hükümet kurulur. Karşısında ise Menşevik ve SR'lerin ağırlıkta olduğu Petrograd Sovyeti bulunmaktadır. Sovyet'in Geçici Hükümet'i onaylaması ile Rusya'da Çarlık yıkılmış, Devrim'in birinci aşaması gerçekleşmiştir. Neredeyse tüm Avrupa'da yüz yıldan beri ortadan kalkmış olan otokrasi, Rusya'da da nihayet yıkılmıştır.

Devrim başarıya ulaşmıştır. Eylemli işçi sınıfının Petrograd'ı ele geçirmesinden korkan büyük liberal burjuvazi nihayet harekete geçmiştir: Rusya'nın müttefiki olan İngiltere ve Fransa ile birlikte savaşa devam ederek İstanbul'u almak, Akdeniz'e inmek için iktidara aday olmuş, müttefik devletlerin elçileri de Almanya ile barış yapmaktan yana olan Çarlığı devirmek için Rus burjuvazisine sonuna kadar destek olmuştur.

Böylece 1917 Şubat ayında *iki devrimci dalga* harekete geçerek Çarlığı yıkmıştır: İlki *aşağıdan,* barış ve ekmek istediği için savaşa devam etmek istemeyen işçi, asker ve köylülerden oluşan Rusya emekçileri, ikincisi *yukarıdan,* yeni toprak kazançları istediği için savaşa devam etmekten yana olan liberal burjuvazi. Aslında Çarlığı deviren, ayaklanan işçiler ve askerler olmasına karşın iktidara liberal burjuvazi geçmiştir. Ancak işçi

ve askerler de İşçi ve Asker Vekilleri Sovyet'i adıyla 1905 Devrimi sırasında kurdukları örgütü yeniden kurduğu için şimdi Rusya'da ikili bir iktidar söz konusudur. Sovyetlerde çoğunlukta olan "ılımlı sosyalist" SR ve Menşevikler, liberal burjuvazi ile uzlaşmıştır.

Büyük halk çoğunluğu ve askerler tarafından desteklenen eski Narodnikler, diğer adıyla SR'ler gerçekleşen devrimin burjuva ihtilâli olduğuna inandığı için iktidarı burjuvaziye devrederek kendilerine muhalefet misyonu biçmiştir. Böylece burjuva hükümet *denetlenecek* ve *demokrasi yönünde gelişme sağlanacak*, yani Devrim ikinci aşamasına doğru ilerleyecektir. İktidarı burjuvaziye bırakan SR ve Menşevikler, kendilerine "muhalefet yapma" misyonu biçtiği için Şubat Devrimi'nden sonra Rusya olağanüstü demokratik bir şekilde yönetilmeye başlamıştır. Yoksa Geçici Hükümet'in Rusya'nın dört bir köşesinde başlayan örgütlenme ve basın yayın özgürlüğüne izin vermesi söz konusu olamazdı. 1917 Şubat Devrimi sırasında pek çok Bolşevik Merkez Komitesi üyesi de benzer görüşlere sahiptir.

Çar'ın bakanları ve generalleri tutuklansa da, devlet tamamen eski bürokrasinin elinde, sokaklar, yani şehir ise işçi ve askerlerin elindedir. Sovyetlere bağlı olan devrimci askerler Çarlık polisini silip süpürmüştür.

Lenin Petrograd'da

Çarlığın yıkılmasından tam bir ay sonra, 3 Nisan 1917 tarihinde İsviçre'de sürgünde olan Lenin nihayet Petrograd'a gelmiştir. Zaten Rusya işçi sınıfının en radikal unsurlarını örgütlemiş olan Bolşevikler, Lenin'in gelmesiyle Devrim'in liderliğini de ele alacaktır.

Lenin Petrograd'a geldikten sonra herkesi etkisi altına almıştır. Kolay gülen, çok dobra, kedi seven Lenin... olağanüstü bir irade gücüne sahip, insanları yazı ve konuşmaları ile ikna etmeden bırakmayan Lenin... siyasi refleksi çok hızlı, yani ne zaman saldıracak, ne zaman geri çekilecek çok iyi bilen Lenin... âdeta siyasetle nefes alıp veren bir siyasi aktör... Sadece

Rusya'nın değil, tüm dünyanın kaderini değiştirecek olan adam Rusya'ya dönmüş ve Devrim'in kaptan köşküne geçmiştir. İşte o andan itibaren Rusya'da her şey değişmiştir.

Lenin gelinceye kadar Devrim'in ilk aşamasının gerçekleştiği kanaatinde olan Bolşevik Partisi'nin ılımlı kanadının başında Kamenev bulunmaktaydı. Ancak Lenin Rusya'ya döner dönmez partinin onayına sunduğu *Nisan Tezleri* ile Bolşevik Partisi'nin eski strateji ve taktiklerini tuzla buz ederek Rusya'da kurulan Sovyet'in tıpkı Paris Komünü gibi işçi sınıfı iktidarının aracı olacağını beyan etti. Rusya'da var olan ikili iktidarın uzun sürmeyeceğini gören Lenin, iktidarın Geçici Hükümet'ten alınarak halka verilmesi gerektiğini işaret etmiş, "Bütün İktidar Sovyetlere" parolasını gündeme getirmiştir. Bolşevik Partisi Merkez Komitesi bile Lenin'in tezleri karşısında serseme dönmüş ve ikna edilmesi gerekmiştir. Lenin'in *Nisan Tezleri*, parti üyelerine sunulmasının üzerinden on-on bir gün geçtikten sonra 14 Nisan'da toplanan Petrograd Şehir Konferansı'nda Bolşevik MK tarafından onaylanmıştır. Bu Bolşeviklerin diğer devrimci partilerden daha farklı bir yol izleyeceğinin işaretidir.

Lenin Sovyet'i şöyle tanımlamıştır:

> İktidar ikiliği neye dayanıyor? Geçici Hükümet'in, burjuva hükümetinin yanında, henüz güçsüz, tohum durumunda, ama gene de gerçek, söz götürmez ve büyüyen bir varlığı olan bir başka hükümetin: *işçi ve asker vekilleri Sovyetlerinin* kurulmuş bulunmasına. Bu ikinci hükümetin sınıf bileşimi nedir? Proletarya ile (asker üniforması altındaki) köylülük. Siyasal niteliği nedir? Devrimci bir diktatörlük, yani merkezî bir devlet iktidarı tarafından yayınlanan bir yasaya değil, ama doğrudan doğruya devrimci bir zorlamaya, halk yığınlarının aşağıdan gelen dolaysız girişkenliğine dayanan bir iktidar.
>
> Bu iktidar, alışılmış tipteki parlamenter burjuva demokratik bir cumhuriyette genellikle var olan ve ileri Avrupa ve Amerika ülkelerinde şimdiye değin üstün gelen iktidardan bambaşkadır. İşin özü burada olmakla birlikte, çoğu kez unutulan, ye-

terince düşünülmeyen bir şeydir bu. *Bu iktidar, 1871 Paris Komünü ile aynı tipte bir iktidardır* (Lenin, 1969, s. 16).

Lenin, Sovyetlerdeki o andaki delege çoğunluğunun rejimi kökten değiştirecek olan toprak meselesini çözemeyecek, barışı gerçekleştiremeyecek, işçilerin üretim süreçleri üzerindeki denetimini sağlayamayacak olan SR ve Menşeviklerin elinde olduğunun farkındadır. Lenin toprak isteyen köylülerle, barış isteyen askerlerin Sovyet'in bileşimini değiştireceğini, böylece Sovyet'in burjuvazinin değil, ihtilâlci halkın organı olacağını görmektedir. Lenin Rus emperyalizminin ancak Sovyetler kullanılarak ezilebileceği kanısındadır.

Şubat ve mart aylarında Petrograd'da Çarlık yıkılır, yeni bir hükümet ve İşçi-Asker Sovyeti kurulurken, Asya topraklarında, İdil/Volga boylarında neler oluyordu? "Milliyetler Hapishanesi" Çarlık Rusya'sında ezilen ulus konumunda olan Müslüman topluluklar ne yapıyordu?

Durma coş ey yoksul işçi, sallansın vur çekici
Yıkılsın bu köhne sistem, yenisini kur işçi
Volga Volga, taş ve durma, koş köpür köpür kayna
Ey emek kurbanı işçi, fakir proletarya
– Rus halk şarkısı

Çarlık yıkıldı: Kazan

1917 Şubat Devrimi sırasında Petrograd ve Moskova ne kadar hareketliyse Bahçesaray, Bakü, Kazan, Orenburg, Ufa, Samara, Taşkent gibi Müslümanların yaşadığı kentler de en az o kadar hareketlenmiştir. Petrograd ve Moskova'daki ayaklanma, Çarlığın yıkılması ve Devrim haberleri Rusya'nın dört bir yanına telgraf haberleriyle ulaştırılmış, Kazan'da da diğer kentlerde olduğu gibi Çarlık iktidarı yıkılmış ve yerine hem Petrograd'da kurulan geçici hükümete bağlı bir hükümet, hem de İşçi-Köylü-Asker Sovyeti kurulmuştur.

Petrograd'dan Geçici Hükümet kurulduğuna ilişkin haber gelir gelmez 2 Mart akşamı Kazan'da ilk toplantılar yapılarak Kazan Geçici Hükümeti kurulmuştur. 5 Mart'ta Petrograd'da kurulan yeni Geçici Hükümet, Çarlık yönetiminin valiliğini, polis teşkilatını lağvederek tüm Rusya vatandaşlarını eşit ilan ettiği için Kazan'da 6 Mart'ta kurulan İşçi ve Asker Sovyeti bu karar doğrultusunda valinin işine son vermiş ve Çarlık subaylarını tutuklamıştır. Petrograd'da kurulan Geçici Hükümet'in Kazan'daki yansıması olan Kazan Geçici Hükümeti Kadetler, ılımlı sosyalist partiler, SR'ler, farklı toplumsal örgütler ve yasal sendikaların katılması ile kurulmuştur.

Kazan'da da tıpkı tüm Rusya'da olduğu gibi kitleler içinde en örgütlü parti Sosyalist Devrimci Parti/SR'lerdir. SR partisi uzun bir süredir sağ, merkez ve sol olarak içinde üç fraksiyon barındırmaktadır ve Kazan'da SR'lerin sol kanadı güçlüdür. Öyle ki, kendilerine "Genç SR'ler" veya "Enternasyonalist SR'ler" diyen bu gruba muhalifleri "Bolşevik SR'ler" demektedir. Gerek Ruslar gerekse Rus olmayanlar arasında en örgütlü parti olan SR'le-

rin devrimci tutumu Kazan'da Çarlık iktidarının yıkılmasında büyük kolaylık sağlamıştır. Sol-SR fraksiyonun gazetesinin adı *Sotsialist Revoliutsioner*'dir.[3]

Şubat Devrimi ile eski Çarlık devlet mekanizması çöker. Yaşayanlar şöyle anlatıyor: "Vali görevinden alındı, polis teşkilatı yerine milis kuruldu, mahkemeler kapatıldı, hapishanelerin kapıları açıldı" (Taymas, 1947, s. 11). Oligarşinin ajan provokatörleri olan, devlet adına kargaşa çıkartan, kundakçılık yapan, mal ve mülkleri yakıp yıkılan *Karayüzler* kaybolmuştur. Artık her yerde toplantılar, mitingler yapılmakta, bu toplantılarda herkes konuşmakta, nutuk atmaktadır. Olağanüstü bir konuşma ve ifade özgürlüğü içinde herkes istediğini söylemeye başlamıştır. Sokaklarda sabahlara kadar içip şarkı, türkü söyleyip sloganlar atılmaktadır.

Lenin "Tüm devlet makinesini (ordu, polis, bürokrasi) yöneten bir avuç toprak sahibi feodalden başkasını temsil etmeyen eski Çarlık iktidarı, yenilmiş ve devrilmiş, ama işi bitirilmemiştir," diye uyarmaktadır (1969, s. 35).

Artık herkes örgütlenmeye başlamıştır: Kazan'da Bolşevik Komitesi kurulmuş, SR'ler teşkilatlanmasını hızlandırmış, Müslüman elit *Müslüman Komitesi/MK*'yi, sosyalist Müslümanlar Mollanur Vahidof önderliğinde *Müslüman Sosyalist Komitesi/MSK*'yi kurmuştur.

Kazan'da Bolşevik örgütlenme

Kazan'da ilk Bolşevik hücre 1902 yılında kurulur. Kazan'daki Tatar matbaa işçileri arasındaki ilk Bolşevik örgütlenme/hücre ise bir yıl sonra 1903'te kurulur. İlk Tatar Bolşevik, 1917'den sonra karşı-devrimci olan İbrahim Ahmedov, Tatar Bolşevikleri arasında ilk hücreyi kuransa Hüseyin Yamaşev'dir (BCQ, 1981, s. 42-43).

Kazan'da 1905'te 250 üyelik bir Bolşevik teşkilatı vardı ve bunların arasında Alimcan Seyfettinov, G. Kulagmedov ve M.

3 Hatırlarsak, "sosyalist" kelimesi Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesinde olsun, Tatarcada olsun hep "satsiyalist" olarak kullanılmıştır.

İbrahimof'un da dahil olduğu sadece 10'u Tatar'dı. Kazan'daki Tatar Bolşeviklerden Hüseyin Yamaşev 1917 öncesinde ölmüş, Alimcan Sayfutdinov'un ise bir Rus kadını ile olan ilişkisinden dolayı Müslüman hareketi ile olan ilişkisine devam edemediği söylenmektedir. Kazan Bolşevik teşkilatı 1905 Devrimi patlak verdikten sonra, Aralık 1905'te polis tarafından yok edilmiştir (BCQ, 1981, s. 44).

Şimdi Şubat 1917'de, tam on iki yıl sonra Bolşevik Merkez Komitesi teşkilat kurmak üzere 21 Mart tarihinde V. A. Tihomirnov[4] isminde tecrübeli bir Bolşeviği Kazan'a gönderir (Devletşin, 1981, s. 202). Kısa bir süre sonra Bolşevikler Kazan'da *Raboçi/İşçi* adlı bir gazete yayımlamaya başlar. Kazan Bolşevikleri 26 Mart'ta bir konferans düzenleyerek ilk yasal Kazan RSDİP (B) Komitesi'ni kurar (ABC, 1981, s. 55).

Komite'nin 6 kişiden oluşan yöneticileri arasında Tatar Müslümanı olmadığı gibi, tabanda da az sayıda Bolşevik Müslüman üye bulunmaktaydı (ABC, 1981, s. 56). Kamil Yakubov ilk Bolşeviklerden biriydi. 1903'ten beri parti üyesi olan bu yaşlı Tatar Bolşevik, 25 Haziran 1919'da Tatarların ayaklanması sırasında öldürülecektir (Devlet, 1998, s. 185, 200). Tatar Bolşeviklerinden K. Sattarof, Veli Şefigullin ve Kazanlı subay Yakub Canışev'i de sayalım.

Ağustos ayında ise Kazan'a tecrübeli bir Bolşevik olan Yakob Şenkman/Jakop Sheinkman, özellikle Müslümanlarla ilişkileri organize etmesi için gönderilir (Zenkovsky, 2000, s. 166; Devletşin, 1981, s. 204).

Kazan'da Müslüman işçilerin de çalıştığı en büyük fabrikalardan biri olan Barut Fabrikası komitesinde 51 Rus üyeye karşın ancak 2 Tatar üye vardı (ABC, 1981, s. 56, 229; Devlet, 1998, s. 159).

Görüldüğü gibi Bolşevikler Kazan'da Müslümanlar arasında örgütlü değildi. 1917'de Kazan'da bulunan 94 işletmede 3.600 niteliksiz Tatar işçisi çalışmaktaydı. Yani Tatar proletaryası zaten niceliksel olarak çok azdı. Bunlar da köylülerden pek az farklılaşmış niteliksiz işçilerdi. Tatar ve Başkurt nüfusun bü-

4 Kazanlı V.A. Tihomirnov 1919'da ölmüştür (Devletşin, 1981, s. 202).

yük çoğunluğu göçebelerden oluşmuştu. Şubat Devrimi'nden önce politik faaliyetleri nedeniyle hapse girmiş militan bir SR olan Alimcan İbrahimof da "Şubat İhtilalinden sonra ve Ekim İhtilalinden önce doğu halkları arasında komünist yoktu" demiştir. Sultan Galiyef bile 1917 öncesinde Bakü'de monarşist *Kaspi* gazetesinde çalışmaktadır (Cihangir, 2006, s. 120).

Bolşevikler Kazan'da "Sovyet Gençlerinin Komünist Birliği Komitesi"ni kurarak öğrenci gençleri örgütlemek üzere mitingler düzenliyor, dersler verip kütüphanelerde çalışıyordu. Bolşevikler Şubat Devrimi'nden sonra hızla örgütlenmeye başlamış, üye sayısı Ağustos ayında 650'ye ulaşmıştı.

Kazan'da Tatarlar

1897 sayımına göre Kazan eyaleti Rusya'da en fazla Rus olmayan nüfusa sahip olan yerdi. Nüfusu 3 milyon olan Kazan'ın % 40'ı Büyük Rus (887.000), % 32'si Tatar (721.000), % 22'si Çuvaş[5] (507.000), % 5'i Çeremiş[6] (124.000) etnisitelerine mensuptu (Badcock, 2007, s. 369-418).

Kazan'da Geçici Hükümet ve İşçi ve Asker Sovyeti'nin kurulmasına paralel olarak Müslümanlar da kendi aralarında örgütlenme çalışmalarına başlamıştı. 1905 Devrimi'nden bu yana faaliyette bulunan önde gelen burjuva, milliyetçi Müslüman siyasetçiler (başta eski İttifak Partisi üyeleri olmak üzere) ve sosyalist Müslümanlar çalışmaya başlamış, ilk Müslüman toplantısı Orenburg'da 5 Mart'ta, Kazan'da 6 Mart'ta gerçekleşmişti.

Kazan'da Müslüman Komitesi kurulur

Müslüman elitleri, politik aktörler yeni gelişmelere hemen yanıt vermişti. 2 Mart 1917'de Moskova'da Duma'nın önün-

5 Çuvaş: Uzman çiftçi, arıcı, balıkçı bir millet olan ve Kiril alfabesi kullanan Çuvaşlar Türkçe temelli bir dile sahip olsalar da Farsça, Arapça ve Rusça kelimeleri bolca kullanmaktadır. Din olarak pek çoğu Ortadoks olarak kayıtlı olsa da Animist inanca yakındırlar (Badcock).

6 Çeremiş veya Mari: Fin kökenli, Ortadoks olarak kayıtlı olmalarına karşın Şamanist, Animist inanca sahiptirler.

de Ayaz İshaki'nin önderliğinde 15 bin Müslüman'ın katıldığı bir miting yapılmış ve 12 kişiden oluşan bir idari organ oluşturulmuştu. Tatar burjuvazisinin görüşlerini Kadet Sadri Maksudi "Nüfusu 25 milyon olan Rusya Müslümanları arasındaki siyasi, sosyal ve ekonomik farklılıklara ve parti ayırımlarına rağmen, milli beraberlik yolunun bulunması uğruna parti kavgalarından ve boy/kabile farklılıklarından vazgeçilmelidir," diye ifade etmişti.

6 Mart 1917 tarihinde, Kazan Büyük Tiyatrosu'nun (*Bolşoy Teatr*) ön sıralarda din adamları, toprak sahipleri, fabrikatörler, avukatlar, subaylar, yani Müslüman burjuvazinin temsilcileri; arka sıralarda işçi, asker, üniversite öğrencisi ve aydınların yer aldığı bir toplantı yapılmış ve burada Geçici Kazan Müslüman Komitesi kurulmuştu (Adıgüzel, 2006, s. 173). Bu örgüt Müslüman burjuvazinin ve feodal unsurların çıkarlarını savunmak üzere kurulmuştu (Devletşin, 1981, s. 79). Komitenin amacı, Müslümanların ihtiyaçlarının incelenmesi, güçlerinin organize edilmesi ve *Uçreditelnoye Sobraniye*'ye (Kurucu Meclis) hazırlık yapılmaya başlanmasıydı.

Tatar emekçiler arasında örgütlenme çok zayıf olduğu için burjuva ve milliyetçi Tatarlar rahat çalışmaktaydı. Kazan Müslüman Komitesi köylü ve işçiler başvurduğunda isteklerini dikkate almıyor, ama Rus toprak sahiplerinin topraklarına el koyan Tatar köylülerine sükûnet ve itidal tavsiye ediyordu. Emine Muhittinova o toplantı hakkında şunları söylemiştir: "Onlar din ve milletin koruyucuları maskesi arkasına saklanarak ... işçi ve köylüleri köle durumunda bırakmak istiyorlardı" (Adıgüzel, 2006, s. 175). Müslüman sosyalistlerin önderi Mollanur Vahidof Müslüman Komitesi'ni şöyle tanımlamıştır: "Kazan'ın yerel aristokratlarıyla zengin Tatar ailelerinden gelme aydınların bir bölümü birleşerek Müslüman Komitesi/MK'yi kurmuştu. Kendi sınıfsal çıkarlarını savunup Komite'ye sempati göstermeyenler Komite tarafından ihanetle suçlanmıştı" (Adıgüzel, 2006, s. 92).

Kazan Müslüman Komitesi, kurulduktan on gün sonra 15-17 Mart tarihinde Petrograd'da bir toplantı yaparak "din ve

milletin" koruyucularından oluşan "Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu"nu seçti. Seçilenler arasında 1905-1906 yılları arası dönemde kurulan İttifak Partisi'nin tecrübeli önderleri ve Dördüncü Devlet Duma'sı Müslüman Fraksiyonu üyeleri olan Rusya İslâm birliği savunucuları da bulunmaktaydı. Büronun başkanlığına bir Menşevik Oset olan Ahmetbey Tsalikov[7] seçilmiştir. Bu toplantıda 1 Mayıs tarihinde Moskova'da tüm Rusya Müslümanlarını kapsayacak "Tüm Rusya Müslümanları Kongresi" toplanmasına karar verilmiştir (Devlet, 1998, s. 77).

Müslüman asker Sovyeti/Harbî Şura

1917 yılında Rus ordusunda silah altına alınmış, çoğunluğu Tatarlardan oluşan Müslümanların sayısı yaklaşık yarım milyondu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kazan Bölgesi askerî bir merkezdi. Bu nedenle Petrograd'da kurulan Asker Sovyeti'nin Müslüman karşılığı olan Harbî Şura Kazan'da kurulmuştur. Müslüman askerlerin liderliğini yapan genç Menşevik Enternasyonalist İlyas Alkin, Müslüman askerlerin karşı devrimci saflarda yer almasını engelleyen önemli bir faktör olmuştur.

Şubat Devrimi'nin destekçisi olan Tatar Ocağı Derneği'nin Başkanı Menşevik Enternasyonalist İlyas Alkin, kardeşi Cihangir Alkin, Sultanbek Mamliyev ve Osman Tokumbetov Harbî Şura'nın oluşturulmasına önderlik etmişti. 8 Mart 1917 tarihinde, askerî bölükler Kazan Müslüman Komitesi'ne delegeler göndermiş ve İ. Alkin başkanlığında Müslüman Komitesi Bürosu'nda bir toplantı yapılmıştı. 16 Mart'ta İlyas ve Cihangir Alkin, Abdürreşitov, Yüzbaşı Biglov önderliğinde "Kazan Garnizonu Müslüman Asker Sovyeti/Harbî Şura" kuruldu (Kakınç, 2004, s. 135-137; Rorlich, 2000, s. 265). Bolşevik Kamil Yakubof ve Yakup Canışev de Harbî Şura'da çalışmaktaydı. Müslü-

7 Bir Oset olan Ahmet Tsalikov'un ismi her kitapta farklı yazılmaktadır. Pek çok Türkçe kaynakta Salihov kullanılmaktadır. İhsan Ilgar'ın çevirisi ile yayımlanan Birinci Müslüman Kongresi tutanaklarında "Salihof" denmektedir. Z. V. Togan *Salikov*, Kurat *Tsalik(ov)* olarak yazmış, Rusça yazında da *Tsalikov* olarak geçmektedir. Etnik köken konusunda titizlik gösterenler Ahmet *Tsalikkati* olarak yazmaktadır. Ben Tsalikov'u tercih ettim.

man askerler, Rus askerlerle aynı haklara sahip olmak, Müslüman askerî birliklerin kurulması ve hemen barış istemekteydi (Mulyakov, 2006, s. 253).

23 Mart 1917 tarihinde Kazan Müslüman Harbî Şurası/Sovyeti, Rus ordusu içinde ayrı Müslüman birliklerin kurulması hakkındaki kararı oybirliği ile kabul etti ve bu kararı tüm Müslüman askerlere bildirdi. 28 Mart 1917 tarihinde Moskova Müslüman Askerî Sovyeti, Kazan Müslüman Harbî Şurası'na birlikte hareket etme teklifini içeren bir telgrafı göndererek Tüm Rusya Müslüman askerlerinin birlikte hareket etme imkânını sağladı. Kazan Müslüman Harbî Şurası, "Tüm Rusya Müslüman askerlerinin birleştirilmesi, Müslüman askerlerin milli ve siyasi hislerinin ve eğitimlerinin gelişmesi ve ayrı Müslüman aşkeri bölüklerin kurulması" hakkında kararlar almıştır.

Müslüman askerler Ufa, Kazan, Astrahan, Orenburg gibi merkezlerde gazeteler yayımlamaya başlamıştır: Şimal Cephesi'nde *Savaş Safı/Savaş Cephesi*, Kazan'da *Saldat Telağı/Askerin İradesi*, *Beznen Tauş/Bizim Sesimiz*, *Cengiz Balası/Cengiz'in Oğulları*, Astrahan'da *Saldat Yalkunu/Asker Ateşi*, Orenburg'da *Bizning Telak/Bizim İrademiz* (Devletşin, 1981, s. 179; ABC, 1964, s. 188-191).

30 Nisan'da Moskova'da İ. Alkin'in başkanlığında Müslüman Askerlerin "Geçici Merkezi Sovyeti" oluşturulmuş, 1-11 Mayıs tarihleri arasında toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı'nda Albay Galiyef ve Aziz Monasipov'un Müslüman askerî bölüklerinin kurulması hakkındaki raporu üzerine ordunun yeniden şekillendirilmesi ve Müslüman bölüklerinin ayrılması hakkındaki karar kabul edilmiştir. Harbî Şuracılar son derece demokratik yöntemlerle karar seçimleri yaparak tabanın sesine kulak veriyordu. MSK ve Kazan Bolşevik Komitesi cepheden dönen askerler arasında da Bolşevik Parti programının propagandasını birlikte yapmaktaydı.

Böylece Petrograd'da ve diğer kentlerde nasıl işçiler gönüllü silahlı birlikler kurduysa, bunlar işçi milislerine ve sonra da Kızıl Muhafızlar'a dönüştüyse Müslüman işçiler de kendi askerî örgütlerini kurmuştu. Ama daha önemlisi şehir garnizonların-

daki askerler ve bahriyeliler önce Şubat Devrimi'nin muhafızı olup hemen sonrasında Asker Sovyeti'ni kurduysa, Kazan'da da Müslüman Asker Sovyeti/Harbî Şura bu yaklaşımlarla kurulmuştu. Harbî Şura'nın ilk talepleri arasında hizmet koşullarının iyileştirilmesi ve barış bulunmaktaydı (Wade, 2017, s. 123).

Tüm sınıflar, partiler ve etnisiteler gibi Müslümanlar da Rusya'daki devrimci, demokrat havadan etkileniyor, bir yandan Çarlık Rusya'sının baskılarına karşı, diğer yandan yüzlerce yıllık ağa, bey, ahund, molla, ulemanın baskıcı iktidarına karşı başkaldırıyordu. Otokratik Çarlık idaresinin yıkılması ile Rusya'nın bütününde, yeryüzünde o güne kadar görülen en özgür ve demokratik günler yaşanmaktaydı. Rusya proletaryasına paralel olarak Müslümanlar sınıfsal, meslekî, ideolojik aidiyetlerine göre kendi örgütlerini kuruyor, gazete, dergi, bildiriler yayımlıyor, seçimler yapıp kararlar alıyorlardı. Bugüne kadar kimsenin fikrini sormadığı insanlar şimdi konuşuyor, örgüt kuruyor, aday oluyor, seçimlerde oy kullanıyordu.

Bu özgürlük günlerinde Müslümanlar arasında örgütlenen bir başka örgüt, çok geçmeden bütün dikkatleri üstünde toplamaya başladı.

Müslüman sosyalistler örgütleniyor: Müslüman Sosyalist Komitesi (MSK)

Eski bir Tatar şehri olan Kazan, Ruslar tarafından ele geçirildikten sonra Tatarlar kentin bir bölümüne sürülmüş, Müslüman mahallelerinde yaşamaya başlamıştı. Müslümanlar arasında proleterleşme kısa bir süre önce başladığı için son derece düşüktü. Müslüman kitlelerin büyük çoğunluğunun Petrograd'da olan bitenden genelde haberi bile olmamıştı, olsa da göçebe ve yarı göçebe toplulukların yapacağı bir şey yoktu. Müslümanlar kapitalizmin geliştirmiş olduğu birey ve sınıf ilişkilerinden uzaktı. Ama bu gerçekler Kazan'da sosyalistlerin olmadığı, örgütlenmediği anlamına gelmemekteydi.

Müslüman sosyalistlerin Şubat Devrimi'nden hemen sonra Kazan'da "İşçi Komitesi" adıyla kurdukları örgüt, kısa bir süre

sonra 7 Nisan 1917'de *Müslüman Sosyalist Komitesi (MSK)* adını aldı (Devletşin, 1981, s. 80; ABC, 1981, s. 57). Bu isim çok açık ki Tatar soylularının ve burjuvalarının kurduğu "Müslüman Komitesi"ne nazire olarak seçilmişti.

Kazan eşrafı, zenginleri, toprak sahiplerinin peşlerine takılmış aydınların katıldığı Müslüman Komitesi'nin kurulmasından bir ay sonra solcu aydınlar, eski Ceditçi ve Islahçılar Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi'ni kurmuştur. Liderleri Mollanur Vahidof Müslüman din adamları-ulema, toprak sahipleri, fabrika sahipleri, avukatlar, subaylar ve benzerlerine "Proletarya, Devrimi sarıklıların, kapitalistlerin iktidarı için gerçekleştirmedi. İşçiler mutlakiyetin boyunduruğundan kurtulup sizin boyunduruğunuz altına mı girecek sanıyorsunuz?" diye sormuş ve Rusya'da ayaklanan işçi, asker ve köylülerden yana tavır almıştır.

Komite'nin kurulmasında belirleyici etkiye sahip olan Mollanur Vahidof, Kazan Tatarları arasında bir yıldız gibi parlayacaktır.

Mollanur Vahidof (1885-1918)

Annesi tarafından ünlü Kazanlı tüccar Kazakov ailesinden gelen Vahidof, bütün eğitimini Rus okullarında yaptığı için Rus edebî dilini Tatarcadan iyi bilmekteydi. Mavi gözlü, sarışın, şehirli, Ruslaşmış Tatar sosyetesinin bir üyesi olsa da, ezilen ulusa mensup olduğunu her vesile ile etinde kemiğinde hissetmekteydi.

Mollanur Vahidof 1907'de öğrencilerin devrimci fikirlerle tanıştığı bir merkez olan Petersburg Politeknik Enstitüsü, Ekonomi Bölümü'nde okumaya başlamış, 1910'da Marksist bir gruba katıldığı için okuldan atılmıştı. 1912-1916 yılları arasında yine Petersburg'da, Psikonöroloji Enstitüsü'nde hukuk eğitimi görmüş ve bu süreçte bir "Müslüman Gazetesi" yayımlayarak Müslüman öğrenciler arasında devrimci fikirlerin yayılmasına çalışmıştı. Devrimci faaliyetleri dolayısıyla 1916'da St. Petersburg Üniversitesi'nden de atılmıştır.

Mollanur Vahidof (ortada).

Şubat Devrimi onu Kazan'da Yol İdaresi'nde çalışırken yakaladı. Mollanur Vahidof İdil ve Kama nehirlerinde çalışan gemicilerden, tren yollarında çalışan, köprü inşa eden işçilere ve çevre köylülerine kadar tüm Müslüman emekçileri sosyalist devrime katılmaları için çalışmaya başladı.

M. Vahidof 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Kazan'da Tatar sosyalist hareketinin öncülüğünü üstlenmiş ve bu ortamda kilit figüre dönüşmüştür. Gençliğinden bu yana Marksist ve iki fakülteden birden atılmasına sebep olacak kadar politize olan Mollanur ve arkadaşları, devrim sonrasında Kazan ve Müslüman toplumlarında siyasi faaliyetleri toprak ağası ve burjuvazinin temsilcilerine bırakmamıştı. Mollanur Vahidof ve Müslüman Sosyalist Komitesi, 1917 Şubat Devrimi sonrasında Tatar sosyalist hareketinin öncüsü olmuştu (Adıgüzel, 2006).

Mollanur Vahidof'un son derece güçlü bir şahsiyet olduğu, hep titiz ve şık giyindiği, olağanüstü bir hatip, ajitatör ve yetenekli bir örgütçü olduğu arkadaşları tarafından anlatılmaktadır. Gazeteci Mollanur Vahidof, insanları etkilemeyi ve işe koşmayı iyi bilmektedir. Birlikte çalıştığı yoldaşı, ünlü edebiyatçı Alimcan İbrahimof onun için "şairimsi, ilham dolu, gerçekten etkileyici bir konuşmacı," demektedir.

"Gerçek, adalet ve güzellik uğruna"

Mollanur Vahidof, Müslüman Komitesi/MK'nin kurulmasına karar verilen toplantıda "İşçiler Devrimi kapitalistlerin, sarıklıların iktidarı için gerçekleştirmediler," diyerek bütün dikkatleri üzerine toplamış ve kendisine yapılan Müslüman Komitesi'ne üye olma teklifini reddetmiştir. Kazan'daki sosyalist Müslümanları bir araya toplayan Mollanur Vahidof'un konuşmaları şiir gibidir:

> Dünyayı sadece sosyalizm kurtarabilir!
> Şark halklarının refahı ve onuru için, bütün zorlu meselelerin çözümü için sizi sosyalizm bayrağı altına çağırıyorum!
>
> Büyük şark medeniyeti, sosyalizmin hayat veren ışınlarıyla parlayacak ve bu medeniyetin yaratıcıları zenginler değil, basit işçiler olacak. Sosyalizm Müslüman ülkeler tarafından bilinmelidir.
>
> Müslüman emekçiler, duyuyor musunuz? Antik İran'ın platolarından kutsal Ganj kıyılarına, muhteşem Şark'ın derinliklerinde uyanan devrimci bilincin neşeli sesleri geliyor.
>
> Yenilenmiş bir düşünceyle aydınlanan, kudretli ellerde pankartlar ve bayraklarla Şark'ın oğulları uluslararası proletaryanın saflarına koşuyor.
>
> Tüm dünyanın bayramı yaklaşıyor!
>
> (https://islamjournal.idmedina.ru, erişim 6 Mart 2020)

MSK, milliyetçi Müslüman burjuvazisine karşı verdiği kararlı mücadele ile Kazan'da Bolşeviklerin önce dikkatle izlediği, kısa bir süre sora işbirliği yaptığı sosyalist bir örgüt olmuştur. Mollanur Vahidof MSK'nin kuruluşu amacını şöyle anlatmıştır – Vahidof'un romantizmi, geleceğe sevgi ve umutla bakışı çok etkileyici:

> Değerli yoldaşlar ve vatandaşlar!
> Müslüman Sosyalist Komitesi devrimin kutsal saatlerinde Kazan'ın Müslüman halkını ... sosyalizm bayrağı altında top-

lamak ve yeni ve aydın hayata uyandırmak amacıyla kurulmuştur.

Gerçek, adalet ve güzellik uğruna hayatlarını feda etmeye hazır olanların devrimci amaçları sizin için de değerliyse, eşitliği sağlama mücadelesinin acıları içinde yeni doğmuş Müslüman Sosyalist Komitesi'nin *Kızıl Bayrak* gazetesine maddi katkıda bulunarak bu sevginizi kanıtlayın.

Bugün yarattığımız güzelliklerin geleceğe kaynak olacağına, kıyılarında gelecek nesiller için sevinç ve mutluluk çiçeklerinin açılacağına inancınız tam olsun.

Maddi yardımlarınız sayesinde altın ışıklar genç bayrağımıza sevinçle dökülsün ve kutsal amaca ulaşılmasında bizlere kuvvet versin! (Adıgüzel, 2006, s. 85).

Rusya'daki Müslüman-Tatar modernleşmesinin öncüleri olan Ceditçilerin pek çoğu 1917 Şubat ve Ekim Devrimleri sonrasında, her türlü yenilik ve değişimin karşısında olan ve eski düzenin değişmeksizin sürmesinden yana olan büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını savunan mirza, ahund, bay, molla, ulema takımına karşı, Bolşevikler ve diğer sosyalist partilerle bir ittifak içine girmiştir. MSK'yi kuranların çoğunun küçük burjuva aydınlar ve eski Ceditçiler, Islahist hareketinin eski taraftarları, Rusça eğitim veren okul öğretmenleri, laik aydınlar olduğu belirtilmektedir (ABC, 1981, s. 57; Kurat, 1990, s. 415; Devletşin, 1981, s. 81).

Bolşevikler kendi "Kazan Bolşevik Komitesi"nde çalıştıkları için, Bolşeviklerin haricindeki tüm sol eğilimlere mensup (Menşevik, SR, Bağımsız sosyalist, Enternasyonalist, Maksimalist gibi) Müslüman, kendine MSK'de yer bulmuştur. Toprağın köylülere verilmesi ve iktidarın Sovyetlere geçmesi konusunda Mollanur Vahidof en sol pozisyonda yer almış, onun radikalizmi Kazan'daki fabrikalarda çalışan Tatar işçiler ve öğretmen, öğrenci gibi aydınlar tarafından desteklenmiştir.

Kazan'da Bolşevikler, önceleri MSK'ye uzak durmuş, hatta ismindeki "Müslüman" sözcüğüne eleştiri yöneltmişlerse de Kazan Bolşevik Komitesi ile MSK iyi ilişkiler kurmuştur. Kazan

Bolşevik Komitesi'nin yayın organı *Raboçi/İşçi*, MSK'nin kuruluşunu şöyle duyurmuştur:

> Kazan'da var olan değişik sosyalist grupların bir araya gelmesiyle Müslüman Sosyalist Komitesi/MSK kurulmuştur. Komite'nin hedefleri şunlardır: İşçi kitlelerinin örgütlenmesi, Tatar proletaryası ve çalışan köylüler arasında sosyalizm fikrinin yayılması. MSK sosyalizmi anlatan broşürleri ve gazeteleri anadilde yayımlamaya başlamıştır (Mulyakov, 2006, s. 244).

Amacı Müslüman işçi sınıfına ve köylülere sosyalizm fikirlerini ulaştırmak olan MSK'nin kurucu lideri Mollanur Vahidof, oybirliği ile başkanlığa seçilmiştir (ABC, 1981, s. 56). Başkan yardımcılığına ise bir kadın üye Emine Muhiddinova,[8] sekreterliğe İbrahim Kuliyev, üyeliklere Şehit Hamidullin, saymanlığa Hatip Muhittinof ve sayman yardımcısı olarak Kayum Sattarov seçilmiştir (Mulyakov, 2006, s. 245). G. Z. Seyfettinov da aktif Müslüman sosyalistlerdendir.[9]

V. Safigullin hatıralarında, eski *Azat*çı Aliaskar Kamal'in de MSK toplantılarına katıldığını, Karim Tinçurin ve Abdulla Kariyev'in Komite üyesi olduğunu yazmaktadır (ABC, 1981, s. 56, 229; Devlet, 1998, s. 159; Adıgüzel, 2006, s. 253).

Sultan Galiyef Şubat Devrimi gerçekleştiğinde Bakü'dedir. Sultan Galiyef Mayıs ayında Petrograd'da toplanacak olan Birinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı'nda Ahmetbey Tsalikov'un isteği ile kongrenin sekreterliğini yapmış ve Kazan'a ancak 1917 Temmuz'unda dönmüştür. Görüldüğü gibi MSK kurucuları arasında adı yoktur. Sultan Galiyef MSK'ye ancak temmuz ayında üye olmuş ve hemen MSK'nin sekreterliğine seçilmiştir[10] (Erdem, 2006, s. 426, 806).

---

8 Pek çok kaynak "Amina" olarak yazıyorsa da ben "Emine"yi tercih ettim.

9 Emine Muhittinova, Alimcan Seyfuttinof, Vali Şefigullin, İbrahim Kuliyev, Şehit Ahmediyef'i "1905'ten beri Bolşevik olanlar arasında" saymaktadır (Adıgüzel, 2006, s. 175). Ancak bütün kaynaklar MSK'nin kuruluşunda Bolşeviklerin olmadığını yazmaktadır. ABC Bolşevik ve MSK üyesi ayrımı yapmamaktadır (1981, s. 57). E. Muhittinova'nın saydığı bu isimler Ağustos 1917'de Şneykman Kazan'a geldikten sonra Bolşevik Parti'ye ilk üye olanlardır.

10 Azade Rorlich'in iddia ettiği gibi Mart 1917'de değil (Azade, 2000, s. 259, 264).

MSK'nin faaliyetlerine katılanlardan biri de 1905 Devrimi'nden bu yana faaliyette olan Ufa Müslüman SR'lerinin lideri Başkurt Alimcan İbrahimof'dur[11] (Erdem, 2006, s. 360). 1887 doğumlu, bir mollanın oğlu olan İbrahimof, köy medresesinde okuduktan sonra Orenburg'daki Veli Molla Medresesi'ne girmiştir. Öğrenci hareketlerine katıldığı için medreseden kovulunca bu kez Ufa'daki Galiye medresesine girmiştir. Burada da öğrenci hareketlerinde yer aldığı için uzaklaştırılmış, 1909'da Kazan'a gitmiştir. 1912'de öğretmenlik yapmak üzere gittiği Kiev'de Müslüman öğrencilerle gizli bir örgüt kurmuş, Nisan 1913'te yakalanarak hapse girmiştir. Aynı yıl hapisten çıktıktan sonra Kazan'a dönmüş, *Anğ* dergisinde sekreter olarak çalışmaya başlamıştır. 1914 yılında Ufa'daki Galiye Medresesi'nde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Çok sayıda eser vermiş bir edebiyatçı olan Alimcan İbrahimof, hem Başkurtların hem Tatarların sahiplendiği bir yazardır.

A. İbrahimof, Rusya'nın en geniş, en yığınsal ve Sovyetlerde en fazla delegesi olan partinin, Sosyalist Devrimci Parti/SR'nin Ufa'daki örgütünde Müslüman SR'lerin lideriydi. SR'lerin etkisi MSK'de uzunca süre başat olsa da Mollanur Vahidof'un kaleme aldığı siyasal program Bolşevik programı ile uyumluydu. Böylece Kazan Bolşevik Komitesi ile Kazan MSK, Ekim Devrimi'ne kadar dayanışma içinde faaliyetlerini sürdürdü (ABC, 1981, s. 60). Öyle ki MSK, Bolşeviklerin Ekim Devrimi'ne kadar Kazan'da güvendikleri tek Müslüman Marksist-devrimci kuruluş oldu.

Kazan'da Müslüman Sosyalist Komitesi/MSK Müslüman işçiler arasında devrimci sloganlar içeren bildiriler dağıtıyor, onları dinin fanatizminden kurtarmak ve yeni bir hayatın mümkün olduğunu anlatmak için faaliyetlerde bulunuyorlardı. İşçi, köylü, göçebe ve yarı göçebe Müslümanlar kapitalizm, sosyalizm, proletarya diktatörlüğü gibi sözcükleri öğrenmeye başlamıştı.

Kazan'da liderliğini Ş. Ahmediyef'in yaptığı *Avaz* gazetesi de MSK'ye bağlı yayın yapmaya başlamıştı. *Avaz* gazetesine göre

11 Pek çok kaynakta "Galimcan" olarak yazılsa da ben "Alimcan" demeyi tercih ettim.

"kurtlarla koyunların bir arada barış içinde yaşamaları mümkün değildir" (Mulyakov, 2006, s. 250). Kazan'da Müslüman işçilerin de çalıştığı barut fabrikasında (*Porohovoy Zavod*) 17 Mart 1917 tarihinde düzenlenen toplantıda Müslüman işçiler MK'den koparak MSK'nin yanında yer almıştı.

Kızıl Bayrak/Krasnaya Znamya

Kazan MSK'nin ilk faaliyetlerinden biri *Kızıl Bayrak/Krasnaya Znamya* isminde Rusça bir gazete yayımlamaya başlamasıdır. Gazetenin ilk sayısı Mollanur Vahidof editörlüğünde 15 Haziran 1917'de yayımlanmıştır. Gazete çoğunlukla Bolşevik politikalarını izlemiş, Geçici Hükümet'i şiddetle eleştirmiş, Lenin'in tezleri doğrultusunda tüm iktidarın Sovyetlere geçmesini talep etmiştir. MSK, Duma'nın lağvedilmesini, savaşın derhal sonlandırılmasını, toprakların köylülere dağıtılmasını istemektedir (ABC, 1981, s. 60).

Ufa'da da SR İbrahim Alimcan, *İrik/Özgürlük* adlı bir gazete yayımlamaktadır.

Mollanur Vahidof Bolşeviklerin milli mesele hakkındaki görüşlerini *Kızıl Bayrak* gazetesinde duyurmaktadır (Zenkovsky, 2000, s. 155). Ancak Bolşeviklerin kendilerine yönelik ilgisizliğinden *Kızıl Bayrak*'ın ilk sayısında Mollanur Vahidof şöyle yakınmaktadır:

> Rus Bolşevik basını Tatar işçi sınıfına hiç ilgi göstermediği, gösterdiğinde de hemen her şeyi yanlış yazdığı için Müslüman işçilerin çıkarlarını koruyacak Rusça bir yayın organı yayımlamaya karar verdik. Bu gazete Müslümanlara iftira atan, yalan yazan ve haksız provakasyonlar yapan *İhtilal Bayrağı/Revolutsiya Znamya* gazetesine karşı da yayın yapacaktır (Adıgüzel, 2006, s. 18).

MSK Kazan'daki fabrikalarda çalışan Müslüman işçiler arasında hızla örgütlenme faaliyetine başlamıştır. MSK Müslüman Komite'nin temsil ettiği milliyetçi burjuvazinin milliyetçi yaklaşımlarına karşı, devrimci-sosyalist sloganları öne çıkararak

Müslüman emekçi Tatarlar arasında bu görüşlerin benimsenmesinde birinci derecede rol oynamıştır.

Müslüman Sosyalist Komitesi Tatar işçiler arasında giderek daha fazla destek bulmaya başlamış, 27 Nisan'da yapılan bir toplantıda, Müslüman Komitesi/MK ile MSK arasında şiddetli tartışmalar olmuş, Müslüman Komitesi'nin işverenler ve işçiler arasındaki sorunların çözümünde işverenlerden yana tutum alması nedeniyle Tatar işçi kuruluşları MK'den kopmaya başlamıştır (ABC, 1981, s. 230). 25 Mayıs 1917'de Kazan'ın Barut fabrikasında işçiler, çıkarlarını iyi savunmadığı gerekçesiyle MK'den temsilcilerini geri çekmiştir.

Müslüman Komitesi'nde üslenmiş olan Müslüman mollalar "hicap" ve "tesettür" gerekçeleri ile kadınlara oy hakkı bile verilmesinden kaçınırken, MSK başta Emine Muhittinova olmak üzere tüm Rusya kadınlarının kurtuluş mücadelesinde önderlik yapmaktaydı. Böylece "Müslüman Kadın Kongresi", MSK'nin girişimi ile 24 Nisan'da Kazan'da toplandı ve büyük bir başarı kazandı Aralarında doktor, avukat, diş hekimi, öğretmen ve mühendis gibi çok çeşitli mesleklere mensup Müslüman kadınların da bulunduğu dört yüzü aşkın kadın, dört gün süresince "Hatun-Kız meselelerini" tartıştı. Kadınların bu kongrede karar altına aldığı talepler, bir hafta sonra Moskova'da toplanacak olan Birinci Tüm Rusya Müslümanlar Kurultayı'nda uzun tartışmalara neden oldu (Hablemitoğlu, 1998, s. 154). Kadınlar bu kurultayda en hazırlıklı ve mücadeleci gruptu.

Müslüman Kadınlar Kongresi sonrasında Geçici Merkezî Büro kuruldu ve 20 Haziran'da kadınlar Kazan'da *Şark Kızı* adlı dergide, "Rusya Müslimelerine Hitapname" adlı bir bildiri yayımladı.

İktidar durumuna gelmek için, bilinçli işçiler çoğunluğu kazanmalıdır... Biz Blankici, yani iktidarın bir azınlık tarafından alınması yandaşları değiliz. Biz Marksist, yani proleter sınıf savaşı yandaşlarıyız. Petrograd'da, fiilen iktidar, işçilerin ve askerlerin elindedir; yeni hükümet, onlara, hiçbir şeyi zorla kabul ettiremez. Çünkü ne polis, ne halktan kopmuş bir ordu, ne de halkın üstünde yer alan güçlü bir bürokrasi vardır.

– Lenin, Nisan 1917 (1999, s. 44)

Rusya'da özgürlük günleri: Herkese, herkese, herkese...

Rus halkı, her alanda kurduğu yeni örgütleriyle "kendileri için devrimin ne anlama geldiğini, amacının ne olduğunu ve sonucunun ne olması gerektiğini" anlatıyor, Rusya'da sonsuz bir iyimserlik rüzgârı esiyordu: Artık tüm sorunlar çözülebilir, tüm arzular gerçekleşebilirdi. Çarlık devrildi ya, artık her şey mümkündü. Haftalar boyunca Rusya'da bir festival havası hâkim oldu. Her yerde, her an büyük yürüyüşler, sürekli geçit törenleri düzenleniyor, bandolar devrimci şarkılar, marşlar çalıyor, kırmızı flamalar, kırmızı pankartlar, kırmızı kurdeleler direklerden, pencerelerden, yakalardan sallanıyordu.

Rusya'nın tüm kentlerinde Sovyet kurulmuştu. *Sovyet* işçilerin, askerlerin, sosyalistlerin örgütlendiği merkez, sınıf çıkarlarını savunan bir sınıf örgütü idi. Devrimci dil, devrimci imgelem, devrimci semboller buradan tüm Rusya'ya yayılmaktaydı.

İşçilerin ve askerlerin esas olarak örgütlendiği yer ise fabrika ve garnizon komiteleriydi. Önce ılımlı sosyalistlerin hâkim olduğu, ama verdiği sözleri tutmadıkça işçilerin Bolşevik ve sol-SR'lere kaydığı komitelerdi bunlar.

Eskiden yönetimle hiçbir alakası olmayan sıradan insanlar, Şubat Devrimi sırasında yaşanan demokratikleşme ile artık iktidardaydı. Bu demokratikleşme süreci ile yeni bir dizi resmî ve gayriresmî temsilci ortaya çıkmış, öyle ki politik otorite devlet-

le birey arasındaki korkunç mesafe kapanmış, duvar yıkılmıştı. Bu gelişmeler elbette Geçici Hükümet'in otoritesini zayıflatmaktaydı (Badcock, 2007, s. 369-418).

Bireyler artık ulusal ve bölgesel düzeyde kendi temsilcilerini (komiteler, Sovyetler ve bireysel delegeliklerle) seçebilmekteydi. Bazen Geçici Hükümet tarafından yapılan ve onaylanan, bazen kendiliğinden gelişen siyasi iktidar odakları oluşmaktaydı. Eski devletin, Çarlık idaresinin kent ve kırdaki yönetim organları (Şehir Dumaları vb.) hemen meşruiyetini kaybetmiş, yerine emekçilerin çıkarlarını savunan yeni iktidar odakları (Eyalet ve Bölge komiteleri, Yiyecek Temini ve Toprak Komiteleri vb.) ortaya çıkmış ama bu durum merkezî iktidarı giderek silikleştirmişti. Çünkü Merkez, yani Geçici Hükümet, politikalarını tabana dikte ettiremediği gibi tabanın istek ve talepleri de siyaset yapıcılarına ulaşamamaktaydı. Politik girişimcilik artık merkezî değil, bireysel, yerel veya bölgeseldi (Badcock, 2007, s. 369-418).

Şubat Devrimi sonrasında Çarlık Rusya'sının sömürülen sınıflar için kurduğu "haklar ve görevler" dengesi bozulmuş, şimdi "haklar" daha çok, "görevler" daha azdı.

Toprakların kamulaştırılması, öfkeli yerel toprak sahipleri ile Sovyet ve çaresiz Geçici Hükümet arasında sürtüşmeye sebep olmaktaydı. Saratov ve Astrahan'dan sonra en fazla huzursuzluk Kazan'da yaşanıyor, arazilerine el konulan toprak sahipleri durumdan şikâyet ediyordu.

Mitingovat/miting düzenlemek

Rusya'da gerçek bir demokrasi rüzgârı esmekteydi. Çarlık baskı ve sansüründen kurtulan tüm toplum örgütleniyor ve toplantılar düzenliyordu. Rusçaya "mitingovat/miting düzenlemek" diye yeni bir fiil girmişti. Konferans, kongre, Sovyet, şura gibi toplantı ilanları her yerde boy gösteriyor, komite, komisyon, komiserlik gibi örgütler pıtrak gibi açılıyordu. Wade'nin (2017) deyişi ile "diline ket vurulmuş toplum" artık susmamacasına konuşmaktaydı: "1917 Rusya'sı büyük ve bitmeyen bir toplantı gibiydi."

Tüm sınıflar, etnisiteler, dinler, kadınlar, gençler, öğrenciler, öğretmenler, emekçiler, ezilenler hızla örgütlenmekteydi. Bolşevikler, Menşevikler, SR'ler, Anarşistler sürekli toplantı yapmaktaydı. Sürekli. Kongreler yetmez, konferanslar bitmez. Parti merkez komiteleri, semt komiteleri, fabrika komiteleri sürekli toplantı halindedir. "Tüm Rusya Kongresi" toplanıyor, "Petrograd" Kongresi toplanıyor, "Moskova" Kongresi toplanıyor, "Şehir Duma'sı Kongresi" toplanıyor... Her fabrikada Fabrika Komitesi toplanıyor, "Fabrika Komiteleri Konferansı" toplanıyor...

Petrograd'da kongreler, konferanslar düzenlenir de Kazan, Ufa, Orenburg, Taşkent ve benzeri yerler eksik kalır mı? Oralarda yaşayan, işçiler, askerler, din adamları, Müslümanlar, Tatarlar, Başkurtlar, Kazaklar, Kırgızlar vb... toplantılar düzenliyorlardı.

İşçi, Asker ve Köylü Sovyetlerinin de vaziyeti aynı. "Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi", "Petrograd Sovyetleri Kongresi", "Kazan Sovyeti Kongresi, "Taşkent Sovyeti Kongresi", "İşçi" Sovyeti Kongresi, "Köylü" Sovyeti Kongresi, "Asker" Sovyeti Kongresi...

En kolay örgütlenme işçi ve askerlerin birlikte olduğu fabrikalarda ve garnizonlarda olmaktaydı. Buralarda işçi ve askerler kendi komitelerini seçiyor, bu komiteler aracılığı ile bölgesel ve merkezî iktidar organlarına temsilci gönderiyorlardı. Ayrıca işçi ve asker Sovyetleri komitelerinin ilişki içinde olması, görüşlerinde yakınlaşmalar da sağlamaktaydı (Badcock, 2007, s. 15-35). Bu nedenle Müslümanların örgütlenmesi de en yaygın olarak askerî birliklerde gerçekleşiyordu.

Bu toplantıların önemi şurada: Her kongre ve konferanstan önce seçim yapılarak yeni delegeler seçildiği için Sovyet'in bileşimi sürekli değişiyordu. 3 Haziran'da toplanan "Birinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi"nde 822 delegenin 285'i SR, 248'i Menşevik'ti. 20 delege de Trotski'nin Mejrayontsı grubunu temsil etmekteydi (Wade, 2017, s. 92). Ilımlı sosyalistlerin ezici çoğunluğuna karşın Bolşeviklerin sadece 105 delegesi bulunmaktaydı (Carr, 1989, s. 92, 108; SBKP, 1970, s. 230). Haziran sonuna kadar Sovyet'e hâkim olan, güçlerinin doruğunda

olan Menşevik-SR bloğu, yani Devrimci Defansistler bir sonraki kongrede azınlığa düştü.

Geçici Hükümet'in işçi-asker düşmanı politikaları nedeniyle haziran ayından sonra kitleler hızla Bolşeviklerden yana kaymıştır. Üç ayda bir toplanan Sovyet Kongresi'ne tabandan seçilen yeni delegeler, kitlelerin değişen politik tutumunu Sovyet'e yansıtmış, Petrograd Sovyeti'nin Eylül 1917'de yapılan kongresinde, Bolşevikler çoğunluğu kazanmıştır. Bu sonuç, Bolşevik politikalarının işçi sınıfı, askerler ve geniş kitleler tarafından benimsendiğini, Bolşeviklerin hızla taraftar kazandığını ve örgütlendiğini göstermiştir.

Sürekli her yerde, her vesile ile, her yeni sorunda toplanan kitleler konuşuyor, herkes düşüncesini özgürce söylüyordu. Lidermiş, Merkez Komitesi'ymiş, kimse çekinmiyor, sonuna kadar eleştiriyordu. Bütün delegeler eşit konumdaydı. Öylesine büyük bir demokrasi vardı ki toplantılardan liderin, Merkez Komitesi'nin yöneliminin tersine kararlar çıkabilmekteydi. Bazen Bolşeviklerin tartışmasız lideri Lenin'e katılmayanlar, muhalefet edenler çoğunluğu sağladığı gibi, sadece Bolşevik Partisi'nde değil, tüm partilerde "ılımlı kanat", "sol komünistler", "işçi muhalefeti" gibi fraksiyonlar kendilerini en özgür biçimde ifade etmekteydi.

Diğer sol partilerde olduğu gibi Bolşevik Partisi'nde de Merkez Komitesi, şehir, mahalle ve fabrika komitelerinin her biri kendi kongre, konferans ve plenumlarını toplamaktaydı. Bu kongreler, konferanslar öyle bir iki gün değil, bir hafta, on gün sürmekteydi. Gerçi Bolşevik Partisi'nin baskı, sürgün, illegalite, konspirasyon koşullarında bile kongrelerinin günlerce sürdüğünü biliyoruz.

Ayrıca bu aylarda *dünyanın en demokratik ülkesi* olan Rusya'nın her yerinde gazeteler, dergiler, broşürler, el ilanları yayımlanıyor, her partinin, parti içi fraksiyonların, her kentin gazetesi bulunuyordu. Yani insanlar konuşmakla, toplanmakla, seçmekle, oy kullanmakla yetinmeyip, yazıp çizerek de görüşlerini beyan etmekteydi. Herkes kendi görüşünü savunurken diğerlerini kıyasıya eleştiriyor, herkes birbiri ile tartışıyordu.

Şubat Devrimi'nden sonra Petrograd ve Moskova gibi işçi merkezlerinden uzak olan yerlerde gerek Geçici Hükümet'e, gerekse Sovyet'e yörenin elitleri hâkim olmuştu. Bu politikacılar, ki çoğu Kadet, SR ve Menşeviklere mensuptur, kırsal alanda yaşanan başta topraklara el koyma gibi olayları "düzensizlik" veya "yanlış anlama" olarak değerlendirmekteydi. Siyasi elitler, kırsal nüfusu rasyonel ve yetkili aktörler olarak tanımayı reddediyor, iktidarın kendi ellerinden kayarak yerel topluluklara geçtiğini görmek istemiyordu (Badcock, 2007).

Kazan'da Şubat Devrimi sonrasında yaşananlar[12]

Kazan'da toprak meselesine verilen yerel tepkiler, ulusal, bölgesel ve yerel öncelikler arasındaki farklılığı ve merkezin kararları uygulamadaki yetersizliğini göstermiştir. Kazan'da olağanüstü radikal ve proaktif olan Köylü Vekilleri Sovyeti, bölgedeki toprak ilişkilerini şekillendirmede ve meşrulaştırmada etkili olmuştur. Mayıs 1917'de Kazan Köylü Vekilleri Sovyeti yeni bir toprak kanunu çıkarmış, bu kanun il genelinde köylülerin topraklarına el konulmasında temel olarak kullanılmıştır. Kazan Köylü Vekilleri Sovyeti, 13 Mayıs 1917'de Geçici Hükümet'e rağmen, özel arazilerin tümünü yerel ilçe komitelerinin ellerine aktaran bir kararname çıkarmış, Kazan İl Toprak Komitesi bu kararnameyi desteklemiştir.

Topraklara el konulmaya başlanması yerel toprak sahiplerini kızdırmış, Sovyet ve Geçici Hükümet yetkilileri arasında sürtüşmeye ve arazilere el konulması sırasında "şiddet ve düzensizliğin" yaşanmasına sebep olmuştur. Örneğin Bolshoi Sundir'in Çuvaş köyünde, Kozmodemíanskii bölgesinde tahıl arzı, toprak kontrolü ile birlikte şiddet olaylarına sebep olmuştur. 14 Ağustos'ta köylüler, idare binasının dışında toplanmış ve toprak ve nüfus sayımı listelerinin imha edilmesini talep etmiştir. Geçici Hükümet yetkilisi kalabalık tarafından sokağa sürüklenmiş, sopa ve kazıklarla dövülerek öldürülmüştür.

12 Bu bölümde Kazan hakkındaki bilgiler genel olarak şu iki kitaba dayanmaktadır (Badcock, 2007; 2015).

Kazan'da Tüm Rusya Sovyeti'nin çıkardığı toprak kararnamesinin eyalette çok hızlı bir şekilde uygulandığı, toprak ele geçirmenin sistematik bir şekilde gerçekleştiği, Kazan'da toprağın köylülere düzenli olarak aktarılmasından sonra kırsaldaki huzursuzluğun azaldığı görülmüştür. Eski toprak sahiplerinin şikâyetlerine çözüm getirilemiyor, bu durum Geçici Hükümet'in güç kaybettiğini gösteriyordu.

Şubat Devrimi sonrasında Kazan Sovyeti bünyesinde, sıradan insanlara okuma-yazma ve politik eğitim vermek için kurulan Kültürel-Aydınlanma Bürosu'nda çalışanların listesi, toplumun her katmanının aktif olduğunu göstermektedir: Bolşevikler, Menşevikler, SR'ler, Bağımsız Sosyalist Partisi gibi politik partilerin dışında Kazan Halk Üniversitesi, Genç Öğretmenler Topluluğu, İşçi Kulübü, Müslüman Sosyalist Komitesi, Köylü Bürosu, Öğrenci Kooperatifi, Öğretmenler Sendikası, Askerî Tıp Asistanları Birliği, Zemstvo Emekçileri Sendikası, Volga Azınlık Milletleri Derneği, Kazan Terhis Olan Askerler Derneği, Kazan Üniversitesi ve Yüksek Öğrenimli Kadınlar Grubu...

Bütün bu hareketlerin içinde kadınların da olduğunu ve Şubat Devimi'nden sonra Kazan'da *Şark Kızı*, Astrahan'da *Azat Hatun* adlı kadın gazetelerinin yayımlanmaya başladığını da eklemeliyim (ABC, 1964, s. 192; Hablemitoğlu, 1998, s. 117, 158).

Geçici hükümet güç kaybediyor

Nisan ayının sonunda devrimci rüyalar bitmiş, herkesin ayaklarını yere bastığı günler gelmiştir. Savaştan İstanbul ve Marmara'yı alarak Akdeniz'e çıkmak konusunda kararlı olan ve bunu elde etmek için Çarlığı lağvetmekten çekinmeyen burjuvazi, Geçici Hükümet aracılığıyla savaşı sürdüreceğini ilan etmiştir. Bunun üzerine Bolşevik Merkez Komitesi bir protesto gösterisi düzenleme kararı almış ve Petrograd'da 100 bin işçi sokağa dökülmüş, Geçici Hükümet'in verdiği "ateş emri" askerlerce yerine getirilmeyince Geçici Hükümet krizi başlamıştır.

Çarlığın yıkılmasından topu topu üç ay sonra liberal burjuva hükümet tükenmiştir. Geçici Hükümet krizi 2 Mayıs'ta Ka-

det Milyukov ve Guçkov'un hükümetten çıkarılması ile şimdilik çözülmüştür. Rusya bütün hızıyla sola kayıyor, Kadetler eriyor, eskiden Çar'a bağlı olan yüzbinlerce emekçi, kızıl ve ihtilâlci olarak artık sosyalist bilinçle hareket etmektedir (Rosenberg, 1969, s. 124). İktidarın ılımlı sosyalistler tarafından altın tepsi içinde sunulduğu burjuvazi, savaşa devam kararı ile yığınları tamamen karşısına almıştır.

Kadetlerin ayrılmasından sonra, Menşevik ve SR'lerin Geçici Hükümet'e katılımıyla yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuş, böylece Menşevikler ve SR'ler burjuva kampına geçmiştir. SR'ler daha güçlü olduğu için Menşevikler onlara uymuştur. Böylece devrimci muhalefetin başını Bolşevikler çekmeye başlamıştır. Menşeviklerin ünlü lideri Martov da artık Menşeviklerin sol kanadında yer almıştır.

Bolşeviklerin Yedinci Tüm Rusya Konferansı ve milli mesele

24 Nisan 1917'de Rusya Sosyal Demokrat İşçi (Bolşevik) Partisi'nin Yedinci Tüm Rusya Konferansı toplanmıştır. Parti, kurulduğundan bu yana *ilk kez* legal bir konferans düzenlenmektedir. Konferans Bolşevik Parti'nin 80 bin üyesini temsilen 150 delege ile toplanmış ve Rusya'nın önündeki bütün sorunlar, savaş, barış, toprak, milli mesele, devrim gibi konular tartışılmıştır.

Kongrede Piatakov ve Buharin liderliğinde bir grup, Uluslaın Kendi Kaderini Tayin Hakkı/UKKTH ilkesinin uygulanmasına karşı çıkmıştır (SBKP, 1970, s. 228). Bu konferansta UKKTH ilkesine karşı çıkan Buharinci görüşleri benimseyen yerel komünistlerle, UKKTH ilkesini benimseyen yerel komünistler arasında bir uçurum açılmaya başlamıştır.

Bu konferansta milli mesele konusunda Stalin'in hazırladığı karar tasarısı kabul edilmiştir:

> Rusya'nın bir bölümünü meydana getiren bütün uluslara serbestçe ayrılarak bağımsız devletler haline gelme hakkı tanın-

malıdır. [Aksi] gasp ve ilhak politikasını desteklemektir. Ancak proletaryanın uluslara ayrılma hakkı tanınmasıyla çeşitli uluslardan işçiler arasındaki dayanışma güven altına alınabilir ve ulusları gerçekten demokratik çizgiler üzerinde bir araya getirmeye yardımcı olabilir.

[...]

Parti, geniş bölgesel özerkliği, yukarıdan denetimin kalkmasını, zorunlu resmî dilin kaldırılmasını ve kendi kendini yöneten özerk bölgelerin halklarının, iktisadi ve toplumsal koşullan, nüfusu meydana getiren ulusları ve bu gibi durumları göz önüne alarak kendi sınırlarını belirlemelerini ister.

Proletarya partisi, eğitimin vb. devletin elinden alındığı ve birtakım milli Dietlerin eline teslim edildiği *"milli kültürel özerklik" adı verilen şeyi kesinlikle reddeder.* Milli kültürel özerklik aynı yörede yaşayan, hatta aynı sanayi işletmesinde çalışan işçileri *suni olarak farklı "milli kültürlerine" göre böler;* bir başka deyişle, *işçiler ile tek tek ulusların burjuva kültürü arasındaki bağları güçlendirir,* oysa Sosyal Demokratların amacı dünya proletaryasının uluslararası kültürünü geliştirmektir (SBKP, 1970, s. 228-229).

Mayıs başında yasaklar olmadan özgürce, sadece Petrograd ve Moskova'da değil, tüm Rusya'da ve elbette Kazan'da da 1 Mayıs mitingleri düzenlenmiş, Kazan'daki 1 Mayıs mitingine bütün emekçiler, öğretmen ve öğrenciler katılmıştır. Müslüman Sosyalist Komitesi 1 Mayıs mitingine Bolşevik kortejinin dışında kendi korteji ile katılmıştır (ABC, 1981, s. 57).

Çarlık otoritesinin yıkılmasıyla, Müslümanlar da, nasıl yönetilmek istediklerini belirlemek için kongreler toplamıştır. İşte 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı, kendi kaderini belirleme yolunda atılan bir adımdır.

Ahmet Salihof: "Petrograd'daki İşçi ve Asker Vekilleri Şurası'nın yayımladığı tarihî beyannameye katılıyoruz."
İlhamiye Hanım: "Analarımızın, kardeş ve ablalarımızın şimdiye kadar çektikleri azapların bitirilmesini talep ediyoruz. Ezildiğimiz ve verdiğimiz kurbanlar artık yeter!" (Ilgar, 1990, s. 201, 382).

Birinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı/Kongresi[13]

Şubat Devrimi'nden iki ay sonra tüm Rusya Müslümanlarını kapsayan bir kongre düzenlenmiştir. 1 Mayıs-11 Mayıs tarihleri arasında Moskova'da toplanan ve tam on bir gün süren Birinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı'na Kafkasya, Kırım, Kazakistan, Litvanya Tatarları, İç Rusya ve Sibirya Müslümanları, Türkistan, Buhara ve Hive'den seçilen delegeler katılmıştır. Tüm politik komiteler, hayır dernekleri, kültürel kuruluşlar, kooperatifler, Müslüman Askerî Komitesi, öğrenci birlikleri gibi örgütlerden 900'ü aşkın delege seçilmiştir. Bu delegelerin 300'ü din adamı (ABC, 1981, s. 51), 112'si kadın delegedir (Hablemitoğlu, 1998, s. 163).

Kurultay'da önde gelen bütün Müslüman liderler hazır bulunmuştur: Ahmetbey Tsalikov (Menşevik, Oset), Ayaz İshaki (eski SR, Tatar), Ahmetzaki Validov (sağ-SR, Başkurt), Mehmet Emin Resulzade (Menşevik, Müsavat, Azerbaycan), Musa Carullah Bigiyef, Alimcan Barudi. Sadri Maksudi (Kadet, Tatar) Türkistan'da görevli olduğu için bu kongrede bulunmamıştır (Ayda, 1991, s. 91). Kurultay delegelerinin çoğunluğunu ticaret ve sanayi burjuvazisinin geliştiği İç Rusya Müslümanları, yani Tatarlar oluşturmuştur. Kurultay'da Bolşeviklerin dışında tüm partiler ve sol fraksiyonlar temsil edilmiştir: Kadet-

13 Bu Kongre'nin tutanakları Tükiye'de yayımlanmıştır (Ilgar, 1990). Nadir Devlet'in önsözde şükranlarını sunduğu İhsan Ilgar çevirisi maalesef iyi değildir. Arap harfleri ile Tatarca yayımlanan orijinal tutanaklar, Türkiye Türkçesine çevrilirken pek çok anlamsız cümle ortaya çıkmıştır. Sadece bir örnek vereyim: "Petrograd'daki işçi ve asker vekilleri şurasının bütün demokrasisinin hitaben yayınladığı tarihi beyannameye katılıyoruz. Ahmet Salihof" (Ilgar, 1990, s. 184).

ler, SR'ler, Menşevikler vb. Kazan MSK'den Mollanur Vahidof (MSK, Tatar) ve Alimcan İbrahimof (SR, Başkurt) da katılmıştır.

Bütün Rusya tarihi boyunca, ama özellikle 1905-1906 Kongreleri'nden beri Kazan Tatarları diğer Rusya Müslümanlarının haklarını onlarla birlikte veya onların namına korumaya çalışmıştır. Şubat Devrimi'nden beri tüm Müslümanlar adına yapılan faaliyetleri örgütleyen ve maddi destek verenlerin başında yine Tatarlar gelmektedir. Bu nedenle Tatarlar Müslümanlar arasında başrolü oynamak iddiasındadır ve bu tutum bütün Tatar faaliyetlerine özgüdür (Devletşin, 1981, s. 235). Tatar tarihçisi Gubaydullin "Avrupa kültürünü Asya ve Sibirya'nın Türk-Tatar halkları arasında yaymak Kazan Tatarlarının tarihî görevidir," demektedir (Devletşin, 1981, s. 237). Dolayısıyla Tatarlar tüm Rusya Müslümanlarının "yüce" çıkarlarını korumak için öne atılmıştır. Ancak diğer Müslüman kökenli etnisiteler bu durumdan hoşnut değildir. Tatarların kendilerini diğer Müslümanlardan üstün görmesinden ve tüm Rusya Müslümanlarını yönetme hakkına sadece kendilerini uygun görmesinden rahatsızdır.

Kongre öncesinde sürtüşmeler başlamıştır bile. Toplanacak Kongre'de alınacak kararlar konusunda büyük kulis yapılmaktadır. Müslüman Sosyalist Komite/MSK kurulduğu ilk andan itibaren sosyalist bir proje ile faaliyet gösterirken, Müslüman Komite/MK burjuvazinin çıkarlarını savunmaktadır. Örneğin devletin ve manastırların topraklarına el konmasına itiraz etmeyenler, sıra toprak ağalarının topraklarına el konmasına gelince itiraz etmektedir. Ceditçi ve gelenekçiler arasındaki eski çekişme, eğitim ve kadın meselesinde de ortaya çıkmıştır.

Kurultay'a hâkim olan aydın, liberal ve sol unsurlar, sayısı hiç de az olmayan gerici ulema sınıfının ve toprak sahiplerinin güçlenmesinden korkmaktadır. Müslüman burjuvazi milli hareketi kontrol edeceğinden emin olduğu için, ılımlı sol parti üyelerine yakınlık göstermiştir (Devlet, 1998, s. 104).

Rusya'nın hızla sola savrulması Müslüman burjuvaziyi de etkilemiştir. Müslüman siyasetçi eliti de bütün Rusya ile birlikte sola kaymıştır. En milliyetçi, en sağ, liberal unsurların başında gelen Sadri Maksudi bile Kadet Partisi'nden kopmuş, diğer

Tatar liderlerinin de Kadetçilerle olan bağlantıları bitmektedir. Sosyalizm gittikçe artan bir şekilde popülerleşirken, özellikle Tatar SR'leri güç kazanmakta, kongrelerde "toprakta özel mülkiyetin kaldırılmasına ilişkin karar"lar alınmaktadır.

Kurultay'da ilk ayrışma, toprak meselesinde yaşanmıştır. "Bütün topraklar halka, mülkiyet kalksın" yaklaşımına, toprak sahipleri itiraz etmesine karşın (Devlet, 1998, s. 99) toprak üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılarak devlete ve manastırlara ait topraklara el konulması karar altına alınmıştır.

İşçi sorunları sol partilerin talepleri doğrultusunda çözülmüştür: 8 saatlik iş günü, haftada 42 saatlik aralıksız dinlenme, çocukların çalışmasının yasaklanması, kadınların sağlıklarını bozacak işlerde çalışmasının yasaklanması, ceza sisteminin kaldırılması, emeklilik sisteminin sağlanması, işçilerin teftişi vb.

Kurultay'da kadın meselesi üzerine yapılan görüşmeler sırasında şiddetli tartışmalar yaşanmış, kadının tamamen özgürleşmesi ve kadınlara tüm vatandaşlık haklarının verilmesini savunan çoğunluğun karşısında, kadınların eşit ve özgür olmasını reddeden bir azınlık yer almıştır. Kadın delegelerin de söz alıp konuştuğu Kurultay'da kadınların erkeklerle eşit olması için A. İshaki, S. Maksudi, E. Muhutdinova'nın yanında Tatar dinî temsilcileri A. Barudi ve M. Bigiyef olumlu tavır almıştır. Birden fazla kadınla evlenme, başlık parası, küçük kızların nikâhlanması, kadınların örtünmesi, kadınlara seçme seçilme hakkı gibi konularda oy çokluğuyla kadınların eşitliği doğrultusunda kararlar kabul edilmiştir. Ancak alınan bu kararları protesto eden 226 imzalı bir dilekçe, Kurultay divan başkanlığına verilmiştir. Kadınlar hakkında alınan bu kararlar Rusya Müslümanlarının modernleşmeye ne kadar açık olduğunun göstergesidir.

Kurultay'da Rusya'dan bağımsız bir dinî merkez, *Müftülük* kurularak Ceditçi hareketin liderlerinden Alimcan Barudi, Müftü seçilmiştir (Adıgüzel, 2004, s. 75). Tatarların baskıcı tavırlarına bir tepki olarak Müftülüğün idari merkezi Kazan değil, Ufa olarak belirlenmiştir.

Eğitim konusunda ise Ceditçi merhum İsmail Gaspıralı'nın görüşleri doğrultusunda tüm Rusya Müslümanlarının ilkokul-

da anadillerinde öğretim görmeleri, yüksek okulda ise Osmanlı Türkçesinin kullanılması kabul edilmiştir (ABC, 1981, s. 52). Askerî, kültürel ve dinsel konularda Türk ve İslâm karakteri ağır basmış, Müslüman subaylar tarafından komuta edilen Müslüman askerî birlikler kurulması doğrultusunda karar alınmıştır.

Tüm tartışmalara karşın son tahlilde barış, toprak ve kadın meselelerinde sosyalistlere yaklaşılmış, bazı delegelerin itirazına rağmen bu konularda adım atılmıştır (ABC, 1981, s. 51-52).

Federalizm (topraklı muhtariyet) - ünitarizm (topraksız muhtariyet) tartışmaları

Gündem en önemli konuya, Müslümanların nasıl yönetilecekleri konusuna gelince Kurultay karışmış ve delegeler ikiye bölünmüştür. Kazan Tatarları, Ahmetbey Tsalikov öncülüğünde "Ünitarizm" tezini savunmuş, yani "Demokratik, birleşmiş, ademimerkeziyetçi, parlamenter bir Rusya cumhuriyeti içinde *milli, medeni muhtariyet*" istemektedirler (ABC, 1981, s. 52-53). İlginçtir, Kurultay'da *topraklı muhtariyet* ve *topraksız/kültürel (milli medeni) muhtariyeti* savunan Kurultay delegeleri *federalistler ve ünitaristler* olarak bölünmüş ama Osmanlı'ya iltihak etmeyi gündeme getiren olmamıştır (Ilgar, 1990).

Tatar ağırlıklı çevrelerin Tüm Rusya'yı kapsayan "ünitarizm/topraksız muhtariyet"i savunurken ileri sürdüğü gerekçeler şunlardı: Müslüman nüfusun çoğunlukta olmadığı coğrafyaları da kapsayan milli, kültürel bir muhtariyet ancak bu politika ile savunulabilir; milli ve dinsel bağnazlığa karşı, Sünni-Şii ayrımına en iyi çare böylece bulunacak; kadın konusunda bağnaz davranması beklenen yörelerde sorun daha kolay çözülecek; tarım reformu daha kolay hayata geçirilecektir (ABC, 1981, s. 52-53). Daha ziyade İdil-Ural delegeleri tarafından savunulan bu görüşler, Tatar burjuvazisinin "pan-Türk"[14] isteklerine uymaktaydı.

Kadet Partisi'nin Rusya'daki milli meselenin çözümünde ile-

14 İdil-Uralcılar Tüm Rusya Müslümanlarının birliğini savundukları için pek çok yazar bu harekete "Pan-Türkist" demektedir (örneğin Azade, 2000, s. 261; Devlet, 1998, s. 87 ve Zenkovsky).

riye sürdüğü tez kültürel özerklik iken, Bolşevikler "kültürel özerklik" tezine sınıfsal olarak karşı çıkıyordu, çünkü bu tez proletarya ile burjuvaziyi aynı ulus içinde birleştirerek diğer ulusların işçi sınıfından koparıyordu.

Tüm Rusya Müslümanları arasında en güçlü sanayi ve ticaret burjuvazisine, en eğitimli nüfusa sahip olan, ancak hiçbir coğrafyada demografik olarak çoğunluğu teşkil etmeyen Tatarlar bu tezle tüm Rusya Müslümanlarını yöneteceklerine inanmaktaydı. Ancak Rusya'nın diğer etnisitelere mensup Müslümanları, Tatarların yönetimine girmek istemiyordu. İlk muhalefet "birlik, beraberlik" propagandalarıyla tek bir "Müslüman milleti"nden söz eden Tatarlara karşı Azeri Mehmet Emin Resulzade'den gelmiş, "Müslüman milleti diye bir millet yoktur, Müslümanlık bir dindir, biz kendi toprağımızda kendimizi yönetmek istiyoruz," diyerek Federatif Rusya'ya bağlı muhtar Azerbaycan devletini kurmak istediklerini ifade etti. Başkurtların sözcüsü "laik" Validov da "Müslüman" kimliği ile tanımlanmayı reddetti (Swietochowski, 1988, s. 133).

Kurultay'ın ilerleyen günlerinde Tatarlar ve Kazaklar birbirine düşmüş, çünkü Kazaklar, Başkurtlarla birlikte Tatar önderliğini reddetmiştir. Hatta Kazaklar ortak bir Türk dili kullanılmasını reddedip Rusça eğitim istemiştir. Kırım, Kafkasya, Azerbaycan,[15] Türkistan Müslümanları ise kendi bağımsız devletlerini kurmaktan yana olduklarını söylemiştir.

Delegelerin çoğunluğunun "topraklı muhtariyet" tezini desteklemesi sonucunda Kurultay 271'e 490 oyla[16] Bakü delegesi Mehmet Emin Resulzade'nin savunduğu *Federalist* tezi kabul etmiştir:

> Rusya Müslümanlarının Kongresi, Müslüman halkların çıkarlarına en uygun çözümün *ulusal toprak temeline* dayanan bir cumhuriyet olduğuna inanmıştır. Sadece belirli bir toprak sahibi olmayan milliyetler *ulusal kültürel özerklikten* faydalanacaktır (Ilgar, 1990).

15 Öyle ki, Kazan'da toplanan İkinci Müslüman Kongresi'ne bile katılmamışlardır (ABC, 1981, s. 55).

16 Z. V. Togan 271-446 rakamını vermiştir (Togan, 1999, s. 132).

"Müslüman Birliği" fikrinin sonu

1-11 Mayıs 1917 tarihinde toplanan ilk Tüm Rusya Müslümanlarının Kongresi'nde Rusya'nın bütün Müslümanlarının çıkarlarını savunduğunu iddia eden "merkezî devlet içinde kültürel özerklik/ünitarizm" tezi ile; "federal cumhuriyet içinde idari özerklik/federalizm" tezleri çarpıştı ve "federalizm" tezi kabul edildi. Böylece Şubat Devrimi sonrasında tüm Rusya Müslümanları önce milletler temelinde, sonra da sınıfsal olarak birbirlerinden koptu. Farklı milletlere mensup Müslümanlar (Kazan Tatarı, Kırım Tatarı, Azeri, Türkmen, Başkurt, Kırgız, Çuvaş, Özbek, Yakut, Kazak, Sart, Teke, Mari, Tacik, Vitoyak, Çeremiş, Çeçen, İnguş, Oset, Kabarday, Balkar, Karaçay, Abazha vb.) ortak mücadeleyi seçmeyerek birbirinden ayrıldı ve her millet kendi yolunda yürümeyi seçti. Kazan Tatarlarının savunduğu ünitarist tez kabul edilmedi.

"Müslüman Birliği" fikri bu ilk toplantıda bizzat Rusya Müslümanları tarafından, hiçbir baskı olmaksızın reddedildi, Kazan Tatarlarının üstünlük iddiaları ve Ahmetbey Tsalikov'un Kazan Tatarlarını diğer etnisitelerin önüne koyma politikaları geri tepti (Togan, 1999, s. 125).

Ahmetzaki Validov'un liderliğin yaptığı Başkurt delegeler ise kendi arazi meseleleri Kurultay'da konuşulmayınca hayal kırıklığına uğrayarak Kurultay'ı terk etmiş ve Orenburg'da bir Başkurt Kurultayı toplamıştır[17] (Togan, 1999, s. 132; Devletşin, 1981; 122; ABC, 1981, s. 55). Başkurtlar ayrıca Tatarların kendi üzerinde vesayet kurmasını engellemek için, merkezi Moskova'da olan Milli Şura'dan da çekilecektir.

Z. Validov 1934'te yazdığı "17 Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi" adlı makalesinde S. Maksudi ve Ayaz İshaki'nin sadece Başkurtlar değil, tüm Rusya Müslümanları üzerindeki tahakküm arzularını, bunu gerçekleştirmek için birlikçi tezleri savunduk-

17 1905-1915 yılları arasında Stolipin'in kolonizasyon politikaları doğrultusunda Başkurtlar Ufa'da 222 bin desyatina (1,1 hektar), Orenburg'da 300 bin desyatina toprak kaybederler. Çarlığın Göçmen İdaresi, tren yolu boyunca Ufa'da 43.885, Orenburg'da ise 65.574 yeni yerleşimciyi Başkurtların ata toprağına yerleştirmiştir (Steinwedel, 2016, s. 211).

larını bütün detayıyla anlatmaktadır. Validov'a göre Ayaz İshaki ve Sadri Maksudi'nin "İdil-Ural" ülkesi bir efsanedir. Validov bu makalede Rusya Müslümanlarının birbirinden nasıl net ve kesin bir şekilde ayrıştıklarını anlatmaktadır.

Bütün bu ayrışmalara rağmen Kurultay, Ayaz İshaki'nin önerisi doğrultusunda bir "Milli Merkez Büro-Milli Şura/Sovyet" (*Centralny Nacionalny Sovet*) kurma kararı almıştır. Aslında Tatar ve pan-Türkçü hizip kurulacak Şura'nın adını "geçici Milli Türk-Tatar Şurası", merkezinin de Kazan kenti olması için ısrar etmiş ancak Şura merkezinin Kazan'da olmasına Tatarların dışındaki bütün Kurultay delegeleri itiraz etmiştir. Böylece kurulan "Tüm Rusya Geçici Müslüman Milli Merkezi Şurası" kısaca Milli Şura'nın merkezi Petrograd olmuştur. Başkanlığına seçilen Ahmetbey Tsalikov'la birlikte Milli Şura'ya 30 üye (10 Tatar-Başkurt, Türkistan, Buhara ve Hive'den 7, Kafkasyalı 5, Kazakistan'dan 5, Kırımlı 2, Litvanyalı 1) seçilmiş ve çalışmaya başlamıştır.

Kurultay'da bir de Moskova merkez olmak üzere "Tüm Rusya Müslümanları Daimi İcra Komitesi" (İSKOMUS - *İspoinitelny Musulmansky Komitet*) kurulmuştur. Daimi İcra Komitesi'ne Ayaz İshaki başkanlık edecektir. Böylece biri Petrograd'da (ya-

Ayaz İshaki, Sadri Maksudi, Fuat Tuktarof.

sama), biri Moskova'da (yürütme), biri de Ufa'da (dinî) olmak üzere üç ayrı organ seçilmiştir. İskomus'un sekreterliğini Ahmetbey Tsalikov'un isteği ile bir süre Sultan Galiyef yapmıştır (Erdem, 2006, s. 606; Kakınç, 2004, s. 132).

Nadir Devlet gibi yazarlara göre bu Kongre büyük bir başarıdır. Halbuki "Milli Şura baştan ölü doğmuş çocuk" yorumunu yapanlar da vardır. Çünkü Müslüman birliği sağlanamamış, Tatarların liderliği ele geçirme istekleri püskürtülmüştür. Kırım, Azerbaycan, Türkistan ve hatta Başkurtlar ayrılmıştır. Validovcu Başkurtlar 24 Mayıs'ta Başkurt Eylem Komitesi'ni kurmuştur (Devlet, 1998, s. 151). Tatarların kendilerini Başkurtlardan üstün gören tavırları, "ağabey" gibi davranmaları nedeniyle Validov'un yayımladığı *Başkurt* isimli gazetede Tatarları ağır eleştiren yazılar yayımlanmaya başlamıştır.

Kongre sonuçlarını yakından takip eden Yusuf Akçura, İstanbul'a gönderdiği raporda "Rusya Müslümanları gerek Osmanlı Devleti'nin, gerekse kendilerinin çıkarlarına genellikle uygun, düşündüğümüz şekilde hareket etmiş", "genel sonuçlar çıkarlarımıza aykırı değil, uygundur" diye yazmıştır (Tetik, 2018a, s. 141).

Sosyalist Müslümanların tavrı

Bolşevik Müslümanların katılmadığı Birinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı'na MSK adına katılan Mollanur Vahidof "Müslüman burjuvazisiyle değil, Rus proleterlerle birlikte yürüyeceğini," söylemiş, Müslüman burjuvazisi ile hareket etmeyeceklerini ilan etmiştir. Mollanur Vahidof bütün emekçi Müslümanları yakında başlayacak olan "sosyal ihtilâle" katılmaya çağırmıştır (Erdem, 2006, s. 485). Vahidof, burjuva Müslüman teşkilatı olan İttihad Partisi üyesi Tatarlarla, Müslüman Tatar proleter kitlelerinin derin bir uçurumla ayrıldığını belirtmiştir (Zenkovsky, 2000, s. 136). Vahidof emekçilere şöyle seslenmektedir: "Birlikte insan sevgisi ve halk düşmanlarına karşı mücadeleye hazırlanalım. Sosyalizmin yaşam dolu ışıkları altında yüce Doğu kültürünün parlayacağına ve bu kültürün

yaratıcısının zenginler değil emekçiler olacağına inanıyoruz" (Adıgüzel, 2006, s. 96).

Milli Şura sonraki günlerde kendi ulusal/yerel çıkarlarına öylesine dalmıştır ki Rusya'da kopan kıyameti umursamamış, neler olup bittiği ile yeteri kadar ilgilenmemiş, Geçici Hükümet ve Rusya'nın sosyalist partileriyle doğru dürüst ilişki kurmamıştır (Zenkovsky, 2000, s. 149).

Kazan'da İşçi Kulübü kurulur

Petrograd'da sınıflar göğüs göğüse güç savaşı yaparken MSK/Müslüman Sosyalist Komitesi, Müslümanlar arasında sosyalist bilinci geliştirmek için 14 Mayıs'ta Kazan'da bir "İşçi Kulübü" kurmuştu. Kulübün duvarlarında Marx, Engels, Bebel, Çernişevski ve diğer devrimcilere ait portreler ve sloganlar, masalarda devrimci gazete ve dergiler bulunmaktaydı. MSK Müslüman kadınlar ve gençler arasında örgütlenme çalışmalarına hız vermiş, Kulüp'te her gün toplantılar düzenlenip konuşmalar yapılmaktaydı (Mulyakov, 2006, s. 246).

MSK, Müslüman işçilerin çalıştığı Barut, Alafuzof, Krestovnikov Kardeşlerin fabrikalarında örgütlenme, propaganda ve ajitasyon faaliyetleri yürütmekte, MSK lideri Mollanur Vahidof ile Kazan Bolşevik Komitesi üyesi V. Şefigullin uyum içinde çalışmaktaydı (Mulyakov, 2006, s. 254).

Müslümanlar arasında sosyalist örgütlenme, ajitasyon ve propaganda çalışmalarına var gücüyle devam eden MSK'nin faaliyetlerden biri 4-7 Haziran'da düzenlenen, 700 delegenin katıldığı Köylü Delegeleri Kongresi'dir. Burada Geçici Hükümet'ten medet uman Müslüman Komitesi'ni eleştiren Mollanur Vahidof, Bolşeviklerle birlikte hareket edilmesi doğrultusundaki Müslüman Sosyalistlerin tezlerini dillendirmiş ve büyük destek kazanmıştır. Vahidof sunduğu raporda savaşın derhal sonuçlandırılması gerektiğini savunmuştur. Kongre MSK'nin tezini kabul ederek toprak ağalarının, devletin ve manastırların topraklarına el konmasını kabul etmiştir. Eğitim konusunda da Rusya'da Geçici Hükümet nasıl okulu kiliseden ayırdıysa, Müs-

lümanlar arasında da mollaların, eğitim ve siyasi hayatın tümüyle dışında bırakılmaları talep edilmiştir (ABC, 1981, s. 61).

Müslümanlar arasında propagandistler yetiştirmek amacı ile Kazan'da 1 Temmuz'dan itibaren yeni Zemstvo kurumunda altı ay sürecek bir sosyal bilimler kursu düzenlenmiş, ama acil talep dolayısıyla kurs iki-üç aya sığdırılmıştır. Çok geniş bir programa sahip olan kurslara ders vermek üzere Kazan'ın ünlü hocaları katılmış, Kazan Bolşevik Komitesi yöneticisi Şneykman da Bolşevik Partisi'nin programı hakkında birkaç kez gelip konuşmuştur (Mulyakov, 2006, s. 248). Vahidof "iki haftalık eğitici kurslar"ın konularını şöyle duyurmuştu:

> Öğretmen arkadaşlar ve Bayan Öğretmenler!
> Kursta tartışılacak konular şunlardır:
>
> 1. Rusya'daki siyasi saflaşmanın geleceği; 2. Ekonomi-politik; 3. Milli sorun; 4. Federasyon (Birleşmiş Halklar Cumhuriyeti); 5. Yeni Zemstvo idaresi; 6. Sömürücü ilişkileri; 7. Sınıf mücadelesi; 8. Kadın sorunu; 9. İşçi sorunu; 10. Tarım sorunu; 11. Savaş.
>
> Kursları açma amacımız önemli sorunları köylerde anlatabilecek yetenekli kadrolar yetiştirmektir. Kursları başarıyla tamamlayanlar köylerde çalışacak ve köylüleri İşçi, Köylü, Asker Delegeleri Bütün Rusya Sovyeti'nin siyasi platformuna hazırlayacaktır.
>
> Kursa katılmak için gelenlerin barınma ve yemek masrafları karşılanacaktır (Adıgüzel, 2006, s. 89).

Devrim ilerliyor, geçici hükümet sertleşiyor

"Savaşa Hayır" diyerek Şubat Devrimi'ni gerçekleştiren partilerden biri olan SR'lerin sağ kanadı şimdi burjuva Geçici Hükümet'te yer almış ve batı cephesinde bir saldırı planlamıştır. Petrograd işçileri ve askerleri bu saldırıya tamamen karşı oldukları için, savaşa samimiyetle tek karşı çıkan Bolşevik Partisi'ne doğru hızla kaymaktadırlar. 9 Haziran 1917'de Bolşeviklerin yayın organı *Pravda* Koalisyon Hükümeti'nin savaş politikasını pro-

testo etmek için bir gösteri çağrısında bulunmuş, ancak gösteri Sovyetlerin yürütme komitesince resmen yasaklanmıştır. Gösteri yasaklanmasına ve Bolşeviklerin karşı çıkmasına karşın eylemler işçi ve askerlerin geniş katılımıyla gerçekleşmiştir.

Tükenmiş hükümetin politikalarına karşı 18 Haziran'da bu kez Petrograd Sovyeti'nin düzenlediği gösteriye Bolşevik, sol-SR ve Anarşistler damgasını vurmuştur. Gösteriye katılan 500 bin kişi, Bolşeviklerin sloganlarıyla yürümüştür: "Bütün İktidar Sovyetlere!", "Kahrolsun savaş!", "Savaşa son-Yaşasın İşçi Dayanışması!", "Yaşasın Sosyalizm!" Asker ve işçi milisleri ile dolu kamyonlarda "Cepheye Gitmeyeceğiz", "Kahrolsun on kapitalist bakan" yazılı pankartlar dalgalanmaktadır (SBKP, 1970, s. 231). Savaşı desteklemek amacıyla gösteri kararı almış olan Petrograd Sovyeti'nin ılımlı sosyalist liderleri hezimete uğramıştır.

Bütün hızıyla süren Birinci Dünya Savaşı'nda eski Rusya'nın müttefiki olan İngiltere ve Fransa, ne pahasına olursa olsun Almanya'ya karşı savaşın devam etmesi için Geçici Hükümet'e baskı yapmaktadır. Geçici Hükümet Rusya burjuvazisinin ve müttefiklerinin baskısına daha fazla dayanamayarak 18 Haziran'da güneybatı cephesinde Almanya'ya taarruz etme emri vermiştir. Hükümet cephede kazanacağı başarı ile iç politikada elinin güçleneceğini, saldırı başarıya ulaşırsa Bolşevikleri ezmek için bahanesinin hazır olduğunu düşünmektedir. Ancak üç hafta sonra saldırı fiyaskoyla neticelenmiş, Rusya ordusu çözülmüş ve kriz tırmanmaya devam etmiştir.

Geçici Hükümet'in politikaları hızla toplumsal desteğini yitirmektedir. Hükümet işçi sınıfının açlığa ve ekonomik krize çare bulması isteğine de, köylülerin toprakların kamulaştırılması isteğine de cevap verememektedir. Geçici Hükümet Kurucu Meclis'in toplanması için seçime gitmesi gerekirken toplantılar, konferanslar, kongreler düzenlemekle meşguldür.

Savaşa devam kararı kitleler tarafından o kadar büyük bir tepki ile karşılanmıştır ki, savaşa açık ve net bir şekilde karşı çıkan tek siyasi aktör olan Bolşeviklere duyulan ilgi ve güven hızla artmaya başlamıştır. Bolşeviklerin giderek ağırlık kazanma-

ya başladığı Sovyetlerde, çoğunluğun çağrısı ile savaşı protesto eden bir gösteri düzenlenmesine karar verilir.

2 Temmuz'da hükümet, Petrograd'daki makineli tüfek birliğine cepheye hareket etmesi emrini verince, askerî birlikler cepheye gitmeyi reddederek gizli anlaşmaların açıklanması talebiyle sokağa dökülür ve Kronştad bahriyelileri silahlarıyla gösterilere katılır.

Bu gelişmeler karşısında hükümet ve askerî birlik komutanları, artık barışçıl amaçlarla da olsa gösterilere silahla katılmayı yasaklayarak şiddetle dağıtacağını duyurur. Bolşevikler provokasyonlara karşı uyanık olmak, erken ve örgütsüz kalkışmalardan kaçınmak gerektiğini öne sürseler de sokakları işgal eden kitleleri engelleyemez. Petrograd'ın işçi mahallesi Viborg'dan başlayan kendiliğinden gösteriler, bütün şehri sarar. Gece Petrograd sokaklarını dolduran yüz binlerce işçi ve silahlı asker Tauride Sarayı'nı kuşatır. Eylemler "Bütün İktidar Sovyetlere!" sloganı ile yeri göğü inleten dev bir silahlı gösteriye dönüşür. Kitlelerin durulmadığını gören Bolşevikler 4 Temmuz'da Petrograd'da barışçıl bir gösteri düzenler. İşçilere silahlı askerlerin eşlik ettiği gösteri, kontrol edilemez biçimde gelişir. Koalisyonu feshetme teklifini kabul etmedikleri için çok kızgın olan Kronştad bahriyeleri, SR'lerin lideri Viktor Çernov'u tutuklar. Çernov ancak Trotski'nin büyük çabaları sonrasında serbest bırakılır.

Bolşevikler henüz iktidarı almaya hazır değildir ve kendiliğinden yükselen bu kalkışmayı yönetemez. Hükümet yanlısı askerler beklenmedik anda göstericilerin üzerine ateş açar ve ağır kayıplar verilir (400 ölü). Otokrasinin yerine geçen burjuvazinin Geçici Hükümet'i de artık şiddete başvurmaktan, kan dökmekten kaçınmamaktadır. Hükümet yine de kontrolü tam olarak sağlayamamıştır. Bu gelişmelerin ardından Rus taarruzunun cephede başarısızlığa uğraması ve Tarnopol'un düşüşü üzerine beş Kadet üyesi bakan, Ukrayna'nın bağımsızlığı sorununu gerekçe göstererek istifa eder.

Hükümet Bolşeviklerle mücadele edebilmek için bu kez başka bir manevraya başvurur: Bolşeviklerin lideri Lenin'i "Alman ajanı" ilan eder ve Lenin hakkında tutuklama emri çıkarır. Ya-

ni Menşevik ve SR hükümeti, Kadet'in bile yapmadığını yaparak Bolşeviklere en can alıcı noktadan saldırmıştır. Geçici Hükümet, fabrikalara, işçi mahallelerine ve Petrograd sokaklarına hâkim olan Bolşevikleri yok etmeye kararlıdır. Temmuz saldırısı bu doğrultuda gelişir.

Bolşevik liderler ajanlıkla suçlanır, pek çok Bolşevik MK üyesi tutuklanır ve Bolşeviklerin gazeteleri yasaklanırken Bolşevikleri kitlelerin gözünden düşürmek için her türlü algı yönetimi yapılmıştır. Ama Rusya'da artık kitlelerin gözünde "her türden kitle eylemi, her keskin talep, sömürüye karşı her direniş, ileriye doğru atılan her adım" Bolşevizm'le anlamlı hale gelmiştir (Cliff, 1994).

1917 yaz aylarına gelindiğinde Rusya'da artık iki siyasi güç vardır: SR'ler ve Bolşevikler. Aslında SR'ler büyük toprak sahipleri ve büyük burjuvaziyi devirerek, savaştan çekilerek *demokratik bir köylü cumhuriyeti* kurabilirdi. Toplayacakları Kurucu Meclis'te sağlayacakları kesin olan SR çoğunluğundan alacakları destek, onlara "demokratik bir köylü cumhuriyeti" kurmak için gerekli meşruiyeti kazandırabilir, Bolşeviklerin kitlelerin tek güvendiği parti haline gelmesine engel olabilirlerdi. Ama SR'lerin toprak sahipleriyle işbirliği yaptığı inancı, köylülerin bir kısmını da SR'lerden koparmış ve böylece SR'ler tarihin trenini kaçırmıştır.

Hammadde, gıda ve yakıt yokluğu, toprak işgalleri, cephede yenilgi, nakliye sisteminin çöküşü, kriz üstüne kriz... Gıda sıkıntısı başta Petrograd olmak üzere Rusya'nın bütün şehirlerine sirayet etmiş, çantacılar adı verilen hırsızlar ortalığı sarmıştır. Linç, tecavüz, hırsızlık almış başını gitmiştir. Toplum hızla çözülmektedir.

Hem işçiler hem de işverenler hükümeti kendi çıkarlarını savunmaya zorlarken Geçici Hükümet her iki sınıfa da giderek yabancılaşır. Hükümetin özel mülkiyeti koruyup korumayacağı, sosyalist bir yönelime girip girmeyeceği hâlâ belli değildir. Belirsizlik işverenleri korkutur ama işçileri de doyurmaz. Ancak burjuvazi kararını vermiş, "güçlü hükümet" adı altında şubattan beri süren "rezalete" son verecek bir hükümet arayışına yönelmiştir bile: Bu da sadece askerî bir diktatörlüktür.

Sağ-SR'lerin Bolşeviklere karşı başlattığı saldırıya Rusya'nın bütün partileri katılmıştır. 9 Temmuz'da Sovyetler Yürütme Komitesi, 300 karşı oya rağmen, Lenin ve Zinoviyev'i Alman parası almakla suçlayan bir kararı kabul etmiş; Lenin, Zinoviyev, Kamenev ve Kollontay hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır. Bolşevik Partisi'nin illegale geçmek, Lenin'in kaçmak zorunda kaldığı koşullarda Rusya'da demokratik dönem fiilen bitmiştir. Lenin o günleri *Raboçi* gazetesinde yayımlanan makalesinde şöyle tahlil etmektedir:

> Burjuvazinin köleleri, efendileri tarafından zincire vurulmuş bulunan SR'ler ile Menşevikler, hem gerici birliklerin Petrograd'a çağrılmasını, hem ölüm cezasının yeniden yürürlüğe girmesini, hem işçilerin ve devrimci birliklerin silahsızlandırılmasını, hem de tutuklamaları, kovuşturmaları, gazetelerin yargılanmadan yasaklanmasını, her şeyi kabul ettiler.
>
> Burjuvazinin hükümet içinde tamamen alamadığı ve Sovyetlerin de istemediği iktidar, Kadetler ve Kara-Yüzler, büyük toprak sahipleri ve kapitalistler tarafından, kolayca anlaşılabileceği gibi, sınırsız koşulsuz desteklenen Bonapartçıların, askerî kliğin eline düştü. Düşüşten düşüşe.
>
> Burjuvazi ile uzlaşma eğik düzlemine bir kez girdikten sonra, SR'ler ile Menşevikler karşı konmaz bir biçimde kaydılar ve dibi buldular. 28 Şubat günü, Petrograd Sovyetinde, burjuva hükümete koşullu bir destek sözü vermişlerdi. 6 Mayıs günü, onu bozgundan kurtarıyor ve saldırıyı kabul ederek, hükümetin uşakları ve savunucuları durumuna geliyorlardı. 9 Haziran günü, devrimci proletaryaya karşı amansız kin, yalan ve kara çalma kampanyasında, karşı-devrimci burjuvazi ile birleşiyorlardı. 19 Haziran günü, yağma savaşının ... yeniden başlamasını onaylıyorlardı. 3 Temmuz günü, gerici birliklerin getirtilmesini kabul ediyorlardı; iktidarın kesin olarak Bonapartçılara bırakılmasının başlangıcı oldu bu. Düşüşten düşüşe (Lenin, 2007, s. 99).

Bu durumda iyice devrimcileşmiş olan kitleler, hükümetin burjuva politikalarına karşı yalnızca Bolşeviklerin direnebileceğini görmüştür. Ancak ülkede sadece işçi sınıfının temsilci-

si olan Bolşevikler ve diğer devrimci güçler değil, eski iktidar sahipleri, yani aristokrasi ve ordunun temsilcileri de memnuniyetsizdir. Lenin "burjuvazinin iktidarı, ancak silahlı bir devrimle yıkılabilir" değerlendirmesini, işte bu baskı koşullarında yapmıştır (SBKP, 1970, s. 233):

> Rus devriminin barışçı bir yolla gelişmesi üzerine kurulan umutlar geri dönmemek üzere sönmüştür. Nesnel durum şöyle görülmektedir: *ya askerî diktatörlüğün tam zaferi, ya da işçilerin silahlı ayaklanmasının zaferi.* Bu zafer, ancak, ayaklanma, iktisadî yıkım ve savaşın uzaması sonucu, yığınların, hükümete ve burjuvaziye karşı derin bir kaynaşmasıyla birlikte olduğu zaman olanaklı olacaktır.

Temmuz ayı hükümet krizleri ile geçer, Kerenski'nin başkanlığında yeni bir koalisyon hükümeti kurulur. Yeni hükümet hızla işçi mahallelerinin silahsızlandırılmasına ve sansür uygulamalarına başlar. Başta *Pravda* olmak üzere Bolşeviklerin diğer gazeteleri yasaklanır, yayınevi ve gazete büroları tahrip edilir. Artık Geçici Hükümet kararlı bir şekilde sadece burjuvazi, toprak sahipleri ve militarist generallerin hükümeti olmuştur.

Eğer kazanılan devrimci özgürlüğün yerleşmesi için kan akıtmak gerekiyorsa emin olun bizim yeşil bayraklarımız sizin ebediyyen kızıl kalacak olan devrimci bayraklarınızla sonsuza dek yan yana duracaktır.

– Ahmetbey Tsalikov (Erdem, 2006, s. 107).

Temmuz günlerinde Kazan

Bolşevikler Petrograd'da ölüm kalım savaşı verir, Rusya bir karanlığa doğru sürüklenirken Milli Şuracı milliyetçi Müslümanlar Geçici Hükümet'le, MSK ve Mollanur Vahidof ise Temmuz günlerinden sonra Kazan'da baskı altına alınan Bolşeviklerle dayanışma içine girmiştir. Bolşeviklerin Kazan'da yayımlanan *Raboçi/İşçi* adlı gazetesi de tıpkı *Pravda* gibi kapatılınca, Mollanur Vahidof Bolşevik bildirilerini, makaleleri, Bolşevik Parti'nin aldığı kararları *Kızıl Bayrak*'ta yayımlamaya başlamış, böylece Kazan Bolşevik Komitesi ve MSK iyice yakınlaşmıştır.

Kazan'da "Bolşevik SR'ler" diye anılan "Enternasyonalist SR'ler" Temmuz günlerinde hem kendi partileri ile hem de Menşeviklerle hareket etmeyi reddetmiş, Devrim'e sahip çıkmıştır. Her ne kadar roman formatında da olsa Renat Muhammedi (1993, s. 95), temmuz ayında MSK ile Kazan Bolşevik Komitesi'nin ilk toplantısını yaptığını ve bu toplantıya Şenkman, Grasis, Tihomirnov ve Olkenistskiy gibi önde gelen Bolşevikler ve Mollanur Vahidof, Sultan Galiyef, Yakub Kamil ve Yakub Canışev'ın katıldığını yazmaktadır.

Müslüman burjuvazi ise Geçici Hükümet'i desteklemiş, Milli Şura İcra Komitesi 3 Temmuz'da gösterileri, "Hürriyet Tehlikededir" başlıklı bir bildiri ile kınamıştır (Devletşin, 1981, s. 169). Geçici Hükümet'i destekleyen Ahmetbey Tsalikov da gösterileri "karşı devrimcilik" olarak değerlendirip mahkûm etmiştir.

Milli Şura, Geçici Hükümet'in içinde bulunduğu zor durumdan yararlanmaya çalışmaktadır. Geçici Hükümet'e "... daha geniş bir destek sağlayabilmek için Rus olmayan unsurların da

hükümete alınması ve bir koalisyon kurulmasını" teklif etmiş, üç kişiyi hükümetle görüşmekle görevlendirmiştir. Bu delegeler Geçici Hükümet'in önde gelen üyeleri ile, L'vov, Çikayatze, Çernov'la görüşmüş ve hükümette iki bakanlık ve üç müsteşar yardımcılığı istemiştir. Ama Geçici Hükümet Müslümanlara herhangi bir makam vermemiştir (Devlet, 1998, s. 107-109; Erdem, 2006, s. 105). Bu durumda Müslümanlar Kadet, Menşevik, SR partilerinden kendilerine bir yarar gelmeyeceğine bir kez daha kani olmuştur.

Geçici Hükümet Bolşevik Partisi'ne yönelik terör estirse de diğer hareketlerin toplantılarına yönelik ciddi bir kısıtlama söz konusu değildir. Hükümeti destekleyen Müslüman Milli Şurası'dan bir zarar gelmeyeceği düşüncesi ile Müslümanların toplayacağı İkinci Kurultay'ın yapılmasına yönelik bir yasak gelmezken, Harbî Şura/Müslüman Askerî Kurultayı'nı yasaklamıştır.

Kazan'da üç kurultay

Mayıs ayında toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı'nda alınan karar doğrultusunda temmuz ayında Kazan'da üç kurultay birden toplanmıştır. İkinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı; Birinci Tüm Rusya Müslüman "Din Adamları/Ulema" Kurultayı ve son olarak Birinci Tüm Rusya Müslüman Askerî Kurultayı (Tunçay, 1995, s. 19; Erdem, 2006, s. 804).

Kazanlı Bolşevik Müslümanlar bu kurultayları protesto edip katılmazken MSK/Müslüman Sosyalist Komitesi katılmıştır. Kurultay'ın bütün oturumları *Kazan Sesi* (*Kazanskoye Slova*) adlı gazetede Sultan Galiyef tarafından 23 Temmuz-9 Ağustos tarihleri arasında dizi haber şeklinde kaleme alınmıştır (Erdem, 2006, s. 804).

Ayrıca Kazan'da toplanan bu kurultaylara yönelik olarak yapılan eleştirilere Sultan Galiyef'in verdiği cevap, *İzvestiya veserossiskova Musulmanskovo Voyennovo Şura* adlı yayın organının 19 Ekim tarihli 1. sayısında yayımlanmıştır (Erdem, 2006, s. 108). Sultan Galiyef'in bu yazıda kararsız bir üsluba sahip olduğu, Milli Şuracılara yönelik eleştirel bir tavrı olmadığı gibi,

Bolşeviklere de sempati ile yaklaştığı görülmektedir (Erdem, 2006, s. 108). Bu gazetenin aşağıda sözünü edeceğim Osmanlı Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'nin desteklediği gazete olması kuvvetle muhtemeldir.

Sultan Galiyef Kazan'a temmuz ayında gelmiş, MSK'ya yeni üye olmuştur. Kazan MSK'nin sekreteri olması da bu tarihlere denk düşmektedir. Bu değerlendirmeleri yaptığında henüz Bolşevik Partisi üyesi değildir.

İkinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı

17 Temmuz-2 Ağustos 1917'de toplanan Kurultay'ın adı hâlâ "İkinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı" olsa da Azerbaycan, Kazakistan, Türkistan'dan delege gelmemiştir. Böylece Kafkasya ve Türkistan Müslümanları Kurultay'a katılmayarak ulusal bir çözüm aradıklarını göstermiştir.

Aslında Başkurt liderleri daha önce Orenburg'da Genel Başkurt Kurultayı'nı toplama kararı aldığı için Kazan'da yapılacak olan İkinci Tüm Müslüman Kurultayı'nın ertelenmesini rica etmiş ama bu rica kabul edilmemiştir. Pek çok yazar Başkurtlarla Tatarlar dinsel, dilsel ve kültürel olarak birbirlerine çok yakın olmasına karşın, Validov'un da içinde olduğu Başkurt siyasetçileri ve aydınlarının, Tatarların, Başkurtları asimile etmesinden korktukları gerekçesi ile ayrıldıklarını iddia etmektedir. Halbuki Sultan Galiyef her iki ulusun egemen sınıflarının iktidarı kendisi almak istediği için uzlaşılamadığı yorumunu yapmıştır. Böylece Başkurtlar da kopunca, Rusya'daki Müslüman topluluklarının dağınık durumu da göz önüne alınırsa, İslâm birliğinin sağlanmasının bir hayal olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu durumda "İç Rusya ve Sibirya Müslümanları", bir diğer adıyla "İdil-Ural Tatarları" kendi başlarına kalmış, Tüm Rusya Müslümanlarının birliğini Tatarların kendi liderlikleri altında sağlama düşüncesi sona ermiştir (Zenkovsky, 2000, s. 151; Tunçay, 1995, s. 19).

Kurultay Kafkasya, Kırım, Türkistan ve Kırgızistan temsilcileri katılmadığı için 200 delegeyle yapılmış ve oldukça gergin

oturumlara sahne olmuştur. Tatar ticaret burjuvazisi ve aydınlarının geleneksel "Milli Kültürel Özerklik" hedefine odaklanan Kurultay, Rusya "Kurucu Meclis" seçimlerine hazırlık yapacak ve hangi ilkelere bağlı kalınacağını tartışacaktır.

İkinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı'na Bolşeviklerin kontrolündeki Kazan Sovyeti'nden bir temsilci Kurultay'ı protesto etmek için katılmış ve "bu toplantının İhtilal'e leke süreceğini" söyleyerek Kurultay'ı terk etmiştir (Devlet, 1998, s. 120). Petrograd delegesi Yengaliçev ise Bolşevikliğinden kuşkulanılarak "provakatörlükle" suçlanarak Kurultay'dan kovulmuştur.

Kazan MSK'sini temsilen Mollanur Vahidof, Sultan Galiyef ve Alimcan İbrahimof Kurultay'a katılarak ilk Kurultay'da olmayan "devrimci sol fraksiyon"u oluşturmuştur (Devlet, 1998, s. 122). Zaten Sultan Galiyef bu Kurultay'ın organizatörleri arasındadır (Erdem, 2006, s. 804). Anlaşıldığı kadarıyla MSK genel Müslüman kitlelere sözlerini duyurmak fırsatını kaçırmak istememiştir. Kurultay'da Mollanur Vahidof'a *sadece* açılış konuşmaları sırasında verilen sözle Kurultay'a Rusça seslenmiştir. Konuşmasında proletaryanın ve ezilen sömürgelerin, insanlık düşmanı olan kapitalizmle ilerideki küresel savaşının manzarasını canlandırmış; işçilerin büyük isyanını kendi karanlık milliyetçi amaçları için kullanmak isteyen Kadetçilere saldırmış ve ezilen Müslümanların kurtuluşunun yalnız sosyalizm şafağında gerçekleşeceğini belirterek, Kerenski'nin Geçici Hükümet'ini eleştirmiştir (Kakınç, 2004, s. 134).

Bolşevikler Müslüman Sosyalistlerin bu Kurultay'a katılmasını ihanet olarak değerlendirmiştir. Halbuki Çarlık Rusya'sında ezilen ulus konumundaki tüm Müslümanlar, bir araya gelerek problemlerini konuşmak ve çözüm yolları aramak konusunda hemfikirdir. Bu Kurultay'ın Kazan Hanlığı'nın diriltilmesi çabası olduğuna ilişkin eleştirilere karşı Sultan Galiyef, Ahmetbey Tsalikov'un Kurultay'da söylediği şu sözleri hatırlatarak yanıt vermiştir:

> Eğer kazanılan devrimci özgürlüğün yerleşmesi için kan akıtmak gerekiyorsa emin olun bizim yeşil bayraklarımız, sizin

ebediyyen kızıl kalacak olan devrimci bayraklarınızla sonsuza dek yan yana duracaktır (Erdem, 2006, s. 107).

Menşevik Tsalikov'un kastettiği "kızıl devrimci bayrak" elbette Şubat Devrimi ve Geçici Hükümet'teki ılımlı sosyalistlerin bayrağıdır.

Kurultay'da başta Ahmetbey Tsalikov olmak üzere ılımlı sosyalistler, yani Müslüman Menşevik ve SR'ler ağırlıkta olduğu için, tüm tartışmalara karşın devlet, manastır ve özel şahısların toprağının ortak kullanılması ve herkesin topraktan yararlanma hakkı karar altına alınmıştır (Devlet, 1998, s. 117). Ayrıca Kurucu Meclis seçimlerinde sadece ılımlı sosyalist Müslümanlara oy verilmesi, kendi adaylarının olmadığı yerlerde sosyalist gruplarla işbirliği yapılması, Müslüman kadınlara medeni ve siyasi haklarının verilmesi gibi önemli kararlar alınmıştır.

İlk Müslüman kurultayında "federasyon esası" kabul edilmesine karşın, bu kongrede İdil-Ural Tatarları için "topraklı muhtariyet" esası doğrultusunda bir karar alınmamıştır. Ancak tüm Rusya Müslümanlarını kapsayan "milli-medeni muhtariyet" tezi de bu Kurultay sonrasında geçerliliğini yitirmiştir. 1918'de yazdığı bir yazıda Mustafa Suphi bu konuda şu yorumu yapmıştır: "Tatarların çokluk teşkil ettikleri yerde milli bir hudut çizilerek bu hudut, bu daire içinde öz özü üstüne kayırılıp yeni bir medeniyet, yeni bir hayat yaşamaya henüz cesaret edememişti" (Tunçay, 1995, s. 19).

Başkurtların da Tatarlarla bozuşup Ufa'ya dönmesi üzerine Tatarlar, Rusya'daki bütün Türk ve Müslümanların lideri oldukları iddiasından geri adım atmıştır ama hâlâ tüm Rusya'daki Müslümanların "kültürel yaşamdaki özerkliğini" savunmaya devam etmektedirler. Kurultay'da "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi"nin oluşumuna giden süreç başlamış, *İdil-Ural Meclis-i Müessisanı*'nın (Kurucu Meclis) 17 Kasım'da Ufa'da toplanmasına karar verilmiştir (ABC, 1981, s. 62-63).

Tüm Rusya Müslüman Askerler Sovyeti/Harbî Şura

Kazan'da toplanan ikinci kurultay *Birinci Tüm Rusya Müslüman Askerler Şurası*'dır (Devlet, 1998, s. 114; Zenkovsky, 2000, s. 151-152; ABC, 1981, s. 61-62). Kerenski'nin Geçici Hükümet'i tarafından bu toplantı yasaklandığı için seçilen 400 delegeden ancak 162'si Kurultay'da hazır bulunur. Sadri Maksudi, Mollanur Vahidof, Sultan Galiyef ve Alimcan İbrahimof da kurultaya katılır.

Harbî Şura'da henüz 23 yaşında genç bir asker olan İlyas Alkin lider konumundaydı (Devlet, 1998, s. 116). Bu kurultayda şubat ayından bu yana irtibat ve faaliyet halinde olan Müslüman askerler, İlyas Alkin'in başkanlığında Tüm Rusya Harbî Şurası/Sovyetini kurdu. Harbî Şura, Rusya Müslüman askerlerinin menfaatlerinin temsilcisi olarak komutanları da Müslüman olan hem düzenli hem de gönüllü, "Müslüman askerî birliklerin" oluşturulması hakkında bir karar kabul etti. Böylece Müslüman askerler artık sadece bu birliklerde askerlik yapacaktı. Alınan bu karar bir Müslüman ordusu kurulmasına doğru gidildiğini göstermektedir.

Kazan'da toplanan üçüncü kurulay, 21 Temmuz-2 Ağustos tarihleri arasında Müslüman Din Adamları Kurultayı'dır (Devlet, 1998, s. 118). Bu kurultayda da kadın ve eğitim sorunlarında laikliğe yaklaşan kararlar alınmıştır.

Temmuz ayında toplanan bu kurultaylarda, Kerenski kabinesinin milliyetçi politikalarına eleştiri yöneltilerek tüm uluslar için özerklik talep edilir (ABC, 1981, s. 62). Bu kararda Kadetlerin gözden düşmesi, Geçici Hükümet'in 1917 yazı boyunca UKKTH'ye mesafeli duruması ve UKKTH meselesinin çözümünü Kurucu Meclis'e havale etmesi etkili olmuştur. Bu süreçte Geçici Hükümet sadece kendi dilinde eğitim hakkını tanımıştı. Halbuki Bolşevikler daha Nisan 1917'de toplanan konferanslarında UKHTH'yi benimsediğini, milletlere "ayrılık hakkı" tanıdığını ilan etmişti. Toprak vaadi ile köylü içinde yaygın bir desteğe sahip olan SR'ler de Müslümanlar arasında giderek daha fazla destek bulmaktaydı.

Milli-Medeni Muhtariyet ilanı

Kazan'da birbirine paralel olarak neredeyse aynı tarihlerde toplanan bu kurultaylar, devlet kurmaya yönelen Müslümanlar açısından son derece önemliydi. 22 Temmuz'da her üç kurultayın ortak bir oturumu gerçekleştirilmiş, Sadri Maksudi tekbir sesleri arasında Kurultay'da "İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatar-Müslümanlarının Milli Medeni Muhtariyeti"ni ilan etmişti (Devlet, 1998, s. 163).

Pek çok Batılı yazar, bu Kurultay'da Tatar ticaret burjuvazisi ve aydınların milliyetçi heveslerine uygun olarak, Kazan Hanlığı'nın sona erdiği 1552 yılından bu yana, yani 365 yıl sonra ilk kez tekrar kendi özerk devletlerini ilan ettiklerini iddia etmektedir.

Oybirliği ile alınan bu karar tüm delegeler arasında büyük heyecan yaratmıştı, MSK'nin temsilcileri olan Vahidof, Sultan Galiyef ve Alimcan İbrahimof değil itiraz etmek, aynı sevinci paylaşmıştı.

Federal devlete ve topraklı muhtariyete sonuna kadar karşı olan İshaki, Moskova'da yayımladığı gazetede sürekli olarak Müslümanların Rusya'dan ayrılmak istemediğini tekrarlamaktaydı (Togan, 1999, s. 147).

Şimdi buraya bir nokta koyarak bütün bu süreçte Osmanlı Devleti Rusya'daki gelişmeleri yönlendirmek için neler yapıyordu ona bakalım. Bu faaliyetlerin ancak yukarıdaki arka planla birlikte anlam kazanacağı kanısındayım.

Dünyadaki bütün Türklerin büyük Türkiye'ye katışması ve bir his ve bir terbiye ile yükselerek Alem-i İslâma nigâhban olması... Yalnız kahraman Türkiye; Cengiz'in evlatlarını toplayabilecek ve onları eski şereflere doğru aparabilecektir... Türk aleminde Türkiye'ye muhtaç olmadan kendisini idare edebilecek hiçbir muhit ve hiçbir kavim mevcut değildir.

– Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası Programı (Akal, 2007b).

Osmanlı Devleti'nin İrredentist faaliyetleri ve Yusuf Akçura

Osmanlı Devleti ile Rusya'da yaşayan Müslümanların arasındaki karşılıklı gönül bağları konusunda kimsenin elbette şüphesi olamaz. Osmanlı Sultanı aynı zamanda Rusya Müslümanlarının Halifesiydi. Rusya Müslümanları için İstanbul, Kahire gibi gidip geldikleri, eğitim gördükleri merkezlerden biriydi. Ancak 1905 Devrimi'nin bastırılmasından sonra, Rusya'da başlayan baskılar nedeniyle kaçıp İstanbul'a gelen Rusya Müslümanlarının önde gelen siyasi aktörleri ile Osmanlı siyaset sınıfı arasında son derece girift bağlar kurulması ile ilişkiler bir üst boyuta yükseldi.

Özellikle 1908 Meşrutiyet ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi'nde gündeme gelen Türkçülük-Turancılık tartışmaları biraz da Orta Asya'dan sürgün gelen "kardeşlerimiz" sayesindedir. 1912'de Balkan Savaşı yenilgisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da neredeyse hiç toprağının kalmaması İttihatçıların gözlerini Asya'ya çevirmesine neden olmuştu. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde İstanbul'da iktidar, son derece hırslı, iddialı, ihtiraslı genç bir ekibin, İttihat ve Terakki Fırkası'nın elindeydi. İttihatçılar Birinci Dünya Savaşı kazanıldığında *Turan* adını verdiği toprakları ilhak etmek niyetindeydi. Halbuki aynı topraklarda Osmanlı'nın müttefiki Almanya'nın da gözü vardı (Çolak, 2019).

Bu bölümde önce Osmanlı Devleti'nin 1915'ten 1917 Şubat Devrimi'ne ve sonra da Şubat Devrimi'nden Ekim Devrimi'ne kadar Rusya'da yürütüğü faaliyetleri incelemek istiyorum.

"Rusya'da Sakin Müslüman Türk-Tatarlarının Haklarını Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"

Bu çalışmanın Giriş Bölümü'nde Kazanlı bir Tatar olan Yusuf Akçura'nın Rusya ve Osmanlı Devleti'ndeki siyasi faaliyetlerinden söz edilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmadığı hemen tüm biyografilerinde altı çizilen Akçura, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'nin (Teşkilat-ı Mahsusa) örtülü faaliyetlerine katılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan hemen sonra, 1915 yılında İstanbul'da Rusya'da Sakin Müslüman Türk-Tatarlarının Haklarını Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin[18] kurulduğunu görüyoruz. Bu cemiyeti kuranlar kısaca "Türk-Tatar Heyeti" olarak anılmıştır (Tetik, 2018, s. 169). Kazan, Kırım, Türkistan veya Kazakistan'dan göçmen veya sürgün olarak Osmanlı'ya gelmiş olan şahıslardan oluşan bu heyetin önde gelen isimleri şunlardır: Abdürreşit İbrahim Efendi (Kazan), Yusuf Akçura (Kazan), Halim Sabit (Kazan), Yusuf Çelebizade Mehmet Es'at (Kırım) ve Mukîmüddin Beğcan (Buhara Hanlığı eski vezir-i azamının oğlu) ve Alimzade Ömer (Türkistan, Üsküdar Özbekler Tekkesi Şeyhi'nin oğlu).

Türk-Tatar Heyeti, 14 Kasım 1915'te Rusya'da 25-30 milyon olduğu iddia edilen "Şimal/Kuzey Türkleri, Kırım Türkleri, Kazak Türkleri, Türkmenler ve Türkistanlıların" kurtuluşunu talep eden bir bildiri kaleme almıştır. Heyet yapılacak ilmi, sınai, askerî yardımlarla "Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı ve Türkistan Hanlığı'nın" tekrar kurulabileceğini savunmaktadır. Türk-Tatar Heyeti tüm dünyaya "Eski Asya'nın büyük bir kısmında Moskof zincirleri ile bağlı yatan ve hepinize dost, bazılarına kardaş olan milletleri kurtarınız" diye seslenmektedir (Tetik, 2018, s. 169-173). 18 Kasım'da Müşir Fuat Paşa'nın başkanlığında Kuzey Kafkasyalılardan oluşan bir heyet, bundan

18 Çeşitli kaynaklarda, bu arada Akdes Nimet Kurat'ın eserlerinde de bu Cemiyet farklı isimlerle anılmaktadır: "Rusya Müslümanları Türk-Tatar Milletleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" veya "Rusya Mahkumu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafaa Cemiyeti" gibi.

üç gün sonra da Yusuf Akçura'nın içinde olduğu bir başka heyet Müttefik Devletler nezdinde "Türkistan ve Kırım'ın istiklâli" hakkında girişimlerde bulunmak için Viyana, Berlin ve Budapeşte'yi kapsayacak bir geziye çıkmıştır (Tetik, 2018, s. 173).

Bizzat Enver Paşa tarafından gönderilen ve Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Mehmet Es'at ve Mukîmüddin Beğcan'dan oluşan Avrupa yolcularının, "mazlum esir Türkleri kurtarma" diye dile getirdikleri amaçlarının arkasında, savaşın sonunda zafer kazanılması halinde Osmanlı'nın Rusya'nın Türk bölgesini ilhak etme planları bulunmaktaydı (Tetik, 2018, s. 176). Bu hedefe yönelik olarak Ufa'dan sert reddiyeler gelse de, Hüseyinzade bile bu talepleri desteklemese de heyet yoluna devam etti (Zenkovsky, 2000, s. 124).

1915-1916 yılları arasında Avrupa'da hükümetler ve siyasi fırkalar nezdinde teşebbüslerde bulunan Heyet, Budapeşte, Viyana, Berlin ve Bulgaristan'da bakan ve başbakanlar tarafından kabul edilip görüşmeler yapmıştır. Osmanlı'nın müttefiki olan devlet başkentlerinde yetkililere "Rusya'dan Müslüman-Türklerin yaşadığı bölgeleri kopartırsak yönetebiliriz" güvencesi verilmeye çalışılarak yapılan nabız yoklamasında öğrenilmek istenen şudur: "Buhara, Hive ve Türkmen memleketleri Osmanlı Devleti'ne bağlanabilir mi?" (Tetik, 2018, s. 187; Kurat, 1990, s. 478). Almanya ve Osmanlı Devleti'nin kendi aralarında yaptığı antlaşmada bu konuda bir karar alınmamasına karşın Doğu sınırlarının Osmanlı taleplerine göre düzenleneceği hakkında vaatlerde bulunulmuştur (Çolak, 2019, s. 237).

Görüşülen Macaristan başbakanı ve Avusturya yetkilileri Türk-Tatar Heyeti'nin taleplerini dinlemiş ama hiçbir bağlayıcı söz vermemiştir. 24 Aralık tarihinde Berlin'e varan Heyet burada pek çok görüşme yapmış, toplantılara katılmış, Alman devletinin farklı bakanları ile de görüşmüştür. Bazı Alman yetkilileri "Buhara, Hive ve Türkmen memleketlerinin Osmanlıya bağlanması" talebi konusunda "Buhara ve Hive Hanlıklarının tam istiklâli ve Rusya'nın güney hudutlarının düzeltilmesi" hakkında olumlu görüş bildirse de "Kazan Hanlığı hayalâtı" konusunda Osmanlı'yı uyarmıştır (Tetik, 2018, s. 187).

Son görüşmede üst düzey bir Alman yetkili bu konuda Osmanlı heyetine şunları söylemiştir: Savaş sonrasında Almanya Kırım, Kafkasya ve Urallar'ın batısındaki Müslümanların Osmanlı'ya "hicret" etmesini uygun görmektedir. Kırım Tatarları da topraklarını Ukrayna'ya bırakarak göç etmelidir. Savaş sonrasında Rusya Müslüman tebaasına Osmanlı'ya göç etme izni verilirken, Osmanlı Devleti de Türkiye'deki Hıristiyan tebaaya, mesela Ermenilere, göç hakkı vermelidir (Tetik, 2018, s. 188). Hayret verici olan, Heyet'in İstanbul'a döndükten sonra verdiği raporda Almanya'nın bu kadar açık bir şekilde Rusya'dan yapılmasını uygun bulduğu tehciri, olumlu bir düşünce gibi yansıtmasıdır. Heyet, Rusya'dan gelecek Müslümanların "Osmanlının iktisadi faaliyetlerini arttıracağı ve siyasi gücünü sağlamlaştıracağı" kanısındadır (Tetik, 2018, s. 191).

"Doğuya Doğru" ("Drang nach Osten")

Almanya'nın Müslümanların tehciri konusundaki düşünceleri, savaş sonrasında bu toprakların Almanya tarafından sömürgeleştirilmesinin planlandığını göstermektedir. Kırım, Kafkasya, Urallar'ın batısı, Almanya tarafından ilhak edildiğinde oralarda yaşayan milyonlarca Müslümanın Osmanlı'ya sürülmesini düşünmek nasıl bir hastalıklı zihnin ürünüdür?

Aslında Almanya'nın "Doğuya Yayılma Politikası" Kayzer Wilhelm'e kadar, yani 19. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir ("Doğuya Doğru" - "Drang nach Osten"). Alman yayılmacılığının önde gelen savunucularından Dr. Paul Rohrbach'a göre, "Almanya'nın geleceği Doğu'dadır, Türkiye'de, Mezopotamya'da, Suriye'de".

1916'dan yirmi küsur sene sonra Hitler'in, *Generalplan Ost* çerçevesinde Sovyet Rusya'yı ilhak ederek var olan Rus kentlerini tamamen yıkarak Alman kentleri inşa etmeyi, Alman vatandaşlarını buralarda iskân etmeyi, çok az sayıda bırakılacak olan yerlileri de köle olarak çalıştırmayı planladığını biliyoruz (Mazower, 2016). Demek ki Alman egemenleri Hit-

ler'den önce, bu coğrafyayı ele geçirdikleri takdirde orada yaşayan tüm Müslümanları Osmanlı Devleti'ne sürgün etmeyi planlamıştır.

Yöneticilerinin, kuşaklar boyu süren ırkçı bir anlayışa sahip olması Almanların en büyük utancı olsa gerek.

Heyet çalışmaya devam ediyor

"Türk-Tatar Heyeti" 2 Şubat 1916'da görüşmelerini bitirerek İstanbul'a dönmüş (Tetik, 2018, s. 189) ve Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'ne (Teşkilat-ı Mahsusa) alınması gereken tedbirler hakkında sunduğu detaylı raporda, "Harbin zaferle sonuçlanması durumunda ... amaca ulaşmak için bundan böyle nasıl bir teşkilata ihtiyaç olduğu ve hangi yöntemle hareket edilmesi gerektiği" anlatılmış, "Rusya'da sakin Müslüman Türk-Tatarlarının Rus boyunduruğundan kurtulması, Hükümet-i Osmaniye'nin yardımına" bağlı olduğu tekrarlanmıştır (Tetik, 2018, s. 190-192).

Rusya'da Sakin Müslüman Türk-Tatarlarının Haklarını Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetleri Umûr-ı Şarkiyye Dairesi tarafından olumlu bulunmuş, Heyet'in bir büro tutma isteği kabul edilmiş ve Cemiyet 15 Mayıs 1916'da resmen kurulmuştur. 1916 Mart'ında "Türk Tatar Heyeti" Rusya'daki gelişmeleri takip edebilmek için Rusça ve Tatarca yayımlanan bazı gazeteleri almak için Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'nden maddi destek istemiştir (Tetik, 2018, s. 193).

27 Nisan 1916'da Stockholm'deki Osmanlı Devleti Elçisi Cevat Bey yerine eski Dahiliye Müsteşarı İsmail Canbulat elçi olarak atanmıştır. 27-29 Haziran 1916'da İsviçre'nin Lozan kentinde "Milliyetler Birliği Merkez Bürosu" tarafından düzenlenen Üçüncü Milliyetler Konferansı'na katılmak için ilkinden daha geniş bir heyet, İsviçre'ye gönderilmiştir. Bu kez Umûr-ı Şarkiyye Dairesi Müdürü Ali Başhampa da heyete katılmıştır. Konferansa "Rusyalı Gayri-Ruslar İttifakı" temsilcileri de katılmaktadır.

Yusuf Akçura - Lenin görüşmesi

1905 Devrimi'ni Rusya'da yaşamış, Sosyal Demokratlardan Sosyalist Devrimcilere Rusya'daki bütün sol akımları yakından tanıyan Yusuf Akçura, bu kongre dolayısıyla bulunduğu Zürih'te bir başka görüşme daha yapmıştır. Yusuf Akçura ve Aziz Meker Haziran 1916'da Zürih'te sürgün bulunan "ünlü Bolşevik lideri Lenin'i" "oturduğu küçük ve sade bir otelde" ziyaret etmiştir: Lenin "ekseri Rus sosyalistleri gibi pis, pejmürde değildi. Parisli gibi Fransızca konuşuyor ve çok iyi bir tesir yapıyordu" (Kurat, 1990, s. 329). Başka Rus sosyalistlerini de ziyaret eden Akçura ve Meker, hazırladıkları beyannameyi onlara sunmuştur. Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı'nın tüm uluslara verilmesinden yana olan Lenin, "Sizin istediğiniz hukuk, biz mevki-i iktidara geçersek ziyadesiyle temin olunacaktır. Mamafih bu yazılarınızı okuruz, muvafık görürsek gazetelerimizden neşrederiz," demiştir.[19]

Heyet ayrıca ABD başkanı Wilson'a da müracaat etmiştir (Kurat, 1990, s. 504; Georgeon, 1999, s. 200). Almanya üzerinden İstanbul'a dönen heyetin faaliyetleri ve bildirileri, Alman, Fransız ve Macar basınında yer almıştır.

Yusuf Akçura konferanstan döndükten sonra verdiği raporda sadece propaganda amacıyla katıldıkları bu konferansın başarılı geçtiğini, bu amaçla İsveç veya İsviçre'de bir merkez kurulması gerektiğini ancak mali destek olmaksızın propaganda faaliyetlerinin sürmesinin imkânsız olduğunu belirtmiştir (Tetik, 2018, s. 216). Akçura'nın önerisi doğrultusunda Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'ne bağlı olarak sadece Rusya Müslümanlarına yönelik olarak çalışan personelin, Stockholm Elçiliği bünyesinde resmî olarak istihdamına, buradan Rusya'daki Müslüman Türk unsurların faaliyetlerinin desteklenmesine karar verilmiştir (Tetik, 2018, s. 218; 2018a, s. 69).

Bu heyetin hazırlamış olduğu "Rusya'daki Türk-Tatar Müs-

19 Devrim sonrasında Bolşevikler ve Lenin barıştan yana tutum alınca Osmanlı basınında büyük yer verilmiştir (Kocabaşoğlu ve Berge, *Tasvir-i Efkâr*, 20 ve 24 Aralık tarihli nüshaları).

lümanlarının Şimdiki Vaziyeti ve Emelleri" adlı bir broşür, 1916 yılında Lozan'da, konferansın kendi yayını olarak Fransızca yayımlanmıştır.

Türk-Tatar Heyeti ve Yusuf Akçura'nın Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'ne düzenli ve detaylı olarak sunduğu raporlar elbette Osmanlı Devleti'ni yönlendirmede belirleyici olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından esir alınan yüz bin Müslüman ere propaganda yapmak üzere Enver Paşa'nın emriyle Almanya'ya ünlü şair Mehmet Akif ve Şeyh Tunusi'nin gönderilmesi de Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerindendir (Semiz, Kutay, 1962, s. 104). Rusya yenildiği takdirde, bu kamplarda yetiştirilen Müslüman unsurları Rusya'da Almanya'nın çıkarları doğrultusunda çalıştırmak planlanmaktadır.

Rusya'da Şubat Devrimi sonrasında Osmanlı faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı kazanıldığı takdirde hayata geçirilmek istenen planlar, Rusya'da 1917 Şubat Devrimi'nin patlak vermesi ile can buldu. Umûr-ı Şarkiyye Dairesi 5 Mart 1917'de Harbiye Nezareti'ne Rusya'da uygulamaya konacak bir eylem planı sundu. Bu raporda altı çizilen önemli hususlardan biri Çarlık idaresine karşı çıkan bütün muhalif, devrimci unsurların desteklenerek iktidarın yıpratılmasıydı. Bu nedenle "Sulh talep eden ve Müslümanlara en geniş ayrıcalıklar vermeye programı en müsaid olan ihtilâlci amele fırkaları ile işbirliği yapmak" planlanmaktaydı.

Osmanlı Devleti'ne göç etmiş Rusya kökenli Müslümanların son derece gizli bir şekilde Rusya Müslümanları arasında siyasi ve askerî örgütlenme amacıyla Kırım, Kafkasya ve Kazan'a gönderilmesi, küçük ve büyük merkezler kurulması, öğretmenler, sivil çeteci ve propagandacılar gönderilmesi ve "Bütün Türk ve Müslümanlar arasında siyasi ve ilmi teşkilat yaparak müttehid ve kuvvetli bir *siyasi fırka* kurma"ya karar verildi (Tetik, 2018a, s. 68-71).

Stockholm'de Sosyalist Enternasyonal tarafından düzenlenecek olan "Rus olmayan milletlerin" temsilcilerinin katılacağı kongreye katılmak üzere 20 Mart 1917'de Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'nce "özel olarak görevlendirilen" Abdürreşit İbrahim, Hüseyinzade Ali ve Yusuf Akçura İstanbul'dan yola çıkar (Tetik, 2018a, s. 71). Bu kongrenin Rusya'da gerçekleşen Şubat Devrimi dolayısıyla yapılamaması üzerine, Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali, Rusya'daki gelişmeleri izlemek için Stockholm'de kalır. Görevleri "Rusya'da cereyan eden ahval ve hadisatı yakından takib etmek ve icabında *orada vuku bulacak olaylara yardım* ve *iştirak etmek*"tir. Heyetin çalışmalarıyla Enver Paşa bizzat ilgilenmekte ve bilgilendirilmektedir (Tetik, 2018a, s. 72-73).

Yusuf Akçura Stockholm'den Müslümanlara taktik veriyor

Osmanlı'nın Stockholm Sefareti'nde Rusya'ya yönelik özel büro kurulmasına rağmen ilk aylarda Rusya ile iletişim kurulamamıştır. İsveç ve Rusya arasında şahıs ve evrak ulaşımında büyük güçlükler yaşanmakta, çoğunlukla Rusya'ya gönderilen mektuplara cevap alınamamaktadır. Rusya'da neler olup bittiğini anlamak için *Yuldız* ve *İl* gazetelerine abone olunmuştur (Tetik, 2018a, s. 90). Bir süre sonra Rusya Müslümanları ile haberleşme ağı kurulmuş, önde gelen Müslüman aktörlerle mektuplaşma başlamıştır.

Yusuf Akçura'nın verdiği raporlarda altını çizdiği "Rusya Müslümanları barış yanlısı olmayan partilerden uzaklaşmalı" taktiğini Rusya Müslümanları aynen uygulamış ve Kadet'ten kopmuştur. 1-11 Mayıs tarihleri arasında toplanan I. Tüm Rusya Müslüman Kurultayı'nda alınan kararların bir kısmı (Müftülük kurumu, eğitimin Türkçe yapılması, Geçici Hükümet'ten Bakanlık istenmesi, vb.) Yusuf Akçura'nın tavsiyeleri arasındadır (Tetik, 2018a, s. 77).

Birinci Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'nin 9 Mayıs tarihli toplantısında Mehmet Emin Efendizade'nin Türk esirleri-

nin durumu hakkında konuşması, Türk esirlerinden gelen bir mektubun okunması, Türk esirlerin durumunun iyileştirilmesi için bir komisyon kurulmasına karar verilmesi ve bu doğrultuda Harbiye Nazırı Kerenski'ye bir mektup gönderilmesi anlamlıdır (Ilgar, 1990, s. 374, 377).

Stockholm'deki heyet Müslüman Komitesi'nin önde gelenlerinden olan, bir süre İstanbul'da yaşamış Ceditçi liderlerden (ABC, 1981, s. 77) Musa Carullah Bigiyef'le bağlantı kurmuştur.[20] Musa Carullah Bigiyef 28 Mayıs tarihinde, I. Tüm Rusya Müslüman Kurultayı ve Rusya'nın genel durumu hakkında Stockholm'e detaylı bir rapor göndermiş ve bu rapor hemen İstanbul'a iletilmiştir (Tetik, 2018a, s. 98, 109, 112).

İstanbul'a ilk verilen raporlarda hakkında "güvenilmez" değerlendirilmesi yapılan Sadri Maksudi (Tetik, 2018a, s. 98) hakkında kısa bir süre sonra görüşler değişmiş, Milli İdare'nin lideriğine seçilmesi üzerine Ağustos ayında telgrafla iletişime geçilmiştir (Tetik, 2018a, s. 160).

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti Rusya'daki gelişmeleri birinci elden yönlendirmek için büyük çaba sarf etmektedir. Bu tutum Rusya'da yaşanan olumlu/olumsuz tüm olaylarda sadece iç dinamiklerin değil, dış dinamiklerin de gelişmeleri yönlendirmede etki sahibi olduğunu göstermektedir.

Musulmanski İzvestiya

Stockholm'den gönderilen haberler doğrultusunda İstanbul'da Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'nde şu kararlar alınmıştır: Rusya'da çalışan herkes Çarlığı devirmek ve ezilen milletlere haklarını vermekten yana olan devrimci partileri desteklemeli ve barış propagandası yapmalıdır. Rusya'daki Müslümanlara yönelik gazete ve dergiler yayınlanmalıdır (Tetik, 2018a, s. 82). *Musulmanski İzvestiya* ve *El-Alem-ûl İslâm* dergisi bu amaçla 1917 Şubat Devrimi'nden sonra yayımlanmaya başlamış, Petrograd'da yayımlanmaya başlayan *Musulmanski İzvestiya* gazetesine 5 bin ruble bağış yapılmıştır (Tetik, 2018a, s. 67, 156).

20 Bir Rus kaynağı Musa Carullah Bigiyef için "Osmanlı ajanı" demektedir.

İzvestiya vremennego Central'nogo bjuro rossijskik Musul'ma/ Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu Haberleri adı altında bir haber bülteni, Ahmetbey Tsalikov redaktörlüğünde, Nisan 1917'de Rusça yayımlanmaya başlamıştır (ABC, 1964, s. 185). Rusya Müslümanları Merkez Bürosu'nun belge, tutanak, bildiri, yazışma ve haberlerine yer vermek üzere Haziran 1917'den itibaren yayımlanmaya başlayan *İzvestiya Vserossiyskogo Musulmanskogo Soveta/Tüm Rusya Müslüman Konseyi Haberleri* haftalık bültene ünlü Kafkas lideri İmam Şamil'in İstanbul'da Galatasaray Lisesi ve Mekteb-i Mülkiye mezunu oğlu M. Zahid Şamil katkı sağlamaktadır (Turan, 2017, s. 43).

İzvestiya Central'nogo Musul'manskogo Voennogo Şura/Müslüman Askerî Şurası Haber Merkezi, İzvestiya veserossiskova Musulmanskovo Voyennovo Şura/Tüm Rusya Muslüman Askerî Şurası Haber Merkezi adlarıyla da haber bültenleri yayımlanmıştır (ABC, 1964, arcives.kaspi.az).[21]

Yusuf Akçura Rusya'daki gelişmeler hakkında Temmuz 1917'de Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'ne 39 sayfalık bir rapor göndermiştir (Tetik, 2018a, s. 122-142). Bu mükellef raporda Rusya'daki gelişmeler ve Rusya'nın tüm siyasi partileri hakkında yorum yapan Akçura, Lenin'i "Gayet faal, azimperver ve cüretkâr" olarak nitelemiştir. Akçura detaylı tahlillerine rağmen Temmuz 1917'de yaptığı tahminlerde başarılı olamamıştır, çünkü Akçura iktidarın Bolşevikler tarafından alınacağına ve barış yapılacağına ihtimal vermez.

"Sosyalistlik İslâmiyet esasları üzerine kurulmuştur"

Sosyalist Kongre iptal edilince Osmanlı delegeleri "Gasp Edilen İslâm Memleketleri" adıyla bir "Umumi İslâm Kongresi" toplamaya karar vererek Sosyalist Komite'yle şu içerikte bir konuşma yapmıştır:

21 Azerbaycan arşivlerinde *online* görülebilen, Türkiye'deki kütüphanelerde ve arşivlerde de bulunma ihtimali oldukça yüksek olan bu bültenler Rusça bilen tarihçiler için kıymetli bir kaynaktır.

> Sosyalistlik İslâmiyet esasları üzerine kurulmuştur. Müslümanların genellikle "iştirak-i amel ve emval" [iş ve mülk ortaklığı] ile mükellef bulundukları için sosyalist olduklarını ve bundan dolayı teşkilat gibi zahiri [görünür] şeyleri yapmaya lüzûm görmedikleri ... (Tetik, 2018a, s. 172-173)

7 Kasım'da, Ekim Devrimi'yle aynı zamanda gerçekleşen bu kongrede Mısır, Tunus, Cezayir, Trablusgarp, Bingazi, Hindistan'dan Turan ve Kafkasya'ya kadar bütün İslâm coğrafyası hakkında ahkâm kesilmiştir (Tetik, 2018a, s. 191).

Görüldüğü kadarıyla Umûr-ı Şarkiyye Dairesi terminoloji ("mahkûm milletlerin kendi milli emellerinin meydana çıkması ilkesi"), "federasyon republik" (Tetik, 2018a, s. 105, 329) ve taktik değiştirerek tüm Turan adına faaliyete bulunan bir örgütlenmeye gitmektedir. İstanbul'da kurulan "Turan İstiklal Komitesi" Nisan 1917'de yaptığı duyuruda "Rusya'daki Buhara, Hive, Fergana, Türkistan, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tarancı milletlerinin özerkliğini sağlamaları şartıyla, onlara yardım etmeye taraftar olduğunu ve bu şartla Petrograd'ı siyasi merkez olarak" tanıyacaklarını ifade etmiştir (Tetik, 2018a, s. 175). Turan İstiklal Komitesi adına Stockholm'de "Turan'ın İstiklâliyeti" başlıklı bir de bildiri sunulmuştur (Tetik, 2018a, s. 173 ve 325-329).

Kafkasya

Almanya'nın Rusya emelleri ile Osmanlı'nın Turan hayalleri görünüşte örtüşmektedir. Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz bu doğrultuda 1914 yılı Kasım ayı ortalarında Avusturya ordusuna 50 bin Osmanlı askeri verilmiş, Kafkas Çerkesleri ve Ortodoks Kazakları ayaklandırma planları Sarıkamış yenilgisi ile hayata geçirilememiş olsa da, Kafkasya hakkında planlar yapmaya devam edilmiştir.[22]

1917 Şubat Devrimi'nden itibaren Kafkaslar'da, Türkistan'da, Rusya'da neler yaşandığını anlamak için gönderilen

22 Kafkasya konusunda Yalçın Murgul'un makalesi (2017) önemlidir.

pek çok istihbarat elemanı, Rusya'daki "esir" Türklerin kurtulmak için Osmanlı'ya iltihak etmek istediklerini, silahlandırıldıkları takdirde yüz binlerce Türk ve Müslümanın katılacağı orduların kurulacağına ilişkin bilgileri içeren "rapor"lar göndermiştir. Kendi istek ve niyetlerini "gerçekmiş" gibi sunan bu ajanların haletiruhiyesini incelemek hoş bir çalışma olabilirdi. Kafkasya ve Türkistan başta olmak üzere Rusya topraklarında faaliyet gösteren Osmanlı vatandaşı Teşkilat-ı Mahsusacıların en ünlüleri arasında Yüzbaşı Mehmet Nuri, Yusuf Şetvan, Habip Bey, Talipzade Yusuf, Ruşeni Bey, Mehmet Kazım bulunmaktadır.

Kafkasya'ya yönelik olarak kurulan çok çeşitli cemiyetler arasında *Bakü Cemiyyet-i Hayriyyesi*, *Kafkas İttihat ve Terakki Müdafaa-i Milliye Cemiyeti* ve *İslâmiye Komitesi* bulunmaktadır (Tetik, 2018, s. 182, 188). Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'nin talimatlarına göre, "Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin arzusuna karşı hareketlere izin verilmemesi, bizim istediğimiz hareketlerin oluşturulması gerekir", "Kafkasya'nın güneyine ait işler bizim faaliyetimiz dahilinde kalmalıdır" (Tetik, 2018a, s. 181). Kafkasya'ya gönderilen ajanlar kasaba kasaba, şehir şehir dolaşarak hocalar, şeyhler, sufiler, tüccarlar, çiftçiler arasında Çarlık aleyhine teşvik ve tahriklerde bulunmaktadır. Ama örneğin Süleyman Askeri'nin Kafkasya'daki Çerkeslere gönderileceğini vaat ettiği fedailer, komiteciler, silahlar ve mühimmattan eser yoktur (Tetik, 2018a, s. 176). Bu nedenle Rusya'ya gönderilen ajanlardan Habip Bey, verdiği tafsilatlı raporunda Türkistan'a özel talimatla üç temsilci gönderdiğini, Kafkasya'ya silah göndermeden adam yollamanın boşuna olduğunu ısrarla belirtmektedir.

Osmanlı'nın bu planlarına uygun olarak 28 Nisan 1917'de Bakü'de "Umum Kafkas İslâm Vekilleri" adı altında yapılan toplantıya Ali Merdan Topçubaşıyef ve Mehmet Emin Resulzade gibi önde gelen liderlerin katılması, toplantının son derece önemli olduğunu göstermektedir. Burada 275 bin ruble bağış toplanmıştır. Çerkeslerin itirazına rağmen Osmanlı Türkçesi ile eğitim yapılması kabul edilmiş, Geçici Hükümet'in Boğazla-

rın ve İstanbul'un alınmasına yönelik politikaları reddedilmiştir (Tetik, 2018a, s. 177-178). Oybirliği ile alınan kararlar arasında "Kuzey ve Güney Kafkasya'nın Türkiye hükümetine ilhakı" da bulunmaktadır (Tetik, 2018a, s. 180). 1918 Nisan ayında Enver Paşa ve Alman Hans von Seeckt, birlikte Batum'a gitmiş, burada Dağıstanlılar Osmanlı'nın bölgeyi işgal etmesini istemiştir (Kurat, 1990, s. 484).

Sonuçta Transkafkasya Cumhuriyeti yıkılmış ve birer gün arayla 26 Mayıs 1918'de Gürcistan Cumhuriyeti, 27 Mayıs 1918'de Ermenistan Cumhuriyeti Almanya'ya dayanarak kurulmuş; 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti de Osmanlı Devleti'ne dayanarak Sovyet Rusya'dan bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bu çalışma Kafkasya ile ilgili bir çalışma olmadığı için Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında daha fazla detaya girmeyeceğim. Ama başta meşhur Ruşeni Bey, Talipzade Yusuf olmak üzere pek çok ajanın Kafkasya'da çalıştığını ve hepsinin sayfalarca rapor gönderdiğini belirtmeliyim (Tetik, 2018a, s. 80-82).

Aslında İttihatçılar Turan hayalleri kurarken Rusya'da yaşayan Türk-Müslüman kökenlilerin başta Azeriler ve Çerkesler olmak üzere hiçbiri Osmanlı Devleti'ne iltihak etmeyi istememiştir (Resulzade, 1990, s. 48-50; Mehmetzade, 1991, s. 96). Bu dönemde Kırım'dan Azerbaycan'a, Türkistan'dan Dağıstan'a Rusya'da yaşayan bütün Müslüman topluluklar, evet, Osmanlı'ya heyetler göndermiş ve yardım talep etmiştir. Ancak istedikleri, bağımsız veya federatif bir Rusya'da muhtar bir devlet kurabilmek için Osmanlı Devleti'nin yardımını sağlamaktır. Elbette Bakü, Kazan, Kırım, Taşkent ve benzeri yerlerde bazı münferit Osmanlı'ya ilhak yanlısı kişiler çıkmıştır. Ama *genel olarak* Rusya Müslümanlarının Osmanlı'yla birleşmek gibi bir siyasi talebi olmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı siyasetçilerine hâkim olan Turan hayalleri, yerel halkların istekleri doğrultusunda ortaya çıkmış değil, tamamen ilhakçı bir yaklaşımın ürünüdür.

Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası'nın programı ne vaat ediyor?

Bu ilhakçı politikalar doğrultusunda Nuri Paşa'nın isteğiyle, Eylül 1917'de İran'dan Kafkasya'ya geçen (Murgul, 2017) Teşkilat-ı Mahsusa ajanı Ruşeni Bey'in kurduğu "Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası"nın ibretlik programına kısa bir göz atmak, Osmanlı'nın Rusya Müslümanlarına yönelik sömürgeci yaklaşımını göstermektedir. Ruşeni Bey bizzat kaleme aldığı programda Asya'da yaşayan "Türk âlemi"ni kendi kendini yönetmekten aciz ilan etmiş ve Rusya Müslümanlarını aşağılamaktan çekinmemiştir:

> 1) Türk aleminde; Türk, Tatar, Türkmen, Teke, Kırgız, Kazak, Moğol, Özbek, Sart, Başkırd ve bunlar gibi cemiyetler görünür ki bunlar; garbden şarka doğru irfan ve medeniyetçe birbirlerinden uzaklaşmış ve bir nice asırlık bedeviyyet ve esaretin verdiği ayrı hisler ve zararlı adetler ile birbirlerinden ayrılmıştır.
>
> 2) *Bedeviyyet ve cehaletin* din adına çıkardığı muzır felsefeler; birçok mezhep ve meslek doğurmuş ve çok yerlerde kardeşleri yekdiğerine düşman etmiştir.
>
> 3) Milliyet ve devletin ruhu ve mayası dil ve edebiyattır. *Türk aleminde dil ve edebiyat ise büyük farklar ile birbirinden ayrılmış ve birçok yerlerde iptidai* halde kalmıştır. Halbuki Türk dili Türkiye'de fenne girdiği gibi Türk şiiri ve Türk edebiyatı da Türkiye'de parlamış ve orada yükselmiştir.
>
> 4) Türkiye'nin haricinde kalan birçok Türk anasırı terbiye ve medeniyyet fakirliğinden başka zalim müstevlilerin veya ahlaksız komşuların tesiratından, *ruh ve ahlakça da ziyadesiyle ve çok zaif* düşmüşlerdir.
>
> 5) Türklüğün olanca medeniyeti Türkiye'dedir. Diğer Türk daire ve muhitlerinde *medeniyetten eser bulunmadığı gibi iptidai maarif bile yoktur.*
>
> 6) Türk aleminin büyüklüğü birçok kardeşlerin kömeksiz [yardımsız] kalmasına sebep olur. Bundan ötürü bunların başında duran düşmanlar bu *cahil kardeşlerimizin* özü özlerine güçlenmesine ve yükselmesine şiddetle mani olmaktadır.

7) Her şeyden evvel kuvvetli bir Türkiye'ye lazım olan büyük ve yeknesak ordu ancak bir muallimin elinde yetişebilecektir. Maatteessüf Türk alemi vatan aşkıyla Allah yolunda ölmek ve büyüğüne itaat etmek meziyetlerini yitirmiştir.

Anın [onun] için *yalnız kahraman Türkiye; Cengiz'in evlatlarını toplayabilecek* ve onları eski şereflere doğru aparabilecektir (Akal, 2007b) (vba).

Hiç kuşku yok ki, bu "karışıklık" uzun zaman süremez. Bir devlette iki iktidar olamaz. İkisinden biri yok olacaktır ve daha şimdiden Rus burjuvazisi, tüm gücüyle, her yoldan ve her yerde, İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetlerini ortadan kaldırıp güçten düşürmeye, yok etmeye ve burjuvazinin tek başına iktidarını güvence altına almaya çalışıyor.

– Lenin

Ağustos: Darbe büyük, ama Bolşevikler ayakta

Bolşevik Partisi, Temmuz Ayaklanması sonrasında Geçici Hükümet'in onları yok etmek üzere yaptığı saldırıdan yara alsa da, bu saldırıdan ana gövdesini kaybetmeden çıkmış ve durum değerlendirmesi yapmak üzere kongre toplama kararı almıştır. Bolşevikler 1907'de Londra'da Beşinci Kongre'sini toplamış, 1912'de ise Prag'da Konferansı düzenlemişti (SBKP, 1970, s. 234). 24 Nisan 1917'de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (Bolşevik) Yedinci Tüm Rusya Konferansı yasal olarak ilk kez toplanmıştı.

Şimdi Rusya Sosyal Demokrat (Bolşevik) Partisi'nin Altıncı Kongresi 26 Temmuz-3 Ağustos 1917 tarihleri arasında, Çarlık Rusya'sı zamanındaki gibi yine illegal olarak Petrograd'da toplanmıştı. Altıncı Kongre'ye kaçak oldukları için Lenin, Trotski, Zinoviyev ve Kamenev katılamamış, bu nedenle Kongre'nin raportörlüğünü Stalin ve Buharin yapmıştı.

Partinin 240 bin[23] üyesini temsilen 285 (157 oy hakkına sahip, 128 de oy hakkına sahip olmayan) delege katılmıştı (SBKP, 1970, s. 237). Kazan'daki Bolşevik Komitesi'nin 650 üyesi adına Tihomirnov bu kongreye Kazan'ı temsilen katıldı. 1917 yazından bu yana Bolşeviklerle birlikte hareket ederek Lenin'in yanında yer alan Trotski ve Mejrayontsı örgütü bu kongrede Bolşeviklere katıldı.

Kongre'de gündem elbette devrimin nasıl ilerleyeceği idi. Stalin'in raporunda Lenin'in tutumuna yakın olarak "artık sos-

23 Trotski 176.750 üye, 112 örgüt 175 delege diyor (Trotski/II, s. 312).

yalist devrimden söz edilebilir," dense de bu görüşe Preobarajenski "Sosyalist devrim ancak batıda başlayacak bir devrimle mümkün olur," yaklaşımıyla karşı çıkmış, Buharin'se "köylülerin işçi sınıfını izlemeyeceğini," söylemiştir. Ancak kongre, işçi sınıfı ile köylülüğün ittifakı ilkesini kabul etmiştir.

Rusya'nın eski yönetici sınıfları hızla sağa kayarken, işçi, asker ve köylüler hızla sollaşmaktadır. Ağustos ayında yapılan seçimlerde Sovyetlerde ve diğer örgütlerde Menşeviklerin yerine Bolşevikler, sağ-SR'lerin yerine sol-SR'ler ve Bolşevikler seçilmektedir.

Temmuz Ayaklanması'ndan bu yana iyice sağa kayan burjuvazi ve aristokrasi ise Don Kazakları ve subaylarla bağlantılarını derinleştirmektedir. Çünkü fabrikalar işçi kontrolüne geçmiş, köylüler hızla topraklara el koymakta, askerler Çarlık Ordusu'na yeni bir düzen vermekte ve hepsi birlikte "savaşa hayır" demektedir. Bu durumdan ancak militarist bir diktatörlükle çıkılacağına kani olan General Kornilov ise son hızla darbe hazırlıkları yapmaktadır (Rabinowitch, 2008, s. 134). Menşeviklerin kitlelerin nezdindeki desteğini kaybederek âdeta yok olmasıyla, liberal burjuvazinin ekonomik, politik ve toplumsal kargaşayı ancak güçlü bir diktatörlüğün düzene sokacağına olan inancı güçlenmiştir (Rabinowitch, 2008, s. 120).

Kerenski 10-13 Ağustos'ta Moskova'da birlik ve beraberliği sağlamak için Şehir Dumalarından, Zemstvolardan, ordudan ve Sovyetlerden, sendika ve kooperatifler gelen 2.500 delege ile Moskova Devlet Konferansı'nı düzenlemiştir. Konuşmalar kısıtlanınca Bolşevikler bu konferansı boykot ederek Moskova işçilerini açılış günü genel greve çağırmıştır. Amacı yükselen sosyalist devrimi engellemek için çare üretmek olan bu Konferans'a, General Kornilov'la ve diğer gerici, karşı devrimcilerle birlikte Ahmetzaki Validov, Ali Merdan Topçubaşıyef, Sadri Maksudi ve Ayaz İshaki de katılmıştır (Togan, 1999, s. 147-148). Grev nedeni ile felç olmuş bir şehirde başlayan konferans, Geçici Hükümet'le Sovyet yandaşlarının birbirinden tamamen koptuğunu gösterdiği gibi, Milliyetçi Müslüman burjuvazinin sosyalist Müslümanlardan koptuğunu da göstermektedir.

Egemen sınıflar için artık tek umut General Kornilov'dur. Tüm sol partileri Bolşevik addederek "düzen ve otorite" isteyen Kornilov, burjuvazi ve toprak sahipleri adına karşı-devrimci bir hükümet darbesiyle askerî bir diktatörlük kurmaya karar vermiş ve Çar'ı geri getirme planları doğrultusunda Kafkas Süvari Tümeni/Vahşi Tümen ve Üçüncü Süvari Birliği'ni Petrograd üzerine sevk etmiştir.

Rusya'nın zayıflamasını fırsat bilen Alman ve Avusturya ordusu, 19 Ağustos'ta güney cephesinden saldırıya geçmiş, 21 Ağustos'ta Riga düşmüştür.

27 Ağustos 1917'de başlayan Kornilov'un militarist darbe girişimine karşı, Sovyetlerin içinde yer alan tüm partiler, gruplar, başta SR ve Menşevikler olmak üzere kararlı bir şekilde direnmiştir. Sadece İşçi, Asker ve Köylü Sovyetleri değil, Geçici Hükümet'teki Menşevik ve SR'ler de Kornilov darbesine karşı bütün güçleri ile pozisyon almıştır.

Bolşevikler bu karşı devrimci darbeye karşı "Asla Kerenski'ye güvenmeden Kornilov'a karşı savaş; önce Kornilov sonra Kerenski," diyerek harekete geçmiştir. Karşı devrimci Korvilov darbesini engellemek, Şubat Devrimi'nin kazanımlarını ve Sovyetleri savunmak için tüm sol partiler çalışmıştır ama herkes bilmektedir ki Bolşevikler Kızıl Muhafızlar'ı silahlandırarak direnişe çağırmazsa bu darbe engellenemeyecektir. Bolşevikler de her zamankinden çok daha kararlı olan büyük kitleleri sokağa çıkarmıştır.

Kafkas Süvari Tümeni/ Vahşi Tümen/Dikaya Diviziya

Demiryolu işçileri Kornilov tarafından Petrograd'a gönderilen asker dolu vagonların raylarının önüne ağaç kütükleri koyarak trenlerin ileri gitmesini engellemiş, Petrograd'a ilerleyen askerî birliklere gönderilen ajitatörler, onları Sovyet tarafına geçmeye ikna edecek konuşmalar yapmıştır.

Kornilov'un en çok güvendiği askerî birlik meşhur savaştan kaçmayı, komutanına itaat etmemeyi asla kabul etmeyen Kaf-

kas Süvari Tümeni/Vahşi Tümen'dir. İskomus ve Müslüman Askerî Sovyeti/Harbî Şura, Kafkas askerlerinin Kornilov darbesine katılmasını engellemek için, Kornilov'u hain ilan etmiş ve Vahşi Tümen'e Müslüman ajitatörler göndermiştir (Rabinowitch, 2008, s. 171; Devlet, 1998, s. 157). Bu ajitatörlerin arasında İmam Şamil'in oğlu M. Zahid Şamil de bulunmaktadır. Zahid Şamil vagonları Petrograd yakınlarında durdurulan tümenin komuta kademesiyle yapılan görüşmelere bizzat katılmış ve Askerî Şura başkanı da olan Çerkez Süvari Alayı Komutanı Albay Sultan Krımgiray başkanlığındaki heyeti Petrograd'da ağırlamıştır (Turan, 2017, s. 44).

Müslüman Komitesi de "Ordu ve Donanmadaki Müslüman Askerlere" başlıklı bir bildiri ile Müslüman askerlerin Kornilov'a destek vermemesi için çağrıda bulunmuştur. Kafkas Süvari Birliği'ne yönelik bildiriyi Milli Şura Başkanı Ahmetbey Tsalikov, M. Zahid Şamil, Velidhan Tanaçev ve Osman Tokumbetov imzalamıştır. Yani Rusya'da milliyetçi militarist bir diktatörlüğün kurulmasını engellemek için sosyalist olan ve olmayan tüm Müslümanlar, Kornilov darbesine karşı yekvücut olmuştur.

Darbe engellenir

Darbe engellendikten sonra Lenin 30 Ağustos'ta Kerenski'ye, devrimi kurtarmak ve korumak için yapması gerekenleri şöyle sıralamıştır:

> Milyukov'u tutukla, Petrograd işçilerini silahlandır, Kronştad, Viborg ve Helsingfors birliklerini Petrograd'a çağır, Devlet Duması'nı dağıt, Rodziyanko'yu tutukla, büyük toprak sahiplerinin çiftliklerinin köylülere geçmesini yasallaştır, buğday ve fabrikalar üzerinde işçi denetimini kur vb., vb. Ve biz, bu istemleri, yalnızca Kerenski'ye değil, Kerenski'den de *çok* Kornilov'a karşı savaşım içine sürüklenmiş işçilere, askerlere ve köylülere sunmalıyız. Onları daha öteye sürüklemek, Kornilov'dan yana çıkmış general ve subayların pestilini

çıkarmaya özendirmek, toprağın köylülere hemen verilmesini istemeleri için direnmek, onlara Rodziyanko ve Milyukov'un tutuklanması, devlet Duma'sının dağıtılması, *Reç* ve öbür burjuva gazetelerin kapatılması ve mahkemeye verilmeleri zorunluluğunu telkin etmek gerekir. Özellikle "sol" sosyalist-devrimcileri bu yola itelemek önemlidir (Lenin, 2007, s. 113).

Militarist darbeyi savuşturan ve Şubat Devrimi'nin kazanımlarına sahip çıkan Kerenski, 1 Eylül'de Kornilov ve Denikin'in de içinde olduğu birçok generali tutuklamış ve Rusya'da cumhuriyet ilan edilmiştir. Kornilov'un gerici darbesi, Bolşeviklerin usta taktikleri ve hazırlıkları sayesinde devrimin önünü açmıştır. Kornilov'un darbesine karşı esas direniş odağı Şubat Devrimi'nin kazanımlarını korumak için işçi ve askerleri harekete geçiren Bolşevik Partisi olduğu için, Bolşeviklere görece bir serbestlik tanınmış, ancak Lenin Finlandiya'da gizlenmeye devam etmiştir (Rosenberg, 1969, s. 130).

Kornilov kalkışması öncesinde Rusya'nın en büyük partisi olan SR Partisi'nde fraksiyonlar aynı parti çatısı altında çalışırken, darbe sonrasında sağ-SR'ler ve sol-SR'ler artık farklı partiler haline gelmiştir (Rabinowitch, 2008, s. 189). Kornilov darbesi sonrasında tüm baskı ve sindirme politikalarına karşın Bolşevikler, sol-SR'ler ve Menşeviklerin sol kanadı olan Menşevik Enternasyonalistler ile birlikte Petrograd ve Moskova Sovyetlerinde çoğunluğu kazanmıştır. Kornilov darbesinin savuşturulması sırasında yapılan ittifak, ilk günden itibaren ılımlı ve diğer sol gruplarla birlikte yürümeyi savunan Bolşevik Partisi'nin sağ kanadındaki Kamenev'e umut ve güç vermiştir. Kamenev "birleşik işçi cephesi"nin sürdürülmesini ve "demokratik cumhuriyet" önermektedir (Rabinowitch, 2008, s. 183-184). Lenin de eylül başında Menşevik ve SR'ler, burjuvazinin dışarıda bırakılacağı bir hükümet kurmayı kabul ettikleri takdirde, barışçı bir geçiş imkânı olabileceğinden söz etmektedir (Rabinowitch, 2008, s. 193).

Petrograd'da kargaşa devam ediyor

Kurucu Meclis'in toplanması, savaşa son verilmesi gibi vaatleri yerine getirmeyen Kerenski ve Geçici Hükümet'in halkı nasıl oyaladığını, hatta kandırdığını Lenin eylül ayında *uzaktan yazdığı* mektuplarda kendi veciz üslubu ile anlatır:

> Bolşeviklerin baskısı altında, Kurucu Meclis'in toplantı tarihinin 30 Eylül olarak saptanmış bulunduğu şu anda, kapitalistler yüksek sesle, bu sürenin çok kısa, "olanaksız" olduğunu haykırıyorlar; ve Meclis'in daha sonraki bir tarihe ertelenmesini istiyorlar... Kapitalistler ve büyük toprak sahipleri partisinin –"Kadet" partisi– en etkili üyeleri, örneğin Panina gibi, açıkça, Kurucu Meclis'in savaş sonuna ertelenmesini öğütlüyorlar. Toprak için, Kurucu Meclis'e değin bekle. Kurucu Meclis için, savaşın sonuna değin bekle. Savaşın sonu için, tam zafere değin bekle. İşte durum bu. Hükümette çoğunluğu ellerinde tutan kapitalistler ve büyük toprak sahipleri, köylülerle düpedüz alay ediyorlar (Lenin, 2007, s. 89).

Sarsılan Geçici Hükümet'in yerine Kerenski'nin 1 Eylül'de kurduğu beş kişilik Konsey, aslında Kerenski diktatörlüğüdür. Eylül boyunca hükümet krizi devam etmiş, hükümet ancak 25 Eylül'de kurulmuştur (Wade, 2017, s. 241-242). Kitleler Şubat Devrimi'nden beri vaat edilen hiçbir önlemin alınmamış olmasının hayal kırıklığı içindedir. Geçici Hükümet hiçbir sorunu çözememiş, Sovyet, hükümetten desteğini çekmiştir. Tıpkı Petrograd ve Moskova Sovyeti'nde olduğu gibi Bolşevikler, eylül ayında bütün fabrika ve asker Sovyetlerinde de çoğunluğu elde etmiştir.

Müslüman Sosyalist Komitesi çalışıyor

MSK Kazan'da var gücü ile çalışmakta, Müslüman işçiler MSK şemsiyesi altında toplanmaktadır. Eylül ayında MSK Kazan'da 120 miting ve 300 toplantı düzenlemiştir (Mulyakov, 2006, s. 251). Mollanur Vahidof tüm il ve ilçelerde, işçi, asker ve köylüler arasında örgütlenme çalışmaları yapmakta, Şe-

hit Ahmediyef ve Veli Şefigullin ile birlikte Müslüman işçilerin Bolşevik Rus işçileri ile birlikte hareket etmesi için çabalamaktadır. MSK binalarında eğitimler verilmekte, tiyatro oyunları sahnelenmektedir. Devrim gücünü yerel proletaryadan alma konusunda kararlıdır ve Kazan proletaryasının büyük çoğunluğu da etnik olarak Rus'tur. Müslümanların dayanacağı proletaryanın niceliğinin çok az olmasının yaratacağı sorunlar her gün ortaya çıkacaktır (Devletşin, 1981, s. 204; ABW, 1995, s. 61).

Bütün bu yoğun çalışmalara karşın 22-23 Eylül tarihinde yapılan kongrede Kazan Sovyeti'nin yönetim organlarına bir tek Müslüman bile seçilmemiştir. Şenkman, Erşov, Olkenitski, Grasis, Volkov, Boçkov seçilenler arasındadır (Devlet, 1998, s. 147, 159).

Kazan'da Bolşevikler, Ufa'da ise SR partisi güçlüdür. Ufa SR'leri Temmuz 1917'de kendi teşkilatlarını kurmuştur. Müslüman SR'ler arasında Alimcan İbrahimof, G. Elmuhammedov, F. Seyfi Kazanlı, G. Kasımov, Ş. Sünçeley, Salah Atnagulov, S. Ulemayev gibi isimler öne çıkmaktadır (Devlet, 1998, s. 147). Müslümanlar arasında da en etkili isim SR Alimcan İbrahimof ve en etkili gazete de onun yayımladığı *İrik*'tir. Ayrıca *Avıl Halkı* (*Köy Halkı*), *Soldat Tilegi* (*Asker Dileği*) gibi sosyalist gazeteler de yayımlanmaktadır. Bu gazeteler, başyazarının A. İbrahimof olduğu *Bizning Yul* (*Bizim Yol*) altında birleşecektir. İbrahimof ve arkadaşları Ufa'daki Müslüman Millet Meclisi'ni etkilemek için çalışmalar yapmaktadır.

Kazan'da Mollanur Vahidof ve Müslüman Sosyalist Komitesi her geçen gün daha fazla taraftar toplamaktadır. Bunun son göstergesi 8 Ekim 1917'de yapılan Kazan Kent Duması seçimleridir. MSK, Müslümanlar arasında var olan tüm örgütlerden daha fazla oy almıştır. Müslüman Komünistler 6, Müslüman Demokratlar (burjuvazi) 1, MSK 11 sandalye kazanmıştır. Petrograd ve Moskova'da kitleler nasıl hızla sola kayıyorsa Kazan ve Ufa'da da Müslümanlar sola kaymakta, MSK Kazan'da Müslümanlar arasındaki en güçlü örgüt haline gelmektedir.

Hükümet bocalıyor. Her ne pahasına olursa olsun işini bitirmek gerekir. Eylemde duraklama ölüm demektir.

– Lenin, 24 Ekim 1917

Devrim hazırlıkları

Lenin'e göre Rusya proletaryası Temmuz günlerinden farklı olarak artık iktidarı almaya hazırdı. Gerçekten Petrograd'da olağanüstü devrimcileşmiş kitlelerin isteklerine sadece Bolşevikler yanıt verebiliyordu ve Bolşevik Partisi'nin tabanını oluşturan fabrika işçileri, askerler ve yerel örgüt üyeleri parti merkezinden daha radikaldi.

Eylül ayı sonundan itibaren Lenin "işçi sınıfının iktidarı alma ihtimalinin" belirdiğini görmüştü. Lenin her an Kornilov darbesini savuşturan devrimci güçlere yönelik yeni bir saldırı, bu güçleri yok etmeye yönelik bir hamle yapılacağından endişe etmekteydi. Çünkü artık otokratik bir iktidar arayan burjuvazi bunu ancak bir karşı-devrimle gerçekleştirebilirdi.

Bolşevikler artık Petrograd Sovyeti'nde çoğunluğa sahip oldukları için kitle desteğinden emin olan Lenin, ayaklanma hazırlıklarına başlamak için gerek ve yeter şartların olgunlaştığı kanısındaydı. Lenin iktidarın çok yakında olduğunu görerek ünlü kitabı *Devlet ve İhtilal*'i tam da bu günlerde kaleme aldı.

İktidarın barışçıl yolla alınması mümkün mü?

Ayaklanma hazırlıklarına başlanması düşüncesinde olmasına karşın, tüm iddiaların aksine eylül sonunda Lenin, hâlâ devrimin barışçıl yolla gelişmesinin mümkün olduğunu düşünmekteydi (Lenin, 2007, s. 155):

> Bugün, Rus demokrasisinin önünde, Sovyetlerin, Sosyalist-Devrimci ve Menşevik partilerin önünde, devrimler tarihinde son derece seyrek rastlanan bir olanak, yeniden ertelemelere kalkışılmaksızın, belli bir tarihte Kurucu Meclisi toplantı-

ya çağırmak olanağı, ülkeyi askerî ve iktisadî bir felâketten korumak olanağı, *devrimin barışçı yolla gelişmesini sağlamak olanağı* açılmaktadır. Eğer bugün, Sovyetler yukarda gösterilen programı uygulamak üzere iktidarı, tüm olarak ve yalnız başlarına ele geçirirlerse, o zaman, Sovyetler, yalnız Rusya halkının onda-dokuzunun desteğini, işçi sınıfının ve köylülüğün büyük çoğunluğunun desteğini sağlamakla kalmazlar, ordunun, halkın çoğunluğunun büyük bir hayranlığını da sağlamış olurlar, ki bu hayranlık olmadan açlığa karşı, savaşa karşı zafer kazanmak olanaksızdır.

Kapitalistlerin Sovyetlerin programına karşı direncini yenmek için, onları işçi ve köylülere gözettirmek ve kafa tutanların bütün mallarının zoralımı ve onunla birlikte kısa vadeli tutuklama gibi önlemlerle cezalandırmak yetecektir. Bir kez iktidar ellerine geçtikten sonra, Sovyetler, şu anda bile hâlâ –ki bu, olası ki onların son şansıdır– *devrimin barışçı yolla gelişmesini, halk vekillerinin barış ve huzur içinde seçilmelerini, Sovyetlerin içinde partilerin barışçı savaşımını, pratik yoluyla çeşitli partilerin programının denenmesini, iktidarın, bir çatışmaya girmeden, bir partiden ötekine geçmesini sağlayabilirlerdi.*

20 Nisan hareketinden Kornilov serüvenine kadar devrimin gelişmesinin bütün seyri gösteriyor ki, eğer bu olanak elden kaçırılırsa, burjuvazi ile proletarya arasında en çetin bir iç savaş kaçınılmaz olur (vba).

Raboçi Put, no 20 ve 21. 26 ve 27 Eylül (9 ve 10 Ekim) 1917.

Ancak yaşanan hükümet krizinden sonra Bolşevik Partisi'nin ılımlı kanadında var olan burjuvazinin dışlanacağına ilişkin umutlar tuzla buz olmuş, Kerenski hükümeti burjuvaziyi dışlamamıştı. Böylece Lenin'e göre devrimin barışçıl gelişme imkânı da yok oldu.

Petrograd Sovyeti'nde ise çoğunluğu sağlayan Bolşevik, sol-SR ve diğer radikal sol örgüt mensupları, Sovyet'e 25 Eylül'de Trotski'yi başkan seçti (Rabinowitch, 2008, s. 212).

Silahlı ayaklanma kararı

Lenin, Geçici Hükümet'in bir krizden diğerine savrulduğu eylül günlerinde Bolşevik Partisi Merkez Komitesi'ne ayaklanma planları yapılması ve buna göre hareket edilmesi gerektiğine ilişkin yazılar gönderse de Parti merkezi ise Lenin'in bu tutumunu sessizlikle karşılamaktaydı. Bolşevik Parti Merkez Komitesi eylül ortasından 5 Ekim'e kadar Lenin'in yazılarına yönelik âdeta sansür uygulamıştır. Lenin'in iktidarı "barışçıl bir şekilde alma ve ittifak yapılabileceği" ihtimalinden söz ettiği eski yazılarının yayımlandığı bu süreçte Trotski, Stalin ve Sverdlov da sessiz kalmıştır (Rabinowitch, 2008, s. 215). Öyle ki Lenin Merkez Komite'yi ikna edemeyince MK'den istifa etmiştir (Rabinowitch, 2008, s. 216). Lenin burjuvazinin toparlanma, Bolşeviklere ve devrimci kitlelere saldırma ihtimalini görerek "son fırsatın" da kaçırılmaması için parti MK'sini zorlamaktadır (Rabinowitch, 2008, s. 213).

Lenin daha fazla uzakta kalamayarak gizlendiği Finlandiya'dan Petrograd'a 7 Ekim'de döner. 9 Ekim günü, Petrograd Sovyeti Başkanı olan Trotski, Sovyet'in özsavunması için silahlı bir örgüt kurulması gereğini Yürütme Komitesi'ne kabul ettirir. Böylece Petrograd Sovyeti'nde *Askerî Devrimci Komite* kurulması kararı alınır (Rabinowitch, 2008, s. 224).

10 Ekim'de Bolşevik Partisi'nin 21 üyesinden Lenin dahil 12'sinin katıldığı Merkez Komitesi toplantısında Lenin MK'sini nihayet ikna eder ve *silahlı ayaklanma* kararı alınır (Rabinowitch, 2008, s. 224). Kamenev ve Zinoviyev'in 2 ret oyuna karşılık 10 olumlu oyla Bolşevikler Geçici Hükümet'i devirme kararı almıştır. Bolşevik Partisi Merkez Komitesi üyesi olan, başından beri partinin sağ kanadını oluşturan Kamenev ve Zinoviyev, iktidarı hemen almaktan yana değildir. Trotski ise ayaklanmanın ekim ayı sonunda toplanacak olan Sovyetlerin İkinci Kongresi'nden önce başlatılmamasından yanadır.

13 Ekim'de İkinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nin toplanması için çağrı yapılmış ve 25 Ekim'de toplanmasına karar verilmiştir. 14 Ekim'de ise Petrograd grevlerden dolayı felç ol-

muştur: dükkânlar kapalı, tren, tramvay, telgraf, telefon çalışmamakta, gazeteler basılmamaktadır. Petrograd'ta bir tek gerçek vardı, o da Kerenski'nin ülkeyi yönetemediği gerçeği.

Son derece önemli kararların alınacağı Bolşevik Partisi Merkez Komitesi/MK Konferansı tam bu günlerde, 16 Ekim'de toplanır ve illegal olarak 25 üye katılır.[24] Lenin ısrarla "derhal ayaklanmanın örgütlenmesini" savunmaktadır. Ayaklanma kararı 19 lehte, 2 aleyhte, 4 çekimser oyla kabul edilir, karara katılmayan Kamenev ise istifa eder (Rabinowitch, 2008, s. 245).

Bolşevik Parti MK'nin ezici çoğunlukla aldığı ayaklanma kararına karşı çıkan Kamenev, 18 Ekim'de Maksim Gorki'nin *Novaya Jizn* adlı gazetesinde (SBKP, 1970, s. 246) ayaklanmaya karşı geliştirdiği tezlerini yazarak Bolşeviklerin ayaklanma kararını likide ederek/açığa çıkararak, devrimi tehlikeye atar. Bu tutum ayaklanmayı, burjuvaziye ihbar etmek anlamına gelir, öfkeden deliye dönen Lenin, Kamenev'le Zinoviyev'in derhal partiden atılmasını ister (Rabinowitch, 2008, s. 246).

Elbette "ayaklanma için hazırlanma" kararı almakla, "ayaklanma tarihi belirlemek" aynı şey değildi. Bolşevik Partisi MK'si "ayaklanmanın" tarihini belirlememişken Kamenev'in ihbarıyla Geçici Hükümet önlem almaya başlamıştır bile. Hükümet ilk önlem olarak Petrograd'daki Bolşevik alayları uzaklaştırmak için hemen cepheye gönderme kararı alır, cepheye gitmeyi reddeden silahlı askerler sokağa dökülür (Rabinowitch, 2008, s. 254-256). Böylece âdeta hükümetin zorlaması ile 19 Ekim'den itibaren Bolşevikler Petrograd'da askerî kontrolü ele geçirir.

Bolşevik, sol-SR ve Menşevik Enternasyonalistlerin çoğunlukta olduğu Petrograd Sovyeti'nde 20 Ekim'de *ADK/Askerî Devrimci Komite* kurulur, ADK'nin beş kişilik yönetimine üç Bolşevik, iki sol-SR seçilir. ADK'nin başkanlığına da sol-SR Pavel Lazimir seçilir. Lazimir aynı zamanda Petrograd Sovyeti'nin askerî bölümünün de başkanıdır. Bolşevik Stalin, Sverdlov, Bubnov, Uritski, Cercinski gibi önde gelen üyeler, Askerî Devrimci Komite'de çalışmaya başlar (Rabinowitch, 2008, s. 266-267).

24 *SBKP Tarihi* adlı kitapta "Merkez Komitesi genişletilmiş toplantısı" denmektedir (1970, s. 246).

23 Ekim'de Peter-Paul Kalesi Askerî Devrimci Komite'nin denetimine geçer. Geçici Hükümet Petrograd'ın en stratejik yerlerinden birinde konuşlanan Aurora kruvazörüne Neva Nehri'ni terk etmesini emredince, Aurora kruvazörü mürettebatı isyan ederek komutayı ele alır. Olaylar baş döndürücü bir hızla gelişmektedir.

Bütün bu gelişmelere rağmen, Trotski başta olmak üzere Merkez Komite'de hükümetin devrilmesini 25 Ekim'de toplanacak olan Sovyet Kongresi sonrasına bırakma eğilimi daha güçlüdür. Askerî Devrimci Komite üyesi Sol-SR'ler de Sovyet Kongresi öncesinde hükümetin devrilmesine karşıdır.

Kerenski saldırıyor

Rusya'da hemen herkes 25 Ekim'de Sovyet Kongresi'nin toplanmasını beklerken, 24 Ekim'de Kerenski hükümeti harekete geçerek ADK üyeleri ve Bolşevikler hakkında tutuklama kararı çıkarır. Hükümet güçleri Bolşeviklerin *Pravda* ve *Raboçi Put* adlı gazetelerini kapatır, gazetelerin yayımlandığı matbaa basılır, makineler kırılır ve matbaa mühürlenir (Rabinowitch, 2008, s. 271). Ayrıca Petrograd Sovyeti'nin yayın organı *İzvestiya* gazetesi de yasaklanmış ve basıldığı matbaa kapatılmıştır. Böylece tam da Lenin'in sürekli uyardığı saldırı başlamış ve Kerenski karşı-devrimin ilk ateşini yakmıştır.

Kerenski'nin bu hamlesi karşısında ADK bir bölük makineli tüfekli kızıl askerle Bolşeviklerin matbaası olan Trud Basımevi'ne gider ve matbaayı tekrar açar. 24 Ekim'de ADK'nin "1. nolu emir"i yayımlanır: "Alayınızı savaşa hazır duruma getirin" (SBKP, 1970, s. 248). Ancak Lenin'in katılamadığı koşullarda toplanan Bolşevik Partisi MK'si yine ayaklanma tarihi belirlememiştir.

Kerenski bütün gücü ile Bolşevikleri ezmek ve Petrograd'ı ele geçirmek için çabalamaktadır. Kerenski'nin bu iş için çağırdığı askerî birlikler, Bolşevikler tarafından engellenir ve devrim saflarına kazanılır (Rabinowitch, 2008, s. 277-278).

Hükümet şehirdeki köprüleri kapatmak ister ama ADK köp-

rüleri ele geçirmiştir bile. Kışlık Saray'ı koruyan birlikler çekilir. ADK Merkez Telgraf Ofisi'ni ve Petrograd telgraf ajansını da ele geçirir.

24 Ekim akşamı Lenin'in "Sovyet Kongresi ile hiçbir şey çözülmez, kitleler ve silahla çözülür, iktidar derhal, zorla alınmalıdır" yaklaşımı doğrultusunda parti ve ADK harekete geçer (Rabinowitch, 2008, s. 287).

Bin dokuz yüz on yedi ikinci teşrin yedi...
Yumuşak ve derin sesiyle Lenin: "Dün erkendi, yarın geç,
zaman tamam bugün," dedi...
Yağlı çarklılarla yağlı işçiler: "Bugün!" dedi.
Ölümü açlıktan öldüren siper: "Bugün!" dedi.
Ağır çelik kara toplarıyla AVRORA: "BUGÜN!" dedi,
"BUGÜN!" dedi...

– Nâzım Hikmet

Bir Devrim Nasıl Yapılır? 25 Ekim 1917

25 Ekim Çarşamba

02.00 Elektrik istasyonu denetim altına alınır, hükümet binalarının elektrikleri kesilir, merkez postane işgal edilir.

03.30 Avrora kurvazörü harekete geçirilir.

06.00 Devlet Bankası işgal edilir.

07.00 Petrograd ana telefon istasyonu ve tren istasyonları ele geçirilir. 25 Ekim sabahı hükümet elektriksiz, telefonsuz, telgrafsız kalmıştır. Bolşevikler Petrograd'daki orduyu kazanmış, dışarıdan gelecek birliklerin gelişi de engellenmiştir (Rabinowitch, 2008, s. 293). Kerenski Petrograd'da emirlerine uyacak asker bulamaz. Kazak alayları da Kerenski'ye ret cevabı verir.

10.00 Bolşevikler ve Askerî Devrimci Komite/ADK iktidarı devralır (Rabinowitch, 2008, s. 296). Geçici Hükümet'in devrildiğine ilişkin manifesto kaleme alınır.

11.00 Kerenski ve komutan Kuzmin, Kışlık Saray'dan çıkar. Marinski Sarayı işgal edilir. Duma üyeleri tutuklanmaz. Bütün siyasi tutuklular serbest bırakılır.

14.35 Petrograd Sovyeti'nin olağanüstü oturumu Smolni'de başlar ve Kongre'yi Trotski açar (Rabinowitch, 2008, s. 300). Lenin salona çılgınca alkışlarla girer. Sayıca az olan Menşevik ve sağ-SR'ler Sovyet'i sabote etmek için

Patrograd Sovyeti'nin tüm yürütme organlarından çekilir ve Kongre'yi terk eder.

22.00 Sovyetlerin İkinci Kongre'si tekrar toplantıya açılır.

26 Ekim Perşembe

02.00 ADK Kışlık Saray'a girer. Bakanlar tutuklanarak o güne kadar devrimcilerin hapsedildiği Peter Paul Kalesi'ne götürülür.

05.00 Sovyet Kongresi sadece 2 aleyhte, 12 çekimser oya karşı *iktidarın Sovyetlere geçişini ve* Geçici Hükümet'in devrilmesini onaylar. (Rabinowitch, 2008, s. 323). Sovyet Kongresi kurulan yeni hükümeti tanımlamaz. Bolşevikler sol-SR'leri koalisyona ikna edemez (Rabinowitch, 2016, s. 36).

26 Ekim akşamı Sovyet Kongresi Barış Kararnamesi'ni kabul eder:

> Hükümet, savaş eliyle tükenmiş, büyük acılar çekmiş ve mahvolmuş tüm savaşan ülkelerin işçi ve emekçi sınıflarının ezici çoğunluğunun can attığı adil ve demokratik bir barış talep eder.
>
> Rusya Hükümeti, ilhaksız ve tazminatsız bir barışın savaş durumundaki tüm uluslar tarafından hemen sağlanmasını teklif eder; Hükümet, tüm ülkelerin hükümetlerine ve halklarına açık barış görüşmelerine başlama teklifiyle başvurur.
>
> *Hükümet, savaş durumundaki tüm ülkelerin hükümetlerine ve halklarına, üç aydan kısa olmayan bir dönem için hemen bir ateşkes yapmayı teklif eder.*
>
> Rusya'nın Geçici İşçi ve Köylü Hükümeti, Büyük Britanya'nın, Fransa'nın ve Almanya'nın sınıf bilinçli işçilerine seslenmektedir. Tüm ülkelerin işçilerinin bugün insanlığı savaşın dehşetlerinden ve sonuçlarından kurtarma konusunda karşı karşıya oldukları görevleri anlayacaklarının; kapsamlı, kararlı ve son derece güçlü eylem yoluyla, barış davasını ve onunla birlikte, çalışan ve sömürülen halk kitlelerinin her türlü kölelikten ve sömürüden kurtuluşu davasını başarıyla tamamlamamıza yardım edeceklerinin güvencesidir.

26 Ekim 1917'de Sovyet Kongresi Toprak Kararnamesi'ni kabul eder:

> Büyük toprak mülkiyeti, hiçbir tazminat ödenmeksizin ebediyyen kaldırılmıştır... Toprak ne satılabilir, ne alınabilir, ne kiralanabilir, ne ipotek edilir. ... Bütün topraklar devletin, prensliklerin, sarayın, manastırların ve kilisenin ... özel malikâneler, köy komünlerinin ve köylülerin toprakları vb. tüm topraklar karşılığı ödenmeksizin kamulaştırılır ve üzerinde çalışanların yararlanmasına bırakılır ... (Lenin, 1970, s. 52-58)

Uygulamada büyük topraklar, topraksız ve yoksul köylüler arasında dağıtılacaktır. El konulan toprakların, toprak komitelerinin ve yerel Sovyetlerin emrine geçeceği ilan edilir. Toprak Kararnamesi ile köylüler, 150 milyon desyatinden [desyatin, yaklaşık 1,1 hektar] fazla toprağı karşılıksız elde etmiştir.[25]

Sovnarkom (Halk Komiserleri Komitesi)

27 Ekim 1917'de tamamı Bolşeviklerden oluşan yeni bir hükümet, yepyeni bir adla kurulur: Toplam 15 Bolşevik komiserden oluşan yeni hükümetin adı Sovnarkom/*Sovet Narodnykh Komissarov* (Halk Komiserleri Sovyeti/Komitesi) olur (Rabinowitch, 2016, s. 37).

27 Ekim'de Tüm Rusya Sovyet Kongresi'nde yapılan seçim sonucunda yeni Sovyet Merkez Yürütme Komitesi'nin bileşimi şöyle oluşur: 62 Bolşevik, 29 sol-SR, 6 Birleşik Sosyalist Devrimci Enternasyonalist, 3 Ukraynalı sosyalist, 1 Sosyalist Devrimci Maksimalist; toplam 121 üye. Bolşevikler Petrograd Sovyeti'nde çoğunlukta olsa da kırsaldaki Sovyetlerde SR'ler hâkimdir (Rabinowitch, 2016, s. 39).

İşçi, Köylü ve Asker Sovyetlerinin başkanlığına Kamenev seçilir. Demiryolu İşçileri Sendikası ve Kamenev başta olmak üzere ılımlı Bolşevikler, sol-SR'ler, Birleşik SD Enternasyona-

25 Süreç içinde SSCB'de 313.500 kişilik toprak sahipleri sınıfı ile 125 bin kişilik büyük burjuvazi yok olmuş, kırsal kesimde eski toprak sahiplerinin ancak % 11-12'si kalmıştır.

listler, Menşevik Enternasyonalistlerden oluşan bir sol koalisyon hükümetinden yanadır (Rabinowitch, 2016, s. 38). Ancak Trotski kürsüye gelerek sadece Bolşeviklerden oluşan hükümeti savunur.

25 Ekim sonrasında ılımlı Bolşeviklerin koalisyon kurmak konusundaki ısrarları devam ederken, Lenin ve Trotski'nin olmadığı bir toplantıda Bolşevik Partisi Merkez Komitesi koalisyon yapmayı kabul etmesine karşın Menşevikler ile sağ-SR'ler Bolşeviklerin koalisyona girmesini reddeder. Hatta Menşevikler Bolşeviklerle görüşmeyi bile reddeder. Amaçları Bolşevikleri tamamen siyaset sahnesinden silmektir, ama Bolşevikleri yok edecek güçleri yoktur (Rabinowitch, 2016, s. 44). Yapılan uzun görüşmeler sonucunda Menşevikler, Lenin ve Trotski'nin hükümete girmemesi koşulu ile Bolşeviklerle koalisyona yanaşırlarsa da, uzlaşma girişimleri 30 Ekim'de yine Menşevik ve SR'ler tarafından baltalanır (Rabinowitch, 2016, s. 47).

Sol-SR'lerden Malkin, Birleşik SR Enternasyonalistlerden Blum, Menşevik Enternasyonalistlerden Martov Devrim'in savunulabilmesi için Bolşeviklerin varlığının şart olduğunu, Bolşevikler ezilirse, işçi ve askerlerin de ezileceğini savunurlar, ama ılımlı sosyalistleri ikna edemezler (Rabinowitch, 2016, s. 46). Ilımlı sosyalistler, yani sağ Sosyalist Devrimci Parti ve Rusya Sosyal Demokrat İşçi (Menşevik) Partisi burjuvazi ve egemen güçlerin yanında yer alınca işçi ve köylülüğün iktidarı almasından yana olan tüm güçler birlikte hareket etmiştir.

Böylece hükümeti tek başına Bolşevikler kurmuş olsa da iktidarın gerçek sahibi olan Sovyetlerin tamamında devrimden yana olan *tüm sol partiler* ittifak halinde bütün iktidarın Sovyetlere geçişini onaylamıştır. Önce Sovyetlerde, sonra hükümette kurulan bu koalisyon 1918 Temmuz ayına kadar sürecektir.

Ekim Devrimi kaçınılmaz mıydı?

Rusya'da bütün sınıfların, çıkar gruplarının, ulusların, etnisitelerin, inanç gruplarının, kadınların ayakta olduğu, taleplerini dile getirdiği, onlarca parti kurduğu, kongreler, konfe-

ranslar topladığı, seçimler yaptığı sekiz aydan sonra çökmekte olan Rusya'da iki güç kalmıştı: Bolşevik Parti ve militer otokrasi yanlıları. Kızıllar ve Beyazlar. Ulusal ve bölgesel hareketlerin iyice istikrarsızlaştırdığı, yıkıcı savaşın darmadağın ettiği Rusya'da iktidarı ya işçi sınıfı ve köylülerin temsilcisi olarak Bolşevik Parti, ya da aristokrasi ve burjuvazi adına eski Çarlık Rusyası yönetiminden daha baskıcı, militer bir Rus otokrasisinden yana olan güçler alacaktı.

Şubat Devrimi'nden sonraki aylarda Geçici Hükümet'i elinde tutan Kadet-Menşevik-SR koalisyonu, kitlelerin gözünden sürekli olarak düşmüş, Rusya âdeta blok halinde sola savrulmuştu. Önce Kadet Partisi, sonra da Menşevikler siyasi arenadan silinmiş, sağ-SR'lerin burjuva demokrasisini sürdürme, genişletme yolundaki çabası, Rus egemen sınıflarının militer bir darbe girişimi ile yok edilmişti. Kısaca, Rusya'da burjuvazi, egemen sınıflar anayasal, parlamenter, demokratik, federatif bir Rusya kurmayı becerememiştir.

Bu sekiz ayda iktidarı elinde tutan, çünkü hem Geçici Hükümet'te, hem de Sovyetlerde çoğunluğa sahip olan ılımlı sosyalistler, işçi sınıfının, köylülüğün ve askerlerin taleplerini yerine getirememiştir. İşçilere talep ettiği ekonomik-demokratik haklar verilmemiş (ücret, çalışma saatleri, fabrikalarda denetim vs.); toprak talep eden köylülere toprak reformu yaparak toprak verilmemiş; cephede kan döken askerler ve tüm emekçiler derhal barış isterken, savaşa devam edilmiştir.

Kitleler devrimci dönüşümleri istemekle kalmayıp bizzat gerçekleştirirken Menşevik ve sağ-SR'ler fren vazifesi görmüş, emekçi kitlelerin radikal istekleri doğrultusunda hareket eden tek parti Bolşevikler olduğu için onlar kitlelerin güvenini kazanmış ve sekiz ayda en güçlü parti haline gelmiştir. Bu nedenle Bolşeviklerden nefret etmelerine karşın Menşevikler ve SR'ler Kornilov darbesini Bolşeviklerin desteği olmaksızın bastıramamıştır.

Geçen zaman içinde toprak reformu yapılamamasına karşın köylüler topraklara el koymuş; barış isteyen askerler devlet kurumunun en önemli organı olan ordu hiyerarşisini altüst etmiş

ve cepheye gitmeyi reddetmiş; işçi sınıfı ise silah elde üretimin denetlenmesi ve demokratikleşmesini bizzat uygulamıştır. Yani eski düzende sömüren ve sömürülen, yöneten ve yönetilen, ezen ve ezilen sınıflar en keskin şekilde karşı karşıya gelmiştir. Bu sınıfların çıkarları uzlaşmaz haldedir. *Antagonist* çelişki dediğimiz de budur işte.

Rusya'nın geldiği noktada hiçbir iktidar kitlelerin kazanımlarını geri alamazdı. Askerler altüst ettikleri eski Çarlık ordusunun hiyerarşisini ve yöntemlerini kabul etmiyor ve cepheye savaşmaya gitmiyordu. Aristokrat ve büyük toprak sahiplerinin tüm mallarını, yani toprağı, hayvanları, ürünleri, ormanları, nehirleri paylaşan köylüden artık kimse bunları geri alamazdı. Kitlelerin kazanımlarından vazgeçmeyeceğini ve bunları korumak için silah elde ölümü göze aldıklarını, bu yoldan dönüş olamayacağını, Rusya emekçilerinin tarihsel bir görevle karşı karşıya olduğunu Lenin net bir şekilde görmüştü.

Dünya burjuvazisi hâlâ ayaklanan işçi, asker ve köylülerin aylarca süren direnişlerini yok sayarak Ekim Devrimi'nin bir "Bolşevik darbesi" olduğunu iddia etse de, Ekim Devrimi "Bolşevik darbesi" değildir. Tüm Rusya'da, *iktidarı alıp koruyacak* kadar geniş toplumsal güçler, Bolşeviklerin önderlik ettiği işçi sınıfı iktidarını desteklemiş, bu uğurda savaşarak dünyanın ilk emekçi devletini kurmuştur.

Aslında işçi-köylü ve askerler adına iktidarı almak üzere zaten hazırlanmakta olan Bolşeviklere iktidarı altın bir tepsi içinde burjuvazi sunmuştur:

1) Geçici Hükümet'in başbakanı Kerenski'nin 24 Ekim'de *Bolşevikleri yok etmek üzere hamle yapması* üzerine ayakta, örgütlü, silahlı kitleler iktidara el koymuştur.
2) Menşevik ve sağ-SR'lerin İkinci Sovyet Kongresi'ni sabote etmek için *protesto ederek terk etmesi* ile Sovyet, devrimci muhalefete kalmıştır. Onlar terk edince Sovyet Kongresi'nin dağılacağını zanneden ılımlı sosyalistler, Sovyet Kongresi'nin gece saat onda tekrar toplanarak iktidarın Sovyetlere geçişinin zeminini hazırlamıştır.

3) Sol koalisyon kurmak için çaba sarf edilirken, ılımlı sosyalistler Bolşeviklerin vazgeçemeyeceği liderleri olan Lenin ve Trotski'nin *hükümete girmelerini kesinlikle kabul etmeyerek* koalisyon ihtimalini sabote etmiştir.

Bütün bu nedenlerle Bolşevikler bir koalisyon hükümeti kurmadığı için suçlanamaz. Parti Merkez Komitesi Lenin'i bile çiğneyerek koalisyon kurma konusunda ne zaman adım attıysa, Menşevik ve sağ-SR'ler tarafından geri çevrilmiştir. Aslında Menşevik ve sağ-SR'ler Bolşevikleri devre dışı bırakacakken Lenin inisiyatiffi almış ve Bolşevikler onları devre dışı bırakmıştır. Fransız İhtilali'ni, 1848, 1852 Devrimlerini, 1871 Paris Komünü'nü, yani burjuvazinin, egemen sınıfların ayaklanmış işçi sınıfından iktidarı nasıl geri aldığını çok iyi bilen Rusya'nın devrimci partisi, işçi-köylü ve askerleri, iktidarı egemenlere bırakmama kararlılığını ve basiretini göstermiştir.

Geriye dönüp bakıldığında görülmektedir ki eğer Lenin ve Trotski, ılımlı sosyalistler olan Menşevik ve sağ-SR'lerin elinden iktidarı almasaydı Bolşevik Partisi toptan yok edilecekti, tıpkı Alman Sosyal Demokratlarının iktidarda olduğu sırada Spartakistlere, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'e saldırdığı gibi. Bolşeviklerin yok edilmesi ile kitlelerin direnci kırılacak, artık iktidarda kalamayacak kadar zayıflamış olan Geçici Hükümet yerine Rus generali Kornilov geçecek ve Rusya kesinlikle militer bir diktatörlüğe dönüşecekti. Lenin ve Bolşeviklerin sonu ise, Almanya'da Rosa Luxemburg'un sonu ile aynı olacaktı. Rosa ve Liebknecht'in bedenleri aylar sonra nasıl Berlin'in su kanallarında bulundu ise Lenin ve yoldaşları da aynı akıbete uğrayacaktı. Ama sadece Bolşevikler yok edilmeyecekti, toprakları işgal eden köylülerden topraklar geri alınırken elbette kan dökülecekti. Başkaldıran askerler katledilecek, silahlı devrimci işçi sınıfı ve devrimi destekleyen Rusya aydınları da yok edilecekti.

Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht Alman Sosyal Demokratlarının iktidarda olduğu sırada acımasızca katledildiler. Paramiliter örgütlere ön verildi, Almanya ve dünya Nazizm'in ka-

ranlığına gömüldü. Almanya, sosyalist devrim gerçekleşmeyince, Hitlerleşti. Rusya'da bundan daha kötüsü olacaktı.

Rusya'da ne oldu?

Peki nasıl oldu da Rusya'da devrimciler, sosyalizmden yana olanlar kazandı?

Sosyalizm "modası" Rusya'da Şubat Devrimi öncesinde bile kitleler arasında popülerdi. Şubat Devrimi ile nefret edilen Çarlık rejiminin yıkılmasını bütün toplum, bütün sınıflar coşkuyla karşılamış, 5 Mayıs 1917'de ılımlı sosyalistlerin hükümete girmesi ile sosyalist olmak artık Rusya'da korkulmayan bir şey haline gelmişti. Sosyalizm propagandası serbestleşmiş, meşruiyet kazanmıştı. Toplum barışa, toprağa ve insanca çalışma koşullarına olan hasretle sola kaymış, önce Kadetler, sonra Menşevikler ve sağ-SR'ler verdikleri sözleri tutmadıkları için kitlelerin bütün desteğini kaybetmişti. Sosyalizm talebi adım adım kitlelerin içinde kök salmıştı.

İşçiler, askerler, köylüler, ezilen uluslar ve kadınlar, siyasal yaşama doğrudan doğruya katılmaya, sürekli bir yurttaşlık ödevi yapmaya çağrıldıkları için sosyalizme gönülden bağlanmıştı. Kadınlar, eşitliği yalnızca kâğıt üzerinde değil, gerçekten elde etmek için sosyalizmden yana oldu. Geçici Hükümet'in 1917 yazı boyunca milli meselenin çözümü doğrultusunda hiçbir şey yapmayarak çözümü Kurucu Meclis'e havale etmesi, ezilen ulusların da Ekim Devrimi'nin yanında yer almasını sağladı.

Artık herkes kendini bir tür sosyalizmle tanımlamaktaydı: Ilımlı sosyalist, devrimci sosyalist, partisiz sosyalist, realistik sosyalist, radikal sosyalist... Kitleler hızla sola kayarken Şubat Devrimi'nden sonra tüm Rusya âdeta kızıla boyandı: Sokakları işgal eden kitlelerin ellerindeki kızıl bayrakların yanında herkes üzerinde hiç olmazsa kırmızı bir kurdele taşıyordu. Sosyalist Hıristiyanlar, sosyalist papazlar ortaya çıkmış, "Bolşeviklerin Kilise'nin söylediğine geldiğini," iddia etmekteydi. Bir papaz Petrograd Sovyeti'ne seçilmişti.

Şubat-Ekim 1917 arasında kapitalizm o kadar gözden düşmüştü ki Rusya'da "burjuva" sözcüğü âdeta bir küfür, bir nefret sözcüğü haline gelmişti. Fransız İhtilali'ndeki gibi "Burjuva" artık halk düşmanıydı. Askerler subaylara, piyade topçu erine, işçiler tüm işçi olmayanlara, köylüler soylulara ve giyiminden şehirli olduğu belli olanlara, şapkalılara, soylu suratlara "burjuva" demekteydi. En büyük hakaret, en büyük düşmandı "burjuva" Trende, tramvayda, sokakta kravat, şapka, manşetli gömlek, takım elbise, dantel, kürk ve kadife giymek tehlikeli hale gelmiş, Rus burjuvazisi bile kendisine "iş adamı, sanayici" demeye başlamıştı.

Şubat Devrimi sonrasında sansürün kalkmasıyla artık folklor, hiciv, fıkra, karikatür, tiyatro oyunları, resim, müzik aracılığı ile Rusya'nın tüm edebiyat ve sanat çevreleri burjuvaziyi ve kapitalizmi taşlamaktaydı. "Burjuva" savaştan yana olmayı, demokrasi düşmanlığını temsil etmekteydi. Herkes burjuvaziye baskı yapılmasının normal bir tutum olduğu kanısındaydı.

Şubat ayında kitleler için Şubat bir "devrim mucizesi" iken, giderek herkes "devrimin derinleşmesinden" söz etmeye başlamıştı. İşte Geçici Hükümet, eski egemen sınıflar toplumda bu sola kayışı, bu nefreti, bu insanca yaşama azmini ve eski düzeni değiştirme kararlılığını görmediği için kaybetmiştir.

Eğer kitleler Ekim Devrimi'ni desteklemeseydi, aylardır ayakta olan halk, Çarlığı devirdiği gibi Bolşevik ve sol-SR iktidarını da bir hamlede devirirdi. Halbuki kitleler Sovyet iktidarını korumak için üç yıl süren iç savaşta sosyalizm için ölmüş, öldürmüştür.

"Sol Komünizm", bir çocukluk hastalığı

Lenin, bir devrimin gerçekleşmesi için hangi şartların gerektiğini üç yıl sonra şöyle anlatacaktır:

> *Devrimin temel yasası*, bütün devrimler tarafından ve özellikle 20. yüzyıldaki üç Rus devrimi tarafından doğrulanan devrimin temel yasası şudur: devrim olabilmesi için sömürülen ve ezilen

yığınların, eskiden olduğu gibi yaşamanın olanaksız olduğu bilincine varmaları ve değişiklik istemeleri yetmez. Devrimin olması için, sömürücülerin eskiden olduğu gibi yaşayamaz ve hükümeti yürütemez duruma düşmeleri gerekir. Ancak "aşağıdakilerin" *eski tarzda yaşamak istemedikleri* ve "*yukarıdakilerin*" *de eski tarzda yaşayamadıkları* durumdadır ki, ancak bu durumdadır ki, devrim başarıya ulaşabilir. Bu gerçeği başka şekilde şöyle ifade edebiliriz: (sömürüleni de sömüreni de etkileyen) bir ulusal bunalım olmadan devrim olanaksızdır. Böylece bir devrimin olabilmesi için; ilk önce, işçilerin çoğunluğunun (hiç değilse, bilinçlenmiş olan ve aklı eren, siyasi bakımdan etkin işçilerin çoğunluğunun) devrimin gereğini tam olarak anlamış olmaları ve devrim uğruna hayatlarını feda etmeye hazır olmaları gerekir; bundan başka, yönetici sınıfların, en geri yığınları bile siyasi hayata sürükleyen, hükümeti zayıf düşüren ve devrimcilerin onu devirmesini mümkün kılan bir hükümet bunalımından geçmekte olması gerekir (her gerçek devrimi belirleyen şey, o zamana kadar bilinçsiz olan, ezilen emekçi yığınlar arasında siyasi mücadeleye atılmaya hazır insan sayısının hızla on misline ve belki de yüz misline yükselmesidir) (Lenin, 1970, s. 90-91).

Bildim bu na maslakdir?
Insanlarni birlatdi
Bayraklarni parlatdi!
Zalimlarni titratdi!
Bildim bu na maslakdir?
Mazlumları uygotdi!?
Kardaşliga yol oçdi!
Har yerga ziya saçdi.[26]

– Khalid Adeeb

Kazan'da Devrim günleri

Petrograd'da gerçekleşen Devrim haberi üzerine Kazan'da Sovyetlerden yana olan güçler hemen harekete geçmiş ve iktidarı almıştı. Zaten eylül ayında yapılan Birinci Kazan Vilayet Konferansı'nda Bolşevik askerlerden oluşan bir Asker Sovyeti kurulmasına karar verilmiş ve başına Erşov getirilmişti (Devletşin, 1981, s. 205). MSK de devrime hazırlanmakta, Bolşeviklerle birlikte Kazan'ın büyük işyerlerinde Kızıl Muhafızlar'ı örgütlemekteydi (Mulyakov, 2006, s. 255). Ekim ayında Kazan'da üç bin silahlı kızıl asker mevcuttu. Kazan İşçi, Asker ve Köylü Sovyeti'nde olsun, Kazan Belediyesi'nde olsun Bolşevikler önemli mevkileri tutmakta, MSK de Kazan'da etkili bir örgütlenmeye sahipti.

5 Ekim'de, Kazan'da metal işçileri greve gitmiş, yaklaşık 40 bin işçi greve katılmıştı. Grevin zaferle sonuçlanması Kızıl Muhafızlar'ın güç kazanmasını sağlamıştı.

Harbî Şura'nın lideri İlyas Alkin, Müslüman askerlerin 25 Ekim'de tarafsız kalmasını temin etti. Zaten Harbî Şura'da İl-

26 Bildim bu ne meslektir?
İnsanları birleştirdi
Bayrakları parlattı!
Zalimleri titretti!
Bildim bu ne meslektir?
Mazlumları uyandırdı
Kardeşliğe yol açtı!
Her yere ziya saçtı!

yas Alkin ve arkadaşlarının tüm faaliyetleri, Bolşevik ve MSK üyeleri olan Kamil Yakubov, Süleyman Sultan Galiyef, Nebiulla Vahidof, Minnikeyev tarafından denetlenmekteydi (Kakınç, 2004, s. 136).

Geçici Hükümet Petrograd'da nasıl Bolşevik gazetelerini kapatıp matbaalara el koyduysa, 23-24 Ekim gecesi Kazan'da sağ-SR'ler ve Menşeviklerin hâkim olduğu Geçici Hükümet, Kazan Bolşevik Komitesi Başkanı Grasis'i tutukladı. Bunun üzerine 24 Ekim'de Kazan garnizonunun 35 bin askeri ve Bolşevikler tarafından yönetilen işçi milisleri ayaklanarak Kazan Sovyeti'ni ve Geçici Hükümet'i, ılımlı sosyalist Menşevik ve sağ-SR'lerin elinden aldı (ABC, 1981, s. 65). Tatar birlikleri de Bolşeviklerin safında yer aldı, Kamil Yakubov ve Mollanur Vahidof'un çalışmalarıyla 94. ve 95. Piyade birlikleri ile ayaklanmaya katıldı. Alafuzof ve Kazan Barut fabrikasında çalışan yüzlerce Müslüman işçi de Devrim'i destekledi, 26 Ekim sabahı Kazan'da iktidar alındı (ABC, 1981, s. 65).

Sadece Müslüman Sosyalistler değil, Fillipov liderliğindeki SR'ler tıpkı Temmuz Ayaklanması'nda olduğu gibi, "bağımsız enternasyonalist SR Grubu" olarak Bolşeviklerle işbirliği yaptı.

Ertesi gün Kazan'da Devrimci Komite/REVKOM kuruldu ve serbest bırakılan Grasis başkanlığa seçildi. Revkom'da Bolşevik 8 üye, sol-SR 4 üye, Menşevik Enternasyonalist 2 üye, Kazan Garnizonu'ndan 9 asker üye ve Tatar Harbî Şura'dan 3 kişi (G. Bagautdinov, Y. Canışev, K. Yakubov), MSK'den Mollanur Vahidof ve Sultan Galiyef yer aldı (Kakınç, 2004, s. 137). Ancak karargâh içi bir anlaşmazlık dolayısıyla Müslüman üyeler kısa bir süre sonra ayrıldı.

Kazan'da iktidarın alınmasında Müslüman Harbî Şura'nın Devrim'den yana tavır alması belirleyici oldu. 27 Ekim 1917 tarihinde Kazan'da acil olarak toplanan Müslüman Harbî Şura'da askerler adına İ. Alkin, Kazan Vilayeti Milli Şurası adına F. Tuktarov, Müslüman Sosyalist Komitesi adına Mollanur Vahidof konuşarak, Ekim Devrimi'nin desteklenmesi ve iktidarın Sovyete devrine onay verilmesine ilişkin kararlar alınmasını sağladı. Harbî Şura cephelerde bulunan Müslüman askerî

birliklere gönderdiği telgraflarda şunu belirtti: "Hükümet demokrasinin eline geçmiştir. Tüm güçlerimizle Sovyet iktidarının sloganlarının gerçekleştirilmesini sağlamaya çalışacağız."

26 Ekim'de Kazan Sovyeti'nden sonra Ufa Sovyeti'nde de Bolşevik-sol SR ve Menşevik Enternasyonalistler iktidarı aldı. Zaten 15-18 Ekim'de Ufa'da Bolşevik Bagau Nurimanov'un başkanlığında Tatar ve Başkurt Sosyal Demokratlarının bir kongresi toplanmış ve kongre Sovyetlerden yana tavır almıştı (Muhammedi, 1993, s. 28). Ekim'de Ufa Vilayeti Müslüman Şurası da Sovyet tarafına geçti, Ufa Müslüman Harbî Şurası, Ufa Sovyeti'ne katıldı. Ufa'da Bolşeviklerin silahlı gücü olmadığı için Harbî Şura'nın binlerce askerinin Sovyeti desteklemesi çok önemliydi[27] (Zenkovsky, 2000, s. 155-161).

Taşkent'te de 28 Ekim'de Sovyetler idareyi devraldı.

Orenburg ise Ekim Devrimi'ni reddeden Kazakların Atamanı Dutov'un kontrolünde kaldı. Dutov Orenburg Kazaklarının Sovyet Hükümeti'ne karşı savaştığını ilan ederek aynı gece Orenburg Sovyeti'ni ve onun askerî komitesini tutukladı.

MSK ve Mollanur Vahidof Ekim Devrimi'nden hemen sonra Astrahan, Samara, Moskova ve başka illerde komünist Müslüman gruplar oluşturulmasına başlamış ve bağımsız Müslüman komitelerini birleştirmiştir (Zenkovsky, 2000, s. 180).

Ekim Devrimi sonrasında Kazan ve Ufa'da İşçi, Asker ve Köylü Sovyeti Bolşevik, sol-SR ve Menşevik Enternasyonalistler tarafından alınmasına karşın Müslüman Milli Meclis, Milli Şuracılar çalışmalarına yeni Sovyetle hiçbir resmî ilişki kurmadan devam etmiş, Kazan ve Ufa Sovyeti de onlara ilişmemiştir.

4 Kasım'da Kazan'da Revkom'un yerine Kazan İşçi, Asker ve Köylü Sovyeti kurulmuştur. Yerel Sovyet, tıpkı Petrograd'da olduğu gibi Kazan Sovyeti Halk Komiserleri Konseyi'ni kurmuş ve 11 halk komiserinden biri de Sultan Galiyef "Eğitim ve Milli işler Komiseri" olmuştur (Devletşin, 1981, s. 207; ABC, 1981, s. 66).

---

27 30 Ekim'de Kazan'da yapılan Müslüman askerlerinin İkinci Kongresi'nde Bolsevik Yakub Çanısev'in sunduğu rapora göre Kazan'da 6 bin, Simbirsk'de 6 bin, Ufa'da 8 bin, Orenburg'da 4 bin, Samara'da 1.900 Müslüman asker bulunuyordu.

Devrim sırasında tarafsız kalan Harbî Şura'nın tutumu 24 Ekim'den sonra değişir. 20 bin kişilik Müslüman ordusuna komuta eden, askerlerinin gücüne güvenen İlyas Alkin'in Müslüman askerleri Kazan'da taşkınlık yapmakta, Harbî Şura istasyonu ve bankaları denetlemekte ve şehri yönetmekteydi. İktidar Sovyetlerin elinde olsa da şehri âdeta Müslüman askerler idare etmekteydi. Bu durumdan çok rahatsız olan Kazan Bolşevik Komitesi Başkanı Grasis'in Müslüman askerleri silahsızlandırma teklifini, Sultan Galiyef reddetti.

Müslüman burjuvazinin organı olan Milli Şura, Ekim Devrimi'ni kabul etmedi. *Kuyaş* gazetesi Mollanur Vahidof, Sultan Galiyef ve diğer MSK'lılara "Rus Bolşeviklerinin yemek yediği tabakları yalayan millet düşmanı provakatörler," diye saldırmaktaydı.

İç savaş aslında hemen başlar

Bolşevik Partisi 25 Ekim 1917'de Geçici Hükümet'i devirip Bolşeviklerden oluşan bir hükümet kurduktan sonra Petrograd'da hiçbir örgütü kapatmaz, yasaklamaz, hiç kimseyi tutuklamaz. Kadetler, Menşevikler, sağ-SR'ler gibi sosyalist devrime karşı tüm parti ve örgütler faaliyetlerine devam eder, gazete yayımlar ve kongre-konferans düzenler. Sadece onlar da değil, Geçici Hükümet yanlıları da Petrograd Kent Duması'nda varlıklarını sürdürür.

Sosyalist devrim karşıtı, anti-Bolşevik muhalefet "Tüm Rusya Anavatanı Kurtarma ve Devrim Komitesi" (AKDK) adlı bir örgüt kurarak kendisini meşru otorite ilan eder (Rabinowitch, 2016, s. 40). AKDK, 29 Ekim 1917 sabahı Petrograd'da silahlı bir ayaklanma örgütler ama isyan şiddetle bastırılır: 200 kişi ölür ve çok sayıda yaralı vardır. Petrograd'da sıkıyönetim ilan edilir, Moskova'da ise çatışmalar bir süre devam eder (Rabinowitch, 2016, s. 43).

Geçici Hükümet'in devrilmesinden sonra elini kolunu sallaya sallaya kaçan A. Kerenski, kuzey cephesinde kendisine bağlı askerî birlikleri birleştirerek başına geçer. İktidarı yeniden ele

geçirmek ve Bolşevikleri yönetimden uzaklaştırmak için başlatılan Kerenski-Krasnov ayaklanması Kızıl Muhafızlar, özellikle de Letonyalı Tüfekli Piyade Tümeni tarafından bastırılır.

Ekim Devrimi gerçekleştiği sırada Kazakistan'da bulunan Don Kazaklarının Atamanı General A. M. Kaledin, Sovyet iktidarını kabul etmeyi reddederek Don Bölgesi'nde otoriteyi üstlenir. Dutov da 27 Ekim 1917'de "Anavatanı Kurtarma ve Devrim Komitesi" adına Orenburg'da iktidarını ilan ederek Gönüllü Ordu'yu oluşturmaya başlar.

25-31 Ekim arasındaki günler, AKDA ayaklanmasının bastırılması ve diğer partilerle uzlaşma çabaları ile geçer (Rabinowitch, 2016, s. 47). İşçiler arasında Bolşeviklere destek sürmektedir. 30 Ekim'de Petrograd'a 194 kilometre uzakta ayaklanan bin kişilik Kazak kuvveti ile Bolşevik kızıl milisler savaşır, Kazaklar iki gün sonra savaşmayı bırakmış ama artık iç savaşın fitili ateşlenmiştir.

Müslümanlar, Rusya'nın eteklerinde özlerine küçükçe fidanlar dikerek milli bahçeler ihya etmek gailesinde iken, Rus gövdesi hayat taşkınlıklarıyla sarsılıyor, Rus halkları fırtınalı denizler gibi dalgalanıyordu ... Rusya'nın bütün işçi, ekinci sınıfları, dört yıldan beri harpte ezilen bütün askerleri birleşerek azadlık bayrağına yapıştılar. Eski zamandan kalan herşey, insanların hürriyetlerine, dirliklerine, kardaşlıklarına mani olan her müesseseyi ortadan kaldırdılar. O eski nazırlar, o eski generaller, o eski knez ve çarlardan hiçbiri kalmadı.

– Mustafa Suphi, Nisan 1918 (Tunçay, 1995, s. 20)

Müslüman burjuvazi Devrim'i yok sayıyor

Ekim Devrimi'nin ardından Petrograd'da iktidar savaşları devam ederken Geçici Hükümet zamanında kurulan burjuva Müslüman örgütler sanki Ekim Devrimi olmamış gibi davranmaktadır: Petrograd'da Milli Şura, Moskova'da Ayaz İshaki'nin başında olduğu İSKOMUS; Ufa'da Müftü Alimcan Barudi çalışmalarını sürdürür (ABC, 1981, s. 67).

Kongre'de alınan karar doğrultusunda 17 Kasım'da İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının Millet Meclisi[28] Ufa'da toplanacaktır. Sert kış şartları ve bina bulunamaması nedeniyle 17 Kasım'da toplanamayan Meclis, üç gün sonra 20 Kasım 1917'de toplanır. Millet Meclisi "sadece kendi halkını tanır" gerekçesi ile, Sovyet Hükümeti'ne selam mesajı gönderme teklifi bile çoğunluk tarafından reddedilir (Devletşin, 1981, s. 246). Müslüman milliyetçiler bu kongreleri düzenleyebilmelerini sağlayan Sovyetleri ve yeni kurulan Sovnarkom'u hiçe saymakla gerçeklikle bağlarını kopartmış görünmektedir. Halbuki Kazan'da ılımlı sosyalistlerin elindeki Harbî Şura, Sovyet iktidarını "kanlarının son damlasına kadar" koruyacağını ilan etmiştir (ABC, 1981, s. 68).

28 Tutanaklarda "İç Rusya ve Sibirya *Müslümanlarının* Millet Meclisi" denmesine rağmen başta Nadir Devlet olmak üzere pek çok yazar "İç Rusya ve Sibirya *Türk Tatarlarının* Meclisi" ifadesini kullanmaktadır (Devlet, 1998, s. 187).

Sovnarkom Müslümanların Millet Meclisi'nin toplandığı gün, 20 Kasım'da "Rusya'nın ve Şarkın tüm Emekçi Müslümanlarına" yönelik bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiri/çağrı, Lenin ve Bolşeviklerin, işçilerin, köylülerin ve askerlerin yanında, ezilen Müslüman ulusları da kurtuluşa çağıran son derece önemli bir metindir.

Bildirinin hikâyesi

Ben bu metinden daha önce yazdığım iki kitabımda da söz ettim ve bazı bölümlerini yayınladım. Ama bu çalışmayı yaparken gördüm ki bildirideki bir bölüm, bazı yazarlar tarafından aktarılmamıştır: Örneğin Zenkovsky (2000, s. 155), Bennigsen ve Lemercier-Quelquejay (1981, s. 24, 68, 217), Nadir Devlet (1998, s. 256), Zeki Velidi Togan, Uygur Kocabaşoğlu ve Metin Berge[29] (s. 319-320). Bildirinin Rusça olması dolayısıyla çeviri farklılıkları olması doğal sayılabilir fakat bazılarında önemli bir cümle eksiktir. E. H. Carr'ın kitabında bu paragraf vardır ve çevirisi de çok güzeldir (1989, s. 292). Bu bildiri *İştiraki* dergisi tarafından da İngilizcesinden tercüme edilerek yayımlanmıştır.[30]

Kurat (1990, s. 650) ve Söylemezoğlu'nda (1953, s. 40) var olan bu cümle şöyledir: "Zalim Rus Çarları tarafından camileri, minberleri yıkılmış, dinleri, adetleri çiğnenmiş olanlar, biz sizlere hitap ediyoruz."

Önce bazı yazarların bildiriyi sansürlediğini düşünürken daha sonra bildiriye "katkı" yapılmış olabileceğini düşündüm. Çünkü Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesinin ilk sayısında tamamı yayımlanan bildiride bu cümle yoktu (Tunçay, 1995, s. 24-25). Suphi'nin Halk Komiserleri Konseyi'nin bildirisini sansürleyebileceğine inanmak çok zordu. Ancak, Ahmet Tetik'in Moskova'da yayımlanan Ayaz İshaki'nin *İl* gazetesinden transkribe ettiği bildiride de bu bölümün olduğunu görünce bu sefer

29 Kocabaşoğlu ve Berge'nin metni, 2 Ocak 1918 tarihli *Vakit* gazetesinde yayımlanan metnin transkripsiyonudur.

30 http//: istiraki.blogspot.com, 2016/10 (Erişim Ocak 2020).

Mustafa Suphi'nin bu cümleyi attığına, yani sansürlediğine kani oldum.

Bu bildirinin Lenin'in bütün eserlerine alınmamış olması da bir başka ilginç husustur. Günümüz Türkçesine daha yakın olduğu için Kurat'ın (1990, s. 649-652) çevirisi ile aktarıyorum:

> Arkadaşlar, Kardeşler.
> Rusya'da büyük vakalar cereyan etmektedir. Başkalarının ülkelerini taksim etmek için başlanan kanlı harbin sonu yaklaşmaktadır. Bütün dünya milletlerini boyunduruk altına almış olan yırtıcıların hüküm ve saltanatları yıkılıyor. Eski mahkumiyet ve zulüm müesseseleri Rus İnkılabı'nın darbeleri altında çatlak vermiştir. Cebir ve tahakküm dünyası son günlerini yaşıyor. Yeni bir dünya, emekçilerin ve azadlık isteyenlerin dünyası doğuyor. Bu İhtilalin başında Rusya'nın köylü ve işçileri hükümeti Halk Komiserleri Sovyeti duruyor.
>
> Tüm Rusya'da işçi, asker ve köylü mümessilleri ihtilâlci Sovyetleri yayılmıştır. Memlekette hâkimiyet halkın elindedir. Rusya'nın emekçi halkı tek bir arzu ile yanıp-tutuşmaktadır: Şerefli bir sulhun akdini sağlamak ve bütün dünyadaki mahkum milletlere hürriyetlerini elde etmelerine yardımcı olmak. Rusya bu mukaddes işte yalnız değildir. Rus İhtilalinden çıkan büyük kurtuluş çağırısı Batı ve Doğudaki bütün emekçiler tarafından desteklenmektedir. Avrupa'nın harpten yorgun düşen halkı, barış yapmak suretiyle artık bize el uzatıyor. Batının işçileri ve askerleri, sosyalizm bayrağı altında emperyalizmin kalelerine hücum ediyorlar. Uzak Hindistan, yüzyıllardan beri Avrupa'nın "aydın" yırtıcıları tarafından ezilmekte olan Hindistan kendi mümessillerinden Sovyetler teşkil etmek ve menfur kölelik zincirini kırmak suretiyle kıyam bayrağını kaldırmış ve Şarkın ezilmiş milletlerini kurtuluş savaşına çağırmaktadır. Kapitalizmin cebir ve yağmacı saltanatı yıkılıyor. Emperyalizm alçaklarının ayaklarının altındaki dayanaklar çöküyor. İşte bu büyük olaylar karşısında biz, Rusya'nın ve Şark'ın nasibsiz emekçilerine müracaat ediyoruz.

Rusya Müslümanları, Volga boylarının, Kırım'ın Tatarları, Sibirya ve Türkistan'ın Kırgızları ve Sartları, Kafkas ötesi Türkler ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve Dağlıları. *Rus Çarları zalimleri tarafından camileri, minberleri yıkılmış, dinleri, adetleri çiğnenmiş olanlar, biz sizlere hitap ediyoruz.*[31]

Bundan böyle sizin akide ve adetleriniz, milli ve medeni bütün müesseseleriniz hür ve her türlü taarruzdan masun olduğu ilan olunuyor. Yani milli hayatlarınızı hür ve mümanaatsız olarak tesis ediniz. Sizin buna hakkınız vardır. Biliniz ki, gerek sizlerin ve gerekse Tüm Rusya'da yaşayan milletlerin hakları İhtilalin bütün kudreti ve onun organı olan işçi, asker ve köylü mümessillerinin Sovyetleri tarafından korunmaktadır.

Bu inkilaba ve onun hükümetine yardım ediniz.

(Ey) Şark Müslümanları, Acemler, Türkler, Araplar, Hindular, asırlardan beri hayatları, mülkleri, hürriyet ve vatanları Avrupalı alçak simsarların ticaret emtiası olan ve harplere başlayan yağmacılar tarafından memleketleri paylaşılmak istenen herkes.

İstanbul'u ele geçirmek için tahtından indirilen Çar tarafından akdedilmiş ve Kerenski tarafından tasdik edilmiş gizli muahedelerin bundan böyle hükümsüz olduğunu ilan ediyoruz (muahedeler yırtılmış ve yok edilmiştir). Rusya Cumhuriyeti ve onun hükümeti olan Halk Komiserleri Sovyeti (Şurası), yabancı memleketlerin işgaline karşıdır. İstanbul Müslümanların elinde kalmalıdır.

İran'ın taksimine ait muahede de yırtılmış ve yok edilmiştir. Harp hareketleri biter bitmez askerler İran'dan geri çekilecek ve Acemlere kendi mukadderatlarını tayin hakkı temin edilecektir.

---

31 Söylemezoğlu'nun çevirisi çok daha şiirsel: "... camileri, minberleri, inanç, örf ve adetleri Rusya Çarları ve zorbaları tarafından hiçe sayılıp ayaklar altında ezilen sizler... Bundan böyle inançlarınız, örf ve adetleriniz, milli kültür yapılarınız dokunulmaz ilan ediliyor" (1953, s. 40).

Suphi çevirisi: "Bundan sonra sizin akide ve adetleriniz, milli ve medeni bütün müesseseleriniz hür ve gayrı-kabili taarruz oldukları ilan olunuyor" (Tunçay, s. 24-25).

(Kezalik) Türkiye'nin taksimine ve ondan Ermenistan'ın koparılmasına ait muahedenin de yırtıldığını ve yok edildiğini ilan ederiz. Askeri hareketler biter bitmez Ermenilere kendilerinin siyasi mukadderatlarını kendilerinin serbestçe tayin hakkı temin edilmiş olacaktır.

Rusya'dan ve onun ihtilâlci hükümetinden kulluk ve esaret sizi beklemez; kulluk ve esaret, sizin vatanlarınızı yağma ile sömürme haline sokan alçak Avrupa emperyalizminden gelir.

Memleketlerinize kölelik getiren bu yağmakarları defediniz (başınızdan atınız). Savaş ve yıkımları eski dünyanın temellerini sarstığını, emperyalist-istilacılara karşı bütün dünyanın nefret ateşleri tutuştuğu kargaşalığın her kıvılcımının İhtilalin güçlü bir alevi haline geldiği, hatta, yabancıların esaret boyunduruğu altında ezilip inlemekte olan Hind Müslümanlarının kendi zalim müstebidlerine karşı ayaklandıkları bir zamanda susmak olmaz. Vakti kaybetmeyin ve memleketlerinizi yüzyıllar boyunca gasbetmiş olanları omuzlarınızdan silkip atınız. Kendi öz ocaklarınızın yağma ve talan edilmesine imkân vermeyiniz. Kendi memleketinize kendiniz sahip olmalısınız. Kendi hayat ve maişetinizi kendi arzu ve bünyenize göre tanzim ediniz. Sizin buna hakkınız vardır; çünkü sizin mukadderatınız, kendi elinizdedir.

Arkadaşlar, Kardeşler !

Dürüst ve demokratik barışa doğru sert ve azimli adımlarla yürüyelim.

Biz, bayraklarımızla bütün dünyanın mazlum milletlerine hürriyet götürüyoruz.

Rusya Müslümanları!

Şark İlleri Müslümanları!

Dünyanın yenilenmesine götürecek olan bu yolda biz sizden duygudaşlık ve yardım bekliyoruz.

20 Kasım / 3 Aralık 1917.

Milliyetler Komiseri Cugaşvili (Stalin)

Halk Komiserleri Şurası Reisi V. Ulyanov (Lenin)

Müslümanlara el uzatan ve onları Devrim'e sahip çıkmaya çağıran bu bildirinin, Müslümanların Milli Meclisi'nin toplanacağı tarih göz önüne alarak yayımlandığı açıktır. Bu bildiri sosyalist bir Rusya'yı inşa etmek için tüm Rusya Müslümanlarına uzatılmış bir eldir.

Bolşeviklerin samimiyetinin bir diğer göstergesi, Milli Meclis'e Sovnarkom adına Narkomnats Komiseri Stalin'in bir elçi göndermesidir. Halk Komiserleri Konseyi adına gönderilen elçi Sultanbek Mamliyev, kapalı oturumda Milli Meclis'e seslenerek, Milli İşler Komiserliği/Narkomnats'a bağlı Müslüman İşleri Komiserliği/Muskom adında bir kurumun kurulacağını, Ahmetbey Tsalikov'a bu kurumun komiseri/başkanı olmasının teklif edildiğini bildirmiştir. Bu teklif Millet Meclisi'nde tartışılmış ve reddedilmekle kalmayıp Meclis "Bolşeviklerle görüşmeyi" yasaklamıştır (Erdem, 2006, s. 363; Devletşin, 1981, s. 246; Rorlich, 2000, s. 269). Milli Meclis, Sovyet rejimini tanımamaktadır.

Bu teklif Bolşeviklerin Ekim Devrimi sonrasında ezilen ulus olan Müslümanlarla çalışma arzusunu, Müslümanlarla ittifak yapmak isteğini göstermektedir. Bu teklifin reddedilmesi Müslüman burjuvazisinin, Çarlığı yıkan ve Rusya'da emekçilere sonsuz bir özgürlük ortamı sağlayan güçleri hiçe saydığını göstermektedir.

Millet Meclisi çalışmaya devam ediyor

Millet Meclisi'nin Ufa'da toplanması, Başkurtların önemli bir kenti olduğu için hem Başkurtlara bir selam vermek, hem de meydan okumak anlamına gelmektedir. Toplantıya yüzün üzerinde seçilmiş milletvekili katılmıştır. Meclis'e farklı politik görüşe sahip üyeler, yani sol-SR Müslümanlardan Bolşevik Müslümanlara kadar herkes katılmıştır. Artık Kırım, Kafkasya, Kazakistan, Türkistan, Hive, Buhara delegeleri yoktur. Bu Meclis artık Tüm Rusya Müslümanlarının değil, "İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının", yani sadece Tatar ve bir kısım Başkurtların meclisidir. Rusya Müslümanları arasındaki ayrışma tamamlanmıştır.

Sadece etnik kökene göre değil, sınıfsal konumlarına göre de Müslümanlar bölünmüştür. Müslüman Komitesi üyeleri Kazan'da kapı kapı gezip, Ekim Devrimi, Müslüman Sosyalist Komitesi ve Mollanur Vahidof hakkında aleyhte propaganda yapmaktadır. 29 Kasım 1917 tarihli "Çetin Bir Yol" başlıklı uzun polemik yazısında Vahidof da onlar için "milliyetçiliğin eskimiş kıyafetlerini kuşanan soytarı Fuat [Tuktarov]"; "profesyonel yalancılar, utanmak bilmez hilekârlar, yüzsüz iftiracılar" demekten çekinmez (Adıgüzel, 2006, s. 100-106). Sağ SR Fuat Tuktarov İlyas Alkin'le birlikte Sovyet yönetimine karşı çalışmaktadır.

Bu kadar hasretle beklenen, homojen bir bütün olarak çalışacağı umulan Meclis'te, üç hizip ortaya çıkmıştır: *Türkçüler*, liderliğini eski Kadet Sadri Maksudi ve eski SR Ayaz İshaki'nin yaptığı dinî-kültürel muhtariyet talep eden bu hizip, ticaretle zenginleşen burjuvalar, sağ görüşlü eski nesil ve din adamlarını temsilcilerinden oluşmaktadır; *Toprakçılar*, önce Tatarcılar adıyla kurulmuş, sonra adını değiştirmiştir. Topraklı muhtariyet talep eden askerler, yüksekokul öğrencileri, yazarlar, öğretmenler ve benzerlerinden oluşan bu hizipte, İlyas Alkin ve sol-SR Alimcan İbrahimof da bulunmaktadır; *Bolşevikler*, Sovyet rejiminin hemen tanınmasını isteyen, aralarında Engaliçev ve eski sol-SR, şimdi Bolşevik Atnagulov'un bulunduğu gruptur. Meclis'te "İttihad-ı İslâm" fraksiyonunu temsil eden bir kişi de bulunmaktadır. Bir süre sonra Toprakçılar ve Bolşevikler birleşerek Meclis'te çoğunluğu teşkil etmiştir (Devlet, 1998, s. 189, 194).

Meclis'te "dinin devletten ayrılması"nı savunan Müftü Barudi'nin görüşü büyük tartışmalara rağmen kabul edilir. Bir diğer önemli karar da Başkurtlar, Mişarlar, Tiptyarlar, Nogaylar gibi çeşitli etnisitelere bölünen tüm Tatarların "tek bir millet" olduğu ve "Türk-Tatarlar" olarak adlandırılmasıdır (Devletşin, 1981, s. 247) ki bu kararı Başkurtlar kabul etmeyecektir.

Açılış konuşmasını Millet Meclisi başkanlığına seçilen Sadri Maksudi yapar. Meclis her gün toplanarak kurulan çeşitli komisyonlar aracılığı ile çalışmalarını sürdürür (Devletşin,

1981, s. 246). Meclis başkanlık divanı ve nezaretlerde Türkçüler, Harbî Şura ve Anayasa Komisyonu'nda ise Toprakçılar çoğunluk sağlar.

Millet Meclisi Başkurtlarla anlaşma zemini aramak üzere Müslüman sol-SR'lerin lideri Alimcan İbrahimof'u 26 Kasım tarihinde Orenburg'a gönderir, onun çabaları sonucunda Z. Validov Ufa'ya gelerek 6 Ocak oturumuna katılır ve 7 Ocak'ta da Meclis'e hitap eder (Devlet, 1998, s. 212). Uzun uzun tartışılmasına, anlaştık, anlaşıyoruz denmesine, Millet Meclisi'nden Başkurdistan hakkında karar çıkmasına rağmen sorun çözülemez ve Validov bir kez daha, uzlaşmayı reddederek Meclis'ten ayrılır (Devlet, 1998, s. 214-217). Bu gelişme sonrasında Millet Meclisi üyesi Bolşevik Başkurt Atnagulov, Başkurtlar adına Meclis'le uzlaşır ve Başkurtlar adına bir deklarasyon yayımlanır: "Başkurdistan ilerde kurulacak olan İdil-Ural Tatar devletine kendi özerkliğini koruyarak katılacaktır" (Zenkovsky, 2000, s. 164). Başkurt meselesi hakkındaki görüşmeler o kadar uzun sürer ki, bu konu Meclis'i âdeta bloke eder.

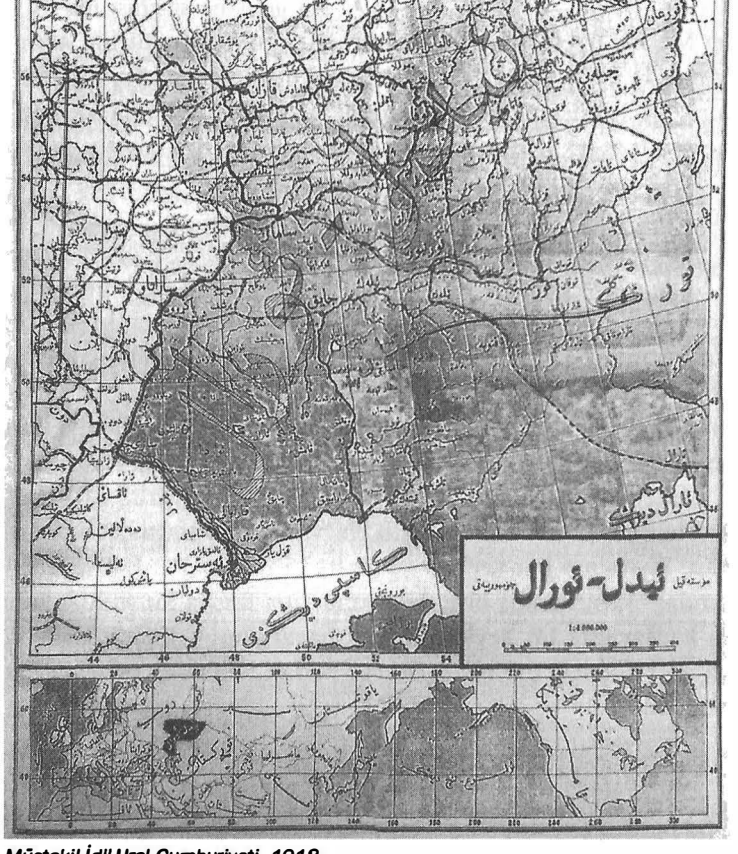
20 Kasım 1917'de Ufa'da başlayan Millet Meclisi oturumları, 52 gün süren çalışma sonrasında 11 Ocak 1918 tarihinde, *İdil-Ural Devleti/Ülkesi/Ştatı* adında mahalli, milli muhtar bir devletin kurulduğunu ilan ederek 1 Mayıs 1918'de toplanmak üzere resmen dağılmıştır. Yönetim usulü Halk Cumhuriyeti olacak, diğer devletlerle birlikte Rusya Birleşik Cumhuriyeti'ni teşkil edecektir.

Millet Meclisi 7 Ocak 1918'de aldığı bir kararla, İdil-Ural Devleti'nin anayasasında "belli bir bölgeye, toprağa bağlı olmayan, Rusya'nın her yerinde yaşayan 25 milyon Türk-Tatarı vatandaş" kabul etmiş olsa da aslında *tüm* Rusya Müslümanlarını kapsayacak bir devlet kurmak hayal olmuş, Kırım, Kafkasya ve Türkistan'ın yollarını Tatarlardan tamamen ayırdığı kabul edilmiştir.

Ufa, Kazan eyaletleri, Orenburg'un batısı, Perm, Viyatka, Simbirsk, Samara vilayetlerinin bir kısmı kurulan İdil-Ural Devleti'nin toprakları olarak belirlenmiştir, nüfus ise 7 milyon kişi civarındadır (3 milyon 700 bin Türk-Tatar-Başkurt, 256

bin Çuvaş, 127 bin Mari, 290 bini farklı etnisiteye mensup 2 milyon 900 bin Rus).

İdil Ural Devleti'nin Tatarların gözünde 1552'de sona eren Kazan Hanlığı'nın 365 yıl sonra tekrar kurulduğu üzerine yorumlar yapılsa da Millet Meclisi, bağımsız bir devleti gündeme getirememiş, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir devlet kurmuştur. A. Rorlich'e göre İslâmiyet, milliyetçilik ve sosyalizmin uygulanabilirliği umudu, devlet ilan edildiğinde yükselen kırmızı

Müstakil İdil-Ural Cumhuriyeti, 1918.

ve yeşil bayraklarla kendini ifade etmiştir (Rorlich, 2000, s. 266).

Sadri Maksudi yine Milli İdare reisliğine, yani bir tür başbakanlığa seçilmiştir. Maliye, Milli Eğitim ve Din İşleri (Alimcan Barudi seçilir) olmak üzere üç nezaret/bakanlık kurulmuştur. Dışişleri Rusya Federasyonu'na bırakılacak olmasına karşın ABD'nin çağrısıyla toplanacak olan Barış Konferansı'na Ayaz İshaki'nin katılmasına karar verilmiştir.

Yeni kurulan devletin ordusu meselesi halledilemediği için Harbî Şura'nın ve Anayasa Komisyonu'nun Kazan'da faaliyetine devam etmesine karar verilmiştir.

Meclis'in ilan edilen İdil-Ural Devleti'nin sınırlarını tespit etmek üzere kurduğu 8 kişilik komisyonda sadece Toprakçılar fraksiyonundan üyeler bulunmaktadır: Alimcan İbrahimof (Müslüman sol-SR'lerin lideri), Alimcan Şeref, İlyas Alkin (Menşevik), Alim Akçurin, Salah Atnagulov (Bolşevik), Fatih Seyfi (SR), Necip Halfin ve Sagid Yengaliçev gibi isimler bulunmaktadır (Devletşin, 1981, s. 249-250).

Aynı gün Kırım'daki esir Osmanlı subaylarının kurulan devlete tebrik telgrafı göndermesi, bütün bu gelişmelerin yakından takip edildiğini göstermektedir (Devlet, 1998, s. 211).

MSK ve Mustafa Suphi'nin Millet Meclisi'ne bakışı

Millet Meclisi'nin faaliyetlerine katılan MSK'nin bakış açısını, üç ay sonra Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesindeki "Rusya İnkılâbında Müslümanlar" adlı makalesinden öğreniyoruz. Müslüman Sosyalist Komitesi kurulan İdil-Ural Devleti'ni onaylamıştır. Bolşeviklerin 20 Kasım 1917'de ilan ettiği kararlar doğrultusunda Rusya Federasyonu'na bağlı muhtar bir devlet kurma kararı memnuniyetle karşılanmıştır. Suphi Meclis çalışmalarını şöyle yorumlamıştır:

> Meclis azaları 80 kişiden Rusya Türk-Tatarlarının en tanınmış, en ziyalı adamlarından müteşekkil idi. Fikirler ikiye ayrıldı: *Toprakçılar*: Tatarların ekseriyet teşkil ettikleri yerler üstünde

ve muayyen bir hudut içinde müttehas milli bir hükümet teşkil ve bu hükümette bütün Tatar emellerini temsil etmek istiyorlardı. *Türkçüler* ise Rusya vilayetlerinde dağılmış Türk-Tatar halklarının milli ve medeni esaslar içinde yapılan umumi ve geniş bir idare-i milliyye ile meydana getirmek (Türkleşmek, muasırlaşmak) fikrini gürüyorlardı.

20'ye karşı 55 oyla İçki Rusya Müslüman Türk Tatarlarının (Cenubi Ural ve Orta İdil) topraklı muhtariyet esası böylece kabul olunmuştu (Tunçay, 1995, s. 20).

Müslüman Sosyalist Komitesi İdil-Ural Devleti'nin kurulmasını doğrudan etkilemiş ve Sovnarkom'un söz verdiği, hatta teşvik ettiği gibi federal bir devlet içinde topraklı muhtariyeti savunmuştur.

Ocak ayında Müslüman Tatarlar devlet kurmanın heyecanını yaşarken Petrograd'da Kurucu Meclis toplanmıştır. Kurucu Meclis'e katılmak üzere pek çok Müslüman delege Meclis'ten erken ayrılmasına rağmen Kurucu Meclis'in açılışına yetişememiştir. Mollanur Vahidof, Şerif Manatof, Alimcan İbrahimof gibi pek çok önemli isim Kurucu Meclis toplantısına katılmak üzere Petrograd'a gitmiştir.

Başkurtlarsa kendilerine bambaşka bir yol çizerek karşı devrimci militarist, milliyetçi Rus generallerinin elindeki Orenburg'da kendi devletlerini ilan edeceklerdir.

Başkurtların yolu

Rusya Müslümanları arasında dinsel, dilsel ve kültürel olarak birbirine en yakın olan, bu nedenle de birlikte hareket edeceği düşünülen/umulan/istenen Tatar ve Başkurtların yollarının nasıl ve neden ayrıldığı oldukça karmaşık bir süreç. Başkurtlarla Tatarlar birbirlerine çok yakın uluslar olmasına karşın Ahmetzaki Validov'un da içinde olduğu Başkurtlar neden Tatarlarla birlikte hareket etmediler ve ayrı devlet kurmak istediler?

Bu soruya Sultan Galiyef "Tatar burjuvazisi ve Başkurt toprak ağaları iktidarı kendi eline almak istedikleri için," diye yanıt vermektedir. Galiyef'e göre Başkurtların arazisi Rus göçmenlerin yerleştirilmesinden[33] sonra bile Tatar köylülerinden daha çoktur. Eğer Tatarlarla Başkurtlar ortak bir muhtar devlet kurarlarsa bu topraklar bölünecektir. Başkurtlar İdil-Ural Devleti Başkurdistan'ı da içeren bir şekilde ilan edilince, toprak açısından kayba uğrayacağı endişesi ile buna direndiler. "Zira ellerinde az miktarda toprak bulunan Tatarlar, Çuvaşlar, Ruslar ve diğer az topraklı köylülerle topraklarını paylaşmak istemediler. Başkurtlar net olarak burjuva ideolojisini takip etmekteydiler" (Kakınç, 2004, s. 335; Erdem, 2006, s. 268).

Yönetme hakkını sadece kendinde gören Tatarların bütün Rusya Müslümanları üzerinde tahakküm kurma isteğine ilk günden itibaren karşı çıkan Validov ise şöyle yazmaktadır: "Kendi ülkelerinde ekseriyet teşkil eden ve arazinin büyük kısmını kendileri işgal eden ve ileten bu Türk kabileleri için istik-

32 Sürüden ayrılanı kurt kapar.

33 Galiyef'in sözünü ettiği "yerleşimciler" 1906-1912 yılları arasında Stolipin'in Toprak Reformu sırasında başta Kazak ve Başkurtların verimli arazilerine ve Sibirya'ya gönderilen yüzbinlerce Rus ve Ukraynalı "yerleşimci"dir. Bu topraklarda yerli halk azınlığa düşmüştür. Kolonizasyon olarak adlandırılan bu olay Amerika kıtasında Kızılderili topraklarının beyazlar tarafından ele geçirilmesinden hiç farklı değildir ancak yeteri kadar ele alınmamıştır. Bu nedenle Başkurt ve Kazakların Kurultay'a sunduğu "arazi meselesi" hayati önemi haizdir ama anlaşılan diğer unsurlar tarafından önemsenmemiştir.

lâl uğrunda mücadele asla dini mesele değil, belki milli iktisadi meseledir" (Validi, 1934).

Ahmetzaki Validov

Siyasi olarak SR'lere yakın ve Kadetlere karşı olan Validov Şubat Devrimi'nin başladığı günden itibaren alandadır ve Rusya'nın radikal bir biçimde değişeceğini görmüştür. Uzun bir zaman önce ateist olan, 1911'den bu yana sosyalizmi bilen ve benimseyen Validov 1917'nin Mart ayında Taşkent'te SR partisine üye olmuştur. Türkistan'da açlık baş gösterince gönderilen erzakın dağıtılması sırasında Müslümanlara yapılan haksızlıklar nedeniyle istifa etse de görüşleri değişmemiş, mayıs ayında tekrar SR'lerle yakınlaşmıştır (Togan, 1999, s. 131, 135). Nadir Devlet, Validov'un "Başkurt" olmadığına ilişkin iddiaları aktarmaktadır. Mecit Gafuri "Tipter", Ayaz İshaki ise onun "Tatar" olduğunu söylemiştir (Devlet, 1998, s. 149). Şubat Devrimi'nin ilk gününden itibaren Müslümanların siyasi çalışmalarına aktif katılan Validov, Petrograd'da Duma Müslüman fraksiyonu 27 Mart'ta toplanıp Moskova'da bir Kurultay toplama kararı aldığında, bu Kurultay için en çok çalışanlardan bi-

Validov ve Fethulkadır İnan.

ri olmuştur (Togan, 1999, s. 122). Kendi anlatımına göre Tsalikov ve Ayaz İshaki'nin Kurultay'a çağrılacak delegelerin çoğunluğunun Kazanlı olması için gösterdiği çabaları boşa çıkarmış ve "bütün Müslüman kavimlerin ve zümrelerin sayıları ile mütenasip olmak üzere" çağrılmasında etkili olmuştur (Togan, 1999, s. 125). Ahmetzaki Validov, Ahmetbey Tsalikov, Sadri Maksudi ve Ayaz İshaki ile ilk andan itibaren çatışma içine girmiştir (Validi, 1934).

Validov siyasi faaliyetlerine Müslümanların nüfus olarak çoğunlukta olduğu Türkistan'ın topraklı muhtariyetini savunarak, federasyon talebi ile başlamıştır. Başkurdistan'ın ve Tataristan'ın kurulacak muhtar/özerk Türkistan'a dahil olması gerektiğini savunmuştur (Togan, 1999, s. 127-128).

Validov Birinci Müslüman Kurultayı'nda yaptığı konuşmada "Tüm Rusya Müslümanları" tanımının açıklayıcı olmadığını, Rusya Müslümanlarının doğu, orta ve güney olarak üçe ayrıldıklarını, bunların içinde de çok sayıda "kavim"in tarih, dil, edebiyat, örf-âdet ve sosyal bakımdan farklı olduğunu anlatan bir rapor sunmuştur. Müslümanların ancak "dinî bir müesseseyi" ortaklaşa kurabileceğini, farklı Müslüman halkların "ittifak" yapabileceğini ama her ulusun kendi kaderini belirleme hakkı ilkesi doğrultusunda federasyonu savunmuştur. Başkurtların sözcüsü olan Z. Validov "Müslüman" kimliği ile tanımlanmayı reddederek "laik" bir pozisyon almıştır (Swietochowski, 1988, s. 133).

Zenkovsky başta olmak üzere pek çok eserde Başkurtların Müslüman Kurultayı'nı terk ettiğine dair verilen bilgiler yanlıştır (Togan, 1999, s. 132). Validov hatıralarında, "biz Kurultayı terk etmedik, biz federalistler çoğunluktaydık, Kurultay bizimdi"; "Ben bu Kurultayda Başkurdistan'ın muhtariyetini savunmadım. Ben o zaman Türkistan'ın muhtariyetini savunuyordum" diye yazmıştır (Togan, 1999, s. 133).

Olan şudur: Başkurtların arazi meselesi I. Müslüman Kurultayı'nda gündeme alınmayınca, Başkurtlar bu meseleyi kendi aralarında konuşmak üzere Orenburg'da bir kongre toplamak için Validov'un da aralarında olduğu üç kişilik

bir heyet seçmiştir (Togan, 1999, s. 132). Kurultay'ın bitiminden hemen sonra Ahmetzaki Validov'un da içinde olduğu Orenburg'da toplanan Başkurtlar, "Başkurt Ülke/Merkez Şurası"nı kurarak bağımsız bir yol izlemeye başlamış, Başkurt Şurası'nın 1. Nolu talimatında Tatarlardan kendilerini tamamen ayırmışlardır:

> Bütün Başkurt Halkına,
> Biz ne Bolşeviğiz ve ne Menşeviğiz. Biz Başkurt'uz. Buna göre biz hangi safta olmalıyız? Hiçbirinde. Bizim kendimize has safımız var. ... İki milyonluk Başkurt halkı, bu nevi meçhul politik eğlencelerin oyuncağı olamaz. Başkurtların kendi ihtiyaçları, kendi arzuları, kendi politikaları, kendi nokta-i nazarları olmalıdır (Kakınç, 2004, s. 95; Devlet, 1998, s. 151).

Bu toplantıda 20 Temmuz'da Birinci Başkurt Kurultayı'nın toplanmasına karar verilmiştir (Togan, 1999, s. 133; Devlet, 1998, s. 151). Başkurtların, Orenburg'da Genel Başkurt Kurultayı'nı toplama kararı aldıkları için Kazan'da yapılacak olan İkinci Tüm Müslüman Kurultayı'nın ertelenmesini rica ettiklerini, ama kabul edilmediğini yukarıda belirtmiştim.

Nüfus olarak kendilerinden çok olan Tatarlar tarafından asimile edilmekten korkan Başkurtlar, Tatar siyasetçileri ve aydınlarının kendilerini Başkurtlardan üstün gören, kibirli tavırları ve "ağabey" gibi davranışlarını kabul etmemiştir. Validov'un önderliğinde kurulan *Başkurt* isimli gazetede Tatarların tutumunu eleştiren yazılar yayımlanmıştır.

Birinci Başkurt Kurultayı

Kazan'da İkinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı'nın toplandığı günlerde Başkurtlar 20-25 Temmuz'da Orenburg'da Birinci Umumi Başkurt Kurultayı'nı toplamıştır. Kurultay'a Ufa, Orenburg, Samara ve Perm vilayetlerinden yaklaşık 70 temsilci katılmıştır. Şerif Manatof önce Kurultay divan başkanlığına, sonra da yönetim kuruluna seçilmiştir (Togan, 1999, s. 142). Orenburg'u merkez olarak ilan eden Başkurtlar kendi kurultay-

larını toplayarak hem milliyetçi Tatarlarla, hem de Bolşeviklerle işbirliğinden kaçınmıştır (Devlet, 1998, s. 113).

Başkurt Kurultayı'nda eğitim, laiklik, kadın hakları konusunda son derece ileri kararlar alınmıştır: "Siyasal ve medeni haklar bakımından kadın ve erkek eşittir" gibi. 25 Temmuz'da tamamlanan Kongre'de Başkurdistan'ın yönetimsel sistemi ve benzeri problemleri tartışılmıştır. Validov ayrı bir devlet kurmanın gerekçelerini şöyle anlatmaktadır: Başkurdistan'ın dışında İdil-Ural dairesinde Müslüman nüfusu % 50 den çok değildir. Devlet olmak için mutlaka dil birliği gerekir. Validov'un Başkurdistan projesinde nüfusun % 57'si Başkurt ve Tatarlardan oluşacağı için Başkurtların yönettiği bir muhtar devlet kurulabilecektir.

Kurultay, Orenburg'da Başkurtların milli serveti addedilen Kervansaray'da çalışmaya karar vermiş, Rusya Geçici Hükümeti'ne sadece Kervansaray'ı değil, Çarlığın el koyduğu diğer taşınır ve taşınmaz malları geri almak için müracaat edilmiştir. "Kervansaray'ın mülkiyeti Başkurtlara aittir. Başkurtlar tarafından ve Başkurt kaynakları kullanılarak inşa edilen ancak Çarlık hükümeti tarafından 1865 yılında istimlak edilen bu bina, Merkezî Şura'nın ve diğer Başkurt Müslüman kurumlarının ulusal hizmet binasıdır" (Togan, 1999, s. 144, 155).

Bir ay sonra 25-29 Ağustos tarihleri arasında Ufa'da İkinci Başkurt Kurultayı toplanmıştır (Togan, 1999, s. 148). Hatırlanacağı üzere kurultayla aynı günlerde Kornilov'un da katıldığı Sovyet aleyhtarlarının düzenlediği Moskova Devlet Kongresi toplanmış ve Validov bu kongreye katılmıştı. Bu nedenle Validov İkinci Başkurt Kurultayı'nın ancak son gününe yetişebilmiştir (Togan, 1999, s. 147-148). Rusya'nın Sovyetlere bağlı bütün devrimci güçleri Petrograd'da Kornilov darbesini engellemeye çalışırken Başkurtlar gelişmeleri umursamadan kurultaylarına devam etmiştir.

Tatar Sadri Maksudi, Başkurtların ayrılmasını önlemek için kurultayda yaptığı konuşmada Başkurt muhtariyetinin aleyhinde konuşmuş ama Başkurtları kendi muhtar devletlerini kurmaktan caydıramamıştır (Togan, 1999, s. 150). 12 kişilik Mer-

kez Şura seçilmiştir: Şerif Manatof, Nuriağzam Tagirov, Z. Validov, Habibulla Gabitov, K. Karibov, Ahmadi Gumerov, Galiakhmet Hasanov, Musa Smakov, Fatih Devletşin, Şaikhzada Babiç, Salah/Salyakhetdin Atnagulov ve Sagit Miryasov. Şura kendi arasında Şerif Manatof'u başkan, Z. Validov'u başkan yardımcılığı görevine getirmiştir (Togan, 1999, s. 154; Devlet, 1998, s. 152, 155). Bu son husus Validov'un hatıralarında gayet siliktir.

Başkurtlar muhtariyetlerinin Geçici Hükümet tarafından onaylanmasını istediklerinde bir sürprizle karşılaşmıştır. Bolşeviklere karşı ortak tutum aldıkları Geçici Hükümet, Başkurt Muhtariyeti hakkında kendi atadığı Vali Arhangelski'nin fikrini sormuş, Vali muhtariyet aleyhinde görüş bildirince Geçici Hükümet de muhtariyet talebini onaylamamıştır. Validov Arhangelski'nin olumsuz görüş bildirmesini Sadri Maksudi'un kışkırtmalarına bağlamaktadır (Validi, 1934). Bu tutum Başkurtların Geçici Hükümet'e olan güvenlerini sarsmıştır.

Validov - Manatof restleşmesi

Bu çalışma boyunca adı pek çok kez geçen ve ekte biyografisini sunduğum Şerif Manatof hakkında Validov *Hatıralar*'ında son derece olumsuz bir üslup kullanır ve Manatof'u önemsiz bir şahsiyet olarak resmeder. Halbuki Manatof Başkurt kongrelerinde üst üste başkan seçilmiş, Sovyet Hükümeti'nin kurduğu Muskom'un üç yöneticisinden biri olacak kadar önemli bir siyasi aktördür.

Başkurt tarihinde en az Validov kadar öne çıkmış isimlerden biri olan Şerif Manatof, Türkiye sosyalizm tarihinde de önemli bir figürdür. 1917-1918'de Rusya'da öne çıkan Manatof, 1920 yılında Anadolu'da Türkiye Bolşevik Komünist Partisi ve Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'nin kurucusudur (Akal, 2011, s. 84 ve devamı).

En az otuz yıl sonra kaleme aldığı hatıralarında Validov, Manatof'un cahilliğinden, yalancılığından, feodal Başkurtlarla işbirliği yaptığından dem vurmaktadır (Togan, 1999, s. 153-159). Validov'un iddiasına göre Manatof, monarşist Ruslar-

la birlikte hareket eden Kurbangaliyef'in adayı olmuştur. Manatof'a Kurultay'da kürk hediye edilmesini uzun uzun tenkit ederken, kendisine hediye edilen at, altın eyer, altın-gümüş çay takımı, altınlı çanta ve benzeri hediyelerden onurla söz etmiştir (Togan, 1999, s. 158).

Ekteki biyografisinden de görüleceği gibi Manatof, Validov'un tanımladığı gibi bir insan değildir. Türkiye'den sınırdışı edildikten sonra da Sovyet Rusya'da üniversite hocası olarak çalışmıştır. Validov'un Manatof düşmanlığının sebeplerinin başında siyasi rekabet geliyor olsa gerek. 1918'de Manatof'un Muskom'da Başkurt temsilcisi olarak yer alması, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulma kararında imzasının olması hususlarında Validov'un *Hatıralar*'ında hiç yorum yapmaması dikkat çekicidir.

Başkurtlar karşı-devrimcilerle işbirliğinde

Ekim Devrimi'nden hemen sonra Tatarlar Bolşevik hükümete uzak durup işbirliğinden kaçınmış olsalar da karşı-devrimci bir pozisyon almamışlardı. Bu tutumda, Müslüman Harbî Şura'nın Ekim Devrimi'ni desteklemesi ve Kazan'da Müslüman Sosyalist Komitesi'nin örgütlü varlığı etkili olmuş olmalı.

Başkurtlarsa Tatar Millet Meclisi ile ilişkisini tamamen kopardıktan sonra kendi yolunu çizmiş ve Ekim Devrimi karşıtı bir pozisyon almıştır. Bu tutumda Başkurtların başkenti Orenburg'un karşı-devrimcilerin kontrolünde kalması da etkili olmuş olsa gerek. Başkurdistan Şurası, Dutov'un Anavatanı Kurtarma ve Devrim Komitesi'ne katılmıştır.

Devrim karşıtı Tüm Rusya Anavatanı Kurtarma ve Devrim Komitesi/AKDK'nin lideri olan Kazakların Atamanı Dutov'un kontrolü altındaki Orenburg'da Başkurdistan Merkez Şurası'nı toplayan Z. Validov'un da içinde bulunduğu Başkurtlar, 16 Kasım 1917 tarihinde muhtariyet ilan etmiştir (Devlet, 1998, s. 183). Validov hatıralarında büyük bir övünçle "Başkurdistan devletini kurduk," demektedir.

Dutov'un koruması altındaki Orenburg'da sadece Başkurtlar değil, Kazaklar da faaliyettedir. 5-13 Aralık tarihlerinde Orenburg'da Üçüncü Tüm Rusya Kazak Kongresi toplanmış ve Kazak özerkliği ilan edilmiştir (Zenkovsky, 2000, s. 207). Taşkent'te ise iktidarı Bolşevik ve sol-SR'ler almıştır.

20 Aralık-4 Ocak 1918 tarihleri arasında Üçüncü Başkurt Kurultayı Orenburg'da Kervansaray'da toplanmış ve Başkurdistan'ın özerkliğinin ilanını onayarak bir hükümet kurmuştur. Kongre'de, Başkurdistan'ın özerk yönetim organları oluşturulmuş, 22 üyeli Küçük Kurultay'a Meclis görevi verilmiştir. Yapılan gizli oylamada, Şerif Manatof ve Ahmetzaki Validov ilk iki sırayı almıştır (Devlet, 1998, s. 197). Validov, Manatof'un başkan seçildiğinden hiç söz etmemektedir (Togan, 1999, s. 154, 156).

Kendi devletini ilan eden Başkurtlar, 25 Aralık 1917'de Dutov'la görüşmeye başlamış, 5 Ocak 1918'de kendi ordusunu, Başkurt Alayı'nı kurma kararı almıştır (Togan, 1999, s. 159; Devlet, 1998, s. 247).

Başkurt Devleti "küçük" ve "büyük" Başkurdistan olmak üzere iki alternetifli olarak düşünülmüştür. Küçük Başkurdistan % 61 oranında, Büyük Başkurdistan ise hemen hepsi Başkurt olmak üzere % 70 oranda Müslüman nüfusa sahip olacaktır (Tunçay, 1995, s. 35-39). Büyük Başkurdistan projesi ile İdil-Ural Devleti sınırları hemen hemen örtüşmektedir. Böyle bir devlet kurmanın önünde sadece Tatarlarla Başkurtlar arasındaki rekabet ve uzlaşmazlıklar bulunmaktadır.

Başkurtlar arası sınıf çatışması

Başkurtlar kendi kendilerine kalınca farklı çıkar gruplarının çatışması su yüzüne çıkmış, Sovyet Rusya'nın ve Tatarların "gölgesinden" kurtulan Başkurtlar bu kez kendi iç çelişkileri doğrultusunda mücadeleye başlamıştır. Kurbangaliyef feodal unsurları, Z. Validov ise bir ılımlı sosyalist olarak emekçileri temsil etmektedir. Kongre'de Rus göçmenler ve büyük toprak sahipleri sağ-SR'leri desteklemiştir (Schafer, 2015, s. 220).

Validov'la Kurbangaliyef'in arasını açan, toprak meselesi olmuştur. Aralık kongresinde kabul edilen, Validov'un da imzası bulunan toprak reformu, Kurbangaliyefler de dahil olmak üzere birçok delegenin karşı çıktığı hükümler içermektedir. Bunlardan biri, Çarlık döneminde "ödenme yapmaksızın" el konulan toprakların Başkurtlar arasında yeniden dağıtımı hükmüdür. Bir diğeri en son yerleştirilen Rus göçmenlerinin Başkurdistan'dan sürülmeleri ve topraklarını Başkurtlar veya diğer Müslümanlarla değiştirmelerini gerektiren düzenlemedir.

Çelyabinsk bölgesinde büyük toprak sahibi olan Kurbangaliyefleri özel mülkiyeti kaldıran, yoksullara dağıtılması doğrultusunda büyük arazileri Başkurdistan hükümetinin emrine veren teklif rahatsız etmiş, Aralık kongresinden kısa bir süre sonra, Kurbangaliyefler, Validov ve Başkurdistan Cumhuriyeti'ne karşı kampanyaya başlamıştır. Ilımlı bile olsa Validov ve diğer sosyalist unsurlara karşı olan düşmanlıkları onları Başkurdistan'ın muhtariyeti projesini reddetmeye kadar götürmüştür (Schafer, 2015, s. 226).

Her devrimin temel sorunu, iktidar sorunudur. Bu sorun aydınlatılmadıkça devrimde kendi rolünü bilinçli bir biçimde oynamak ve hele devrimi yönetmek söz konusu olamaz.

– Lenin, Nisan 1917 (1999, s. 42)

Kurucu Meclis

Şubat Devrimi'nden itibaren Çarlık sonrasında Rusya'nın kurumlarını ve anayasasını yapacak bir Kurucu Meclis'in toplanması gündemdeydi. Gerek Sovyet, gerekse Geçici Hükümet, Bolşevikler de dahil bütün partiler Kurucu Meclis'in toplanmasını istemesine karşın Geçici Hükümet bu konuda adım atamamıştı. Nihayet rejimin iyice karmaşık bir hal aldığı sırada Tüm Rusya Sovyeti, Kurucu Meclis için seçim kararı almış ve tarih belirlenmiştir.

25 Ekim 1917'de Bolşevikler iktidarı aldıktan kısa bir süre sonra Kurucu Meclis seçimleri 12-14 Kasım'da yapılmış ve Rusya'daki bütün siyasi partiler ve etnisiteler bu seçime katılmıştır (Rabinowitch, 2016, s. 79-82). Ancak seçim sonuçları, Ekim Devrimi sonrasındaki siyasi kompozisyonu yansıtmaktan uzaktır. Kurucu Meclis seçimlerinde gösterilen aday listesi Ekim Devrimi öncesinde hazırlandığı için, seçimler sonrasında ülkenin son durumunu temsil etmeyen bir Kurucu Meclis ortaya çıkmıştır: seçilen toplam 700'ü aşkın delegenin, 370'i SR, 40'ı sol-SR, 175'i Bolşeviktir. Kurucu Meclis'e Kadetler 17, Menşevikler 16 delege sokarak siyasi hayattan âdeta silinmiş, çoğu anti-Bolşevik 84 delege ise milliyetçi gruplardan gelmiştir (Carr, 1989, s. 109).

Müslümanlar da Kurucu Meclis seçimlerine büyük önem atfetmiş, MSK Kurucu Meclis seçimlerine Kazan, Ufa gibi şehirlerde katılmış, 16 Müslüman delege seçilmiştir (ABC, 1981, s. 65, 232). Kurucu Meclis seçimlerinde Ufa'da seçilen 8 Müslüman milletvekilinin 6'sı sosyalisttir.

Kazan Kurucu Meclis seçimlerine MSK listesinden katılanlar arasında İlyas Alkin ve kardeşi Cihangir Alkin de bulunmakta-

dır. Mollanur Vahidof ve Sultan Galiyef'in de aynı listede olması Harbî Şura'nın başında olan Alkinlerin eylül ayında MSK ile çok yakın olduğunu göstermektedir. Menşevik Enternasyonalist olduğu söylenen Şerif Manatof'un "Başkurt Milli Merkezi Şurası" aday listesindeki adının yanında "Bolşevik" yazmaktadır (Devlet, 1998, s. 155). Mollanur Vahidof, İbrahim Alimcan, Z. Validov ve Şerif Manatof Kurucu Meclis'e seçilmiştir (Devlet, 1998, s. 167). Sadri Maksudi'nin delegeliğini SR merkezi önce kabul etmiş, sonra listeden çıkarmıştır (Validi, 1934).

Kasım, aralık aylarında muhtar devlet kurmakla meşgul olan Başkurt ve Tatarlar, Petrograd'da toplanan Kurucu Meclis'e zar zor yetişmiştir. Validov Kurucu Meclis'e seçilmiş olmasına rağmen Petrograd'a gitmemiş, ancak Manatof 4 Ocak'ta Kongre bitince, geç de olsa Petrograd'a giderek Kurucu Meclis'e katılmıştır. Validov, Manatof'un bu kongrede "mesul bir vazifeye" seçilmediği için Petrograd'a gittiğini yazmaktadır (Togan, 1999, s. 157-159).

Sağ-SR'lerin Kurucu Meclis'te çoğunluğu kazanması ile umuda kapılan karşı-devrimci güçler, Kurucu Meclis'i Sovyet iktidarını devirmek için kullanmak amacıyla "Kurucu Meclis Savunma Birliği" adı altında karşı-devrimci bir örgüt kurmuş ve 28 Kasım'da ayaklanma kararı almıştır.

Karşı-devrimciler gösteri yapıyor

Karşı-devrimci burjuvazi ve aristokrasi, Kerenskiciler, eski rejimden yana olan kitle, 28 Kasım'da Bolşeviklerin iktidarda olduğu Sovyet karşıtı gösteriye hazırlanmaktadır. Askerî darbe girişimleri ile deviremedikleri Sovyetleri bu kez Kurucu Meclis'teki çoğunluğuna dayanarak "barışçıl" yöntemlerle devirme kararındadırlar.

Sovyet Rusya ölüm kalım mücadelesine girmiştir. 28 Kasım sabahı Petrograd'da erkenden toplanmaya başlayan karşı-devrimciler, liderleri Çernov, Sorokin, Rodiçev (Kadet) başta olmak üzere bütün Kadet, Menşevik ve sağ-SR'ler yürüyüşe geçmiştir. Çeşitli kaynaklar farklı rakamlar veriyor, 10 bin ila 100

bin kişi arasında değişen katılımcıdan söz ediliyor (Rabinowitch, 2016, s. 88). Gösteri Sovyet hükümeti tarafından dağıtılmış, ancak yürüyüş kolu 29 Kasım'da tekrar toplanmış, ama bu kez Tauride Sarayı'na girmeleri engellenmiştir.

Bolşevik Merkez Komitesi Kadetleri "Halk Düşmanı" ilan ederek tutuklanmalarına karar vermiştir. Görüldüğü gibi Ekim Devrimi'nin üzerinden bir aydan fazla zaman geçmiş olmasına karşın karşı-devrimciler, sosyalist devrimin demokratik yanılsamalarından yararlanarak her türlü araçla Sovyet iktidarına son vermek için faaliyetlerine devam etmektedir. Bu karşı-devrimci gösteri sonrasında, Rusya'nın güneyindeki kurulan karşı-devrimci Kaledin hükümetini destekleyen Kadet Partisi, 28 Kasım'da kapatılmıştır. Ilımlı Sosyalistler, Gorki dahil bu karara karşı çıkmış ve "demokrasi"ye aykırı bulmuştur (Rabinowitch, 2016, s. 90).

Fransız İhtilali'nin derslerini çok iyi bilen Bolşevik Partisi Ilımlı Sosyalistlerin de, sol-SR'lerin de naif eleştirilerini dikkate almayarak iktidarın işçi sınıfının elinden alınmasına izin vermemek için Paris'te uygulanan terörden daha fazlasına hazırdır (Rabinowitch, 2016, s. 91).

Sol-SR'ler hükümete katılır

Başta başkent Petrograd olmak üzere tüm Rusya'da karşı-devrimci kalkışmalar, komplolar, sabotajlar ve adi suç oranı artmaya başlamıştır. Bütün bunlarla mücadele etmek üzere 7 Aralık 1917'de Cercinski'nin başkanlığında VÇK (VÇeka) adıyla bir istihbarat ve güvenlik teşkilatı kurulur (Rabinowitch, 2016, s. 94).

Zaten tüm Rusya'da Sovyetlerdeki faaliyetlere katılmakta olan sol-SR'ler de, nihayet 9 Aralık'ta hükümete girerek sekiz Halk Komiserliği'ni üstlenir (Rabinowitch, 2016, s. 397). Sol-SR'lerin hükümete katılması ile Rusya'da sosyalizm kuruculuğunu bu iki parti üstlenmiş olur, sol-SR'ler sadece hükümete değil, 7 Ocak'ta VÇeka'ya da girerek yeni kurulan proleter devletin bütün kurumlarında yer alır (Rabinowitch, 2016, s. 100).

Ancak pek çok konuda Bolşevikler ve sol-SR'ler farklı düşünmektedir. Sol-SR'ler soyut bir "demokrasi" peşinde, karşı-devrimci unsurların faaliyetlerinin yasaklanmasına karşı çıkmaktadır (Rabinowitch, 2016, s. 96). Karşı-devrimci muhalefete karşı "Proletaryanın çöken bir sınıfın kökünü kazımasında, ahlâki olmayan hiçbir şey yoktur," diyen Trotski, Fransız İhtilali'nden çıkartılan derslerle sınıf düşmanlarına çıplak terör uygulamak gerektiğini savunmaktadır (Rabinowitch, 2016, s. 91). 16-17 Aralık'ta on beş ılımlı sosyalist ve sağ-SR lideri Avksentiyev tutuklansa da ertesi gün sol-SR'ler tutuklananları serbest bıraktırmıştır (Rabinowitch, 2016, s. 99). Karşı-devrimci kalkışmalar üzerine Rusya'da bütün burjuva basın-yayın organları kapatılınca, burjuva milliyetçisi Tatar gazeteleri de bundan nasibini almıştır (Zenkovsky, 2000, s. 166).

Ekim Devrimi'nin üzerinden iki ay geçmesine rağmen, aralık ayı sonunda, karşı-devrimcilerin yuvalandığı "Kurucu Meclis Savunma Birliği/KMSB" muhalefet çalışmalarına bütün hızıyla devam eder, kongreler, konferanslar düzenler, gazeteler yayımlar ve gösteriler yaparken amacı iktidarı Sovyetlerden Kurucu Meclis'e taşıyarak Bolşevik-sol SR devrimci hükümetine son vermektir (Rabinowitch, 2016, s. 104-106).

Bolşevik-sol SR cephesinde ise Askerî Devrimci Komite dağıtılmış ama yeni kurulan VÇeka henüz tam gelişmemiştir Petrograd'da durum o kadar kritiktir ki 31 Aralık'ta Lenin'in arabasına ateş açılmış, bunun üzerine Petrograd Sovyeti aynı gün 500 yoldaştan oluşan bir askerî birlik kurma kararı almıştır (Rabinowitch, 2016, s. 108).

Sovyet Rusya'da durum şöyledir: seçimlere eski listelerle giren ve seçimden güçlü çıkan sağ-SR'ler Kurucu Meclis'e; Bolşevik, sol-SR, Enternasyonalist Menşevikler, Anarşistler ve benzerleri ise Sovyetlere sahip çıkmaktadır (Rabinowitch, 2016, s. 111). 20 Aralık'ta artık toplanması kaçınılmaz hale gelen Kurucu Meclis'in 5 Ocak'ta toplanacağı ilan edilmiş, Kurucu Meclis'in toplanmasından önce 23-31 Aralık 1917'de (5-13 Ocak 1918) Sovyetlerin Üçüncü Kongresi toplanmıştır.

Kurucu Meclis açılıyor, kapanıyor

Tüm gücüyle Kurucu Meclis'in açılacağı gün yapılacak gösterilere hazırlanan karşı-devrimci "Kurucu Meclis Savunma Birliği", Kurucu Meclis'in açıldığı gün, 5 Ocak'ta Petrograd'ın dokuz noktasında toplanarak yürüyüşe geçmiştir. Protesto gösterileri şiddet içermeye başlayınca derhal bastırılmış, 21 kişi ölmüştür (Rabinowitch, 2016, s. 117, 120).

Bütün bu olaylara rağmen aynı gün, Kurucu Meclis toplanmış ve sağ-SR Çernov, Bolşeviklerin de desteklediği sol-SR Spiridonova'ya karşı büyük farkla (153'e 244) Meclis başkanı seçilmiştir (Carr, 1989, s. 116). Meclis Başkanı Çernov saatler süren bir konuşma yaparken, Sovyet Halk Komiserleri Kurulu, yani Sovyet hükümeti Sovnarkom, kendi delegelerini toplayıp Kurucu Meclis'e o gün son verilmesine karar vermiştir (Rabinowitch, 2016, s. 126).

Çernov'un uzun konuşmasına Bolşevik Buharin cevap vermiştir. Ancak sağ-SR'ler oy çokluğuna dayanarak Kurucu Meclis'te Devrim'in bütün kazanımlarını yok etmeye girişmiştir: Kurucu Meclis, ılımlı sosyalistlerin 146'ya karşı 237 oyuyla Sovyetleri tamamen devreden çıkaran bir teklifi kabul etmiştir. Bolşeviklerin sunduğu bildirge de 138'e karşı 237 oyla reddedilmiştir. Bu gelişmeler üzerine önce Bolşevikler, sonra sol-SR'ler Kurucu Meclis toplantısını terk etmiş, 7 Ocak'ta da Kurucu Meclis feshedilmiştir (Rabinowitch, 2016, s. 133-135; Carr, 1989, s. 117-118). Böylece Şubat ve Ekim Devrimleri'nin yerle bir edilmesinin aracı haline getirilmek istenen Kurucu Meclis, yok edilmiştir.

İşçi, Asker ve Köylü Vekilleri Sovyeti

11 Kasım'da o güne kadar İşçi Sovyeti, Asker Sovyeti ve Köylü Sovyeti olarak üç ayrı Sovyet halinde çalışan örgütler birleştirilmiş ve tek Sovyet haline gelmiştir: *İşçi, Asker ve Köylü Vekilleri Sovyetleri*. Bu üst organ emekçi sınıfların tüm ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde düzenlenmiş ve Kurucu Meclis'in

lağvedilmesinden sonra 10-18 Ocak 1918'de *Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi* adıyla açılmıştır.

Yeni devrimci Rusya'nın anayasal kurumlarını düzenlemek için Kurucu Meclis'e ihtiyaç yoktur, Kurucu Meclis'ten beklenen tüm işlevler Sovyet tarafından üstlenilmiştir (Carr, 1989, s. 119-121; Rabinowitch, 2016, s. 120). İşçiler, köylüler ve askerler için Kurucu Meclis artık olmazsa olmaz değildir. Çünkü işçiler işçi denetimi başta olmak üzere tüm taleplerini, askerler barışı, köylüler toprağı elde etmiştir.

Tüm Rusya Sovyet Kongresi'nde "Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin özgür uluslarının özgür birliği üzerinde bir Sovyet Ulusal Cumhuriyetleri Federasyonu'nun kurulduğu" ilan edilmiştir (Zenkovsky, 2000, s. 161).

1918 yılı gelip çatmıştır, yeni bir yıl, yeni umutlar... Ama karşı-devrimci güçler de bütün güçleri ile çalışmaktadır.

Don bölgesinde Novoçerkesk'te militarist otokratik bir diktatörlükten yana olan General Kornilov, Alekseyev, Kaledin, Denikin ittifak yaparak, İngiltere, Fransa kuvvetleri ile anlaşmaya varır (Rabinowitch, 2016, s. 73). Bu karşı-devrim hareketi karşısında binlerce Petrogradlı Bolşevik, Kızıl Muhafız, Baltık Donanması denizcisi Don'a gönderilir, ocak sonu şubat başında Beyaz Ordu yenilerek Kuban'a sürülür (Rabinowitch, 2016, s. 73). Ekim Devrimi'nin üzerinden iki ay geçmiştir, devrimci güçler ayakta ve umutludur.

Mehmet Emin Resulzade: "Hayır Efendiler! İslâm adında bir millet yoktur. İslâm dininde milletler vardır."
– Ilgar, 1990, s. 298

Milli mesele: Teoride ve pratikte

Bu çalışmada milli mesele hakkında teorik tartışmalara girmektense, 1917 ve sonrasında yaşanan olguları aktarmayı tercih ediyorum.

İlk günden itibaren egemen sınıfların azınlıkları ezme politikalarına karşı işçi sınıfı partileri tam tersi politikaları savunmuş, "milli mesele" işçi sınıfı partilerinin programlarında yerini almıştır. 1896 ve 1903'te toplanan İkinci Enternasyonal Kongreleri'nde milli meselenin çözümünün "Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı" (UKKTH) ilkesinden geçtiği kabul edilmiştir.

UKKTH'nin enine boyuna tartışıldığı Enternasyonal'in 1903 kongresinde, gayet net olarak "UKKTH=ayrılma hakkıdır" biçiminde formüle edilmiştir (Lenin, 1977, s. 94). Enternasyonal kararının bu kadar net olmasına rağmen Rosa Luxemburg, 1908'de o tarihte üçe bölünmüş olan Polonya için ayrılma hakkının gerici bir tutum olacağına ilişkin tezler ileri sürmüş, Polonya'nın özgül durumunu öne sürerek bu ilkeye karşı çıkmıştır.

1913'te yapılan Rus Marksistleri Konferansı, Enternasyonal'in 1896'da aldığı kararı onaylamıştır. Dolayısıyla UKKTH ilkesi, Lenin'in veya Bolşeviklerin kişisel/özgün görüşü değil, bütün dünya Sosyal Demokrat partilerini bağlayan Enternasyonal'de kabul edilmiş bir ilkedir.

Luxemburg Polonya ulusçuluğuna karşı geliştirdiği eleştiriyi daha sonra genel olarak "ulusal bağımsızlık" sloganına karşı bir tutum haline dönüştürmüş, 1908'de yazdığı "Ulusal Sorun ve Özerklik" adlı bir dizi makalede, kapitalist dünya ekonomisinin oluşmasının ulusal bağımsızlığın nesnel temelini ortadan kaldırdığını ileri sürerek "Mevcut devletleri ulusal birimler halin-

de ayırmayı ve daha küçük uluslarla olan ilişkilerini sınırlamayı içeren bir amaca yönelmek tarihsel olarak gerici bir çabadır," diyerek kapitalizme, emperyalizme karşı tüm ulusların proletaryasının ortak bir mücadele vermesi gerektiğini savunmuştur.

Lenin ve Bolşevik Partisi'nin çoğunluğu ise baştan itibaren farklı bir tutum benimsemiş, ulusların kendi kaderlerini tayin etme talebini, emperyalizme karşı mücadelenin bir parçası olarak desteklemiştir. Devrim en gelişmiş kapitalist ülkede gerçekleştiğinde iktidarı alan proletarya, o ülkenin sömürgelerine kendi kaderini tayin hakkını elbette hemen tanıyacaktı. Ayrıca emperyalist ülkelerin vatandaşı olan işçilerin, diğer ulusların ayrılma hakları da dahil olmak üzere, kendi kaderini tayin etme hakkını savunur bir konum kazanması, onların kafalarındaki şovenist ve sosyal milliyetçi fikirlerin yok edilmesi için temel bir önkoşuldu.

Lenin bu tutumu, sömürge ülkelerdeki yığınları emperyalizme karşı harekete geçirme stratejisinin bir unsuru olarak görüyordu. Ama Lenin de Rosa Luxemburg gibi, devrim en gelişmiş kapitalist devlette gerçekleşeceğine göre, son tahlilde "hem Avrupalı hem Asyalı halkları Avrupalı işçilerin zaferi"nin kurtaracağına inanıyordu.

Ekim Devrimi ile bu şablon paramparça oldu. Devrim Avrupa'da olacaktı, böylece gelişmiş kapitalist ülkelerde iktidara gelen proletarya sosyalizmi kuracak ve kendi sömürgelerinde yaşayan halkları uygarlığa kavuşturacaktı. Ama Ekim Devrimi ile, Alman ve İngiliz işçiler kendi kapitalistlerini alaşağı etmeden önce, görece geri kalmış Rusya'nın işçi sınıfı iktidarı almış ve İkinci Enternasyonal teorisyenlerinin şemaları boş çıkmıştı.

Lenin için, sömürgelerdeki kitleler, kapitalizme ve emperyalizme karşı mücadeleye kazanılması gereken bir güçtü. Milli mesele artık emperyalizme karşı mücadeleyle iç içe geçmişti, zaten kısa bir süre sonra Komintern'in İkinci Kongresi'ndeki tartışmalarda konuya "Ulusal Sorun ve Sömürgeler Sorunu" olarak değinilecekti.

Yine de Lenin, ulusların ayrılma hakkını "ilkesel" olarak kabul etmenin "kayıtsız şartsız ayrılmayı desteklemek" anlamına

gelmediğini, her somut koşulda farklı somut çözümler olabileceği rezervini de korumaktaydı (Lenin, 1977, s. 32-34).

Bolşevikler UKKTH ilkesi doğrultusunda ayrılma hakkını savunurken, Kadetlerin "kültürel" kaderini belirleme hakkını savunduğunun altı çizilmelidir. Tatarlar arasında ünitarist/kültürel muhtariyetçiliği savunanlar da zaten Kadet üyesi idiler.

Bolşeviklerin devlet kurmaya âdeta teşvik ettikleri milletler, zaten Şubat Devrimi ertesinde teker teker bağımsızlıklarını veya muhtariyetlerini ilan etmeye başlamış, Geçici Hükümet Polonya'dan Finlandiya'ya, Ukrayna'dan Türkistan'a onlarca ayrılma veya muhtariyet talebi ile karşı karşıya kalmıştır.

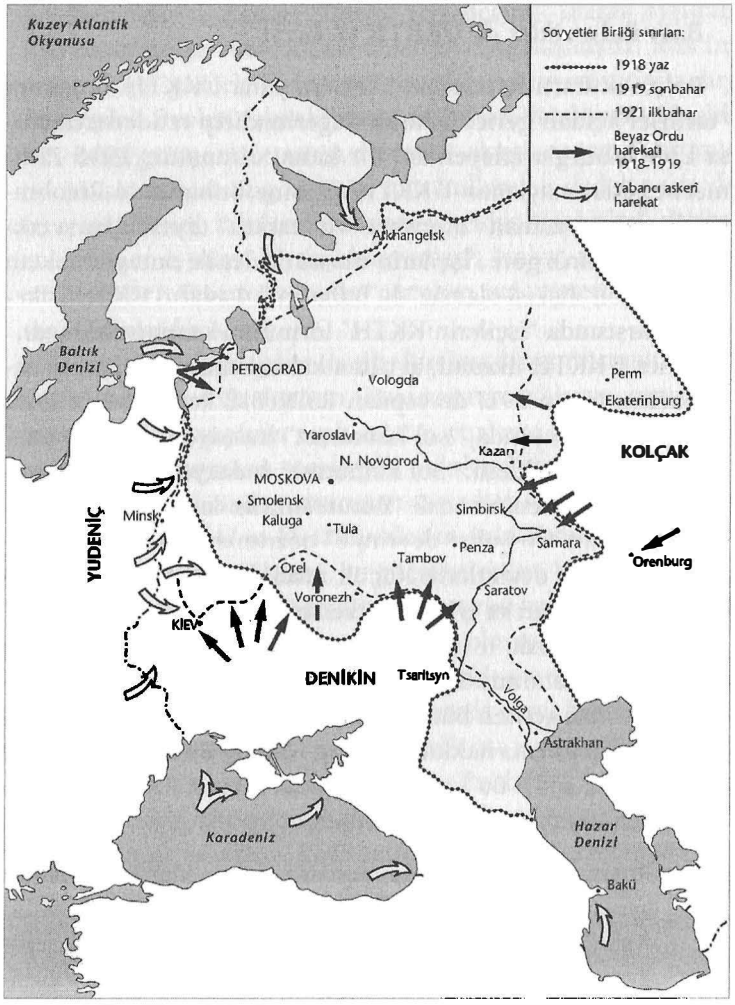
Bağımsızlık ilan eden devletler

Şubat Devrimi'nden sonra, önce Finlandiya ve Polonya, sonra Litvanya, Ukrayna, Letonya, Estonya, Kafkasya (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan), Türkistan, Başkurdistan bağımsız veya özerk devlet olmak üzere harekete geçmiştir. Almanya'nın işgal altında tuttuğu topraklarda da peş peşe bağımsız devletler ilan edilmiştir. 11 Aralık 1917'de Polonya, 12 Ocak 1918'de Litvanya, 22 Ocak 1918'de Ukrayna[34] ve Letonya, 24 Şubat 1918'de Estonya, Mayıs 1918'de Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan.

Bu devletlerin Rusya'dan koparak bağımsız devlet olmaları halinde Rusya'nın durumu ne olacaktır? Finlandiya'nın Rusya'dan kopması sonucunda Rusya kuzeyde Baltık kıyısına çıkamayacaktır. Ukrayna ve Transkafkasya'nın kopuşu ile güneyde Rusya'nın Karadeniz'le bağlantısı kopacaktır. İç Savaş'ın Hazar Denizi'ni de koparması ile durum iyice kötüleşir.

Bolşevikler bir yandan Almanya ve Osmanlı Devleti'nin ilerleyişi, diğer yandan İngiltere-Fransa-ABD-Japonya'nın işgal-

34 Ukraynalı Menşevikler Geçici Hükümet sırasında ayrılmaya karşı iken, Bolşevikler iktidarı alınca Rusya'dan ayrıldıklarını ilan etmiştir. Ukrayna'da Bolşevik düşmanlığı o derece yüksektir ki, Ukrayna'nın önce Almanlar, sonra İngilizler tarafından işgal edilmesine (bu süreçte yaşanan baskı, zulüm, aşağılanma ve hatta Ukrayna ve Kırım'ın ürettiği tahıl ve hayvan varlığının Almanya'ya götürülmesi sonucunda halkının açlıktan kırılmasına) bile razı olmuşlardır.

Sovyet Rusya'nın kuşatılması.

ci müdahalesi ile çok zor durumda kalmıştır. "Eşit haklı milletlerin eşit haklı kardeşçe ortaklığı"nı kurmayı umarken, Sovyet Rusya denizlere çıkışını, petrol ve diğer madenlere erişimini kaybetmiş, tahıl ambarı konumundaki bölgeler elinden gidince korkunç bir açlıkla yüz yüze kalmıştır.

Bazı Bolşevikler de UKKTH'ye karşı

Bolşevik Parti içinde 1915'ten bu yana UKKTH sloganını "tarihsel açıdan gerici" olarak değerlendirip reddederek Rosa Luxemburg'u izleyen sol bir kanat olmuştur. 1915 Zimmerwald'da onaylanan UKKTH ilkesine Buharin ve Preobrajenski daha o zaman "ütopyacı" ve "zararlı" diyerek karşı çıkmıştı. Buharin'e göre "İşçilerin ulusal devlet ile onu yıkmaktan başka hiçbir ilişkisi olamaz"dı. Buharin "ulusların KKTH" ilkesinin karşısında "İşçilerin KKTH" formülünü savunmaktaydı.

Lenin UKKTH ilkesini, ayrılma hakkının altını çize çize savunurken Nisan 1917'de yapılan RSDİ(B)P Petrograd ve Tüm Rusya Konferansı'nda, "sol komünist" fraksiyon, ulusların ayrılma hakkını reddetti. "Sol komünist" fraksiyon adına Piyatakov, milli meselenin ancak "Bütün sınırlar kaldırılsın!" sloganını esas alan "sosyalist devrimle" çözümlenebileceğini savunarak, "büyük devletlerin küçük milli devletlere bölünmesi" görüşünü reddetti ve UKKTH ilkesini "muhtevası boş bir söz" olarak nitelendirdi.

Konferans'ta ancak Lenin'in kararlı karşı çıkması ile "Rusya'yı meydana getiren bütün milletlerin kendi başlarına bağımsız bir devlet kurma hakkını tanıyan" önerge kabul edilir (Carr, 1989, s. 242-243). Bu konferansta milli mesele hakkındaki kabul edilen karar şunları içermektedir:

> Rusya'nın bir bölümünü meydana getiren uluslara serbestçe ayrılarak bağımsız devletler haline gelme hakkı tanınmalıdır. Ancak proletaryanın uluslara ayrılma hakkı tanımasıyla, çeşitli uluslardan işçiler arasındaki dayanışma güven altına alınabilir ve ulusları gerçekten demokratik çizgiler üzerinde bir araya getirmeye yardımcı olabilir (SBKP, 1970, s. 228).

Geri kalmış, yarı vahşi halklar

Rus Çarlığı yüzyıllar süren egemenliği sürecinde Rusları yücelten ve Rus olmayan halkları ötekileştiren politikalar izlemiş-

tir. Rusya'da yaşayanlar "Ruslar ve diğerleri" olarak ayrılmış, Rus olmayanlar "inorodets" denerek aşağılanmıştır. Rus İmparatorluğu gururla "istikrarın temeli ve dünyanın saygı duyduğu şanlı devlet" olarak kabul edilirken Müslüman Hanlıkları vahşi geleneklere sahip devletler olarak değerlendirilmiştir. Müslümanlar ve göçebeler için kullanılan ifadeler son derece aşağılayıcı, küçümseyici yani ırkçıdır: "Vahşiler", "vahşi, evcilleşmemiş atlar", "vahşi hayvanlar", "vahşi, asi ve sadakatsiz insanlar". En iyi ihtimalle "çocuksu, saf, yönetilmeye muhtaç" topluluklar.

Müslüman coğrafyasında da, Ruslara karşı düşmanlık vardır. Çünkü Rus Çarlığı'nın Orta Asya'ya saldırısı sonucunda bu coğrafyada yaşayan toplumların yüzlerce yıllık düzeni bozulmuştur. Rusya'nın sömürgesi olduktan sonra sadece 1906-1912 yılları arasında, yani topu topu beş senede yüz binlerce toprağa aç Rus ve Kazak yerleşimcinin Kazakistan, Ufa ve Orenburg'a yerleştirilmesi, bu göçmenlere en bereketli toprakların verilmesi, yani İç Rusya ve Sibirya'nın *kolonizasyonu* burada yaşayan halklara son vurucu darbe olmuştur.[35]

Rusya, Orta Asya'yı sömürgeleştirdikten sonra yeni şehirler kurmuş veya eski şehirlerin yanında yeni, büyük, modern Rus kentleri yükselmiştir. Yerel halk bu yeni yerleşimcilerin topraklarında ve evlerinde çalışmaya başlamış, yeni yerleşimcilerden dikiş tutturamayanlar kentlerde memnuniyetsiz yoksul tabakalar yaratmış, yeni yerleşimcilerle Rus olmayan yerli halk arasında küçümseme, aşağılama, nefret, düşmanlık yer etmiş, yerli halklar kendi topraklarında çok kısa bir zaman içinde ikinci sınıf azınlık muamelesi görmeye başlamıştır. Merkezden gönderilen valiler yerli halkın ayaklanmalarını şiddet ve terörle ezmekte hiç tereddüt etmemiştir.

---

35 Kolonizasyon konusunda bazı kaynaklar: Alexandr Etkind, *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*, Polity, Cambridge, 2011; Michael Khodarkovsky, *Russia'a Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*, Indiana University Press, Bloomington, Indiana, 2002; Nicholas Breyfogle, Abby Schrader ve Willard Sunderland (ed.), *Peopling the Russian Periphery: Borderland Colonization in Eurasian History*, Routledge, Londra ve New York, 2007.

Dolayısıyla halklar arasında oluşmuş düşmanlıkların son bulması ve ezilen ulusların ezen ulus proletaryasına güvenebilmesi için UKKTH ilkesini benimsemek tek çözümdür. Ezen ulus olan Rus proletaryasına da sinmiş olan Rus olmayanlara yönelik düşmanlığı gidermek için azami çaba göstermek gerekirken, Bolşevik Partisi'nin en üst düzey yöneticileri arasında bile ütopik eşitlik iddialarıyla UKKTH ilkesinin inkâr edilmesi, milli meselenin çözümündeki sorunlardan sadece biridir.

Rusları "uygar ulus", göçebe ve yarı göçebe halkları "barbarlar" olarak görenlerden biri de Buharin'dir. Bolşevikler arasında, sadece Merkez Komitesi üyeleri arasında değil, Kazan, Ufa, Orenburg gibi yerlerde de hem Müslüman olmayan, hem de bazı Müslüman komünistler arasında bu tez taraftar bulmuş ve milli meselenin çözümünde zehirleyici bir etki yapmıştır. Sol-SR'lerin de UKKTH ilkesini benimsemediğini not etmeden geçmeyelim.

Komünist Müslümanların hayalleri

Müslüman komünistlerse Ekim Devrimi'nden sonra liderleri Mollanur Vahidof'un çağrısıya bir cennet kurmaya soyunmuştur. Mollanur Vahidof'un kelimeleri ile:

> İşçi ve Emekçi Müslümanlar!
> Gerçek, sevgi ve güzellik ülkesine giden yol zor ve çetindir. ...
> Bilimin ve sanatın altın muzaffer bayrağı altında, gençlerinin gücüyle, dürüstlüğünü, yaşlıların bilgeliği ile birleştir. Biz senin mükemmel ve namuslu kızlarınla asil ve cesur oğullarının dünya tarihinin efsanevi kahramanlık sayfalarına yeni bölümler ekleyeceğine inanıyoruz (Adıgüzel, 2006, s. 105).

Yerli Bolşeviklerin Müslüman Bolşeviklerle ilişkileri

Ekim Devrimi gerçekleştiği andan itibaren Kazan, Ufa, Samara gibi yerlerde komünist Rusların komünist Müslümanlara mesafeli davrandığı, hatta onları dışladığı bir gerçektir. An-

ti-Sovyetik, anti-Bolşevik Batılı yazarlar döne döne bunun altını çizmiştir. Sovyet tarihçileri, örneğin M. Abdullin (Adıgüzel, 2006, s. 313), bu durumu inkâr eden makaleler kaleme almış olsa da gerek Mollanur Vahidof, gerekse Sultan Galiyef her vesile ile bazı yerli Rus Bolşeviklerinin düşmanca davranışlarına yönelik eleştirilerine konuşmalarında ve makalelerinde yer vermiştir. İlerleyen sayfalarda bunların örnekleri verilecektir.

Pratik gelip çatar

Şubat Devrimi sonrasında Rusya'da milli meselenin çözümü için Bolşeviklerin ileri sürdüklerinin dışındaki tüm yaklaşımlar yetersiz kalmıştır. Rus şovenistlerinin "Tek ve Bölünmez Rusya" tezine karşı Bolşeviklerin ileri sürdüğü "Federatif Rusya" tezi, milliyetler hapishanesi olan Rusya'nın ezilen uluslarının gönlünü kazanmıştır.

Bolşevik iktidar Ekim Devrimi'nden bir hafta sonra 2-15 Kasım 1917'de *Rusya Halklarının Hakları Beyannamesi*'ni yayımlamıştır (Carr, 1989, s. 105). Bu beyannamede Bolşevikler, milletler arasında olması gereken gönüllü ve güven verici bir birliğin ilkelerini ortaya koymuş ve bu doğrultuda kararnameler hazırlamayı vaat etmiştir.

Bu beyannamede işçi, asker ve köylülerin baskı ve zulümden kurtarıldığı, "geriye baskı ve zulüm çekmeye devam eden ulusal toplulukların kaldığı" söyleniyordu. Lenin ve Stalin'in imzaladığı beyannameye göre, Halk Komiserleri Kurulu Sovnarkom'a bağlı olarak "Milli İşler Halk Komiserliği" kurulur kurulmaz [bu ilkelere] uygun somut kararlar alınacak ve Sovnarkom bundan sonra şu ilkelere dayanarak faaliyette bulunacaktı (Lenin, 1979, s. 293-295):

1. Rusya'daki ulusal toplulukların eşitliği ve egemenliği;
2. Rusya'daki ulusal toplulukların ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı dahil, KKTH'ye sahip olmaları;
3. Ulusal ve ulusal-dinsel her türlü ayrıcalık ve sınırların kaldırılması;

4. Rusya'nın sınırları içinde yaşayan ulusal azınlıkların ve etnografik grupların özgürce gelişmesi.

İkinci olarak, bu beyannameden iki hafta sonra 20 Kasım-3 Aralık 1917'de yayımlanan ve yukarıda detaylı bir şekilde incelenen *Rusya'nın ve Şarkın Tüm Emekçi Müslümanlarına* yönelik beyanname, özel olarak Müslüman azınlıklar için yayımlanmış bir çağrıydı. Bu beyannamede Bolşevikler, iktidarı almalarından yirmi beş gün sonra Rusya'nın ve Şark'ın Tüm Müslüman Emekçilerini işçi-köylü-asker iktidarına destek olmaya ve kendi haklarını savunmaya çağırıyordu. Bu çağrı âdeta bir rica, bir yalvarıştır.

Sosyalist iktidar üçüncü olarak 12 Ocak 1918'de *Rusya Emekçi ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi*'ni yayımlamıştı (Devletşin, 1981, s. 252). "Rusya Emekçi ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi" 10-18 Ocak 1918 tarihleri arasında toplanan İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyeti'nin Üçüncü Tüm Rusya Kongresi'nde onaylanmıştı (Stalin, 1990, s. 366). Stalin burada yaptığı değerlendirmede şunları savunmaktaydı:

> Çarlık hükümeti ulusal sorunları demir yumrukla ele almaya çalışıyordu. Kenar bölgelerdeki halklar üzerinde zorla Ruslaştırma politikası yürütülüyordu; bu uygulamanın yöntemleri anadilin yasaklanması, pogromlar ve diğer baskılardı. Kerenski hükümeti bu ulusal baskıları kaldırdı, ama sorunu çözemedi. ... Ancak ve yalnız Sovyet iktidarı Rusya'dan *tamamen ayrılma da dahil olmak üzere* UKKTH'yi açıkça ilan etti. Yeni devlet iktidarı bu açıdan bazı ulusların içindeki ulusal gruplardan daha radikaldi (Stalin, 1990, s. 40-41).

Böylece Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin özgür uluslarının özgür birliği üzerinde bir "Sovyet Ulusal Cumhuriyetleri Federasyonu kurulduğu" ilan edildi. RSFSC Anayasası'nda "Rusya'daki bütün milletlerin, *federal* hükümete ve diğer federal Sovyet kurumlarına katılıp katılamayacaklarına ve hangi esasa göre katılacaklarına serbestçe karar vermek hakkına" sahip oldukları belirtildi.

"Rusya Emekçi ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi", İdil-Ural Devleti'nin ilan edilmesinden birkaç gün sonra yayımlandı. Sovyet iktidarı ile hiçbir ilişki kurmaya girişmeyen İdil-Uralcıların bu tutumunu anlamak gerçekten zordur. Ama Sovyet Devleti milli meselenin çözümü yolunda çaba sarf etmeye devam etmekteydi: Bildirinin yayımlanmasından bir hafta sonra Milli İşler Halk Komiserliği'ne bağlı olarak *Müslüman İşleri Komiserliği/Muskom* kuruldu.

Tüm Rusya'da yaşayan milletlerin hakları İhtilal'in bütün kudreti ve onun organı olan İşçi, Asker ve Köylü Mümessillerinin Sovyetleri tarafından korunmaktadır.

– Rusya'nın ve Şarkın tüm Emekçi Müslümanlarına

Narkomnats/Milli İşler Komiserliği ve Muskom

Ekim Devrimi'nden iki gün sonra on beş Bolşevik Halk Komiseri/Bakanı'ndan oluşan yeni hükümet, kısa adıyla *Sovnarkom* kuruldu. Dünyada ilk kez kurulan işçi-köylü-asker hükümetinin on beş komiserliğinden biri, başında Stalin'in olduğu *Narkomnats/Milli İşler Komiserliği*'ydi. Milli meselenin çözümü için dünyada ilk kez bir bakanlık kuruldu. Stalin Ekim Devrimi'nden kısa bir süre önce, 13 Ağustos'ta, Bolşevik Partisi'nin milli mesele konusunda bir komite kurabileceğinden söz etmişti. Narkomnats'ın politikası şöyle açıklandı (Blank, 1994, s. 5):

> Narkomnats'ın politikası: Rusya'daki bütün uluslara eşitlik, egemenlik, Kendi Kaderini Tayin Hakkı/KKTH veya Sovyet devletine kendi arzuları ile katılma hakkı, etnik veya kökene bağlı üstünlükleri yok etme ve azınlıkların kendilerini geliştirmesi ve politik katılımlarını sağlamaktır (Blank, 1994, s. 11; Carr, 1989, s. 263).

Narkomnats'a bağlı altı milli komiserlik kuruldu: 1. Polcom (Polonya komitesi), 2. Litkom (Litvanya Komiserliği), 3. Erkom (Ermeni Komiserliği), 4. Yahudi komiserliği, 5. Belnatskom (Beyaz Rusya ve Letonya Komiserliği), 6. Muskom (Müslüman Komiserliği). Birkaç ay sonra, Mayıs 1918'de Ukrayna ve Estonya komiserlikleri de kurulacaktır (Devlet, 1998, s. 256; Carr, 1989, s. 255).

Narkomnats'ın Komiseri/Bakanı/Başkanı Stalin, Başkan Yardımcısı ise Polonyalı Stanislav Pestkovski'dir (Blank, 1994, s. 12). Stalin ve Pestkovski yirmi ay birlikte çalışmıştır (Yemelyanov, 2014, s. 312). İç savaşın ve açlığın Bolşeviklerin iktidarı-

nı tehdit ettiği günlerde, 1918 Ekim ayına kadar Komiserlik'le Pestkovski, Stalin'den daha fazla meşgul olmuştur. Çünkü Stalin iç savaş dolayısıyla başkent Pedrograd'dan ayrılarak Don havzasında görev almıştır.

İç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri Komiserliği/Muskom

Stalin'in Narkomnats/Milli İşler Komiserliği'ne bağlı olarak kurulacak olan "İç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri Komiserliği/Muskom"un başına, Milli Şura'nın lideri Oset Menşevik olan Ahmetbey Tsalikov'un geçmesi, hatta daha ileri giden yorumlarda Milli Şura'nın Muskom'la birleşmesi doğrultusunda bir teklif yaptığı yukarıda anlatılmıştı.

Milli Şura varlığını korurken, hükümetin bir kurumu olan Muskom/Müslüman İşleri Komiserliği'nin başına Tsalikov'un geçmesini teklif etmek,[36] sınıf farklarına bakmaksızın bir bütün olarak Müslümanlara ittifak teklifi anlamına gelmekteydi. Blank'a göre Stalin, Müslüman elitlerle çalışmak istiyordu (Blank, 1994, s. 24). Bolşevikler Müslümanlara yönelik olarak yayımlanan "Rusya'nın ve Şarkın Tüm Emekçi Müslümanlarına!" başlıklı beyannamede şöyle seslenmiyorlar mıydı?

> Müslümanlar, kendi memleketinize kendiniz sahip olmalısınız. Kendi hayat ve maişetinizi kendi arzu ve bünyenize göre tanzim ediniz. Sizin buna hakkınız vardır; çünkü sizin mukadderatınız, kendi elinizdedir.
>
> Arkadaşlar, Kardeşler!
>
> Dürüst ve demokratik barışa doğru sert ve azimli adımlarla yürüyelim.
>
> Biz, bayraklarımızla bütün dünyanın mazlum milletlerine hürriyet götürüyoruz.
>
> Rusya Müslümanları!
>
> Şark Müslümanları!

36 2 Aralık 1917 tarihli *Pravda* gazetesinde ise teklifin Tsalikov'dan geldiği yazıyormuş (ABC, 1981, s. 69, 235).

Sulh ve dünyanın yenilenmesine götürecek olan bu yolda biz sizden duygudaşlık ve *yardım bekliyoruz* (Kurat, 1990, s. 649-652).

Anlaşılan o ki, Sovnarkom, İç Rusya ve Sibirya Müslümanları ile ilişki kurmak için yollar aramaktadır. Bu teklif Bolşevik olmayan, hatta sosyalist bile olmayan Müslüman unsurları kucaklamak amacı ile yapılmış olsa gerek. Anlaşılmaktadır ki İç Rusya, yani Tatar ve Başkurt coğrafyasını temsil eden bir Müslüman aktör aranmaktadır. Çünkü bu teklif, Ahmetbey Tsalikov reddettikten sonra, örneğin kısa bir süre sonra Himmet/Azeri Komünist Partisi'ni kuracak olan Bolşevik Neriman Nerimanof'a götürülmemiştir.

Bence Ahmetbey Tsalikov'un Muskom'un başına geçmesine yönelik teklifi kabul etmesine karşı çıkan Milli Şura çok büyük bir hata yapmıştır. Aynı hatayı daha sonra Z. Validov da yapacaktır.

Bu çalışmayı yaparken gördüm ki, Şubat 1917 Devrimi'nden itibaren Kadet'ten Bolşeviklere kadar Rusya'nın bütün partilerinin, Sovyet'in ve Geçici Hükümet'in merkez kurullarında farklı milletlere ve dinlere mensup az veya çok üye bulunmaktadır: Yahudi, Leh, Litvanyalı, Gürcü, Ukraynalı vb. Ama bu partilerin ve Sovyetlerin Merkez Komite'si düzeyinde bir tek Müslüman üye bile olmamıştır. Müslüman siyasetçiler tüm Rusya'nın merkezî iktidar organlarında yer alamamıştır.

"Sovyet Politik Elitleri 1917-1922" adlı makalesinde Rigby, bu durumu onaylamaktadır. Rigby'e göre Bolşevik Partisi'nin 1905'te 8.400; 1917 başında 23.600 üyesi bulunmaktadır (Rigby, 1971, s. 418) ama, Bolşevik Parti'nin Altıncı ve Sekizinci Kongreleri'nde Türk-Tatar delege bile yoktur. 1920'de yapılan Onuncu Kongre'de 1, 1921 de yapılan On Birinci Kongre'de ise sadece 4 Müslüman delege bulunmaktadır (Rigby, 1971, s. 425).

Komünist Müslüman siyasi aktörler ancak yerel çapta ve Müslümanları kapsayan örgütlerde yönetici konumuna yükselebilmiştir. Örneğin Neriman Nerimanov Bakü'de, Molla-

nur Vahidof ve Sultan Galiyef Kazan'da, Turar Rıskulov Taşkent'te... Pertograd'da, Moskova'da liderleşen Müslüman olmaması yoruma açıktır.

Muskom/Müslüman İşleri Komiserliği

5 Ocak 1918 tarihinde toplanan Kurucu Meclis'le ilgili gelişmeler yukarıda anlatılmıştı. Şimdi bir başka yanına bakalım. İdil-Ural Milli Şurası 6 Ocak, III. Başkurt Kurultayı 4 Ocak 1918 tarihinde bitmiştir. Kurucu Meclis Petrograd'da tam da bu tarihlerde toplanacaktır. Dolayısıyla Müslüman delegelerin bazıları kendi toplantıları bitmeden, bazıları biter bitmez Kazan'dan, Ufa'dan, Orenburg'dan Petrograd'a doğru yola çıkmıştır.

Ancak Kurucu Meclis'e seçilen bazı Başkurt delegeleri, örneğin Z. Validov, Petrograd'a giderek Kurucu Meclis toplantısına katılmayı reddetmiştir (Togan, 1999, s. 157) ama Milli Şura'ya ve Başkurt Kongresi'ne katılanlardan Kurucu Meclis'in toplantısına katılmak üzere Petrograd'a gidenler arasında önemli siyasi aktörler de vardır: Müslüman Sosyalist Komitesi'nin başkanı Tatar Mollanur Vahidof, Başkurt Milli Şurası'ndan Şerif Manatof ve Müslüman sol-SR'lerin lideri Başkurt Alimcan İbrahimof gibi.

Malum, doğa ve toplum boşluk kaldırmaz. Milli Şura ve Ahmetbey Tsalikov, Müslüman İşleri Komiserliği/Muskom'un başına geçme teklifini reddedince, teklif Kurucu Meclis'e katılmak üzere Moskova'ya giden Mollanur Vahidof, Şerif Manatof ve Alimcan İbrahimof'a götürülmüştür. Lenin'in 7 Ocak'ta yaptığı görüşme resmî kayıtlara şöyle geçmiştir: "Lenin, MSK başkanı Vahidof ve Başkurt Bölgesi Sovyeti[37] Başkanı Şerif Manatof'la görüşmüştür." Yine resmî kayıtlarda şu notlar bulunmaktadır:

> Lenin, Vahidof ve Manatof'dan Tatar ve Başkurtlar arasındaki milli hareketin ve Kurucu Meclis'teki Müslüman delegelerin durumu hakkında bilgi edinmektedir. Müslüman delegele-

37 Başkurtlar, Başkurt Ülkesi veya Başkurt Şurası demektedir.

ri arasında Sovyet iktidarından yana olanların Müslüman İşleri Komiserliği'ni kurma sorumluluğunu üstlenmeleri ve Sovyet Rusya'sının Müslüman halkına ilişkin kararnamelerin taslaklarını hazırlamaları için tavsiyelerde bulunmaktadır (Adıgüzel, 2006, s. 72).

Sadece Lenin değil, Stalin de Moskova'da Mollanur Vahidof ve Şerif Manatof'la görüşmüştür. Bu görüşmeden on gün sonra 17 Ocak 1918 tarihinde Narkomnats'a bağlı *İç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri Halk Komiserliği-Muskom* kurulmuştur (Adıgüzel, 2006, s. 67). Milli Şura'nın kasım ayı sonunda reddetmesi sonucunda Muskom, Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesine katkıda bulunan Müslüman devrimciler önderliğinde oluşturulmuştur.

Muskom, Müslüman Millet Meclisi'nin 11 Ocak 1918'de Ufa'da İdil-Ural Devleti'ni ilan etmesinden bir hafta sonra kurulmuştur:

> İç Rusya Bölgesi Müslümanlarının işlerine bakması amacıyla, Narkomnats kapsamında faaliyette bulunacak bir *Müslüman İşleri Halk Komiserliği* kurulmasına karar verilmiştir.
>
> Müslüman İşleri Halk Komiseri olarak Kazan İli Kurucu Meclis eski üyesi *Mollanur Vahidof* atanmıştır. Çalışma arkadaşları olarak Kurucu Meclis eski üyeleri Ufa ilinden *Alimcan İbrahimof* ve Orenburg ilinden *Şerif Manatof* belirlenmiştir (Adıgüzel, 2006, s. 73).

Muskom'u kuranlar son derece önemli bağlantıları olan siyasi aktörlerdir. Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi/MSK Başkanı Mollanur Vahidof'un Muskom'un başkanlığını kabul etmesi ile zaten ilk günden bu yana Bolşeviklerle Sosyalist Müslümanlar arasında var olan ittifak, bir üst boyuta yükselmiştir. Bolşevikler en önemli Tatar kenti olan Kazan'ın sosyalist Müslümanlarının tartışılmaz liderini, sosyalizmin inşası için görevlendirmiştir.

Sol-SR Alimcan İbrahimof Millet Meclisi üyesi bir Başkurt'tur. A. İbrahimof'un Müslümanların "Millet Meclisi'nin onaylama-

dığı bir yapıda görev alması, Tatar birliğindeki en ciddi çatlağı işaret etmektedir" (Rorlich, 2000, s. 270). Başkurtlar ayrı devlet kurmuşken önemli bir Başkurt liderin Sovyet Devleti ile çalışması Başkurtlar arasındaki ayrışmayı da göstermektedir.

Şerif Manatof ise Z. Validov'la birlikte Başkurt devletini kuranlardan biridir. Manatof'un Muskom'da görev alarak Validov'dan kopması sadece Başkurt hareketinin değil, Orenburg'daki Beyazların da gücünü zayıflatmıştır. Yukarıda sözü edilen Validov-Manatof sürtüşmesinin taşları bu süreçlerde döşenmiş olmalı.

Muskom'a çalışma ofisi olarak Astoriya Oteli'nde odalar ve bir salon tahsis edilmiştir (Adıgüzel, 2006, s. 73). Sultan Galiyef Muskom'un kuruluşu hakkında bir yıl sonra yaptığı bir değerlendirmede şu tahlilleri yapmıştır:

> Muskom Sovyet Rusya'nın en zor zamanında kurulmuştu, kurulduğunda bir yanda Alman saldırganlar, öbür yanda Menşevik ve sağ-SR'lerin önderlik ettiği milliyetçi ayrılıkçılar (Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna), en saf milliyetçiler (Türkistan'da Şurayı İslâm, Azerbaycan'da Müsavatcılar, Tatar Milli Mecliscilер, Başkurt Kurultaycıları) varken Rusya'nın kurtuluş savaşına en ateşli şekilde katıldı (Erdem, 2006, s. 360).

Muskom'a bağlı olarak on iki etnik şube ve daha küçük milletler için on sekiz komiserlik ya da alt şube kurulmuştur: Tatar-Başkurt, Çuvaş, Kafkasya Dağlıları, Transkafkasya Müslümanları (Azeriler), Kırgız, Mari, Vot, Zıryan, Kalmuk, Volga Almanları, Mordovitsler, Estonya, Çekoslovak, Güney Slav Müslümanları vb. (Carr, 1989, s. 256). Bunlar yeni kurulan işçi-köylü devletinin en küçük etnik topluluğun bile varlığını kabul ettiği, hiçbirine haksızlık yapılmaması için komiserlikler, şubeler ve alt şubeler kurduğunun göstergesidir.

İdil-Ural Müslüman komünistlerinin tartışmasız en parlak, karizmatik lideri Mollanur Vahidof, şimdi Sovyet hükümeti ile birlikte İç Rusya Müslümanlarının sosyalizmi kurması yolculuğunda en önde yürüyecektir. Vahidof'u tanıyan ve onunla çalışan pek çok yoldaşı gibi Sultan Galiyef de Mollanur Vahidof'un

Müslüman komünistlerin tartışmasız lideri olduğunu belirtmektedir: "Hem devrimci enerjiyi, kararlılığı, zihin açıklığını ve nadir görülen hatiplik yeteneğini ustalıkla kendinde birleştirmişti" (Erdem, 2006, s. 363).

Muskom Rusya, Türkistan, Kırgızistan (Kazakistan), Kafkasya, Kırım, Volga çevresi ve Ural Müslümanlarının proleter ve yarı proleter ögelerinin birleştirilmesi amacıyla kurulduysa da Kafkasya, Türkistan, Kırgızistan ve diğer bölgeler Rusya'dan ayrıldığından Muskom sadece İç Rusya Müslümanları arasında, Volga çevresi ve Urallar'da faaliyet göstermiştir (Erdem, 2006, s. 244). Muskom'un amacı "Rusya'nın Müslüman proleter ve yarı proleter ögelerini birleştirmek, ayrıca Türkiye, İran vb. Müslüman nüfusların devrimcileşmelerine yardımcı olmak"tır (Erdem, 2006, s. 244).

İdil-Ural Devleti'nin ilanından on gün sonra Muskom'un kurulmasıyla İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarına yönelik olarak artık iki farklı kurum bulunmaktadır. Bazı yazarların altını çizdiği gibi "Muskom'la Tatar ulusal cephesi bölünmüştür" (ABC, 1981, s. 69); "Muskom Tatar birliğini çatlatmıştır" (Rorlich, 2000, s. 270; Zenkovsky, 2000, s. 157).

İdil-Ural Devleti'ni kuran Milli İdare üyeleri, Muskom liderliği kendilerine teklif edildiğinde reddedenler, Muskom'u "seçim yapmadan iktidara el koyan yasadışı bir örgüt" ilan ederek "Rus hükümetinin temsilcisi" olarak nitelendirmiştir.

MSK'yi kuranlar ne zaman Bolşevik Partisi'ne üye oldu?

Şubat Devrimi patlak verdiğinde 1905'ten bu yana Ceditçi, Sosyal Demokrat Parti'nin çeşitli fraksiyonlarına veya sol-SR'lere yakın olan, ama hiçbiri Bolşevik Parti üyesi olmayan Mollanur Vahidof, Sultan Galiyef, Mustafa Suphi, Alimcan İbrahimof ve benzerlerinin politik gelişmelerinin ne yöne doğru olduğu merak edilen bir durumdur. Önceden söyleyelim, hepsi Bolşevik Partisi, yani Kongre'de yeni aldığı adıyla Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi üyesi olmuştur. Ancak ne zaman üye

olduklarına ilişkin rivayet muhtelif. Bazı yazarlar Ekim Devrimi'nden hemen sonra üye olduklarını yazmıştır (ABC, 1981, s. 66). Devletşin "Galiyef Kasım, Mollanur Vahidof Aralık ayında partiye üye oldu," demektedir. Partisiz olanlar daha erken RK(B)P'e üye olurken, sol-SR'ler Temmuz 1918'de, sol-SR kalkışması sonrasında üye olmuştur.

Bu nedenle çalışmanın bundan sonrasında Muslüman Bolşevikler değil, Müslüman komünistler kavramını kullanacağım. Ancak "Müslüman" demeye devam edeceğim. Çünkü Müslüman kavramı Tatar, Başkurt, Mari, Çuvaş ve benzerlerinin hepsini kapsamaktadır. Bir diğer gerekçem de Komünist Parti Merkez Komitesi ve Sovyet Devleti'nin, bu kavramı 1919 Kasım ayına kadar kullanmasıdır.

Muskom'un önemi

Devrim sonrasında, tıpkı öncesinde olduğu gibi Ruslar daha ziyade şehirlerde yaşadığı için yönetici pozisyonlara ulaşmakta göçebe ve yarı göçebe toplumlardan daha fazla avantaja sahipti (Badcock, 2007, s. 369-418). Müslüman nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal alanda, hatta göçebe olarak yaşadığını, Müslümanlar arasında şehirleşmenin son derece düşük olduğunu belirtmek lazım. Kazan eyaletinde büyük çoğunluğu *kent dışında, kırsalda* yaşayan; dil, din ve alfabeleri Ruslardan farklı olan Tatar, Başkurt, Mari ve Çuvaşlara Petrograd'dan gelen devrim haberleri geç ulaşmış ve neler olup bittiğini, Devrim'i yorumlamakta da güçlük çekmişlerdi.

Şubat Devrimi sonrasında Kazan'da kurulan yeni Geçici Hükümet de, İşçi ve Asker Sovyeti de yerli Müslüman topluluklarla iletişim kurabilmek için gereken çabayı göstermedi. Devrim sonrasında Tatarca, Başkurtça, Çuvaşça gibi yerli dilleri bilen elemanlar isdihdam edilmedi. Rus olmayan toplulukların çoğunlukta bulundukları yerlerde bile yerli halktan elemanlar çalıştırılmadı. Pek çok örgütlenme kent merkezli olduğu için ve kentlerde de çoğunluk Ruslarda olduğu için Müslümanlar Sovyet'te bile etkili pozisyonlar alamadı.

Seçimlere katılım Rus olmayan/İnorodtsi "göçebe yabancılar" açısından hiç de verimli olmadı. Müslüman toprak sahibi soyluların direnişi, göçebelere ulaşamama, dil engeli ve mevsimsel göç nedeniye Müslüman kitlelerin büyük çoğunluğu Şubat ve Ekim Devrimi'yle neler olup bittiğini anlamadı. Çünkü Rus olmayanların dillerinde resmî kampanya materyalleri üretilmemesi, yalnızca Rusça basılmış materyallerin olması Müslümanların gelişmeleri kavramasını geciktirdi (Badcock, 2007, s. 369-418). Bırakın Rusça bilmeyi, kendi anadilinde bile okuma yazma oranının düşüklüğü nedeniyle büyük kitleler kendi dillerinde yayın yapan gazeteleri bile okuyamamaktaydı.

Müslüman kitlelerin büyük çoğunluğu seçimlere alaka göstermedi. Müslümanların yoğun yaşadığı bölgelerde yapılan seçimlerde Müslüman oyları neredeyse sıfır düzeyinde kaldı. Kendisi oy kullanmaya gitse bile muhafazakâr Müslüman erkekler eşlerinin seçime katılmasına, kadınların adlarının bile seçmen listesine konulmasına şiddetle karşı çıktı. Müslüman ve Müslüman olmayanların birlikte oy kullandığı seçim sandıklarına kadınları göndermek istemediler. Bu nedenle seçimi boykot edenler bile oldu.

Ekim Devrimi sonrasında da Tatar ve Başkurt Müslümanlarının etkisinin Sovyet'e neden yansıyamadığını anlayabiliriz. Ancak Müslümanların seçimlerde görünmemeleri onların fizikî olarak yok oldukları anlamına gelmiyor, Tatar ve Başkurtların nüfusları oranında tüm yönetim organlarında temsil edilmeleri gerekiyordu. Bu nedenle MSK ve Muskom, Sovyet Rusya'nın sosyalizmi inşa aşamasında son derece önemli bir misyon üstlenmişti.

Muskom'un Müslüman kitlelere ulaşmak için Ocak-Kasım 1918 tarihleri arasında Tatar, Kırgız ve Türkçe dillerinde yayımlamaya başladığı gazeteler 4 milyon nüsha basıldı. Ayrıca 230 bin broşür, bildiri, çağrı dağıtıldı.

MSK'nin organı olan *Kızıl Bayrak* artık Moskova'da yayımlanmaya başladı. Ayrıca 50 bin basılan *Çulpan* (*Sabah Yıldızı*), *Kızıl Armiya* (*Kızıl Ordu*), *Eşce* (*İşçi*); Kazan'da *Eş* (*İş*), Ufa'da

Küreş/ كۆرەش (*Mücadele*), Astragan'da *Tartış*/ طارطاش (*Savaş*) adlarıyla çeşitli gazeteler yayımlandı (ABC, 1981, s. 93).[38]

Politik bir merkez olarak Muskom

1917 Nisan ayında kurulan Müslüman Sosyalist Komitesi'nin kadroları, Muskom aracılığı ile Sovyet Devleti'nin desteğini sağlamış olarak sosyalizmin inşası doğrultusunda çalışmaya başladı. Muskom, emekçi Müslümanları sosyalist devrim saflarına katmak için faaliyete geçti. Ama tıpkı bir sene önceki gibi Kazan'da hem Müslüman olmayan ve Rus kökenli komünistler, hem de burjuva-aristokrat Müslümanlar Muskom'dan uzak duruyordu.

Muskom politik bir merkez olmuş, on üç bölümle kurulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: eğitim, çalışma/emek, sanayi, basın, maliye, adalet, uluslararası propaganda, askerî işler; Başkurdistan, Kırım, Türkistan, Kırgızistan.

Muskom kısa bir süre içinde Rusya'nın her tarafında yirmi altı şube kurmuş (ABC, 1981, s. 89), eyaletlerde merkeze bağlı olarak Gub-Muskom, kantonlarda Uyezd-Muskomlar kurulmuştur. Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde "Bölge, Kanton, Kent" komiserlikleri kurulmuştur (ABC, 1981, s. 239, dn. 41). Müslümanların dağınık olarak yaşadıkları yerlerde ise yerel Sovyetlerle işbirliği yapılmış, Kazan, Moskova, Ufa, Orenburg, Viyatka, Yekaterinburg, Simbirsk, Perm, Astrahan'da ve bu kentlerin kazalarında mahalli Muskomlar kurulmuştur (Devletşin, 1981, s. 218).

Kısa bir süre sonra Sovnarkom, Muskom'la yetinmeyip ona bağlı Müslüman Merkez Askerî Komitesi'ni kurmuştur. Böylece Müslüman Askerler, Askerî İşler Halk Komiserliği/Bakanlığı'na değil, Muskom'a bağlanmıştır (ABC, 1981, s. 89). 14 Şubat 1918'de Müslüman askerlerin Müslüman Kızıl Ordusu'na

38 Benigsen ve Lemercier-Quelquejay'ın kitabının Türkçeye çevirisinde bu gazetelerin isimleri *Kores* ve *Tartis* olarak yazılmıştır. Sevgili Gün Soysal "Küreş veya Koreş" olarak yazılabileceğini belirtti. Ayrıca *Eşce* ve *Eş* adlı gazetelerin de doğrudan *İşçi* ve *İş* olarak yazılabileceğini söyledi. Ama diğer kaynaklarda *Eşce* ve *Eş* olarak yazıldığı için ben de böyle yazmayı tercih ettim.

kayıt olmaları için *Pravda* gazetesine ilan verilmiştir (Adıgüzel, 2006, s. 121). Bu girişim halen varlığını sürdürmekte olan Harbî Şura'nın işlevini görecek yeni bir kurum yaratmak amacına yöneliktir; ayrıca göçebe, yarı göçebe ve köylü Tatarların eğitilebileceği neredeyse tek kurum Kızıl Ordu'dur. Kızıl Ordu Müslümanların sadece ideolojik, politik olarak yetişmesinde değil, okuma yazma öğrenmesinde de büyük işlev görmeye başlamıştır.

Görüldüğü gibi Sovnarkom, Muskom'u sonsuz bir güven içinde çok büyük yetkilerle donatınca Muskomcular da Müslüman emekçileri sosyalizm doğrultusunda eğitmek için elinden geleni yapıyor, Sovyet hükümetinin bir kurumu olarak Tatar burjuva liberallerine ve ayrılıkçı Başkurtlara karşı mücadele ediyordu.

Muskom, kuruluşundan bir hafta sonra Ufa'da şube açımıştır. Bu şubelerin nasıl açıldığını Sultan Galiyef şöyle anlatacaktır: "Kazan, Ufa, Orenburg gibi yerlerde Müslüman komiserlikleri, Müslüman proletaryanın kendi burjuvazisine karşı çetin mücadelesi sonucunda kurulabilmişti" (Kakınç, 2004, s. 338; Erdem, 2006, s. 270). Galiyef Muskom'un Kazan'da Milli Şura ve Harbî Şura'ya, Ufa'da Milli Meclis'e, Orenburg'da ise Başkurt Milli Şurası ve milliyetçiliğine karşı çetin bir mücadele sonrasında kurulduğunu anlatmaktadır.

Sovnarkom Müslümanların gönlünü alıyor

Çarlık Rusya'sı ele geçirdiği topraklar üzerinde Müslümanlar için büyük değer ve önem taşıyan bazı gayrimenkullere el koymuştu. Bunlardan biri Orenburg'da bulunan ve Başkurtların milli serveti addedilen, *Kervansaray* adını taşıyan cami ve müştemilatları; bir diğeri ise yine Tatar ve Başkurtların milli ve kutsal değeri olan ve Müslümanların kullanımına yasaklanan Kazan'daki kadim Tatar Devleti'nin anıtı *Süyüm Bike* Minaresi;[39]

39 Tepesinde bir de hilal olan "Süyüm Bike Minaresi", Rusça ve Batı dillerindeki hemen hemen bütün kaynaklarda "Süyüm Bike Kulesi" olarak anılmaktadır. Üzücü olan Türkçeye çevirenlerin de "kule" olarak çevirmesidir, "Çan kule-

bir başkası ise 1865 yılında Semerkand Ruslar tarafından ele geçirildiğinde el konularak Petersburg'a gönderilen, Hazreti Osman'ın olduğu iddia edilen *Kutsal Kur'an*'dır.

Yukarıda sözü edildiği gibi, Temmuz 1917'de toplanan Birinci Başkurt Kurultayı, Orenburg'daki Başkurtların milli serveti addedilen, *Kervansaray* adlı halkevi, cami ve diğer taşınır taşınmaz malları geri almak için Geçici Hükümet'e müracaat etmişti. Bu konu hakkında ne yapılması gerektiğini İçişleri Bakanı V. V. Hijniyakov, 20 Ağustos'ta Orenburg Valisi Arhangelski'ye fikrini sormuş, Başkurt muhtariyetine de karşı çıkmış olan Vali bu sorunu çözme konusunda istekli görünmemiş, sorun halledilememişti. Z. Velidi hatıralarında Vali Arhangelski'nin Başkurt hareketine düşmanlık yaptığını yazmıştı (Togan, 1999, s. 144, 155).[40]

Ekim Devrimi'nden hemen sonra Millet Meclisi ve Merkezî Müslüman Harbî Şura Kongresi, Hazreti Osman'ın *Kutsal Kur'an*'ının Müslümanlara geri verilmesi için bu kez Sovyet hükümeti Sovnarkom'a müracaat etmiştir. Stalin 1 Aralık 1917 tarihinde Milli Şura Başkanı Tsalikov'la bu konuyu görüşmüş ve 9 Aralık'ta Kur'an'ın geri verilmesi konusunda bir kararname yayımlanmıştır (Stalin, 1990, s. 389; Devlet, 1998, s. 259). Kur'an, Muskom'un kuruluşundan üç gün sonra Ufa Müftülüğü'ne teslim edilmiştir. Bu durum Müslümanları çok mutlu etmiş ve Bolşeviklere sempati ile bakmalarına yol açmıştır.

Lenin Muskom kurulduktan sonra bu tür kararnamelerin Muskom tarafından çıkarılmasının Komiserliğin otorite kazanması için yararlı olacağını belirtmiştir. 16 Şubat tarihinde Süyüm Bike Minaresi'nin Müslümanlara iadesi hakkındaki kararname Stalin ve Mollanur Vahidof imzasıyla yayımlanmıştır (Adıgüzel, 2006, s. 124):

> Milletler Halk Komiserliği/Narkomnats, Kazan'daki Süyüm Bike Minaresi'ni tüm Müslüman halk adına MSK'nin kullanı-

si" bile diyen var. 1918 yılında Kazan'da yayımlanan *Kurultay* gazetesinde "Süyüm Bike Minaresi" olarak geçmektedir (Devlet, 1998, s. 273).

40 Z. Validov Vali'yi kışkırtanın Sadri Maksudi ve Ayaz İshaki olduğunu yazmıştır (Validi, 1934).

mına vermiştir. Bu mutlu haberin herkese duyurulmasını rica ederiz.

Milletler Halk Komiseri Stalin
Müslüman İşleri Komiseri Vahidof

Milliyetçi Müslümanların *Kurultay* adlı gazetesi, Süyüm Bike Minaresi'nin Mollanur Vahidof'a, Kervansaray'ın Başkurt Şurası'na "hediye" edildiği yazılarak eleştirel tutum almıştır (Devlet, 1998, s. 273).

Ocak ayında koca Rusya kaynamaya devam etmekteydi. 18 Ocak'ta Taşkent'te Osipov isyan etmiş (Adıgüzel, 2005, s. 93-94), 14 Türkistan komiseri öldürülmüş, komünistlere yönelik insan avı düzenlenmiş, evleri basılıp alınan 34 komünist kurşuna dizilmişti.

Ama iyi şeyler de olmaktaydı, Devrim'den bu yana Beyazların elinde olan Orenburg, 18 Ocak'ta Kızıl Ordu tarafından kurtarılmış (Devlet, 1998, s. 248) ve 7-21 Ocak 1918 tarihleri arasında bütün Kazakistan, Sovyet devletinin eline geçmişti. Ancak Orenburg'un Beyazların elinden alınması orada faaliyette bulunan Başkurtlar açısından iyi haber değildi.

Takvim 21 Ocak'ta değiştirilir

Sovnarkom 21 Ocak tarihinde Batı takviminden 14 gün geride olan Rus takvimini değiştirmiştir. Değiştirilen takvim 8 Şubat olarak devam etmiştir. Bütün bu çalışma boyunca bu bölüme kadar ya eski takvimi kullanmayı seçtim, ya da iki tarihi birlikte yazmayı. En büyük karışıklık şubat ve mart aylarında yaşanmaktadır. Bu nedenle okur bu bölümden sonra tarihler konusunda tereddüde düşebilir.

Rusya hakkında yazan yazarların tarihlerinin bir türlü tutmamasının sebebi bu 14 günlük fark ve takvim düzenlemesidir.

Maksad, gelecekte büyük Türk devletini kurmak.
Bu devlet için gerekli olan İdil nehri ve Hazar Denizi şimdiden
bizim devletimiz elinde olmalı.
– Devlet, 1998, s. 206

İdil-Ural Devleti'nin kuruluşu ve tasfiyesi

Yukarıda sözü edildiği gibi 22 Temmuz 1917'de Müslüman Kurultayları'nın ortak oturumunda "İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatar-Müslümanlarının Milli Medeni Muhtariyeti"ilan edilmişti. Daha sonra Ufa'da toplanan Milli Meclis, 6 Ocak 1918'de İdil-Ural Devleti/Ülkesi/Ştatı'nın kurulduğunu ilan etmiş, bu devletin geçici anayasasını kabul etmek ve ilk geçici hükümetini oluşturmak için Kazan'da İkinci Tüm Rusya Müslüman Askerî Kongresi'nin toplanması kararı alınmıştı.

II. Tüm Rusya Müslüman Askerî Kongresi/ İkinci Harbî Şura

İkinci Tüm Rusya Müslüman Askerî Kongresi, 8-21 Ocak 1918'de esas olarak İdil-Ural Devleti'nin oluşmasını sağlamak için Kazan'da toplanmış, bir türlü bitirilemeyen Kongre, 2-15 Mart 1918'de yani iki aya yakın bir zaman sonra Kazan Sovyeti ve Muskom'un birlikte yaptıkları müdahale ile bitirilmiştir.

Kongre'ye Sadri Maksudi'den komünist Müslümanlara ve MSK üyelerine kadar tüm kanatlara mensup, bazı kaynaklara göre 150, bazılarına göre 200 delege katılmıştır. Bu delegelerin mensubiyetleri şöyledir: Bolşevikler 22, sağ-SR 24, sol-SR 13, sol eğilimli 97. Delegelerin etnik köken itibarıyla 141'i Tatar, 35'i Başkurt'tur. Bir kişi de İttihat ve Terakki Partisi üyesi Halil Hasa'dır (Devlet, 1989, s. 254).

Şubat Devrimi'nden hemen sonra kurulan Müslüman Harbî Şurası/Sovyeti'nin başında ılımlı sosyalistlerin olduğunu, lideri olan Enternasyonalist Menşevik İlyas Alkin'in MSK'ye üye olduğundan yukarıda söz edilmişti (Kakınç, 2004, s. 135). Alkin

kardeşler Kurucu Meclis'e "Kazan Eyaleti Müslüman Sosyalistleri" listesinden seçilmiştir ki Mollanur Vahidof ve Sultan Galiyef de bu listededir (Devlet, 1998, s. 154).

İ. Alkin başkanlığındaki Müslüman Harbî Şura, hem Kornilov'un karşı-devrimci ayaklanmasında, hem de Kazan'da Ekim Devrimi sırasında Sovyet'ten yana tutum almıştı. Sultan Galiyef, İ. Alkin'in "örgütçülük yeteneği ve dengeli karekterinden" söz ederek Tatarlar arasında büyük otorite sahibi olduğunu belirtmişti. Ancak İlyas Alkin Milli Şura'da milliyetçiler başarı kazanınca milliyetçilere meyletmişti (Kakınç, 2004, s. 136).

İkinci Harbî Şura Kongresi Milliyetçi Müslümanlarla komünist ve Sovyet yanlısı Müslümanlar arasındaki son mücadele olmuş, taraflar birbirlerine karşı çok sert muhalif pozisyonlar almıştır. Kongre'deki milliyetçi delegelerin de katılmasıyla İ. Alkin'in başkanlığında 70 delegeden oluşan bir grup karşısında, Bolşevik Kamil Yakubov'un başkanlığında MSK ve Sovyet taraftarı delegeler kendi grubunu oluşturmuştur. Sol Blok'ta Sultan Galiyef, Said Galiyef, Kamil Yakubov, Yakub Canışev, Salah Atnagulov, Haris Yumagalov, Ahtyamov, Şeyhuttinov gibi eski ve yeni Bolşevik Parti üyesi Müslümanlar ve sol-SR'ler bulunmaktadır (Devletşin, 1981, s. 253).

Mollanur Vahidof Kurucu Meclis toplantısına katılmak üzere gittiği Moskova'da Muskom'un komiserliğine getirildiği için bu süreçte Kazan'da Müslümanların liderliğini Sultan Galiyef üstlenmiştir (Kakınç, 2004, s. 139). Kazan MSK başkanı olan Sultan Galiyef'in liderleşmesi ve öne çıkması bu kongre sürecinde gerçekleşmiştir.

Kongre'deki tartışmaların sertleşmesi, Millet Meclisi'nin 6 Ocak'ta karara bağladığı İdil-Ural Devleti'nin hayata geçirilmesi için milli bir ordunun kurulmasına karar verilmesiyle başlamıştır. Sol fraksiyon Harbî Şura'da kontrolü kaybedince 21-22 Şubat'ta Kazan'da "Volga Çevresi ve Güney Urallar Sovyetleri Bölgesel Kongresi" ismiyle alternatif bir kongre toplamıştır. 11 vilayetten 144 delegenin katıldığı bu kongrenin başkanı Bolşevik Şenkman, yardımcılarından biri Sultan Galiyef'tir.

Bu kongre İdil/Volga proletaryası ve köylülerinin KKTH ile

ilgili görüşlerini öğrenmek ve milliyetçi burjuva Müslüman devleti projesi olan İdil-Ural Devleti'ne karşı koymak için düzenlenmiştir (Erdem, 2006, s. 111-112 ve 806). Bu kongrede Müslüman olmayan delege çoğunluğu *milli* muhtariyet fikrine karşı çıkarak *bölgesel* muhtariyeti savunmuş, bunun üzerine Müslüman komünist hizip kongreden ayrılmıştır.

Tatar-Başkurtların muhtar devlet kurması konusunda Galiyef plebisit talep etmiş, talebi kabul edilmiştir. Ancak oy kullanma hakkı sadece işçilere ait olduğu için köylü ağırlıklı halklar olan Şimali Müslümanların, nüfus olarak çoğunluğu teşkil etse bile bu oylamada kaybedeceği açıktır. Sultan Galiyef emekçi Müslümanların tamamının oy kullanma hakkı olması gerektiğini savunurken söylediği "Müslüman halklar proleter halklardır," sözleri, daha sonra çok ünlenecektir (Erdem, 2006, s. 111-112; Bayhan ve Poyraz, 2019, s. 127-128).

Ortalık karışıyor

Harbî Şura Kongresi uzadıkça işlevselliği azaldığı gibi sinirler de gerilmiştir. Üstelik Kongre'nin Sovyet Hükümeti'ni kesinlikle reddeden Ukrayna ile ilişkiye geçmesi, Kazan'dan 20 bin, Orenburg'dan 10 bin, Ufa'dan 15 bin, Volga çevresi ve Sibirya'dan Müslüman askerî birlik toplaması; *Kurt Müfrezeleri, Demir Muhafızlar* adlarıyla seçme yıldırım birlikleri kurmak için Çar yanlısı subay ve askerî okul öğrencileri ile temasa geçilmesi Kazan Sovyeti'ni teyakkuza geçirmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Kazan MSK'nin başkanı Sultan Galiyef ve yoldaşları 21 Şubat'ta Kazan Sovyeti'nin de desteği ile Kazan'da Muskom/Müslüman Komiserliği'ni kurmuş ve başına Sultan Galiyef geçmiştir (Devlet, 1998, s. 260; Erdem, 2006, s. 115-116, 831). Bilindiği gibi Muskom 17 Ocak'ta kurulmuştu, Kazan şubesinin açılmasının bu kadar geç kalmasının nedeni Kazan MSK'nin varlığına olan güven olsa gerek. Kazan Muskom, derhal komutanlığını bir Tatar'ın yaptığı Birinci Müslüman Sosyalist Alayı'nı kurmuştur. Taraflar sorunun bir çatışmaya doğru gittiğinin farkındadır.

Millet Meclisi adına İdil-Ural Sovyeti kurma teklifi reddedilir

Sovyet Rusya'dan ayrılmadan muhtar bir İdil-Ural devleti kurmak için çok çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. Millet Meclisi tarafından bu Kongre'ye gönderilen Alimcan Şeref, Sovyetlerden ayrılarak bağımsız bir devlet kurmak yerine muhtar "İdil-Ural Sovyet Devleti" kurma doğrultusunda alınan bir kararı Millet Meclisi'ne göndermiştir. İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk ve Tatarları Milli İdare Reisi Sadri Maksudi, kurulacak Federatif Sovyet Rusya Cumhuriyeti'ne katılma doğrultusunda yapılan teklifi "İdil-Ural Sovyet Cumhuriyeti kurmayı kabul etmek için yetkili olmadıklarını" bildirerek reddetmiştir (Devlet, 1998, s. 262). Bu tutum tarihî bir sekterlik ve hata olmuştur. Kurumsal varlığını Sovyet Devrimi'ne ve devletine borçlu olan İdil-Uralcılar, Sovyet hükümetini yok saymaya devam etmektedir. Öyle ki İstanbul bile bu tutumun büyük hata olduğunu birkaç ay sonra belirtecektir.

Kazan Sovyeti'nin uzlaşma girişimleri devam etmektedir. Yusuf Muzafferov da Harbî Şura'ya bir teklif sunmuş, buna göre, "İdil-Ural Devleti, *İdil-Ural Sovyeti* adıyla kurulmalı ve Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin bir parçası olmayı kabul etmelidir". Muzafferov'un teklifine göre Millet Meclisi Heyeti ve Başkurt Kurultayı temsilcileri kurulacak geçici hükümete dahil edilecektir (Devlet, 1998, s. 255). Bu girişimler Sovyet Hükümeti'nin Millet Meclisi tarafından kabul edilen İdil-Ural Devleti'nin Sovyet adı altında gerçekleştirilmesinin kabulü, yani milliyetçi Tatar ve Başkurtlarla uzlaşma girişimidir.

Millet Meclisi'nin kibirli yöneticileri bu girişimleri ellerinin tersiyle itince 26 Şubat 1918'de "Kazan Sovyet Cumhuriyeti" ilan edilir. Kazan Sovyeti İdil-Ural Devleti hakkında Rusya Federasyonu'ndan ayrılmamak şartıyla "milli güçlerin kendilerini yönetmesini tam olarak desteklediğini" belirten bir karar ilan eder. Bu girişimler Sovyet'e mesafeli duran Tatarları da Sovyet yönetimine karşı yumuşatır.

Birinci Finlandiya Müslüman Topçu Alayı sorunu

Bu sırada Harbî Şura Kongre delegelerinin büyük tepkisini çeken bir olay gerçekleşir. 1917 yılı sonunda Çarlık Ordusu'nun Petrograd bölgesinde oluşturulan Birinci Finlandiya Müslüman Topçu Alayı'nın askerleri, birliklerinin memleketlerine yakın olması için Kazan'a alınmasını istemişti. Artık Bolşevik Alayı olarak tanımlanan alaydaki karşı-devrimci öğeler, Muskom adına Mollanur Vahidof ve A. İbrahimof tarafından Moskova'da ayıklanarak alay Kazan'a gönderilmişti.

Kazan Sovyeti Askerî Komiseri Bolşevik Şelihmanov, gönderilen Müslüman Alayı'nın Harbî Şura'nın milliyetçi kanadı tarafından çağrıldığını zannederek karşı-devrimci unsurlar tarafından kullanılabileceği endişesi ile, Muskom'a haber bile vermeden alayın Kazan'a gönderilmesinin engellenmesini veya yolda silahsızlandırılmasını bir telgrafla talep eder, bu telgraf açığa çıkıp Kongre'de okununca kıyamet kopar. Sadece milliyetçi Müslümanlar değil, Kazan Muskom da tepki verir. Rus komünistlerinin, Müslümanların komünistlerine bile güvenmeyip askerleri silahsızlandırdıkları propagandası yapılmaya başlar.

Bütün bu hengâme içinde 23 Şubat 1918'de, 45 vagondan oluşan, 800 kişilik Birinci Finlandiya Müslüman Topçu Alayı Kazan'a gelmiş, önce gözaltına alınsa da daha sonra Kazan Muskom'un emrine girmiştir (Kakınç, 2004, s. 612).

Harbî Şura'da çatlak

Sol fraksiyon Sovyet Rusya'dan ayrılma kararı alınmadan önce Kongre'yi kontrol altına almak istemekteydi. Sovyet Rusya'dan ayrılma kararının kanlı bir iç savaşı kışkırtmak olacağı söylenince Deniz Yüzbaşısı Tokumbekov "Bize muhtariyetimizi nasıl kuracağımızı öğretmenize gerek yok. Bu bizim kendi işimizdir. İç işlerimize karışırsanız arkamızda milyonlarca süngünün bulunduğunu unutmayın," tehdidini savurur (Devlet, 1998, s. 259). Bunun üzerine sol blok (Kazan Bolşevik Komite-

si, Kazan Muskom, Enternasyonalistler ve sol-SR'lerden oluşan 40 delege) Kongre'den çekilir. Kongre'yi terk edenler Yakop Şenkman, K. Grasis, M. Sultan-Galiev, Yakubov ve Said Galiyef'in içinde olduğu bir *Askerî Devrimci Komite* kurarak (ABC, 1981; s. 70, 90) Kazan ve çevresinde sıkıyönetim ilan eder ve Kazan Sovyeti üyelerinin ve Kızıl Muhafızlar'ın dışındaki herkesin silahlarını teslim etmesini talep eder.

Harbî Şura'nın yöneticileri tutuklanır

Askerî Devrimci Komite, Müslüman Harbî Şura'nın yöneticileri olan İlyas ve Cihangir Alkin kardeşler, Yusuf Muzafferov, Osman Tokumbekov'un da içinde olduğu iki yüz kişiyi 28 Şubat gecesi kimine göre "tutuklar", kimine göre "güvenliklerini sağlar". Tutuklamalar bizzat Sultan Galiyef inisiyatifinde yapılır (Kakınç, 2004, s. 143).[41]

Kazan Sovyeti'nin sıkıyönetim ilan etmesi üzerine Harbî Şura Kongresi, Kazan'ın Tatar bölgesi olan Bulak Deresi tarafına taşınarak devam eder, bu sırada Tatar mahalleleri isyan ederek silah depolarına saldırır ve 20 bin tüfek ve mühimmata el koyar. Müslüman 95. Alay, Harbî Şura Kongresi'ni korumaktadır. Böylece Kazan ikiye bölünmüştür ve iç savaş başlamak üzeredir.

İkiye bölünmüş Kazan'da bir Müslüman tarikatı, Kazan Sovyeti'nin yanında yer alarak milliyetçi Müslümanların Trans-Bulak Cumhuriyeti'ne karşı savaşmıştır. Mistik Sufi kardeşliğini savunan Nakşibendi tarikatının aykırı bir kolu olan, kimi yerde "Veysi Tarikatı",[42] kimi yerde Rusçası ile "Gaynan Vaisov Tarikatı" (Devlet, 1998, s. 278-280; Muhammedi, 1993, s. 123), "Tanrının Veysoy Alayı" olarak anılan, reformculuğun, Tolstoyculuğun ve sosyalizmin sentezi olan görüşler savunan

41 Galip Kemali hatıralarında İlyas Alkin'in tutuklandığını öğrendiğini, 18 Mayıs'ta Ayaz İshaki'yi tutuklanmaktan "Osmanlı tabiyeti" diyerek kurtardığını söylemektedir (Söylemezoğlu, 1953, s. 34-35). Bir tarih hatası yapmış olabilir.

42 İslâmi Veysi Tarikatı Bolşeviklerle birlikte hareket etmiştir. Tarikatın kurucusu olan Bahaettin'in Ruslar tarafından tutuklandıktan sonra bir akıl hastanesinde öldüğü ve yerine oğlu İran/İnan Veysoy'un geçtiği söylenmektedir (ABC, 1981, s. 65-233). Nadir Devlet tarikatın adını "Gaynan Vais(ov)" olarak yazmıştır.

(ABW, 1995, s. 263) bu tarikat hakkında Sultan Galiyef "camileri tanımadığını, sınıf mücadelesini öğütlediğini, Lenin'in desteğini aldığını," yazmıştır (Kakınç, 2004, s. 143).

İsyan sırasında Trans-Bulakçı subay ve talebeler Bulak ardı, yani Kazan'ın Tatar mahallesindeki tarikat liderinin evine saldırarak Şeyh'i öldürmüş, tarikat ve yeşil ordu bu süreçte yok edilmiştir. Tarikat liderinin cenazesini 28 Şubat'ta Kazan Sovyeti kaldırmış ve Bolşevik Tihomirnov Şeyh hakkında bir yazı yazmıştır (ABC, 1981, s. 235). İsyancılar Sultan Galiyef'in de evine saldırmış, ama ev boş olduğu için Galiyef'e zarar verememişlerdir.

Kazan Sovyeti bu durumu çözmek için toplanmış ve iki öneri gündeme gelmiştir: İlki Kazan Devrim Komitesi üyesi Grasis'in Kazan'ın Müslüman mahallelerini topa tutma teklifi; ikinci ise Sultan Galiyef'in sorunun görüşmeler aracılığı ile çözülmesine ilişkin teklifi. Sultan Galiyef henüz iki tarafın da yanında olmayan, bekleme durumunda olan askerî birlikler harekete geçmeden önce sorunun çözülmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü MSK'nin bazı yöneticileri bile İlyas Alkin ve diğerlerinin MSK'nin onayı alınmaksızın tutuklandığını düşünmektedir. Kazan Sovyeti Başkanı Bolşevik Şenkman, Sultan Galiyef'in teklifini kabul etmiştir (Kakınç, 2004, s. 144-145).

Tam bu günlerde, neredeyse on ay önce talep edilen ve 16 Şubat tarihinde Lenin tarafından imzalanan Süyüm Bike Minaresi'nin devrine ilişkin kararname, Şenkman tarafından Kazan Sovyeti'nin genel kurulunda açıklanmıştır. Yaklaşık iki yüz yıl boyunca Süyüm Bike Minaresi'nin tepesinde duran "çift başlı kartal" sökülerek eskiden olduğu gibi "gümüş bir hilal" yerleştirilmiştir (Erdem, 2006, s. 117). 14-27 Mart 1918 tarihli *Pravda* gazetesinde, "Minare'nin Kazan'ın Müslüman nüfusuna törenle geri verildiği"ne ilişkin bir haber yayımlanmıştır. Galiyef'in yazdığına göre tören sırasında "halkın top ve tüfekle katledileceğine ilişkin provokatif dedikodular" yayılması nedeniyle Müslüman işçilerin törene katılımı az olmuştur.

Kazan Devrim Komitesi'nin Sultan Galiyef'in önerisi doğrultusunda aldığı kararla sorun barış yapılarak çözülmüş, tutukla-

nanlar bir gece tutuklu kaldıktan sonra yapılan anlaşma ile bırakılmıştır. Tutuklananların serbest bırakılmalarına ilişkin olarak rivayet muhtelif; "Harbî Şura'nın verdiği ültimatom üzerine bırakıldılar," diyen (Devletşin, 1981, s. 254; Muhammedi, 1993, s. 125); İhtilal Komitesi ile anlaşılarak dört maddelik bir antlaşma imzaladıktan sonra serbest bırakıldı diyen (Devlet, 1998, s. 260); Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi'nin girişimiyle serbest bırakıldılar ve mütareke yapıldı diyen vardır.

Gerçekten tutklananlar 28 Şubat'ta imzalanan beş maddelik bir mütarekeyle bir gün tutuklu kaldıktan sonra bırakılmıştır. Yapılan anlaşma tam bir teslimiyet anlaşmasıdır (Muhammedi, 1993, s. 128).

Trans-Bulak veya Bulak ardı (Zabulaç) Cumhuriyeti

Serbest bırakılan İlyas Alkin ve taraftarları, tutuklanmayan Milliyetçi Müslüman delegelerle birlikte Kazan'ın Bulak Deresi arkasındaki Müslüman mahallelerine çekilerek Tataristan Muhtar Cumhuriyeti'ni (Trans-Bulak veya Bulak ardı [Zabulaç] Cumhuriyeti'ni) ilan etmiştir (Devlet, 1998, s. 260; Erdem, 2006, s. 807-808; Kakınç, 2004, s. 140; Devletşin, 1981, s. 255). Tataristan Muhtar Cumhuriyeti ilan edenler hemen seferberlik çağrısı yapmış ancak hayal kırıklığına uğramıştır. Çünkü Harbî Şura Kongresi'nin güvenliğini sağlayan Müslüman 95. Alay bölünmüş, bir kısmı Tataristan Muhtar Cumhuriyeti'ni desteklemiş, diğer kısmı Kazan Sovyeti ile hareket etmiştir. 95. Alay'ın tutumunda "Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti"nin kurulduğuna ilişkin haberler de etkili olmuştur.

Türkiyeli savaş esirleri Bulak ardı Cumhuriyeti'ni desteklemiştir. Ancak Bulak ardı Cumhuriyeti savaşı sürdürecek durumda değildir: Her ne kadar askerlerin başında Rus subaylar bulunuyorsa da ordusu yoktur, olsa bile subay, cephane, mühimmat yetersizliği vardır, mağlubiyet kaçınılmazdır (Devlet, 1998, s. 281; Devletşin, 1981, s. 255). Kısa bir süre sonra 95. Alay Komutanı Ekrem Bigolov'un bütün alayıyla birlikte Kazan

Sovyeti'ne geçmesi ile İdil-Uralcıların bütün umutları sönmüştür ama direnmeye devam etmektedirler.

Burada şunu tekrar etmekte yarar var: Emekçi kitlelerin Sovyet Devleti ile sorunu yoktu. İşçilerin üretim üzerindeki kontrol talebi, köylülerin toprak ve askerlerin barış talebi gerçekleşmişti, bu nedenle bu sürtüşmeyi anlayamıyorlardı. Milliyetçi Tatar burjuva ve mollalarının Sovyet Rusya'dan kopma konusundaki inat ve ısrarı taban desteğini kaybettirmiştir. Tatar askerler silahlarını Kazan Sovyeti'ne çevirmeyi reddetmiştir.

Trans-Bulak Cumhuriyeti'ne karşı savaşabilmek için Kazan Sovyeti 15-28 Mart'ta Moskova'dan yardım istemiş, 300 Kızıl Kronştad denizcisi Kazan'a gelmiştir (ABC, 1981, s. 70). Trans-Bulak Cumhuriyeti'ne dört saat mühlet verilmiş, teslim olmayınca Zabulaç Köprüsü Kronştadlı askerler tarafından ele geçirilmiştir. Sokak savaşları uzun sürmemiş, Sultan Galiyef'in de desteği ile Bulak ardı Cumhuriyeti kansız bir şekilde teslim alınmıştır. Böylece İdil-Ural Devleti ve Trans-Bulak Cumhuriyeti fiilen sona ermiştir (Zenkovsky, 2000, s. 168).

Sonraki yıllarda "milliyetçilikle" suçlanacak olan Sultan Galiyef milliyetçi İdil-Ural Devleti'nin yıkılmasında belirleyici olmuştur. Görüldüğü gibi İdil-Ural Devleti'nin kurulamamasının sebebi, Harbî Şura'ya bağlı Müslüman askerlerin ezici çoğunluğunun Kazan Sovyet Cumhuriyeti'nin tarafına geçmesidir.

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti

Trans-Bulak Cumhuriyeti'nin tasfiyesi ile tüm Tatar burjuva örgütleri silinmiştir. Tatar burjuva hareketinin temsilcilerinden Osman Tokumbetov ve Yusuf Muzafferov Almanya'ya, bazıları Türkiye'ye kaçmış, İlyas Alkin ise Z. Validov'un güçlerine katılmıştır.

Bir ay içinde bütün milliyetçi Müslüman basın yayın organları (35 gazete ve dergi) kapatılmış, sadece Muskom'un yayın organı olan *Çulpan* gazetesi yayımlanmaya devam etmiştir (Devlet, 1998, s. 282-284).

Burjuva milliyetçi Tatar devletinin fiilen ortadan kalkmasın-

dan sonra İdil-Ural Devleti ve Trans-Bulak Cumhuriyeti resmen feshedilmiş, 23 Mart 1918'de emekçilerin Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluş kararnamesi yayımlanmıştır (Tunçay, 1995, s. 23-24; Erdem, 2006, s. 509, 835, 836). Her iki kararnamenin altında Stalin ve Vahidof imzaları bulunmaktadır. Merkez Müslüman Harbî Şura da, 29 Mart'ta Muskom Başkanı Vahidof ve Askerî Bölüm Başkanı Yusuf İbrahimof imzalı bir kararname ile tasfiye edilmiştir (Zenkovsky, 2000, s. 171; Devlet, 1998, s. 281). 12 Nisan'da Ufa'daki Milli İdare'ye bağlı nezaretlerin çalışmaları durdurulmuş, 22 Mayıs'ta Tüm Rusya Müslümanları Şurası da feshedilmiştir.

Böylece Şubat 1917'den Mart 1918'e kadar bir yıl süren dönem kapanmıştır. Artık siyaset sahnesindeki Müslüman Komünistler, RK(B)P'ye üyedir ve iktidardaki komünistlerin bir parçasıdır. Moskova'da Lenin ve Stalin'in tam desteğini almış, Sovyet hükümetinin bir kurumu olan Muskom vardır.

Tüm milletlere mensup emekçilerle birlikte kendi gerici sınıflarına karşı mücadele etmiş olan "Komünist Müslümanlar" şimdi son derece rahat ve güvenli bir şekilde emekçi Müslümanların üye olacağı bir komünist partisi kurmaya soyunmuştur. Özgüven içinde, iyi niyetlerle sosyalist bir ülke kurmak için koşmaktadırlar.

Validov ve Başkurtlar

Müslümanların ilk toplantısından, yani Mayıs 1917'den itibaren Tatarlarla birlikte hareket etmeyen, ilk andan itibaren ayrı devlet kurmaktan yana tutum alan Başkurtların, devrim karşıtlarının sağladığı güvenlik şemsiyesi altında Orenburg'da kurultaylar düzenlediği yukarıda anlatılmıştı.

Validov'un liderliğindeki Başkurtlar, Ekim Devrimi sonrasında karşı devrimci Dutov'un kontrolü altında olan Orenburg'da Başkurt Devleti'ni ilan ederek ordu toplamaya başlamış, Rus ordusundan el konulan silahlarla Baymak mevkiinde ilk Başkurt alayını kurmuştu. Başkurtlar, hükümet kurmak, memurlara maaş vermek ve alayı beslemek için bir yandan vergi toplarken

diğer yandan el koydukları Rakı Fabrikası'ndaki rakıları satarak yarım milyon ruble toplamıştı (Togan, 1999, s. 159).

Başkurtlar tutuklanıyor (3 Şubat)

Validov devrim karşıtı Dutov himayesinde ve onunla işbirliği yaparak Orenburg'da devlet kurmakla uğraşırken, Ekim Devrimi'nden bu yana Devrim karşıtlarının elinde olan Orenburg, 3-18 Şubat 1918 tarihinde Sovyet güçleri tarafından alındı. Bunun üzerine Beyazlar şehirden kaçtı ama Validov ve arkadaşları Orenburg'da kaldı. Sovyet güçleri önce Başkurtlara ilişmedilerse de daha sonra Validov'un da içinde olduğu 8 kişi tutuklandı. Validov o günleri şöyle anlatıyor:

> [Orenburg'u alan Bolşeviklere] Teşkilatıyla meşgul olduğumuz alaya ve muhtariyetimize dokunmazlarsa Baymak'a giderek oradan ülkemizi idare etmeye karar verdik. Bolşevikler bize yumuşak davrandılar. "Sovyet hükümetine muhalif olmadıkça siz kendi ülkenizi muhtar bir ülke sıfatıyla, fakat dış siyasette Sovyetlere tabi olmak şartıyla idare edebilirsiniz. Komünist Parti doktrinlerini kabul etmek şart değil" dediler ve bunu yazılı olarak bildirdiler. Alayımızla görüşüp 27 Ocak'ta[43] Moskova'ya iç işlerimizde muhtar olmak kaydıyla Sovyetlerin yüksek hâkimiyetini kabul ettiğimizi bildiren bir telgraf çektik. Orenburg'a döndük. 3 Şubat'ta tevkif edildik. Hapsedenler Tatar askerleri imiş. Bize Sovyetler adına sahte tevkif müzekkeresi göstermişler (Togan, 1999, s. 160).

Validov'u tutuklayan Şamigulov ve Hakimov, Başkurdistan'ın Rusya'dan ayrılmasına karşı olan Orenburglu Buharinci Tatar komünistleriydi (Togan, 1999, s. 160-161; Devlet, 1998, s. 248; Kakınç, 2004, s. 159). UKKTH'ye karşı olan Bolşevik Ali Şamigulov daha sonra tutuklamaları Sovyet önünde savundu.

Başkurt yöneticileri Orenburg'da tutuklanınca, Baymak'ta-

43 Rus takviminin değiştirilmesi tam bu zamana denk düştüğü için Ocak-Şubat-Mart tarihleri için hep bir kargaşa söz konusudur. Validov kendi tutuklanma tarihini de 18 Ocak olarak vermiştir.

ki Başkurt ordusu altın madenlerini işgal ederek, 300 kilo gümüş, 136 kilo altın, erzak ve cephaneye el koydu. Daha sonra Moskova'ya da Validovların serbest bırakılmasını talep eden bir telgraf çekildi (Togan, 1999, s. 161). Ancak Orsk'taki Bolşevikler, görüşmek üzere davet ettikleri Başkurt heyetini "tuzağa düşürüp" kurşuna dizdi. Sultan Galiyef, Mansurov'un Baymak'ta 11 Başkurt'u kurşuna dizdiğini, Başkurt halkına yönelik "kulak kesme, göz çıkarma" gibi çok vahşi şiddete başvurulduğunu yazmıştır (Kakınç, 2004, s. 51). Validovcu Başkurtlarla Sovyet Hükümeti'nin arasına bu olayla kan girdi, karşılıklı düşmanlık ve güvensizlik derinleşti.

Validov'un polemik yazıları

Validov 1960'lı yıllarda yazdığı hatıralarında es geçtiği hususları, 1942-1947 tarihiyle basılan *Türkili (Türkistan) Tarihi* ve 1934 yılında Viyana'da Maksudi ve İshaki'ye yönelik olarak kaleme aldığı *17 Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi* adlı polemikte açıklamıştır. Bu iki kitapta da kendisinin ve arkadaşlarının tutuklanmasının suçunu milliyetçi Tatarlara atmıştır: "Başkurt askerleri, Başkurt Muhtariyeti hareketini milli hıyanet zanneden Orenburg 'Müslüman (Tatar) Harbi İnkılâp Komitesi' azalarının desiseleriyle kapana düşürüldü" (1942-1947, s. 368). "Bizi Bolşeviklere 'Tatar Milli Şurası'nın azaları ... jurnal ettiler. Baymak'ta Başkurt askerlerinin bulunduğu yere Bolşevikleri getiren, kılavuzluk eden de onlardı. Askerlerimiz kurşuna dizilince 'vaktiyle Kazan'ı Ruslara satan sizdiniz,' diye şehit zabitlerin cesetleri üzerinde küfrettiler," diye yazmıştır (Validi, 1934, s. 12). Bu olayla Tatar ve Başkurtlar arasındaki çatışma düşmanlığa dönmüştür.

3-4 Nisan 1918'de Orenburg Dutov'un Beyaz Kazakları ve Başkurt askerler tarafından ele geçirilince Validov'un da içinde olduğu Başkurtlar serbest bırakılmıştır (Togan, 1999, s. 162). 3 Nisan 1918'de Orenburg'dan kaçan Z. Validov, Mayıs 1918'de Çekoslovak Lejyonu'na katılarak Kızıl Ordu'ya karşı Beyaz Ordu'nun yanında savaşacaktır.

Sultan Galiyef bu olaylardan iki yıl sonra yaptığı değerlendirmede, gerek İlyas Alkin ve arkadaşlarının, gerekse Validov ve arkadaşlarının tutuklanmasının, Bolşeviklerin kendi kaderini tayin hakkını tanımadıkları doğrultusunda propaganda malzemesi olarak kullanıldığını söylemiştir (Kakınç, 2004, s. 337, 343).

Mart ayı İç Rusya ve Sibirya Müslümanları açısından ne kadar karmaşıksa, tüm Rusya'yı yönetme çabası içinde olan Sovyet hükümeti açısından da aynı derecede büyük sorunlarla doludur. Şubat Devrimi'nden hemen sonra Menşevik ve SR'lerin çoğunlukta olduğu Geçici Hükümet ve Petrograd Sovyeti tarafından kabul edilen, gerçekleştirilmesi şimdi Bolşeviklerin görevi olan "ilhaksız ve tazminatsız barış" halen masada durmaktadır.

Dünya çapında önem taşıyan ilk işçi sınıfı diktatörlüğünü kurma deneyinin çok kolay olacağını düşünmek akla aykırı olurdu. Özellikle de en zor koşullarda: Dünya savaşının ve emperyalist kırım kaosunun ortasında, Avrupa askeri güçlerinin en gerici çelik mengenesinde, uluslararası proletaryanın Rusya'yı terketmesi karşısında...

– Luxemburg, 1989, s. 63.

Nihayet barış

Geçici Hükümet barışı savunuyor görünmesine karşın 14 Mayıs 1917'de Almanya'ya taarruz edince, bu hükümetin "ilhaksız ve tazminatsız barış"ı gerçekleştiremeyeceği görülmüş ve Barış tezinin de bayraktarlığı Bolşeviklere geçmişti. Ekim Devrimi ile birlikte Bolşevikler iktidara gelince Barış'ı gerçekleştirmek üzere hemen faaliyete geçen yeni Sovyet hükümeti 13 Kasım'da ateşkes istedi.

"İlhaksız ve tazminatsız barış" talep eden Bolşeviklerin beklentisi şuydu: Sovyet Rusya ilhaksız ve tazminatsız barış isteyerek savaştan çekilince Alman proletaryası da Rus proleter yoldaşlarına silah doğrultmamalı, savaşı bırakarak silahını kendi burjuvazisine çevirmeliydi. İşçi sınıfının iktidarda olduğu Rusya ile savaşan devletlerin işçi ve köylülerden oluşan orduları, silahlarını kendi burjuvalarına çevirdiğinde Rusya'daki Devrim'i, *dünya devrimi* takip edecekti.

Lenin ve Trotski'nin 25 Ekim'de iktidarı alma konusunda o kadar kararlı olmasının ana sebebi, Avrupa'dan devrim haberlerinin geleceğine olan sarsılmaz inançlarıydı. Eğer Rusya'da devrim gerçekleşmezse, Avrupa'da da devrim treninin kaçırılacağından endişe ederek, Rusya'da militarist bir gücün iktidarı almasına sonuna kadar karşı çıkarak iktidarı alma hususunda tereddüt etmediler. Bolşevikler Alman Kayzeri'nin devrileceğine, böylece dünya devriminin başlayacağına kesinlikle inanmaktaydı.

Bolşeviklerin iktidarı aldıkları gün, 26 Ekim 1917 akşamı

Sovyet Kongresi'nin kabul ettiği *Barış Kararnamesi* şöyle başlamaktaydı:

> Hükümet, savaş eliyle tükenmiş, büyük acılar çekmiş ve mahvolmuş tüm savaşan ülkelerin işçi ve emekçi sınıflarının ezici çoğunluğunun can attığı adil ve demokratik bir barış talep eder. Rusya Hükümeti, ilhaksız ve tazminatsız bir barışın savaş durumundaki *tüm uluslar* tarafından hemen sağlanmasını teklif eder; Hükümet, tüm ülkelerin hükümetlerine ve *halklarına* açık barış görüşmelerine başlama teklifiyle başvurur.
>
> Rusya'nın Geçici İşçi ve Köylü Hükümeti, savaş durumundaki tüm ülkelerin hükümetlerine ve *halklarına* barış için bu teklifi yaparken, aynı zamanda, özellikle *insanlığın en gelişmiş üç ulusunun* ve şimdiki savaşa katılan en büyük devletlerin, yani *Büyük Britanya'nın, Fransa'nın ve Almanya'nın sınıf bilinçli işçilerine seslenmektedir.* Bu ülkelerin işçileri, ilerleme ve sosyalizm davasına en büyük katkıları yapmışlardır. Onlar, İngiltere'deki Çartist hareket, Fransız proletaryası tarafından gerçekleştirilmiş dünya tarihsel öneme sahip bir dizi devrim ve nihayet, Almanya'daki Sosyalist Karşıtı Yasa'ya karşı kahramanca mücadele ve Almanya'daki kitlesel proleter örgütleri yaratan uzun süreli, ısrarlı ve disiplinli çalışma ile tüm dünya işçileri için bir model işlevi gören faaliyet örneklerini sağlamışlardır. Tüm bu proleter kahramanlık ve tarihsel yaratıcı çalışma örnekleri, yukarıda belirtilen *ülkelerin işçilerinin* bugün insanlığı savaşın dehşetlerinden ve sonuçlarından kurtarma konusunda *karşı karşıya oldukları görevleri anlayacaklarının*; kapsamlı, kararlı ve son derece güçlü eylem yoluyla, barış davasını ve onunla birlikte, çalışan ve sömürülen halk kitlelerinin her türlü kölelikten ve sömürüden kurtuluşu davasını başarıyla tamamlamamıza *yardım edeceklerinin güvencesidir.*

Bu kararname, görüldüğü gibi Avrupa işçi sınıfına yönelik olarak kaleme alınır, Bolşevikler İngiltere, Fransa, İtalya ordularındaki işçi ve köylü çocukları olan askerleri, hükümetlerine karşı ayaklanmaya çağırır.

Barış Kararnamesi'ne, henüz hiçbir devlet Sovyet Hüküme-

ti'ni tanımadığı için resmî kanallardan yanıt gelmez. Barış Kararnamesi'ne beklenen yanıt gelmeyince Sovyet hükümeti bu defa, Rusya'nın müttefiki olan İngiltere ve Fransa'dan onay almadan, tek başına 13 Kasım'da Almanya'ya ateşkes ve barış teklifinde bulunur. Sovyetlerin ateşkes isteği Alman kumandanlığınca kabul edilerek, Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgar askerî ataşeleri ile Rus delegeleri Brest-Litovsk şehrinde 20 Kasım 1917 tarihinde geçici bir mütareke imzalayarak "Barış müzakereleri"nin başlamasını kararlaştırır ve 22 Kasım'da on günlük ateşkes kararı alınır.

İşte kıymet bundan sonra kopar!

"Sol komünist" fraksiyon

Almanya ile tek taraflı barış yapma kararı üzerine Bolşevik Parti bölünür: Bir yanda hemen barış yapmaktan yana olan Lenin, diğer yanda "kapitalistlerle anlaşma yapılmaz", "devrimci savaş" sloganları ile ayağa kalkan sol kanat vardır.

Dünya Devrimi'ni öne çıkaran ve Lenin'i "devrimci savaş yolundan sapmak"la suçlayan Bolşevik Partisi'nin sol kanadı ve sol-SR'ler, Dünya Devrimi'ni ve evrensel barışı savunurken Almanlarla antlaşma yapılamayacağını iddia eder. Sol kanat "Almanlarla barış yapılırsa Alman devrimi geriler," diyerek barış görüşmelerine karşı çıkar (Rabinowitch, 2016, s. 140). Bolşevik Parti'yi bölünme noktasına getiren Buharin'in başını çektiği "sol komünist" fraksiyon Almanlarla yapılacak anlaşmayı "ahlâksız barış" olarak adlandırır.

Rosa Luxemburg da Rusya ile barış yapılırsa Alman birlikleri batı cephesine aktarılacak ve böylece Alman birliklerinin doğu ve güneyde katliamlarının genişleyerek süreceğini, savaşın bitmeyeceğini tersine uzayacağını düşünmektedir. Kendi burjuvazisine karşı ayaklanmayan Alman proletaryasının Rus Devrimi'ne ihanet ettiğini söyleyen Luxemburg, şu tesbiti yapar: "Niteliği gereği ve derin özünde enternasyonal olan proletaryanın sınıf siyaseti yalnızca uluslararası düzeyde gerçekleşebilir" (Luxemburg, 1989, s. 49).

Brest-Litovsk

Ekim Devrimi nefes alabilmek için mutlaka savaşa son vermek zorundadır. Bu nedenle Lenin tüm tepki ve eleştirilere rağmen barış görüşmelerini sürdürür. Lenin Almanya'ya "ilhaksız ve tazminatsız barış", "demokratik ve adil barış" teklif ederken Rusya'nın savaştan 1914 yılındaki hudutları dahilinde, yani toprak kaybetmeden çıkacağını ummaktadır.

Sovyet Rusya Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile 15 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta görüşmelere başlar, ancak Almanya'nın savaş sırasında ele geçirdiği, işgal altında tuttuğu toprakları talep etmesi üzerine 3 Ocak 1918'de barış görüşmelerine ara verilir.

Bu arada "devrimci savaş" sloganı ile Almanya ile ayrı bir barış yapılmasına karşı çıkan Bolşevik Parti'nin Buharin liderliğindeki "sol komünist" fraksiyonun görüşleri parti çoğunluğu tarafından kabul edilir. Bunlar "komünistler kapitalistlerle görüşme yapamaz" görüşünü savunur. Bu doğrultuda 11 Ocak 1918 tarihinde yapılan MK toplantısında Lenin azınlıkta kalır, barış görüşmelerine son verilmesi ve devrimci savaşın başlaması kararı alınır (Rabinowitch, 2016, s. 149-151).

Bolşevik Partisi bu karmaşık durum içerisindeyken, Brest Litovsk'ta görüşmeleri sürdüren Trotski, 28 Ocak 1918'de Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı ile savaş halini, anlaşma imzalamaksızın sona erdirir ve ordunun terhis edildiğini bildirir, Brest Litovsk'tan Petrograd'a döner (Rabinowitch, 2016, s. 158). Trotski, belki de hayatının en kötü öngörüsünde bulunarak Almanya'nın doğuda askerî operasyon yapabileceğine inanmamaktadır (Rabinowitch, 2016, s. 148).

Bolşevikler için savaş bitmiştir. İttifak kuvvetlerinin ilerleyemeyeceğini, Alman askerlerinin, işçi sınıfının iktidarda olduğu Rusya topraklarında savaşmayacağını, silah bırakacağını ve bütün enerjisini Almanya'da devrim yapmaya yönelteceğini ummaktadır.

Trotski anlaşma imzalamaksızın savaşı sona erdirdiğine inanırken Almanya 18 Şubat'ta bütün cephelerden Sovyet Rus-

ya'ya saldırır, Rus ordusu tam bir hezimete uğrayarak cepheden kaçmaya başlar (Zenkovsky, 2000, s. 168; Rabinowitch, 2016, s. 165-167).

Sadece Almanya değil, Müttefik Kuvvetler de (İngiltere, Fransa, ABD, Japonya) Sovyet hükümetini yıkmak üzere harekete geçer. 19 Şubat'ta Basmacı hareketiyle birlikte Orta Asya'da iç savaş başlar (Zenkovsky, 2000, s. 230). Kapitalist devletler Sovyet rejimini yıkmak için acımasızca çalışır. İngilizler Bolşevik-sol-SR iktidarına karşı mücadele etmekte olan Beyaz Ordu'ya destek için üç önemli subayını Orta Asya'ya gönderir. Albay Bailey Taşkent'te, General Malleson ise yanındaki küçük Anglo-Hint kuvvetiyle Aşkabat'ta bulunan Menşeviklere destek olmak için görevlendirilir. Tümgeneral Dunsterville ise Ağustos 1918'de bölgeye gelir.

Kızıl Ordu için çağrı

"Devrimci savaş" sloganı ile Almanya ile barış yapılmasına karşı çıkan sol fraksiyon, Sovyet Rusya'nın "devrimci savaşı" sürdürecek ordusu olmadığının farkında mıdır? Çarlık Ordusu bizzat devrimciler tarafından çökertilmiş, Sovyet Devleti'nin ise henüz ordusu yoktur (Rabinowitch, 2016, s. 144). Bolşeviklerin aylardır Barış propagandası yaparak savaş kapasitesini yok ettiği ordu elbette Alman saldırısı karşında direnemez. Rusya'nın batı cephesi çöker, ordu çözülür ve askerler kaçmaya başlar. Kerenski iktidardayken ordunun çözülüp askerin eve dönmesinden çok memnun olan Bolşevikler, şimdi durumu dehşet içinde izlemektedir.

Çarlık Rusya'sının ordusunu terhis eden Bolşevikler şimdi bir *Kızıl Ordu* kurulması için kararname yayınlar ve 23 Şubat'ta Kızıl Ordu'ya asker alınmaya başlanır. "Barış" yapacağız deyip Baltık Donanması'nın on binlerce denizcisini terhis eden Bolşevikler, şimdi "gönüllülük" esasına göre denizci aramaya başlamıştır (Rabinowitch, 2016, s. 338).

Rusya'daki devrimi boğmak için bir yandan Almanya-Avusturya-Osmanlı, diğer yandan İngiltere-Fransa-Japonya, tüm

güçleriyle çaba sarf ederken, barış yapmaktan başka çare olmadığı konusunda en kararlı olan kişi Lenin'dir. 19 Şubat'ta Lenin ve Trotski Almanlarla tekrar ateşkes yapmak için girişimde bulununca hem Bolşevik Parti içinde, hem de hükümette kıyamet kopar. Bolşevik Parti içindeki sol-komünist fraksiyon ve sol-SR'ler barış yapmayı kabul etmeyerek devrimci savaş için ısrar eder (Rabinowitch, 2016, s. 169, 171-172). Zaten Almanya da Lenin'in ateşkes talebini hiçe saymış, Rusya topraklarında ileri yürüyüşe devam etmektedir (Carr, 1989, s. 153). Bu durumda Alman askerleri silahlarını kendi burjuva iktidarına çevirmez ve Alman ordusu işgale devam ederlerse ne olacaktır? Bolşeviklerin kendilerine bu soruyu hiç sormadığı anlaşılmaktadır.

Brest Litovsk'da görüşmeler tekrar başlar ancak Almanya'nın ileri sürdüğü ağır şartlara Lenin'den başka herkes karşı çıkar. Bu şartlar 24 Şubat'ta çaresizlikle kabul edilir ve 3 Mart'ta "Brest Litovsk Barış Antlaşması" imzalanır: Ukrayna ve Finlandiya'nın bağımsızlığı kabul edilir; Livonya ve Estonya Alman işgaline terk edilir; Doğu Anadolu vilayetlerinin Osmanlı Devleti'ne en kısa zamanda iade edilmesi ve Türkiye'ye yönelik kapitülasyonların kaldırılması kabul edilir (Stalin, 1990, s. 50).

Bu ağır şartlarla antlaşma imzalanmasına karşın Alman ileri yürüyüşü durmaz, Almanlar Ukrayna'yı işgal ettikleri yetmezmiş gibi Petrograd'a doğru yürümeye başlar. Kızıl Petrograd, Şubat ve Ekim Devrimleri'nin başkenti tehlikededir.

Rosa Luxemburg, Brest-Litovsk'u eleştiriyor

Yıl 1918, aylardan ağustos, Alman-Sovyet Barış Antlaşması'nın üzerinden altı ay geçmiş ve Almanya'da beklenen devrim bir türlü gerçekleşmemiştir.

Ünlü Alman lideri Rosa Luxemburg'un Spartakistler arasında bile büyük tartışmalara sebep olan "Rus Trajedisi" başlıklı makalesi eylül ayında yayımlanmıştır (Luxemburg, 1989, s. 52). Rosa Luxemburg önce Rus Devrimi'ni yalnız bırakan Alman işçi sınıfını en ağır sözlerle eleştirir: "Alman işçi ve askerleri, Rus Devrimi'nin parça parça olmasına, kuşatılmasına,

aç bırakılmasına soğukkanlılıkla izin verdiler" (Luxemburg, 1989, s. 60). Luxemburg Bolşeviklerin "biraz soluklanmak için zaman kazanmak, proletarya diktatörlüğünü sağlamlaştırmak ve uluslararası proletarya devriminin patlamasını beklemek" için Almanya ile barış imzaladığını bilmesine rağmen Bolşeviklerin Almanya ile ateşkes imzalayarak tek taraflı anlaşmaya gitmesini çok ağır eleştirir: "Gerçekte Brest Barışı Rus Devrimci proletaryasının Alman emperyalizmine teslim antlaşmasıdır", "Brest antlaşması ile Almanya'da devrimci ayaklanma şansını azaltabileceğini dikkate almadılar" (Luxemburg, 1989, s. 53).

Rosa Luxemburg, Brest Barışı sonrasında Almanya ve Osmanlı Devleti'nin Ukrayna, Kırım ve Kafkaslar'ı ilhak etmesiyle Sovyet devletinin Karadeniz'le bağlantısının kesilmesine işaret eder:

- Finlandiya'nın, Livonya'nın, Estonya'nın, Kırım'ın, Kafkasların, Rusya'nın güneyinde durmaksızın artan sayıda yerin ilhakı: işte Brest Litovsk'tan beri hüküm süren "barış durumunun" sonucu;
- Kaybedilen topraklar aslında Rus Devrimi'nin yaşama şansını bitirdi; [Rusya] buğday, kömür, maden, petrol bölgelerinden, yani devrimin temel yaşam kaynaklarından koptu;
- UKKTH üzerine boşboğazlık eden boş kafa[lı] küçük burjuvalar kabul etmese de devrim boğulmakta;
- Sovyet iktidarının elinden Avrupa Rusya'sının kuzeyi ve doğusu ile tüm Sibirya alınıyor, böylece Bolşeviklerin son yaşamsal kaynakları ortadan kaldırılmıştır (Luxemburg, 1989, s. 53-54).

Cevaplanması gereken soru şudur: Bolşevikler barış antlaşması yerine ne yapmalıydı?

Yedinci Tüm Rusya SDİP (Bolşevik) Kongresi

Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın imzalanmasından üç gün sonra Bolşeviklerin kongresi toplanır. Bolşevik Partisi'nin Al-

tıncı Kongresi 26 Temmuz-3 Ağustos 1917 tarihleri arasında illegal olarak Petrograd'da toplanmıştı. Şimdi iktidarı almış olan Bolşevikler, altı ay sonra yedinci kongrelerini toplamaktaydı. Gündem değişmiştir, "işçi sınıfı adına iktidarı nasıl alırız" tartışması, yerini, "karşı-devrimci kalkışma, Alman işgali, iç savaş ve sosyalizmi kurmak" konularına bırakmıştır.

Yedinci Tüm Rusya SDİP (Bolşevik) Kongresi 6-8 Mart 1918 tarihleri arasında toplanmış, 145 bin üyeyi temsilen 46, 58'i söz hakkı olan delege katılmıştır.

Kongre'de Lenin ve sol Komünistlerin tezleri çarpışır (Rabinowitch, 2016, s. 198-200). Brest Litovsk Antlaşması'na karşı çıkan sol Komünist fraksiyonda Buharin, Radek, Riyazanov, Piatakov gibi partinin parlak simaları vardır. Büyük tartışmalar sonrasında 30 kabul, 12 red, 4 çekimser oyla Brest Litovsk Antlaşması onaylanır. Sol komünist fraksiyondan Riyazanov Lenin'i "uluslararası proletaryaya ihanetle" suçlayarak istifa eder.

Bu kongrede Lenin'in 1917 Nisan ayından beri ısrarla kirlendiğini ileri sürdüğü "Sosyal Demokrat" ismi bırakılmış ve parti komünist adını almıştır. RSDİ(B) Partisi adı, *Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi, RK(B)P* olarak değiştirilmiştir.

10-11 Mart 1918: Başkent, Petrograd'dan Moskova'ya taşınıyor

Alman tehlikesi o kadar büyüktür ki, başkent daha korunaklı ve tüm Rusya ile iletişimin daha kolay olacağını düşündükleri Moskova'ya taşınır. Sovnarkom, RK(B)P ve sol-SR merkez komiteleri 10-11 Mart 1918 tarihlerinde, iktidarı aldıktan beş ay sonra Petrograd'ı terk etmek zorunda kalır (Rabinowitch, 2016, s. 203). Devrim'in beşiği Kızıl Petrograd'ın terk edilmesinin son derece travmatik sonuçları olmuştur.

Hükümetin Moskova'ya göç etmesi Petrograd'ı bitirir çünkü Alman işgali korkusu nedeniyle pek çok sanayi tesisinin Moskova'ya taşınması ile Devrim'in beşiği Petrograd'da yetişmiş militan, tecrübeli işçiler de Moskova'ya taşınmıştır. Artık şehre, sadece işsizlik ve açlık değil, kolera salgını, hırsızlık, cina-

yet, vahşi infazlar, sahte VÇeka üyelerinin eylemleri hâkimdir (Rabinowitch, 2016, s. 218-219).

14-16 Mart 1918 tarihleri arasında da *IV. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi*[44] toplanır (1.172 delegeden 814'ü RK(B)P – 58'i sol komünist, 238'i sol-SR, 114'ü karışık). Kongre'ye Anarşist-Komünistler, Sosyalist Devrimci Maksimalistler, Birleşik SD Enternasyonalistler (Martov), yani Sovyetleri destekleyen Rusya'nın bütün devrimcileri katılmıştır (Rabinowitch, 2016, s. 206). Büyük bir delege kitlesi Almanya ile barışa karşı çıkmakta, Bolşeviklerin iktidardan uzaklaştırılmasını ve Kurucu Meclis'in toplanmasını istemektedir.

Ancak Brest Litovsk Antlaşması Sovyet Kongresi'nde de onaylanır. Bunun üzerine 18 Mart'ta sol-Komünist fraksiyona ve sol-SR'lere mensup Halk Komiserleri, yani Bakanlar Sovnarkom'dan çekilir ve bir hükümet krizine yol açarlar (Rabinowitch, 2016, s. 213).

1917 yılı boyunca bütün önemli kararları alan Sovyet kongreleri, her üç ayda bir yapıldı. Üç ayda bir yapılan bu kongreler için tüm Rusya çapında seçim yapılarak yeni delegeler seçiliyor ve Sovyet'in bileşimi değişiyordu. Kongreler önce altı ayda bire, sonra da senede bire alındı. Devrim'in en civcivli günlerinde bile sık sık toplanan kongrelerin sonraları dört senede bir yapılması işçi demokrasisindeki gerilemenin göstergesidir.

Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Sovyet hükümeti nihayet başını kaldırıp Rusya'nın iç işlerine bakmaya fırsat bulduğunda gördüğü manzara felakettir:

- Bolşevik hükümetin kömür ve petrolle bağlantısı kesilmiştir.
- Rusya'nın buğday ambarı coğrafyasıyla bağlantı kesilmiş, Ukrayna, Kafkasya, sınır stepleri, Batı Sibirya'dan artık tahıl gelmemektedir (Rabinowitch, 2016, s. 222). Açlık, gı-

44 İkinci İşçi, Asker ve Köylü Sovyetleri Kongresi 25-27 Ekim 1917; Üçüncü İşçi, Asker ve Köylü Sovyetleri Kongresi Ocak 1918; Beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi 4 Temmuz 1918'de toplanmıştır.

da sıkıntısı başta Petrograd olmak üzere Rusya'nın bütün şehirlerinde baş göstermiştir.
- İç savaş İdil/Volga Nehri'nden Pasifik'e doğru yayılmaya başlamıştır.
- Lokomotifler tamire muhtaç, demiryolu hatları berbat durumdadır. Nakliye hatları çökmüştür.
- Bütün limanlar işgal edilmiştir.
- Kızıl Ordu köylünün tahıllarına el koymaya başlamıştır (Rabinowitch, 2016, s. 213).
- Petrograd'da 265 fabrika kapanmış, 134 bin işçi işsiz kalmıştır.
- Petrograd terk edilmiştir.
- Enflasyon alıp başını gitmiştir.
- Çantacılar adı verilen hırsızlar ortalığı sarmıştır. Linç, tecavüz, hırsızlık almış başını gitmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN KOMÜNİSTLERİN DEVLET KURMA DÖNEMİ

Ekim Devrimi'nden sonra milli meselenin çözümü doğrultusunda atılan adımların kısa kronolojisi:

20 Kasım - 3 Aralık 1917: Rusya'nın ve Şark'ın Tüm Müslüman Emekçileri'ne beyanname, özel olarak Müslüman azınlıklar için yayımlanmış bir çağrıdır.

12-25 Ocak 1918: Rusya Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi.

23 Mart: Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluş kararnamesinin yayımlanması.

18-28 Mart 1918: Birinci Tüm Rusya Müslüman Emekçileri/İşçilerinin Konferansı Moskova'da toplanır. Müslüman Sosyalist Komitesi, Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi/MMSK'ye dönüşür. Parti kurulmuştur.

28 Mart 1918: İdil Ural Devleti lağvedilir.

3 Nisan 1918 protokolü: Başkurtlar da Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti/TBSC'nin temsiliyetinde yer alırlar.

10 Nisan 1918: TBSC Danışma Meclisi toplanır. Davet edilen Z. Validov toplantıya katılmaz.

10-16 Mayıs 1918: TBSC Danışma Meclisi toplanır. TBCS Kurucu Meclisi'nin 15 Eylül'de Ufa'da toplanmasına karar verilir.

18-22 Haziran: Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünistleri Konferansı toplanır. Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi/MMSK, Rusya Müslüman Sosyalist Komünist Partisi adını alır.

Rusya Müslümanları, Volga boylarının, Kırım'ın Tatarları, Sibirya ve Türkistan'ın Kırgızları ve Sartları, Kafkas ötesi Türkler ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve Dağlıları. Camileri, minberleri, inanç, örf ve âdetleri Rusya Çarları ve zorbaları tarafından hiçe sayılıp ayaklar altında ezilen sizler... Bundan böyle inançlarınız, örf ve âdetleriniz, milli kültür yapılarınız dokunulmaz ilan ediliyor.

– Rusya'nın ve Şark'ın Tüm Emekçi Müslümanlarına

Müslüman Komünist Partisi'ne doğru

Rusya'nın batısında Petrograd ve Moskova'da işçi-köylü iktidarını ayakta tutmak için mücadele eden devrimcilere, en önemli destek Rusya'nın doğusundan İdil-Ural boylarından geldi. Liderliğini Mollanur Vahidof'un yaptığı Muskom, sadece sosyalist devrimin Müslüman kitlelerce kabul edilmesi için değil, başlamış olan iç savaş kıvılcımlarını bastırmak için de var gücü ile çalışmaktaydı.

Sovyet Hükümeti de ancak Brest-Litovsk Antlaşması imzalandıktan sonra, yani 1918 baharından itibaren Rusya'nın çeperlerinde neler olup bittiği ile ilgilenmeye başladı. Çeperlerde Beyaz Ordu'nun, anti-Sovyet güçlerin yayılması başlamıştı. Topraklarının kamulaştırılmasına karşı direnen Rus yerleşimciler Beyaz güçleri destekliyordu. Sovyet Hükümeti bu süreçte Müslümanlarla ittifak kurarak onlara yönelik silahlı terör estiren Rus yerleşimcilerin düşmanca tavırlarını engellemeye çalışıyordu. Eski Müslüman Ceditler, yeni Müslüman sosyalist ve komünistler ise Bolşeviklere yakın durarak Sovyet Hükümeti'ni destekliyordu.

Yukarıda incelendiği üzere, Rusya'da Şubat Devrimi'nden itibaren sosyalist Müslümanlar Mollanur Vahidof önderliğinde çeşitli örgütler kurmuştu. 7 Nisan 1917'de Kazan merkezli ama sonra tüm İç Rusya'ya yayılacak ve şubeler açacak olan *MSK/Müslüman Sosyalist Komitesi* tamamen aşağıdan yukarı doğru kurulmuş bir örgüttü. 17 Ocak 1918'de kurulan *Mus-*

kom ise, Sovyet Hükümeti Sovnarkom'un Milli İşler Komiserliği/Narkomnats'a bağlı olan idari bir kurumdu ve yine başkanı Mollanur Vahidof'tu. 23 Mart 1918'de kuruluş kararnamesi yayımlanan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin hayata geçirilmesi için kurulan Tatar-Başkurt Merkez Komiserliği'nin komiseri de Mollanur Vahidof'tu. Mollanur Vahidof artık bir devlet başkanı konumundaydı. Sultan Galiyef ise Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin esas merkezi olan Kazan'da yaptığı çalışmalarla öne çıkmaktaydı.

Sovyet Hükümeti nezdinde milli meselenin çözümünde kilit konumda olan kişi Mollanur Vahidof'tu. Feodal ve ulema takımının değil, "ezilen emekçi Müslümanların" muhtar devlet talebi, Sovnarkom ve RK(B)P tarafından desteklenmişti. Sovyet Hükümeti anti-Sovyet güçlerin tarafına geçen büyük toprak sahibi Rus yerleşimcilere karşı Mollanur Vahidof'un liderliğinde yükselen Tatar-Başkurtları desteklemekteydi.

İşte şimdi Tatar-Başkurt sosyalist/komünistlerinin bağımsız yürüyüşünü temsil eden MSK/Müslüman Sosyalist Komitesi yeni bir aşamaya geçmekteydi. İdil-Volga Müslümanları Vahidof liderliğinde *Merkez Müslüman Sosyalist Komitesi/MMSK* adı altında bir parti kurma çalışmalarına başlamıştı.

Sırası gelmişken neden "Sosyalist-Komünist" kavramlarının bir arada kullanıldığını açıklamakta yarar görüyorum. Kazan'da Müslümanlar arasında Sosyalist Devrimciler/SR'ler daha fazla örgütlüydü. Müslümanların Şubat Devrimi'nden bir ay sonra kurduğu örgütün adında da "sosyalist" kelimesi vardı: Müslüman Sosyalist Komite/MSK. Bu tarihte Bolşevikler halen *Rusya Sosyal Demokrat İşçi (Bolşevik) Partisi* adını taşımaktaydı. Bolşevikler partinin adını bir yıl sonra, 6-8 Mart 1918'de toplanan Yedinci Kongre'de değiştirmiş, parti Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi adını almıştı.

Üstelik Ekim Devrimi ve sonrasında sol-SR'ler Komünistlerle itttifak yaptıkları için son derece itibarlıydı. Anlaşıldığı kadarıyla kendisini "Sosyalist" olarak tanımlayan Müslümanlar RK(B)P'ye üye olduktan sonra da sosyalist kavramından vazgeçemediği için ikisini birden kullanmayı seçmişlerdi. Bunu hem

yeni kurulan Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi'nde hem de Mustafa Suphi'nin kurduğu Türk Sosyalist-Komünistleri Teşkilatı'nın isimlerinde görüyoruz.

Birinci Tüm Rusya Müslüman İşçileri Konferansı

18-28 Mart 1918 tarihinde Moskova'da Birinci Tüm Rusya Müslüman İşçileri Konferansı toplandı. Kazan, Moskova, Petrograd, Arhangelsk, Musmansk, Semerkand ve Hokand'dan gelen delegeler on gün süren Konferans'ta yeni bir parti kurulması ve RK(B)P ile ilişkiler meselesini de görüştü.

18-28 Mart tarihleri arasında devam eden Birinci Tüm Rusya Müslüman İşçileri Konferansı sırasında, 24 Mart'ta Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin ilan edildiğini hatırlamamız önemli. Çünkü Kazan'da çatışmalar yaşanırken Sovyet Hükümeti'nin emekçi Müslümanlara kendi muhtar devletini kurma yolunda verdiği söz hayata geçmekteydi. Moskova'da toplanan bu konferans ve bir Müslüman Sosyalist-Komünist Partisi'nin kurulması, Lenin ve Stalin'in onayı olmaksızın yapılamazdı. Yani RK(B)P, Mollanur Vahidof önderliğinde Müslümanların partileşmesini (MMSK), muhtar bir devlet (Tatar-Başkurt Sovyeti Cumhuriyeti) ve Müslüman ordu kurulmasını destekledi. Sovyet Hükümeti'ne bağlı olan Muskom'la, Tatar-Başkurt Sovyeti'ni kuracak olan kadrolar aynıydı.

Bu konferansta *Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi (MMSK)* kuruldu. MMSK, İdil-Ural ve Sibirya'da yaşayan Tatar, Başkurt, Mari, Çuvaş ve diğer halkların partisi idi. Kendi yollarında yürüyen diğer Rusya Müslümanlarını (Azeri, Dağlı, Kırımlı, Türkmen vb.) kapsamamasına karşın kurulan partinin adı Müslüman kelimesini taşımaya devam etmişti.

Bu dönem tarihyazımında Muskom, MSK ve MMSK sürekli olarak birbirine karıştırılmaktadır. Muskom Sovyet Hükümeti'nin idari kurumu iken MMSK İdil-Ural coğrafyasında yaşayanların partisidir. MSK ise 1917 Nisan ayında kurulan ilk örgütün adıdır. MMSK kurulduktan sonra Rusya'nın farklı yerlerinde var olan MSK/Müslüman Sosyalist Komitesi şubeleri şim-

di Merkez Müslüman Sosyalist Komitesi/MMSK adını alarak partinin şubeleri haline gelir (Erdem, 2006, s. 810). Yürütme Kurulu başkanlığına Mollanur Vahidof, yardımcılığına Sultan Galiyef seçilir (Erdem, 2006, s. 810). Mollanur Vahidof'un başkanlığında 12 kişilik bir yürütme kurulu seçilir ve tüm kararlar salt çoğunlukla alınır (ABC, 1981, s. 91-92).

Müslüman Kızıl Ordu

23 Mart 1918'de Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti kuruluş kararnamesi yayımlandıktan sonra, bir de Müslümanlardan oluşan ordunun, Merkez Müslüman Askerî Komite/MMAK'nin kurulmasına onay verildi (Blank, 1994, s. 56). 60 bine yakın Müslüman askere hitap eden ve 24 Mart kararnamesi ile kapatılan Harbî Şura (Adıgüzel, 2006, s. 133) yöneticilerinden Bolşevik olanlar Merkez Müslüman Askerî Komitesi'ni kurdu.

Bu ordunun kuruluşu için hükumete ilk müracaat, Mollanur Vahidof tarafından Muskom kurulduktan bir ay sonra 14-15 Şubat'ta yapılmıştı (Blank, 1994, s. 56). Sovyet Hükümeti Almanya'nın ileri yürüyüşünü durdurmak için acilen Kızıl Ordu kurulmasına karar verdiğinde, Çarlık ordusundan farklı olarak Rus olmayan halkların da orduya alınması doğrultusunda bir karar almıştı. O günlerde Mollanur Vahidof Sovyet Hükümeti'nin Askerî İşler Halk Komiserliği'ne başvurarak "Müslüman Sosyalist Birliklerin" kurulması için talepte bulunmuştu: "Müslüman proletaryasının devrimci yöneticileri olarak [Müslüman molla ve tüccarların etkisinin kırılması için] Müslüman dünyasının tarihsel özelliklerini göz önünde tutarak ... Rus dilini bilmemeleri nedeniyle Müslüman Kızıl Ordu Birliklerinin kurulması gerektiğini düşünmekteyiz" (Adıgüzel, 2006, s. 282).

Sovyet Askerî İşler Halk Komiserliği Muskom bünyesinde Merkez Müslüman Askerî Komite/MMAK kurulmasını onaylamış ve MMAK 1 Nisan'da emekçilerin Müslüman İşçi ve Köylü Kızıl Ordusu'na katılması için "Birinci Tatar-Başkurt Piyade Taburunun Kurulması hakkında 1 nolu emir" yayımlamış-

tı (Adıgüzel, 2006, s. 135). 20 Nisan'da da Müslüman askerlere yönelik olarak *Kızıl Armiya/Kızıl Ordu* isimli bir gazete yayımlanmaya başlamıştı (Adıgüzel, 2006, s. 285).

Mollanur Vahidof, böylece hem devlet başkanı hem de ordu komutanı konumuna yükseldi. Mollanur Vahidof hem sivil hem de askerî alanda olağanüstü bir yetkiye sahip oldu. Böylece Müslüman komünistler, yerel muhalifler tarafından engellenmekten korkmadan Müslüman kitleler arasında ajitasyon, propaganda ve örgütlenme çalışmaları yapabilmekteydi.

Komutanları Müslüman, komuta dilinin Tatarca olduğu Müslüman Kızıl Ordu, işçi sınıfının nicel olarak çok az olduğu köylü, göçebe ve yarı göçebe konumundaki Tatar ve Başkurtlar için bir okul, bir eğitim yuvası olacaktı (ABC, 1981, s. 93, 94, 240, dn. 57). Müslüman Kızıl Ordu, Tatar ve Başkurtların örgütlenebileceği, eğitim görebilecekleri tek kurumdu. Burada piyade ve süvariler için askerî kursların yanında okuma yazma, siyasal kurslar, komutan yetiştirmek için de kurslar açıldı (ABC, 1981, s. 169).

Eğitimde devrim

Sovyet Hükümeti'nin Eğitim/Aydınlanma Komiserliği'nin uygulamalarından biri olan din kurumunun eğitimden elini tamamen çekmesi kararı doğrultusunda Rusya'da dinî eğitim veren kurumlar kapatılır ve din adamlarına eğitim verme yasağı getirilir. Bu karar doğrultusunda "milli şovenist" addedilen bütün Müslüman "mektep ve medreseler" de yasaklanarak yerine emek okulları kurulur (Blank, 1994, s. 95). Rusya'da Ortodoks ve diğer Hıristiyan mezhepler için hemen uygulamaya geçilir. Kazan Sovyeti Eğitim Komiseri Maksimov da bütün okullardaki dinî eğitiminin derhal yasaklanması doğrultusunda bir karar alır. Bu karar Müslüman kitleler arasında büyük tepki toplar.

Anlatılan fıkra son derece anlamlıdır: "Bir Tatar köyünde kahvede Bolşevik ajitatör konuşmaktadır: Yoldaşlar, hadi gelin *kiliseyi ahır olarak* yeniden inşa edelim. Tatar köylüleri: Çok iyi, çok iyi... Bolşevik devam eder: Yoldaşlar, şimdi de

mescitleri kulüp haline getirelim. Tatar köylüleri: Sakın ha köpoğlu, sakın."

Merkezî bir kararla mektep ve medreselere müdahale yerine daha farklı bir tutum alınabilirdi. Neriman Nerimanov ve Sultan Galiyef, İslâm'ın yok edilmesine gidecek bir tutum yerine laik bir tutumun alınması gerektiğini ileri sürmüştü (Blank, 1994, s. 121-122). "Yarı göçebe, ilkel, patriarkal, dinsel fanatik, yarı-barbar, tuhaf ve geri" addedilen, donmuş, değişmez görülen Müslüman toplumlar aslında kendi içlerinde yaptıkları Kadimci-Ceditçi mücadelesi ile bile, kendi iç dinamikleri ile değişime açık olduğunu kanıtlamıştı. Bu nedenle eğitim sorununun çözümü Tatar-Başkurt komünistlerine bırakılabilirdi.

Müslüman komünistler de aynı amaç için çalışmaktaydı. Muskom aldığı kararlarla Kızıl Ordu içinde açtığı politik eğitim şubelerinde, eğitim/öğrenim ve dinî bölümleri ayırdı. Bu durum karşısında MMSK hemen Müslüman öğretmenler kongresini topladı, Tatar ve Başkurt halklarının eğitilmesinde nasıl bir yöntem izleneceğini tartıştı (Blank, 1994, s. 113).

Kısaca "Merkez Müslüman Komiserliği" olarak anılan MMSK, Tüm Rusya Müslüman Öğretmenler Birliği sol kanat azalarının iştirakiyle, Umumi Öğretmenler Kongresi'ni 22 Mayıs'ta Kazan'da topladı (Tunçay, 1995, s. 43). Müslüman komünistler Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nde yönetimi üstlenecek Müslüman komünist kadrolar yetiştirmeyi öncelikli görev olarak önlerine koymuştu. Merkez Müslüman Komiserliği eğer Müslüman komünist kadrolar yetiştiremezse sosyalizmin kurulmasında başarısız olunacağını bilmekteydi. Bu Kongre'de eğitim reformunun yanında Müslüman Üniversitesi, Doğu Müzesi, Merkez Müslüman Kütüphanesi kurma kararı da alındı.

Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi bünyesinde kurulan Dış Propaganda Bürosu'nun başına getirilen Mustafa Suphi (ABC, 1981, s. 99), aslında bir eğitimciydi. Dış Propaganda Bürosu'nun görevleri arasında ajitatörler yetiştirmek ve basın yayın aracılığı ile propaganda yapmak da bulunmaktaydı. Mustafa Suphi'nin Türkçe yayımlamaya başladığı *Yeni Dünya* gazetesi bu doğrultuda da değerlendirilmelidir.

Biz şimdi kul da, esir de değiliz!

– M. Vahidof (Tunçay, 1995, s. 25)

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti

23 Mart 1918'de *Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti*'nin kuruluş karanamesi Narkomnats adına Stalin, Muskom adına Mollanur Vahidof, Başkurt Şerif Manatof ve Başkurt Alimcan İbrahimof imzaları ile yayımlandı (Tunçay, 1995, s. 22). 1917 Mayıs ayında ayrılan Tatar ve Başkurtlar, Sovyet Hükümeti tarafından 23 Mart 1918 kararnamesi ile birleştirilmişti, geniş bir coğrafya üzerinde Müslüman nüfusun % 50'nin üstünde olduğu bir özerk devlet kurulmaktaydı.

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti kuruluş kararnamesinde aşağıdaki maddeler yer alır:

1. Cenubi Ural ve Orta İdil toprağı, Rusya Şuraları Federatsiyası'nın Tatar ve Başkurt Şuraları Cumhuriyeti'nin havzası add ve ilan olunur.
2. Bu cumhuriyetin hudutlarını tayine Başkurt ve Tatarların İnkilâp Tatar ve Başkurt uyuşmaları [teşkilatları] tarafından hazırlanan layihalar esas tutulacaktır.
3. Bu hudutlara zirdeki [aşağıdaki] yerler dahildir: Ufa vilayeti umumen (tümü), Orenburg vilayetinin Başkurtlar ciheti, Kazan vilayetinin Çuvaş ve Çeremişlerin ekseriyetini teşkil ettikleri yerler hariç, Perm, Menge, Samara ve Simbir (Sibirskaya) vilayetlerinin Müslüman ekseriyeti olan yerleri. Hudutların son halinin bilinmesi, Tatar ve Başkurt Cumhuriyetinin garp ciheti ile şarkta bulunan Başkurdistan kısmı arasında siyasi ve iktisadi münasebeti tayin meselesi [bu] cumhuriyetin Meclis-i Müessisanına [Kurucu Meclis] aittir.
4. Tatar ve Başkurt Cumhuriyetinin işçi ve köy halkı vekillerinden mürekkep Meclis-i Müessisanı toplamak için komis-

yon teşkili İçki Rusya'da Müslüman İşleri Komiseryatı'na yükletilir.

Milli İşler Halk Komiseri Çugaşvili *Stalin*
Dahili Rusya Müslüman Komisarı *Mollanur Vahidof*
Dahili Rusya Müslüman Komisaryat azaları *Şerif Manatof, Alimcan İbrahimof*
Milli İşler Halk Komisaryatının sekreteri *S. Dimaşin*
(Tunçay, 1995, s. 23; Adıgüzel, 2006, s. 130) (vba)

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin tespit edilen sınırları, İdil-Ural Devleti'nin toprakları ile örtüşmektedir (Devletşin, 1981, s. 249). Sultan Galiyef bu konuda şunları söylemiştir: "Başkurt kısmına kendi kaderini tayin etme hakkı verilmesi kaydıyla tek bir cumhuriyet, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti kurulmalıdır. [çünkü] Sınıfsal ekonomik ilkeye göre hayvancı ve ziraatçi olan Başkurdistan'ı, sanayi ve ziraat bölgesi olan, yani proletaryası olan Tataristan'a bağlamak [ikisinin de çıkarına olacaktır]. Dil ve kültür birliği vardır" (Kakınç, 2004, s. 49; Erdem, 2006, s. 553).

Sovyet hükümeti Validov'u çağırıyor

Kararnamenin ilanından sonra, önde gelen pek çok Başkurt'un yanında Orenburg'daki Z. Validov da Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin Kurucu Meclisi'ne katılmak üzere Moskova'ya davet edildi. Validov Orenburg'dan kaçtıktan sonra Başkurtları toparlamak üzere nisan başında geldiği Ufa'da kendisi ile görüşmek üzere Stalin tarafından Orenburg'a gönderilen Bolşevik Başkurt Salah Atnagulov'la karşılaşır. Validov'un gayet yakından tanıdığı Atnagulov 1917'den bu yana en önde gelen Başkurt siyasetçilerden biridir. Validov anlatıyor:

> Tatar komünistleri rehberi Mollanur Vahidof'dan bana mektup varmış. Meğerki Komünist Partisi, Muhtar devletler kurmak fikriyle teşebbüse geçmiş ve Stalin beni Orenburg'da hapishaneden çıkararak Moskova'ya getirmek için emir vermiş. Tam itimadım olmadığı halde Salah'la görüştüm. Meğer ne iltifatlar, neler vaadedilmemiş. Ben red cevabı vermeden ken-

di aramızda müzakerelere devam ettik. Şu karara vardık: Sovyetlerin siyaseti yalandan ibarettir. *Merkezdekiler arasında belki iyiler olabilir*, amma *vilayetlerde bizimle birlikte iş görecekler şöven Rus milliyetçisi ve hain unsurdur*. Diktatörlük onların eline veriliyor. Moskova'dan emir gelinceye kadar onlar işi bitirmiş oluyorlar. İtiat eden telgreflarımıza rağmen Baymak'ta facialar yarattılar (Togan, 1999, s. 164) (vba).

Validov bin sayfaya yaklaşan hatıratında Sovyet Rusya tarafından kuruluş kararnamesi yayınlanan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nden bahsetmiyor. Sadece satır arasında Stalin'in onu Moskova'ya çağırdığından söz ederek yukarıdaki satırları kaleme almıştır. Ancak bu yazdıkları kanıtlamaktadır ki Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin Kurucu Meclis çalışmalarında görev alması için yapılan çağrı gerçektir.

Stalin Validov'u Moskova'ya çağırırken, Orenburg'daki Bolşevikler Validov hakkında yakalama emri çıkartmıştır. Çelişki bu kadar büyüktür. Validov Atnagulov'a, "Moskova'ya inanıyorsam da mahalli komünistlerle anlaşabileceğimize inanmıyorum. Moskova'da bulunan ve Sovyetlere inanıp iş gören arkadaşlara muvaffakiyetler dilerim," diyerek bu davete icabet etmemiştir (Togan, 1999, s. 165).

Stalin'in çağrısı şunu göstermektedir: Ocak-Nisan 1918 tarihleri arasında Bolşevik Merkez Komitesi, Müslümanlarla birlikte çalışmak için, üstelik komünist olmalarını beklemeden, her türlü çabayı göstermiştir. Bolşeviklerin ilk önce Ahmetbey Tsalikov'un Muskom'un başına geçmesi için; ikinci olarak Z. Validov'un Tatar-Başkurt Sovyeti'ni inşa etmesi için çaba sarf ettiklerinin altı çizilmelidir. Ahmetbey Tsalikov'un milliyetçi, Zeki Validov'un Beyazlarla işbirliği içinde Orenburg'da faaliyet gösterdiğini unutmayalım.

Stalin: Milli mesele üzerine

Milliyetçi burjuva İdil-Ural Devleti'nin lağvedildiği, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluş kararnamesinin ya-

yımlandığı günlerde Milli İşler Halk Komiseri Stalin'in Bolşeviklerin meseleye nasıl baktıklarını gösteren önemli bir makalesi yayımlanmıştır (Stalin, 1990, s. 56). Bu yazı Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesinin ilk sayısında Nisan 1918'de "Narkomnats'ın Vilayet Komisarlarına hitap telgrafı" başlığı ile yayımlanmıştır (Tunçay, 1995, s. 21).

Stalin bu yazıda, "Rusya Cumhuriyeti'nin federatif devlet düzeni ilan ettiği III. Sovyet Kongresi'nin üzerinden iki ay geçti. Rusya ile federatif ilişkilere taraftar olduğunu açıklayan tek bölge Tataristan-Başkurdistan'dır," diyerek, Rusya'nın "*merkezinde* [Moskova gibi]" Sovyet iktidarının yerleştiğini ve gerçek bir emekçi halk iktidarı olduğunu belirttikten sonra "*kenar bölgelerde*" henüz Sovyet iktidarının yerleşmediğini söylemektedir:

> Fakat *kültürel bakımdan geri unsurların* yaşadığı *kenar bölgelerde* Sovyet iktidarı henüz aynı ölçüde bir halk iktidarı haline gelememiştir. Merkezde başlamış olan devrim, kenar bölgelere, *özellikle Doğudaki kenar bölgelere* belli bir gecikmeyle yayıldı. Bu *kenar bölgelerin* yaşam ve dil koşulları –ki bu bölgeler bir de ekonomik *gerilikle* karakterizedir– Sovyet iktidarının sağlamlaşmasını biraz zorlaştırdı (Stalin, 1990, s. 78) (vba).[1]

Stalin hiç çekinmeden "*medeniyet cihetinden geri kalan* halklar", Buharin "*son derece düşük kültürel düzeye sahip uluslar*" derken, Rus Çarlığı zamanında Rus olmayanların "inorodets" denerek aşağılandığını, Müslümanlar ve göçebe halklara "vahşi, evcilleşmemiş atlar/hayvanlar", "vahşi, asi ve sadakatsiz insanlar" diye hitap edildiğini unutmuş görünmektedirler. Bolşevik liderler bile "geri halklar" demekten çekinmezken, aşa-

1 Metni büyük bir olasılıkla Mustafa Suphi çevirmiş olmalı. Yazı 9 Nisan'da *Pravda*'da yayımlanmıştır (Stalin, 1990, s. 78-81). Kullanılan terminoloji açısından çevirileri karşılaştırmak ilginç. Mustafa Suphi yazıyı: "medeniyet cihetinden *geri kalan* halklarla meskun kısımlarda Sovyet hâkimiyetinin henüz teessüs etmediğini" ... "Lisan örf, adet, ayırmaları [farklılıkları?] üstüne iktisadi cihetten de *artta* [geri] *kalmaları* bu halkların arasında Sovyet hâkimiyetini tahkim etmek meselesini zorlaştırıyor" biçiminde çevirmiştir (Tunçay, 1995, s. 21) (vba).

ğı doğru inildiğinde Rus milliyetçiliğinin güçlü olduğu kesimlerce Müslümanların çok daha fazla aşağılandığı ve dışlandığı açıktır. Üyeleki Z. Validov Stalin'in bu sözlerini çok ciddiye almış ve eleştirmiştir, bu üslubun Validov gibi insanları ne kadar incittiğinin farkında olmamaları üzücü.

Stalin aynı yazısında "Kasım, Aralık aylarında Volga boyu Tatarları arasında kıyam (isyan) eden milliyetçi burjuvaların özerkliğini, Sovyet özerkliğine dönüştürmek gerek," dedikten sonra "bu coğrafyalarda *öz dillerinde mektepler, mahkemeler, maarif müesseseleri*" kurulmadığı takdirde yerli halkı Sovyet düzeniyle kaynaştırmanın olanaksız olduğunun da altını çizmiştir (Tunçay, 1995, s. 21).

Stalin yerel Sovyetlerin tutumunu eleştiriyor

Stalin bu yazısında *yerel Sovyetlerin* Tatar ve Başkurtlara yönelik düşmanca tutumunu da eleştirtir. Stalin açık açık hem yerli Bolşeviklere, hem de "sol komünist tutuculuğuna" eleştiri getirmiştir: "Bazı vilayetlerde *yerel Sovyetlerin her türlü muhtariyete karşı silahla karşı durduğunu*, bu tutumun halkı burjuvaziye yanaştıracağını, burjuvazinin kendisini 'vatanın kurtarıcıları, ulusun koruyucuları' olarak göstermesine yarayacağını ki bu Sovyet iktidarının planı ile kesinlikle uyum sağlamaz". Bu eleştiri Kazan Bolşevik komitesi ve Kazan Sovyeti üyeleri arasında Mollanur Vahidof ve Sultan Galiyef başta olmak üzere tüm Müslüman komünistlere "milliyetçi, pan-İslâmist" muamelesi yapan Grasis ve takımına yönelik bir eleştiridir:

> *Sovyet iktidarının güncel görevi, özerkliği reddetmek değil, tanımaktır.* Özerklik, iktidarı söz konusu ulusun üst tabakaları değil, alt tabakalarına vermelidir. İşte Tatar-Başkurt topraklarının özerkliği bu nedenle ilan edilmiştir (Stalin, 1990, s. 78-81; Tunçay, 1995, s. 21) (vba).

Yerel Sovyetlerdeki Müslüman düşmanlığı Stalin'in yazılarına konu olacak kadar had safhaya varmıştı. RK(B)P üyeleri ve

sol-SR'ler Kazan'da Muskom'a kan kusturuyor, Ufa ve Kazan'da Müslümanların siyasi katılımlarına bile karşı çıkılıyordu. Lenin ve Sovnarkom, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ni, âdeta onları aşarak ilan etmiştir.

Komünist Partisi üyeleri arasında çatışma

Ekim Devrimi öncesinde olduğu gibi, Kazan ve diğer İç Rusya kentlerinde komünist partisi üyeleri arasındaki iletişimsizlik ve uyumsuzluk Devrim sonrasında da devam etmiş ve bu durum büyük sorunlar yaratmıştır. Bazı parti üyeleri, ki aralarında Müslümanlar da bulunmaktadır, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti kurmaktan yana olan Müslüman komünistlere karşı çıkıyor, onları komünist addetmiyordu. Taşradaki bazı Rus ve Rus olmayan komünistler, Müslüman halkların büyük çoğunluğunu proleter olmadıkları için, göçebe ve köylü oldukları için, okuma yazma bile bilmedikleri için, dinî bağnazlıkları ve kadını ikinci cins olarak görmeleri gibi nedenlerle sosyalizmi kurmaya yeterli görmemekteydi. "Buharinci komünistler"in bu tutumlarına ileride değinilecek.

Üyeler arasındaki bu iletişimsizlik ve uyumsuzluk Muskom kurulduktan sonra da sürmüştü (Blank, 1994, s. 22-23). Öyle ki Buharinci komünistlerin Ekim Devrimi'nden sonra da Müslümanları âdeta siyaseten dışladığı görülünce Sovnarkom, 1918 başında Pedrograd'dan Yakop Şenkman'ı, Müslüman temsiliyetini sağlaması için Kazan'a göndermişti. Çünkü uyumsuzluğun ilk kaynağı Kazan Bolşevik Komitesi Komiseri Grasis'ti.

Sovnarkom, sadece Muskom'u değil, Merkez Müslüman Komiserliği ve Merkez Müslüman Askerî Komite'yi de kurarak, Müslüman komünistleri âdeta sonsuz bir yetki ve sorumluluk ile donatarak yerli Buharinci komünistlerin bağnazlığını atlatmaya çalıştı. Bizzat Lenin tarafından Muskom'a kendi özgün organlarını, bölümlerini, eğitmenlerini, ajitatörlerini ve propagandistlerini yaratma hakkı ve imkânı tanındı (Blank, 1994, s. 26).

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ne İdil-Uralcı tepkiler

Tatar-Başkurt Sovyeti'ne ilişkin 23 Mart'ta yayımlanan kararnameye karşı Ayaz İshaki, gazetesi *İl*'de bir değerlendirme yayımladı. "İlan etmekle tatbik etmek" aynı şey olmadığının altını çizen İshaki Bolşeviklerin "Millet Meclisi'nin kararını haklı bulmalarını" olumlu değerlendirmiş,[2] Kazan'da yayımlanan *Kurultay* ve *Kuyaş* gazeteleri ise meseleye daha şüpheci yaklaşmıştı.

İkinci Tüm Rusya Müslüman Askerî/Harbî Şura Kurultayı tarafından seçilen İdil-Ural Ülkesi Komiserliği'nin 2 Mart 1918 tarihinde yayın hayatına başlayan *İdil-Ural Ülkesi* gazetesi ise Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin ilanını sevinçle karşılamıştı. Burada yayımlanan yazıda, "Kazan Bolşevikleri bu cumhuriyete karşı çıkıyorlardı, artık karşı çıkamazlar," denmekteydi (Devlet, 1998, s. 274).

Böylece Tatar burjuvazisinin elinden milliyetçi İdil-Ural Devleti projesi alınmış ve Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti olarak emekçilere verilmişti. Tatar-Başkurt komünistleri hevesle çalışmaktaydı. Merkez Müslüman Komitesi tüm vilayetlerde İdil-Uralcı Millet Meclisi'nin başlattığı çalışmaları kendi üzerine almaya başlamıştı (Devlet, 1998, s. 277).

Mustafa Suphi *Yeni Dünya* gazetesinde şöyle yazmaktadır: "Muskom'un en büyük ve tarihi muvaffakiyeti ise (Ural-İdil Topraklı Muhtariyeti)nin (Tatar-Başkurt Cumhuriyeti) namı altında Sovyetler Hükümeti tarafından tasdik ve ilan edilmesidir" (Tunçay, 1995, s. 20).

Ejderha gibi zehirli ağızlar

Burada okura bir bildiri sunacağım. Bu metin Tatar-Başkurt Devleti'nin nasıl bir özlemle beklendiğini göstermektedir. 27 Nisan tarihli *Yeni Dünya* gazetesinde Tatarcadan çevrilerek yayımlanan bu metni, o kültürü anlamak, hissetmek için buraya

2 Ayaz İshaki'nin *İl* gazetesi 2 Nisan'da kapatılacaktır.

alıyorum. Görüleceği gibi ne Batı Avrupa'nın Marksist, ne Rusya'nın Bolşevik terminolojisini burada bulmak mümkün. Burada kullanılan kavramlar "sınıf mücadelesi, devrim, proletarya diktatörlüğü" değil, "esirlik, kulluk, kölelik, ejderhalar, göğe yükselen güçler, ağular, efsaneler"dir:

> Yaşasın Tatar-Başkurt Cumhuriyeti,
> Yazılınız Tatar-Başkurt Kızıl ordusuna,
> Bütün Müslüman İşçi ve Köylülerine Hitap
> Nice Asırlardan beri görüp beklediğimiz dilekler şimdi meydana çıktı. 1918'ci senenin 22 Mart tarihli fermanı ile Tatar-Başkurt Cumhuriyeti ilan kılınıp Halk Komisarları Şurası tarafından tam manasıyla muhtariyetimiz tasdik kılındı. Şimdi ayaklarımızdan ve kolumuzdan esirlik bağları kopartılıp alındı. Evet, bahtımız öz ellerimize verilip, hâkimlikten, esircilikten hoşlanan yabancı milletlere, fakir halkların kanını içen zenginlere, sermayedarlara bizim işimize katışmak imkânı bitirildi. Biz hazır ki vakitte (şimdi) zenginlere kul köle olmaktan kurtulup Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin bir hukuklu hür hemşerisi olduk. Biz şimdi kul da, esir de değiliz!
>
> Lakin Yoldaşlar! İşçiler, mazlum Köylüler!
>
> Bize bu kadarı yetmez, bizlere hür, hukuklu olduk diye gaflet etmek yaramaz. Biz bu hürriyetlere, bu müsavatlara [eşitliklere] ne kadar sevinsek iç ve dıştaki hürriyet düşman tüccarlar, beyler, sermayedarlar, köy ve çiftlik sahipleri de o derece öç almaya çalışıyorlar. Sırası geldikçe ejderha gibi zehirli ağızlarını açıp bizim genç cumhuriyetimizi, müsavat haklarımızı yutmaya girişiyorlar. İşte biz ezilen, mazlum sınıflara şu zalim ejderhaları ebediyyen bitirip [...] genç cumhuriyetimizi onların ağularından saklamak için göklere doğru şiddetle yükselen ulu bir güç gerek. Bu gücü hazırlamak bize lazım, bize farz, bu bizlere hemşehrilik borcu!..
>
> Yoldaşlar, işçi ve köylüler!
>
> Geliniz, yazılınız Tatar-Başkurt İnkılâp Ordusuna! İnkılabın binlerce kurbanlarının kızıl kanına bulanan Kızılordu'nun albayrağı altına yığılınız! (Tunçay, 1995, s. 25)

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti karanamesi yayımlandıktan bir hafta sonra 1 Nisan 1918 tarihinde "Birinci Tatar-Başkurt Piyade Taburu"nun kurulması hakkında 1 nolu emir yayımlanır.[3] Burada da Müslümanlara Kızıl Ordu'ya yazılmaları için edebî, âdeta şiirsel bir dille çağrı yapılır, teşvik edilir.

> Rusya'daki işçiler ve köylüler burjuva yapısının temellerini etkili şekilde yıkarak gerçeğin, güzelliğin ve insanlığın sevgisinin oluşturduğu yeni ışıldayan dünyayı seyretmektedirler.
>
> Eski ordu dağılmış, proletaryanın derin kuyularında kahramanların yeni bir nesli ayağa kalkmaktadır: İşçi ve Köylünün Kızıl Ordusu.
>
> Müslüman emekçilerin devrimci aileye katılması amacıyla Merkez Müslüman Komiserliğine bağlı olarak İşçi ve Köylü Kızıl Tatar Ordusu'nun I. Tatar-Başkurt Piyade Taburu oluşturulmaktadır (Adıgüzel, 2006, s. 135).

Tatar ve Başkurtlar kendileri ile meşgulken Moskova'da 11-12 Nisan'da Anarşistler ayaklanır. Bu ayaklanma üzerine Anarşist merkezler basılır, gözaltına alınanlardan 150'si serbest bırakılırken 60'ı tutuklanır (Carr, 1989, s. 155). 1918 baharında Sovyet Rusya'da İtilaf devletleri, Almanya, merkez ve sağ gruplar, sol partiler birlikte ve ayrı ayrı komplolar kurmaktaydı. Nisan ayında Japonların Vladivostok'a çıkartma yapması Sovyet rejiminin muhaliflerini umutlandırdı (Carr, 1989, s. 153).

20 Nisan-1 Mayıs 1918 tarihleri arasında toplanan Türkistan Bölgesi Beşinci Sovyet Kongresi ise Türkistan Federatif Cumhuriyeti'ni ilan etti. 22 Nisan'da Lenin ve Stalin (1990, s. 83) Türkistan Bölgesi Beşinci Sovyet Kongresi'ne çekilen telgrafta, "Sovnarkom'un ülkenizin Sovyetik temel üzerinde özerkliğini destekleyeceğinden emin olabilirsiniz yoldaşlar" notuyla tebrik göndermektedir.

---

3 Farklı çevirilerde bazen Bölük, Tabur, bazen Alay, bazen Tugay kavramları kullanılmıştır. Her birinin asker sayılarını konuya yabancı olanlar açısından yazıyorum: Bölük (en az 100 asker), Tabur (300-1.330 asker), Alay (1.300-3.000), Tugay (3.000-5.000).

Rusya'da milli sorun, ancak Rusya'da yaşayan tüm milletlerin işçi kitlelerinin sorunları çözüldüğünde ortadan kalkacaktır. Milliyetler ve milli çıkarlar uydurma değildir, tersine sosyalistlerin göz önünde bulundurması gereken gerçeklerdir. Eğer biz bu gerçekleri ciddiye almazsak, Rus Devrimi fiyaskoyla sonuçlanır ve böylece sosyalizmin zaferini uzun bir süre için rafa kaldırmış oluruz.

– Mollanur Vahidof

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluş çabaları

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluş kararnamesinin yayımlanmasından sonra Tatar-Başkurt Merkez Komiserliği'nin kurularak başkanlığına Mollanur Vahidof'un getirildiği yukarıda belirtilmişti (Adıgüzel, 2006, s. 137-138). 3 Nisan 1918 tarihli protokolden anlaşılmaktadır ki Başkurtlar ayrı bir Komiserlik kurulmasını istemiş, ancak ayrı bir komiserlik yerine Tatar-Başkurt Komiserliği'nde bir Başkurt Şubesi'nin açılmasına karar verilmiş, dört yeni Başkurt üye alınarak sorun çözülmüştü (Devlet, 1998, s. 276).

23 Mart'ta kuruluş kararnamesi ilan edilmiş olan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin Kurucular Kongresi'nin örgütlenmesi Muskom'a verilir. Bu görevi yerine getirmek amacıyla 13 Nisan'da Muskom Komiseri Mollanur Vahidof imzasıyla "Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Kuruluş Kongresi Hazırlık Konferansı'na Davet" yapılır ve en geniş katılımın sağlanmasına çalışılır. Bu toplantıya "yollardaki düzensizlik" nedeniyle ancak 19 kişi katılır. Muskom adına Mollanur Vahidof, Şerif Manatof ve İbrahim Alimcan, Kazan Komiserliği Başkanı Mirsaid Sultan Galiyef, İdil-Ural Ülkesi adına Salah Atnagulov, Orenburg Başkurt Şurası'ndan Sultanbek, Kazan'da Devlet Hazırlama Bürosu'ndan Çuvaş ve Marilerden delegeler seçildiği gibi uzman olarak Alimcan Şeref ve Prof. Pakrovski'nin katıldığı toplantı yeterli görülmeyerek 5 Mayıs'ta tekrar toplanma kararı alınır (Dev-

let, 1998, s. 274). Bu toplantıda Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin sınırlarını ve Kurucular Kurulu'nu toplayacak bir komite seçilir ve Bilimsel Araştırma Komisyonu kurulur.

25 Nisan'da Stalin ve Vahidof imzalı bir kararname ile Moskova'daki Milli Şura ve ona bağlı tüm örgütler kapatılarak bu örgütlerin mal varlığı, belgeleri, demirbaşı, Milli Şura'ya ait gayrimenkuller Tatar-Başkurt Merkez Komiserliği'ne devredilir (Adıgüzel, 2006, s. 139). Moskova'daki Milli Şura binasının adı artık "Müslüman İşçi Evi" olmuştur.

10-16 Mayıs 1918: Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Müşavere/Danışma Meclisi

5 Mayıs'ta toplanamayan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Danışma Meclisi 10 Mayıs'ta Tüm Rusya Müslüman İşleri Merkez Komiserliği/Muskom binasında tekrar toplanır. 10-16 Mayıs 1918 tarihleri arasında Kazan, Ufa, Orenburg, Perm, Simbirsk, Yekaterinburg, Çistopol, Osa gibi şehirlerdeki Sovyet ve Muskom şubelerinden seçilen delegeler ve Tatar, Başkurt, Çuvaş, Çeremiş ve Mari halklarının temsilcilerinden oluşan 30'a yakın delege katılır (Devletşin, 1981, s. 265). *Yeni Dünya* gazetesi 18'i oy hakkına sahip 22 delege sayısını vermektedir (Tunçay, 1995, s. 48). Nisan toplantısına katılmayan Kazan'dan Kamil Yakubov ve Grasis, Orenburg'dan Filipov ve Ali Şamigulov da bu toplantıya katılmıştır. Görünüşe göre delege sayısı ilk toplantı ile büyük farklar taşımasa da esas olarak Grasis ve arkadaşlarının katılması dikkat çekiyor. Böylece Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin sınırları içine girecek olan tüm kentlerden delegeler toplantıya katıldığı gibi, Rus, Tatar, Başkurt, Çuvaş, Çeremiş ve Mariler, yani tüm etnisiteler temsil edilmiştir (Tunçay, 1995, s. 48; ABC, 1981, s. 98).

Danışma Meclisi'ni Stalin yönetmiş ve toplantının açılış ve kapanış konuşmalarını yapmıştır.

> Özerklik bir biçimdir, bütün sorun bu biçimin *hangi sınıf içeriği* ile doldurulacağıdır. Sovyet iktidarı özerklikten yanadır,

ancak bütün iktidarın işçilerin ve köylülerin elinde bulunduğu, bütün milliyetlerden burjuvazinin ise sadece iktidardan değil, hükümet organları seçimine katılmaktan da dışlandığı bir özerklikten yana.

İki tip özerklik vardır. Biri katıksız milliyetçidir. ... *Biz bir milletin veya birkaç milletin çoğunluğu oluşturduğu bölgesel özerkliği öneriyoruz.* Ülkenin bütünü için önemli olan tüm işlevleri merkezi iktidara bırakmak ve *bölge organlarına esas olarak salt bölgesel karakterde idari ve kültürel işlevler tanımak gerekir*: Okul, mahkeme, yönetim, gerekli politik önlemlerin, ulusal yaşam tarzı koşullarına uyarlanmış genel kararnamelerin gerçekleştirilebileceği biçim ve yöntemler – tüm bunların *halkın anlayabileceği anadilde yapılması*. ... amaca en uygun biçimi, başında bölgesel bir merkez yürütme komitesi bulunan bölgesel birlikler tipidir.

Konferans, verili bir bölgedeki milliyetlerin emekçi kitlelerinin ne talep ettikleri hakkında genel bir manzaraya sahip olmak için, tek tek yörelerden raporlar kabul edecektir (Stalin, 1990, s. 88) (vba).

Kongre delegelerinin çoğunluğunun, Stalin de dahil olmak üzere Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasını memnuniyetle karşılamasına karşın Grasis "Böyle bir devletin kurulması mümkün değil," diyerek nuhalefete geçer (Devlet, 1998, s. 275; Tunçay, 1995, s. 48). Sonuçta Kazan delegesi Grasis, Orenburg delegesi Ali Şamigulov'la birlikte beş delege bu cumhuriyeti "burjuva milliyetçilerinin bir talebi" olarak görüp muhtariyete karşı çıkar.

Bu toplantıda Mollanur Vahidof'un yaptığı konuşmanın tam metni *Yeni Dünya* gazetesi tarafından yayımlanmıştır (Tunçay, 1995, s. 48-49). Vahidof bu konuşmasında karşı çıkanlara şöyle yanıt vermiştir: "'Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti/TBSC İdilboyu ve İdil ötesinde karşı devrimdir' diyenler gerekçe olarak daha önceki yaklaşımlarını tekrarlamışlardır: 'Tatarlar pek geri olduğundan yalnız başlarına iş göremezler'; Biz Tatar-Başkurt Cumhuriyeti/TBSC'nin Müslüman Şarkı için inkılâp yolu-

nu gösterici bir yıldız olabileceğine kaniyiz. Bu cumhuriyetin tarihi ehemmiyetini, belki Rus halkları içinde beliren hareketin beynelmilel vasattaki mevkiini takdir edemeyenler göremezler; Sadece ilkel sosyalistler TBSC'nin kurulmasının anlamını kavrayamazlar" (Adıgüzel, 2006, s. 18).

Toplantıda Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin kurulması için Kurucu Meclis'in davet edilmesi doğrultusundaki teklif kabul edilince başta Grasis olmak üzere karşı çıkan beş kişi toplantıyı terk etmiştir. Bunlar: Grasis, Ali Şamigulov, Tuntul, Sıromolotov, Ramayev ve Gafurov (Erdem, 2006, s. 812; Tunçay, 1995, s. 48; Kakınç, 2004, s. 339).

Kendi notlarından derlenen *Stalin* adlı kitapta Trotski, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Danışma Meclisi'nden söz etmiştir.[4] Trotski Narkomnats komiser yardımcısı Pestkovski'nin notlarını aktarmıştır. Pestkovski'ye göre, "'Gerçek' Başkurt komünist olan Şamigulov'la birlikte Sıromolotov ve Tuntul TBSC kurulmasına pan-İslâmist milliyetçilik endişesi ile karşı çıkar. TBSC kurulmasını Mollanur Vahidof ve Alimcan İbrahimov destekler ama Başkurt Şerif Manatof da süpriz yaparak karşı çıkar. Manatof, Başkurtların Tatarlarla aynı cumhuriyette olmak istemediklerini söyleyerek muhalefet etmiştir" (Trotsky, 2016, s. 336).

Zenkovsky (2000, s. 157, 162), Manatof'un Muskom'da "huzursuzluk" yarattığından söz etmişti ama Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluş kararnamesinde imzası olan Manatof'un TBSC'ye karşı çıktığını sadece bu kaynakta gördüm. Aslında bu bilgi ileride göreceğimiz Alimcan İbrahimof'un Manatof'a yönelik olumsuz yaklaşımını anlaşılır kılmakta.

Kazan Bolşevik Komitesi UKKTH ilkesine karşı

Trans-Bulak Cumhuriyeti yıkıldıktan sonra Kazan Bolşevik Komitesi ile Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi (MMSK) arasında tartışmalar alevlenmiştir. MMSK, RK(B) P'nin aldığı kararlar, yayımladığı beyannameler doğrultusun-

4 Trotski bu bölümü Stalin'in başında olduğu Narkomnats'ın içindeki sorunları ve Stalin'e muhalif unsurları işaret etmek için yazmış görünmektedir.

da Federatif Sovyet Rusya'ya bağlı bir muhtar devlet kurmak isterken, Kazan Bolşevik Komitesi Başkanı Grasis başta olmak üzere bazı Kazanlı Bolşevikler, UKKTH konusunda son derece düşmanca tavır alır, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ni burjuvaziye verilen taviz sayarak karşı çıkar.

O tarihte Kazan RK(B)Partisi'nin toplam 3.125 üyesinin sadece 612'si Müslümandı (Zenkovsky, 2000, s. 187). Her ne kadar kurulacak olan Tatar-Başkurt Sovyeti'nde Rus nüfus % 36 ise de, Kazan'da Müslüman nüfus da, Müslüman proletarya da Ruslardan daha azdı. Bu nedenle Rus çoğunluk, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşıydı. Müslümanların kendi kaderini tayin hakkı ilkesine sonuna kadar sahip çıkarak yüzyılları bulan bir hasretle kendilerini yönetmek istidiklerini anlamıyorlardı.

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin sınırları ve nüfusu hakkında yapılan ön çalışmalara göre, devlete Ufa, Kazan, Simbir, Viyatka, Samara, Orenburg, Perm vilayetleri dahil olacaktı ve bu harita İdil-Ural Devleti'nin arazisinden farklı değildi. Kapsayacağı nüfus ise ortalama olarak şöyledir:

Tatar-Başkurt	3.680.000	% 44
Rus	3.000.000	% 36
Çuvaş	1.000.000	% 12
Mari	400.000	% 5
Diğer	314.000	% 3
Toplam	8.394.000	

(Devlet, 1998, s. 276).

Yerli Bolşeviklerin Müslüman düşmanlığı

Grasis Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı sert muhalefet yapmaktadır. Sultan Galiyef Grasis'in tavrını Moskova'daki Muskom'a şu sözlerle bildirir: "[Kazan'da] Bolşevik Partisi Grasis'in etkisi altında bulunuyor. Grasis ise Müslümanların sadece kültürel özerkliğini savunuyor. [Kazan-

lı] Rus Bolşevikler Rus Burjuvaları ile birlikte hareket ediyorlar" (Erdem, 2006, s. 117, 807, dn. 16 ve 17).

RK(B)P'nin yerel örgütlerinin Müslümanları "ayrılıkçılık" ve "burjuva milliyetçiliği" ile suçlaması yeni değildir (ABC, 1981, s. 96). Ocak 1918'de toplanan Ural Sovyetlerinin Üçüncü Bölgesel Kongresi'nde de, Müslümanların ulusal temsil ilkesi "kabul edilemez," diyerek reddedilmiş ve tümü Rus, 56 üyeli bölgesel bir hükümet meydana getirilmişti. Şubat ayında toplanan Orta Ural Demokratik İşçi Örgütleri Kongresi de Başkurt özerkliğini reddederek şu görüşü ileri sürmüştü: "Kongre, Orta Ural'ın Başkurdistan'a bağlanmasının olanaksızlığını belirtmekte ve Başkurdistan ulusal burjuvazisi tarafından ileri sürülen iddialara kesinlikle karşı çıkmaktadır" (ABC, 1981, s. 96-97; Devlet, 1998, s. 273). Grasis ve yoldaşları milliyetçi Müslümanlarla komünist Müslümanlar arasında fark görmemekteydi.

Moskova'daki Sovyet Hükümeti yerel komünist örgütlerin Müslümanlara karşı düşmanca hareketlerini engelleyemiyordu. RK(B)P Kazan örgütünün liderlerinden Karl Grasis, Tatar ve Başkurtların özerklik taleplerine ekonomik ve demografik açıdan, Tatar-Başkurtların nüfusun çoğunluğunu oluşturmadığı iddiasıyla karşı çıkıyordu. Şu yazdıkları ibretliktir: "Fiziksel yönden zayıf, moral yönünden dengesiz Tatar-Başkurt proletaryası iktidar sorumluluğunu yüklenecek güçte değildir." Grasis "Doğuya yönelmeyi" kınayarak, "Böyle bir yönelme eğer Doğu komünistse olanaklıdır, oysa Doğu komünist olmamıştır" (ABC, 1981, s. 98 ve 241, dn. 68).

En büyük sorun Müslüman komünistlerinin ve işçilerinin niceliksel azlığıydı. Örneğin Kazakistan'da 1919 sonunda toplam 700-800 Kazak komünisti vardı. Nüfusun sadece % 1,5'i kentli, % 5'i okuryazardı. Tatar ve Başkurtlar için verilen rakamlar Kazakistan için verilen rakamlardan çok farklı değildi.

Bu anlaşmazlığın arka planı nedir?

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti kurulması doğrultusunda kararname çıkarmak ile o devleti kurmak ve yaşatmak aynı

şey değildi. Bu devleti kurmanın neden zor olduğunu anlamak için öncelikle bu yörede yaşayan Rus olan ve olmayanlar arasındaki sorunlara eğilmek gerekir. En büyük sorun Rusya'nın Kazak steplerinde başlayan sömürgeleştirme faaliyetleri sonucunda bu yörelere yerleştirilen göçmenlerdir. Çok kısa bir süre önce, 1906-1912 yılları arasında yüz binlerce Rus ve Ukraynalı bölgenin en bereketli topraklarına yerleştirilince yörenin yerli halkları ile yeni yerleşimciler arasında düşmanlık tohumları atıldı. Büyük topraklara sahip olan yeni yerleşimciler sayesinde Kazak stepleri buğday üretiminde en önemli bölge haline geldi.

Yukarıda da söz edildiği gibi toprağa aç Rus ve Ukraynalı yerleşimcilerin gelmesi ile o topraklarda uzun süreden beri yaşayan göçebe ve yarı göçebe toplulukların düzeni bozulur. Yerli halk kendi topraklarında çok kısa bir zaman içinde ikinci sınıf azınlık muamelesi görmeye başlar. Yeni yerleşimcilerle yerliler arasındaki çelişkiler giderek sertleşir, Şubat 1917 Devrimi sonrasında bu topraklarda Rus-Yerli, Bolşevik-Milliyetçi ikiliği başlar.

Şubat Devrimi sonrasında eski Köy Meclisi genişler ve demokratikleşir. Kurulan Köy Komiteleri yerel hayatın kontrolünü ele geçirir, toprak dağıtımı, ormanlara ve otlaklara erişim, nehir ve göllerden yararlanma, toprağa el koyma, hatta mülk yakıp yıkma dahil bütün planlar burada yapılmaya başlar. Devrim öncesinde olduğu gibi Devrim sonrasında da Rus yerleşimcilerle yerli Müslüman nüfus arasındaki çatışma bitmez. Bu noktada ideolojik ve politik yönelimler etkili olmaz, şehirli ve köylü Ruslar, iktidarı yerli nüfusla paylaşmayı reddeder.

Bilindiği gibi 15. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyıla kadar süren Rus istilası sonucunda Çarlık Rusya'sı Rus olmayanların elinde toprak bırakmamıştır. Tatarlar arasında büyük toprak sahibi olmadığı gibi, Tatar köylüsünün ortalama 7 hektar/70 dönüm arazisi bulunmaktadır. Bir köylü hanesinin geçinmesi için 15 hektar araziye sahip olması gerektiği belirtildiğine göre Tatar köylüsünün çok yoksul olduğu anlaşılır (Devletşin, 1981, s. 231). Topraksız pek çok Tatar ve Başkurt artık yeni yerleşen Rus toprak sahiplerinin yanında çalışmaktadır.

Daha çok arazisi olan Başkurtların ayrı devlet kurmak isteme sebebinin topraklarını paylaşmak istememeleri olduğu Sultan Galiyef tarafından söylenmişti. Bazı yörelerde Kurbangaliyef gibi büyük topraklara sahip Başkurtlar da vardır. Ama bu topraklar da Rus toprak sahiplerininkiyle kıyaslandığında küçük sayılır. Müslüman kongrelerinde toprakların kamulaştırılması söz konusu olduğunda "devletin, prenslerin, sarayın, manastırların ve kilisenin" topraklarına el konulmasında hiç sorun çıkmamış ama sıra özel mülkiyete gelince itirazlar yükselmiştir.

Rus, Tatar, Başkurt, Mari gibi farklı etnik kökene mensup komünistler birbirlerinin dilini bilmiyor, birbirlerini anlamıyordu. Ruslar Tatarca ve/veya Başkurtça bilmezken, Tatar ve Başkurt halkının çoğunluğu da Rusça bilmemekteydi. Ama Müslüman komünistlerin lider kademesi Rusça bilirken Rus komünistleri Tatarca bilmemekteydi. Bu, halkların birbirleriyle konuşamadıkları, birbirlerinin gazetesini okuyamadıkları anlamına gelmekteydi. Herkes kendi mahallesinde, gettosunda yaşarken yekdiğerinin sorunlarını, ihtiyaçlarını, hassasiyetlerini kavrayamamaktaydı.

Rusya'da devrimci partiler ve Müslümanlar

Daha önce de belirttiğim gibi Devrim öncesinde de sonrasında da, tüm Rusya çapında örgütlü olan hiçbir partinin merkez komitesinde Müslüman unsur göremiyoruz. Elbette örgüt tabanında üyeler var, ama bunlar merkez komitesi düzeyine, lider konumlara çıkamamış. Bolşevikler de özellikle sanayi merkezlerinde, işçi sınıfı içinde çalıştığı için Müslüman köylü ve göçebeler arasında örgütlenmemiş, kadro yetiştirememiş olsa gerek.

Bir kıyaslama yapacak olursak: Osmanlı Devleti'nde ilk kurulan örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne baktığımızda, sadece hâkim milletten değil, tüm etnisitelere mensup yönetici üyeler bulunmaktaydı. İttihat ve Terakki yöneticileri arasında sadece Müslüman milletine mensup Türk, Kürt, Arnavut,

Çerkes ve Araplar değil, Yahudi, Ermeni ve Sabetay gibi gayrimüslim unsurlar da vardır. Öyle ki Abdülhamid'in hal'ine giden dört İttihatçı arasında biri Ermeni, Ayan üyesi Aram Efendi, diğeri Yahudi Selanik mebusu Emanuel Carasso da bulunmuştu.

Konuşmalar

10-16 Mayıs 1918 tarihleri arasında yapılan, Stalin'in hazır bulunduğu Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Danışma Meclisi'nde Mollanur Vahidof'un yaptığı iki konuşmanın da *Pravda* gazetesinde 23 ve 24 Mayıs tarihlerinde yayımlanması, Sovnarkom ve Narkomnats nezdinde Grasis'in kabul görmediğinin göstergesidir. Mollanur Vahidof, bu konuşmalarında Grasis'e cevap vermişti. Tatar-Başkurt Sovyeti'nin kurulmasını büyük memnuniyetle karşılayan Mollanur Vahidof'un özgüveninin tam olduğunu görüyoruz. Grasis'e ateş püskürüyor ve lafını esirgemiyor:

> Kazan Sovyeti vekili Grasis, Müslüman Şosyalistlerinin bel kemiği olmadığını söylüyor. Grasis "Tatar-Başkurt Cumhuriyetinin Kuruluş Bildirgesini" ortadan kaldırmak için Merkez Müslüman Komiserliği'nin halkın özgür iradesi dışında kurulmuş gayri meşru bir örgüt olduğu iddiasında bulunuyor. Benzer bir iftirayı [burjuva gazeteleri vasıtasıyla ahund ve mollalar yapıyorlar]. "Komünist" Grasis ile burjuva karargâhı arasında ne acaip birlik?! 1917'de Grasis Menşevik nutuklar söylerken biz Sovyet hâkimiyetini savunarak cidale kalktık.
>
> Burada milliyet tanımının günümüzde geçerli olmayan görüşleri dillendirildi. Kendilerini komünist olarak tanımlayan bazı delegeler bizim tarihsel perspektifimizi kaybettiğimizi ileri sürdü.[5] Aksine, uluslararası perspektifini yitirenler asıl onlardır. *Rusya'da milli sorun, ancak Rusya'da yaşayan tüm mil-*

5 1915'ten bu yana UKKTH sloganını "tarihsel açıdan gerici" olarak değerlendirip reddeden Rosa Luxemburg'un görüşlerine işaret etmektedir. Buharin'e göre, "işçilerin ulusal devlet ile onu yıkmaktan başka hiçbir ilişkisi olamaz".

letlerin işçi kitlelerinin sorunları çözüldüğünde ortadan kalkacaktır. Milliyetler ve milli çıkarlar uydurma değildir, tersine sosyalistlerin göz önünde bulundurması gereken gerçeklerdir. Eğer biz bu gerçekleri ciddiye almazsak, Rus Devrimi fiyaskoyla sonuçlanır ve böylece sosyalizmin zaferini uzun bir süre için rafa kaldırmış oluruz.

Bu sorunun çözülmesinin kolay olmadığını biliyorum. Fakat bize uluslararası proletaryanın liderleri ve Halk Komiserleri Konseyi yardımcı olacaktır. Biz özellikle Lenin ve Stalin yoldaşları selamlıyoruz ve Müslüman proletaryanın onların yanında olduğunu söylüyoruz.

Yaşasın Rus proletaryası ile birleşerek kendi kaderini ellerine alan Müslüman proletaryası! (Adıgüzel, 2006, s. 109-114; Tunçay, 1995, s. 50-51) (vba)

Görüldüğü gibi Stalin'in durumu hiç de kolay değil. Bir yanda UKKTH ilkesini reddeden komünistler, öte yanda ezilen ulusun komünistleri vardı ve ilki ikincisine düşmanca davranmaktaydı. Stalin kapanış konuşmasında Grasis ve Şamigulov'un tutumunu onaylamadığını ifade etmiştir:

> Halk Komiserleri Konseyi, Doğu Halklarının ezilen ve sömürülen kitlelerinin ve her şeyden önce haklarından en çok mahrum bırakılan *Müslüman Doğu'nun kurtuluş hareketlerine yardımcı olmayı* her zaman kutsal görevi olarak görmüştür ve böyle görmeye devam edecektir. [Her şey] Sovyet iktidarına, *Doğunun ezilen halklarının kurtuluş savaşlarında* onları kardeşçe destekleme politikasını dikte ettirmektedir.
>
> Milliyetçilik, burjuvaziyi nihai olarak yenmek için söküp atmak gereken son konumdur. Ancak bazı yoldaşlarımızın yaptığı gibi, *ulusal sorunu es geçmek, onu görmezden gelmek, varlığını inkar etmek* henüz milliyetçiliği yıkmak demek değildir. Kesinlikle değildir! Ulusal nihilizm sosyalizm davasına sadece zarar verir, çünkü burjuva milliyetçilerinin ekmeğine yağ sürer. *Milliyetçiliği yıkmak için her şeyden önce ulusal sorunu ele almak ve çözmek gerekir* (Stalin, 1990, s. 91) (vba).

Görüldüğü gibi Sovyet Hükümeti adına konuşan Stalin durumun önem ve hassasiyetinin farkındadır.

Danışma Meclisi delegeleri, Başkurt önderler Alimcan İbrahimof ve Şerif Manatof'un bu Meclis'te yaptığı konuşmalar *Yeni Dünya* gazetesinde yayımlanmıştır (Tunçay, 1995, s. 63-65). Başkurt Alimcan İbrahimof da Grasis'in Tatar-Başkurt Sovyeti'ne karşı çıkarak "kasden veya gayrı ihtiyari olarak Tatar burjuvazisine hizmet ettiğini", Grasis'in bu tutumunun "emekçi Tatar ve Başkurtların başarılı olmasını istemeyen Tatar burjuvazisine yaradığını ve burjuvazinin umutlarını Grasis'e bağladığını," söylemiştir. İbrahimof Tatar askerlerin şu anda Ufa'da Sovyet düşmanı Dutov'a karşı savaştığını da hatırlatmıştır (Tunçay, 1995, s. 64).

Muhalifler RK(B)P Merkez Komitesi'nin tüm eleştirel yaklaşımına rağmen Kazan'a dönünce Tatar-Başkurt Sovyeti'ne karşı aleyhte propagandaya devam etmiştir. Örneğin Grasis Kazan'da yayımlanan *Znamya Revolutsi/Devrim Bayrağı* adlı gazetede Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı kampanya başlatmıştır (Kakınç, 2004, s. 339-340). Sultan Galiyef durumu şu sözlerle özetlemektedir:

> Tatar-Başkurt işçi ve köylüsü soruyordu: Merkezi hükümet, Sovyet hükümeti bizleri Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ni savunmaya çağırıyor. Bu cumhuriyete girmesi öngörülen eyaletteki Kazan Sovyeti temsilcisi Grasis ise bu cumhuriyeti kurmamaya ve onu tanımamaya çağırıyor (Kakınç, 2004, s. 340).

Grasis ve Şamigulof'un muhalefeti işe yaramamış, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin kurulması için Kurucu Meclis'in davet esasları kabul edilip 7 kişilik bir heyet/komisyon seçilmiştir: Mollanur Vahidof (Narkomnats), Arif Yanbayev (Merkez Müslüman Komiserliği), Kamil Yakubov (Tatar delegesi), Abdullah Devletşin (Başkurt delegesi), Delil Elmen (Çuvaş delegesi), Muhin (Mari delegesi), Viladimir Yakuşin (Rus delegesi) (Tunçay, 1995, s. 48; ABC, 1981, s. 98; Rorlich, 2000, s. 277). Bu komisyon Ufa'da çalışacak ve Narkomnats'a bağlı olacaktır. "Özerkliğin yetki alanının ve bölge sınırlarının nihai ola-

rak saptanması Kurucu Meclis/Kongre tarafından yapılacaktır" (Stalin, 1990, s. 91). Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Kurucu Meclisi'nin 15 Eylül 1918'de 360-365 Meclis üyesinin katılımı ile Ufa'da toplanmasına karar verilmiştir.

Kazan Sovyeti Başkanı Karl Grasis'i biraz daha yakından tanımak gerek.

Karl İvanoviç Grasis (1895-1937)[6]

Moskova'da üniversite öğrenimi görmüş, gazeteci, yazar ve eleştirmen olan Karl Grasis Devrim sonrasında en önde yer alan, en etkili devrimcilerden biridir. 1911'den itibaren Letonya RSDİP üyesi, 1915'ten itibaren Menşevik Enternasyonalist olan öğrenci Grasis, Birinci Dünya Savaşı sırasında yakalanarak önce Harkov'a, Ağustos 1916'da Kazan eyaletinin bir kasabası olan Volga Nehri üzerindeki Çeboksari'ye sürgüne gönderilmiştir.

Şubat Devrimi ile birlikte serbest kalan Grasis, Mart 1917'de, Çeboksari'de devrimci mücadeleye liderlik etmiştir. Nisan 1917'de 46 üyeli İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti'ni kurmuş ve *Çeboksary Pravda* adlı bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Kendi başına buyruk ve otoriter tavırlı bir adam olan Grasis, Mayıs 1917'de Bolşeviklere katılmıştır. İyi bir hatip olan Grasis, konferanslarda, toplantılarda ve mitinglerde yaptığı heyecanlı konuşmalarla işçilerin kalplerini kazanmış, onları devrimci mücadeleye çağırmıştır.

SR'lerinin bölgesel egemenliğindeki Çeboksari'de, ılımlı sosyalistlerin egemen olduğu Sovyet, Grasis'le çalışmak istememiştir. Temmuz gericiliği sırasında Menşevik Kazan Sovyeti tarafından tutuklanmış ve 20 Eylül'e kadar Kazan'da hapis kalmıştır. Hapisten çıktıktan sonra devrimci mücadeleye Kazan'da devam etmiştir. Henüz 22 yaşında çok genç bir adam olan Grasis, Ekim Devrimi sırasında Kazan Revkom başkanı, Aralık

6 Bu bilgiler Sarah Badcock (2002, s. 69-96) ve şu siteden alınmıştır: расис Карл Янович - knowbysight.info, www.knowbysight.info/GGG/13665.asp (İndirilme Ağustos 2019).

1917'de *Znamya Revolutsi/Devrim Bayrağı* gazetesinin editörüdür. 1918 yılının Şubat-Mart aylarında burjuva milliyetçi İdil-Ural Devleti'nin lağvedilmesi sırasında Şenkman ve Sultan Galiyef'le birlikte en önde yer almıştır.

Grasis, Mart 1918'de Lenin ve Stalin'in onayı ile kurulan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ne bütün gücü ile karşı koymuştur. Mollanur Vahidof ve Sultan Galiyef'i milliyetçilikle suçlarken, onların Kazan'da toplanan İkinci Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılmalarını ve İdil-Ural Devleti'nin kurulması kararını onaylamış olmalarını hiç unutmamıştır.

Grasis'in pek çok makale ve kitabının yanında *Milli Mesele Hakkında*, *Tatar-Başkurt Cumhuriyeti Sorunu* ve *Çeboksari'de Şubat Devrimi* adlı kitapları da bulunmaktadır. Bu kitapları bulup üzerinde çalışmak, hatta Türkçeye çevirmek, Sovyet Rusya'da milli meselenin çözümünde yaşanan olguları anlamak açısından son derece önemlidir. Bu sorumluluk genç tarihçilerin omuzlarındadır.

Türklüğün olanca medeniyeti Türkiye'dedir. Diğer Türk daire ve muhitlerinde medeniyetten eser bulunmadığı gibi iptidai maarif bile yoktur.

– Ruşeni Bey, 1918 (Akal, 2007b)

Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki gelişmelere müdahalesi

Bütün bu gelişmeleri Osmanlı Devleti yakından izlemekteydi. Öyle ki Mart 1917 tarihinden itibaren İsveç'te bulunan Yusuf Akçura Rusya'da olanı biteni izlemekle kalmamış gelişmeleri yönlendirmiştir. Kasım 1917'de Kazan'daki Millet Meclisi bağış kampanyası başlattığında, Yusuf Akçura'nın 50 bin rubleyle en büyük bağışı yapmış olması (Devlet, 1998, s. 181) Osmanlı'nın elinin Rusya'nın içinde olduğunun kanıtıdır.

Osmanlı Devleti Yusuf Akçura'nın Stockholm'den Rusya Müslümanları ile kurduğu ilişkiyi yeterli görmemiş, Mart 1918 tarihinden itibaren Hilal-i Ahmer görevlisi olarak onu Rusya'ya göndermiştir. Brest Litovsk'da esirlerin mübadelesi, ekonomik ve kültürel münasebetlerin tanzimi için, ilgili bütün devlet temsilcilerinin katılımı ile Petrograd'da bir "Karma Komisyon" kurulunca Yusuf Akçura Türk esirleri ile meşgul olmak üzere "Hilâl-i Ahmer/Kızılay" tarafından Petrograd'da görevlendirilmiştir. Emir doğrudan Berlin'deki Talat Paşa tarafından verilmiş, Akçura 13 Ocak 1918'de, girmenin sıkı denetim altında olduğu bir dönemde elini kolunu sallaya sallaya Rusya'ya girmiştir. Ayaz İshaki'nin yayımladığı *İl* gazetesinin 21 Mart 1918 tarihli sayısında, Moskova'da "Türk Esirlerine yardım şubesi"nin yaptığı toplantı hakkında bilgi verilmiştir:

> Türk esirlerine yardım işi hakkında malumat almak ve onların durumunu iyileştirmek maksadiyle, "Moskova Milli Şurası" esir Türklere yardım şubesi teşebbüsü ile, mezkur Şube huzurunda yardım müesseselerinin 18 Mart tarihinde bir toplantısı yapıldı. Bu toplantıya "Hilâl-i Ahmer" murahhası Yusuf Ak-

çura Bey de katıldı. Toplantıda hazır olan murahhaslar, esirlerin hallerinden ve yapılan yardımlar hakkında bilgi verdiler.

Akçura Hilâl-i Ahmer görevlisi olarak Osmanlı savaş esirlerinin sorunlarını çözmek için Petrograd'a geldiğinde Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki elçiliği henüz kapalıdır (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 56). Brest Litovsk Antlaşması gereğince tarafların karşılıklı olarak diplomatik kurumları tekrar faaliyete geçirme kararı alınmıştır, ancak Sovyet Rusya'nın İstanbul'da elçilik açmadığını belirtelim.

Bazı notlar

– 1918 yılı başında iktidarda henüz İTC vardı ve dolayısıyla Akçura İttihat ve Terakki iktidarı adına hareket etmekteydi.

– 1918 Ocak ayında Petrograd'da Muskom kurulmuştu. Muskom'u kuran MSK üyeleri Petrograd'daydı. Yusuf Akçura onlarla mutlaka görüşmüş olmalı.

– Akçura'nın görüştüğü kişiler arasında Mustafa Suphi de olmalıdır, çünkü Suphi Mart 1918'den itibaren Petrograd'da Muskom'da çalışmaktadır. Paris ve İstanbul'dan tanışan bu iki siyasi aktörün görüşmemiş olması düşünülemez. Kısaca hatırlayalım: Mustafa Suphi Paris'ten İstanbul'a döndükten sonra, 1912'de İttihat ve Terakki'ye muhalefete başlamış, bu muhalefet 5 Temmuz 1912 tarihinde Ahmet Ferit Tek'in liderliğinde kurulan *Milli Meşrutiyet Fırkası* ile siyaset sahnesine yansımıştır. Ahmet Ağaoğlu ve resmî kayıtlarda gözükmemesine karşın Heyet-i İdare üyesi olan Yusuf Akçura bu partinin önde gelen isimlerindendir. Mustafa Suphi Milli Meşrutiyet Fırkası'nın sözcülüğünü yapan *İfham* ve *Vazife* adlı gazetelerin sorumlu yazıişleri müdürü olmuş ve bu gazetelerde yazıları yayımlanmıştır (Birinci, 1990, s. 181). Mustafa Suphi 1913 yılında sürgüne gönderilmeden önce Yusuf Akçura ile aynı partiye mensup idi. Dolayısıyla Petrograd'da görüşmelerinden daha doğal bir şey olamaz.

Mustafa Suphi 1918 yılının Haziran ayında Moskova'da yayımladığı *Yeni Dünya* gazetesinde, "Sabık Erkan-ı Harp yüzba-

şılarından ve Paris Darülfünunu mezunlarından, muhterem ve muktedir bir sima olan yoldaşım Ahmet Ferit de, ailesiyle sürgünlerde yaşamaya mecbur oldu. Evvela Sinop'a, oradan Çankırı'ya sürülmüştü. Şimdi Bilecik hisarlarına sürüldükleri bildiriliyor," (Tunçay, 1995, s. 75 dn.) diyerek beş yıldır görmemesine rağmen hâlâ Ahmet Tek'ten bahsetmektedir.[7] Ayrıca Şubat 1919'da yayımlanan *Yeni Dünya* gazetesinin 12. sayısında uzun uzun Milli Meşrutiyetçilerden söz etmiştir (Tunçay, 1995, s. 177).

Osmanlı Rusya'da elçilik açar

Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı devletlerinin Rusya'daki elçilikleri Brest Litovsk Antlaşması imzalandıktan sonra açılmıştır. Moskova Büyükelçiliği'ne atanan Galip Kemali Bey, Berlin'den Moskova'ya, Alman elçisi Kont von Mirbach'la birlikte 23 Nisan 1918'de gelmiş, her iki ülkenin heyeti de Sovyet Hükümeti tarafından askerî törenle karşılanmıştır[8] (Söylemezoğlu, 1953, s. 19). Talat Paşa tarafından Galip Kemali Bey'e sözlü olarak verilen emir ve talimatlar arasında "Rusya'daki Müslümanlarla münasebetler kurması, onları irşad etmesi, Türkiye[9] tarafına celbe çalışması, icabında Müslüman ahalinin yaşadığı yerlere adamlar, memurlar göndermesi" bulunmaktadır. Petrograd'da bulunan Yusuf Akçura, Osmanlı elçiliği açılınca hemen Moskova'ya gitmiştir (Kurat, 1990, s. 77, 79).

Osmanlı Sefiri Galip Kemali Bey'in Moskova'ya gelişinin hemen ertesi günü, 24 Nisan'da "Şimal Rusya Türkleri, Mosko-

---

7 Ahmet Ferit Tek'in 1919 yılında İstanbul'da kurduğu Milli Türk Fırkası, ki Yusuf Akçura da kurucular arasındadır, "beynelmilel sosyalizm fikirlerinin inkişafını [gelişmesini]" ve "devletin iktisadi hayata müdahalesini" savunan sosyalizan bir programa sahiptir (Tunaya, 1986, s. 532).

8 Sovyet Devleti Almanya ve Osmanlı elçilerini 1918'de törenlerle karşılarken iki sene sonra TBMM heyetini garda kimse karşılamamıştı. Yusuf Kemal Tengirşenk anılarında "acaba İşçi hükümeti karşılama törenlerini kaldırdı mı?" diye sormuştur ama demek ki kaldırılmamış.

9 Galip Kemali anılarında Osmanlı Devleti değil, Türkiye demektedir. Bu nedenle alıntılardaki Türkiye sözcüklerini korudum.

va Milli Şurası azaları", yani bir ay kadar önce lağvedilmiş olan İdil-Ural Devleti kurucuları elçiliği ziyaret etmiştir (Söylemezoğlu, 1953, s. 20).

Sadece Moskova Hükümeti ile ilişki kurmayı değil, Moskova'nın Muskom'un başına geçmesi için yaptığı teklifi de reddeden İdil-Ural Devleti'nin kurucuları, şimdi Osmanlı Sefiri'nin kapısını aşındırmaktadır. Osmanlı ordusunun Brest-Litovsk Antlaşması'nı çiğneyerek Kafkas topraklarında ilerlediği günlere denk düşen nisan ayında Sovyet Rusya ve Osmanlı Devleti'nin ilişkileri son derece gergindir. Osmanlı'nın Moskova elçiliğini açtığı gün, yani 24 Nisan'da Osmanlı Devleti Brest Litovsk Antlaşması ile tanınan 1878 sınırına ulaşmış ve geçmiştir (Kurat, 1990, s. 408).

25 Nisan'da Moskova'da Sovyet Hükümeti'ne henüz itimatnamesini bile sunmamış olan Osmanlı elçisi, Rusya Türkleri ile görüşmelere başlamıştır bile. Osmanlı elçiliğine ziyaretçiler akın akın gelmektedir. Galip Kemali Bey'i ziyaret edenler arasında Kazan, Ufa ve Türkistan'dan gelenler vardır, bunlardan biri de, yeni teşekkül etmiş olan Kırgız (Kazak) Cumhuriyeti "Milli Komiseri" Ali Bey'dir.

26 Nisan'da Galip Kemali'nin Kremlin'de Sverdlov, Çiçerin ve Karahan tarafından kabul merasiminde Sverdlov, Osmanlı elçisinin sözünü kesip "Dostluktan bahsediyorsunuz, ama Osmanlı ordusu Brest-Litovsk'u çiğneyerek Kafkas topraklarında ilerliyor," diyerek hoşnutsuzluğunu belirtmiştir (Söylemezoğlu, 1953, s. 24).

Galip Kemali'nin raporları

Galip Kemali İstanbul'a gönderdiği ilk raporda Rusya'da sürmekte olan karşaşayı anlatmıştır. 1918 Nisan ayında Petrograd'da yaşanan anarşist kalkışmasının silah zoru ile bastırıldığını, bütün ülkenin kıtlıkla mücadele ettiğini, Sovyet Rusya'nın bir dış müdahaleye direnemeyeceğini, Alman ordusuna karşı savaşamayacağını rapor etmektedir (Söylemezoğlu, 1953, s. 22).

Galip Kemali İstanbul'a çektiği bir telgrafta, Moskova ve Kazan'daki Tatar Milli Şurası'nın bir hafta evvel dağıtıldığını ve Tatar alaylarının silahsızlandırıldığını, bazı Bolşevik Tatarlar eliyle bunların teşkilatlarının tarumar edildiğini bildirerek Muskom'un lideri olan Vahidof'u şikâyet etmektedir. Galip Kemali yazdığı raporlarda, kurulmuş olan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nden hiç söz etmeksizin "üç ay önce muhtariyet vaad edilmişken şimdi tüm idareyi Bolşevikler ellerine alıyorlar, Milel-i İslâmiyeyi serbest bırakmamaktadırlar," demektedir (Söylemezoğlu, 1953, s. 25-26).

Gönderilen bütün bu raporlar sayesinde iktidardaki Talat ve Enver paşaların Bolşevik Rusya'da neler olup bittiğini, Müslümanların durumunu ve gelişmeleri gayet yakından takip ettiklerini görüyoruz. Osmanlı sefiri, Rusya'da ahundların, beylerin örgütlerini ve liderlerini savunup komünist Mollanur Vahidof ve Muskom'a cephe almıştır: "Üç beş menfaatperest ve garazkâr Müslümanı, Umuru İslâmiye Komiserliğine çıkararak *Müslüman büyüklerini, zenginlerini, ilim ve irfan sahiplerini* ezmektedir" (Söylemezoğlu, 1953, s. 34, 37) (vba). Görüldüğü gibi hep komünist Mollanur Vahidof'un adı geçmektedir, henüz Sultan Galiyef'in adı ortalarda yoktur.

Galip Kemali ve Mustafa Suphi

Tam bu günlerde, 27 Nisan 1918'de Mustafa Suphi'nin Türkçe *Yeni Dünya* gazetesini yayımlamaya başlaması Osmanlı elçisinin dikkatini çeken önemli bir olaydı. Bir iddiaya göre *Yeni Dünya* gazetesi, Ayaz İshaki'nin 11 Nisan 1918'de kapatılan *İl* gazetesinin matbaasında basılmaktaydı (Kanlıdere, 2011, s. 92). Mustafa Suphi *Yeni Dünya* gazetesinin Türkiye ve Rusya'da esirler arasında dağıtıldığını (Tunçay, 1995, s. 62, 159); Akdes Nimet Kurat ise *Yeni Dünya* gazetesinin binlerce nüshasının Türkiye'ye sokulduğunu yazmıştır (Kurat, 1990, s. 440). Ben *Yeni Dünya* gazetesinin Anadolu'ya binlerce nüshasının sokulduğunu sanmıyorum. Çünkü gazeteleri Anadolu'ya veya İstanbul'a ulaştırmak için yollar kapalıdır, maddi imkân ise ne-

redeyse yoktur. Türkiye'de Moskova baskısı tek bir *Yeni Dünya* gazetesine rastlanmamıştır. Anadolu'da en kızılının bile Suphi'den ancak 1920 yılında gönderilen elçiler sonrasında haberdar olduğunu biliyoruz (Akal, 2011).

Galip Kemali *Yeni Dünya*'nın yasaklanmasına yönelik büyük çaba sarf etmiştir. Galip Kemali ilk önce Mustafa Suphi ile görüşmek üzere Moskova'da ikinci kâtiplik görevindeki Babanzade Zihni Paşa'nın küçük oğlu Şükrü Bey'i "Mustafa Paşazade Suphi Bey'e" göndermiştir. "İyi arkadaş" olan Şükrü Bey ve Mustafa Suphi birbirlerini Paris'ten tanımaktadırlar. Şükrü Bey "Saptığı yanlış yoldan dönmek ve hakiki münevver Türk gencine yakışan tarzda çalışmaya sevk ettirmek için" Suphi ile "uzun boylu" görüşmüş, ancak Suphi ikna olmayınca Osmanlı elçisi *Yeni Dünya*'yı kapattırmaya çalışmıştır (Söylemezoğlu, 1953, s. 38-39). Mustafa Suphi de kendisinin ve Mollanur Vahidof'un görüşmeye çağrıldığını teyit etmiştir (Tunçay, 1995, s. 155).

Galip Kemali Bey Osmanlı'nın Rusya'daki Müslümanlarla yakından ilgilendiğini saklamamış, Sovyet Devleti'nin Dışişleri Komiseri Çiçerin'e de resmen ifade etmiştir: "Rusya ahalisinin 40-50[10] milyonu Müslümandır ve Türkiye onlara karşı sempati beslemektedir; bu olay kendi başına iki memleket arasındaki gayet tabii bir bağ mahiyetindedir. Yeni Rusya Müslüman ahalinin kültür, teknik ve dinî sahada durumlarını ne nisbetle iyileştirecek olursa, Türkiye de Rusya'ya o nisbette yakınlık duyacaktır" (Söylemezoğlu, 1953, s. 36). Hatta Ufa heyetinin Galip Kemali Bey'i ziyaretinden birkaç gün sonra 8 Mayıs tarihinde, Galip Kemali Çiçerin ile görüşmesinde, Ufa'daki "Milli İdare"nin dağıtılmasını protesto ederek Müslümanların haklarının korunmasını istemiştir.

Dünyanın ilk işçi devleti, 1 Mayıs 1918'de İşçi Bayramı törenlerine Galip Kemali'yi de davet etmiş, meydanlarda yüz binlerce kişinin yürüdüğünü gören Osmanlı elçisi çok etkilenmiştir (Söylemezoğlu, 1953, s. 28). 1 Mayıs vesilesi ile Sovyet devleti Petrograd'da af çıkarmıştır.

10 Rusya Müslümanlarının sayısı abartılmıştır.

Ziyaretler, ziyafetler

6 Mayıs tarihinde Galip Kemali'ye elçilikte "Tekmil Rusya Müslümanlarını temsilen Moskova'daki ileri gelenlerin katıldığı" yüz kişilik bir ziyafet verilmiştir (Söylemezoğlu, 1953, s. 30). Ziyafette karşılıklı konuşmalar yapılmış, Rusya Türklerinin Osmanlı'ya bağlılıkları dile getirilmiştir. Moskova'daki Osmanlı Büyükelçiliği Rusya Müslümanları için en büyük dayanak olarak görülmektedir: "Rusya Müslümanları ümit ve emellerini Devlet-i Aliyye-i Osmaniyeye rapt eylemekte"dir; "Kırım, Kafkasya ve Kazan cihetlerinin *işgali* arzuları izhar edilmiş ve edebi, iktisadi ve içtimai münasebetin takviye ve daimi teessüsü temenni kılınmıştır" (Kurat, 1987; 1990). Osmanlı elçiliğinde yaşanan bu tür aktiviteler Sovyet Rusya yöneticilerinin gözünden elbette kaçmamaktadır.

Moskova, Kazan ve Ufa rüesası, Kazan Ahundu sürekli olarak "makam-ı Hilâfete kalben bağlılıklarını" bildirerek manevi yardım talep etmiştir. Tatarları en çok endişelendiren konu "emlâk ve emvallerine" [taşınır ve taşınmaz mallar] gelecek olan hasardı. Sovyet Hükümeti'nin "tüm toprakların kamulaştırılması ve verasetin ilgası" doğrultusundaki kararları Tatar zenginlerini büyük bir endişeye sevk etmiş, Kırımlı tüccarlar nakit paralarını İstanbul'a aktarmak için çabalamaktaydı (Söylemezoğlu, 1953, s. 30). Galip Kemali mülk sahibi Tatarların mallarını kurtarmak için onları Osmanlı tabiyetine almaya çalışmış, "Emlâk ve emvalini satarak, bedellerini alarak Memalik-i Osmaniyeye hicret etme hakları vardır," diyerek Sovyet Devleti'ne başvuruda bulunmuştu (Söylemezoğlu, 1953, s. 32, 33).

Sadri Maksudi, Alimcan Barudi ve benzerleri Osmanlı elçisi ile görüşürken, Muskom ve Bolşevik Tatarlar, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ni kurma çabası içindeydi. Osmanlı Büyükelçiliği'nden yardım isteyenler sadece zengin zümrelerdi ve Galip Kemali de sadece onlarla ilgilenmekteydi.

1918 Haziran ayında Sovyet Rusya yenik durumda, Osmanlı Ordusu Kafkaslar'da ilerlemekteyken Müslüman Tatar burjuvazisi son derece umutluydu. Öyle ki Sadri Maksudi Osman-

lı'ya "Türkistan'ın en birinci kapısı olan Bakü'nün derhal işgal edilmesi" tavsiyesinde bulunmuştur. Galip Kemali İstanbul'a gönderdiği raporlarda Kazan'ın bile işgalinin mümkün olduğunu yazacak kadar ikna olmuştu. Galip Kemali Moskova, Kazan ve Petrograd'da şehbenderliklerin açılması için İstanbul'u zorlamaktaydı (Söylemezoğlu, 1953, s. 29). Enver Paşa'nın hayallerinin altyapısını bu tür raporlar oluşturmuş olsa gerek.

Sovyet Hükümeti'ne memorandum

Galip Kemali, Yusuf Akçura ve Kazan Müftüsü Alimcan Barudi, Kazan Milli İdaresi'nin reisi Sadri Maksudi ve üye Başkurt Kurbangaliyef'in teşvikiyle Sovyet Hükümeti'ne bir memorandum vermiştir. Sadri Maksudi ve Alimcan Barudi Sovyet Hükümeti'nin çeşitli komiserlerine de muhtıra sunmuştur.

Galip Kemali'nin Sovyet Hükümeti'ne "Muskom'un başına Müslüman ahalinin seçtiği birini getirme" teklifinde bulunması ise incelenmeye değer bir durumdur. Galip Kemali bu teklifi kendisi ile sürekli görüşen Rusyalı Müslümanların tavsiyesi ile yapmış olmalı. Anlaşılan Sadri Maksudi dört ay önce kendisine yapılan teklifi reddettiği için pişman olmuştur. Galip Kemali'ye son derece eleştirel bakan A. Nimet Kurat, Sovyet Hükümeti'nin asla gerçekleştirmeyeceği isteklerde bulunmasını kınamaktadır (Kurat, 1990, s. 420).

Petrograd Camii'ne hediye halı

Her Cuma Moskova'daki camiye gidip Rusya Müslüman toplumunun önde gelenleri ile birlikte namaz kılan Galip Kemali, Petrograd'daki camiye bir halı hediye etmeye karar verir ve İstanbul'dan bir halı getirtir. Bu halı ile birlikte 23 Mayıs'ta Moskova'dan Petrograd'a giden Galip Kemali, Yusuf Akçura ve Kazan Müftüsü Alimcan Barudi, Petrograd Garı'nda beş yüz kişilik bir Müslüman kalabalık tarafından karşılanmıştır. Anlaşılan bir tür gövde gösterisi yapılmaktadır (Söylemezoğlu, 1953, s. 43).

Ertesi gün, 24 Mayıs'ta camiye giden heyet, yine büyük bir kalabalıkla karşılanmış, namaz sonrası Galip Kemali'ye kırk kişilik bir öğle yemeği ziyafeti verilmiştir. Osmanlı Devleti bu gibi gösterilerle Müslüman burjuvaziye sahip çıkmaktadır. Tatar, Dağıstanlı, Gürcistanlı, Azeri, Kafkasyalı, Polonyalı Müslümanlar "ateşin nutuklar" atmış, halıyı İstanbul'dan gönderen Enver Paşa'ya hitaben bir teşekkürname kaleme alınarak imzalanmış ve İstanbul'a gönderilmek üzere elçiye teslim edilmiştir. Yusuf Akçura da bu vesile ile "muhrik [yakıcı] bir konuşma" yapmıştır:

> Bir millet ki, hüviyetini unutmuştur, inkıraza [çöküşe] mahkumdur. Efendiler, *siz Şimal Türkleri Tatar değil, Türksünüz Türk!* Bunu unutmuş olmaktır ki sizi esarete mahkum etmiştir (Kurat, 1990, s. 427; Söylemezoğlu, 1953, s. 43).

Galip Kemali, 29 Mayıs tarihinde İstanbul'dan, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi'den gelen bir mektupla, "davranışlarının Rusya hükümeti tarafından rahatsızlıkla karşılanarak Rusya Müslümanlarına baskı yapılmasına neden olacağı" konusunda uyarılmıştır (Söylemezoğlu, 1953, s. 45). Uyarılara rağmen Galip Kemali faaliyetlerine devam etmiştir. Ona göre hâlâ Müslümanların Ural dağları ile İdil/Volga Nehri arasındaki sahada kendi başlarına bir siyasi teşkilat kurması mümkündür. Osmanlı ordusunun Kafkaslar'da ileri yürüdüğü bu günlerde Galip Kemali Bey'e göre Şimal Türkleri gizlice teşkilat kurmalıdır. Şimal Türkleri gerekirse müzakerelere girişmek üzere Berlin'e bir heyet gönderecektir. Büyükelçi'ye göre bu mesele hakkında Alman Hükümeti ile gizli görüşmeler yaparak Alman yetkililerinin bu görüşü benimsemelerine çalışmak mümkündür. Alman elçisi Kont Mirbach'la olan yakınlığına güvenen Galip Kemali, bu hususta kendisine yetki verilmesini istemiştir.

Bu noktada Almanya'nın da Kafkasya ve Türkistan'la çok yakından ilgilenmekte, Osmanlı Devleti'nin buralarda din ve millet yakınlığı ile kendisinden önce ve daha güçlü bağlar kurmasını engellemek için elinden geleni yapmaktadır (Çolak, 2019).

Akdes Nimet Kurat, Galip Kemali'nin o sırada Moskova'da bulunan Kazanlı, milliyetçi, Çar ordusunda çalışmış küçük rütbeli bir subay olup Harbî Şura'nın Kazan Sovyeti ve Bolşeviklerle bozuşmasında önemli rol oynayan Osman Tokumbetov ve Muzaferov'un etkisi altında kalmış olabileceğine işaret etmiştir (Kurat, 1990, s. 429). Galip Kemali'nin Alman kuvvetlerine dayanarak, "İdil-Ural'da bir Türk-İslâm Devleti" kurulması ihtimalini düşünebilmesi Osmanlı hayalperestliğinin devam ettiğini göstermektedir: "Alman Ordusu ile Türk Devleti kurma" projesine (!) Alman Genelkurmayı yüz vermemiştir (Çolak, 2019).

Ama Osmanlı irredentistlerinin anlamadığı bir başka önemli gerçek vardır: Başkurtlar Tatarlarla bile muhtar bir devlet kurmak istemiyordu, Tatarlar, Başkurtlar, Azeriler, Kafkasyalılar, Türkmenler Osmanlı tarafından ilhak edilmek değil, devlet kurmak için destek istiyordu.

Sebilürreşad *gazetesi ve Rusya*

1918 Temmuz ve Ağustos aylarında İstanbul'da yayımlanan *Sebilürreşad* dergisinde Ayaz İshaki ve Musa Carullah Bigiyef'in mektuplarının yayımlandığını görüyoruz (Bayhan ve Poyraz, 2019, s. 166 ve devamı). 21 Mayıs 1918 tarihli mektupta Musa Carullah, Abdürreşit İbrahim Efendi ile buluşmak üzere Finlandiya sınırındaki Haparanda'ya gelmiş ancak buluşma gerçekleşememişti. Musa Carullah Bigiyef ısrarla Abdürreşit İbrahim Efendi'yi Sovyet Rusya'ya davet etmiştir. 4 Haziran 1918 tarihi Ayaz İshaki'nin mektubunda da Abdürreşit İbrahim Efendi Rusya'ya davet edilmektedir. Yusuf Akçura bu tarihte Rusya'dadır, onun varlığına rağmen Abdürreşit İbrahim Efendi'nin çağrılması ilginç.

Ayaz İshaki mektubunda gayet yakından tanıdığı Mollanur Vahidof'a "Rus memuru", Şerif Manatof ve Alimcan İbrahimof'a da "hain" demiştir (Bayhan ve Poyraz, 2019, s. 166-167). Yani sınıfsal çıkarların antagonist bir şekilde çarpıştığı durumda taraflar birbirlerine düşman konumundadır.

Bu mektuplar Sovyet Rusya'dan hiç çekinmeden İstanbul'da 4

ve 18 Temmuz 1918 tarihli dergilerde yayımlanmıştır. Abdürreşit İbrahim, Ayaz İshaki'ye 7 Haziran'da cevap yazmıştır.[11]

İstanbul'a heyetlerin biri gelip biri gidiyor

Rusya Müslümanlarının faaliyetleri sadece Osmanlı Elçisi ile görüşmekten ibaret değildir. İrili ufaklı heyetler İstanbul'a gitmiştir. Örneğin Haziran 1918'de İdil-Ural'ı temsilen Harbî Şura'nın İkinci Başkanı Osman Tukumbetov'un da içinde bulunduğu üç kişilik bir heyet İstanbul'a gitmiştir. 26 Haziran'da Enver Paşa bu heyeti kabul etmiş, Bolşevik "mezalimini" yakından dinlemiş, Osmanlı gazetelerinde bol bol İdil-Ural haritalı yazılar yayımlanmıştır (Kurat, 1990, s. 506). Daha sonra Osman Tukumbetov Almanya'ya gitmiş ve İdil-Ural müstakil devletinin kurulması için Alman müdahalesi istemiştir.

İstanbul'a giden diğer heyet ise Azerbaycan Milli Meclisi Reisi Mehmet Emin Resulzade'nin başında olduğu heyettir. 4 Haziran 1918'de Batum'da imzalanan Türk-Azeri Antlaşması'nda Osmanlı Azerbaycan'a askerî yardım sözü vermiştir. Kırım'dan İstanbul'a giden Cafer Seydahmet'e de benzer sözler verilmiştir (Kurat, 1990, s. 508). Görüldüğü gibi haziran ayında İstanbul'da Turancılık rüzgârları kuvvetli esmektedir.

Kazan, Ufa, Taşkent ve benzeri yerlerde ise milliyetçi Müslümanlar bütün ruhlarıyla Bakü'ye yürümekte olan Osmanlı ordusunu izlerler. Osmanlı ordusunun ileri yürüyüşü nedeniyle Sovyet Rusya Hükümeti ile uzlaşmayı ellerinin tersi ile iterler.

Rusya'da Osmanlı eliyle kurulan partiler

Sovyet Rusya'daki Müslüman milletlerin bağımsızlık taleplerinde iç dinamiklerin etkisi kadar dış dinamiklerin de etki-

11 Bayhan ve Poyraz imzası ile *İslâm'ın Rusya'daki Ayak izi: Sultan Galiyev* adıyla 2019'da çıkan, önsözünde yepyeni bilgiler sunduğunu söyleyen 440 sayfalık kitapta Sultan Galiyef'le ilgili yeni bilgi yoktur. Kitapta yeni olan Rusya Tatarları ile yazışmalar ve yayımlanan rapordur. Kitapta "Dizin" yoktur, baskı kalitesizdir. Yüz yıldan uzun bir geçmişi olan *Sebilürreşad* adına yayın yapanlardan daha kaliteli yayınlar beklemek hakkımız.

si göz ardı edilemez. Osmanlı Devleti bir yanda yerel unsurları kışkırtırken bir yandan da iç siyaseti yönlendirmek için bizzat kendisi parti kurmaya başlar. Bunlardan biri Ruşeni Bey'in 1917 yılının Aralık ayı başında İran'dan Kafkasya'ya giderek (Tetik, 2018a, s. 314) Bakü'de kurduğu Kafkas İttihat ve Terakki/İT Fırkası (Akal, 2007b); bir diğeri ise Ruşeni Bey'in Türkistan'a gönderdiği Bayburt eski Kaymakamı Yusuf Ziya ve yirmi zabitin Türkistan'da kurduğu İttihat ve Terakki Fırkası/İTF'dir (Kudret, 2008). Bütün bunlara ek olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın paramiliter faaliyetlerinden "milli askeri teşkilat" kurma çalışmaları da sayılmalıdır[12] (Kurat, 1990, s. 513, 675).

Milliyetçi burjuva Müslümanların topladığı kongrelerde alı-

12 Ruşeni Bey'in Taşkent'e gönderdiği subaylardan biri de Mehmet Emin'dir. Türkistan'da Şubat 1918'de öncelikle İngilizlere karşı henüz aydınlanmamış, pek çok faaliyete karışmıştır. Mustafa Suphi'nin son gününe kadar yanında olan, Mustafa Suphi'yi ihbar eden Mehmet Emin bu kişidir (Kurat, 1990, s. 512). Süleyman Sami de Türkistan'da faaliyet gösterenlerdendir (Kurat, 1990, s. 673-678).

Mehmet Emin Türkistan'a 1917'nin sonunda gitmiş olmalı ki 1918'in Ocak ayında faaliyettedir (Kurat, 1990, s. 512). Mehmet Emin önce en milliyetçi Türkistanlılarla (Abdican Mahmut Bey) birlikte hareket ederken daha sonra iç savaş sırasında Kızıl Ordu ile birlikte Beyaz Ordu'ya karşı savaşmıştır. Süleyman Nuri de Mehmet Emin'den söz eder. Süleyman Nuri, hatıralarında "Türk kızıl brigadının Zengezur'da (Kafkasya) mahvolmasını" Mehmet Emin'in "İttihatçı geçmişi"yle ilişkili olarak ihanet etmesine bağlar (Nuri, 2002, s. 368-370).

"Atsızcılar.com" adlı sitede (ünlü şoven Türk milliyetçisi Nihal Atsız adına kurulmuş) bu konuda şunlar yazılıdır: "Türkistan'da teşkilatlanma faaliyetlerini yürüten Mehmet Emin'in, Beyaz Ordu Türkistan'a ulaştıktan sonra Kızıl Ordu tarafına geçtiği, 1919 sonu veya 1920 başında Türkistan'a giden Mustafa Suphi'yle tanıştığı ve onun sağ kolu olduğu bilinmektedir." Tevetoğlu Mehmet Emin için "Mehmet Emin, Mustafa Suphi'nin gerçek plan ve maksatlarını resmi makamlara ihbar edince, diğer komünist partisi merkez heyeti azalarının uğradığı akibetten" kurtulduğunu yazmıştır.

Nihal Atsız, Osmanlı zabiti Mehmet Emin ile Türkistanlı Mehmet Emin Bek'i karıştırmıştır:

"1919' da 24 yaşındaki Mehmed Emin Bek Fergana'da bir kurultay toplayıp hükümet kurdu (24 eylül). Kendisi hükümet ve ordu başı idi. Kırgızlardan alay yapmıştı. 7.000 kişilik ordusu vardı. Bolşevik düşmanı Ruslarla birlikte iş görüyordu. Fakat Bolşevikler propaganda ile bunları sarstılar. 1920'de Mehmed Emin Beğin yanındaki Ruslar Bolşevik tarafına geçtiler. 4 Şubat'ta Ruslar büyücek bir kuvvetle karargâhına saldırıp Mehmed Emin Beği yendiler. Mehmed Emin Bek daha sonra Bolşeviklerin kurduğu Türk brigadasına girdi" (www.atsizcilar.com/9boy_turkler1.htm - 13k) (erişim Mart 2018).

nan kararlarda Osmanlıcılığın doğrudan etkisi vardır. 1-11 Mayıs 1917 tarihleri arasında Moskova'da toplanan kongrede, Rusya'daki Müslüman mekteplerde Türkiye Türkçesinin mecburi olması, yüksek tahsilin de Türkiye Türkçesi ile yapılmasına karar verilmesi bunun kanıtıdır (Kurat, 1990, s. 416).

Böylece 1918 yazında bir yandan Osmanlı Elçisi Galip Kemali, diğer yandan Yusuf Akçura aracılığı ile İttihatçılar, Rusya'daki devrimde Müslümanların faaliyetlerine doğrudan müdahale etmiştir.

Osmanlı işgüzarlıkları

Galip Kemali 11 Haziran 1918'de tavır değiştirerek Çiçerin'e şu tavsiyelerde bulunmuştur: "İdare-i Milliyeyi ihya ediniz. Muskom yine baki kalsın ve İdare-i Milliye ile merkezi hükümetin ilişkisini kursun." Bunun üzerine Çiçerin, Galip Kemali'ye Mollanur Vahidof'la görüşmesini tavsiye etmiştir (Söylemezoğlu, 1953, s. 60-61).

Her vesile ile Rusya Müslümanları ile yakın ilişki kurmaya çaba sarf eden Galip Kemali 10 Temmuz 1918'de bayram vesilesi ile Moskova'daki camide "binlerce" Müslüman'la birlikte bayram namazı kılmıştır (Söylemezoğlu, 1953, s. 79).

Ruşeni Bey'in Türkistan'a gönderdiği Bayburt eski Kaymakamı, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Yusuf Ziya, haziran ayında yazdığı mektuplardan sonra 11 Temmuz 1918'de Galip Kemali Bey'i Moskova'da ziyaret etmiştir (Söylemezoğlu, 1953, s. 99). Taşkent'ten haziran sonunda yola çıkan ve pek çok maceradan sonra Moskova'ya gelen Yusuf Ziya, Türkistan hakkında verdiği raporla Türkistan'ın ilhakı üzerine öyle olumlu şeyler söylemiştir ki Galip Kemali Türkistan'da 30-50 bin kişilik milis teşkili için İstanbul'dan cephane talep etmiştir (Söylemezoğlu, 1953, s. 103).

Heyecanla Bakü'ye, Taşkent'e ulaşması beklenen Osmanlı ordusu Bakü'yü ancak 15 Eylül 1918'de işgal etmiştir. Eğer Bakü'ye daha erken bir tarihte girebilseydi, Hazar'ın karşı kıyısına geçip Türkistan'a kadar ilerleyebilir miydi sorusu ortada durmaktadır.

Sovyet Hükümeti'nin muhtırası

Sovyet Hükümeti Osmanlı Devleti'nin faaliyetlerinin elbette farkındaydı. 1 Haziran 1918 tarihli *Pravda* gazetesinde "Don Bölgesi ve Kuzey Kafkasya Üzerine-Olgular ve Entrikalar" başlıklı makalesinde Milli İşler Komiseri Stalin "Alman-Ukraynalı-Türk kendi kaderini tayinciler"le alay eder ve İstanbul'da, Trabzon'da kurulan hükümetlerin "sahte" olduğunu yazar (Stalin, 1990, s. 102-112).

15 Şubat 1919 tarihinde Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Osmanlı Devleti'ne verdiği muhtıra sayesinde Osmanlı elçisinin faaliyetlerinin Sovyet Hükümeti tarafından nasıl değerlendirildiğini öğreniyoruz:

> Türkiye elçisi Galip Kemali Bey Moskova'da bulunduğu zamanda, Rusya'nın doğusundaki Müslümanlar arasındaki türlü sosyal tabakalar arasında cereyan etmiş olan mücadele muvacehesine *mutad diplomatik faaliyet sınırlarını fazlasıyla aşan* bir ilgi göstermiştir.
>
> Rusya'da geniş halk kitlelerinin kendilerini tam bir kurtuluş gayretleri, Müslüman halk kitlelerini de aynı yola sevk etmişti; yani Rusya'nın doğusundaki Tatarlar da, Hıristiyan komşuları gibi [bu harekete katılmışlardı]. Geniş halk kitlelerinin kurtuluşları ve daha iyi bir gelecek için giriştikleri mücadelenin, kat'i mahiyetteki tarihi krizler devrindeki sert bir karakter alması kaçınılmaz bir hal idi. Müslümanlardan meskun sahalardaki halk Sovyetleri, büyük halk kitlelerinin umutlarının ve halk kitlesinin Müslüman ahalinin [ezen ve sömürenlere] karşı yapılan mücadelede (halkın) mümessili idiler. Bu [sömürücü] zümreler Türk elçisi Galip Kemali Bey'in şahsında, kendilerini bağlayan rabıtalar buldular.
>
> Onlar mütemadiyen (Galip Kemali Beye) müracaatla *şikayetlerini bildirdiler* ve acılarını anlattılar. Yabancı diplomatların usullerine aykırı olmak üzere, Müslüman Tatar zümrelerinden sömürücü unsurlar büyük halk kitlelerine karşı mücadelelerinde Galip Kemali Bey sömürücülerin hamisi kesildi.

Mayıs (1918) ayında Müslümanların Sovyetleri Kongresi toplanıp, Tatar ve Başkurtların yaşadıkları eyaletlerde geniş bir yerli muhtariyet tesis edilmek istendikte, sömürücü zümreler, kitleler üzerinde nüfuzlarını tesisle, Doğu Rusya'daki Müslüman halkının böyle yeni bir nizam kurmasını baltalamak yolunda ellerinden geleni bırakmadılar. Galip Kemali Bey (bu sömürücülerin) şikayetlerinin tercümanı olmak ödevini üzerine aldı ve Dışişleri *Komiserliğine gelerek*, Müslümanlarla meskun sahalardaki geniş halk kitlelerinin (sömürücülerden) kurtulmak için *işçi ve köylülerin yürüttükleri siyaseti engellemek istedi.* Şu husus da bilhassa belirtmelidir ki, bir Tatar-Başkurt eyaleti (Muhtar ülkesi) kurulması ve bu yeni idare nizamının sömürücü zümrelerin hâkim olduğu eski nizamın yerine geçmesi fikri, geniş Müslüman sosyal tabakalarından gelmiş ve Müslüman Komiserliği de bu fikri gerçekleştirmek görevini üzerine aldığı zaman Müslüman halk kitlelerinin dileklerini yerine getirmekten başka biş şey yapmamıştı.

Bu sıralarda, Rusya'da kabul edilen "Kilisenin Devletten ayrılması" keyfiyeti umumi mahiyette olmak hasebiyle, başkalarına olduğu gibi, Müslümanlara da tatbik edilince, Doğu Rusya'daki İslâm ahalinin muhafazakâr unsurlarının birçok şikâyetlerine yol açmış, ve bu şikâyetçiler ve diğerleri Galip Kemali Bey'in şahsında sadık hamilerini bulmuşlardı.

Doğru ve halisane söylemek lazım gelirse, Sovyet Rus hükümetinin (takip ettiği) cidden halkın yararına olan siyasetin sonuçları, Müslüman ahaliye tatbik edilmiş olan siyasette tamamiyle haklı olduğunu göstermiştir. Çeko-Slovak isyanını müteakip Rusya'nın doğu kısmını delik deşik eden kanlı mücadeleler sırasında, Kızıl Ordu'da yalnız Müslümanlardan ayrı alaylar teşkil edilmiş ve bu (Müslüman) alayları, reaksiyona ve aksi-inkılâpçıları karşı savaşta ve Sovyet rejimini müdafaada en cesur en sadık askerler arasında idiler.

Galip Kemali Bey'in Moskova'da iken faaliyetlerinin en büyük kısmının, Doğu Rusya'daki Müslüman ahalinin üst tabakasının menfaatlerini korumadan ibaret olduğunu söylemek yerinde olur; (Rusya'daki) mücadele zamanında bu yüksek ta-

bakanın teşkilatlandırılması işine (Galip Kemali Bey) mütemadiyen karışmıştır (Kurat, 1990, s. 707-711).

Osmanlı faktörü

Şu tespiti yapmakta yarar var: Birinci Dünya Savaşı sürecinde Rusya'daki Müslüman burjuva ve toprak sahiplerinin çıkarları doğrudan Rus devletiyle ilişkilerine bağlıydı ve Rusya Müslümanlarının Osmanlı'ya yönelik sempatisi, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamak istedikleri anlamına gelmemekteydi. Kafkasya ve Türkistan'da büyük emellere sahip olsa da Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı başlarken Rusya'daki Müslümanları örgütleyecek ve yönlendirebilecek ciddi bir teşkilatı ve Müslümanları ayaklanmaya ikna edecek askerî gücü yoktu. Zaten Osmanlılar 1917'de Çarlık yıkıldıktan sonra bile Rusya Müslümanlarına ajitatörler göndermek ve hayaller kurmanın ötesinde örgütsel, askerî ve maddi yardımda bulunamadı. Bütün kitap boyunca incelendiği gibi önemli Tatar liderler aracılığı ile sürece müdahale etmeye çalıştı.

Ama Osmanlı müdahalesi, Sovyet yöneticileri tarafından çok ciddiye alınmıştır. Öyle ki Devrim sonrasında bile Tatar gazetelerinde Mustafa Kemal'in "Kızıl Komutan" olarak nitelendirilmesi (Rorlich, 2000, s. 291); 1921 yılında Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinin birinci yılında öğretmen okulu öğrencilerinin N. Nerimanof'un değil, Mustafa Kemal'in rozetlerini taşıması Bolşevikleri endişelendirmiştir. Orjonikidze 1923'te bile "Bizim Kemalist Türkiye gibi güçlü bir rakibimiz vardır, ne tür bir politika izlersek izleyelim, hep bize karşı mücadele edeceklerdir. ... Bizde öyle bir Müslüman köşesi yoktur ki, orada bize karşı çılgınca mücadele eden Kemalist Türk ajanlar bulunmasın," demektedir (Cihangir, 2006, s. 158-159).

Şu anda belki de bütün devrimin en güç haftalarını yaşıyoruz. Sınıf mücadelesi ve iç savaş halk arasında iyice nüfuz etti: her tarafta, köylerde bir bölünme var, fakir fukara bizden yana; kulaklar müthiş bize karşı. İtilaf Devletleri Çekoslovakları satın aldı, karşı devrimci ayaklanma ortalığı kasıp kavuruyor, bizi devirmek için burjuvazi bütün çabasını harcıyor. Gene de şuna kesinlikle inanıyoruz ki (tıpkı 1794 ve 1849'da olduğu gibi) devrimin bu "olağan" dönemini atlatacağız ve burjuvaziyi yeneceğiz.

– Lenin'den Clara Zetkin'e 26 Temmuz 1918 (1969, s. 195)

25 Mayıs: Çekoslovak İsyanı ve KOMUÇ

25 Mayıs 1918'de Sovyet iktidarının karşı karşıya olduğu zorluklar yetmezmiş gibi, savaş sırasında Avusturya ordusundan alınan toplamı 40-50 bin kişiye varan tutsak Çekoslovak askerleri, Vladivostok'a sevk edilirken silahsızlandırılma kararına karşı çıkarak isyan etti (Rupp, 1997). Esir Çekoslovak askerleri, ülkelerine dönmeye hazırlanırken Hint ordusu subayları İngiliz George Etherton, Albay Bailey ve Yüzbaşı Blacker tarafından kışkırtıldı ve taraf değiştirmesi sağlandı.

Çekoslovak isyanı, Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesinde yayımlanan Sovnarkom Harbiye Komiserliği'nin "tebligatı"nda şöyle anlatılıyor:

> Çekoslovak askerleri evvelden beri Halk Şuraları hükümetine hizmet ediyorlardı. Son ay içinde Rusya'yı terk etmek istemişler ve bu isteklerini Harbiye Komisarlığına bildirmişlerdi. Komisarlık Çekoslovakların bu arzusunu yerine getirmek için mümkün olanı yaptı. Ve bunun için şu şartları koydu: Çekoslovakların karakol ihtiyaçları için lazım olan silahlardan başkasını hükümete teslim etmelerini istedi. Onlar bunu kabul etmedikleri gibi ekmek payını arttırmak, fazla maaş almak gibi yeni taleplerde bulundular.

Çelebinski[13] cihetinden Çekoslovakların Şuralar askerine tecavüz haberi alındı ki, 26 Mayıs'ta böylece birtakım silahlar ele geçirdiler, demiryolu istasyonunu işgal ettiler. Çelyabinski ile Omsk arasında giden Erzak Komiseri Yoldaş Şelinhter'in bulunduğu treni durdurup tevkif ettiler. Böylece başlayan ihtilâl devam ve etrafa sirayet etti. 28 Mayıs'ta 5.000 Çek isyan etti ve Penze'ye hücum ederek Penze'nin idaresini ele alarak Halk Şuraları azalarını esir aldılar.

31 Mayıs'a doğru Penze'yi halk askerleri yeniden geri aldı. 2 Haziran'da Çekoslovaklar Volga tarafına geçmişlerdi. Fakat Şuralar askerleri bunları da temizleyerek Sizran'dan Volga ötesine doğru sürüp kovmuştur. Çekler Sibir'de Simirnov, Ural'da Dutov'la birlikte hareket ettikleri, Fransız, İngiliz ve Amerikan hükümetlerinden yardım gördükleri anlaşılıyor (Tunçay, 1995, s. 66-67).

40-50 bin kişilik Çekoslovak lejyonunun Beyaz Ordu'ya katılmasıyla güç dengesi tamamen değişti. Çelebinski, Petropavlovsk ve Omsk'u ele geçiren Beyazlar, bir ay içinde, Baykal Gölü ile Ural bölgesi arasındaki Trans-Sibirya Demiryolu'nun büyük bölümünü kontrol altına aldı. Demiryolu kontrolünün kaybedilmesi, tahıl ve gıda ulaşımını tamamen durdurduğu için Petrograd ve Moskova'da olduğu gibi Başkurdistan ve Türkistan'da da başlayan açlığın pekişmesine neden oldu.

Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi: KOMUÇ

Kurucu Meclis Ocak 1918'de dağıtıldıktan sonra Rusya siyasetinde çoğunluğa sahip olan sağ-SR'ler ve az sayıdaki Menşevikler için siyaset yapma platformu kalmamıştı. Mart 1918'de sağ-SR'ler ile Kadetler bir koalisyon hükümeti kurmaya çalışmış ama başarılı olamamıştı. Mayıs ayında Moskova'da toplanan sağ-SR Parti Kongresi "Bolşevik Hükümeti devirme, genel oya dayalı bir hükümet kurma, Almanya'ya karşı savaşı sürdür-

13 Çelyabinski, Çelebinski, Çalyabinska: *Yeni Dünya* gazetesinde hepsi birbirinin yerine kullanılmıştır (Tunçay, 1995, s. 66, 106).

me kararı" almıştı. Müslüman coğrafyasında ilerlemeye devam eden Çekoslovaklar Samara'yı ele geçirince, bütün Sovyet muhalefeti Samara'ya aktı.

3 Haziran 1918'de Samara'da eski Geçici Hükümet ve eski Kurucu Meclis'in yaklaşık yarısını oluşturan Menşevikler ve sağ-SR'ler "Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi/KOMUÇ" adıyla bir hükümet kurdu. Esas olarak ılımlı sosyalistlerin hâkim olduğu bu hükümet, milli meselede Çar'ın generallerinden daha ılımlı görüşlere sahip olduğu için Müslüman Milli Şuracılar ve Validov'un Başkurtları da bu hükümeti destekledi.

KOMUÇ, gerçekleştirdiği eylemler ile oldukça karışık bir politika izlemiştir. Bir yandan günlük sekiz saatlik çalışma süresini kabul ederken diğer yandan "restorasyon" adını verdikleri fabrika ve tarım alanlarının eski sahiplerine iade edilmesi politikasını bir arada yürütmüştür.

İç Savaş'ın ilk perdesi

Ekim Devrimi'nden sonra Sibirya'ya kaçan bütün devrim karşıtı güçler Sovyet iktidarını yıkmak için ordu kurmaya başlamıştı (Rabinowitch, 2016, s. 73). Birinci Dünya Savaşı sırasında Çar'ın genel sekreteri olan Orgeneral Alekseyev, Novoçerkes'te *Gönüllü Ordu* adı verilen, çoğunlukla eski Rus ordusu subayları ve askerî öğrencilerden oluşan bir ordu toplamaya başlamıştı. Aralık 1917'de hapisten kaçmayı başaran General Kornilov, Denikin ve diğer Çarlık yanlısı subaylar Alekseyev'e katılmış, Aralık 1917 başında Gönüllü Ordu ve Kazaklar Rostov'u ele geçirmişti.

Ekim Devrimi gerçekleştiği sırada Kazakistan'da bulunan Don Kazaklarının Atamanı General A. M. Kaledin de Sovyet Hükümeti'ni tanımayı reddederek Don Bölgesi'nde otoriteyi üstlendi. 27 Ekim 1917'de Dutov "Anavatanı Kurtarma ve Devrim Komitesi" adına Orenburg'da iktidarını ilan etti ve o da Gönüllü Ordu'ya eleman toplamaya başladı. General Kornilov Ocak 1918'de sağ-SR'lerin topladığı 3 bin silahlı Halk Ordusu'nun başına geçti. Bütün bu askerî güçler ve KOMUÇ'un

zayıf *Halk Ordusu* (*Narodniya Armiya*), şimdi Çekoslovak Lejyonlarının kendilerine katılmasıyla zafer üzerine zafer kazanmaya başladı.

Sovyet Hükümeti'nin güçleri Kızıl Ordu olarak anılırken, Sovyet Hükümeti'ne karşı olan tüm karşı-devrimci güçler *Beyazlar/Beyaz Ordu* olarak adlandırılmıştır: Kadetler, sağ Menşevikler, sağ-SR/Sosyalist Devrimciler, topraklarına el konulan toprak sahipleri, fabrikaları kamulaştırılan burjuvazi, monarşiyi geri getirmek isteyen soylular, Çarlık ordusunun subayları, Rus Ortadoks Kilisesi... İşçi-Köylü iktidarında çıkarları zedelenen herkes şimdi kırılgan da olsa bir ittifak kurmuştu.

Ayrıca 1918 Haziran'ında İngilizler bir yandan Buhara'da para saçarken, diğer yandan Fransızlarla birlikte Murmansk ve Arhangelsk'e çıkartma yapmaktaydı. Almanların Petrograd'a girmesi an meselesiydi. Osmanlı Ordusu ise malum, Bakü'ye ulaşmaya çalışmaktaydı.

Rusya'nın her tarafında var olan çatışmalar, kentlerin, kasabaların Sovyet güçlerince alınması, sonra kaybedilmesi, tekrar alınması gibi belirsizlikler taşıyan süreç, Çekoslovak esirlerden oluşan birliklerin isyan ederek Beyazlara katılması ile artık resmen "İç Savaş" olarak adlandırılmıştır. Şubat ayında kurulmaya başlanan Kızıl Ordu, artık Sovyet Devleti'nin tek güvencesidir.

Z. Validov ve KOMUÇ

Nisan başında Orenburg'dan kaçan ve at sırtında iki bin kilometre dolaşarak Başkurt çeteleri kuran Z. Validov bu gelişmeler hakkında, "Çekoslovak isyanını duyunca Bolşeviklerden kurtulacağımızı düşünüp çok sevindik," diye yazmıştır (Togan, 1999). Validov, Çek isyanından hemen sonra 29 Mayıs'ta Çelyabinsk İstasyonu'ndaki Çekoslovak karargâhına gelerek uzlaşma sağlamış ve Çekoslovakların tahsis ettiği evde kalmaya başlamıştır.

Validov 1 Haziran'da Başkurt hükümeti adına seferberlik ilan ederek Başkurt gönüllülerini silah altına çağırmış ve 7 Haziran

1918'de Başkurt Hükümeti'ni yeniden kurarak, emrindeki Başkurt ordusuyla Bolşeviklere karşı savaşa katılmıştır. Bir yandan da Başkurt ordusunu Beyaz Rus subayları ile takviye ederek güçlendirmeye çalışmaktadır. Başkurtlar arasında Bolşevizm propagandası yapanlar yakalandıkları yerde öldürülür, "Bolşevik gizli hücreleri sökülüp atılmaktadır" (Togan, 1999, s. 178). Başkurt ordusu ihtiyacı olan silah ve mühimmatı eski Rus ordusundan kalanlara el koyarak temin etmiş olsa da, esas cephane ve mühimmat takviyesi Çekoslovaklar tarafından yapılmaktadır. İki Başkurt taburu, Bolşeviklere karşı Çeklerle yan yana savaşmaktadır. Validov Çekoslovak lejyonu ileri gelenleri ile öyle iyi ilişkiler içindedir ki Çek subaylarının arabasında veya vagonunda seyahat etmektedir (Togan, 1999, s. 178-179) ve Validov artık her ele geçirdiği yerde "fetihname" yayımlamaktadır.

Validov hatıralarında Başkurt ordusunun Kızıl Ordu'nun bıraktığı mühimmata el koyarak Bolşeviklerle nasıl savaştığını, Bolşevikleri nasıl acımasızca yakalayıp öldürdüklerini övünerek anlatır. Turgayak'ta Kızıl Ordu'yu hezimete uğratan Başkurtlardır. Sultan Galiyef Başkurt ordusu için, "Kolçak emrindekiler arasında bu birlikler en dirençli, en sert birliklerdi. Onlar esir olmayarak ya ölür ya geri çekilirlerdi," der (Kakınç, 2004, s. 342).

Bir yanda Kızıl Ordu, öte yanda Çekoslovaklar, Başkurtlar ve Beyaz Ordu acımasız bir savaşın içindeydi. Haziran 1918'de, yaklaşık 9 bin askerden oluşan Beyazların Gönüllü Ordu'su, İkinci Kuban Seferi'ne başladı, yaz boyunca Sibirya'daki Bolşevik gücü tamamen yok edildi, Omsk'ta Beyaz Ordu tarafından Sibirya Özerk Geçici Hükümeti[14] kuruldu.

Stalin'in yeni görevi: Güney Rusya Gıda Tedarik Komitesi yöneticisi

İç savaş yayılıyor, sadece Orta Asya kentleri değil, Petrograd ve Moskova da açlıkla boğuşuyordu. Öyle ki şimdi en önemli

14 Validov "Batı Sibirya Demokratik Hükümeti" demektedir (Togan, 1999, s. 182).

iş, kentlerin açlıktan kırılmasını engellemekti. Bu nedenle 28 Mayıs'ta Sovyet Hükümeti Stalin'i "Güney Rusya Gıda Tedarik Komitesi"nin başına getirdi. Güney Rusya, Don Nehri havalisi tüm Rusya'nın tahıl ambarıydı. Eğer buradaki tahıllar, hayvanlar ve diğer yiyecek maddeleri, ulaşım sorunu aşılarak şehirlere gönderilebilirse, açlık büyük ölçüde çözülecekti.

4 Haziran 1918'de Çaritsin'e[15] gitmek üzere yola çıkan Stalin'in görevi, ulaşımı yoluna koymak ve merkeze tahıl ulaştırmaktı. Çaritsin bulunduğu yer itibarıyla da çok stratejik bir yerdeydi. İdil Nehri ile Hazar Denizi arasında, Moskova'ya 875 kilometre uzakta olan Çaritsin, Beyazlar tarafından ele geçirilirse Sovyet Hükümeti açısından son derece tehlikeli bir durum oluşacaktı. Beyaz Ordu'nun doğudaki, güney ve güneybatıdaki kuvvetleri birleşecek ve Moskova yolu açılacaktı.

Stalin'in Moskova'dan ayrılması, Haziran ayından itibaren milli meselenin çözümüne yönelik faaliyet göstermediği anlamına gelmektedir. Böylece Stalin Narkomnats'ı, dolayısıyla Muskom'u yönetmeyi fiilen bırakmıştır. Stalin Moskova'da olmadığı için Mollanur Vahidof, Lenin'le çok yakın işbirliği içine girmiştir.

Stalin görev yerinde gittikten sonra Lenin'e durum hakkında şunları yazmıştı:

> Çaritsin, Astrahan, Saratov'da sefil bir durum ve karaborsa sürüyor... Sayısız kurulların ve Devrim Komitelerinin gayretkeşliğiyle demiryolu trafiği tamamen bozulmuş bulunuyor... Nijni-Novgorod, Çekoslovaklarla bağlantılı olarak vapurları alıkoyduğu için, gemi trafiğinde duraklama var... Hatların onarılması için bize mühendisler, çalışkan işçiler ve lokomotif tugayları gönderiniz (Stalin, 1990, s. 113, 395).

15 Çaritsin (Tsaritsyn), Volgograd, yani meşhur Stalingrad şehri. 10 Nisan 1925'te Çaritsin'in adı Stalingrad olarak değiştirilmiştir. 19. yüzyılda Çaritsin önemli bir nehir liman kenti, dolayısıyla ticaret merkezidir. 1800'lerin başında 3 bin olan nüfus 1900'lerin başında 84 bine ulaşmıştır. Çaritsin İç Savaş sırasında Don Kazaklarının Atamanı Krasnov tarafından kuşatılmış ancak Kızıl Ordu uzun süre direnmiştir. Denikin 1919 Haziran'ında şehri ele geçirse de ancak Ocak 1920'ye kadar elinde tutabilmiştir.

Ortalık karışık

8 Haziran'da Samara'nın Çekoslovakların, dolayısıyla Beyaz Ordu'nun eline geçmesi yetmezmiş gibi Alman Keşif Seferi birlikleri de Kafkasya'da Poti'ye getirilmiş, İngilizler Murmansk'a, Arhangelsk'e çıkarma yapmıştı.

Haziran sonu ekmek yoktu, işsizlik korkunç boyutlardaydı... Menşevik ve SR tehditleri sürüyordu... 1 Temmuz'da Petrograd'da kolera salgını başlamış, temmuz ayı boyunca süren salgın binlerce cana mal olmuştu (Rabinowitch, 2016, s. 241, 253). Ama Moskova dört bir yandan kuşatılmışken şehirde operalar, tiyatrolar devam etmekteydi. Galip Kemali izlediği "Boris Godunov" piyesi hakkında son derece övücü şeyler yazmıştır (Söylemezoğlu, 1953, s. 68).

Tüm Rusya'da açlık

Şubat Devrimi'nin hemen sonrasında, Geçici Hükümet zamanında Petrograd ve Moskova'da başlayan gıda sıkıntısını ve şehirlerdeki açlık sorununu çözmek için Sovyet Hükümeti, 10 Mayıs 1918'de 20 bin Petrogradlı işçiyi, ürününü satmayan tarım burjuvazisinin üzerine gönderdi. Rusya'da âdeta seferberlik ilan edildi, zengin köylülerin (Kulak) tahılına el konulmaya başlandı. Mayıs sonuna doğru "Tahıl Tedarik Müfrezeleri" kuruldu ve 1918 yılı Haziran ayı başında 400 işçiden oluşan ilk müfreze Petrograd'dan yola çıktı (Rabinowitch, 2016, s. 266-268). Ne yazık ki Petrograd, Devrim'in anası, koruyucusu olan bu kentin proletaryası, tüm Rusya çapında seferber olduğu ve ayrıca Kızıl Ordu'nun da belkemiğini oluşturduğu için boşaldı ve kendi sorunlarını çözemez hale geldi.

Sovyet Hükümeti'nin kurduğu "Tahıl Tedarik Komiteleri", üretici köylüler ürünlerini vermek istemediği için büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Bu komiteler kulaklardan yiyecek fazlasının toplanmasında, müsadere edilen toprakların ve tarım araçlarının tekrar dağıtımında, şehirlere ve Kızıl Ordu'ya yiyecek toplanmasında önemli rol oynamıştır.

Sovyet Hükümeti'nin kontrol ettiği coğrafyanın neredeyse tamamı büyük açlık çekerken bir yanda ürettiği tahılı vermek istemeyen köylüler sorunu, diğer yanda elde edilen tahılı şehirlere ulaştırmada yaşanan güçlükler bulunmaktaydı. Brest-Litovsk Antlaşması dolayısıyla Bolşeviklerle anlaşmazlık içinde olan sol-SR'ler, Bolşeviklerin gıda temini için kurdukları komitelerin faaliyetlerini kasten engellemekteydi (Rabinowitch, 2016, s. 280). Bu nedenle Rusya çapında Sol-SR'leri destekleyen köylülerden Sovyet yönetimine karşı protestolar yükselmeye başlamıştı. Ukrayna'da anarşist Mahno, Tersk bölgesinde Kazak Biçerahov isyanları yetmezmiş gibi Osmanlı orduları da Kafkasya'daydı.

Başkurdistan ve Türkistan'da Nisan 1918'de başlayan açlık, milli meselenin çözümünde büyük sorunlar yaratmıştır. Tahıllarına el konulan Başkurtların % 30'unun açlıktan öldüğünü bizzat Sultan Galiyef belirtmiştir (Kakınç, 2004, s. 53, 56). Türkistan'da Rus kadınlar temmuz ayında gıda isyanı başlatmıştır (Wade, 2017, s. 189).

Bütün bu hengâmenin ortasında Sovyet Hükümeti ve Lenin, Müslüman komünistlerle son derece uyumlu ve verimli bir çalışma içindedir.

ve küçük ve büyük ve Beyaz Rusya ve Kafkasya, Sibirya ve Türkistan,
ve kederli Volga yollarının ve şehirlerin bahtı bir şafak vakti değişmiş oldu.
Bir şafak vakti karanlığın kenarından karlı çizmelerini onlar mermer merdivenlere bastıkları zaman...

– Nâzım Hikmet

Tüm Rusya Müslüman Komünistler (Bolşevik) Partisi kurulur

Mollanur Vahidof ve yoldaşları, Sovyet Hükümeti'nin desteğinde hızla örgütlenmeye devam etmekteydi. 18-28 Mart 1918 tarihleri arasında Moskova'da toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman İşçilerinin Konferansı'nda MSK yerine kurulan *Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi (MMSK)*, 17-23 Haziran'da Kazan'da *Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünistleri Konferansı* düzenledi. Tüm Müslüman örgütleri, yani İdil-Uralcılardan kalan örgütler de bu konferansa çağrıldı. 16 Mayıs tarihli *Yeni Dünya* gazetesinde toplanmasına karar verilen konferansın çağrısı yayımlandı:

> Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitelerinin Vekiller Kongresi
>
> Bu yılın Haziran 10'unda, Kazan'a Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitelerinin vekiller kongresi çağrılmaktadır.
>
> Rusya Müslüman İşçilerinin I. Konferansı'nın kabul ettiği esaslarda düzenlenen mahalli komitelerin kendi temsilcileri vasıtasıyla kongreye katılmaları gerekmektedir.
>
> Temsilcilerin sayısı, Kongrenin programı kısa zamanda ayrıca ilan edilecektir.
>
> Mahallerdeki Komitelerden kendilerinde ne kadar aza oldu-

günu, ne kadar işçi bulunduğunu, adreslerini Merkez Komiteye bildirmeleri rica olunur.

Yeni kurulan komitelerin merkezin bir bölümü sayılmak için müracaat etmeleri, Kongreye katılmak istiyorlarsa azalarının sayısını, adreslerini bildirmeleri rica olunur.

Müslüman Sosyalist-Komünistler Komite'sinin reisi
Mollanur Vahidof
Baş katip İshak Rahmetellin (Tunçay, 1995, s. 44)

Yeni Dünya gazetesinin aynı sayısında "Müslüman Teşkilatların Dikkatine" başlıklı bir ilan yayımlandı. "Merkez Müslüman Sosyalistleri Komitesi, bütün Müslüman işçi, köylü, askeri ve diğer içtimai teşkilatlarından merkezi komite ile alakadar olmalarını, teşkilat azalarının sayısını, adreslerini bildirmesini ve teşkilatın üçer nizamnamesini [tüzüğünü] göndermesini rica eder." MMSK'nin tüm Müslüman örgütleri kendi çatısı altında toplamak üzere harekete geçtiği anlaşılmaktadır. Böylece Bolşevik veya sol-SR, hatta İdil-Uralcılardan kalma tüm örgütler MMSK altında toplanacaktır (Tunçay, 1995, s. 41).

Muskom'un yayın organı olan *Çulpan* gazetesinin "Aynı maksat için çalışmakta olan teşkilatların kendi aralarındaki ilişkiyi kurmaları, işlerinden birbirlerini ve Tatar-Başkurt demokrasisini bilgilendirme" işini üstleneceği belirtilmiştir. Bu nedenle bütün teşkilatların "terkipleri ve idareleri hakkındaki" bilgileri ve aldıkları kararları bildirmeleri istenmiştir. Sol-SR'lerin lideri Alimcan İbrahimof bağımsızlığını koruyor olsa gerek ki, onlara özel olarak seslenilmektedir: "Sol Sosyalistler, işçi ve köy halkı teşkilatları ve cemiyetleri de kendi hayatlarından, işlerinden, kararlarından daimi olarak haber verirlerse, gazete vasıtasıyla halkımızı siyasi akımlarla tanıştırabiliriz" (Tunçay, 1995, s. 41).

Mollanur Vahidof'la çok yakın çalışan Mustafa Suphi hem *Çulpan* gazetesinin çağrılarını, hem MMSK'nin ilanlarını *Yeni Dünya* gazetesinde yayımlamaktadır.

17-23 Haziran'da Kazan'da toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünistleri Konferansı'na Moskova, Petrograd, Ka-

zan, Arhangelsk, Perm, Samara, Ural, Simbirsk, Saratov ve diğer şehirlerdeki Müslüman devrimci örgütlerden seçilen delegeler katılmıştır. Konferans Mollanur Vahidof'un başkanlığında Kazan'daki Varşova otelinde toplanmıştır. Konferans sonucunda Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi, Tüm Rusya Müslüman Komünistler (Bolşevik) Partisi'ne dönüştürülmüş, 6 asil ve 6 yedek üyeden oluşan bir Merkez Komitesi oluşturulmuştur. Merkez Komitesi başkanlığına yine Mollanur Vahidof seçilmiştir (Erdem, 2006, s. 809; Rorlich, 2000, s. 290).

RK(B)P Kazan Bölge Komitesi ve Kazan Sovyeti'nin Mollanur Vahidof ve Sultan Galiyef başta olmak üzere Müslüman komünistlere çıkardıkları engelleri aşmak için, etkili-yetkili bir Müslüman komünist partisine ihtiyaç duyulmuş olsa gerek. Müslüman coğrafyasında başlayan ve yayılan, milliyetçi Tatar ve Başkurtların Beyazların yanında yer aldığı İç Savaş'ta, başında Müslümanların olduğu bir merkezî teşkilatla, yani bir partiyle daha iyi direnileceği düşünülmüş olmalı.

Konferansa katılmak üzere Kazan'a gelen Mustafa Suphi, 17 Haziran tarihinde Türk esirleri ile görüşmüş ve bu esirleri Türkiyeli Sosyalistlerin yakında toplayacağı konferansa çağırmıştır (Tunçay, 1995, s. 70). Muskom ve Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ni kuranların en yakın yoldaşlarından biri olan ve büyük itibar gören Mustafa Suphi'nin başında olduğu Türkiyeli komünistler artık ayrı bir parti kurmaya karar vermiştir. Bu nedenle Suphi, Müslüman Komünistler (Bolşevik) Partisi'nin kuruluşu için geldiği Kazan'da "Tüm Rusya'daki Türk sosyalistlerinin umumi bir syezdini" yapmak için karar alındığını da açıklamıştır:

> Türkiye'deki mağdur işçi ve rençber sınıflarının menfaatini vikâye edecek ve beynelmilel saflar arasında bu sınıf ve halkları arz ve temsil eyleyecek bir sosyalist teşkilatına ihtiyaç pek katidir. Şu ihtiyaç ve zaruret iledir ki Rusya'nın bütün dünyaya saadet ümitleri veren insaniyetkâr inkılâbı karşısında şu *Türk sosyalist* teşkilatının esaslarını atmak ve Rusya ve Avrupa'daki arkadaşlar arasında işe başlamak karar altına alınmıştır (Tunçay, 1995, s. 70).

Mollanur Vahidof'a Lenin imzasıyla sonsuz yetki veriliyor

İç Savaş Müslümanların yaşadığı bölgeden başlayarak İç Rusya'da yayılıyor, Sovyetlere alternatif olarak kurulan devrim karşıtı hükümetler güçleniyordu. Toprak sahibi Rusların Sovyet Hükümeti'ne olan düşmanlığı onları bu anti-Sovyet hükümetleri desteklemeye itmekteydi. 8 Haziran'da Samara'nın da Beyazların eline geçtiği bu kritik günlerde bölgedeki komünist Müslümanların güçlenmesi, sosyalizm ülkü ve idealinin Tatar ve Başkurt kitleler arasında yayılmasının önemi daha da artmıştı.

Lenin bu dönemde İç Savaş'ın bastırılması ve Müslüman direnişinin güçlendirilmesi için Müslüman Komünist Partisi'nden Müslüman Kızıl Ordusu'na kadar gerekli tüm teşkilatların kurulması için Mollanur Vahidof'a sonsuz destek sunmuştur. 14 Haziran'da Lenin'in imzasıyla Muskom Halk Komiseri Vahidof'a Volga, Ufa, Orenburg ve diğer vilayetlerde özgürce çalışmasını sağlamak için "Halk Komiserleri Konseyi kimlik kartı" verilmiştir (Adıgüzel, 2006, s. 75). Bu kimlik kartı Vahidof'un önüne engel çıkarmak isteyenlerin bertaraf edilmesini sağlamak içindi. Öyle ki 17 Haziran 1918'de Lenin, Rozin ve Vahidof'un imzalarıyla yayımlanan kararnamede "İl ve Eyalet Sovyetlerine Talimat" başlığı ile "Merkez Müslüman Komitesi"ne tüm Rusya'da örgütlenme ve şube kurma yetkisinin verildiğinin altı çizilmiştir (Adıgüzel, 2006, s. 68):

> İl ve Eyalet Sovyetlerine Talimat,
> İşçi ve köylü Müslümanların ihtiyaçlarını planlı olarak karşılamak ve Sovyet iktidarı çevresinde toplayabilmek için Müslüman nüfus barındıran bütün İl ve Eyalet Sovyetlerine kendi gereksinimlerini *yerel kaynaklardan karşılayan Müslüman Komiserlikleri kurmaları önerilmektedir.*
>
> Komiserliklerin örgütlenme işlerini komünistlerin ve sol-SR'lerin birliğine dayanan sol devrimci örgütlere vermek ge-

rekmektedir. Sovnarkom, komiserliklerin kurulması için her türlü yardımda bulunacaktır.

Komiserlikler Merkez Müslüman Komitesi'nin onayıyla tüzel kişilik kazanacaklardır.

Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Lenin
Milletler Halk Komiseri Yard. Rozin
Müslüman İşleri Komiseri Mollanur Vahidof

Anlaşıldığı kadarıyla Lenin ve Vahidof arasında büyük bir güven tesis edilmiş, MMSK'nin tüm Rusya çapında örgütlenmesi için Lenin Mollanur Vahidof'a tam destek vermiştir. Ama işler arzu edildiği gibi gitmiyor olsa gerek ki Lenin, aynı gün Stalin Çaritsin cephesinde olduğu için Narkomnats'ın işlerine bakan Başkan Yardımcısı Pestkovskty'e tekrar yazarak, "Vahidof'un milli Müslüman propagandasına, Kovyet'e ve diğer konulara ilişkin programı ne durumda? Söz konusu *programın hayata geçirilmesi neden geciktiriliyor*?" diye sormuştur (Adıgüzel, 2006, s. 69). 30 Haziran'da ise tüm eyalet Sovyetlerine aynı talimat tekrar verilmiştir. 1918 Haziran'ında taşra Sovyetlerine Müslüman komünistlere destek olmaları için gereken her türlü uyarı yapılmaktadır. Ama onlar Lenin'i bile dinlememektedirler.

İşçi, köylü Müslümanların ihtiyaçlarını planlı olarak karşılamak ve Sovyet iktidarı çevresinde toplayabilmek için Müslüman nüfus barındıran bütün il ve eyalet Sovyetlerine *kendi gereksinimlerini yerel kaynaklardan karşılayan Müslüman Komiserlikleri kurmaları önerilmektedir.*

Komiserliklerin örgütlenme işlerini *komünistlerin ve sol-SR'lerin birliğine* dayanan sol devrimci örgütlere vermek gerekir. Sovnarkom, komiserliklerin kurulması için her türlü yardımda bulunacaktır. Muskom'ların kuruluşu *Merkez Müslüman Komitesi*'nin onayından sonra tüzel kişilik kazanacaktır.

Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Lenin
Müslüman İşleri Komiseri Mollanur Vahidof
(Adıgüzel, 2006, s. 70) (vba).

Lenin'in Kazanlı olmasının komünist ve sol-SR Müslümanlara güvenmesi ve desteklemesinde bir etkisi olabilir mi?

Kazanlı Lenin

Bolşevik Partisi'nin UKKTH meselesinde gösterdiği hassasiyette ve 1918 yılının Ocak ayı başında, ölüm kalım savaşı vermekte olan Sovnarkom'un Müslümanlar için Muskom adıyla ayrı bir komiserlik kurmasında Lenin'in kişisel tarihinin de etkili olduğunu düşünüyorum.

Viladimir İlyiç Ulyanov Lenin, Yusuf Akçura'nın da memleketi olan Simbirsk doğumludur. Simbirsk şehri İdil/Volga Nehri üzerinde, Moskova'dan 893 kilometre uzaklıkta, ama Kazan'a 170 kilometre mesafededir. Kent her ne kadar Ruslar tarafından kurulmuşsa da nüfusun % 20'si Tatar ve Çuvaş'tır.

Lenin, doğduğu 1870 yılından 1887'ye kadar Simbirsk'te yaşamış, 17-18 yaşında Kazan'da ünversite öğrenimine başlamıştır. Her ne kadar o tarihlerde Ruslaştırma politikalarıyla Rus, Ukraynalı göçmenlerle nüfus yoğunluğu değişmeye başlamış olsa da, Kazan yine de bir Tatar şehridir. Hele eski şehir... Genç bir delikanlı olan Lenin Kazan sokaklarında o kültürü bizzat yaşayarak tanımış olmalı.

Lenin politik faaliyetleri nedeniyle Kazan Üniversitesi'nden atıldıktan sonra 1889 Mayıs'ından Ekim ayına kadar Samara'nın bir köyü olan Alakayevka'da ailesinin evinde, 1893'e kadar yine bir Tatar şehri olan, sanayiin gelişmediği Samara'da yaşamıştır.

Lenin Petrograd'a 1893'te, 23 yaşındayken taşınmıştır. Yani Lenin'in bütün çocukluğu ve ilk gençliği Simbirsk, Kazan ve Samara'da geçmiş, kimliği, kişiliği buralarda oluşmuştur. O Moskovalı veya Petrogradlı değil, tam bir İdil-Urallıdır. Lenin'in Petrograd'daki siyasi faaliyetleri nedeniyle sürüldüğü ve beş yıla yakın yaşadığı yer de bu kez Sibirya'da Şuşenkaya'dır. Yani Lenin 30 yaşına kadar bir Asyalıdır. Lenin biyografileri arasında bu hususun altını çizen yazarlar Robert Service ve Dmitri Volkogonov'dur. Tony Cliff'in yazdığı biyografide bu husus önemsenmemiştir.

Yani demem o ki, Lenin göçebeleri, yarı göçebeleri, Tatarları, Başkurtları ve diğer Müslüman halkları diğer Bolşevik lider-

lerin pek çoğundan daha iyi tanımıştır. Çocukluğundan itibaren dillerine, kültürlerine de aşina olsa gerek.

Bu teşhisimin ne kadar doğru olduğu, onun felç geçirdikten sonra sekreterine yazdırdığı 30-31 Aralık 1922 tarihli notlarından görülmektedir. Lenin, Orjokinidze'nin Gürcistan'da kullandığı şiddete yönelik eleştirilerinde, Bolşeviklerin de "Rus ruhuyla hareket ettiği"nden söz etmiştir. Aynen şöyle diyor Lenin: "Büyük bir ulusun yurttaşları olan bizler daima sınırsız sayıdaki şiddet olaylarının suçlusu olduk. *Volga anılarımdan Rus olmayanlara nasıl davranıldığını biliyorum ... Tatarlara nasıl 'Prens/Knyaz' diye takma ad konulduğunu* hatırlıyorum"[16] (Lenin, 1977, s. 189) (vba).

Bence Lenin'in başından itibaren UKKTH konusunda "ayrılma hakkının" altını sürekli çizmesinde, Sovyet Rusya'nın ölüm kalım savaşı verdiği günlerde Müslümanlara her türlü örgütlenme hakkı tanınmasında ısrar etmesinde, bir Kazanlı olarak o coğrafyada yaşayan insanların hassasiyetlerini gayet iyi biliyor olması yatmaktadır.

16 Lenin, Rusların Tatarlarla alay etmek için kullandıkları "Knyaz/prens" kelimesinden söz etmektedir.

Kızıl Ordu'nun Tatar savaşçıları sınıf mücadelesinin kızıl bayrağını Orta Asya uzak kışlaklarına, Sibirya yurtlarına ve Kafkasya'nın ovullarına taşıyarak Doğu'daki toplumsal Devrimin öncüsü oldu.

– Sultan Galiyef (ABC, 1981, s. 170)

İç savaşta Müslüman Kızıl Ordu'ya katıl[17]

Müslüman Kızıl Ordu kurulmasına izin çıkar çıkmaz Merkez Müslüman Askerî Komite/MMAK'nin kurulduğundan yukarıda söz edilmişti. 29 Nisan'da başında Vahidof'un bulunduğu MMAK'nin yayımladığı 2 no'lu emirle görüyoruz ki Müslüman komiserlikler geniş yetkilerle donatılmıştır (Adıgüzel, 2006, s. 140):

> Bütün Müslüman Komiserliklerine
> Çok acilen bulunduğunuz bölgelerde askeri bölümler kurunuz. ...
>
> Kızıl Ordu şehir, kasaba ve köylerde devrimci proletaryanın bilinçlenmesini amaçlayan propaganda çalışmalarını da üstlenecek şekilde örgütlenmelidir.
>
> Orduyu sürekli seferberlik içinde tutunuz.
>
> Büyük birlikler yerine küçük muharebe birlikleri oluşturun. Askeri disiplin eğitimleri verin, bilinçli ve eğitimli askerler bulundurmaya özen gösterin.
>
> Silah, donanım ve gerekli diğer malzemeyi Kızıl Ordu ile aynı şartlarda alabilirsiniz.

25 Mayıs'ta başlayan Çekoslovak isyanı ile MMAK daha büyük bir önem kazanmıştır. 22 Mayıs'ta Tatar-Başkurt alayının Ufa'ya gönderilmesini isteyen MMAK, 29 Mayıs'ta Beyaz Ordu Samara sınırları içine girince, Vahidof Askerî İşler Halk Komiserliği'nden alayın Samara'ya gönderilmesi talebinde bulunmuştur (Kakınç, 2004, s. 148-149):

17 Kimi çevirilerde Alay, kimilerinde Tabur olarak belirtilen bu istikrarsız kullanımda benim katkım yoktur.

Askeri İşler Halk Komiserliği'ne,

Müslüman devrimci proletaryasının karanlık güçlerle mücadelesinde her türlü yardımı yapmayı kutsal görevimiz saymaktayız. Bu nedenle MMAK'nin yönetimi altında bulunan Tatar-Başkurt alayını *Samara'daki* karşı devrimci çetelere karşı mücadele etme amacıyla gönderme kararı alıyoruz.

Bu bağlamda şu talimatları vermenizi rica ediyoruz:

1) Tatar-Başkurt alayını makineli tüfekle donatmak
2) Gerekli maddi desteğin yapılması

MMAK Başkanı Vahidof

MMAK fiilen nisan ayından bu yana faaliyette olsa da kuruluşu için resmî onay ancak Beyaz Ordu'nun Samara'ya yaklaştığı günlerde, Askerî İşler Halk Komiseri Trotski tarafından 31 Mayıs'ta verilmiştir (Erdem, 2006, s. 810). MMAK'nin faaliyet alanı "Rusya Cumhuriyeti'nin Müslüman nüfus ile kaplı olan bölgesidir" ve yetkileri sonsuzdur. MMAK bütün askerî karargâh komutanlarını, il, bölge ve eyalet askerî komiserliklerini atamaya yetkilidir, sadece son onay Sovnarkom tarafından yapılacaktır.

Şu çok açık: İç Savaş koşullarında milliyetçi Tatar ve Başkurtların Beyaz Ordu saflarında Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin topraklarını savaş alanına çevirmesi, Mollanur Vahidof ve diğer Müslüman komünistlerini derinden yaralamıştır. Beyaz Ordu'yu yenmeyi, bu nedenle, en çok onlar istemektedir.

Mollanur Vahidof 1 Haziran'da yayımladığı 4 no'lu emirde MMAK'nin görevinin, "Halk Komiserliklerine ve Sosyalist Cumhuriyetin savunucusu devrimci orduya her açıdan destek olmak" olduğunu belirtmiştir. Son olarak "Tüm Müslüman Komiserliklerinin *yerli Sovyet idareleri* ile sıkı bir bağlantı içinde çalışarak, üstün devrimci Müslüman ordusunun kurulması için varolan bütün enerjisini toparlaması" talimatını vermiştir (Adıgüzel, 2006, s. 152-153).

Böylece "Samara'daki Çekoslovak isyanını durdurmak" amacıyla İkinci Müslüman Sosyalist Tugayı Kazan'da kurulur (Adı-

güzel, 2006, s. 810). Ancak Moskova'daki Birinci Tatar-Başkurt Devrimci Taburu 6 Haziran'da hâlâ yola çıkmaz. 10 Haziran'da Moskova'dan yola çıkmasına ilişkin yazışmalar hâlâ sürmektedir.

Onlar yazışadursun, 8 Haziran'da Samara Beyaz Ordu'nun eline geçmiş ve Samara'ya gönderilen İkinci Tugay'ın askerleri hezimete uğramış ve bir kısmı kaçarak Kazan'a geri dönmüştür (Erdem, 2006, s. 810). Bu hezimet üzerine Tugay dağıtılarak yeniden şekillendirilmiştir (Erdem, 2006, s. 129).

Tam bu günlerde Kazan'daki Kızıl Ordu'yu oluşturan uluslararası tugaylarda huzursuzluk başlamıştır. 5 bin Kızıl Ordu askerinin isyanı Müslüman askerleri tarafından bastırılmış, bu durum Sovyet Hükümeti tarafından son derece olumlu karşılanmıştır (Erdem, 2006, s. 177).

Müslüman Sosyalist Ordu'nun kızıl bayrakları

13 Haziran'da MMAK Başkanı Vahidof'un imzasıyla Seferberlik Çağrısı yapılmıştır (Adıgüzel, 2006, s. 156):

> Tüm Müslüman Komiserliklerine Seferberlik Çağrısı
> Sovyet Cumhuriyeti'nin yaşadığı şu zor günlerde Müslüman proletaryasının tümü destek olmalıdır. Kızıl Ordu'lu Müslüman bölüklerin tümü acilen karşı devrimle mücadele etmek için toplanmalıdır.
>
> Çağrı bildirileri dağıtın ve Sovyet İdareleri ile sıkı bağlantıya geçerek mümkün olan her şeyi Dutov'a, Çeklere ve İvanov'a karşı gönderin. Özgürlük için mücadelemizde Müslüman proletaryası diğer proletaryalarla beraber ilerleyerek hak ettiği onurlu yerini almalıdır.
>
> MMAK Başkanı Vahidof

Durum o kadar ciddidir ki, Müslüman emekçilere yönelik bir başka çağrı 15 Haziran'da *Pravda*, 19 Haziran'da *Çulpan* gazetesinde Lenin, Trotski, Vahidof ve Rozin'in imzalarıyla yayımlanmıştır.

Yoldaşlar, kardeşler, Emekçi Müslümanlar!
Rusya Sosyalist Milletler Federasyonu ciddi saatler yaşamaktadır. Kandırılan Çekoslovaklar ... Rusya halklarının iradesini boğmaya çalışıyor. ... Karşı devrimci örgütler Tatar-Başkurt Sosyalist Cumhuriyeti'nin sınırlarını işgal etmeye başladı.

Eğer siz, acılar içinde doğan *Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin* özgür vatandaşları olmak istiyorsanız ... o zaman *Müslüman Sosyalist Ordunun kızıl bayrakları* altına acele katılın. Devrimci Müslüman askerler, işçi köylü iktidarını kurtarmak için Rusya'nın her köşesinden ateşli bir lav gibi ortaya çıksın!

İmzalar: Lenin, Trotski, Vahidof, Rozin
(Erdem, 2006, s. 826; Zenkovsky, 2000, s. 179)

15 Haziran'da Birinci Tatar-Başkurt Taburu nihayet yola çıkmış, Mollanur Vahidof, Kazan Müslüman Komiseri Başkanı Sultan Galiyef'e durumu bildirmiştir:

I. Tatar-Başkurt Taburu karşı devrimcilerle mücadele etmek için Samara'ya gidiyor. Samara'daki durum belirsizdir. Taburu Kazan'da karşılayınız. Taburun ilerlemesi mümkün değilse onları Kazan'a yerleştirin, mevcutlarını arttırın ve genel talimatlara uyarak Taburu karşı devrimle mücadele etmek için kullanın.

MMAK Başkanı Vahidof (Adıgüzel, 2006, s. 157)

Böylece Kazan'da Birinci Müslüman Alayı, Ufa'da İkinci Müslüman Sovyet Alayı ve Astrahan, Perm ve başka şehirlerde birkaç Müslüman tabur ve bölük kurulmuştur (Adıgüzel, 2006, s. 286). Tüm birliklerde siyasi komiserler yetiştirmek için eğitimler yapılmaktadır. Temmuz ortalarında Müslüman tabura süvari bölükleri ve topçu sınıfının eklenmesi kararı alınmıştır.

Türk Kızıl Rotası - Türk Kızıl Alayı/Bölüğü

İç Savaş'ta, Kazan önlerinde Mustafa Suphi'nin kurduğu Osmanlı vatandaşı savaş esirlerinden oluşturulan "Türk Kızıl Ro-

tası [askerî birliği]" de savaşmıştır. 15 Haziran 1918'de Kazan'da yapılan konferansta alınan kararlar doğrultusunda Türk Kızıl Rotası'nın kurulmasına karar verilmiş, Sultan Galiyef bunu onaylamış ve "Tatar-Başkurt batalyonunun üçüncü rotası" ismiyle bir Türk birliği teşkil edilmiştir (Tunçay, 1995, s.157). 22-25 Temmuz 1918 tarihleri arasında Moskova'da toplanan Türk Sosyalistleri Konferansı'nda da "silahlı bir Türk birliği" kurma kararı onaylanmıştır: "Bütün dünya ihtilâlcilerine vatan olan bugünkü Rusya'da beynelmilel bir içtimai inkılabın meydana gelmesine çalışan muhtelif millet ihtilâlcileri arasındaki umumi vasatta Türklerin de bilfiil yer tutmaları Konferansça lazım görüldüğünden, bu lüzumu temin etmek üzere müsellâh bir *'Beynelmilel Türk Sosyalist Kıt'ası' teşkiline* karar verildi" (Tunçay, 1995, s. 101) (vba).

Devrimci Müslüman askerler, işçi köylü iktidarını kurtarmak için Rusya'nın her köşesinden ateşli bir lav gibi ortaya çıkın!

– Lenin, Trotski, Vahidof, Rozin

6-8 Temmuz: Sol-SR ayaklanması ve Sol-SR'lerin tasfiyesi

İç Savaş bütün hızıyla devam ediyor, İtilaf devletleri Murmansk'a çıkarma yapmış; Beyaz Ordu, Çekoslovak lejyonları, Başkurt ordusu ortalığı kasıp kavuruyor, Kızıl Ordu geri çekiliyordu... Sovyet Rusya çok büyük zorluklarla karşı karşıyaydı (Rabinowitch, 2016, s. 285).

Sol-SR Partisi üyeleri bu yaşanan sıkıntıların yanında Almanya ile yapılan Brest Litovsk Antlaşması'nı bir türlü kabullenemediği gibi ölüm cezasının tekrar uygulamaya konmasına ve karşı-devrimci olan partiler dahil, parti kapatmaya şiddetle muhalefet etmekteydi. Sol-SR Merkez Komitesi bu gidişe son vermek ve Bolşevikleri iktidardan uzaklaştırmak için faaliyete geçme kararı alır. Böylece sol-SR'ler, terör eylemleri ve suikastlarla devrimci savaşı başlatmak için 20 Haziran'da önde gelen Bolşeviklerden Volodarski'ye suikast düzenledikleri yetmezmiş gibi, 24 Haziran'da yaptıkları Merkez Komitesi toplantısında Almanya emperyalizminin önde gelen temsilcilerine yönelik suikast yapma kararı alır (Carr, 1989, s. 157-159; Rabinowitch, 2016, s. 285).

Sol-SR'ler suikast sonrasında Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldıracağını, bunun üzerine Bolşevik Parti'nin bölüneceğini, Bolşevik Parti'nin sol kanadını oluşturan "sol komünistlerin" kendileri ile birlikte "devrimci savaş"ı başlatacağını ummaktaydı. Ama bunların hiçbiri gerçekleşmez. Ne batı cephesinde başı dertte olan Almanya Rusya'ya saldırır, ne Bolşevik Parti bölünür, ama Sovyet Rusya'da "Kızıl Terör" başlar (Rabinowitch, 2016, s. 301).

Beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi sırasında ayaklanma

Ülkeyi kasıp kavuran emperyalist devletlerin işgali, önü alınamayan açlık ve kolera salgınına rağmen Sovyetler Kongresi her üç ayda bir toplanmaya devam etmektedir. 4-10 Temmuz tarihleri arasında Moskova'da Beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi toplanır, katılan 1.132 delegenin 745'i Bolşevik, 352'si sol-SR'dir.[18]

Sol-SR'ler tarafından 20 Haziran'da katledilen Volodarski'nin mumyalanmış naaşının Sovyet Kongresi'ne getirilmesi ve kongrede coşkulu saygı gösterisinde bulunulması bu suikastın Bolşevikleri ne kadar çok etkilendiğinin göstergesiydi. Osmanlı elçisi Galip Kemali kongreye davet edilmiş ve izlenimlerini yazmıştır. Bolşeviklerden çok etkilendiğini ve övgü dolu sözler yazdığını görüyoruz (Söylemezoğlu, 1953, s. 74).

Kongre'de sol-SR liderlerden Kamekov ve Spiridonova, Trotski'nin çok ağır eleştirildiği konuşmalar yapmış, Lenin'in konuşması ise tam iki saat sürmüştür. Daha sonra sol-SR'ler ve diğer bütün muhalifler kongreyi terk etmiştir. Bu terk edişe rağmen kongrenin ikinci gününde sol-SR'lerden Spiridonova tekrar bir konuşma yapmıştır.

Kongre'nin üçüncü günü, Alman elçisi Kont von Mirbach'ın sol-SR'ler tarafından öldürüldüğü haberi, kongre salonuna bomba gibi düşmüştür (Carr, 1989, s. 157; Rabinowitch, 2016, s. 285). Suikastı sol-SR, VÇeka üyesi olan Blyumkin ve Andreyev gerçekleştirir. Böylece sol-SR'ler planlı bir ayaklanma başlatır: Telefon merkezi ve Moskova'nın bir kısmı zapt edilir, Kremlin Sarayı topa tutulur, Djerjinski ve kimi önde gelen Bolşevikler tutuklanır.

Bu ayaklanmayı bastırmak üzere harekete geçen Bolşevikler, Beşinci Sovyet Kongresi için Moskova'da toplanmış olan 400 sol-SR delegeyi tutuklar ancak sol-SR Partisi'nin MK üyele-

18 M. Suphi şu sayıları vermiştir: rey hakkı olan 1.305 delege, istişari oyu olan 245, toplam 1.550 delege. 678 Komünist-Bolşevik, 269 sol-SR delege (Tunçay, 1995, s. 77).

ri kaçar (Tunçay, 1995, s. 77-82, 86-87). Moskova'da çatışmalar başlamış, sol-SR karargâhına saldırılarak karargâhtaki herkes tutuklanmıştır (Rabinowitch, 2016, s. 294). Sonuçta Bolşevikler VÇeka'ya bağlı müfrezeleri kullanarak sol-SR ayaklanmasını bastırmıştır.

Suikast

Aslında bu suikast bekleniyordu. Daha 9 Mayıs tarihinde Galip Kemali İstanbul'a gönderdiği bir raporda şunları yazmıştır: "Bolşevik mahfillerinde Almanlara karşı büyük bir güceniklik hüküm sürmekte. Çiçerin, Kont Mirbach'ı suikast düzenlenme ihtimali konusunda uyarmış. Sokaklarda duvarlara ilanlar yapıştırılıyor, vatanı iç ve dış düşmanlardan kurtarmak için orduya yazılmaya çağrılıyor. Hükümet ortağı sol-SR'ler barış antlaşmasını reddetmiş" (Söylemezoğlu, 1953, s. 32).

7 Temmuz 1918 tarihli *Yeni Dünya* gazetesinde Sovnarkom'un resmî açıklaması yayımlanmış, Mustafa Suphi 18 Temmuz 1918 tarihinde ayaklanmayı şöyle anlatmıştır: "... muvazenesiz sol-SR'lerin liderlerinin Kurultaydaki nutukları zehirli gazlar gibi etrafa yayıldı ... insanlık ve azadlık düşmanı güruhlar Mirbach'ın katlinden sonra harekete geçti ve Moskova'da sokak muharebelerine başladı, Şuralara [Sovyetlere], Şura askerlerine, masum halka kurşuni gülle ve bomba yağdırdı... Halk hükümetini halkın kendisi müdafaa ederek iki üç saat içinde kıyam ve isyan bastırıldı. ... Beşinci Kurultay, Moskova sokaklarında patlayan top ve bomba iniltilerine kulak asmaksızın tamamlandı" (Tunçay, 1995, s. 68-69).

Galip Kemali, suikastı ve suikastın korkunç etkisini uzun uzun anlatır. Malum müttefik devletler olan Osmanlı ve Almanya elçileri sürekli irtibat halindeydi. Galip Kemali rutin olarak her sabah Alman Elçiliği'ne gidiyor ve elçi ile görüş alışverişinde bulunuyordu. Galip Kemali o sabah görüştüğü Kont Mirbach'ın öğleden sonra ölüm haberini alır almaz Alman Elçiliği'ne gitmiş, Lenin ve Çiçerin'in de elçilikte olduğunu görmüştür. Lenin yaşanan suikast için Almanlardan bizzat özür

dilemiş, Kont Mirbach'ın cenazesi 8 Temmuz'da Almanya'ya gönderilmiştir (Söylemezoğlu, 1953, s. 82).

Bu ayaklanmayı sol-Sosyalist Devrimcilerin kitlesel olarak tutuklanması takip eder. Spiridonova da dahil tüm sol-SR liderler tutuklanmış, VÇeka'da görevli olup bu suikastı gerçekleştiren 13 sol-SR üyesi kurşuna dizilir. Ayaklanmadan dört gün sonra, 10 Temmuz'da sol-SR'ler Sovyetlerden atılır ve gazeteleri kapatılır (Carr, 1989, s. 158). Ama 10 Temmuz tarihli *İzvestia* gazetesinde sol-SR'lerin kendilerini savunan bir ilânı hâlâ yayımlanabilmektedir. Bolşevikler sol-SR'lerin liderlerinden Spiridonova'ya ne yapacaklarını bilemez çünkü o, Devrim'in en sevilen, en ünlü simalarından biridir (Söylemezoğlu, 1953, s. 107-108).

Gerek anti-Sovyet, anti-Bolşevik tarihyazıcılığı, gerekse resmî Sovyet tarihyazıcılığı Ekim Devrimi'nin ve sonraki faaliyetlerin sadece Bolşeviklerin eseri olduğunu iddia etse de, Şubat 1917'den Temmuz 1918'e kadar Rusya çapında var olan tüm Sovyetlerde, işçi sınıfı ve köylülüğün iktidarı için sosyalizmden yana olan tüm sol güçler koalisyon yapmıştı. İşçi-köylü iktidarı için Bolşevikler, sol-SR'ler, Anarşist-Komünistler, Sosyalist-Devrimci Maksimalistler, Menşevik Enternasyonalistler gibi pek çok parti ve grup gayret sarf etmişti (Rabinowitch, 2016, s. 206). İktidar 25 Ekim'de Bolşeviklerin kararıyla alınmış, ilk hükümeti Bolşevik Parti tek başına oluşturmuş olsa da, Bolşevik-sol-SR ittifakı/koalisyonu tüm Rusya çapında hem Sovyet'te, hem de Sovyet Hükümeti'nde sürmüştür.

Ancak, sol-SR'lerin Sovyet Hükümeti'ne karşı ayaklanması nedeni ile, Ekim Devrimi'nden dokuz ay sonra sol-SR'ler Sovyetlerden atıldı ve böylece Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'nin tek parti iktidarı başladı.

Ayaklanma bastırıldıktan üç gün sonra Beşinci Sovyet Kongresi'ne devam edildi ve RSFSC'nin ilk anayasası kabul edildi (Rabinowitch, 2016, s. 289).

Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nde 11 Temmuz 1918'de Müslüman Fraksiyonu oturumu yapıldı. Müslüman İşleri Merkez Komiserliği Yürütme Kurulu'na Mollanur Vahidof (Baş-

kan), Alimcan İbrahimof, Sultan Galiyef, G. Mamina, M. N. Kildebekov, İ. M. Kazakov, Ş. Hamidullin, Mustafa Suphi, Ahmediyef ve Ş. Hudayberdin seçilmiştir (Adıgüzel, 2006, s. 54; Erdem, 2006, s. 810). Şerif Manatof yoktur, Sultan Galiyef yükselmektedir.

Ayaklanma karşısında Sol-SR Müslümanlar

Sol-SR ayaklanması etkisini Ufa'da da göstermiş ve büyük Kızıl Ordu birliklerinin bulunduğu Ufa'da sol-SR isyanı baş göstermiştir. Kızıl Ordu'nun Doğu Cephesi Başkomutanı olan eski sol-SR Muravyov isyan etmiştir. Bu isyanı kendi inisiyatifiyle mi, yoksa sol-SR'lerle irtibat halinde mi yaptığı kesin olarak bilinmemekte. Sol-SR ayaklanmasına ilişkin Moskova'dan gelen haberler üzerine tutuklanmaktan korkarak isyan etmiş olabilir. 9-10 Temmuz gecesi Muravyov, gemilere bindirdiği iki alay askerle birlikte Ufa'dan kaçar ve Simbirsk kentinde şehrin stratejik noktalarını işgal eder, Simbirsk'teki Birinci Ordu Komutanı dahil önde gelen Sovyet üyelerini tutuklar. İsyanı iki gün sürer, 12 Temmuz'da Kızıl Muhafızlar tarafından öldürülür. 11 Temmuz'da Samara'da sol-SR'ler ayaklanır ancak Müslüman sol-SR'lerin isyana katılmaması sayesinde bastırılır.

Müslümanlar arasında Sosyalist Devrimci/SR'lerin Bolşeviklerden daha önce ve daha iyi örgütlendiği belirtilmişti. SR Partisi'nin 1917'nin Temmuz'unda sağ ve sol fraksiyona bölünmesi sırasında Müslüman SR'lerin büyük kısmı sol fraksiyonda yer alarak Sovyetleri desteklemişti. Sol-SR'lerin bir yıl sonra 1918 Temmuz'unda Moskova'da Sovyet Hükümeti'ne karşı ayaklanma başlatması, sol-SR'lerin karşı-devrimci pozisyona geçmesi Tatar ve Başkurt coğrafyasında büyük yankılar uyandırmış, sol-SR Müslümanlar bu kalkışmayı lanetleyerek RK(B)P'nin yanında yer almıştır.

Sol-SR Müslümanların Ufa'daki lideri olan Alimcan İbrahimof'un bu ayaklanmadan sonra Muskom'un yöneticiliğine tekrar seçilmesi, artık sol-SR'lerin merkeziyle bütün bağı-

nı kestiğinin göstergesidir. Sultan Galiyef, Muskom'un yayın organı olan *Kızıl Bayrak* gazetesinin 19 Temmuz'da yayımlanan 3. sayısında "Ucuz Kurtulduk", 2 Ağustos'ta yayımlanan 5. sayısında "Provokatörleri Kovun" başlıklı yazılar yazmış ve sol-SR ayaklanmasını mahkûm etmiştir (Erdem, 2006, s. 157, 164).

Komünist Müslümanlar

Komünist Müslümanlar çalışıyor, tartışıyor, sosyalizm yolunda tüm güçleri ile yürüyordu. Rus yoldaşları ile aralarındaki sorunları çözmek, kendi sözlerini Rusça söylemek için 5 Temmuz'da *Krasnaya Znamya/Kızıl Bayrak* adıyla Rusça gazetenin Kazan'da ilk sayısı yayımlandı.

Haziran 1917'de ilk sayıları Mollanur Vahidof tarafından MSK'nin yayın organı olarak Tatarca yayımlanan *Krasnaya Znamya/Kızıl Bayrak* adlı gazete, yayınına bir süre ara verildikten sonra bu sıcak günlerde Kazan'da Müslüman Sosyalist-Komünist Parti Komitesi'nin yayın organı olarak tekrar yayımlanmaya başladı. *Kızıl Bayrak* gazetesinin hemen tüm yazılarının Sultan Galiyef tarafından yazıldığı söylenmektedir.

Gazetenin birinci sayısında Sultan Galiyef'in "Yolumuz"[19] başlıklı bir makalesi yayımlanır. Bu makalede Sultan Galiyef, kendilerini bir türlü anlamayan Rus yoldaşlarına sesleniyor, Rus basınında Müslüman proletaryasının yaşamına dair hiç yazı yayımlanmadığı, onların yaşamına hiç ışık tutulmadığı, hiç ilgi gösterilmediğinden şikâyet ediyordu. Bu nedenle Müslümanların toplumsal, politik ve kültürel yaşamı Ruslar tarafından bilinmiyor ve karanlıkta kalıyor ya da işin kötüsü yanlış yansıtılıyordu. Galiyef Kazan'da 23-31 Mayıs 1918 tarihleri arasında Müslüman öğretmenlerin, 12-21 Mayıs 1918 tarihleri arasında ise Müslüman İşçilerin kongrelerinin yapıldığını, bu ve daha bir dizi toplantıdan Rus gazetelerinde *bir tek söz* bulunmadığı için Rusça *Kızıl Bayrak* gazetesini yayımlamaya karar verdiklerini anlatmaktaydı (Erdem, 2006, s. 123-125).

Galiyef'e göre gazetenin amaçlarından "başlıcası" Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin tanınmasıyla bölgesel özerkli-

19 Çevirisi anlam bütünlüğü sağlayamayacak ölçüde sorunlu olduğu için buraya aktaramıyorum (Erdem, 2006).

ğin gerçekleştirilmesiydi. Rus işçi ve köylüsüne, Tatar-Başkurt Sovyeti'nin Ekim Devrimi'nin kazanımlarını güçlendirdiğini ve gitgide güçlenen uluslararası karşı-devrimci yangına karşı mücadele etmek istediğini göstermekti.

Yazıdan anlaşılmaktadır ki Grasis Yoldaş'la artık bütün köprüler atılmıştı. Sultan Galiyef Grasis'i "çamurlu ve apaçık provokasyoncu iftiralar savurmakla" suçluyor, "Grasis yalan söylüyor, iftira atıyor, gerçekleri ölçüsüzce çarpıtıyor," diyordu (Erdem, 2006, s. 123-125). Sosyalizme olan samimi inancı satırlarına yansımıştır:

> Müslüman emekçi sınıfların çıkarlarının muhafızı olan *Kızıl Bayrak*, aralarında millet ayrımı yapmaksızın bütün proletaryanın, bütün işçi köylülerin devrimci muhafızı olacaktır. ... Bizler, emekçi halkın ilan ettiği diktatörlüğün, samimi sosyalistlerin umduğu gibi tek başına bütün milli sorunlara kesin bir çözüm getirmediğini, bunun bir dizi köklü yeniden yapılanmanın, yaşamın sadece bir değil birçok alanında ve de sadece lafta ve kâğıtta değil, işte de gerçekleştirilmesi gerektiğine inanıyoruz (Erdem, 2006, s. 123-125).

Galiyef büyük bir özgüvenle Bolşevik Grasis'e açık ve ağır eleştiriler yöneltiyor, 23 yaşında olsa da Kazan'da büyük etki ve yetki sahibi, son derece otoriter bir adam olan Grasis'i eleştirmekten çekinip korkmuyor, kendisini Grasis'le tam anlamı ile eşit görüyordu. Yine görülmektedir ki Lenin, Müslüman komünistleri sonsuz yetkilerle donatıp önlerini açsa da, Grasis'in başını çektiği bazı komünistler Müslümanlara pan-Türkist, milliyetçi, hatta düşman muamelesi yapmaktan vazgeçmemişti (Erdem, 2006, s. 127).

12-19 Temmuz tarihli, *Kızıl Bayrak*'ın 2. ve 3. sayısında yayımlanan Sultan Galiyef'in yazısının başlığı "Tatar-Başkurt Cumhuriyeti Sorunu Üzerine"dir. Sultan Galiyef RK(B)P'nin sol kanadı olan "Sol komünistlerin" milli meseledeki tutumları nedeniyle düşmanca tavır aldığını ve Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasını savunanlara sert saldırılar yapıldığını anlatıyordu. Bir yanda merkezî düzeyde Lenin ve Trots-

ki'nin onayı ile Sovyetleri korumak için Kızıl Tatar-Başkurt taburları kuruluyor ve cepheye çağrılıyor, diğer yandan yerel düzeyde her türlü hakaret ve engelleme yapılıyordu.

Sultan Galiyef bu yazısında da ad vererek Grasis'e yönelik çok ağır eleştiriler yöneltir: Tatar-Başkurt Sovyeti'nin kuruluş kararnamesinin yayımlanmasına, kuruluş için konferanslar düzenlenmesine karşın Grasis, gazete sayfalarında Sosyalist Müslümanlara, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin ideologlarına yönelik bir av başlatmıştı. Rus proletaryasını ürkütmeye çalışıyor, Sosyalist Müslümanlara herkesçe yalan olduğu bilinen her türlü iftirayı atıyor; "Provakatör, pan-İslâmist, burjuva Müslüman örgütlerini restore etmek isteyenler, burjuvazinin paralı adamları," diyordu (Erdem, 2006, s. 149-155).

10-16 Mayıs 1918 tarihleri arasında, Tatar-Başkurt Danışma Meclisi toplantısında Grasis'in "Mollanur Vahidof gibi bir pan-İslâmistin nasıl olup da Sovyet organlarında yer aldığını," sorduğu konuşmasına gönderme yapan Galiyef, şunları hatırlatır: O pan-İslâmist ki Rusya'nın Müslüman proletaryasını örgütleyen, İç Savaş'ta karşı devrimcilere karşı Müslüman Kızıl Ordu birliklerini kuran, İç Rusya'daki milliyetçi burjuva Milli Meclis ve Müslüman örgütlerini tasfiye eden, Sovyet Hükümeti'ne karşı isyan eden Kızıl Ordu birliklerini[20] Müslüman Kızıl Askerlerle bastıran kişidir!

Grasis'in anlamadığı

Sultan Galiyef'in temmuz ayında *Kızıl Bayrak*'ta yayımlanan "Müslüman, silah başına!" başlıklı yazısında, Tatar ve Başkurtların neden kendi kendini idare etmek için özerklik istediğini çok güzel anlatır (Erdem, 2006, s. 136) (vba):

> Müslüman, silah başına!
> Bir zamanlar zorla, Krijanov efendileri ve Rus Çarlarının diğer zorbaları tarafından Müslüman köylerinden sürülmüş olan, ama proletarya devrimi sayesinde yeniden köye dönmüş *on*

20 Kızıl Ordu'da Anarşistler, Çekoslovaklar Simbirsk sınırına gelmişken isyan edince, binlerce askerin isyanını 700-800 kişilik Müslüman Sosyalist Alay'ın

milyonlarca Başkır ve Tatarın topraklarının, tekrar ellerinden alınıp aynı toprak ağalarına ve onların yardakçılarına verilmesine izin verme!

Büyük Rus Devrimi'nden sonra senin *milli okullarında* ve Sovyet kurumlarında yurttaşlık hakkı elde etmiş olan *dilinin*, zorla kaldırılıp Çarcı Rusçalaştırmaların eline düşmesine izin verme!

Sovyet İktidarı sayesinde gelişen *milli okulunun ve milli eğitiminin* yerini, Rusya'nın Müslüman nüfusunu zorla asimile etme, zorla Ruslaştırma amacı güden misyoner İlminski, Pobedonotsev ve Kasso'ların okullarının almasına izin verme!

Yüzbinlerce kardeşinin, işçi-köylünün tekrar *"yerli" ve yabancı spekülatörlerin kontrolsüz efendiliğine* verilmesine izin verme!

Yüz milyonlarca emekçi Müslüman Hintli, İranlı, Arap, Mısırlı ve başka Afrika sömürgelerini hâlâ boyunduruğu altında tutan İngiliz-Fransız ve İtalyan emperyalizminin güçlenmesine izin verme!

Binbir acıyla doğan Tatar-Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin karşıdevrimci Beyaz Muhafız çeteleri ve müttefik sermayenin paralı adamları Çekoslovaklar tarafından yıkılmasına izin verme!

Sosyalizmin kutsal şiarlarının bütün yeryüzünde dalgalanması için silahlan!

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı çıkan Bolşeviklerle, onu kurmakta olanlar arasında giderek uzlaşmaz hale gelen çatışmalar Sultan Galiyef'in kaleminden böyle anlatılmaktaydı.

---

kararlılığı bastırmıştır. Müslüman askerlerin isyana katılmasını engelleyen ise Sultan Galiyef'tir. Galiyef bu olayı çok önemseyerek pek çok konuşmasında sosyalizme olan sadakatine örnek olarak anlatmıştır (Kakınç, 2004, s. 148).

Eğer Müslüman ülkelerin proletaryası zamanında devrimcileştirilmezse ve bu yolla sosyalist kültürü hızla benimsemeye hazırlanmazsa, dünya emperyalizmi onu uluslararası sosyal devrimin gelişmesine karşı savaş amacıyla kullanabilir.

– Mustafa Suphi (Erdem, 2006, s. 134)

Mustafa Suphi ve Türk Sosyalistleri Konferansı

Sosyalist Devrim'in yerleşmesi sürecinde Mollanur Vahidof'un yakın çalışma arkadaşı olan Mustafa Suphi'ye daha yakından bakalım.

İttihatçılar tarafından Sinop'a sürgüne gönderilen Mustafa Suphi 24 Mayıs 1914 tarihinde önce sandalla Sinop'tan kaçmış, sonra da Karadeniz'de bir Rus gemisine binerek Yalta'ya, oradan yaya olarak Sivastopol'a gitmiş ve bir gazete yayımlama düşüncesi ile Kafkasya'da kalmıştı (Kur'an, 2000, s. 421).

Mustafa Suphi ve faaliyetleri

Ekim 1914 tarihinde Batum'da olan Mustafa Suphi, Dünya Savaşı başlayınca Rusya tarafından esir alınan Osmanlı asker ve sivilleri ile birlikte önce Kaluga şehrine gönderildi. 32 yaşındaki Suphi iki bin Osmanlı savaş esirinin yaşadığı Kaluga'da bir handa kaldı ve hayatını Fransızca dersi vererek kazandı. Batıdan Almanların ilerlemesi üzerine, 15 Eylül 1915'te 741 kişilik bir Osmanlı esir konvoyu ile Kaluga'dan, Orenburg'a 300 kilometre kadar uzakta olan Uralsk şehrine nakledilen esirlerin arasında Mustafa Suphi de bulunmaktaydı. Burada Suphi, kendi ifadesine göre Urallar'da demiryollarında çalıştı (Tunçay, 1995, s. 193).

RK(B) Parti üyeliği için doldurduğu müracaat formunda bildiği diller arasında Rusça,[21] Fransızca ve Arapçayı sayan Mus-

21 Innessa Armand'ın, Mustafa Suphi ile 1919'da Kırım'da yaptıkları tren yolculuğunda "sohbet edecek kadar bile Rusça'sı olmadığı için Fransızca konuştuklarını" belirtmiş olması pek ikna edici değil (Tunçay, 1991b, s. 335).

tafa Suphi, 1913'ten 1917'ye kadar dört yıllık sürgün hayatı süresince herhalde Tatarcayı da öğrenmiştir.

1917 Şubat Devrimi'nden sonra iktidarın gevşemesiyle bazı yerlerde esirler bırakılmış, ancak bazı yerlerde Ekim Devrimi sonrasında bile esirler üzerindeki sıkı denetim sürmüştü (Tonguç, 1999, s. 283). Mustafa Suphi de 1917 yılı süresince esirliğinin devam ettiğini söylemektedir. 1917 Mart'ından 1918 Mart'ına kadar geçen bir yıl süresince, Rusya'nın her köşesi toplantılar, kongreler, seçimler ve konferanslarla altüst olurken Suphi'nin hâlâ sürgünden kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle olsa gerek Mustafa Suphi, 1917 Mart ve Nisan aylarında Kazan'da kurulan Müslüman Komitesi'nin de, Müslüman Sosyalist Komitesi'nin de faaliyetlerine katılmamıştır. Kurat "Bu tarihlerdeki, gerek milliyetçi ve gerekse Sosyalist Tatar matbuatında kendisinden hiç bahsedilmediğine göre, her hangi bir faaliyette bulunmadığı anlaşılıyor," yorumunu yapar (1990, s. 431). Suphi 1920'de toplanan TKP Kongresi'nde o günleri şöyle anlatır:

> 1917 senesi Teşrin-i evveli'nde [Ekim ayında] Tüm Rusya'da bulunan *esirlerin* doğrudan doğruya Ruslar gibi hukuka malik oldukları ve memleketin *her yerinde seyahat edebilecekleri* Lenin imzasıyla ilân olununca, evvelce toplu olarak yaşadıkları yerlerden her biri bir yere gitti. Bazı arkadaşlar Moskova'ya gelip *Yeni Dünya* Gazetesi'ni çıkarmağa başladılar. 1918 ibtidalarında [başında] *Yeni Dünya* Gazetesi neşredilmekle ve içtimai fikirlerin yazılmağa başladığı zaman bu muhit pek dar ve müzîç idi (TİT, 2008, s. 77).

Mustafa Suphi serbest kaldığında Orenburg, Ufa ve Kazan şehirlerinden birine gitmiş olmalı. Orada kurduğu ilişkiler sonucunda 1918 yılının Mart ayında Muskom'un kapısını çalmıştır. Ama Suphi siyasi mücadelenin en hızlı günlerini maalesef kaçırmıştır. Mart 1918'de Tatar ve Başkurtlar açısından pek çok sorun çözülmüştü: Ocak 1918'de Muskom kurulmuş, Mart ayında burjuva-milliyetçi İdil-Ural Devleti tasfiye edilmiş ve Merkez Müslüman Sosyalist-Komünist Komitesi kurulmuş,

hatta Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin kararname bile yayımlanmıştı.

Mustafa Suphi Sovyet Rusya vatandaşlığına müracaat eder

Mustafa Suphi, Muskom'da çalışmaya başladıktan sonra Muskom başkanı Mollanur Vahidof'la büyük bir uyum içinde çalışmıştır. Büyük bir olasılıkla Paris'te eğitim görmüş İstanbullu Mustafa Suphi'nin entelektüel kapasitesi Mollanur Vahidof için büyük bir tatmin kaynağı olmuştur. Muskom'a geldikten iki ay sonra Mollanur Vahidof'un Mustafa Suphi'ye kefil olması güvenin düzeyini göstermektedir. Şöyle ki: 5 Nisan 1918 tarihinde Rusya'da kalmak isteyen mültecilere vatandaşlık hakkı tanınmasına ilişkin bir kararname yayımlanınca, Mustafa Suphi Sovyet vatandaşlığına müracaat etmiştir. Muskom Komiseri Mollanur Vahidof, Mustafa Suphi hakkında Dışişleri Komiseri Çiçerin'e 8 Mayıs 1918 tarihinde bir referans mektubu yazmıştır:

> Siyasi göçmen, siyasi görüşlerinden dolayı Sinop'a sürgüne gönderilen İstanbul Yüksek Ticaret ve Sanayi ile Yüksek Öğretmen Enstitüleri'nin Profesörü Mustafa Suphi Bey, sürgün yerinden 10 Mayıs 1914 tarihinde 12 arkadaşı ile birlike kaçmış ve Rusya'nın Sivastopol şehrine varmıştır.
>
> Şu anda Prof. Suphi Bey, Uluslararası Propaganda Bölümü'nün ve Merkez Müslüman Sosyalist-Komünist komitesi tarafından çıkarılan *Yeni Hayat*[22] gazetesinin redaksiyon kurulunun üyesi olarak çalışmaktadır.
>
> Elimizdeki belgeler ve bize sunduğu kimlik bilgilerine göre, Prof. Suphi Bey geçtiğimiz dört yıl boyunca Kaluga ve Uralsk şehirlerinde yaşamış ve eski ve Geçici Hükümetlere birkaç kez *siyasi iltica başvurularında* bulunmuştur. Fakat bu başvurularından hiçbiri belirli bir sonuca ulaşamamıştır. Günümüz Sov-

22 *Yeni Dünya* olacak, çeviri yanlışı olabilir. Muskom'a bağlı "Uluslararası Propaganda Bölümü", Türkiye, İran, Hindistan gibi halkları devrimcileştirmek amacına yönelik olarak kurulmuştur (Kakınç, 2004, s. 308-309).

yet Hükümeti tarafından siyasi mültecilerle ilgili çıkarılan beyanname gereği, Prof. Suphi Beyi Rusya Cumhuriyeti'nin himayesi altına almanızı ve ona geçici[23] bir süre içersinde Rusya Cumhuriyeti'nin *vatandaşlarına tanınan hakların hepsinden* yararlanabilme belgesini vermenizi rica ediyorum (Adıgüzel, 2006, s. 145) (vba).

Yeni Dünya *gazetesi*

Yeni Dünya gazetesi, Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistleri Komitesi yayın organı olarak yayın hayatına atıldı. Yani Sovyet Hükümeti'ne bağlı olan Muskom'un değil, Müslüman komünistlerinin yayın organıydı. Buna rağmen, Sovyet Hükümeti Dışişleri Komiseri Osmanlı Elçisi'nin gazetenin kapanması doğrultusunda verdiği notaları "*Yeni Dünya* gazetesinin kapatılması talebini Sovyet Cumhuriyeti'nin içişlerine karışmak" olarak değerlendirerek reddeder (Adıgüzel, 2006, s. 325). Galip Kemali'nin *Yeni Dünya* gazetesinin kapatılmasını isteme sebebi, sadece İttihat ve Terakki Fırkası'na yönelik olarak gazetede yayımlanan yazılar değil, aynı zamanda Kazan Tatarlarının elçiliğe yaptığı baskı da olsa gerek.

Müslüman Komitesi/MK'nin komünist Müslümanlara yönelik eleştirileri, MK'ye yakın *Kuyaş, Yuldız* gibi gazetelerle *Yeni Dünya* arasında tartışmaya dönüşmüş, Galip Kemali'nin Sovyet Hükümeti'ne verdiği nota bu gazetelerde çarşaf çarşaf yayımlanıp Suphi hakkında aleyhte yayınlar yapılmıştır. 12 Haziran 1918 tarihli *Kuyaş* gazetesi Suphi'ye şöyle saldırır: "Bütün Müslüman, Türk ve Tatar aleminin dini ve mukaddesatı ile oynayan bu adam, hangi din ve hangi millettendir?" Rusya'da yayımlanan burjuva Tatar gazeteleri olan *Güneş ve Yuldız*, Mustafa Suphi'yi eleştiri bombardımanına tutmuş, bu tür yazılara Mustafa Suphi *Yeni Dünya* gazetesinde bir polemik üstadı olduğunu gösteren ağır yanıtlar vermiştir (Tunçay, 1995, s. 63, 73-77).

Akdes Nimet Kurat da Mustafa Suphi'yi küçümsüyor, onun

23 Yanlış çeviri olsa gerek. "Geçici bir süre" değil, "en kısa sürede" olsa gerek.

bir yazısında kullandığı titrlerini saydıktan sonra şunları yazıyordu:

> İstanbul Ticaret Mektebi Alisi "Hukuk-u Medeniye" ve Darülmuallimin-i Aliye "İktisat" müderrisi ve mesdud [kapanmış] "*İfham*" gazetesi müdür-ü siyasisi Mustafa Suphi'nin, aynı zamanda, İstanbul Yüksek mekteplerindeki "müderrislik" yani profesörlüklerini de istismar etmek ve bununla kendisinin Türkiye'de büyük şahsiyet olduğunu belirtmek özentisi de göze çarpmaktadır. Halbuki adlarını zikrettiği her iki mektep ancak ismen yüksekti̇ler ve programları da ancak lise seviyesinde idi. Mustafa Suphi'nin ilmi faaliyeti ise sadece bir Fransızca kitabın tercümesine münhasır kalmıştı. Fakat, Rusya'da Oktober ihtilâlinden sonra, Bolşevikleşen Mustafa Suphi, bütün diğer Bolşevik ve solcu sosyalistler gibi, kendisini "Marks'ın ilmi nazariyeleri ile mücehhez bir hürriyet kahramanı" ve başkalarını da "cahil ve gafil kimseler" diye telakki etmekte idi (Kurat, 1990, s. 431).

Gerek 1917 öncesinde, gerekse sonrasında bir parti bağlantısı olmasa da, Mustafa Suphi Muskom'a adımını attığı andan itibaren Rusya Müslüman sosyalistlerinin büyük iltifatlarına ve itibara mazhar olmuştur. Aksi takdirde ne Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesini yayımlamasına izin verilirdi, ne de Muskom bünyesinde kurulan Dış Propaganda Bürosu'nun başına getirilirdi.

Mustafa Suphi Nisan 1918'de Moskova'da yapılan ve 400'ü aşkın delegenin katıldığı askerî esirlerin uluslararası toplantısına da katılmıştır (Tunçay, 1995, s. 31).

Mollanur Vahidof'la Mustafa Suphi'nin çok yakın ilişkiler içinde olduğunun bir diğer göstergesi ise, 1985 yılında Kazan'daki Tatar Kitabevi'nin Mollanur Vahidof hakkında yayımladığı *Cesur Leninist Devrimcinin Yaşamı ve Çalışmaları* adlı kitapta görülmektedir. Bu kitabın altıncı bölümünde, Mollanur Vahidof hakkında tarihçilerin yazdığı makaleler arasında N. A. Subayev imzalı "Devrime Adanan Yürekler: Mollanur Vahidof ve Mustafa Suphi" başlıklı bir makale bulunmaktadır (Adıgüzel, 2006, s. 321-331). Yazar bu makalede Mollanur Vahi-

Sultan Galiyef ve Mustafa Suphi.

dof üzerinde en büyük devrimci etkiyi yapanın Lenin; Mustafa Suphi üzerinde ise "Lenin'in en büyük yardımcısı, Tatar halkının harikulade oğlu, ateşli devrimci Mollanur Vahidof" olduğunu yazmaktadır (Adıgüzel, 2006, s. 321).

Sultan Galiyef de Mustafa Suphi'ye büyük ilgi göstermiştir. 5 Temmuz 1918'de, *Kızıl Bayrak* gazetesi tekrar yayımlanmaya başlayınca çıkan ilk sayısında Sultan Galiyef imzasıyla Mustafa Suphi'yle yapılan bir mülakat yayımlanır. Sultan Galiyef bu yazıda "göçmen profesör" dediği Suphi'yi "Kazan'a Moskova'dan gelen, Müslüman dünyasında tanınmış bir Türk sosyalisti," olarak tanıtır (Erdem, 2006, s. 134-135).

Mustafa Suphi 11 Temmuz 1918'de toplanan Beşinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'ne diğer Müslümanlarla birlikte katılır. Bu kongrenin Müslüman Fraksiyonu adlı beşinci oturumunda Müslüman İşleri Merkez Komiserliği Kurulu'na Vahidof ve İbrahimof'un teklifiyle seçilir. Bu tarihte Suphi Sovyet vatandaşlığına kabul edilmiş olsa gerek. Sovyet Hükümeti'nin bir kurumu olan Muskom'a seçilecek kadar itibar sahibi olan Mustafa Suphi Stalin'le de çeşitli vesilelerle görüşmüştür (Adıgüzel, 2006, s. 323).

22-24 Temmuz 1918: Türk Sosyalistleri Konferansı

17-23 Haziran'da Kazan'da toplanan Birinci Müslüman Komünistleri Konferansı'nda "bütün Rusya'daki Türk sosyalistlerinin umumi syezdinin" toplanmasına karar verilir ve "beş yoldaştan ibaret" bir heyet kurulur. "Türk Sosyalistleri Konferansı" toplanma gerekçesi şöyle açıklanır: "Türkiye'deki mağdur işçi ve rençber sınıflarının menfaatini vikâye edecek [koruyacak] ve beynelmilel saflar arasında bu sınıf ve halkları arz ve temsil eyleyecek bir sosyalist teşkilatına ihtiyaç pek katidir, şu ihtiyaç ve zaruret iledir ki Rusya'nın bütün dünyaya saadet ümidleri veren insaniyetkar inkilabı karşısında şu Türk sosyalistleri teşkilatının esaslarını atmak ve Rusya ve Avrupa'daki arkadaşlar arasında işe başlamak karar altına alınmıştır" (Tunçay, 1995, s. 70).

Alınan karar doğrultusunda 22-24 Temmuz 1918'de Moskova'da Türk Sosyalistleri Konferansı Pazartesi günü Moskova'daki Merkez Müslüman Komiserliği binasında açılır. Konferansa RK(B)P, Alman, Macar, Romen, Güney Slav Enternasyonalist gruplarından vekiller de katılır. *Yeni Dünya* gazetesinde Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkası'dan konferansa katılanların isimleri verilmezken, bazı isimlerin hangi örgütü temsil ettiği tek tek belirtilerek sayılmıştır: "Merkez Müslüman Komisarlığı Kolligyesi'nden Yoldaş Firdevsi", "Merkez Müslüman Sosyalistleri Komitesi'nden Yoldaş Mollanur Vahid ve Burhan Mansur", "İdil-Ural Tatar-Başkurt sol-SR'lerin yoldaş Alimcan İbrahim"[24] (Tunçay, 1995, s. 92). *İzvestia*, *Pravda* ve Tatar matbuatından *Çulpan* ve *Kızıl Bayrak* muhabirleri, "Türkistan Merkez İcra Komitesi'nden Yusuyef Yoldaş" ve "Türkistan sol sosyalistlerinden Mehmet Nazım katılmıştır"[25] (Tunçay, 1995, s. 92).

---

24 Anlaşılan görev bölüşümü yapılmış: Firdevsi Muskom adına katılırken Mollanur Vahidof MMSK adına katılmış. İlginçtir, Mustafa Suphi isimleri sayarken soyadlardaki "ov/of" takısını atmıştır. Ayrıca *Kızıl Şimal*'de "Firdevs" olarak yazılan isim, *Yeni Dünya*'da "Firdevsi" olarak yazılmıştır.

25 "Yusuyef yoldaş", "Yusupof" olma ihtimali yüksek. Bu kongreden sonra Mehmet Nazım "Hafiye ve provakatör" suçlamasıyla atılacaktır (Tunçay, 1995, s. 94).

Konferansa "Mollanur Vahid, Alimcan İbrahim, Firdevsi ve Burhan Mansur'un da dahil olduğu oy hakkı olan toplam 20 delege" katılır (Tunçay, 1995, s. 96). Şerif Manatof'un konferansta olmama sebebi ise bu tarihte hapiste olmasıdır.

"Sol-SR heyeti merkeziyesi namına" Alimcan İbrahimof'un konferansta yaptığı konuşma tam metin olarak *Yeni Dünya*'da yayımlanır (Tunçay, 1995, s. 91-95). Sol-SR'ler 6 Temmuz'da ayaklandıkları için hükümetten ve Sovyetlerden atılmalarına karşın Müslüman sol-SR'lerin isimlerini korudukları görülüyor. Suphi açış konuşmasında Konferans'ın amacını şöyle açıklamıştır:

> Türk sosyalistleri, Türk inkılâpçıları arasında münasebet temin etmek ve bir program dairesinde vücuda getirilecek işçi ve köylü halk teşkilatları vasıtasıyla Türk proletaryatını Enternasyonal (beynelmilel) harekete arz ve temsil ettirmektir (Tunçay, 1995, s. 92).

Üç yıl sonra, TKP'nin kuruluş kongresinde Mustafa Suphi Muskom'la kurduğu ilişkiyi ve konferansı söyle anlatmıştır:

> Otuz bu kadar vekillerden mürekkep olan bu konferansın verdiği karar: İçtimai inkılâp cephelerini sonuna kadar müdafaa etmek ve komünizm fikrinin gerek Rusya'da bulunan Türkler arasında ve gerekse Türkiye'de intişarını temin etmek maksadıyla ilk fırsatta ikinci bir içtima çağırmaktı.
>
> Bidayette [başlangıçta] *Sol-Sosyalistler* şeklinde açılan mezkûr konferans, *Türkiye Komünist Teşkilatı* namı aldıktan sonra heyet-i merkeziyeyi intihap ederek beş gün iclastan sonra kapandı. Merkezi heyet vücuda geldikten sonra bütün maddi ve manevi kuvvetlerini o zamanlar Moskova'da teşekkül etmiş bulunan bütün *Müslüman Merkez İşçiler Komisaryası*'ndan aldığı –esasen o heyetin azasından bulunmaklığım dolayısıyla bu iki vazife komisyarlık binasında– görülüyor. Bunların başlıca sebebi Türk yoldaşların Rusça bilmemeleri ve matlubatı ancak Müslüman komünist yoldaşlardan toplayabilmeleri bizi Müslüman komünist yoldaşlarla birleştirmeye sevk etmiş idi.

> Biz evvela işe İdil boyunda Samara ve yine Kazan, Moskova, Saratof, Ufa ve Orenburg havalisinde başladık. Buralarda muhtelif Bolşevik fırkaları teşekkül etti ve bunlara siyasi terbiye vererek arzu eden arkadaşlardan gönüllüler cem' ile teşekkül eden kırmızı kuvvetlerini Rus inkılabına iştirak etmek üzere o zamanlar Kazan'a doğru hücum eden Çekoslovak bandelerinin karşısına gönderildi. Orada Türkler pek büyük muvaffakiyetler kazandılar (TİT, 2008, s. 79).

Konferans sonucunda *Türk Sosyalist-Komünistleri Teşkilatı* adıyla bir teşkilat kurulur. Bu isim ileride Suphi'nin başına çok iş açacaktır.

Türkiye'de kurulacak devletin mahiyetinin federasyon olması doğrultusunda karar alınması son derece önemlidir. Rusya'da federatif bir cumhuriyet için mücadele eden Müslümanlardan biri olan Mustafa Suphi, Türkiye'de Türk, Kürt, Rum, Ermeni ve diğer farklı unsurların muhtariyetlerini kabul etmiştir:

> Türkiye'de yaşayan muhtelif unsurlar arasında dil, din ve hayatça ayrı bir *mevcudiyet-i şahsiyye ve içtimaiyyeye malik* [şahsi ve toplumsal mevcudiyeti] olan *muhtelif unsur proletaryatlarının* arzu ettikleri *hukuk-u hürriyet* ve *muhtariyete* nail olmaları lazım geldiği ve *usul-ü idarede fedarasya* esasının kabulü karar altına alınmıştır (Tunçay, 1995, s. 101) (vba).

Konferans'ın son günü Türk Sosyalistleri Teşkilatı'nın siyasi programının hazırlanması için üç ay sonra bir kurultay daha toplanmasına karar verilir. Suphi bu programın esaslarını, "İşçiler vasatında sosyalist olduktan sonra komünizmi kabul etmemek mümkün değil," diyerek, "Türk sosyalistlerinin, programlarına esas olarak komünizm prensipleri kabul" edeceğini belirtir (Tunçay, 1995, s. 102). Ayrıca Konferans'ta "silahlı bir Türk birliği" kurma kararı alınır.

> Bütün dünya ihtilâlcilerine vatan olan bugünkü Rusya'da beynelmilel bir içtimai inkılabın meydana gelmesine çalışan muhtelif millet ihtilâlcileri arasındaki umumi vasatta Türklerin de bilfiil yer tutmaları Konferansça lazım görüldüğün-

den, bu lüzumu temin etmek üzere müsellah bir *"Beynelmilel Türk Sosyalist Kıt'ası" teşkiline* karar verildi (Tunçay, 1995, s. 101) (vba).

Türkiyelilerin kurduğu bu teşkilat, *Tüm Rusya Müslüman Komünistler (Bolşevik) Partisi*'ne bağlı bir şubedir.

Fon veya haraç meselesi

İdil-Ural Devleti'nin resmen kaldırıldığı, Çekoslovak ayaklanmasının hızla yayıldığı günlerde farklı çevirilerde "fon" veya "haraç" adıyla söz edilen bir mesele karşımıza çıkar. Bu mesele kapatılan milliyetçi İdil-Ural Devleti'ne ait paraların ne olduğu meselesidir.

Nadir Devlet'e göre 24 Temmuz tarihinde Milli İdare'nin hesapları ve kasası Muskom adına Alimcan İbrahimof, M. Vahidof, M. Suphi ve Ömer Ulvi tarafından teslim alınır (Devlet, 1998, s. 288). Sultan Galiyef Müslüman Komünist Partisi Kazan Komitesi üyeleri olan İsmail Rahmetellin, H. Yumagalov ve M. Dulat/ Devlet Ali'nin adlarını vermektedir (Kakınç, 2004, s. 404). Bu fonda Nadir Devlet'e göre 1,5 milyon ruble, Mustafa Suphi'ye göre 5-6 milyon ruble toplanmıştır (Tunçay, 1995, s. 20).

Sultan Galiyef'in anlatımına göre Çekoslovakların Kazan'a saldırmasından kısa bir süre önce fon meselesi gündeme gelmiş, Said Galiyef paylaşmaktan yana iken Ahtyamov, M. Vahidof, Şenkman karşı çıkmış, buna rağmen İsmail Rahmetellin tarafından bazı yoldaşlar arasında paylaştırılmıştır (Kakınç, 2004, s. 404).

Mollanur Vahidof hem merkezin karşı olduğu hem de yolsuzluklara açık olduğu gerekçesi ile el koymaya karşı çıkmış, olaya karışanların bazılarını tutuklamak istemişse de Said Galiyef engel olmuştur. Kendisinin Kazan'da olmadığı dönemde yaşanan bu olay için Sultan Galiyef şunları söylüyor: "Mollanur Vahidof'un ölümünden sonra Mustafa Suphi'den öğrendim ki bu fon, en azından önemli bir kısmı, Tatar-Başkurt sol-SR'ler tarafından ele geçirilmiştir" (Kakınç, 2004, s. 404).

Sultan Galiyef cepheden Moskova'ya döndüğü günlerden birinde Suphi'nin ona söylediklerini şöyle anlatır:[26]

> [Suphi]: "Devrim uluslararası irticanın baskısını göğüsleyemeyebilir. Bu durumda Rus komünistler liderlerini ve kadrolarını koruyarak illegale geçmeyi başarırlar. Doğulu komünistlerse örgütsüz oldukları için illegale geçemeyebilirler, hayatta kalamazlar.
>
> Şimdiden önlem almak ve değerli kâğıtlardan bir fon oluşturarak gizli bir şekilde yurtdışında muhafaza etmek gerekir".
>
> Ben bu öneriye güldüm. Devrimin sadece Rusya'da değil, dünya çapında galip geleceğine emindim. Bu sorun ikinci defa Baimbetov [Bayimbetov] Yoldaş (MMAK Siyasi Daire Başkanı ve KP üyesi) tarafından Tatar-Başkurt meselesi sırasında önüme getirildi. Ben bu konuda hiç adım atmadım.[27]

Devletşin, "12 Nisan'da Ufa'daki Milli İdare'yi kapatarak mal ve parasına el koyan Gilemdar Bayimbetov'dur," demektedir (Devletşin, 1981, s. 227, 239). Bayimbetov eski sol-SR, yazar, Devrim öncesinde Çarlık'ın defalarca hapsettiği bir devrimcidir.

---

26 Bu mesele bir yıl sonra soruşturma konusu olmuş ve 25 Ocak 1919 tarihinde Sultan Galiyef bir rapor vermiştir (Kakınç, 2004, s. 404-405).

27 Bu bölüm, Sultan Galiyev'in Rusça yayımlanan *Bütün Eserleri*'nden alınmıştır. Türkçede Halit Kakınç ve Özgür Erdem tarafından yayımlanan iki ayrı kitap bulunmaktadır. Her iki çevirinin orjinalini okura sunmak gerektiği kanısındayım. İlk paragraf Halit Kakınç'ın kitabından, çeviriyi kimin yaptığı yazılmamıştır. İkinci paragraf bugünlerde Rusça çevirileri ile büyük takdir toplayan Sabri Gürses'indir. Yukarıdaki metin her ikisi de yetersiz olan iki çeviriden benim tarafımdan oluşturuldu. Dili bilmek yetmiyor, o dilin ruhunu da bilmek gerek.

"Devrim uluslararası irticanın baskısını göğüsleyemeyebilir. Bu durumda canlı yönetici gücün ayakta kalabilmesi için Rus devrimcilerin önlemleri hazırdır. Onlar örgütlü bir şekilde yeraltına geçebilecekler. Doğu komünistleri ise örgütsüzlüklerinden dolayı bulundukları yerlerde kalacak ve ölecekler. Zamanında davranmak ve hiç olmazsa değerli dövizden oluşan bir fon kurarak onu her ihtimale karşı (kamufle edilmiş bir şekilde) yurtdışında bir yerlerde tutmak gerekir" (Kakınç, 2004, s. 405).

"Devrim uluslararası tepkinin baskısını engelleyemiyordu. Rus komünistler devrimin yaşayan liderlerine koruma sağlamıştı. Örgütlü olarak yeraltına geçebilirlerdi. Doğulu komünistlerse kendi örgütsüzlükleri nedeniyle oldukları yerde kalıp ölebilirlerdi. Değerli kâğıtlardan bir fon oluşturulması ve bunun her koşulda gizlenmiş bir biçimde yurtdışında bir yerde saklanması için erkenden çalışmak gerekiyordu" (Erdem, 2006, s. 721).

Ben Şarktan geliyorum,
Şarkın isyanını
haykıraraktan geliyorum.
Şarklıyım.
İsyanda haklıyım...
– Nâzım Hikmet

Beyaz Ordu İlerliyor

İdil Nehri üzerinde, Kazan'ın güneyindeki Samara, 8 Haziran'da Çekoslovak Lejyonu ile güçlenen Beyazların eline geçti. Bir ay sonra 6 Temmuz'da Ufa, 8 Temmuz'da Orenburg Beyazların eline geçti, Orenburg alınınca Ataman Dutov ve Başkurt askerî kıtaları Orenburg'a taşındı (Devlet, 1998, s. 248; Togan, 1999, s. 183). 26 Temmuz 1918'de Ekaterinburg'u ele geçiren KOMUÇ'un sahip olduğu otorite, Çekoslovak Lejyonu'nun kontrol ettiği bölgelerin büyük bir kısmına yayıldı.

Bütün Başkurdistan'ı Validov komutasındaki Başkurt ordusu iki haftada ele geçirdi ve Başkurt Devleti, Orenburg'daki ata yadigârı Kervansaray'a yerleşti. Validov kendi yönetim şeklini kuramlaştırarak "komitesiz demokrasi", "merkezileştirilmiş demokrasi" kavramlarıyla açıklıyordu (Togan, 1999, s. 180-182).

Çekoslovaklar ve Beyaz Ordu'nun Japonya, İngiltere ve Fransa'nın desteği ile İdil-Ural'ın en büyük şehri ve politik merkezi olan Kazan'a yaklaşması üzerine 22 Temmuz'da Müslüman işçiler Kazan'ı savunmaya çağrılır (Zenkovsky, 2000, s. 181). 12 Temmuz'da Sultan Galiyef *Kızıl Bayrak* gazetesinde "Müslüman, silah başına!" başlıklı yazıyla Müslümanları Kızıl Ordu'ya katılmaya çağırmaktadır:

> Binbir acıyla doğan sosyal devrimin bütün kazanımları adına silahlan!
>
> Sovyetleri korumak adına silahlan!
>
> Genç Tatar-Başkurt Sosyalist Cumhuriyeti'ni ona saldıran Çekoslovak ve Beyaz muhafızlardan korumak için silahlan!

Sosyalizmin kutsal şiarlarının bütün yeryüzünde dalgalanması için silahlan! (Erdem, 2006, s. 136).

Beyaz Ordu'nun Kazan'a yaklaştığı günlerde 26 Temmuz Cuma günü Kazan'ın Yunusovskaya Meydanı'nda MMSK'leri ve Muskom tarafından Müslüman işçi ve askerlerine yönelik olarak düzenlenen mitingde Sultan Galiyef, Alimcan İbrahimof, İ. Rahmetellin, S. Said Galiyef, Ş. Ahmediyef gibi komünist liderler, Müslümanları Sovyet Devrimi'ni korumaya çağıran coşkulu konuşmalar yapar. Liderler Müslüman proletaryasının sosyalizmin yenilmez savaşçıları olarak hiçbir baskı karşısında Devrim düşmanlarının kazanmasına izin vermeyeceklerini haykırır. "Devrimci Müslüman proletaryasının" "Halk Komiserleri Konseyi şahsında Devrimin doğurduğu Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması ve desteklenmesi konusunda gerçek dostları olduğuna dair kararlı bir güven beslediğini" bir telgrafla Lenin ve Trotski'ye bildirirler (Erdem, 2006, s. 131-133).

25 Temmuz'da yayımlanan bir kararname ile Mollanur Vahidof "gereken bütün önlemleri almak, ekmek ve gerekli diğer yiyeceklerin Kazan'ın çeşitli bölgelerine gönderilmesi için" büyük yetkilerle donatılır. Sovyet Hükümeti Vahidof'a yiyecek, ulaşım, askerî işler ve içişleri komiserliklerinin talimatlarına uymak kaydıyla her türlü emri verme hakkını tanımıştır. Kararname şöyle bitmektedir: "Vahidof'un emirlerine karşı çıkanlar ya da emirlerini yerine getirmeyenler tutuklanacak ve devrimci mahkemeye çıkarılacaktır. Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Ulyanov Lenin" (Adıgüzel, 2006, s. 71).

Şubat Devrimi sonrasında Çar Nikolay ve ailesi (Çariçe ve dördü kız, biri erkek beş çocuk) Ekaterinburg'da sürgünde tutulmaktaydı. Başkurtların Beyaz Ordu ile birlikte Eketerinburg'a hızla ilerlemesi üzerine, Ural Sovyetleri endişeye kapılarak durumu Moskova'ya bildirmişti. Gelen onay üzerine Çar ve ailesi, üç hizmetliyle birlikte Ekaterinburg'un Beyaz Ordu tarafından ele geçirilmesinden kısa bir süre önce, 16-17 Temmuz 1918'de kurşuna dizildi. Çar eğer Beyaz Ordu tarafından kurtarılsaydı Sovyet karşıtı güçlerin başına geçirilecekti.

26 Temmuz'da Beyaz Ordu Ekaterinburg'u aldı, arkasından Saratov'u ele geçirdi. Sovyet güçleri gerilerken Z. Validov 18-21 Temmuz tarihleri arasında Semipalatinsk'te Sovyet düşmanı Beyazların korumasında Alaş-Orda, Hokand ve Başkurtların I. Kongresi'ni düzenledi (Togan, 1999, s. 183). Yaklaşık 9.000 askerden oluşan Beyaz Gönüllü Ordu'nun, Krasnodar'ı kuşatarak 3 Ağustos'ta ele geçirmesi Kazan'a yönelik tehlikeyi arttırıyordu. Kurulalı henüz birkaç ay olan Kızıl Ordu, her yandan gelen saldırılara yetişemiyodu. Askerî İşler Komiseri Trotski Kazan'a destek gönderecek durumda değildi.

Çaritsin'in stratejik önemi

Stalin Çaritsin'den Lenin'e yazdığı 4 Ağustos tarihli mektupta yaşanan zorlukları anlatmaktaydı (Stalin, 1990, s. 119). Beyaz Ordu çok stratejik bir yerde olan Çaritsin'i ele geçirmek için büyük çaba göstermesine rağmen Çaritsin'i 15 Ekim'e kadar ele geçirememiştir. Eğer Hazar'ın batı kıyısındaki Beyaz Ordu Çaritsin'i alabilseydi, Hazar'ın doğu kıyısındaki Çekoslovak birlikleri ile birleşerek hem Urallar hem de Kafkasya ve Hazar'la Bolşeviklerin bütün teması kesilecek, böylece Beyaz Ordu büyük güç kazanacaktı (Stalin, 1990, s. 140-143).

Çekoslovaklar Simbirsk ve Sizran kasabasını da alarak Kazan'a iyice yaklaşır. 146 bin kişilik şehirde Kazan Sovyeti şehri savunmak için tüm bölgeden yaklaşık 10 bin asker toplamıştır. Kazan'ı Birinci Müslüman Komünist Taburu, Birinci Tatar-Başkurt Taburu'ndan başka "uluslararası" birlikler de savunmaktadır: iki alay "Letonyalı Piyade Askerleri", Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından yakalanan Avusturyalı ve Macar esirlerden müteşekkil "Karl Marx Uluslararası Taburu". Ama bu birliklerin sayısı Çekoslovak askerlerini durdurmaya yeterli değildir.

Mollanur Vahidof Kazan'da

Nihayet 2 Ağustos tarihinde Askerî İşler Komiseri Trotski, Mollanur Vahidof'un başkanlığındaki Müslüman Merkez As-

kerî Komitesi/MMAK'nin Kazan'a gitmesine izin verir. Mollanur Vahidof'un 45 kişiden oluşan İkinci Müslüman Sosyalist Birliği ile Kazan'a gönderilmesi, askerî olmaktan ziyade politik bir hareketti. Başta Mollanur Vahidof olmak üzere MMAK'ın bütün üyeleri, Birinci Tatar-Başkurt Taburu ile birlikte 4 Ağustos'ta Kazan'a gelir (Erdem, 2006, s. 810).

Samara'nın Beyaz Ordu'nun eline geçtiği haziran başından bu yana, Çekoslovak isyanı bölgesine gitmek için talepte bulunan Müslüman Taburu'nun Kazan'a gitmesine neden daha önce izin verilmez? Kazan'a çok geç gönderilen MMAK, Kazan'da tam bir savunma veya saldırı pozisyonu alamadan Kazan'a saldırı başlar.

Kazan nasıl düşer?

5 Ağustos akşamı İdil üzerinden Kazan'ın karşı kıyısındaki Uslan önünde beliren bir gemi, İdil'in sağ kıyısına yanaşarak nehri tıkar ve Kazan'dan Moskova'ya giden tren yolunu topa tutar. Anlaşıldığı kadarıyla Kazan'ı savunan sivil ve askerî güçler, KOMUÇ'un bir nehir filosu kurarak askerle dolu gemileri İdil üzerinden Kazan'a sevk edeceğini hesap etmemiştir.

İki Çekoslovak Taburu, Kazan'a 5 kilometre yaklaşınca Kızıl Letonya Birliği tarafından durdurulur. Ancak Kazan'daki Kremlin binasını savunan Sırp Kızıl taburunun taraf değiştirerek Letonya Kızıl askerlerine saldırması ile felaket başlar. Kızıl askerler şehre geri çekilir ancak Sovyet iktidarı karşıtları Kazan içinde bir ayaklanma başlatır. Kazan'ın güneyinde, Tatarların yaşadığı mahallelerde yangın çıkar ve tüm kentte silah sesleri duyulmaya başlar (Taymas, 1947, s. 86). Mollanur Vahidof, Kazan Sovyeti yöneticileri ile birlikte durmaksızın yağan yağmur ve düşman ateşi altında komünistleri ve işçileri şehrin savunulması için toplamaya çalışmaktadır (Adıgüzel, 2006, s. 227).

Beyazlar Kazan'ı üç taraftan kuşatmış, şehir içindeki mücadele devam etmektedir. 7 Ağustos'ta Halk Ordusu, Gönüllü Ordu ve Çekoslovaklardan oluşan Beyaz Ordu güçleri, zayıf ve kötü organize olan Kızıl Ordu'yu geri çekilmeye mecbur

bırakarak Kazan'ı ele geçirir. Bolşevik ve sol-SR siviller inatla savaşırken Kızıl Ordu Komutanı Letonyalı Vatsetis Kazan'ı bırakıp kaçar. 8 Ağustos'ta Mollanur Vahidof ve MMAK üyesi iki yoldaşı (Erdem, 2006, s. 184), Kazan İspolkom Başkanı Şenkman ve Kazan Sovyeti temsilcilerinden V. Khatayeviç, G. Seyfettinov, S. Gassar, Adalet Komiseri M. Mezhlauk, sendikacı A. Komlev ve pek çok Kızıl Ordu askeri esir edilir (Taymas, 1947, s. 89).

Sol-SR isyanı sonrasında, yukarıda anlatılan Komutan Muravyov'un temmuz başındaki isyanı ve öldürülmesi, zaten askerî açıdan yeteri kadar organize ve talimli olmayan Kızıl Ordu'yu iyice güçten düşürmüştü. Kızıl Ordu'nun içine düştüğü bu zafiyet Kazan'ın düşmesini birinci derecede etkilemiştir.

Kazan'a destek için Moskova'dan yola çıkan Askerî İşler Komiseri Trotski'nin teçhiz edilmiş treni ancak, Kazan düştükten bir gün sonra, 8 Ağustos'ta Sviyajsk İstasyonu'na gelebilmiştir. Kazan, topu topu 15 kilometre ötededir. İdil üzerinde stratejik bir merkez olan Kazan'ın ele geçirilmesi ile Sovyet Rusya'nın merkezî bölgeleri için büyük bir tehdit oluşmuştur. Beyaz güçler artık Moskova'ya 500 kilometre ötede, trenle bir iki günlük mesafede mevzilenmiştir.

Kazan'ın düşüşü sırasında Kazan'da bulunan Türkiyeli bir esir askerin anlattıkları 15 Ağustos tarihli *Yeni Dünya* gazetesinde "Kazan'ın Sukutu" başlığı ile yayımlanmıştır (Tunçay, 1995, s. 107). Mollanur Vahidof'un esir edildiği henüz bilinmemektedir. Yusuf Akçura da Kazan düştüğünde oradadır ve o günleri şöyle anlatmıştır:

> Kazan'a muvassalatımın [varışımın] beşinci günü (4 Ağustos sene 1918) Kazan'ın, Meclis-i Müessisan Azaları Hükümeti ordusuyla Çekoslovak kuva-yı muavenesinin [askerî yardımının] ciddi tehdidine maruz kalmıştı. 6 Ağustos sabahı tehlike tahakkuk etmişti: Şarapneller şehrin üzerinde patlıyordu.
>
> 6 Ağustos akşamı şehrin yakınında tüfek ve mitralyöz ateşi oluyordu. Akşam üstü şehir dört taraftan ihata edilmiş [çevrilmiş] olduğundan, artık şehirden çıkmak kumandan muavini-

nin tabiriyle "yüzde yüz tehlikeye atılmak" demekti. 6-7 Ağustos, geceleyin Sovyetler Hükûmeti'nin askeri, Kazan şehrini tahliye etti. Sabahleyin, şehrin hâkimi Meclis-i Müessisan Azası Hükûmeti'yle [KOMUÇ] onun kuvve-i muavinesi olan Çekoslovak ordusu olmuştu: Bolşevikler hükûmeti yerine Meclis-i Müessisan Azası Hükûmeti geçmiş, Kazan'da hükûmet tebeddül etmişti [değişmişti] (Akgün ve Uluğtekin, 2009).

Yeni Dünya savaş hakkında şu haberi veriyor: "Her ne kadar sonraki haberlere nazaran Sovyet kıtaatının bir kısmı Kazan'ın cenubunda bulunuyorsa da Şuralar Kuvva-yı umumiyesinin Kazan'ın şimal cihetlerine Tetoşa, Espaskov havalilerine doğru çekildikleri anlaşılmıştır" (Tunçay, 1995, s. 106).

Sultan Galiyef'in Kazan'dan kaçışı

1925 yılında Kazan'ın düşüşü hakkında hazırlanan bir kitap için verdiği mülakatta Sultan Galiyef Kazan'dan nasıl kaçtığını anlatmıştır. Sultan Galiyef Kazan düşmeden bir gün önce D. Malyutin ile birlikte Müslüman Kızıl Ordusu karargâhında olduğunu ve "Kazan'ın başına bir şey gelmeyeceğine inan"dığını söylemektedir: "Şehirden gelen silah seslerinin bizim askerlerin eğitim ateşi olduğunu sanıyorduk. Karargâhın verdiği bu bilginin ardından biz tuzağa düşmüş olduk." Bu sözler Müslüman Kızıl Ordusu Sovyeti'nin gafil avlandığını göstermektedir.

Kendi anlatımına göre Sultan Galiyef Kazan Çekler tarafından işgal edilince, önce bir akraba evinde gizlenir, sonra da "bir kadın giysisine bürünerek" Şihab Ahmerov'un evine gider. İki gün o evde saklandıktan sonra Kazan'dan ayrılır (Erdem, 2006, s. 673-674). N. G. Vahidof, A. K. Malikov ve bazı Kızıl Ordu birlikleri de kaçmayı başarır (Erdem, 2006, s. 811). Sultan Galiyef Kazan'dan ayrıldıktan sonra Sarapul yakınlarındaki İkinci Ordu'da, Kızıl Ordu neferi olarak savaşmıştır (Kakınç, 2004, s. 169).

Trans Bulak/Zabulaç Cumhuriyeti'nin tasfiyesi için Kazan'a gelmiş olan 300 Kızıl Muhafız ve Moskova'dan Mollanur Va-

hidof'la birlikte gelen Müslüman askerlerin tamamı dövüşerek ölmüştür. Cevdet Ali ve Nihat Nusret'in komutasındaki 60 askerden oluşan Türk Kızıl Rotası, Tatar-Başkurt Batalyonu'nun üçüncü rotasından 12 kişi ölmüş, 2 kişi de yaralanmıştır (Tunçay, 1995, s. 157). Mustafa Suphi bu sırada Moskova'dadır. Grasis'in Kazan düştüğü sırada nerede olduğunu bilmiyoruz.

Beyaz Kazan'da Tatarlar

Kazan Beyazların eline geçince eski vali sağ-SR Arhangelsky'nin yönetiminde bir kurul oluşturulmuş, Tatar halkının işleriyle ilgili yardımcısı olarak da Harbî Şura'nın eski lideri İlyas Alkin görev almıştır. Çekoslovaklar Kazan'ı alınca Tatar burjuvazisi bayram etmiş, Beyaz Ordu'nun kumandanları, "beyaz çiçeklerle müzeyyen [süslenmiş] faytonlarda Kazan caddelerinde" gezdirilmiştir (Tunçay, 1995, s. 119). Burjuva milliyetçi İdil-Ural Devleti'ni destekleyen Taymas'a göre, "Şehirde bir ferahlık havası ve ağır bir kâbustan kurtuluş neşesi hüküm sürüyordu" (Taymas, 1947, s. 87).

Ayaz İshaki gizlice Moskova'dan Kazan'a gelmiş ve Sovyet karşıtı KOMUÇ'ta görev almak için F. Tuktar'la birlikte Samara'ya gitmiştir. Böylece Başkurtlardan sonra Tatarlar da KOMUÇ'la işbirliğine girmiştir. Abdullah Taymas ve arkadaşları Kazan'da *Kurultay* adlı bir gazete yayımlamaya başlamıştır.

Kazan'ı ele geçiren Beyazlar, Kazan Sovyeti temsilcilerini çok sert bir şekilde cezalandırmış, ele geçirilen diğer yerlerde olduğu gibi Kazan'da da komünistler linç edilmiş, yetinilmeyip gözleri oyulmuştur. Bazı kadınlar tutuklanan Bolşeviklerin yüzüne tokat atıp tükürmektedirler. Öfkeli Çekler tarafından binlerce Kazanlı öldürülmüştür.

Mustafa Suphi o günleri şöyle anlatmaktadır:

> İşte Ağustosun yedisinde beklenilmeyen bir vak'a da İngiliz-Fransız kapitaline satılan Çekoslovaklar ve onların hadimleri olan yırtıcı Ak Guvardiyalar [Beyaz Ordu askerleri] Kazan'ı gelip bastılar; onlar Kazan'a girince yaptıkları vahşet ve dehşet

hakkında söz söyleyip durmaya lüzum yok; *onlar sade siyasal müesseseleri değil*, hatta hiçbir cihatten siyasete taalluku olmayan *her bir şeyi* ancak Şuralar [Sovyetler] hâkimiyeti vaktinde yapıldığı sebebinden *imha ettiler*; onların bu muamelelerini gören Tatar spekülantları, burjuvaziyası, onlara satılan ziyalıları, mirzaları işin sonu nereye varacağını bilmeyerekten, veyahut ki bildikleri halde mutlak menfaat-i şahsiyyeleri için *sabık Milli Şura huzurunda bir hey'et teşkil ettiler*; bunun vasıtasıyla Şuralar hükümeti vaktinde tesis edilen *her bir müesseseyi mahvetmeye başladılar*; bunlar cümlesinden *ilmi hey'eti de dağıttılar*; çünkü ilmi hey'et bütün ruhu ile Şuralar hükümeti platformasında duran bir müessese olup yagane ve mühim vazifesi Müslüman proletaryatını medeni cihetçe yükseltip sosyalizm esasındaki hayata hazırlamadan ibaret olmasıyla bu müesseseyi kendileri için pek zararlı bir müessese addediyorlardı; işte bu suretle hareket etmeleri neticesi olarak yeni ayağa basıp gelen ve Müslüman proletaryatının medeni menfaatini gözeten böyle bir müessese kalmadı (Tunçay, 1995, s. 168) (vba).

Vahidof kurşuna dizilir

Sultan Sainov'un silik hatıralarına göre Mollanur Vahidof, Kazan'da savaş kaybedilince kıyafet değiştirip kaçmaya çalışmıştır. Ancak Vahidof'un babasının evini izlemeye alan Beyazlar, iki gün içinde saklandığı yeri bularak Vahidof'u esir almış ve Pletenyovskaya Hapishanesi'ne kapatmıştır (Adıgüzel, 2006, s. 207-209). Mollanur Vahidof 19 Ağustos 1918'de KOMUÇ birlikleri tarafından esir olarak tutulduğu yerden alınarak kurşuna dizilmiştir.

Rusya'da toplam bir buçuk sene süren o müthiş kalkışma ve altüst oluşun en önünde yer alan bu büyük lider kurşuna dizilerek öldürüldüğünde daha 33 yaşındadır.[28]

Bir kaynağa göre üyelerinden biri A. Apaneyef Hoca olan üç kişilik özel bir mahkeme kurulmuş ve Vahidof'u kurşuna dizi-

28 http//: Татарская трибуна » Архив » Создание татарских полков (erişim 15 Kasım 2019).

lerek ölüme mahkûm etmiştir (Zenkovsky, 2000, s. 181). Vahidof hakkındaki idam kararının Ayaz İshaki, Fuad Tuktarov ve G. Teregulov tarafından alındığını iddia edenler de bulunmaktadır (Adıgüzel, 2006, s. 316; Aydar Khabutdinov, http://kitap.net.ru/habutdinov/1-15.php, erişim Ekim 2019).

İlyas Alkin'in KOMUÇ'ta üst düzey yetkili olduğu koşullarda, gözlerin ona çevrilmesi şaşırtıcı değil. Bir iddiaya göre İlyas Alkin Mollanur Vahidof'un ölümünden doğrudan sorumludur. Bir başka iddiaya göre ise İlyas Alkin çok çaba sarf etmiş ancak Mollanur Vahidof hariç tüm diğer Tatar sosyalistlerin hayatını kurtarmayı başarmıştır. Ancak Vahidof tek kurşuna dizilen Tatar komünisti değildir (Zenkovsky, 2000, s. 181).

Vahidof'un nasıl ve nerede vurulduğuna ilişkin elimizde hâlâ bilgi yoktur. Kazan'ın kurtuluşundan sonra Müslüman Merkez Askerî Komitesi, Vahidof'un ölümü hakkındaki tüm bilgileri toplamak amacıyla Mustafa Suphi'nin de içinde olduğu özel bir komisyon kurmuştur (Adıgüzel, 2006, s. 330). Vahidof son yüzyılda kurşuna dizilerek vahşice öldürülen ilk Tatar siyasetçidir. Söylendiğine göre yoldaşları "intikamını" almıştır.

Kazan geri alındıktan sonra yayımlanan *Yeni Dünya* gazetesinde Yakup Mamişev (Canişev?) imzasıyla "Kazan'ın Alınması Münasebetiyle" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır (Tunçay, 1995, s. 119). Sözü geçen yazıda Yakup Mamişev, "Fuad (Tuktarov), İyazların (İlyas?) Samara'da burjuvazi ile birlikte nefes aldıklarını"; "A. Battalların (Abdullah Taymas) halkı Beyaz Ordu için seferberliğe davet ettiklerini" yazmaktadır.

Yeni Dünya gazetesinin Kazan düştükten ve geri alındıktan sonra yayımlanan sayılarında Mollanur Vahidof'tan hiç söz edilmemesinin nedeni, akıbeti hakkında kimsenin bilgisi olmaması mıdır? Ancak 10 Eylül'de Kazan geri alınıp durum öğrenildikten sonra yayımlanan sayılarda da Vahidof'un adının neden geçmediğini, Mustafa Suphi'nin onu anmak için *Yeni Dünya*'da niye bir tek yazı bile yazmadığını anlayabilmiş değilim.

Mollanur Vahidof anısına ölümünün birinci yılında, henüz İç Savaş sürerken Alimcan İbrahimof editörlüğünde küçük, kırk sayfalık bir kitapçık yayımlanmıştır. Vahidof'la birlikte ça-

lışan Alimcan İbrahimof, Şerif Manatof, Emine Muhittinova, Yakup Canışev gibi devrimin en sıcak günlerinde onunla birlikte çalışan yoldaşları hatıralarını anlatmıştır. Sultan Galiyef ve Mustafa Suphi'nin neden yazmadığı izaha muhtaçtır.

Henüz 33 yaşındaki Mollanur Vahidof gibi bir liderin ölümü, sadece Tatarlar ve Başkurtlar için değil, sadece Müslümanlar için değil, Tüm Rusya proletaryası açısından da çok büyük bir kayıp olmuştur. Sultan Galiyef'in liderleşmesi bu ölüm sonrasında başlar. Bu tarihe kadar Sultan Galiyef Kazan'da sadece yerel olarak Müslümanların lideri iken şimdi Moskova tarafından Tatar ve Başkurtlar adına muhatap alınmaya başlamıştır. Sultan Galiyef "Ben Vahidofçuydum," diyerek ustasının hakkını her zaman ve her yerde teslim etmiştir.

Z. Validov, Mollanur Vahidof'u kurtarabilir miydi?

Kazan Beyaz Ordu tarafından ele geçirilince Müslümanlar adına İlyas Alkin ve arkadaşlarının şehrin yönetimine katıldığı, dolayısıyla Mollanur Vahidof'un öldürülmesinde sorumluluk sahibi olduklarından yukarıda söz edildi. Peki Z. Validov Mollanur Vahidof'u kurtaramaz mıydı? Çekoslovakların ele geçirdiği Kazan'da Mollanur Vahidof'un esir alındığını Z. Validov'un öğrenmemesine olanak yok. 8 Ağustos'ta esir alınan Vahidof 19 Ağustos'ta kurşuna dizildi; yani onu kurtarmak için on bir gün vardı. KOMUÇ üzerinde etkisi olduğunu düşündüğüm Validov, eğer Mollanur Vahidof'u kurtarmak isteseydi, onun kurşuna dizilmesine engel olabilecek ilişkilere sahip miydi? Veya esas soru: Z. Validov, Mollanur Vahidof'u kurtarmak ister miydi?

Validov hatıralarında Kazan düştüğü sırada kendisinin Kazan dışında savaştığını anlatıyor: "9 Ağustos akşamı Orenburg'dan araba ile Meleviz mevkiine" gittiğini, 11-12 Ağustos'ta şiddetli harpler olduğunu, Başkurtların 15-18 Ağustos tarihleri arasında Kızılordu ile üç gün savaştığını ve yendiğini anlatmaktadır ama kendisi o sırada neredeydi bilmiyoruz (Togan, 1999, s. 184). 18 Ağustos 1918'de Taşkent'te Z. Validov ve İlyas Alkin, İngiliz zabitleri ile görüşmekteydi (Devlet, 1998, s. 249).

Kazan İlyas Alkin ve diğer İdil-Uralcıların, yani aslında kısa bir zaman önce Validov'un arasının pek de iyi olmadığı Tatarların kontrolündeydi. Validov'un bu kentte etkisi olabilir miydi, onu da bilmiyoruz. Ancak şaşırtıcı olan Validov'un yıllar sonra yayımladığı *Hatıralar*'ında Mollanur Vahidof'un esir edildiğinden, kurşuna dizildiğinden hiç söz etmemesidir. Validov hatta Kazan'ın düşmesinden bile söz etmez. Yazar sustuğu zaman hakikat konuşur.

Mollanur Vahidof gözden mi çıkarıldı?

Burada Erol Cihangir ve Hüseyin Adıgüzel'in bir iddiası üzerinde durmak istiyorum. Erol Cihangir (2006, s. 18) *Sultan Galiyef Davası* adlı kitabında, Hüseyin Adıgüzel (2006, s. 39) *Milli Komünizmin Öncüleri Vahidof*[29] adlı kitapta, "Trotski'nin anılarında Stalin'in Vahidof'u Kazan'a bilerek gönderdiği ve esir düştükten sonra kurtarılma ihtimali olduğu halde hiçbir girişimde bulunmadığı"nı iddia ediyorlar. Hüseyin Adıgüzel'in ifadesiyle:

> Çek lejyonerlerinin saldırıları karşısında Kazan Sovyetleri, Sovyet *darbesi* yapanlar tarafından *kaderine terk edildi. Darbeyi* gerçekleştirenlerin hepsi cepheyi en önde terk ettiler. Kazan'ın savunması Vahidof, Galiyef ve Müslüman Sosyalist Komitesi'ne kaldı. Savunma *bir ay* kadar başarı ile sürdürüldü. 6 Ağustos günü, hiçbir yerden destek alamayan yerel güçler de savaşı kaybettiler ve Kazan şehri düştü. Birliklerin başında çarpışan Mollanur Vahidof esir edildi (Adıgüzel, 2006, s. 22).
>
> Trotski'nin anılarında *Stalin'in Vahidof'u Kazan'a bilerek gönderdiği ve esir düştükten sonra kurtarılma ihtimali olduğu*

29 Vahidof hakkındaki bu kitap, 1985 yılında Kazan'daki Tatar Kitabevi tarafından Mollanur Vahidof'un doğum yıldönümünde *Cesur Leninist Devrimcinin Yaşamı ve Çalışmaları* adıyla yayımlanmıştır. Aslında bu kitabın ilk baskısı 1919 yılında yapılmış, pek çok kez yeniden yayımlanmış, 1985 basımına M. Vahidof hakkında pek çok tarihçinin makaleleri de eklenmiştir. H. Adıgüzel bu kitaba otuz sayfalık bir önsöz yazarak kendi adıyla yayımlamıştır (2006, s. 13-42).

halde hiçbir girişimde bulunmadığı yazılıdır. Bu durum *Stalin'in* daha o günlerden bu iki insanın (Mollanur ve Sultan Galiyef) arasındaki bağın koparılması isteğinin olduğunu açık olarak göstermektedir (s. 39).

Trotski'nin anılarında geçtiği iddia edilen, Stalin'in Vahidof'u kurtarma imkânı olduğu halde kurtarmadığı iddiası komik. Çünkü o tarihte Stalin Moskova'da değil, Çaritsin'de şehre saldıran Beyaz Ordu ile savaşmaktaydı. Alman ordusunun desteği ile Ataman Krasnov'un Don Ordusu 40 bin asker, 56 top ve 179 makineli tüfekle Çaritsin'e saldırmıştı. Stalin, Çaritsin'deki Kızıl Ordu kuvvetleri ile Beyaz Ordu'ya Moskova yolunu açmamak için mücadele veriyordu. Dolayısıyla Stalin Kazan'a müdahale edecek durumda değildi.

Trotski Stalin'in biyografisini bitiremeden öldürülmüştür. Trotski'nin ancak ilk yedi bölümünü yazabildiği ve 1917'ye kadar getirebildiği kitap, *Stalin - An Appraisal of the Man and his Influence* (*Bir İnsanın Değerlendirilmesi ve Etkisi*) adıyla çevirmeni Charles Malamuth tarafından Trotski'nin notlarına dayanılarak düzenlenmiş ve Rusçadan İngilizceye çevrilmiştir. Kitap ilk kez 1946'da basılmıştır. Trotski'nin ölümünden sonra notlarından yararlanarak kitabı tamamlayan çevirmen ve editör hakkında, kitaba kendi görüşlerini yansıttığına ilişkin eleştiriler bulunmaktadır. Kitap Trotski'nin torunu tarafından 2016 yılında tekrar 900 küsur sayfa olarak basılmıştır. Bu kez çeviri ve editörlüğünü Alan Woods yapmıştır.

Editöre göre Trotski bu kitapta Kamenev'in şunları söylediğini iddia etmektedir: "Sultan Galiyef'in tutuklanışını hatırlıyor musun? Bu, önde gelen bir parti üyesinin Stalin'in inisiyatifiyle yapılan ilk tutuklanmasıydı. Stalin ilk kez *kan tatmıştı*" (Trotski, 2016, s. 615). Sultan Galiyef 1923'te partiden atılır, öldürülmez. Dolayısıyla Stalin'in "kan tatmasına" o tarihte imkân yoktur.

Yine kitapta Kamenev'in "Ben ve Zinoviyev de Sultan Galiyef'in partiden atılmasına onay verdik," dediği aktarılıyor. Halbuki 1923'te sözü edilen o toplantıda tüm Merkez Komite üye-

leri, dolayısıyla Trotski de vardır, hepsi birden Galiyef'i partiden atmaya karar vermiştir (Cihangir, 2006). Editör bilinçli olarak Trotski'nin o toplantıda olduğunu saklamaktadır.

Kitapta Trotski'nin ikinci editörünün de Stalin'e önyargı ile baktığının bir kanıtını buldum: Kitabın sonuna konulan kronolojide, 1923 yılında Sultan Galiyef'in Stalin'in emri ile "sonbahar"da vurulduğu yazılmış, gün ve ay gösterilmemiş (Trotski, 2016, s. 836). Editör Alan Woods gününü bulamayıp "sonbahar" demiş, çünkü Galiyef 1923'te değil, 1940 yılında öldürüldü.

Bu tür efsanelerin sonu yoktur. Kamenev, Trotski'ye söylemiş, Trotski'nin çevirmeni kitaba yazmış... Stalin'i karalama konusunda herkes uzlaşmaktadır. Eğer retrospektif bir bakışla, yani düne bugünden bakarak tarihî olayları açıklamaya kalkışırsanız böyle hatalar yapmanız kaçınılmazdır.

Yalnız Adıgüzel değil, Bennigsen ve C. L. Quelquejay *Step'te Ezan Sesleri* adıyla çevrilen kitapta, "Bolşevikler Müslümanlara 'gizli ve amansız bir kin' taşıdıkları için, Müslümanları Beyazların kucağına attılar," (BCQ, 1981, s. 115) demektedirler. Bir roman olsa da Sultan Galiyef'le ilgilenen çevrelerde ciddiye alınan Renat Muhammedi'nin *Sırat Köprüsü Sultan Galiyef* adlı kitabında da Kazan'ın düşmesi, Trotski'nin Kazan'a gelişi hakkındaki kronoloji ve gerçekler tamamen çarpıtılmış, Trotski'nin âdeta bilerek Kazan'a gelmediği söylenmiştir (Muhammedi, 1993, s. 155). Bu iddiaların hepsi safsatadır. Ekim Devrimi için "darbe" demekten çekinmeyen Adıgüzel, Kazan savunmasının bir ay sürdüğünü, bir ay süresince hiçbir yardım gelmediğini yazmıştır. Yukarıda bütün detayları ile anlatıldığı gibi Kazan üç gün içinde düşmüştür.

8 ağustos'ta Vahidof tek başına değil, Bolşeviklerin Kazan'daki en önemli temsilcisi, İspolkom Başkanı Bolşevik lider Şenkman'la birlikte esir edilmiş, 19 Ağustos'ta Şenkman, M. Vahidof, G. Seyfettinov, S. Gassar ve M. Mezhlauk kurşuna dizilmiştir (Gallamova vd., 2014). Demek ki sadece Mollanur Vahidof değil, Kazan Sovyeti ve Kazan Bolşevik Komitesi'nin en önemli üyeleri de kurtarılamamıştır. Kazan Sovyeti'nin Bolşe-

vik yöneticisinin de kurşuna dizilenler arasında olmasıyla, Bolşeviklerin Vahidof'u Çekoslovakların eline bıraktıklarına ilişkin iddia da çökmüştür.

Çarlık hazinesi Kazan'da

Kazan'ın Bolşevikler tarafından Beyaz Ordu'ya terk edilmesi söz konusu olamaz, çünkü Kazan sırf Mollanur Vahidof'u harcamak için Beyazlara terk edilecek bir kent değildi. Kazan İdil/Volga üzerindeki en önemli limanlardan biriydi ve demiryolu hatlarının kesiştiği stratejik önemi haiz bir kentti.

Üstelik Kazan'da Çarlık hazinesinin altın rezervleri bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman ileri yürüyüşü üzerine Almanların eline geçmesinden endişe edilen hazine, Çarlık yöneticileri tarafından Mayıs 1915'te Kazan'daki devlet bankasına gönderilmişti. Beyaz Ordu'nun Kazan'a doğru yürümesi üzerine Sovyet Hükümeti bu devlet hazinesine KOMUÇ tarafından el konulmaması için harekete geçmiş, ancak sadece 6 milyon ruble değerinde yüz kutu altını gemi ile kaçırılabilmişti. Kazan'ın düşmesiyle "651 milyon altın ruble, bir o kadar değerde altın, gümüş, platin ve Çarlık banknotlarından oluşan hazine" Beyazların eline geçti (Smele, 1996, s. 394-399). Sovyet Hükümeti o kadar çaresizdir ki çok ihtiyaç duyduğu bu hazinenin tamamının Kazan'dan çıkarılmasını bile sağlayamamıştır.

Aksilikler peş peşe gelmiştir. Örneğin Moskova'nın Kazan İstasyonu'nda 29 Mayıs tarihinde cepheye gönderilmek üzere bekleyen biri asker, otuzu cephane yüklü vagon, sabotaj nedeniyle infilak etmiştir (Söylemezoğlu, 1953, s. 50). Sovyet Hükümeti'nin şiddetli tedbirler alarak aynı gün Moskova'da sıkıyönetim ilan etmesi, burjuva gazetelerinin yayınına son verilmesi bu olay üzerinedir (Tunçay, 1995, s. 65).

Kızıl Ordu'nun henüz tam teşekkül etmemesi ve Bolşeviklerin savaşacak eğitimli bir gücü bulunmaması, sadece Müslüman Kızıl Ordu'sunun varlığı ve anlaşılan ona çok güvenilmesi, bu sonucu yaratmıştır.

Kazan geri alınır

Kazan'ın düşmesinden hemen sonra Lenin, Petrograd işçilerinin Kazan Cephesi'ne gönderilmesi için çağrı yapmıştır: "Olabildiğince fazla sayıda Petrograd işçisini Kazan'a göndermeliyiz: Kayurov gibi birkaç düzine lider ile işçi saflarından birkaç bin milisi." Kızıl Ordu'nun en iyi birlikleri, 3 *destroyer* ve Baltık'tan hareket eden iki yüzen makineli tüfek bataryası Kazan'a gönderilir. 14 Ağustos'ta Beşinci Ordu kurulur, ayrıca kuzeydoğudan İkinci Ordu'nun Arks Grubu Kazan'a gönderilir.

Kazan'ın geri alınması için verilen savaşta Askerî İşler Komiseri Trotski, kuvvetlerin başında Kazan'dadır. Hazırlıklarını tamamlayan Kızıl Ordu, Volga'nın sağ kıyısına saldırır ve Beyaz güçlerini geri çekilmeye zorlar.

31 Ağustos'ta Trotski kumandanlığındaki Kızıl Ordu'nun saldırısı ile Beyaz Ordu zor duruma düşer, 3 Eylül'de Kazan'da işçiler ayaklanır. Ayaklanma Beyazlar tarafından bastırılsa da bu durum Kazan'daki KOMUÇ yönetiminin iyice zayıflamasına yol açar.

6-7 Ağustos'ta Çekoslovak Lejyonlarının desteği ile ele geçirilen Kazan, 10 Eylül 1918'de, Kızıl Ordu tarafından geri alınmıştır. Kızıl Beşinci Ordu Kazan'a girdiğinde KOMUÇ'u destekleyen ve Beyaz Ordu ile işbirliği içinde olan binlerce insan şehri terk eder. Bunların arasında Tatar liderler de bulunmaktadır: Kazan'da "ne burjuvazi, ne bir papaz, ne de bir imam" kalmıştır.

Kazan geri alındıktan sonra Mollanur Vahidof tüm hapishanelerde, morgda aranır ama bulunamaz. Kimse onun yazgısı hakkında bir şey söyleyemez (Adıgüzel, 2006, s. 209). Nafigov'a göre Vahidof "Kazan zenginleri ile burjuva milliyetçileri emriyle" kurşuna dizilmiştir (Adıgüzel, 2006, s. 228).

Kazan geri alındıktan sonra Trotski'nin atadığı Kazan Revkom'unda hiç Müslüman üye yoktur. 25-27 Eylül tarihleri arasında yapılan Kazan Sovyeti seçimlerinde ise 25 üyeli Sovyete 3 Müslüman üye seçilir (Zenkovsky, 2000, s. 184).

Peş peşe suikastlar: Bolşevikler sertleşiyor

İç Savaş'ın derinleşmesi, Petrograd ve Moskova başta olmak üzere baş gösteren kıtlık ve açlık, emperyalist devletlerin saldırısı,Bolşevikleri, yaklaşmakta olduğuna inandıkları dünya devrimine kadar ayakta kalabilmek için korkunç bir savunma savaşına itmişti.

Petrograd ve Moskova'da suikastlar tüm vahşeti ile devam etmekteydi. 20 Ağustos'ta VÇeka'nın başkanı Bolşevik Uritsky Petrograd'da vurularak öldürülür, on gün sonra 30 Ağustos'ta sol-SR Fanya Kaplan tarafından yapılan suikast sonucunda Lenin ağır yaralanır (Rabinowitch, 2016, s. 317-319).

Bu suikastların destekçisi oldukları gerekçesi ile 31 Ağustos'ta Moskova'daki İngiltere ve Fransa büyükelçilikleri basılır ve İngiliz büyükelçisi tutuklanır (Carr, 1989, s. 159; Rabinowitch, 2016, s. 327). Bu devletler Bolşevik karşıtı partileri her yönüyle destekliyor, Bolşevik karşıtı faaliyetleri kışkırtıyor ve bu faaliyetleri yürütürken Rus ajanları kullanıyor, soldaki ve sağdaki Bolşevik muhalifler bu tuzağa kolayca düşüyordu (Rabinowitch, 2016, s. 310-311).

Beyazların durumu

Diğer tarafta Beyaz Orducu güçler arasında, ele geçirilen topraklarda iktidarı kimin kullanacağına ilişkin mücadele bütün şiddeti ile sürmekteydi. Samara'da kurulan KOMUÇ, Sibirya Geçici Hükümeti, Kazakların Atamanı Dutov, Tatar-Başkurt Muhtariyet-i Milliyesi, İdil-Uralcılar,[30] Kazak Alaş-Orda Hareketi, Türkistan Milli Geçici Hükümeti'nin her biri egemenlik kazanmak istediyse de Sovyet güçlerine karşı birbirleri ile ittifak yapmak zorundaydılar. Beyazlar çok bölünmüş durumda olduğu için böyle bir ittifak hiç de kolay değildi. Çünkü ılımlı sosyalist SR'ler generallerden, generaller ise ılımlı da olsa sosyalist SR'lerden nefret etmekteydi.

30 İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi (Devlet, 1998, s. 217).

Denikin, Wrangel, Kolçak, Yudeniç gibi Beyaz Ordu generalleri arasındaki keskin rekabet, Kızıl Ordu'ya karşı ortak bir strateji izlemelerine bile engel olmaktaydı. Beyaz Rus Ordusu komutanlarının her biri, zaferi kendisinin kazanması halinde gelecek olan Rusya liderliğini istemekteydi. Farklı cephelerde savaşan Beyaz Ordular planlı bir şekilde 2.700 kilometrelik bir cephede savaşan Kızıl Ordu'ya saldırsa, kazanma ihtimali çok yüksekti. Ancak generallerin arasındaki kişisel rekabet buna izin vermedi.

Validov devlet kurmakla meşgul

Sağ-SR'lere yakın bir politika izleyen "Tatar-Başkurt Muhtariyet-i Milliyesi" lideri Validov, Başkurt Ordusu için para ve mühimmat sağlayan Kurucu Meclisi Hükümeti KOMUÇ'la yakın ilişki içindeydi ama Çarlık yanlısı Dutov'la anlaşamıyordu (Togan, 1999, s. 185).

1917 Mayıs'ından bu yana bağımsız Başkurdistan kurmaktan yana olan Validov, şimdi sadece Tatar-Başkurt Muhtariyeti'nden değil, Başkurt-Kazak işbirliğinden söz ediyordu. Öyle ki 30 Ağustos-7 Eylül 1918 tarihleri arasında Başkurdistan, Kazakistan (Alaş-Orda) ve sabık Hokand/Türkistan hükümetleri arasında Orenburg ve Samara'da önemli toplantılar yapıldı (Togan, 1999, s. 93, 96, 191). Bu toplantılara Yusuf Akçura da katıldı.

30 Ağustos'ta başlayan bu toplantı da İkinci Kongre kabul edilmiş ve önemli kararlar alınmıştır: 1) Güney-Doğu Müslüman Ülkeleri Federasyonu kurmak; 2) Başkurt ve Kazak ordularının bir kolorduda toplanması; 3) Sovyet Hükümeti'ne karşı Beyaz Sibirya ve Samara Hükümetleri, Ural ve Orenburg Kazakları ile Doğu Rusya İttifakı esasında bir federasyon kurmak için Rus teşkilatlarına teklif yapmak (Togan, 1999, s. 194). Biri Müslümanlar arasında, diğeri Müslümanlarla Rus ve Kazaklar arasında iki federasyon kurma fikri oluşmuştur. Çok değil, 1917 yazında Tatarlarla bile ittifakı reddedenler şimdi ayakta kalabilmek için çok geniş bir koalisyona razıdır. Öyle ki Vali-

dov yayımladığı gazetede Tatarların da, Başkurtların da anlayacağı "bir orta dil"le yazmaktadır (Togan, 1999, s. 196).

Direktuar kurulur

8 Eylül 1918'de Ufa'da "Rusya Devlet Kongresi/Şurası" toplanmış, bu toplantıya anti-Sovyet SR'ler, Kadetler, Monarşistler, antisemitistler ve subaylar başta olmak üzere Tatar (Ayaz İshaki) ve Başkurtlar (Z. Validov) katılmıştır. KOMUÇ, Geçici Sibirya Hükümeti ve diğer yerel anti-Sovyet hükümetleri Ufa'da bir araya gelmiştir. Ayaz İshaki hâlâ sadece "din ve maarif" işleriyle ilgilenmekten yanadır (Togan, 1999, s. 194). Bu toplantıya katılan Validov ve arkadaşları sağ-SR ağırlıklı KOMUÇ'la birlikte hareket etmiştir. Toplantı sonucunda beş kişilik bir yönetim kurulunun başkanlığında Omsk'da yeni bir *Tüm Rusya Geçici Hükümeti (Sibirya)* kurulmuş, yönetim kurulunda 3 Sosyalist-Devrimci ile 2 "Kadet" yer almıştır (Togan, 1999, s. 195).

Rusya Devlet Kongresi/Şurası devam ederken Kızıl Ordu'nun 10 Eylül'de Kazan'ı, 11 Eylül'de Simbirsk'i geri alması bu anti-Sovyet koalisyon için son derece endişe verici bir durum olsa gerektir (Zenkovsky, 2000, s. 182).

7 Ekim 1918'de Çekoslovak ve Başkurt kuvvetleri, ki yanlarında Sibirya'dan gelen bir Fransız Birliği ve iki de top vardır, Samara'dan çekilmiş, Kızıl Ordu 8 Ekim'de Samara'yı almıştır. Savaş bütün acımasızlığı ile devam etmektedir, Validov yedi gün süren bir savaşta Kızıl Ordu askerleri arasında bulunan "Macar ve Çuvaşları tamamen kestiklerini," anlatmaktadır (Togan, 1999, s. 198). Başkenti Samara düşünce KOMUÇ bitmiş, Beyazlar doğuya doğru Ufa ve Orenburg'a çekilmiştir.

28 Ekim 1918'de Müttefik Devletleri, Çekoslovakya'nın bağımsızlığını ilan edince Çek Lejyonu'nun ülkesine dönmek üzere savaştan çekilme kararı alması Beyaz Güçler'i iyice zayıflatmıştır. Zaten Çekoslovak askerleri olmasaydı Gönüllü Ordu böylesi askerî zaferler kazanamazdı. Rusya'da yaz gelmiş, hele ağustos-eylül aylarında tarlalarda hasat zamanı, Gönüllü Ordu'daki askerler de kaçıp köyüne gitmişti.

KOMUÇ Hükümeti köylüleri politikalarına ikna edememiştir. Emekçiler tekrar Kurucu Meclis'in toplanmasını umursamamıştır, çünkü ihtiyacı olan toprağı ve özgürlüğünü almıştır. KOMUÇ "Almanya'ya karşı savaşalım" dediğinde köylüler bu talebi de umursamamıştır. Beyaz güçler "Bütün savaşlar kötüdür", "Bolşeviklerle anlaşın," diyen kitlelere ancak Beyaz terörle hükmetmeye çalışmıştır. Köylüler meydanlarda kırbaçlanıp, ölüleri çıplak ayaklarından ağaçlara asılıyor, köyler, ürünler, ormanlar yakılıyordu. Beyaz Ordu'nun bu tutumu köylülere eski Çarlık rejiminin geri döndüğü ve eski rejimin intikamı izlenimi veriyordu.

Ufa'da seçilen beş kişilik Direktuar zor durumdaydı. Merkez sağ unsurlar cephedeki durum nedeniyle rahatsızdı ve hükümetteki sosyalist etkiyi azaltmaya çalışmaktaydı. Darbe söylentileri başlamıştı. Sonunda Fransız delegesi yüksek komiser Ragnault ve G. Janin katıldığı bir toplantıda Direktuar'ın dağıtılması kararı alınması Beyaz güçlerin doğrudan müttefiklerin oyuncağı haline geldiğini göstermekteydi (Zenkovsky, 2000, s. 183).

Beklenen darbe 17-18 Kasım'da yapılır ve Omsk'ta Direktuar'ın sosyalist üyeleri tutuklanarak Amiral Kolçak "Tüm Rusya'nın yüce şefi" ilan edilir. Batılı devletler bütün Rusya'nın diktatörü ilan edilen Kolçak iktidarını hemen tanır. General Kolçak Tatar, Başkurt ya da bir başka ulusun özerkliğini tanımayı kesinlikle reddettiği için Ruslarla Rus olmayanlar arasındaki "Beyaz ittifak" çöker (Togan, 1999, s. 200).

Kurbangaliyef ve Z. Validov

Eylül 1918'de Tatar-Başkurt-Kazak-Türkmen ortak federasyonu kurmak için çalışan Başkurtlar arasında da ciddi çıkar çatışmaları başlamıştı. Validov her ne kadar, "Biz Başkurtlar tamamiyle yek cephe ve dayanışma içindeydik," diye yazmış olsa da (Togan, 1999, s. 189), ona suikast düzenleyecek kadar düşman unsurların arasındaydı. Ağustos ayında Orenburg'da Kervansaray Parkı'nda yapılan bir askerî geçit töreninde 23 ki-

şi, süngüleriyle Validov'a hücum ederek onu öldürmeye teşebbüs etmişti (Togan, 1999, s. 189). Bu suikastı Validov'un sosyalist toprak programını kabul etmeyen Kurbangaliyef düzenlemiştir.[31]

Z. Validov'un hatıralarında adı son derece az geçen Başkurt Kurbangaliyef, Çarlık çöktükten sonra Başkurt kongrelerinde ön saflarda yer alan geniş topraklara sahip bir toprak beyi idi. Kurbangaliyef Validov'a karşı başka siyasi aktörleri desteklemiş olsa da Başkurdistan Devleti'nin kurulması için 1918 Temmuz'una kadar Validov'la birlikte hareket etmişti. Ancak feodal toprak beylerinin ve muhafazakâr din adamlarının çıkarları doğrultusunda hareket eden Kurbangaliyef ile ılımlı sosyalist Validov'un arası, *toprak meselesi* yüzünden bozuldu.

Mayıs 1918'de kurulan ılımlı sosyalistlerin ağırlıkta olduğu KOMUÇ Hükümeti, Kasım 1918'de Kolçak darbesi ile yıkılınca Başkurtlar arasındaki çıkar çatışmaları da gün yüzüne çıktı. Rusya'da federatif bir yapıya asla göz yummayacak olan Beyaz güçlerden Dutov, Validov'u tutuklamak istedi. Dutov'un Validov'u tutuklamaya cesaret etmesinin temelinde Başkurtlar arasındaki ayrılık, yani Kurbangaliyef'in Beyaz Ruslardan yana tavır alması yatar.

Validov *Hatıralar*'ında Başkurtlar içinde farklı fraksiyonların varlığından söz etmez. Ancak Başkurdistan ve Başkurt milliyetçiliği sadece Validov'un tekelinde değildi. İdil-Ural Devleti'nde olduğu gibi Başkurdistan Cumhuriyeti'nin de yaşayamamasında belirleyici faktör hem Tatar ve Başkurtların kendi aralarında, hem de Başkurtların kendi içindeki mücadelelerdi (Schafer, 2015; Steinwedel, 2016).

KOMUÇ Hükümeti'nin yıkılması ve otoriter Kolçak'ın iktidarı alması ile, Validov ve Başkurtlar üzerinde Beyaz terör estirilmeye başlaması üzerine Validov tekrar Sovyet Rusya güçleri ile görüşmelere başlayacak ve Şubat 1919'da Kızıl Ordu'ya katılacaktır. Bunun üzerine Validov'un 1917 yılının yazından 1918 yılının sonuna kadar bin bir emekle var ettiği Başkurt Hükümeti'nin bütün kurumları Kurbangaliyef tarafından yok edilecek-

31 Bu bölüm için Schafer (2015) ve Steinwedel'den (2016) yararlandım.

tir. Bu doğrultuda Kurbangaliyef'i cesaretlendiren, teşvik eden ve destekleyen Rus olmayan ulusların baş düşmanı Kolçak'tır.

Şimali Müslümanların devrim, Geçici Hükümet ve KOMUÇ'la imtihanı

Başta Tatar liderler Ayaz İshaki ve Sadri Maksudi ile Başkurt Z. Validov olmak üzere pek çok Tatar ve Başkurt siyasi aktör, 1917-1918 yılları arasını gözden geçirirken kendi politikaları ile hesaplaşmak yerine hep Sovyet Hükümeti'ni suçlamayı tercih etmiştir.

Tüm Rusya Müslümanlarına bağımsız veya özerk devlet kurma imkânını yaratan Şubat Devrimi'dir. Şubat Devrimi sonrasında kurulan Geçici Hükümet, kendisini destekleyen Başkurtlara Kervansaray'ın iade edilmesi talebini bile geri çevirmiştir.

Tatar Milli Meclisi elli beş günlük toplantı sonucunda Ocak 1918'de İdil-Ural Devleti'ni ilan ettiğinde Ekim Devrimi gerçekleşmiştir ve Sovyet Hükümeti iktidardadır. Milli Meclis Sovyet Hükümeti'nin birlikte çalışma talebini kayıtsız ve koşulsuz reddetmiş, İdil-Ural Devleti'nin Moskova'daki Sovyet merkezî iktidarı sayesinde ilân edildiğini unutup Sovyet Hükümeti'ni yok saymıştır.

İdil-Ural Devleti ve Başkurt Muhtariyet-i Milliyesi Sovyet karşıtı KOMUÇ'la İç Savaş koşullarında ittifak yapmış ancak General Kolçak darbesi ile her ikisi de yok edilmiş, Validov kurşuna dizilmekten Kızıl Ordu'ya katılarak kurtulmuş, Tatar liderlerin hepsi kaçmak zorunda kalmıştır.

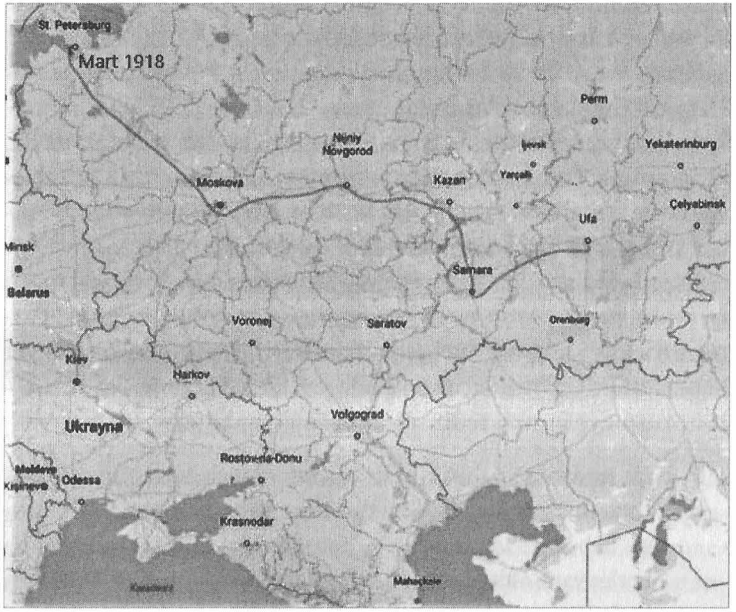
1917-1918'i Sovyet Rusya'da bizzat yaşayanlar Osmanlı Devleti'ne ve Beyaz güçlere güvenerek büyük Sovyet Devrimi'nin ürünü işçi, köylü, asker Sovyetlerinin iktidarını hiçe saydıklarını, yanlış politikalar güttüklerini kabul etmek erdemini gösterememiştir.

... yalnız kahraman Türkiye; Cengiz'in evlatlarını toplayabilecek ve onları eski şereflere doğru aparabilecektir.

– Kafkas İttihad Terakki Fırkası Programı'ndan (Akal, 2007b)

Yusuf Akçura İdil-Ural topraklarında

Şubat ve Ekim Devrimleri sırası ve sonrasında Rusya'da tamamen kendi iç dinamikleri, iç çelişkileri ile geliştiği düşünülen olaylar, başta Almanya olmak üzere İngiltere, Fransa, ABD, Japonya gibi pek çok yabancı faktörün yanında Osmanlı Devleti'nin de müdahalesi ile biçimlenmiştir. Osmanlı Devleti Rusya Müslümanlarının kaderini Sovyet Rusya'ya bağlamasına engel teşkil eden bir faktör olmuştur. Eğer Osmanlı kışkırtıcılığı olmasa Orta Asya halklarının tarihi nasıl yazılırdı, bu kadar acı

Akçura'nın yolu. Petrograd varış: Mart 1918, Moskova'dan çıkış: 28 Temmuz 1918, Kazan'a varış: 30 Temmuz 1918, Samara'ya varış: 20 Ağustos 1918, Ufa'ya varış: 13 Eylül 1918, Ufa'dan çıkış: 4 Ocak 1919, Moskova'ya varış: 14 Ocak 1919.

Yusuf Akçura.

çekilir miydi, bilinmez.

Yusuf Akçura'yı merkez alarak Osmanlı Devleti'nin irredentist faaliyetlerine mercek tutmaya devam edelim. 1915-1916 yıllarında "Rusya'da Sakin Müslüman Türk-Tatarlarının Haklarını Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" ile Avrupa'da Almanya, Avusturya-Macaristan ve İsviçre'de dolaşan Yusuf Akçura'nın, Ekim Devrimi'nden hemen sonra "Hilal-i Ahmer Cemiyeti" görevlisi olarak Moskova'da Osmanlı Sefiri Galip Kemali ile birlikte ne gibi faaliyetler içinde olduğu yukarıda anlatıldı. Şimdi Rusya'da olup bitenlerin bilgisi ışığında Yusuf Akçura'nın Kazan, Samara, Ufa gibi kentlerde Hilâl-i Ahmer adına "Osmanlı esir askerlerinin" peşindeki faaliyetlerine bakalım.

Kronolojik olarak baktığımızda şunları görüyoruz: 25 Mayıs 1918'de Çekoslovaklar isyan etmiş, 27 Mayıs'ta Z. Validov onlarla ilişki kurmuştur. Samara 8 Haziran'da, Ufa 6 Temmuz'da, Orenburg 8 Temmuz'da, Ekaterinburg 26 Temmuz'da Beyazların eline geçmiş ve Başkurtlar bu kentlerin alınması için yapılan savaşlarda birinci derecede rol oynamıştır.

Yusuf Akçura 28 Temmuz'da Moskova'dan İç Savaş'ın en vahşi biçimde sürdüğü coğrafyaya doğru yola çıkmıştır. Görünürdeki gerekçesi Türk esirlerini kurtarmak olsa da Sovyet karşıtı KOMUÇ iktidarının içinde yer alan Tatar ve Başkurtlarla görüşmeye gitmektedir. Akçura şöyle anlatır:

> Bu sıralarda Simbirski şehrinin zabtolunduğu ve Çekoslovakların Kazan'a doğru yürüdükleri ve hatta Kazan'ın bile düştüğü haberleri Moskova'ya geliyordu. Ekseriya mübalağalı haberler varit olduğundan ben bunlara kulak asmadan Nijni tarikiyle Kazan'a müteveccihen 28 Temmuz sene 1918'de Moskova'dan hareket ettim (Akgün ve Uluğtekin, 2009).

Kont Mirbach'ın 7 Temmuz'da öldürülmesinden sonra Osmanlı'nın Moskova Elçisi Galip Kemali Bey, kendisi için de tehdit unsurlarının var olduğunu iddia ederek Moskova'da kalmak istememiştir. Yusuf Akçura 28 Temmuz'da yola çıktığında Galip Kemali Bey'in yakında Moskova'dan ayrılacağını bilmektedir. Gerçekten Galip Kemali Bey 9 Ağustos'ta Moskova'dan ayrılmıştır.

Yusuf Akçura Kazan'a geldiği 30 Temmuz'da henüz Kazan Sovyeti işbaşındadır (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 86). Kendisinden beş gün sonra Kazan'a gelen Mollanur Vahidof ile mutlaka görüşmüş olmalı. Akçura, Kazan'ın düşmek üzere olduğu o korkunç günlerde neler yapmıştır? Kazan kuşatma altına alınır, mahalleler ateşe verilir, Kızıl Müslüman askerler şehir içinde savaşarak can verirken Akçura neredeydi? Akçura İstanbul'a döndükten sonra Hilâl-i Ahmer'e verdiği raporda anlatıyor (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 91):

> Kazan'da muharebe devam ediyordu. Şehri tahliye eden Bolşevikler, sekiz-on kilometre şark-ı şimalide [kuzeydoğu] ormana tahassun ederek, fasılalı bombarduman ediyorlar ve arasıra şehre doğru hücum kolları gönderiyorlardı. Cenup tarafı açıktı.
>
> Ağustosun 9'uncu günü Rus hastanelerinde üserayı tedavi ile meşgul iki Macar doktoru ve bir tıbbiye talebesini hastanenin Salib-i Ahmer bayrağı altında alıp çıkararak, birkaç dakika süren bir muhakemeyi müteakip kurşuna dizmişler... Artık hepimizin kalbinde birkaç saat sonra tutulup aynı akibete uğramak endişesi baş gösterdi... O günün akşamı üç doktorla bir tıbbiyelinin Sırp müfrezesi emri ile kurşuna dizilmiş oldukları tahakkuk etti. Bittabi endişemiz daha ziyade artı. ... Elhasıl bu geceyi pek sakin ve müsterih bir uyku ile geçirmiş olduğumuzu iddia edemem.

Hilâl-i Ahmer'e verdiği raporda 8 Ağustos'ta Kazan Beyazların eline geçtikten sonra eski İdil-Ural Devleti'ni kuranların önde gelenlerinin şehre geldiğinden ve İlyas Alkin'in şehrin yönetimine dahil olduğundan Yusuf Akçura hiç bahsetmez. İstanbul'a döndüğünde ise rapor verecek Umûr-ı Şarkiyye Dairesi kalmamış, İttihat ve Terakki iktidarı çökmüştü.

Akçura Kazan'da iki haftadan fazla kalır ve 14 Ağustos'ta KOMUÇ'un başkenti olan Samara'ya gitmek üzere yola çıkar. Kazan'dan kimin tahsis ettiğini belirmediği bir araba ile hareket ederek 20 Ağustos'ta Simbirsk'e oradan KOMUÇ'un hükümet merkezi olan Samara'ya gider (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 94). Akçura'nın yolculuğunun esas nedeni Samara'da KOMUÇ'un hükümet üyesi olarak çalışan Ayaz İshaki ve F. Tuktarov'la görüşmekti.

10 Eylül'de Kazan'ı Kızıl Ordu geri alır. Yusuf Akçura ise "12 Eylül'de Samara'dan çıkıp demiryolu ile ertesi günü akşamı Ufa'ya muvasalat eyledim," diye yazar ama orada yaptığı görüşmelerinden hiç söz etmez.

Akçura Ufa'da gayet yakından tanıdığı Müftü Alimcan Barudi'nin evinde misafir olur (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 98). Malum yukarıda sözü edildi, Osmanlı Elçisi Galip Kemali, Kazan Müftüsü Alimcan Barudi, Kazan Milli İdaresi'nin reisi Sadri Maksudi ve üye Kurbangaliyef'le birlikte birkaç ay önce Sovyet Hükümeti'ne memorandum vermişlerdi.

Validov ve Taymas anlatıyor

Akçura'nın Ufa'da olduğu tarihlerde "Rusya Devlet Şurası/Kongresi" ve "Tatar-Başkurt Muhtariyet-i Milliyesi" toplanmıştır. Ancak Yusuf Akçura'nın Hilal-i Ahmer'e verdiği raporda ne Ufa'da iki hafta süren Rusya Devlet Şurası'ndan, ne de 30 Ağustos-7 Eylül tarihleri arasında Orenburg ve Samara'da düzenlenen toplantılardan tek bir söz vardır.

Bu toplantılara katıldığını başkalarının şahitliği ile öğreniyoruz. Z. Validov Samara'ya gelen Akçura'nın bu toplantılara katıldığını, kendisi ile "Güney-Doğu Müslüman Ülkeleri Federasyonu"nun kuruluş problemleri hakkında konuştuklarını yazmıştır (Togan, 1999, s. 195). Tatar gazeteci Abdullah Battal Taymas anılarında Akçura ile hem Kazan'da, hem de Ufa'da görüştüğünü yazmıştır (Taymas, 2000, s. 181). Taymas maalesef iki cilt tutan hatıralarında bu görüşmelerde neler konuşulduğunu anlatmamaktadır. Bu görüşmelerde orada bulunan

bir diğer isim de Validov'un yakın dostu, bir adı da Fettulkadir olan Abdülkadir İnan'dır.

Bu toplantıda Akçura'ya kurulacak Federatif Müslüman Milli Hükümeti'nde "Dışişleri Bakanı" olması teklif edilmiş, ancak Akçura bu teklifi Osmanlı tebaası olduğu gerekçesi ile reddetmiştir. Validov Akçura'ya yeni kurulacak devletin adının ne olması gerektiğini sorunca "Şark Türkleri Federasyonu" ismini önermiştir. Ancak Türk sözcüğü kullanılmamış, "Şarki Rusya Müslümanları Federasyonu" isminde karar kılmıştır (Togan, 1999, s. 195).

Z. Validov o günleri şöyle anlatmaktadır:

> Ben 8 Eylül 1918'de Ufa'da toplanması kararlaştırılan "Rusya Devlet Şurası"na iştirak etmek maksadiyle Samara'dan Ufa'ya geldiğimde o sırada Ufa'da bulunan Akçoraoğlu Yusuf Bey'e giderek, *devlet teşkili hakkındaki plânlarımızı anlattık ve bizim dış işlerimizi idare etmeği teklif ettik.*
>
> Fakat o da bu işlerin daha nereye varacağı belli olmadığını ve Hilâl-i Ahmer işleri hususunda İstanbul'a hesap vermek için gideceğini söyleyerek teklifimizi reddetti. Osmaniye Medresesi'nde ve Sibir Oteli'nde *konuştuğumuz Kazan mümessilleri* (Ayaz İshakî, Fuad Toktar, Ekrem Beglov ve diğerleri) de bizim muhtariyet plânlarımıza yanaşmadılar, bilâkis ordularımızı, Sibirya Hükümeti nezdinde kuracaklarını umdukları "Asya şubesi"ne tâbi kılmamızı istediler (Togan, 1942-1947, s. 372, 480).

15 Eylül'de Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Bakü'yü aldığının haberi Akçura, Validov ve diğerlerine tam bu görüşmeler yapılırken gelmiş olmalı. Çünkü Bakü'yü alan Osmanlı ordusu, artık Hazar Denizi'nin karşı kıyısına geçip Türkistan Müslümanların yardımına koşabilir (Togan, 1999, s. 187).

20 Eylül'de Sovyet Hükümeti, Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın hükümlerini fiilen çiğnediği için Osmanlı Devleti ile ilişkisini kesmiştir (Kurat, 1990, s. 552).

Planlar, stratejiler, taktikler

Umûr-ı Şarkiyye Dairesi, Doğu Şubesi Fahri Müdürü Köprülüzade Mehmet Fuat,[32] 12 Aralık 1917 tarihli raporu Harbiye Nezareti'ne takdim etmiş, "Osmanlı Devleti'nin Barıştan sonra Rusya Müslümanlarına karşı takip edeceği siyasetin" genel hatları maddeler halinde sıralanmıştı:

- Osmanlı Devleti'ne toprak bakımından bitişik, adeta Osmanlı Türkleriyle bir coğrafi birliğe sahip Türkistanlı[33] Türkleri ikaza çalışmak *Osmanlı Devleti'nin geleceği için hayati* bir meseledir.
- Osmanlı Devleti, Rusya ve Türk Müslümanlarına karşı takip edeceği siyaseti, *gizli ve açık olmak üzere* ikiye ayırmalıdır. Devletin *gizli siyaseti* "Rusya'da meydana gelecek siyasi inkılâplarda Türklerin diğer unsurlara karşı yeterli derecede *silahlı ve donatımlı* olmasını, *gizli ve askeri teşkilata sahip* bulunmasını sağlamak" gayesine yönelik olmalıdır. Özellikle Kafkasya ile Türkistan'da iyi silahlı ve gizli, kuvvetli teşkilata sahip bir kuvvet (gerekir).
- Devletin *açık* olarak takip edeceği "siyaset-i harsiye/kültür siyaseti" olmalıdır. Rusya'daki millettaşlarımıza kendi dillerini, tarihlerini, dinlerini öğreterek onları bugünkü medeniyetin seviyesine çıkarma gayesi, medeni alemin her tarafında meşru ve tabii görülür. *Görünüşte hiçbir siyasi çıkar gözetmeyen bu "maarif siyaseti" her şeyden daha etkili sonuçlar ortaya çıkaracaktır. ... Osmanlı Türkçe'sinin okullarda ve basında genelleşmesine çalışmak birinci şarttır* (Tetik, 2018a, s. 202-204) (vba).

Bu "maarif siyaseti" ile oralara giden/gönderilenlerin en ünlüsü Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* adlı kitabında, yaşadıklarının maalesef çok azını anlatmıştır.

Bolşevikler iktidarı aldıktan sonra Rus ordusunun işgal ettiği Trabzon, Erzurum, Erzincan, Muş, Bitlis, Van gibi yerlerden

32 Meşhur tarihçi, siyasetçi Mehmet Fuat Köprülü.

33 Kafkasya veya Azerbaycan olabilir (Tetik, 2018a, s. 202-204).

geri çekilmesi, bununla yetinmeyip Rus Çarlığı'nın 1878 Berlin Antlaşması ile tazminat olarak aldığı Kars, Ardahan ve Batum'u geri vermesi Osmanlı'ya yetmiyor, Osmanlı Güney ve Kuzey Kafkasya'yı, Türkistan'ı da almayı planlıyordu. Enver Paşa'nın bu doğrultuda savaşın bitmesine çok az kala amcası Halil Paşa'yı bütün Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na getirmesi, diğer cephelerden asker çekerek Kafkaslar'daki Dokuzuncu Ordu'yu güçlendirmesi, asker ve teçhizatla takviye etmesi hep bu geri planla bağlıydı (Kurat, 1990, s. 572-573). Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın, padişahın büyük fermanı ile Güney ve Kuzey Kafkasya'ya kumandan ve padişahın temsilcisi olarak atanması ve bu fermanın Nuri Paşa'ya "adeta bir emirlik yetkisi" vermesi de şimdi daha iyi anlaşılacaktır (Aydemir, 1992, s. 366, 410).

Enver Paşa'nın Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa süre önce, 6 Ekim 1918'de Nuri Paşa'ya, "Azerbaycan'da bir hükümdarlık mevkii ihdas etmesi" için gönderdiği telgraf, kendisinin Azerbaycan'a padişah olmayı istediğini düşündürüyor (Aydemir, 1997, s. 428). Enver Paşa Ali Fuat'a bu düşüncesini şöyle itiraf etmişti: "Kafkaslar'daki ordularımızın kuvvetine güvenerek merkezi Bakü'de olmak üzere, muvakkat bir hükümet teşkil edecektim" (Kurat, 1990; 1966, s. 573). Ayrıca Mütareke imzalandığında Halil Paşa'nın yaveri olarak Tebriz'de bulunan Yüzbaşı Selahattin, Enver Paşa'dan Halil Paşa'ya gönderilen şifreli bir telgraftan söz eder: "Kendisinin Kafkasya'ya geleceğini, Asya Türklüğü için çalışacağını ve emelinden vazgeçmediğini bildiriyor ve Halil Paşa'nın fikrini soruyordu" (Selçuk, 1993, s. 296).

Enver Paşa'nın başına geçmeyi planladığı devletin çalışmalarını yapan Ruşeni Bey, "Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası" programında Müslümanların Rusya'ya bağlı bir federatif devlet veya bir Türk federasyonu kurması seçeneği bu nedenle reddetmiş olmalı.

31 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında İttihat ve Terakki Partisi'nin rüesası Almanya'ya kaçarken Enver Paşa'nın Kafkasya'ya gitmek için onca çaba göstermesinin ve 1920 sonrasında Buhara'ya kadar varan yolcu-

luğunun arka planında nelerin olduğu şimdi daha iyi anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, irredentist hevesleri doğrultusunda, Sovyet Rusya'nın içişlerine her yöntemi kullanarak (gizli cemiyet ve partiler kurma, ajanlar gönderme, maddi ve askerî teçhizat yardımı, askerî müdahale, ajitasyon, propaganda vb.) karışmıştır. Bu durum, tüm Sovyet Rusya Müslümanlarının geleceğini bir dış güce güvenerek planlaması sonucunu getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin irredentist emelleri Rusya Müslümanlarının Sovyet Rusya ile birlikte sosyalizmi inşa etmek yerine, Osmanlı Devleti'ne güvenerek Sovyetlere sırt çevirmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'ni yöneten İttihat ve Terakki Partisi'nin Rusya'ya gönderdiği Teşkilât-ı Mahsusa ajanlarının gerçekleşmesi mümkün olmayan sınırsız hayalleri, telâfisi mümkün olmayan felaketlere sebep olmuştur. 1 Ağustos 1918 tarihli *Sebilürreşad* dergisinde yayımlanan uzun makalede imzası olmayan "yazar", yani Umûr-ı Şarkiyye Dairesi, kendi hatasını şöyle kabul etmiştir: "Hükümet önceden bir program hazırlanmadığı için kuru hissiyatla hareket ederek vakitsiz, tedbirsiz Müslümanları tahrik ettik" (Bayhan ve Poyraz, 2019, s. 423).

Rus Devrimi'nde Osmanlı eli

Z. Validov Osmanlı Devleti'nin Rusya Müslümanlarına yönelik irredentist faaliyetlerini, "Muzafferoğlu Yusuf Bey'in bu teşebbüslere ait yazıp verdiği hatıratından alınmıştır," diyerek anlatmıştır:

> Türkiye ordusu Bakü'ye geldikten sonra, Türkiye'ye ve Bakü'ye tekrar mümessiller gelmeye başlamıştır. Bunlardan ikisi, 1918 yılı Mart'ında bir kısım Kazan münevverleri ve zenginler zümresi tarafından gönderilen *Tokumbetoğlu* Osman ve Muzafferoğlu Yusuf'tur. Bunlar Türkiye yoluyla Almanya'ya giderek 7 Ağustos'ta Alman hâriciyesine, Rusya Müslümanlarının ahval ve dileklerine dair mufassal bir muhtıra vermişlerdir.
>
> Makinede yazılmış 24 sahifeden ibaret olan bu muhtıra-

da, *Türkistan meselesi* etraflıca bahis mevzuu edildiğinden, şayanı zikirdir. Muhtırayı yazanlar, o zamanki Kazanlı münevverlerin âdeti veçhile, Tüm Rusya Müslümanları namına söylüyorlarsa da, daha ziyade Kazan Türkleri, Kazakistan, Türkistan Türklerin hayatından bahsetmekte ve bunları "Şimali-Şark Türkleri" (Nordosttürken) namiyle birleştirmektedirler. Bunların din ve medeniyet hususunda birliğinden, Başkurdistan, Endican ve 1916 yılı kıyamlarından, 1917'deki Moskova Müslüman Kongresi mukarreratından (federasyon kararı), 1918'deki bidayetinde Khokand hâdisesi ve faciasından, Kızıl Rusların mezaliminden, "Parçalanmayan bir Rusya" şiarına karşı mücadele edildiğinden bahsediliyor.

Bolşevikler İslâmları kesiyorlar, bu, ancak Alman ve Türk ordularının ilerlemesiyle durdurulabilir. Ukrayna, Estonya, Finlandiya, Kafkasya, Türkistan, Rusya'dan ayrılmalı, Rusya bu mağdur milletler tarafından ihata edilmiş bulunmalıdır. Şimali-Şark Türklerinin memleketi zengindir, iktisadî imkânları büyüktür. Türkistan'ın hayvan mahsulâtı, pamuğu dikkate şayandır. Burada ticaret Tatarların elindedir (Muhtırada umumiyetle Tatarların rolü çok izam edilmiştir [abartılmıştır]).

Muhtırayı yazanlar Volga (Tatar), Ural (Başkurt), Kırgızistan (Kazakistan), Türkistan hükümetleri federasyonu fikrini ileri sürüyorlar. Böyle bir devletin teşekkülünün, müttefik devletler için ehemmiyetinden, Alman ticaretiyle Alman sermayesinin tatbikine geniş imkânlar açılacağından bahsedip, kendilerine yardım istiyorlar. Orta Türklerin istiklâl fikri bu muhtırada ilk defa pek vazıh olarak ortaya atılmıştır: "Etnografi cihetten Şimali-Şark Türkleri birdir, siyasî ve iktisadî hususlarda gayri kabili taksim bir küldür. Bizim şiarımız, bizi asırlardan beri ezen ve bizim düşmanımız olan Rusya'dan *tamamiyle ayrılmak, kimseye tâbi olmıyan* ve dostunu, düşmanını kendisi ihtiyar edebilen *tam müstakil bir devlet* tüzümektir."

Türkiye için Bakü yolu açıldıktan sonra, Bakü ve İstanbul'a gelen Türkistanlılardan Sadreddinkhan ve Nureddin Beğ Khudayarkhanov, mütareke hengâmında Sibiryalı Abdurreşid Kadı, Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali Bey, Kazanlı Osman Tokum-

bet ve Atâullah Bahaeddin, Halim Sabit'lerle beraber İsviçre'de bir "Büro" teşkil ederek bir temsil heyeti sıfatiyle bulunmak maksadiyle, Talât Paşa'nın yardımı ile 27 İlkteşrin'de (Ekim) İstanbul'dan hareket etmiştir (Togan, 1942-1947, s. 479-480).

Bu kısa özetle Osmanlı'nın ilk günden itibaren Rusya Müslümanları ile ilişkiye geçtiği, onların Geçici Hükümet ve Sovyet Hükümeti ile ilişkilerini etkilediği, hatta belirlediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Önce Mayıs 1917 Moskova Kongresi'nde, sonra İdil-Ural Devleti'nin kuruluşunda yer alan bazı Müslüman Tatar liderlerin Osmanlı "muhibbi" olduğu, Osmanlı kültürel hâkimiyetini egemen kılmak istediği açıktır. Müslümanların Sovyet Devleti içinde var olmaya veya olmamaya yönelik tüm refleksleri, Osmanlı'nın müdahalesi olmasaydı daha farklı olabilirdi.

İttihatçıların 1919 ve 1920'de Roma'da *Şark Mazlum Halkları İttihadı* (*l'Union des peuples opprimés de l'Orient*); Berlin'de *Şark Kulübü* (*Orient Klub*) ve Moskova'da *İslâm İhtilal Cemiyetleri İttihadı* (*League for the Liberation of Islam*) adları ile kurdukları örgütler hep, Osmanlı'nın irredentist faaliyetleri için kullandığı teşkilatlardır (Toprak, 1997, s. 7).

İttihatçılar Bolşeviklerden yana

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkıp Sovyet Rusya topraklarında hiçbir iddiası kalmayınca eski politikalarından vazgeçerek, Sovyet Hükümeti'ne yakın bir tutum almıştır. Zaten Galip Kemali önde gelen Kazan Tatarları ile milli muhtariyet için memorandumlar verirken, 19 Temmuz 1918 tarihinde Enver Paşa'nın "Şimal Türkleri Çekoslovaklara karşı Bolşeviklerle birlikte hareket etmeli," talimatı verdiğini görüyoruz:

> Şimal Türklerine Bolşeviklere *zahiren* [görünüşte] iltihak etmeleri [katılmaları] ve bunlarla beraber Çekoslovaklara karşı harb etmek üzere hükümet tarafından talim ve teslihleri [silahlandırma] bilahare kendilerine müfid [faydalı] olacaktır.

> Bu suretle hareket edecek olan Şimal Türkleri hem Bolşeviklerin itimadını celbetmiş hem de fırsattan bil istifade teslih edilmiş [silahlandırılmış] olur. Münasip şekilde hareket edersiniz (Söylemezoğlu, 1953, s. 117).

Galip Kemali cevap yazısında, Sovyet Devleti'ni desteklemenin çok zor olacağını sert bir dille belirtmiştir (Söylemezoğlu, 1953, s. 119).

Görünüşte de olsa Bolşeviklerle birlikte hareket etme taktiğinin sebepleri 1 Ağustos 1918 tarihli *Sebilürreşad*'da "Rusya Müslümanlarının İstikbali ve Sultan-ı Seniyye'nin bu hususta takip edeceği siyaset" başlığıyla yayımlanan yazıda uzun uzun anlatılmıştır (Bayhan ve Poyraz, 2019, s. 406-429). Yazının imzasız olması Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'nin raporlarından biri olduğunu düşündürmektedir. *Sebilürreşad*'ın sahibi olan Mehmet Akif'in de Umûr-ı Şarkiyye Dairesi adına Almanya'ya gittiğinden yukarıda söz edilmişti.

Makalede Tatarların 1917-1919 yılları arasındaki faaliyetleri çok ağır eleştiriliyor, Bolşeviklerle ittifak yapmanın gerek ve faydaları açıklanıyordu:

> Volga havzasında yaşayan Tatarlar bu inkılâpdan istifade edemediler. *Bu hale kendileri sebebiyet verdiler.* Millet arasında vahdeti temin edemediler. Büyük büyük hatalar irtikab ettiler: bir kerre esaslı teşkilat, muntazam ordu vücuda getiremediler.
>
> Ekserisi silahlarını atarak sallana sallana memleketlerine döndüler. ... Bolşeviklerin pek ehemmiyetsiz taarruzlarına hiç mukavemet edemeyerek terk-i silah eylediler. [ikinci olarak] Kazanlılar ve Ufalılar Meclis-i Milli'nin teşkilinde çocukca gülünecek hareketlerde bulundular. [Üçüncü olarak] Ufa Tatarları ancak % 50 nisbetindedir. Tam ekseriyeti ihraz edebilmeleri [elde etme] için aynı lisanla mütekellim olan Başkurtları da iştirak etmeleri lazımdı. Fakat kavmiyet belası olarak "Bu yalnız Tatar Meclis-i Millisidir" diye bunların kuvvetinden istifade edemediler. Diğer taraftan Ural-İdil Tatarları ancak % 20 nispetinde oldukları halde onlar da hususi bir "Tatar Meclisi Millisi" tesis ettiler... (Bayhan ve Poyraz, 2019, s. 406-429)

Makale İstanbul'un gelişmelerin en ince detayına kadar bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Tatarlar gericilerle çalıştıkları için eleştiriliyor; zenginlere karşı alınan önlemlere karşı çıkarak Bolşeviklerle düşman oldukları ve bu nedenle Bolşeviklerin saldırısına sebep oldukları söyleniyordu. Yazıda şu sonuca varılmıştır: "İşte Rusya Müslümanlarının başına bütün bu felaketlerin gelmesine Kadet'lerle rabt-ı tali ve tevhid-i hareket [birlikte hareket] etmeleri sebep olmuştur."

Rusya'da barıştan yana tek parti olduğu için "prensiplerini tutmamak şartıyla" Bolşevik politikalarının desteklenmesi, hatta Bolşeviklerle tevhid-i mesai [işbirliği] yapılması gerektiği; Bolşevik prensiplerin Almanya için tehdit unsuru olsa da Müslümanlar için hiçbir tehdit içermediği; Çekoslovak isyancıların ve Kadetlerin yenilgisi için çaba sarf etmek gerektiği detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Şu cümle çok dikkat çekici:

> Bugünkü Bolşevik hükümeti hakkında söylenen sözler iyice ölçülüp biçilmelidir. Bolşeviklerin bütün Rusya'da yegâne sulh taraftarı bir parti olduğunu daima aklımızda tutmalıyız. *Müslümanlara karşı yaptıkları fenalıklar Çar'ın ve mürtecilerin cinayetleri ile kıyas edilemez* (Bayhan ve Poyraz, 2019, s. 429).

1919 başında Mevlevi Bereketullah'la beraber gezen Osmanlı Zabiti Kazım Bey'in, Z. Validov'a "Sovyetlerle barış yapın, Moskova-Orenburg yolu açılsın," şeklinde yaptığı telkinlerin sebebi yukarıdaki bakış açısıdır (Togan, 1942-1947, s. 376).

Akçura Sovyet Rusya'dan ayrılıyor

Akçura, aralık ayında Kızılordu'nun ilerlemeye başlayışı ile Sibirya'ya doğru kaçışın başladığını anlatır (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 27-31). 1 Ocak 1919 tarihinde Kızıl Ordu Ufa'yı da geri aldıktan sonra yapılacak hiçbir şey kalmadığına kanaat getiren Yusuf Akçura, 4 Ocak'ta Ufa'dan Moskova'ya dönmek üzere yola çıkar (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 115, 148). Osmanlı savaş esirlerini Kiev üzerinden Türkiye'ye gönderdikten on gün sonra Moskova'ya varan Akçura 17 Şu-

bat 1919'da Stockholm üzerinden İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmıştır.

Akçura 23 Mayıs 1919'da Berlin'e gelmiştir. Bu tarihte savaşı kaybeden İttihat ve Terakki Partisi rüesası Berlin'e kaçmıştı. Akçura Berlin'de başta Talat Paşa olmak üzere İTF liderleri ile görüşmeler yapmış ve Sovyet Rusya deneyimlerini aktarmış olmalı. Akçura İstanbul'a 23 Ağustos 1919'da döndüğüne göre, Berlin'de üç ay kalmıştır (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 35). Yusuf Akçura önce Berlin'de İttihatçı şeflere, sonra Türkiye'de Mustafa Kemal ve arkadaşlarına 1917 Ekim Devrimi'nden itibaren yaşanan gelişmeleri, yaptığı görüşmeleri rapor etmiştir.

Akçura'nın en iyi biyografilerinden birini kaleme alan Georgeon, Akçura'nın 1915 yılından 1919 yılının Ocak ayına kadar Rusya'daki çalışmaları hakkında hiçbir şey yazmamıştır. Onun İTF'ye hiçbir zaman üye olmamasının altını çizerken bu süreçte Enver Paşa'yla doğrudan irtibat halinde olduğundan, Umûr-ı Şarkiyye Dairesi'nce, yani Teşkilat-ı Mahsusa tarafından "özel olarak" görevlendirilen bir eleman olarak çalıştığından haberdar olmamıştır.

Akçura'nın "Şimali Türklerin" kurtuluşunu Osmanlı Devleti'nin önce kültürel, sonra siyasi hegemonyasında görmüş olması; Osmanlı Devleti'nin hiç yönetmediği bu topraklarda ilhak poltikaları izlemesini desteklemesi övünülecek bir durum değildir. Zaten bu konuda 1929'da yazdıkları ile özeleştiri yapmıştır (Akçuraoğlu, 1929, s. 16-17, 22).

Bolşevikler, sosyalizm ve Akçura

Yusuf Akçura Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adına verdiği raporda Bolşeviklerden hiç şikâyet etmemiş, her zaman anlayış ve iyi muamele gördüğünü yazmıştır:

> Rus Bolşeviklerinin de şahsıma karşı muamelelerinden asla şikâyet edemem. Bütün müracaatlarımda hüsn-i muamele gördüm ve her türlü teshilatı iraeden hali kalmadılar: Paramın, evrakımın bila-muayene huduttan çıkmasına müsaade ettiler;

pasaportumun süratle hazırlanması için Hariciye Nezareti memurin-i lazımesine hususi emirler verdiler. İkâmet ettiğim evde istediğim odaların bana bırakılmasını ve o odalara karışılmamasını, Hariciye Müsteşarı'nın Katib-i Hususisi ikâmetgahıma gelerek temin etti.

Diyebilirim ki Bolşeviklerin Osmanlı Hilâl-i Ahmer Murahhası'na ibraz ettikleri cemile [gönül alıcı davranış], diğer hükümetlerin veya müesseselerin memur veya murahhaslarına ibraz edilenlerden belki biraz da fazla idi. Bunun esbabını, Sovyetler Cumhuriyeti'nin Şark İslâmı siyasetinde aramak, belki büsbütün hata olmaz: Bolşeviklerin zannına göre, Garp kapitalizmi tarafından istismar olunan Şark İslâmı'nın irşadat ve neşriyât-ı kâfiyede bulunulursa, günün birinde mutlaka beynelmilel ihtilâl-i içtimaiye [uluslararası sosyal devrime] taraftar olması menafi-i hayatiyesi iktizasındandır (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 123).

Yusuf Akçura Rusya'dan İstanbul'a döndükten sonra Ocak 1920'de yaptığı bir konuşmada "Rus İhtilâl ve herc ü mercini husule getirmiş olan sınıf-ı avam ... mecburi bir ihtiyaç saikasıyla şiraze-i içtimai ve idareyi alt ve üst etmiş[tir] [Rus devrimi ve altüst oluşunu gerçekleştirmiş olan alt sınıflar, zorunlu bir ihtiyaç nedeniyle sosyal düzeni ve idareyi altüst etmiştir]" diyerek Bolşevikleri olumlu bir üslupla anmış, bir konferansında Bolşevikleri İran'da yaşamış olan Antik Çağ komünistleri Mazdeklere benzetmiştir (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 266-269).

Akçura Sovyet Rusya'nın UKKTH ilkesi doğrultusunda Çarlık Rusya'sının baskıcı politikalarından vazgeçerek devlet kurma hakkı da dahil olmak üzere milli meselenin çözümü doğrultusundaki politikalarına ve Rusya'da yükselen işçi-köylü iktidarına sempati ile bakmıştır. Ahmet Kanlıdere'nin makalesinden kısaltarak aldığım şu bölüm, durumu çok iyi özetlemektedir:

> Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasını zorunluluk olarak gören Akçura, Savaştan Türklük adına olumlu sonuçlar ümit etmekteydi. Bu savaş Osmanlı İmparatorluğunun dışındaki Türk ve Müslümanların kurtulması gibi bir sonuç do-

ğurabilirdi. Savaşın ilk yılında Türk Ocağı'nın büyük salonunda canlı, kalabalık, ümitli ve heyecanlı bir dinleyici gruba sesleniyordu. ...

Tam beş yıl sonra, 16 Eylül 1919'da, yine Türk Ocağı'nda, bu defa küçük salonda daha az ve heyecansız bir dinleyici gruba seslenirken, her şeye rağmen ümitsizliğe kapılmadığı izlenimini vermektedir. 1914'teki iddialarının doğru olduğunu ispat etmek istiyordu. Kurtulmak ve kurtarmak ideali uğruna sayısız kurban verdiklerini söylüyordu: "... beş kan ve ateş senesinden büyük emelin kazandığına, büyük emele doğru ilerlediğimize kaniim" diyordu.

[Rusya'da] geçen iki üç sene içinde milli meclisler (kurultaylar) kurmuş, milli kongreler düzenlemiş, milli hükümetler kurmuş, hatta milli devlet hudutları çizmişler, milli alaylar oluşturarak milli hükümetlerini müdafaaya çalışmışlardı.

bunlar bağımsız hayatın basamaklarıydı ve bu milletler onlara basarak yükselecekti. ... Azerbaycan Devleti hâlâ yaşıyordu ... Türk illerinin kuzey kitlesinde bağımsızlıklar, muhtariyetler kurulması ve özellikle bu istiklâl ve muhtariyet fikirlerinin o Türk illerinin ortak dimağında, milli bilincinde yer etmesi mühim ve büyük gelişmelerdi (Kanlıdere, 2009, s. 251).

Yusuf Akçura 1919 yılında Ahmet Ferit Tek'in kurduğu *Milli Türk Fırkası*'nın kurucuları arasında yer almıştı. Bu parti "emperyalist temayülleri" reddederek, "beynelmilel sosyalizm fikirlerinin inkişafını [gelişmesini]" ve "devletin iktisadi hayata müdahalesini" savunan sosyalizan bir programa sahipti (Tunaya, 1986, s. 532).

Yusuf Akçura 1919'dan 1928'e kadar Türkçülükten bahseden bir yazı yazmaz. 1928'de Mustafa Kemal'in *Nutuk*'u üzerine yazdığı bir makalede Osmanlı Devleti'nin Rusya Müslümanlarına yönelik politikalarını "romantik, hissi, mistik vehim ve hayaller," diye tanımlamış ve siyaseten "irredentist", "pan-Türkist", "pan-İslâmist" politikalara karşı çıkmıştır (Kanlıdere, 2009, s. 253).

Kazan geri alındı

Kazan'ın 10 Eylül tarihinde geri alınması darmadağın edilen Müslüman komünistlerin sorunlarını çözebilecek miydi? Zaten az sayıdaki Müslüman komünist kadro ya öldürülmüş, ya tutuklanmış, ya da kaçmış olduğu için, Sovyet Hükümeti ve RK(B)P desteği ile kurulan tüm Müslüman kurumlar İç Savaş nedeniyle fiilen ortadan kalkmıştı. Müslümanlar arasında "yetişmiş sosyalist kadro" eksikliği nedeniyle hem Muskom'un, hem Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin, hem de Merkez Müslüman Askerî Komitesi/MMAK'nin üyelerinin aynı isimlerden oluşması büyük felakete sebep olmuştu.

Bu karmaşa içinde 10-16 Mayıs 1918 tarihleri arasında Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Danışma Meclisi'nin aldığı karar doğrultusunda 15 Eylül 1918'de Ufa'da toplanmasına karar verilen Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Kurucu Meclisi, bir daha asla toplanamadı.

Başıboş kalan Muskom

Kurulduğu ocak ayından temmuz ayı sonuna kadar son derece faal olan Muskom, ağustostan itibaren faaliyette bulunamaz. Kazan'ın düştüğü günlerin de içinde olduğu 4 Ağustos-12 Eylül arasında Muskom faaliyet gösteremez. Mollanur Vahidof 31 Temmuz 1918 tarihinde Kazan'a gitmek için Moskova'dan ayrılırken Muskom'da yetkiyi vekâleten sol-SR Alimcan İbrahimof'a bırakır, İbrahimof ise sağlık sorunları nedeniyle 6 Ağustos'ta Moskova'dan ayrılır. Ağustos 1918'de Muskom'un lideri Mollanur Vahidof da, Sultan Galiyef de, Muskom'un bağlı olduğu Narkomnats Halk Komiseri Stalin de cephedeydi.

Muskom'un bir diğer lideri Şerif Manatof ise 10-15 Mayıs 1918 tarihleri arasında yapılan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Danışma Meclisi'nden sonra hasta olduğu gerekçesi ile Moskova'dan ayrılmış (Tunçay, 1995, s. 65), sonra da Beyaz Ordu subaylarından Dutov'la işbirliği yaptığı gerekçesi ile tu-

tuklanmıştı. Böylece üç kurucu liderinin de başında olmadığı Muskom, Kazan tekrar geri alınıncaya kadar başıboş, sahipsiz kalır, hiçbir faaliyet gösteremez. Anlaşılan Mustafa Suphi de bu süreçte varlık gösteremez.

Mollanur Vahidof'un katledilmesi parti ve teşkilat işlerinde büyük bir dağılma yaratır. Şimdi yarım kalan işlerin tamamlanması için bütün gözler Sultan Galiyef'e döner. Tüm kurumların başına Sultan Galiyef getirilir. Sultan Galiyef'in liderliği işte şimdi başlamıştır.

Fevkalade Komisyon

Kazan'ın geri alınmasının ertesi günü, 11 Eylül 1918'de Moskova'da Müslüman İşleri Merkez Komiserliği Kurulu, RK(B)P MK üyeleri, sol-SR'ler,[34] Sultan Galiyef ve Mustafa Suphi'nin de dahil olduğu 15 Müslüman komünistin katıldığı olağanüstü bir toplantı yapılır (Erdem, 2006, s. 821). Bu toplantıda Kazan'da Beyaz güçler tarafından bütün örgütleri (Muskom, Merkez Müslüman Sosyalist Komünist Komitesi, yani parti, Müslüman Sendikası, İşçi Kulüpleri vb.), kadroları, orduları yok edilen Müslüman proletaryasının nasıl tekrar teşkilatlanacağı meselesi görüşülür (Kakınç, 2004, s. 311).

Bu toplantıda Narkomnats, Askerî İşler Halk Komiserliği, Müslüman Komiserliği ve VÇeka, hep birlikte İdil, Ural ve Sibirya Müslümanları arasında "karşı-devrimci faaliyetlerle mücadele için *Fevkalade Komisyon* kurulmasına karar verir. Ancak Beyaz muhafızlar tarafından tahrip edilmiş olan Müslüman proletarya örgütlerinin yeniden yapılandırılması için kurulan Fevkalade Komisyon, çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra Yalimov tarafından, "Merkezî VÇeka var, özel bir fevkalade komisyona gerek yok," diyerek feshedilir (Kakınç, 2004, s. 312).

---

34 Sol-SR'ler 6-7 Temmuz'da ayaklanıp Kont Mirbach'ı öldürdükten sonra tasfiye edilmelerine rağmen Eylül 1918'de hâlâ sol-SR'ler toplantı tutanaklarında bir özne olarak sayılmaktadır. Herhalde sol-SR Müslümanların lideri Alimcan İbrahimof, Bolşevik politikalarını destekleyerek varlığını korumuştur.

Kazan 10 Eylül'de geri alındıktan sonra Sultan Galiyef Narkomnats "Merkezî Tatar Dairesi Başkanlığı" görevine atanır. Sultan Galiyef Kazan'a dönerken Muskom'da yetkiyi yine vekâleten İbrahimof'a bırakmıştır. Alimcan İbrahimof bu kez de 18 Eylül'de boğaz ameliyatı geçirdiği için uzun bir süre faaliyetlerden uzak kalacaktır. Böylece en kritik günlerde Müslümanlar Moskova'da hükümete yakın bir yetkili bulunduramamış, tamamen lidersiz, örgütsüz, idaresiz kalmıştır (Erdem, 2006, s. 367, 826). İbrahimof'un bir sol-SR olarak Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti kurulması konusunda diğerleri kadar heyecanlı olmadığını hatırlatalım. Bilinçli olarak mı her seferinde Muskom yönetimini bırakmıştır, bilmiyorum.

Kazan geri alındıktan sonra neler yapıldığını Suphi anlatmaktadır:

> İdil boyu Çekoslovaklardan temizlendikten sonra orada daha esaslı teşkilatlara başlanıldı. İlmi ve siyasi propagandacı heyetler gönderildi ve şimdiye kadar burjuvazyaya birer kuyruk olan münevverler yığılarak [toplanarak] onlara iş verildi. Akademya açıldı. Mezkur akademya münevverleri burjuvazyadan ayırmak için bir zemin oldu. Bir Darülfünun ile bir Tatar müzesi açıldı. Hatt-ı imlanın [alfabe] ıslahı için bir konferans davet edilerek mühim birçok kararlar çıkarıldı (TİT, 2008, s. 79).

Türk Sosyalist-Komünistleri Teşkilatı Kazan geri alındıktan sonra, Kazan ve Rizan'da Türk Sosyalist-Komünistler Teşkilatı'nın iki şubesini açmıştır (Tunçay, 1995, s. 159).

Savaş her şeyin önüne geçiyor

Kazan geri alındıktan sonra 12 Eylül'de Askerî İşler Komiseri Trotski'nin emriyle MMAK'nin başkanlığına Sultan Galiyef atandı (Erdem, 2006, s. 194, 820; Rorlich, 2000, s. 273). İç Savaş bütün hızıyla devam ettiği için bütün dikkatler askerî işlere, ordu toplamaya yöneldi. Tatar ve Başkurt Müslüman Kızıl Ordu birlikleri kurmak, bu birliklerdeki askerleri komünist

partiye kazanmak için siyasi liderler ve komiserler gönderiliyor, Müslümanlar için piyade ve süvari komuta kursları açılıyordu.

Her yerde Müslüman alayları kurulmaktaydı: Kazan, Ufa, Astrahan, Samara, Saratov gibi yerlerde binlerce kişi askere alınmış, Müslümanlardan oluşan tabur ve alaylar kurulmuştu (Rorlich, 2000, s. 276). 1919'a gelindiğinde komutanları da Müslüman olan 50 bin kızıl Müslüman asker Kızıl Ordu'da Beyazlara karşı çarpışmaktaydı. Politik broşürler ve MMAK'nin yayın organı olan Tatarca *Kızıl Armiya/Kızıl Ordu* gazetesi 15 bin adet dağıtılmıştı (Erdem, 2006, s. 184).

Müslümanlar Sosyalist Devrim'i yapan, egemen sömürücü sınıfları alaşağı eden başta Petrograd proletaryası ile birlikte, Kızıl Ordu askeri olmuş, ölmüş ve öldürmüştür. Sovyet Rusya için, Devrim'i ve kazanımlarını korumak için bütün varlığıyla savaşmıştır.

Müslüman Komünist Partisi Müslümanları sosyalizm hedefine yönlendirir ve Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin inşasına çalışırken İç Savaş bütün İdil-Ural-Sibirya Müslüman coğrafyasını zehirlemiştir. İç Savaş bütün dengeleri bozmuş, bütün umutları, hoşgörü ve anlayış adacıklarını kurutmuştur.

Yeni lider Sultan Galiyef

Yukarıda sözü edildiği gibi siyaset sahnesinde artık Sultan Galiyef vardır. Mollanur Vahidof'tan boşalan yeri Sultan Galiyef doldurmaya çalışmaktadır. İmzaladığı bir belgenin altında Sultan Galiyef'in başkanı olduğu kurumlar şöyle sıralanmıştır (Erdem, 2006, s. 168):

- Müslüman İşleri Komiserliği, Merkez Müslüman Askerî Komitesi/MMAK Geçici Başkanı
- Müslüman Devrimci Örgütlerinin Kurulması ve Volga Çevresi, Urallar ve Sibirya Müslümanları arasında *Karşıdevrimle mücadele ve Fevkalade* Komisyon Başkanı Sultan Galiyef.

Tecrübeli Bolşevik, Kazan Sovyeti Başkanı Şenkman'ın da Mollanur Vahidof'la birlikte öldürülmüş olması büyük bir boşluk yaratmıştır. Bu iki tecrübeli ve uyumlu çalışan liderin bıraktığı boşluğu sekter unsurlar doldurmaya başlamıştır. Kızıl Ordu Kazan'ı geri aldıktan sonra Kazan Sovyeti, Kazan Bolşevik Komitesi ve MMAK arasındaki mücadele kızışır. MMAK'nin başında bulunan Sultan Galiyef Kazan'a geldiğinde, Kazan'daki Kızıl Ordu birlikleri, Müslüman Kızıl Ordu birliklerinin oluşturulmasına, merkezden emir gelmediği gerekçesi ile kesinlikle izin vermez (Erdem, 2006, s. 196).

İşler Moskova'yla da eskisi kadar uyumlu değildi. Eylül ve ekim ayı boyunca, hatta aşağıda bütün detaylarıyla incelenecek olan toplantının gerçekleştiği kasım ayı boyunca Galiyef her fırsatta Sovnarkom'a, Narkomnats'a, Lenin ve Trotski'ye mektuplar, dilekçeler göndermişti. Örneğin Sultan Galiyef Trotski'ye yazdığı mektupta Müslüman burjuvazisinin Beyaz Ordu'nun işgal ettiği yerlerde burjuva Müslümanların eski kurumlarını (örneğin Orenburg'da Başkurt Geçici Yönetimi, Ufa'da İdil-Uralcıların Milli Meclis, Milli İdare ve Milli Şura'sı) tekrar inşa ettiği için bunları işlevsiz bırakmanın ancak Müslüman Kızıl Ordu birliklerinin derhal kurulması ile sağlanacağını yazmaktaydı: "Örgütlenen Müslüman burjuvazisine, ancak silahlanmış Müslüman proletaryasının yumruğu karşı koyabilir" (Erdem, 2006, s. 168). Galiyef isteklerini tek tek sıralamaktadır: "1) Her yerde Müslüman bağımsız birlikler kurulmalı; 2) Müslüman subaylar Kazan'da Muskom'a bağlı Merkez Müslüman Askeri Kuruluna gönderilmeli; 3) Kızıl Ordu bu Müslüman birliklerinin eğitimi ile ilgili olarak işbirliği yapmalı..." Sultan Galiyef âdeta yalvarmaktadır: "Müslüman devrimci örgütlerinden kuşkulanmayınız, Çek isyanında kendimizi kanıtladık" (Erdem, 2006, s. 168).

Askerî İşler Komiseri Trotski'nin emirleri bile Kazanlı yerel komünistler tarafından dinlenmiyor, Perm, Astrahan, Petrograd'da Müslüman askerî birlikleri kurulurken, Kazan'da Kazan Sovyeti izin vermiyordu.

Muskom kapatılıyor

Kazan ve çevresindeki karmaşa yetmezmiş gibi, ekim ayında Narkomnats'a bağlı olarak kurulan, ama büyük bir özerkliğe sahip olan Muskom ve benzeri komiserlikler lağvedilir. Sovnarkom "Çeşitli milletlerin merkezi komiserlikleri kapatılarak, Narkomnats'ın *yerel şubeleri* haline döndürülmesine" ilişkin bir karar almıştır. Bu karar Müslümanların özerkliğine yönelik olarak algılanmamalıdır, Rusya'daki bütün milletlerin komiserlikleri kapatılmıştır.

19 Ekim 1918'de Muskom Yönetim Kurulu üyeleri Sultan Galiyef, Kilbibyakov ve G. Elmuhammedov, bu kararın sakıncalarını uzun uzun anlattıkları bir rapor kaleme almıştır. Sovnarkom'a gönderdikleri eleştirilerine, "Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin temelinin milletlerin özgür özerkliklerine dayandığını" vurgulayarak başlamışlardır.[35] Atanalı daha bir ay olan yeni Muskom yönetimi Sovnarkom'a, Narkomnats'ın aldığı kararı kabul etmemesi için âdeta ültimatom vermektedir (Erdem, 2006, s. 173).

Raporda Narkomnats'a bağlı bu komiserliklerin üyelerinin seçimle geldiği, Sovnarkom tarafından onaylandığı, hepsinin devrimin ateşleri içinde çeşitli mücadeleler vererek var olduğu uzun uzun anlatılıyor; Muskom'un yetkilerinin merkezî hükümete aktarılmasına son derece net ve sert bir biçimde karşı çıkılıyordu: "Bu sorun sessizlikle geçiştirilemez ... bu sorun ilkesel önemi haizdir"; "Eğer bu komiserliklerin özerklikleri ellerinden alınırsa, komiserliklerinin bütün rolü sıfıra inecektir" (Erdem, 2006, s. 169-173).

Raporda kronolojik olarak Muskom ve onun bütün şubelerinin hem ulusal, hem de uluslararası burjuvaziyle devrimci savaş sürecinde ortaya çıkışının tarihi özetleniyordu: Muskom ve şubelerinin milliyetçi Müslüman burjuvazinin Milli Şura, Milli Meclis gibi örgütlere karşı doğduğu, Müslüman proletaryanın, Rusya'da proletarya diktatörlüğü için İdil Ural Devleti, Harbî

35 Bu uzun ve çok önemli raporun tamamını ne yazık ki çevirinin anlaşılır olmaması nedeniyle buraya aktaramıyorum (Erdem, 2006, s. 169-173).

Şura, Zabulaç Cumhuriyeti, Başkurt Cumhuriyeti ve Beyaz Ordu'ya karşı verdiği zorlu savaşta var olduğu anlatılmaktaydı.

> Muskom'un Kazan, Ufa, Orenburg Komiserlikleri yerli ve uluslararası burjuvaziyle savaşırken kuruldu... Menşevik ve SR'lere karşı savaştık, Sovyet iktidarını savunduk... Kazan, Ufa, Orenburg komiserliklerinin devrimci çalışmasından kimse kuşku duyamaz.
>
> Müslüman Kızıl Ordu Birlikleri, Kazan Sovyetini karşı devrimcilere karşı savundu. Her türlü Sovyet düşmanı ayaklanmada Müslüman Kızıl Ordu Birlikleri Sovyet iktidarından yana olmuştur.
>
> *Eğer Halk Komiserleri Konseyi, Narkomnats'ın tasarısını onaylarsa, devrimci örgütlerin Rusya Müslüman proletaryasını birleştiren tek bir örgüt kurma yolundaki bütün çabaları boşa gidecektir.* [Eğer bunu yaparsanız] Devrimci Müslümanların elinden, Sovyet iktidarı ve dünya devrimi için ajitasyon yaparken bugüne dek yararlandıkları tüm argüman alınmış olacak ... devrimcilerin Müslümanlar arasından çekilmesini getirecektir... (Erdem, 2006, s. 169-173)

Sovnarkom'a gönderilen bu dilekçeden sonra Sultan Galiyef Narkomnats'a 31 Ekim tarihinde bir rapor daha yazmıştır. Bu raporda Çekoslovak ayaklanması sırasında ve sonrasında Müslüman askerlerin başarılarını, Beyazlara karşı savaşta Müslüman birliklerin katkılarını; Grasis gibi yerel Bolşevik unsurların Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ne yönelik muhalif tutumlarının sakıncalarını anlatmıştır (Erdem, 2006, s. 174-178). Raporun sonunda Galiyef şunları belirtmektedir: "Eğer Çekoslovak isyanı sırasında Müslüman proletaryaya Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti sınırları içinde yeterince büyük bir Kızıl Ordu kurma imkânı verilseydi, bu hareket daha başından bastırılmış olurdu ve Sovyet Rusya şimdi Çekoslovakya isyanını bastırmak için milyonları kaybetmek zorunda kalmazdı." Demek ki Mollanur Vahidof'un bir türlü Kazan'a gitmesine izin çıkmaması ve emrindeki birliğin askerlerinin son derece az sayıda olması o tarihte "Müslüman proletaryaya ... yete-

rince büyük bir Kızıl Ordu kurma imkânı" verilmediğini göstermektedir.

Görüldüğü gibi Müslüman komünistler, Muskom'un elindeki yetkilerin alınmasına karşı çok direnmiş, Sovnarkom'u ikna etmek için çok didinmiş, ancak bütün çabalar boşa gitmiştir. Kasım ayında *Birinci Müslüman Bolşevik Komünistler Syezdi* adı altında Moskova'da toplanan kongrede de Müslümanların özerk örgütleri RK(B)P'nin alt organı haline getirilmiştir. Eylül ayından sonra Müslümanlara verilen neredeyse bütün özerk alanlar geri alınmıştır.

Birinci Dünya Savaşı bitti

Birinci Dünya Savaşı Ekim 1918'de Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanır. Böylece sol-SR'lerin uğruna ortalığı yıkıp yaktıkları Brest-Litovsk Antlaşması kendiliğinden ortadan kalkar. Savaşın bitmesiyle Alman, Avusturya ve Osmanlı orduları, işgal ettiği Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan çekileceği için Sovyetler derin bir oh çekecekken, bu kez bu topraklar İngiliz, Fransız ve onların desteklediği Beyaz Ordu'nun eline geçecektir.

Savaş sonrasında yenik devletler başta olmak üzere hemen hemen bütün Avrupa devletleri siyasi kargaşa içine düşer. Almanya'da bir burjuva devrimi gerçekleşir, işçi sınıfı ve komünistler bu devrimi sosyalist devrime kadar sürdürmek için mücadeleye başlar.

Böylece Sovyet Rusya'da uzun zamandır beklenen ayaklanmalar savaşın bitmesiyle Avrupa'da başlar. Ekim Devrimi'nin birinci yıldönümünde, 8 Kasım 1918'de Almanya çapında Hamburg, Hannover, Münih, Stuttgart ve diğer sanayi merkezlerinde 500 bin kişinin katıldığı kitlesel grevler yapılır ve Kiel'de donanma askerleri isyan eder. 9 Kasım'da Spartakistlerin çağrısıyla silahlı işçi ve askerler Berlin'in denetimini ele geçirir ve Kayzer rejimi çöker (Sobolev, 1979, s. 48). Alman İmparatoru Hollanda'ya kaçınca Cumhuriyet ilan edilir (Cemil, 1992, s. 17). Berlin ve Potsdam'da İşçi ve Asker Sovyetleri ku-

rulur, İtalya, Bavyera ve Macaristan'da kitlesel grevlerle işçi sınıfı ayaktadır.

Beklenen dünya devriminin, Ekim Devrimi'nin sene-i devriyesinde başlaması komünistlere büyük moral vermiştir. Ama Rusya'daki sorunlar Avrupa işçi sınıfının desteğe gelmesini bekleyemeyecek kadar acildir. Çözülmesi gereken sorunlardan biri de Müslüman toplumlarla ilişkinin nasıl yürütüleceğidir.

... biz kendi merkez komitemizi kuralım. Lenin'ler, Trotski'ler [nasıl kendi] Rusya Komünist Partisi'nin merkezi komitesini kurmuşlarsa [biz de kendi MK kuralım].

– Firdevs Yoldaş

Bize ayrı merkez komitesi gereklidir. Eğer ki biz Rusya genel komitesine katılırsak, bizim insanlarımız Ruslar ile aynı seviyede çalışamazlar ve bunun sonucunda bizim kişilere yer kalmaz.

– Sultan Galiyef

4-12 Kasım 1918: Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Syezdi/Kongresi

1918 yılı Kasım ayında Almanya ve Osmanlı devletleri yenilgiyi kabul ederek Sovyet Rusya topraklarından çekilmeye başlamıştır. Kazan geri alınmış da olsa Rusya'da İç Savaş henüz bütün şiddeti ile devam etmektedir. Rusya'da Azeriler, Kırım Tatarları, Kafkas Dağlıları, Kazaklar ve Türkistan Müslümanları iç savaş, işgal gibi büyük sorunlarla baş etmeye çalışarak her biri kendi yolunda yürümektedir. İdil-Ural'da Mollanur Vahidof tarafından büyük bir coşku ve beceri ile kurulan tüm kurumlar, kazanılan haklar, yetkiler, inisiyatif yok olmuştur. İç Savaş sırasında tahrip olan sivil ve askerî örgütlenme, partinin kadroları tamamen dağılmıştır. Bütün kazanımlar, örgütler, kadrolar, askerî kolejler, her şey kaybedilmiştir. Rusya Müslüman Komünistler (B) Partisi fiilen yok olmuşur. Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti projesi de İç Savaş nedeniyle hayata geçirilemez durumdadır.

İşte bu ortamda, kasım ayında Moskova'da RK(B)Partisi tarafından (Erdem, 2006, s. 810) *Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Syezdi/Kongresi* toplanmıştır. Kongreye katılanlar ağırlıklı olarak Tatar ve Başkurt komünistleridir. *Yeni Dünya* ve *Kızıl Şimal* gazetelerinde kongre haberleri tüm detayları ile verilmiştir. Son derece önemli olan bu kongreden E. H. Carr üstünkörü söz etmiştir (1989, s. 293).

برلەشكز، بۆتون دنيانك ياريلى!

قزل شمال

شمال ولايتى مسلمان كاميسيارياتنك ناشر افكارى.

نومر ۱۳ — نوياپر ۲۲ (۹) — صفر ۱۲ — ۱۳۳۶ الستة — (جمعه) — سنه ۱۹۱۸

ادارهٔ اعلان.

Kızıl Şimal *gazetesi.*

Kongre toplandığında İç Rusya ve Sibirya Müslümanları yaşadıkları büyük kayıpların yaralarını henüz sarmamıştı: Müslüman askerî birliklerin çoğu erimiş, İdil boyunda kurulan komiserlikler ve Müslüman komiteleri hemen tümüyle yok edilmiş, üyeleri dağılmış ya da Vahidof gibi öldürülmüştü.

1917 Şubat Devrimi sonrasında Müslüman komünistlerinin kurduğu örgütleri ve düzenledikleri kongreleri kısaca tekrar gözden geçirirsek:

- 7 Nisan 1917 Kazan'da *Müslüman Sosyalist Komitesi/MSK* kurulur;
- 17 Ocak 1918 *Muskom/İç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri Komiserliği* kurulur;
- 18-28 Mart 1918 tarihleri arasında Moskova'da Müslüman Emekçileri/İşçilerinin Konferansı toplanır ve *Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi/MMSK* kurulur;
- 24 Mart 1918'de *Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti* kuruluş kararnamesi yayımlanır;

- 10-16 Mayıs tarihleri arasında *Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Danışma Meclisi* toplanır;
- 18-22 Haziran 1918 tarihleri arasında Kazan'da *Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünistleri Konferansı* toplanır ve üç ay önce kurulan *Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi*, *Rusya Müslüman Komünistler Partisi (Bolşevik)*'e dönüştürülür.

Sovyet Rusya'da inşa edilen sosyalist sistem, milli meselenin çözümü doğrultusunda Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ni kurma yolunda sağlam adımlarla yürürken 25 Mayıs'ta Çekoslovak isyanı ile hızla yayılan İç Savaş ve Kazan'ın Beyaz Ordu'nun eline geçmesi Tatar-Başkurtların tüm kazanımlarını yok etmiştir.

Kongre'ye tüm Rusya'daki Müslüman örgütlerinde komite, hücre ve şube temsilcisi olarak çalışan 45 delege katılır. Buna ek olarak Türkiye, yani Mustafa Suphi ve örgütü de 5 delege ile temsil edilir (Tunçay, 1995, s. 153; *Kızıl Şimal*, sayı 14).

4 Kasım: Birinci gün selam, kelam

Kongre'nin ilk günü Kongre divan başkanlığına Stalin (gıyabında), başkanlık heyetine Sultan Galiyef, Yalımov ve Yarullin seçilir. Fahri başkanlığa ise artık gelenek olduğu üzere Lenin, Trotski, Sverdlov, Zinoviyev, Stalin, F. Adler, Liebknecht, Makalin, Lebsi ve Haglond gibi liderler sembolik olarak, enternasyonalizmin gereği olarak seçilir (Tunçay, 1995, s. 153-154; ABC, 1981, s. 102). Gün boyu Rusya Sovyeti'ne, RK(B)P'ye, Kızıl Ordu'ya, işçi grevleri ile sarsılan Avrupa'ya, Asya'ya selamlar gönderilir, tebrik telgrafları çekilir.

Gündem belirlenir, Tatarca ve Rusça iki dilde tutanak tutulması kararlaştırılır. Mustafa Şuphi ilk gün Kongre'yi "Türk komünistleri namına tebrik etmek için" söz alır. Konuşmasında şunları söyler (Tunçay, 1995, s. 154):

> Bütün dünyadaki fukara sınıfın saadeti namına harikalar gösteren Rusya'daki inkılâp kahramanları bilsinler ki Cenubun [güneyin] feyyaz [bereketli] ikliminde de aynı emel, aynı ideal

için nefsini fedadan çekinmeyen Türk yoldaşları var; ve emin olsunlar ki *Cenupta ihtilâlin patlak vermesi bir "ateş" emrine bakıyor.* (...)

Dünya inkılabı mühim bir devir geçiriyor; bizim Siyezd nazariyattan [teori] ziyade fiiliyata ehemmiyet vermeli. Buradan çıkacak son karar bir nazariyat mahiyetinde değil, belki her an patlamaya hazır ve Avrupa'nın taç ve tahtını başına devirmeye müheyya [hazır], azim [kuvvetli] bir şarapnel mehabetinde [büyüklüğünde] olmalıdır...

Yaşasın yoldaşlar, Rusya'nın bütün dünya fukarasına ümit, azim [kararlılık], hayat bahşeden inkılabı...

Yaşasın Müslüman dünyasının fedakâr kahramanları...

Yaşasın Enternasyonal...

Milli İşler Halk Komiserliği adına Stalin'in yardımcısı Pestkovski Kongre'yi tebrik ettikten sonra, konuşmasında Muskom kurulduğunda "Müslüman Komiseryatının istinad edebileceği [dayanabileceği] bir parti teşkilatı olmadığından bu Komiseryatın lüzumu gibi teşekkül etmediğini," söylemiştir (Tunçay, 1995, s. 155). Bu ne anlama gelmektedir? Ocak 1918'de Muskom kurulduğunda Müslüman Sosyalist Komitesi vardı ve çok güçlü idi. Demek ki o kabul edilmemektedir. Ama sonra Mart 1918'de Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi/MMSK kurulmuş ve Rusya Müslüman Komünistler Partisi (Bolşevik)'e dönüştürülmüştü. Anlaşılan o da parti olarak kabul edilmemektedir. Pestkovski, dolayısıyla Sovyet Hükümeti Müslümanların dayanacağı bir parti olarak sadece RK(B)P'yi gördüğünü itiraf etmektedir.

5 Kasım, İkinci Meclis: Kâbus

Kongre'nin ikinci gününde İsmail Rahmetellin,[36] Türk Komünistleri Teşkilatı'nın toplantıya alınmamasını, Kongre'den atılmasını teklif eder. Beş ay önce kurulan Türk Sosyalist Ko-

36 Hem Tunçay, hem de Kakınç'ta Rahmetellin ismi kimi zaman Rahmetullin, Rahmatullin, bazen de Rahmelettin olarak yazılmıştır. İsmail ve İshak Şigabutdinoviç Rahmetellin iki kardeş olarak farklı taraflardadır (*Kızıl Şimal*).

münistleri Teşkilatı'nın adını sorgulayarak "halis komünist teşkilatı değil", yani sol-SR olduğu; Türk Komünistleri[37] Merkez Komitesi'nde bulunan Yoldaş Lütfi'nin SR olduğu; Türk Sosyalistlerinin sosyal-şovenist olduğu; Mustafa Suphi'nin partisinde Osmanlı ajanları olduğu ve Suphi'nin Alman emperyalizmini övdüğü gibi iddialar ileri sürer (Tunçay, 1995, s. 155, 163).

Muskom zamanında el üstünde tutulan, gazetelerde hakkında övücü makaleler çıkan, en yetkili organlara seçilen Mustafa Suphi şimdi tüm Rusya Müslüman komünistlerinin önünde sorgulanmaktadır. En yakın mesai arkadaşı ve yoldaşı Mollanur Vahidof'un Kazan'da öldürülmesi, Şerif Manatof'un ortadan kaybolması ve eski sol-SR Alimcan İbrahimof'un tam bir sessizliğe bürünmesi sonucunda Suphi yalnız kalmıştı. Muskom döneminde son derece yüksek prestij sahibi olan Mustafa Suphi için artık o günler geride kalmış, zor günler başlamıştı.

Kazan'dan gelen bazı delegeler de aleyhinde konuşur ve Suphi'nin Kongre'den atılması istenir. Ancak Mustafa Suphi ve Cevdet Ali'nin üyelikleri Müslüman Komünistleri Kazan Komitesi tarafından onaylanmış olduğu için Kongre'den atılmamışlardır (Tunçay, 1995, s. 155).

Mustafa Suphi SR mi?

1918 yılının baharına kadar Türk-Tatar-Müslüman çevrelerinde hâkim görüşün Bolşevizm olmadığı yukarıda belirtilmişti. Suphi de ya Muskom'a gelmeden önce ya da geldikten sonra sol-SR'lere yakınlık duymuş olmalı. Çünkü Suphi eğer 1917 öncesinde sosyalist oldu ise sanayi merkezlerinin dışında yaygın örgütlenmesi olmayan Bolşevikler tarafından değil, köylüler arasında, dolayısıyla da Müslümanlar arasında en iyi örgütlenmeye sahip olan SR'ler tarafından örgütlenmiş olabilir.

Suphi'nin Rusya'da ilk topladığı konfransın adının "Türk Sosyalistleri Konferansı" olması da bu yaklaşımı destekler mahiyette. Suphi'nin Muskom'da sol-SR'lere yakın olduğunun bir diğer

37 *Yeni Dünya* gazetesinde yer alan yazıda aynı paragrafta bazen Türk Komünistleri, bazen Türk Sosyalistleri, bazen Türk Sosyal Komünistleri denmektedir.

göstergesi de sol-SR İbrahim Alimcan'ın makalelerinin sıkça *Yeni Dünya* gazetesinde yayımlanması ve gazetede sol-SR liderlerinin konuşmalarına büyük yer ayrılmasıdır (Tunçay, 1995, s. 64). Suphi'nin sol-SR'lere yakın olması, Ekim 1917-Temmuz 1918 tarihleri arasında Bolşeviklerle sol-SR'lerin hükümet ortağı olması nedeniyle, herhangi bir soruna yol açmamış olmalı.

Suphi Bolşeviklerle hangi tarihte daha yakın ilişkilere geçildiğini, 1920 yılında yapılan TKF Kuruluş Kongresi'ne verdiği raporda "Teşkilatımız [kuruluş] Konferansından sonra Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkası ile de yakın münasebete giriş[ti]," (Tunçay, 1995, s. 281) diyerek açıklamıştır.

Muskom'a geldikten bir ay sonra, Nisan 1918'de *Yeni Dünya* gazetesini yayımlamaya başlayan Mustafa Suphi, *Yeni Dünya*'yı "sosyalist Müslüman gazetesi" olarak tanımlıyor ve şunları yazıyordu:

> *Yeni Dünya* evvel emirde meslek itibarıyla Karl Marks'ın ilmi nazariyatını mürevviç [taraflısı olan] bir *sosyalist* gazetesidir. Tatbikat-ı siyasiyye nokta-i nazarından ise: seviye-i medeniyye ve içtimaiyyesi [medeni ve sosyal seviyesi] diğer milletler derecesinde olmayan, ekseriyeti fakir ve mazlum işçi ve ekinci halklardan mürekkep olan Müslüman hey'et-i içtimaiyyesinin, hazırki [şimdiki] medeniyet dünyasında, samimi ve riyasız yegane halaskar [kurtarıcı] kuvvet olan *sosyalist inkılâpçılarıyla* katışarak ve bu gibi inkılâp hareketlerine mümkün mertebe yardım ederek, Avrupa'nın kan içici emperyalist ve koloniyal tasallutundan diğer mazlum beni-nev'leriyle [insan oğullarıyla /kendi sınıfından olanlarla] kurtarılması maksatlarını takib eder (Tunçay, 1995, s. 45-46) (vba).

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi 1918 Nisan'ında *Yeni Dünya*'nın ilk sayısında yayımlanan makalesinde "Bolşevizm" sözcüğünü kullanmamıştır. Suphi temmuz ayında kendini hâlâ Bolşevik olarak değil, "sosyalist" olarak tanımlamaktadır:

> ben ise Türklerin cihangirlik siyasetine eskiden beri muhalif, Müslüman alemine mensup, Türk milletlerinin kendi asga-

ri muhitlerinde azami faaliyet-i medeniyyelerine taraftar, iktisat aleminde ise bir *sosyalist* yazıcıyım (Tunçay, 1995, s. 73) (vba).

Marx'ı iyi bildiğinden emin olduğum iktisatçı Mustafa Suphi, *Yeni Dünya*'nın ilk sayısında kaleme aldığı uzun makalesinde Bolşevikleri, Marksizm'e uygun davranmadıkları için eleştiriyor ve kendisinin Marksist formasyonu ve solluğu hakkında da ipuçları veriyordu:

> Rusya inkılabı, Marks'ın haber verdiği şu sınai, iktisadi, içtimai tekamül (evolusyon) devirlerini takib ederekten, şöyle "maddi bir hakikat" halinde, "tarihi bir maddiyat" (materyalizme historique) ile meydana çıktı, denilse pek cesurane bir iddiada bulunulmamış olur.
>
> Kapitalizmi bu derece korkulara düşüren *Bolşevizm, Marks'ın beklediği iktisadi mobilizatsiyayı daha tamamıyla vücuda getiremiyor. Onlar* [Bolşevikler] [...] hale göre bir devr-i intikal [geçiş devri] siyaseti takip ediyor. Şu halde *Oktyabr inkılabı burjuvaziya ile proletarya arasında orta bir yol tutuyor*. Bu yol bu devir ne kadar sürecek? Rub-u asır mı, nıfs-ı asır mı? [Çeyrek asır mı, yarım asır mı] [...] Bir gün gelip sanayi teşkilatları da bankalar ve yerler gibi tamamıyla millileşecek ve iktisadi mobilizasyon tamam edilmiş olacaktır. [...] İşte Rusya *sol sosyalistlerinin* bütün hareket ve ümitleri şu son cümlelerle bağlanıyor (Tunçay, 1995, s. 22-23) (vba).

Bu yazı kaleme alındıktan üç ay sonra, 6 Temmuz 1918'de sol-SR'lerin Alman Büyükelçisi Mirbach'ın da ölümüyle sonuçlanan terör kampanyası başlatmasıyla Bolşevik-sol-SR koalisyonu bozulmuş ve sol-SR'ler Sovyetlerden atılmıştır. Sol-SR'ler, terörü, Lenin'e bile suikast düzenleme noktasına vardırınca Bolşevikler de âdeta SR avına çıkmıştır. İşte Sovyet Rusya'nın böylesine sarsıldığı temmuz ayında yayımlanan tek sayı *Yeni Dünya* Suphi ve arkadaşlarının nasıl bir kafa karışıklığı içinde olduğunun kanıtı gibidir. Bu sayıda yayımlanan yazı ve haberlerde sol-SR'lere verilen yer Bolşeviklere verilen yerden çoktu. Tüm Rusya Şuraları Beşinci Umumi Kurultayı'nda sol-SR'le-

rin Bolşeviklere yönelttikleri eleştirilerin hemen hepsi gazetede yer almış, Sol-SR liderlerinden Kamekof ve Spiridonova'nın konuşmalarına Lenin'in konuşmasından daha önce ve daha uzun yer verilmişti. Gazetenin son sayfasına ise Bolşevik hükümetinin resmî açıklaması olan "Alman Sefiri Mirbach'ın katli" başlıklı Bolşeviklerin sol-SR'leri mahkûm ettiği bir yazı eklenmişti (Tunçay, 1995, s. 86-88).

Bu sıcak günlerde Moskova'daki sol-SR şeflerinin başlattığı suikastlar, sol-SR'lerin hükümetten ayrılması Kazan, Ufa, Taşkent gibi Rusya taşrasındaki Müslüman sol-SR'leri sersemletmiş olmalı. *Yeni Dünya* gazetesi sol-SR'lerin parti merkezi ile bağlarının kesildiğini ilan eden bir bildiri yayımlamıştır: "Kendi partiyalarının merkez-i icraiye komitesi ile *asla* münasebetleri olmadığına dair Şuralar Hükümetine teminat veren sol-SR'lerin yine Tüm Rusya Şuralarının merkez icrai komitesine girmeleri kararı kabul olunmuştur" (Tunçay, 1995, s. 89). Görüldüğü gibi tabandaki sol-SR'ler, merkezlerinin Bolşevik Hükümet'e karşı açtığı savaşı benimsemeyerek kendi merkezleri ile bağlantılarını kesmiş, sonra da RK(B)P'ye üye olmuştur.

Bence Mustafa Suphi'nin Vahidof'tan sonra en çok etkilendiği kişi Ufa Müslüman sol-SR'lerinin lideri olan Alimcan İbrahimof'dur.

Mustafa Suphi savunmada

İşte Kasım 1918'de toplanan Kongre'de yapılan Suphi'ye yönelik SR suçlamalarının geri planı budur. Bu suçlamalara karşı Suphi kendini şöyle savunmuştur:

> Biliyorsunuz SR fetretinden sonra bir takım yeni fırkalar türemeye başladı: Narodno Komünist, Revolusyoner Komünist ilah... Acaba bizim Sosyal-Komünistler de şunlar gibi mi? Bizim teşkilat sol-SR vakasından evvel; kendimize sosyal komünist dedik, çünkü anarşist komünistler de var. ... Biz anarşist değil sosyalistiz; sonra tatbikatta komünistiz (Tunçay, 1995, s. 156).

Yine aynı gün Kongre'de Ahmetef Araklı'ın Suphi'yi "sosyal şovenist"likle suçlaması üzerine Suphi şunları söylemiştir:

> Ben cenubun feyyaz [güneyin bereketli] bir Türk ocağında ihtimal ki *bir şovenist olarak doğdum*; Avrupalıların, Avrupa kapitalinin zulûm[ü] altında şovenist olmayan bir Türk de bulamazsınız. Fakat bu taassup, bu şövenizm bende Avrupa zulmüne, Avrupa kapitaline karşı ... Yoksa Rusya muhit-i inkılâbında tecelli eden o ulvi kardaşlığa bir uzv [bütünün parçası] olmaktan başka bir sözüm veya bir hareketim yoktur; fikirlerim, yazılarım, sözlerim buna şahit (Tunçay, 1995, s. 156) (vba).

Bir diğer suçlama olan "teşkilattaki ajanlar" meselesine gelince: Suphi Osmanlı Sefiri'nin Türkistanlı bir SR olan Mehmet Nazım'ı ajan olarak içlerine soktuğunu kabul etmiştir. Mehmet Nazım ve "ona temayülü olan 2-3 kişi Ethem Efendi Bülbüloviç denilen Bosnalı serseri, Hüsnü Halil, Şevket Mustafa, Ahmet Musa"nın Türk Sosyal Komünistleri teşkilatı kurulduktan sonra teşkilattan atıldığını belirtmiştir (Tunçay, 1995, s. 155).

Demek ki Suphi ilk günden itibaren Osmanlı Devleti tarafından gönderilen ajanlarla sarılmıştı (ve bu son gününe kadar da sürecektir). Suphi SR'likle suçlanan İsmail [İsmet?] Lütfi'ye, kendisini 1908'den beri tanıdığını ileri sürerek sahip çıkar. İttihat ve Terakki'ye muhalif Halâskâran-ı Zabit grubuna dahil olan Lütfi (bombacı), Mahmut Şevket Paşa'ya suikast suçlaması ile sürgün edilen ve Mustafa Suphi ile birlikte Sinop'tan kaçanlardandı. Suphi Lütfi'yi "Teşkilatımızın temel rüknlerinden [direklerinden], namuslu bir ihtilâlci," diyerek savunmuştur[38] (Tunçay, 1995, s. 156).

İsmail Rahmetellin'in Mustafa Suphi'nin Alman emperyalizmini övdüğü iddiasına gelince. Mustafa Suphi, gerçekten 16

38 Bir Fransız istihbarat belgesinde Suphi'nin yanındaki "Cevdet Ali, İsmet Lütfi, Boşnak Ethem" isimli kişilerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olduğundan söz edilmektedir (Cilasun, 2004, s. 199). Suphi'nin bu isimlerle İttihat ve Terakki'ye muhalefet olma ortak paydasında yan yana gelmiş olma ihtimali yüksek.

Mayıs 1918 tarihli *Yeni Dünya*'nın 2. sayısında Almanya'yı açık açık övmüş, Almanya'nın gelişmişliğini, demokratlığını, hapishanelerinde düşünce suçlusu olmadığını yazmıştır (Tunçay, 1995, s. 27-28). Sultan Galiyef daha sonra bu meseleyi şöyle ortaya koymuştur: "Merkezde peydahlanan bir grup Muskom aleyhine çalışmalara giriştiler. *Yeni Dünya* gazetesini 'Alman emperyalizmini övüyor' diye suçlayan kişiler peydahlandı" (Kakınç, 2004, s. 310).

Suphi ile çok yakın olduğu bilinen Sultan Galiyef, sonraki yıllarda yaptığı bir konuşmada Suphi'nin yeni kurulan teşkilat nezdinde prestij sahibi olmadığından söz etmiştir:

> Biz "Türk mülteciler ve savaş esirleri arasında yürütülen çalışmaların yoğunlaştırılması için" Türk komünistlerinin ayrıca teşkilatlandırılmasını gündeme getirdik. O [Yalımov] ise tersine hareket etti. Türk komünistlerinin başı olan M. Suphi onun takiplerinden rahat edemiyordu. Ben, M. Suphi ve Yoldaş Firdevsi O'na göre milliyetçi üçlü idik (Kakınç, 2004, s. 63).

Sonuçta Mustafa Suphi Kongre'den atılamaz ancak fena hırpalanmıştır. Aynı gün, kongreden sonra Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilatı toplanmış ve heyet-i merkeziye "zamanın ehemmiyetine binaen her türlü su-i tefehhümlere [yanlış anlamalara] meydan kalmaması için" bazı kararlar almıştır. Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilatı'nın aldığı bu kararları yukarıdaki gelişmeler doğrultusunda değerlendirmek gerekir. Mustafa Suphi artık RK(B)P ile yeni bir sorun istememektedir. Alınan kararlar şunlardır:

1. Türk Sosyalist-Komünistleri, bütün su-i tefehhümleri izale [yanlış anlamaları ortadan kaldırmak] için *Rus komünistleri programını aynen kabul eder*.
2. .. Rusya Sosyal Federal Şuralar Cumhuriyeti *Kanun-i Esasini aynen kabul eder*.
3. Türk Sosyalist-komünistleri *Türkiye'nin içtimai inkılâp cihetlerinde Rus Merkez Komünist Fırkası ile el ele hareket eder* (Tunçay, 1995, s. 158) (vba).

Mustafa Suphi Kızıl Şimal *gazetesinde*

Birinci Müslüman Komünistler Kongresi'nden sonra *Kızıl Şimal* gazetesinde Mustafa Suphi hakkında takma isimle bir yazı yayımlanmıştır. "Şimal Vilayeti Müslüman Komünistlerinin Naşir-i Efkarı" olan *Kızıl Şimal* gazetesi Tatarca olarak Petrograd'da yayımlanmaktadır. 9 Kasım tarihinde, yani Kongre'nin bittiği gün yayımlanan bu makale, Mustafa Suphi ve kurduğu örgüt hakkında sanki uzun zamandır süren bir şüphe varmış izlenimi vermektedir. Bakü Halk Kütüphanesi'nden bizzat aldığım gazetedeki makale, benim tarafımdan transkribe edilmiş ve Dr. Gün Ayşe Soysal tarafından Tatarcadan Türkçeye çevrilmiştir:

Düğümlenmiş Yumak Çözüldü

Dünyada pek çok işler var ki, onun aslını esasını bilmek/anlamak için ne kadar çok düşünmek, ne kadar baş ağrıtmak lazım. Düğümlenmiş yumağın ucunu bulmaktan herhangi bir büyük kişinin fikir ve idealarının ucunu bulmak daha zor.

Rusya inkılabında pek çok karışmış işi, bilinçsiz fakir halk çözdü. Pek zor karışmış yumakların ucunu bulup gösterdi. Rusya halkı böyle zor meseleler karşısında hiç şaşırmadı.

Bu büyük inkılâp bize pek çok karışmış yumağı (...) Bu karışmış yumaklar arasında Türk sosyalist-komünistleri de Müslüman Merkez Komiserliği kapısından geniş meydana [çıktı].

Meşhur bir Türk profesörünün söylediğine göre Türkiye'de Enver Paşa'ya karşı her bir Allah bendesi sosyalist. Şimdi bir memleket için doğan bir fırkanın karışmış yumak olup dünyaya gelmesi de tabii iş.

Bu yumak Müslüman komünistlerin başlarına halledilmesi mümkün olmayan bir büyük sorun olarak yerleşti. Çeşitli kişiler, çeşitli yumağın ucunu aramaya başladı. Bazı komünistler sağdan, bazıları soldan yumağı çözmeyi istedi.

Günler geçti. Rusya Müslüman Komünistlerinin Birinci tarihi kongresi bitti. Türkiye sosyalist komünistleri ismindeki yumak hâlâ çözülmemiş idi.

> Yanlış anlamaların önüne geçmek için "Türkiye Sosyalist-Komünistler Partisi, Rusya Komünist Bolşevikler Partisinin programını kabul ediyor" diye üstüne yazılmış bir yumak, Müslüman komünistlerinin birinci kongresi önüne çıktı.
>
> Üstündeki yazıyı görünce, nice aylardır baş ağrıtan zor (...) kendi-kendine çözüldü.
>
> İmza: Anarşistlikle Suçlanan
>
> *Kızıl Şimal*, 9/22 Kasım, sayı 13, sayfa 2

Kızıl Şimal'in 13. ve 16. sayılarında Mustafa Suphi'ye yönelik olarak, Burhan Mansur tarafından eleştirel yazılar yayımlanmıştır.[39] Mustafa Suphi 13 Aralık tarihli *Yeni Dünya* gazetesinde "Kızıl Şimal'e kısa cevap" başlığı ile şunları yazmıştır:

> Burhan Mansur Efendinin o derece infial ve telaşına göre Türk teşkilatını yıkmak için behrengi [patates] pişirip fesat çorbası kaynatanların başında bu nadide muharririn bulunduğu kendi kendine sabit oluyor; ... Aynı fırka içinde tefrika [sürekli anlaşmazlık, bölünme] olmasın için biz eski sözlerimize bir şey ilave etmiyoruz. Kabahatli olanlar sırran tövbe ve istiğfar etsinler, uzun söze lüzum yok... (Tunçay, 1995, s. 165)

Mustafa Suphi'nin meseleyi uzatmak niyetinde olmadığı anlaşılmaktadır. 13. sayıda Burhan Mansur imzalı bir yazı yoktur ama Suphi'nin adı verilmeden "Düğümlenmiş Yumak Çözüldü" yazısının yazarı Burhan Mansur olabilir. Maalesef elimde 16. sayı olmadığı için diğer yazıya ulaşamadım.

---

39 Burhan Mansurof (1889-1940), 1905 Devrimi'nden itibaren Saratov bölgesinde devrimci faaliyetlerini Bolşevik kanat içinde gerçekleştirmiştir.

Sultan Galiyef Şubat 1918'de, Z. Validov tutuklandığı zaman Başkurtları Baymak'ta tuzağa düşürerek 11 Başkurt'un kurşuna dizilmesinin emrini verenin ve Başkurt halkına yönelik olarak "kulak kesme, göz çıkarma" gibi çok vahşi eylemlerin Mansurov'un emriyle gerçekleştiğini iddia etmiştir (Kakınç, 2004, s. 51).

Burhan Mansur Türk Sosyalistleri Konferansı'nda Merkez Müslüman Sosyalistleri Komitesi adına oy hakkı olan bir delege olarak katılmıştır (Tunçay, 1995, s. 92). *Kızıl Şimal* gazetesinin editörlerindendir.

8 Kasım: Üçüncü Meclis, Mollanur Vahidof'a hücum

Ekim Devrimi'nin birinci yıldönümü kutlamaları şerefine Kongre'ye iki gün ara verildikten sonra devam edilmiştir. Syezd'in üçüncü meclisinde İsmail Rahmetellin, Müslüman Komünistleri sabık Merkez Komitesi'nin dakladını/raporunu okumuştur. Bu raporda "Müslüman Merkez Komiseryatı reisi Mollanur Vahidof aleyhinde" "hücumlar ve özel durumu hakkında" olumsuz eleştiriler yapılması üzerine Kongre karışmıştır. Görüldüğü gibi Mustafa Suphi'nin Kongre'den atılmasını isteyen kişi ile Mollanur Vahidof'a haksız eleştirilerde bulunan aynı kişi, İsmail Rahmetellin'dir. İsmail Rahmelletin'in adı fonların paylaşılmasında da geçmektedir.

Firdevs Yoldaş söz almış, bu raporun parti faaliyetini eleştirmek yerine Mollanur Vahidof'a şahsi saldırılarda bulunduğunu söylemiştir. Kongre'de Mollanur Vahidof'a saygı duruşunda bulunulmamasının sebebi böylece anlaşılmaktadır. Kongre başladığında Haris Yumagulof'un önerisi ile bir saygı duruşu yapılmış ancak Vahidof'un adı anılmamıştır. Yumagulof şöyle demiştir: "Son zamanlarda bizim ideamız/fikirlerimiz için çok kişi helak oldu. Özellikle Samara, Ufa ve Kazan Savaşlarında birçok kahramanımız şehit oldu. Biz şimdi onlara saygı duruşunda bulunmak zorundayız (Orkestra 'Behilleşü'yü [Helalleşme] çalmaktadır)" (*Kızıl Şimal*, sayı 13, 9 Kasım 1918).

8 Kasım: Teşkilat meselesi

Kazan Delegesi Yumagulof teşkilata ilişkin bir rapor sunmuş, teşkilat meselesinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Müslümanların ayrı bir komünist partisine sahip olması gerektiğini savunan Sultan Galiyef'in görüşlerini yoldaşı Firdevs Kongre'de dile getirmiş, *Yeni Dünya* gazetesi şöyle özetlemiştir: "Müslüman proletaryatının medeniyet, lisan ve hayat nokta-i nazarından Rus proletaryatından daha geri olduğundan Müslüman teşkilatının Ukrayna Merkez Komitesi gibi herhal-

de bir *merkezi aparat* [teşkilat] olması, partiler arasında münasebet peyda edilmesi lüzumundan bahs ederek Siyezd'e 4 maddeden mürekkep bir karar teklif" etmiştir. Müslümanların merkezî bir teşkilat kurmasına karşı olan Bünyadzade ve Serdarof ise, "Program, taktika ve komünizm prensipleri esaslarında birbirlerinden farklı olmayan bu partilerin teşkilat meselesinde de ayrılamayacaklarını" savunmuştur (Tunçay, 1995, s. 159).

> Firdevs: Eğer ki "lütfen bizi içinize alın" diye genel partiye [RK(B)P] gidersek, güçsüzlüğümüzü itiraf etmiş oluruz. Bize ayrı merkez komitesi gereklidir. Eğer ki biz Rusya genel komitesine katılırsak, bizim insanlarımız Ruslar ile aynı seviyede çalışamazlar ve bunun sonucunda bizim kişilere yer kalmaz.
>
> Bize Ukrayna'daki gibi merkez komitesi kurmak ve oradan genel merkez komitesine temsilciler sokmak lazım. O zaman Şarkta devrim yapma görevi bize devredilir. Benim görüşüme göre merkez komitesi ayrı olsun, fakat o genel merkez komitesi ile temas için çareler geliştirsin (*Kızıl Şimal*, sayı 15, 23 Kasım 1918).

Sultan Galiyef Kongre'de sadece örgütlenme sorunu hakkında konuşmuş, RK(B)P'ye bağlanmanın sakıncalarını dile getirerek *bağımsız merkezi bir örgütün* önem ve gereğini savunmuştur. "Ancak bu şekilde Müslüman nüfus arasında etki sahibi olup tüm Rusya ile sıcak ilişki içinde olabiliriz," diye ısrar ettiyse de dinleyen olmamıştır (Erdem, 2006, s. 179).

> Sultan Galiyef:[40] Ben genel merkezi komiteye katılmaya karşıyım. Bizim partinin sınırı yok. Bu nedenle biz kendi merkez komitemizi kuralım. Lenin'ler, Trotski'ler [nasıl kendi] Rusya

40 Konuşmanın Tatarcası: "Sultan Galiyef: Min umumi merkezi kamititga koşulurga karşı turam. Bizning partiyanın hududu yok şol sebebden biz özibiznin merkezi kamititi bizni yasıyk. Merkezi kamitit yasarga mümkün bulmagaç, son Leninler, Trotskiler Rusya'daki Kamunistler partiyasının merkezi kamititin tözganlar, ni içün bütün dünyanıkı dib atamağanlar.

Biz bütün dünyadaki Müslüman işcilerin Satsiyalizme hazırlarga tiyeşliyiz.

Satsiyalini inkılab bulgaç Angliya işcilerinin öz memleketlerindeki baylıkları bilen şarkdaki Müslüman işcilerin kısıluları ihtimal. Mona şundıy ihtimallarga imkân kaldırmas içün biz hemme Müslüman işcilerin özibizge koşarga tiyişlibez.

Komünist Partisi'nin merkezi komitesini kurmuşlarsa [biz de kendi MK kuralım].

Biz bütün dünyadaki Müslüman işçileri sosyalizme hazırlamaya zorunluyuz.

... imkân vermemek için biz bütün Müslüman işçileri kendimize katmak zorundayız.

Biz kendimize ayrı komite kuralım ve genel komiteye kendimizden temsilciler gönderelim. Bizi kabul etmezlerse çalışmayız. Müslüman işçileri arasında onlar kendileri çalışırlar. Ya da Müslüman işçi ve köylüleri Zeki Velidi'ler tasarrufuna devrederler (*Kızıl Şimal*, sayı 15, 23 Kasım 1918).

Sultan Galiyef'in tüm ısrarlarına rağmen, katılan delegelerin çoğunluğu Müslüman Komünist Partisi'nin, RK(B)P'nin Müslüman teskilatlarının *merkezî bürosuna dönüştürülmesini* kabul etmiştir. Böylece RK(B)P'ye bağlı olarak kurulacak olan Merkez Büro'nun yeniden yapılandırılmasına karar verilmiştir (Kakınç, 2004, s. 311).

"Ahval-i Hazıra" hakkında görüşülürken Suphi ve Bünyadzade tarafından teklif edilen "Türk komünistleri harp esirlerinden asker teşkil ederek bu teşkilatın hududa gönderilmesi ve propaganda için Kafkasya'da lazım gelen mıntıkalara girmesi" Kongre tarafından kabul edilmiştir (Tunçay, 1995, s. 159).

8 Kasım: Beynelmilel taktika

"Şark'ta Müslüman proletaryatı hakkında Müslüman komünistlerinin beynelmilel taktikası" hakkında Bünyadzade ve Lütfi yoldaşların raporu tartışılmıştır. Aynı anda devam etmekte olan Altıncı Olağanüstü Sovyet Kongresi münasebeti ile Müslüman ve Rus proletaryasının kardeşliği üzerine uzun uzun konuşulmuştur (Tunçay, 1995, s. 160; *Kızıl Şimal*, sayı 13, 9 Kasım 1918).

Biz üzibizge ayrım kamitit yasıyk hem umumi kamititke özibizden vekiller yiberiyk. Bizni kabul itmeseler işlemiybiz. Müslüman işçileri arasında alar özleri işlerler. Ya ki Müslüman işçi ve krestiyanların Zeki Velidiler tasarrufuna tabşururlar" (*Kızıl Şimal*, sayı 15, 23 Kasım 1918).

Son gün Milli İşler Halk Komiseri Stalin Kongre'ye gelmiş, RK(B)P Merkez Komitesi adına Kongre'yi tebrik etmiştir.

Mustafa Suphi 8 Kasım'da Syezd'e "İlmi Heyet Hakkında Karar Tasarısı" sunmuştur. Bu raporda "İlmi Heyet Reisi Yoldaş Mustafa Suphi", "İlmi Heyet'in Rusya Şuraları/Sovyetleri içindeki Müslümanların yüksek tabakada yegâne müessesesi olduğu", heyetin işlerinin ancak aydın Müslüman kesimin "sosyalizme hizmet edebilecek" hale getirilmesiyle başarıya ulaşabileceğine ilişkin görüşler ileri sürülmüştür. Tartışmalardan sonra Suphi'nin teklifi reddedilmiş, İlmî Heyet'in "Sovyet Hükümetinin münevver kimseler hakkındaki taktikasının kesinlikle takip etmesine" karar verilmiştir.[41] (Tunçay, 1995, s. 160)

İlmî Heyet

Siyezd'i bırakıp bir parantez açmak istiyorum. Mustafa Suphi'nin İlmî Heyet konusunda ciddi bir ön hazırlık yaptığı anlaşılıyor. Bu rapor reddedilmesine rağmen, Mustafa Suphi 24 Aralık 1918 ve 10 Şubat 1919 tarihli *Yeni Dünya* gazetesinin 11. ve 12. sayılarında raporu yayımlamıştır (Tunçay, 1995, s. 167-169, 183-186). "İlmi Heyet Hakkındaki Karar Tasarısı"nı "Şimal Türkleri arasında mühim bir Müsessese: İlmi Heyet" başlığı ile yayımlamıştır. Suphi bu raporun yayımlanması kararını tek başına değil, Sultan Galiyef ve diğer yoldaşları ile birlikte almış olmalı. Kendi dil ve edebiyatını geliştirmek, okuma yazma bilmeyen büyük Tatar-Başkurt çoğunluğuna ulaşabilmek için nasıl heyecanla dolu oldukları "İlmi Heyet" raporundan anlaşılmaktadır.

Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin adının geçmediği bu karar tasarısında, Müslüman proletaryası arasında sosyalizm propagandası yapılabilmesi için Tatar dili ve edebiyatının geliştirilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Tatar dili ve edebiyatının geliştirilmesi için yapılması gerekenler hakkında incelikli bir şekilde çalışılmıştır. İlk, orta ve yüksek eğitim ve öğrenim

41 Bu konu 1923 yılında Sultan Galiyef'in RK(B)P'den atılması için yapılan özel MK toplantısında gündeme getirilmiş ve burjuva münevverlerinden "medet ummanın" yanlışlığından söz edilmiştir (Cihangir, 2006).

kurumları, bütün halkı okutma, alfabe, lügat, kitaplar, mualim yetiştirme, müze, kütüphane, tiyatro, musiki, güzel sanatlar ve basın-yayın şubeleri kurulması hakkında detaylı öneriler getirilmiştir. Ancak Kongre'de, her konuda, Sovyet Hükümeti'nin Halk Komiserliklerinde alınan kararların aynısının Müslümanlar tarafından da uygulanması, Tatarların bu taktikleri aynen takip etmesi kararlaştırılmış ve önerilerin hepsi bir kalemde reddedilmiştir.

9 Kasım: Kapanış

Yoldaş Firdevs'in verdiği, Rus Devrimi sırasında mücadele eden Müslüman işçi ve amelelere ait her türlü belge, fotoğraf ve özgeçmişlerin ve Komite ve Şube teşkilatlarına ait belgelerin arşivlenmesi doğrultusundaki teklif kabul edilmiştir (Tunçay, 1995, s. 160).

Sonrasında yapılan seçimde Kongre *RK(B)P MK'ye bağlı olarak çalışacak* olan *Müslüman Komünistleri Merkez Bürosu*'na şu isimler seçilmiştir: Stalin başkan Yalımov/Alimov, Yakubov, Sultan Galiyef, İman Yumagulov, Serdarov; yedek üyeliklere ise Bünyadzade, Dulat/Devlet Aliyev, İsmail Rahmetellin ve Kamenski (Tunçay, 1995, s. 160; Erdem, 2006, s. 813, dn. 40). Sultan Galiyef yönetime girmiştir ama Firdevs ve Alimcan İbrahimof seçilmemiştir. Mustafa Suphi de "Tüm Rusya Müslüman İşleri Merkez Heyet idaresi" azalığını ve "Beynelmilel Şark Tebligat ve Neşriyat Şubesi" "Reis"liğini kaybetmiştir (Tunçay, 1995, s. 281; Erdem, 2006, s. 810). Sadece Sultan Galiyef yükselmektedir.

Kazan'da Kızıl Ordu saflarında çarpışırken ölen Mollanur Vahidof'a sahip çıkılmaması, onunla birlikte liderliğini, kuruculuğunu yaptığı örgütlerin yok edilmesi yeni dönemin habercisidir. Sonuçta Sultan Galiyef'in sözleriyle, "Muskom'u panİslâmist bir odak olmakla suçladılar. Büyük prestij sahibi olan Muskom itibarını kaybetti" (Kakınç, 2004, s. 310).

Böylece Vahidof'un Mart 1918'de kurduğu Rusya Müslüman Komünistler Partisi, RK(B)P'ye bağlanmış ve partinin bir alt organı olarak *Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu* adıyla ye-

niden yapılandırılmıştır. *Yeni Dünya* gazetesinde yazıldığı gibi: "Bu kongre sonucunda lideri Mollanur Vahidof'un olduğu *Merkez Müslüman Komiseryatı* ilga edilerek *Rusya Komünist ve Bolşevikler Partisi Müslüman Uyuşması [Teşkilatları]* Merkez Bürosu" kurulmuştur. Muskom'un "azalıkları" iptal edilince Muskom'un lider kadroları da tasfiye olmuştur. Emek, hukuk, uluslararası propaganda şubeleri ve İlmî Heyet feshedilmiş, Kafkasya, Dağıstan ve Türkistan resmen ayrılmıştır (ABC, 1981, s. 104-105). Bir yıl sonra, 1919 yılının Kasım ayında yapılacak olan kongrede, teşkilatın adındaki Müslüman kelimesi çıkartılacak, teşkilatın adı "Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu" olacaktır.

MSK, Muskom, MMSK, Müs-Büro

Bu çalışma boyunca Müslüman örgütlerin isimlerinin, yazılan tüm kitaplarda karıştırıldığını saptadım. Birbirlerine o kadar yakın isimler kullanılmıştır ki, karıştırılmayacak gibi değil. Komite ile Komiserlik karıştırıldığı takdirde çok büyük hatalara sebep olunabilir. Milliyetçi burjuva Müslümanların kurduğu örgütün adı *Müslüman Komitesi/MK*, sosyalist Müslümanların kurduğu örgütün adı *Müslüman Sosyalist Komitesi/MSK*; Ocak 1918'de Sovyet Hükümeti'nin kurduğu birimin adı *Muskom* (İç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri Komiserliği); mart ayında Müslüman komünist partisi kurma görevini alan komitenin adı *Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi/MMSK*; haziranda kurulan Müslüman komünist partisinin adı *Tüm Rusya Müslüman Komünistler (Bolşevik) Partisi* olmuş ama *Merkez Müslüman Komiseryatı/MMK* olarak anılmıştır.

Yukarıda detaylı bir şekilde incelenen Kongre'de MMK kapatılarak RKP(B)'ye bağlı bir birim haline getirilmiş, ama adı yine "Rusya Komünist ve Bolşevikler Partisi Müslüman Uyuşması/Teşkilatları Merkez Bürosu", kısaca "Müslüman Merkez Bürosu" (Müs-Büro) olarak anılmıştır.

Bütün bu isimler sürekli olarak karışmaktadır. Umarım gösterdiğim titizliğe rağmen ben hata yapmamışımdır.

Yeni Dünya'nın *sahipliğindeki değişiklikler*

Yeni Dünya gazetesinin sahipliği bize İdil-Ural Müslümanlarının iktidar ilişkilerini gösterir. *Yeni Dünya* Muskom'un değil, 18-28 Mart tarihleri arasında toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman İşçilerinin Konferansı sonrasında kurulan Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi'nin (MMSK) yayın organı olarak yayımlanmaya başlamıştır. Temmuz ayında toplanan Türk Sosyalistleri Konferansı ertesinde gazete Türk Sosyalistleri Komünistler Fırkası Neşri olarak yayımlanmıştır. Kasım başında toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Syezdi sonrasında 30 Kasım'da yayımlanan 10. sayı Türk Komünistler Fırkası Neşri olarak yayımlanmıştır. Bu kongre sonrasında teşkilatın adından "sosyalist" kelimesi düşmüştür. 11. sayı "Rus Komünist (Bolşevik)ler Partisi Türk Teşkilatının naşir-i efkarı" olmuştur. Ancak iki ay sonra yayımlanan 12. sayı ise "Rus Komünist (Bolşevik)ler Partisi Müslüman Merkez Bürosu huzurunda Türk Teşkilatının Naşir-i Efkarı" olarak tanımlanmıştır (Tunçay, 1995, s. 25, 44, 56, 67, 90, 104, 116, 129, 143, 162, 176, 190). Kısaca:

- 27 Nisan-15 Ağustos (1.-7. Sayılar): "Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesi'nin Türkçe naşir-i efkarı"dır [yayın organı];
- 7 Eylül-15 Ekim (8.-9. Sayılar): Türk Sosyalist Komünistler Fırkası Neşri;
- 30 Kasım (10. Sayı): Türk Komünistler Fırkası Neşri;
- 13 Aralık (11. Sayı): Rus Komünist (Bolşevik)ler Partisi Türk Teşkilatının naşir-i efkarı;
- 10 Şubat 1919 (12. Sayı): Rus Komünist (Bolşevik)ler Partisi Müslüman Merkez Bürosu huzurunda Türk Teşkilatının Naşir-i Efkarı.

Yeni Dünya gazetesinin hemen her sayısında bir yazısı yer almış olan Muskom yöneticisi İbrahimof'un yazılarına 10. sayıdan itibaren yer verilmemiştir. Gazete Mustafa Suphi nereye giderse orada yayımlanacaktır. Nisan 1919'dan itibaren 13.-26.

sayılar Kırım'da yayımlanmıştır.[42] Mustafa Suphi Taşkent ve Bakü'ye gittiğinde *Yeni Dünya* gazetesi de orada yayımlanmıştır. Bu sayılar bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Değişen şartlar

Yeni seçilen Rusya Komünist ve Bolşevikler Partisi Müslüman Uyuşması/Teşkilatları Merkez Bürosu, kendi arasında yaptığı seçimde bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Sultan Galiyef, Muskom kapatıldıktan, MMSK lağvedildikten sonra yaşananları bir yıl sonra yapılan bir toplantıda anlatmıştır.[43]

Kasım 1918'de yapılan Syezd'den sonra RK(B)P'ye bağlı *Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu*'na seçilenler başkan seçimi için toplanırlar. Dört kişi, Sultan Galiyef, Yumagulov, Yalımov/Alimov ve Kamenski'nin katıldığı toplantıda Sultan Galiyef'e göre kendisi başkan, Yumagulof da yardımcılığına seçilir ama başkanlığı Yalımov fiilen üstlenir (Kakınç, 2004, s. 312). Yani Sultan Galiyef'e başkanlık verilmez. Müslüman Örgütleri Merkez Büro'da Ocak 1919'da merkez şubenin dışında basın-yayın, istatistik, kültür-aydınlanma gibi şubeler kurulur ama bu şubeler İç Savaş sürecinde işlev kazanamaz.

Tüm olumsuz şartlara rağmen çalışmalara hızla başlayan Sultan Galiyef, Kolçak güçleri yakınlaştığı, yani İç Savaş kızıştığı için Ufa'ya gönderilir. Ufa'ya gitmek için yolda on gün harcadığını anlatan Sultan Galiyef, Ufa'da bir ay kaldıktan sonra Kolçak Beyaz Ordu ile ileri yürüyünce, Kızıl Ordu ile birlikte geri çekilir ve Moskova'ya döner (Kakınç, 2004, s. 313).

Kasım ayında Hükümet'in/Halk Komiserleri Konseyi'nin bir bakanlığı olan Narkomnats/Milli İşler Halk Komiserliği lağvedilince Muskom da otomatikman kapanır ve Müs-Büro Dışişleri Halk Komiserliği'nin Ortadoğu Şubesi'ne devredilir. Bu du-

42 Mustafa Suphi'nin Kırım'da asıldığı haberi üzerine Ş. Ahmediyef, *Kızıl Ordu* gazetesinde, 24 Ağustos 1919 tarihli 133. sayıda bir yazı yayımlamış. Bulmak ve çevirmek gerek.

43 RK(B)P MK'ye bağlı Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu'nun Kasım 1919'da yapılan toplantısında yaptığı konuşma ve verdiği raporlardan (Kakınç, 2004, s. 301-332).

rum bir felakete sebep olur çünkü Rusya'da yaşayan Tatarlara vatandaş değil, tıpkı Çarlık Rusya'sında olduğu gibi "yabancı" muamelesi yapılmaya başlanır (Kakınç, 2004, s. 315).

Ocak 1919'da Moskova'ya dönen Sultan Galiyef, işlevsiz bir örgüt haline gelmiş olan Müslüman İşleri Merkez Komiserliği'nin şubelerinin kapatıldığını, merkezin yeni bir binaya taşındığını, bu yeni binada telefon ve mobilyanın bile olmadığını görür. Merkez büroda başkan, sekreter, daktilograf ve bir hademeden başka kimse çalışmamaktadır. Müslüman İşleri Merkez Komiserliği hiçbir destek almaz, talep edilen mali yardım da yapılmaz. Basın Yayın Şubesi Kazan'a taşınır ama kâğıt tahsis edilmez. Müs-Büro, tüm Rusya Müslüman ve yerel komiserlikleri için 17 milyon rublelik bütçe talep eder ama sadece 2,5 milyon ruble verilir. Bu durumda yerel şubelerin sürekliliği sağlanamamış ve Kazan, Ninji, Tetyuş, Spaska gibi yerlerdeki komiserlikler kapanmıştır (Kakınç, 2004, s. 313-315).

Şehirlerde yaşayan Rusça bilmeyen, eğitimsiz, yoksul Müslümanlar Sovyet kurumlarında temsil edilemiyor, büyük işsiz Müslüman yığınlar açlıktan ölmemek için işportacılık veya vurgunculuk yapıyordu. Bu nedenle Galiyef RK(B)P'ye ve hükümete Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu'nun işlev kazanmasının ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışır. İşlerin başına geçen Sultan Galiyef, çalışma ekipleri kurmak, Müslüman halkı kooperatiflere ve emek yoğun üretime yönlendirmek için komünler kurmaya çalışır (Kakınç, 2004, s. 315).

Kurulduğu zaman Muskom'a bağlı olan MMAK/Merkez Müslüman Askerî Komite ise doğrudan Trotski'ye, Askerî İşler Halk Komiserliği'ne bağlanmıştır. MMAK atamalarını eskisi gibi kendileri değil de Askerî İşler Halk Komiserliği yapmaya başlayınca işler bürokrasiye takılır, sorunlar eskisi gibi çabuk çözülemez (Erdem, 2006, s. 199). Son olarak Trotski şovenizme engel olmak için "farklı milletlere mensup askerlerin karışık taburlar oluşturmasına" karar verince etnik temelli birlikler yasaklanır.

Yani RK(B)P ve Sovyet Hükümeti'nin siyasi partiler, eğitim ve Kızıl Ordu'ya kadar tüm idari yapıya yönelik olarak aldığı kararlar, genel olarak tüm Rusya ulusal azınlıkları içinde kar-

maşaya yol açsa da Tatarlar için daha büyük sorunlar yaratır. Şubat 1917'den bu yana kendini idare etmeye başlamış olan Tatarlar, artık hiçbir kuruma sahip değildir. Artık Sovyet sistemi içinde özerklikten de söz etmek mümkün değildir.

Sultan Galiyef MMAK/Merkez Müslüman Askerî Komite Başkanı imzasıyla, bu son derece karmaşık duruma çözüm bulmak üzere Trotski'ye, Stalin'e yazdığı mektuplar ve raporlardan sonra doğrudan 27 Ağustos 1919'da Lenin'e görüşmek için bir mektup yazar (Erdem, 2006, s. 224-225). Bu mektupta Galiyef, onu Lenin'le görüştürmeyen Merkez Komitesi Sekreteri Stasova'dan yakınır. Ekim Devrimi'nin yerleşmesi ve Müslüman burjuvaziye karşı savaşta en önde savaşmış olmasına karşın kendisinin Lenin'le görüştürülmediğini ama Z. Validov, Mevlevi Bereketullah ve Musa Bigiyef gibi Müslüman milliyetçilerin Lenin'le sık sık görüşebildiğini yazar. "Beni ilk ve son kez kabul edin, sizi bir daha rahatsız etmeyeceğim," diyen Sultan Galiyef, eylül başında Lenin'le görüştürülür.

Lenin'e "Tatar ve Başkurtlarla ilgili tüm konuların devlet erkini temsil eden kurum ve kuruluşlarda çözümlenmesi gerektiğini," anlatır. Bu görüşme sonunda Müslüman İşleri Merkez Komiserliği'nin feshedilmeyerek hatta çalışma alanının genişletilmesine karar verilir ve 20 milyon rublelik bir bütçe yapılır (Kakınç, 2004, s. 316). Görüldüğü gibi Sultan Galiyef'i dinleyen ve anlayan yine Lenin olmuştur.

Sultan Galiyef eleştiriyor

Sultan Galiyef 22 Kasım-3 Aralık 1919 tarihleri arasında toplanan RK(B)P MK'ye bağlı Doğu Halkları Komünist Örgütleri İkinci Tüm Rusya Kongresi'nde Müslüman komünistlerin faaliyetlerine yönelik olarak şunları söylemiştir: "Biz merkezden gelen herhangi bir engelle karşılaşmadık. Bazı engeller olduysa bunlar yerel nitelikli olup bizim girişimlerimizin Müslüman milliyetçiliğini canlandırmak şeklinde değerlendirilmesinden kaynaklanmıştır. Oysa bizi bu şekilde suçlamak kesinlikle doğru değildi" (Kakınç, 2004, s. 307-308).

Bu toplantıda uzun uzun konuşan Galiyef, Merkez Bürosu'nun Aralık 1918-Kasım 1919 Dönemi Faaliyetlerine ilişkin eleştiriler yapar: Milli İşler Halk Komiserliği'nin başındaki komiser yardımcısı Pestkovski ve Kamenski'nin Müslümanlar konusunda amatör olduğunu, politikalarının net olmadığını, Müslümanlarla çalışmayı beceremediklerini söyler. "Eskiden ezilen milletlerin doğal sosyo-ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Sovyet devletinin diğer kurumlarının çalışmalarını düzenleyen ve denetleyen bir komiserlik olan Milli İşler Halk Komiserliği gibi önemli bir kuruluşun başında duran bu kişiler, komiserlik çalışmalarını yönetemediler" (Kakınç, 2004, s. 313-314).

Komünisti kazıyın, altından büyük Rus şovenisti çıkar.
– Lenin, Sekizinci Kongre, Mart 1919

Sovyet Devleti'nde merkezileşme: Sekizinci RK(B)P Kongresi kararları

Yukarıda Müslümanlarla ilgili gelişmelerin kısaca anlatıldığı süreç Sovyet Rusya'nın yaşamakla ölmek arasında gidip geldiği dönemi kapsamaktadır. Rusya'da süren İç Savaş'a ek olarak Avrupa'da, Almanya, Macaristan, İtalya gibi ülkelerde başlayan devrimlerin ezilmesi komünistlerin durumunu iyice zorlaştırır.

Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi "en keskin merkeziyetçiliğin ve en sert disiplinin mutlak zorunluluk haline geldiği"ni savunmaya başlar. Mart 1919'da toplanan RK(B)P'nin Sekizinci Kongresi,[44] "ülkede merkezileşmiş tek bir merkez komitesine bağlı, tek parti" kararı alınca, bütün iktidar olağanüstü merkezileşir. Artık "ulusal yapılara" göre ayrı komünist örgütler söz konusu edilemez çünkü "hepsi aynı hedefe doğru yürümekte"dir.

Rusya'nın işgali, İç Savaş'ın yayılması, çözülmesi gereken sorunların aciliyeti, çabuk karar alma ve hemen uygulama ihtiyacı, merkezileşmeye gidilmesine yol açar. Merkezileşme o boyutlara gelir ki, *Merkez Komitesi* üyelerinin sayısı 11 asil, 8 yedek, toplam 19 üyeye indirilir. Devrim sırasında kurulan ve 5 kişiden (Vladimir Lenin, Joseph Stalin, Leon Trotski, Lev Kamenev ve Nikolay Krestinsky) oluşan *Polit-Büro*, siyasi kararların alındığı kalıcı bir organ haline getirilir ve üç tane de (Grigory Zinoviev, Nikolai Buharin ve Mikhail Kalinin) oy hakkı olmayan üye eklenir. Ayrıca partinin örgütlenme çalışmalarının tamamını yönetecek beş üyeden oluşan yeni bir organ, Stalin ve Elena Stasova'nın da üye olduğu *Örgütlenme Bürosu* (Org-Büro) kurulur. "Merkez Komitesi Sekreterliği" ise karar alma ve yetki kullanma hakkının çok az sayıda üyenin eline verilmesi anlamına gelmektedir. On beş günde bir toplanması

44 313.766 üyeyi temsilen 301 delege, 102 söz hakkı olmayan delege katılmıştır.

gereken 19 kişilik MK toplanamaz hale gelince bütün yetki bu kurumların eline geçer (Carr, 1989, s. 182, 190).

Daha önce de UKKTH ilkesine karşı en sert muhalefeti yapan Buharin ve arkadaşları, Sekizinci Kongre'de de pozisyonlarını korumuştur. Piatakov ulusların ilgasından söz ederek şunları söyler: "Biz hiçbir ulusu istemiyoruz. Biz bütün dünyanın proletaryasının birleşmesini istiyoruz." Lenin ise bunun ancak komünizmin bir başka düzeyinde gerçekleşeceğini söylemiştir.

Buharin ve Preobrajenski'nin Şubat Devrimi'nden hemen sonra, 1917 yazında kaleme aldığı, ancak RK(B)P'nin Sekizinci Kongresi'ndeki parti programına eleştiri olarak sundukları, daha sonra "Komünizmin ABC'si" adıyla ünlenen raporda, *Büyük Rus Şovenizmi* olarak yargılanabilecek ifadeler bulunmakta. Partinin en önde gelen Bolşevikleri tarafından dile getirilen bu düşünceler, Devrim'in en sıcak günlerinde kaleme alınmıştır (Buharin ve Preobrajenski, 1992, s. 269):

> Görece *düşük* veya *son derece düşük kültürel düzeye sahip uluslar*... Sadece proletaryaya değil, burjuvaziye bile sahip olmayan veya bunların olgunlaşmamış biçimlerine sahip olan uluslar ne olacak? Örneğin *Rus topraklarında* yaşayan Tunguzları, Kalmukları veya Buryatları düşünelim. Bu uluslar *büyük uygar uluslardan* tamamen kopmak isterlerse ne yapılmalıdır? Daha önemlisi, bunlar sosyalizmi gerçekleştirmiş uluslardan kopmak isterlerse ne yapılmalıdır? Kuşkusuz bu tür kopmalara izin vermek, *uygarlık pahasına barbarlığı* güçlendirecektir (vba).

Lenin ünlü "komünisti kazıyın, altından büyük Rus şovenisti çıkar," sözlerini Sekizinci Kongre'de söylemiştir (Lenin, CW. V. 29. 2011, s. 194). Eğitim/Aydınlanma Halk Komiserliği'nden bir örnek vererek "Bizim okullarımız birbirinin aynısıdır. Öyleyse başka dillerden değil, sadece Rusça eğitim yapılmalıdır," sözlerini hatırlatan Lenin, "bana göre bunu söyleyen komünist, Büyük Rus şovenistidir," demekten çekinmez.

Yine Lenin Sekizinci Kongre'de, "Büyük Rus" kavramının Başkurtlar arasında "zalim", "düzenbaz" kelimeleriyle eşanlamlı olarak kullanıldığını söyleyerek "Büyük Ruslar, diğer tüm

ulusların acı nefretini kazandı. Bu konuda çok duyarlı olmalıyız," diyerek tüm partiyi uyarır (Lenin CW, V. 29. 2011, s. 195).

Zaten komünist olmayan Ruslarda büyük Rus şovenizmi inanılmaz boyutlardaydı. Orconikidze'nin 1923'te şahit olduğu olay ibretlikti: Özbekistan'da bir demiryolu istasyonunda Rus Demiryolu şefi, platforma ayak basan bir Özbek'i, sadece Özbek olduğu için "Bütün Özbekler uyuzdur ve onları platforma sokmak uygun değildir," diyerek kovar (Cihangir, 2006, s. 159).

Görüldüğü gibi Çarlık Rusya'sı zamanından kalma Doğu'ya (*Orient*) ait önyargılı değerlendirmeler halen devam etmektedir: Doğu: tarihdışı, pasif, durgun, donmuş, medeni olmayan, gizemli ve bilinmezdir. Batı: sınıf mücadelesi, Marksizm, devrimler, değişim, ilerlemedir. Ruslar ise büyük ve uygar bir ulustur. Bu nedenle Doğu, bu yabancı kültür, göz ardı edilebilir, hükmedilebilir, asimile edilebilir, Marksist bir şema içinde birleştirilebilir.

Jizn Natsionalnostey (Milletlerin Yaşamı) *dergisi*

Ekim 1918'de Rusya'da yaşayan çeşitli milletlerin merkezî komiserliklerinin Narkomnats'ın *yerel şubeleri* haline dönüştürülmesinden sonra merkezî haftalık bir gazete yayımlanmaya başlar. Rusya'nın tüm milletlerine yönelik olarak yayımlanacak olan bu gazetenin adı *Jizn Natsionalnostey*'dir (*Milletlerin Yaşamı*). Aslında böyle bir gazeteye olan ihtiyaç Ekim Devrimi'nden hemen sonra Narkomnats kurulduğu zaman belirlenmesine karşın, ilk sayısı ancak 9 Kasım 1918 tarihinde yayımlanmıştır. Böylece Rusya'da yaşayan tüm etnisitelere merkezin bakış açısı ulaşacaktır.

Yukarıda sözü edildiği gibi İç Savaş nedeniyle 4 Haziran 1918'de cepheye, Çaritsin'e giden Stalin, Moskova'ya ancak 12 Eylül 1918'de döner. Çaritsin Beyaz Ordu'nun eline geçince, Stalin Moskova'da ancak on gün kalabilmiş, 22 Eylül'de tekrar Çaritsin'e gitmiştir (Deutscher, 1969, s. 306). Birkaç gün sonra Çaritsin Beyazlardan geri alınmış, Stalin Ekim Devrimi'nin yıldönümünden kısa bir süre önce, 11 Ekim 1918'de tekrar Mos-

kova'ya dönmüştür. İşte sözü edilen *Jizn Natsionalnostey* gazetesi Stalin cepheden döndükten sonra, 4-12 Kasım tarihleri arasında toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Kongresi sırasında yayımlanmaya başlamıştır.

Narkomnats'ın yayın organı olarak yayın hayatına atılan *Jizn Natsionalnostey*'de çıkan pek çok yazı o günlerin gündemini bize taşımaktadır. Stalin'in olduğu kadar Sultan Galiyef'in de yazıları bu gazetede yer almıştır.[45]

Devrimler Batı'dan mı Doğu'dan mı gelecek?

Bu dönemde RK(B)P ve Komünist Enternasyonal içinde Ekim Devrimi'nden sonra gelecek olan devrimlerin, Batı'daki gelişmiş kapitalist ülkelerde mi, yoksa Doğu'daki sömürge ülkelerde mi gerçekleşeceğine ilişkin tartışma, oldukça önemli bir yer tutar. Lenin ve tüm Bolşevikler, Ekim Devrimi'nden sonra Batı'daki gelişmiş kapitalist ülkelerde patlayacak devrimleri bekliyor ve Rusya'da devrimin yaşama şansını Batı'dan gelecek devrimlere bağlıyordu. Bu nedenle Ekim-Kasım 1918'de Berlin'den devrim haberleri gelmeye başlayınca bütün gözler Batı'ya dönmüştü.

Ancak M. N. Roy ve Sultan Galiyef gibi isimler, bu teze karşı "Batı ihtilâlinin kaderi tamamıyla Doğu ihtilâline bağlıdır. Bu nedenle o ülkelerdeki proletarya partileri desteklenmelidir," tezini ileri sürmüştü (d'Encausse ve S. Schrem, 1966, s. 46). Ancak bir buçuk yıl sonra, 1920 yazında Komintern'in İkinci Kongresi'nde enine boyuna tartışılacak olan bu tezler, 1918 yılı sonunda gazete sayfalarında Stalin imzası ile yer almaya başlamıştı. Herkes yüzünü Batı'ya dönmüş ihtilâl haberlerini beklerken, *Jizn Natsionalnostey* gazetesinde Ekim Devrimi'nden sonraki devrimin Doğu'dan gelme ihtimalinin yüksek olduğu ve bu nedenle Doğu ülkelerinde proletarya partilerinin desteklenmesi gerektiğine ilişkin yorumlar yapılıyordu.

---

45 ABC Sultan Galiyef'in gazetenin yazışleri müdürü olduğunu söylemektedir ama başka kaynaklardan doğrulatamadım (ABC, 1981, s. 101).

"Işık Doğu'dan Yükselir"

Jizn Natsionalnostey'in 3. sayısında Stalin imzası ile "Doğuyu Unutmayın", 6. sayısında "Ex oriente Lux", yani "Işık Doğudan Yükselir" başlıklı makaleler yayımlanır (Stalin, 1990, s. 158-167). Stalin sadece *Jizn Natsionalnostey*'in sayfalarında değil, *Pravda*'daki yazılarında da bu konuya eğilir. "Böyle bir anda, emperyalizm tarafından esir haline sokulmuş olan yüzlerce milyon insanıyla Şark, otomatik bir şekilde gözümüzden silinmekte ve unutulmaktadır," diye yazar. Avrupa'dan ziyade Doğu'yu daha iyi bilen Kafkasyalı bir Gürcü olan Stalin, "Doğuyu Unutmayın" başlıklı makalesinde şunları söyler:

> Dünya emperyalizminin en emin cephe gerisini, tükenmez rezervini elinden almak [gerekir]. *Bu olmaksızın sosyalizmin kesin zaferi, emperyalizm üzerine tam zafer düşünülemez.*
>
> Komünistlerin görevi, Doğu'da artan kendiliğinden hareketlere *müdahale etmek* ve bunu emperyalizme karşı *bilinçli mücadeleye varana dek geliştirmektir* (Stalin, 1990, s. 161-162; Deutscher, 1969, s. 305).

Dolayısıyla Roy ve Sultan Galiyef'in özgün görüşleri olduğu sık sık tekrarlanan, Sultan Galiyef'in "bunlar benim özgün görüşlerim," dediği (Kakınç, 2004, s. 276, 77) bu değerlendirmeler ya Stalin'in görüşleridir ya da Stalin tarafından da desteklenmiştir. Bu görüşü Mustafa Suphi de paylaşmaktadır: "Bizim fikrimizce Şarkta inkılâp, bugün Garpte patlak vermiş olan inkılâbı *kurtarmak* için *pek lazım ve acele bir* çare[dir]" (Tunçay, 1995, s. 172) (vba).

Suphi ve "Şark'ta İnkılâp"

Mustafa Suphi 4 Kasım 1918 tarihinde toplanan Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Syezdi/Kongresi'nin açılış günü yaptığı konuşmada, "Cenupta [Anadolu'da] ihtilâlin patlak vermesi bir 'ateş!' emrine bakıyor," demiştir.

Bu tartışmaların sürdüğü günlerde, Mustafa Suphi'nin, yakın

çalışma arkadaşı Sultan Galiyef'le aynı çizgide olduğunu Moskova'da 5 Aralık 1918'de toplanan Komintern'in kuruluşu öncesindeki uluslararası toplantıda yaptığı konuşmadan anlıyoruz. Suphi Şark halklarının ayağa kalkması ve isyan etmesi için Sovyet Hükümeti ve RK(B)P'nin doğrudan görev alması gerektiğini söyler:

> Bizim fikrimizce *Şark'ta inkılâp, bugün Garpte patlak vermiş olan inkılabı kurtarmak için pek lazım ve acele bir çare...* İngiliz-Fransız-Amerikan kapitalinin başı Avrupa ve Amerika'da ise, kökleri Asya ve Afrika'dadır. Demek Şark meselesi doğrudan doğruya bu kökün kesilmesine müteallik bilvasıta bir hareket, bir (action directe); küçük ve büyük Asya'da İngilizlerin yolunu kesmek; bu İngiltere ve Fransa'yı doyuran ham maldan mahrum etmek, aynı zamanda bunların sanayi mamulatına Türkiye ve İran'ın, Hint ve Çin'in kapılarını kapamaktır; *Şark'taki mazlum halkları ayağa kaldırmak, bunları İngiliz-Fransız-Amerikan istibdadına karşı yerli halkları isyan ettirmek*, bu bütün Garp kapitalinin şu yeni harp meydanındaki ricat hatlarını kat'etmek demektir; işte bir iki sözle bizim nazarımızda şimdilik *Rusya inkılâpçılarına taalluk eden vazife* hülasa edilmiş oluyor... (Tunçay, 1995, s. 172) (vba)

Suphi Şark'ı ayaklandıracak "harbi-inkılâbi teşkilât"lar kurulması gereği üzerinde durarak bazı eleştirilerle devam ediyor:

> Rusya inkılâbının bugün harekât fihristinde bulunması lazım gelen... mesele *Şark'ı ayaklandıracak harbî ve inkılâbî teşkilâttır*; bu teşkilâtın kendisine yeterlik edebiyatı da, beyannameleri, risaleleri de olur; ... Rusya inkılâpçıları ... kendi silahımızı kendi elimizde tutmalı, hedefimizi iyice tayin ile hareket etmeliyiz; bize Şark yollarını açacak olan en mühim çare: Şark halkları içinden yetişen genç inkılâpçıları uyuşturup [teşkilâtlayıp] harbi-inkılâbi bir teşkilât [devrimci askerî bir örgüt] vücuda getirmektedir.
>
> *Bu husus da şimdiye kadar ihmal edildi;* büyük üstadımız Yoldaş Lenin'in Şark hakkındaki beyannamelerinden taşan

alicenap ümit ve emelleri, Asya'nın hudutsuz çöllerinde kaybolup gitti; çünkü *Şark'a fırka adamları tarafından lâyık olan ehemmiyet verilmedi*; ben zannediyorum ki Rusya Komünist Bolşeviklerinin Merkez Heyet-i İcraiyyesi şimdi bu meseleyle daha yakından meşgul olacaktır. Bir taraftan hükumet, diğer taraftan fırka, *Şark inkılâpçı teşkilâtına ziyade ehemmiyet verecekler* ve böylece Şark'ta Garp kapitali için *inkılâpçı cehennem ocakları* vücuda getireceklerdir (Tunçay, 1995, s. 172) (vba).

"Toplumsal Devrim ve Doğu"

Sultan Galiyef benzer görüşleri *Jizn Natsionalnostey*'de pek çok kez tekrarlamıştır. 5-12 Ekim, 2 Kasım 1919'da, yani bu tartışmalardan bir sene sonra yayımlanan "Toplumsal Devrim ve Doğu" adlı ünlü dizi makalesinde konuyu enine boyuna incelemiştir. Bolşevik Parti tarafından yürütülen milletlerarası sosyalist politikanın genel yönünün doğru olduğunu ancak Doğu sorununda yürütülen politikanın *düzeltilmesi* gerektiğini belirten Galiyef şöyle yazmıştır: "Ne kadar acı olursa olsun, şimdiye dek Sovyet Rusya ile Doğu arasında doğru bir karşılıklı ilişkiler tesisi bakımından tarafımızdan [Bolşevikler] alınan tüm önlemlerin rastlantısal ve tümüyle yama şeklinde kaldığını kabul etmeliyiz. Bu alanda, uygun biçimde oluşturulan, sistematik ve kararlı bir politikanın sıkı bir şekilde uygulanması diye bir şey hiçbir zaman söz konusu olmamıştır" (ABW, 1995, s. 158). Sultan Galiyef İran'dan Rus birliklerinin geri çağrılmasının ve İngilizlere karşı ayaklanan Afganistan'a sadece sempatik mesajlar göndermenin yanlışlığına değinir. Galiyef "Şark"ın despotik ülkelerinde bir *sosyalist devrimin desteklenmesi* gerektiğini, aksi takdirde milli burjuvazinin Bolşevizm'e ihanet etmeye çok yatkın olduğunu da belirtmiştir:

> Genel olarak Şark, milletlerarası kapitalizmin başlıca beslenme kaynağıdır. Dünya çapındaki bir sosyalist iç savaş durumunda, bu bizim için son derece elverişli ve milletlerarası emperyalistler içinse son derece elverişsiz bir etmendir. Şark'tan

yoksun kalan ve Afganistan, İran ve diğer Asya ve Afrika sömürgelerinden koparılan Batı Avrupa emperyalizmi sönecek ve ecelinden ölecektir.

Fakat aynı zamanda *Şark, despotizmin de beşiğidir*. ... Bizim [Sovyet Rusya] *yardımımızla* kendilerini kurtaracak olan *Çin, Hindistan, İran* ve *Türkiye* feodal beylerinin emperyalist Japonya'yla ve hatta kimi diğer Avrupa emperyalistleriyle birleşmeyeceğinin ve kendilerini bu yolla "Bolşevizm"in sirayet etmesinden korumak amacıyla "kurtarıcılarına" karşı kampanya örgütlemeyeceğinin garantisi yoktur (ABW, 1995, s. 163) (vba).

Görüldüğü gibi gerek Sultan Galiyef gerekse Mustafa Suphi "Şark"ta başlayacak devrim hareketinin ancak Sovyet Rusya'nın yardım, destek ve öncülüğü ile gerçekleşeceğini düşünmektedirler.

Sultan Galiyef 22 Kasım-3 Aralık 1919 tarihleri arasında Moskova'da toplanan İkinci Tüm Rusya Doğu Halkları Komünist Örgütleri Kongresi'nde 29 Kasım 1919'da yaptığı konuşmada sistematik hale getirdiği bu görüşleri savunur. Gözlerini Çin, Japonya, Hindistan gibi Müslüman olmayan ülkeleri de kapsayan bir devrime çeviren Galiyef, bu doğrultuda neler yapılması gerektiğini kuramsallaştırmaya çalışmaktadır: Doğu'daki bütün anti-emperyalist hareketleri desteklemek, komünist partiler kurmak, Doğu'da çalışacak tüm devrimci unsurları Rusya'dan temin etmek (Tatar, Başkurt, Kırgız, Sart), Tatar, Başkurt, Türkistan Kırgızlarının ve diğer Doğu halklarının kurulmuş ve kurulmakta olan cumhuriyetlerinde yaratıcı çalışmalar yapmak, Rusya dışına genişleyecek iç savaş ve devrimlerde savaşacak Tatar, Başkurt ve Kırgızlardan oluşan Doğu Kızıl Ordusu'nu kurmak, Sovyet Genelkurmayı'na bağlı Doğu Askerî Akademisi organize etmek ve Tatar, Başkurt ve benzeri halklar arasında komutanlar yetiştirmek (Kakınç, 2004, s. 318-329). Galiyef içtenlikle ve cesaretle eleştiriyor ve öneriler yapıyordu. Sovyet Devrimi'nin üzerinden iki yıl geçmesine rağmen Doğu'da kadro yetiştirmek için hiçbir şey yapılmadığından bahisle Yoldaşların Doğu'yu bilmediğini, Doğu'yu bilmediği için önündeki meseleleri de bilmedi-

ğini, bu nedenle sorunları çözemediğinin altını çiziyordu. Galiyef'e göre "Doğu için kadro yetiştirmek" gerekiyordu.

Galiyef Bolşeviklerden bugünkü terminoloji ile "devrim ihracı" beklemekteydi. Bu talebi Türkiye için de yapmıştı. Halbuki Ekim Devrimi'ni gerçekleştirerek Sovyet Rusya'da sosyalizmi kurmaya soyunan Lenin ve yoldaşları, gelişmiş bir sanayi, devrimci bir parti ve ayaklanmış kitlelerin varlığına rağmen ne kadar büyük sorunlarla karşı karşıya kaldıklarının bilincindeydi.

Lenin'in karşı çıktığı bu görüşler, 1920 yılı sonbaharında toplanan Komünist Enternasyonal tarafından mahkûm edilecek, Şark'tan devrim beklemek veya devrim ihraç etmek yerine, o ülkelerdeki milli burjuvazi ile anlaşma taktiği geliştirilecekti. Komintern, sömürge ülkelerde devrim konusunu daha derinlemesine irdelemek üzere Eylül 1920'de Bakü'de Şark Milel-i Mazlumesi Kurultayı/Doğu Emekçi Halkları Kongresi'ni düzenledi. Burada İran, Türkiye ve Hindistan başta olmak üzere kolonyalizme karşı "milli azatlık" mücadelesi verenleri destekleme stratejisi kabul edilecek, açılış konuşmasında Zinoviyev, Mustafa Kemal'in adını anarak bu stratejiyi savunacaktır. Ama o günlere daha iki sene vardır. Biz yine 1918'in Kasım ayına dönelim.

Büyük kırılma

Merkezileşmeye çalışan Sovyet iktidarının henüz kurumsallaşamadığı, İç Savaş'ın devam ettiği, Sovyet Rusya'nın açlık, hastalık, koleradan kırıldığı, ulaşımın felç olduğu korkunç zor günlerden söz ediyoruz.

İç Savaş'ın Şimal Türklerinin coğrafyasında sürmesi, Kazan, Samara, Simbirsk, Ufa, Orenburg gibi merkezlerin Beyaz Ordu'nun eline geçmesi, bu kentlerde Beyazlarla birlikte hareket eden Tatar ve Başkurtların savaş sırasında acımasız katliamlarda bulunması gibi pek çok faktörün Bolşeviklerle Müslümanlar arasındaki ilişkide kırılma yarattığını düşünüyorum. Sovyet düşmanı karşı-devrimci Beyazlarla ittifak yapan, Beyaz Ordu ile birlikte Kızıl Ordu'ya karşı savaşan Tatar-Başkurt Muhtariyet-i Milliyesi, İdil-Uralcılar, Kazak Alaş-Orda Hareketi, Tür-

kistan Milli Geçici Hükümeti ve küçüklü büyüklü Müslüman topluluklar Bolşevik liderlerin de Müslüman kitlelere duyduğu güveni sarsmış olmalı.

Lenin'in yerli Bolşeviklerin olumsuz yaklaşımlarının tersine Mollanur Vahidof'a sonsuz yetki vermesi, her türlü örgütlenme özgürlüğü tanıması ve Müslüman Kızıl Ordu'nun kurulmasını sağlamasına karşın, Beyaz Ordu'nun durdurulamaması hayal kırıklığı yaratmış olmalı.

UKKTH ilkesine karşı çıkanların hali

1917-1919 yılları arasında UKKTH ilkesine karşı mücadele verenlerin sonraki yıllardaki haline bakmak insanın içini acıtmakta. Örneğin Buharin 17-25 Nisan 1923 tarihleri arasında yapılan On İkinci RK(B)Partisi kongresinde geçmişte milli meselede sergilediği tavrın ahmaklık olduğunu kabul etmiştir (Kakınç, 2004, s. 159). Sultan Galiyef, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasına muhalefet edenlerin halini yıllar sonra şöyle özetlemiştir (Kakınç, 2004, s. 63):

- Yumagulov: Milli meselede Sultan Galiyef'in görüşlerini kabul etmiştir.
- İsmail Rahmetellin: Kazan Eyalet Çeka'sındaki görevini kişisel çıkarları için kullanarak rüşvet aldığı ortaya çıkmış, 20 yıl hapse mahkûm olmuştur.
- Sultan Galiyef'e milli meselede "sağcı" diyen İshak Rahmetellin, Dulat Ali ve K. Kaspranski 1920 yılında Başkurdistan'ı terk ederek kaçmıştır. İshak Rahmetellin birkaç ay sonra geri dönmüş, Dulat Ali kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Kaspranski hâlâ kaçaktır.
- Yalımov: Türkistan'daki parti temizliği sırasında görevden uzaklaştırılmıştır.

Dünyanın en büyük emekçi halk ayaklanması olan Ekim Devrimi'ne ve sosyalizmin kuruluşuna köylü, yarı göçebe ve göçebe halkların nasıl refleks verdiği, katkıları ve yaşanan zorluklar daha uzun araştırma ve inceme konusu olmaya devam edecektir.

SONUÇ

Sürüdeki kazlar gibi hadiseler de birbiri ardına geliyor
ve geçip gidiyor.
Uçup giden kazın yalnızca kanat sesleri işitilir.
Ama o günlerde tarih yazılıyor...
– Renad Muhammedi

İki yıldan kısa bir zaman... yüzyıllardır süren Çarlığın yıkılışı... toprak sahibi soyluların, burjuvaların, Mirzaların, şeyhlerin ve benzeri egemen sınıfların kemikleşmiş sömürü ve iktidar ilişkilerinin yarattığı çürümüş bir sistemi, ayaklanarak, savaşarak, mücadele ederek, ölerek ve öldürerek yıkan emekçilerin yirmi aylık hikâyesi... İşçinin üretimde demokrasiye, köylünün toprağa, askerin barışa, ezilen ulusların eşitliğe, kadınların kurtuluşa hasret, sosyalizmi inşa etmeye başladığı günler... Her milletten ve dinden emekçinin baskısız, sömürüsüz, savaşsız, devletsiz, insanca yaşanan bir düzen kurma isteğinin gerçekleşmemesi için elinden geleni ardına koymayan Rusya'nın ve dünyanın egemen sınıfları... 1918 yılı sonunda İngiltere, Fransa, Japonya ve ABD'nin her türlü araçla desteklediği iç savaş...

Ekim Devrimi'nden yedi ay sonra, 1918 yazında isyan eden Çekoslovak lejyonunun Sovyet karşıtı güçlere katılmasıyla birlikte kana bulanan İdil-Ural ve Sibirya toprakları; temmuz başında sol-SR isyanı ve terör kampanyası; koalisyonun bozulması; Ukrayna ve Kafkasya'nın Alman ve Osmanlı işgali altında kalması ile Moskova'nın Karadeniz'le, tahılla ve petrolle bağının kopması; açlık; İç Savaş'ın yayılması, Kazan'ın düşmesi...

Sosyalizmi kuracak kadrolar artık silah elde "Kızıl Ordu'nun neferleri" olarak savaşmaktadır. İç Savaş sürecinde büyük ölçüde komünist partiye üye olan Kızıl Ordu askerleri "militarist jargonun yanında çizmelerini ve asker üniformalarını da partiye taşımıştır" (Fitzpatrick, 1994, s. 65). Savaşın olduğu yerde akıl, hoşgörü, empati, anlayış, sabır, demokrasi, UKKTH filan yoktur. Kan ve ölümden başka bir şey yoktur. İç Savaş sadece sosyalizmin kuruluşunu ertelememiştir, milli meselenin çözümü için gerekli olan öznel ve nesnel koşulları da yok etmiştir.

1917'nin Şubat ayından 1918'in Kasım ayına kadar, iki seneye yakın sürede yaşananların en kısa özeti budur.

Üç dönem

Bu çalışmada "Şimalî Türkler", "İdil-Ural Müslümanları" veya "Tatar-Başkurtlar"ın faaliyetini iki dönemde inceledim:

Birinci Dönem, Şubat 1917-Mart 1918: Bu dönem, Çarlığın yıkılmasıyla mart ayında Kazan'da Müslüman Komitesi, 7 Nisan 1917'de Müslüman Sosyalist Komitesi'nin kurulmasıyla başlayan İdil-Ural Tatar ve Başkurtlarının federatif Rusya içinde muhtar devletler kurma sürecidir.

17 Ocak 1918'de, Sovyet Hükümeti'nin Milli İşler Komiserliği'ne bağlı olarak Muskom'un kurulması ile birlikte Tatar-Başkurtlar, sosyalizmin inşasına doğrudan katılma fırsatı bulmuştur. Bu süreçte Sovyet Hükümeti ile işbirliğini reddeden burjuva-milliyetçi Tatarların kurduğu İdil-Ural Devleti, sosyalist Tatarlar tarafından yok edilmiş ve Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması çalışmalarına başlanmıştır. Sosyalist Tatar ve Başkurtların Sovyet Devleti'nin desteği ile bu yolda yürümeye başlaması ile yeni bir dönem başlamıştır.

İkinci Dönem, Mart-Kasım 1918: Sosyalist-komünist Tatar ve Başkurtların Sovyet Hükümeti, yani merkezî iktidarla uyumlu bir şekilde çalışarak önce "Rusya Müslüman Komünistler (B) Partisi"ni kurması, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluş kararnamesinin yayımlanması ve Müslüman Kızıl Ordu'nun kurulması aynı günlere denk düşmektedir. Tatar-Baş-

kurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurumları (idari, yasal, iktisadi, sosyal [eğitim-öğrenim vb.], sendikal, askerî) yavaş yavaş hayat bulmaktadır.

Bence "İkinci Dönem" İç Savaş'ın başlamasıyla veya Mollanur Vahidof'un öldürülmesiyle değil, Kasım 1918'de yapılan Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Kongresi sonucunda, Müslüman Komünist Partisi'nin lağvedilerek tüm çalışmaların RK(B)P'ye doğrudan bağlanması ile bitmiştir. İç Savaş nedeniyle Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin hayata geçmesi için Haziran 1918'de kararlaştırılmış olan 15 Eylül toplantısı yapılamamış, İç Savaş nedeniyle RK(B)P bütün dikkat ve enerjisini, İç Savaş'ın bitirilerek Sovyet Devleti'nin ayakta kalmasına yoğunlaştırmıştır.

Üçüncü Dönem bana göre *Kasım 1918-Eylül 1920* tarihleri arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Kolçak'a bağlı Beyaz Güçler'le arası bozulan Z. Validov'a bağlı Başkurtlar, Şubat 1919'da Sovyet Hükümeti'nin "Başkurt Sovyeti/Küçük Başkurdistan" kurma sözü vermesi üzerine Sovyet tarafına geçmiş, Validov Moskova'ya giderek Lenin ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Üçüncü Dönem'de Sultan Galiyef Merkez Müslüman Askerî Komitesi'nin başında İç Savaş'ta önemli başarılar kazanmış, Mustafa Suphi faaliyetlerini Moskova'dan sonra Kırım, Taşkent ve Bakü'de sürdürmüş, Eylül 1920'de Bakü'de hem Şark Mileli Mazlumesi Kongresi hem de TKP'nin kuruluş kongresi toplanmıştır. Haziran 1920'ye kadar Moskova'da Lenin'le birlikte çalışan Z. Validov, 1920 yazında Sovyet Hükümeti ile bozuşup Türkistan'a geçmiştir. Eylül 1920'de toplanan TKP Kongresi'nde TKP ve Mustafa Suphi Türkiye'ye dönme kararı almıştır. Bu iki senelik dönem bir başka kitabın konusu olacak kadar önemlidir.

Milli meselenin çözümü yolunda

Yüzyıllardır "*inorodtsi*/yabancı" statüsünde olup vatandaşlık bile verilmeyen, "vahşiler" olarak değerlendirilen Rusya Müslümanlarının 19. yüzyıl sonunda içine girdiği devinim, değişim

ve modernleşme süreci Şubat ve Ekim Devrimleri ile tepe noktasına varmıştır. Bu dönemde her etnisite kendi öznel koşullarına bağlı olarak örgütlenme, parti kurma, kongre ve konferans düzenleme, bağımsız veya muhtar devletler kurma yolunda ilerlemiştir. Müslüman halkların bu yolda en büyük destekçisi Lenin ve Sovyet Hükümeti olmuştur.

1-11 Mayıs 1917 tarihleri arasında toplanan ilk kongreden itibaren "Şimalî Türkler" yüzyıllar sonra kendi yasama, yürütme ve yargı kurumlarının ilk nüvelerinin temelini atarak maliye, eğitim, din işleri ve askerî alanlarda inisiyatif sahibi olmuştur.

Tüm Sovyet karşıtı yazarlar tarafından ileri sürülen, Bolşeviklerin Rusya'daki Türk-Tatar-Türkmen topluluklarını yönetebilmek için onları bölüp parçaladığı iddiası görüldüğü gibi açıkça yanlıştır. İslâm birliğini ilk önce Kırım Tatarları, Kafkas Dağlıları, Azeriler, Türkmenler, Kazaklar kırmış, birbirine son derece yakın etnisiteler olan Tatar ve Başkurtlar bile birlikte devlet kurmayı ilk günden itibaren reddetmiştir.

Mart 1918'de İdil-Ural Devleti ile başlayan kurumlaşmayı bu devlet lağvedildikten sonra, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasına çalışan Müslüman komünistler sürdürmüştür. Mollanur Vahidof ve arkadaşları Sovyet Hükümeti'nin doğrudan desteği ile işçi ve köylü arasında, yani toplumun o güne kadar hiçe sayılan emekçi kesimleri arasında ajitasyon, propaganda ve örgütlenme faaliyetleri yürüterek onları kendi kendilerini yönetmeye hazırlamaktaydı. Ahmetzaki Validov ve arkadaşları da karşı tarafta da olsa Başkurt Devleti kurma yolunda kurumlar inşa etmekteydi. İç Savaş bu iki halkın coğrafyasını kana bulayıp, zaten son derece az sayıda olan Müslüman komünist unsurlar savaşta telef olunca, kurulan kurumlar da yok edildi.

Sovyet Hükümeti'nin yaşaması, İç Savaş'ı kimin kazanacağına, o da bu topraklarda emekçilerin Sovyetlerden yana tutum alıp almayacağına bağlıydı. İdil-Ural ve Sibirya coğrafyasında yaşayan Müslüman işçi, köylü ve askerler, tıpkı Rus işçi, köylü ve askerleri gibi seçimini Sovyet Hükümeti'nden yana yapınca, Sovyet karşıtı KOMUÇ tutunamadı. Ama İç Savaş tüm Sovyet

Rusya'yı Kızıl Ordulaştırdı çünkü işçi-köylü devletinin ayakta kalması için önce İç Savaş'ın bitmesi gerekmekteydi.

Ekim Devrimi sonrasında Sovyet Hükümeti'nin milli meselenin çözümü doğrultusunda yaptıklarının önemini anlayabilmek için, 1919'da Yusuf Akçura'nın yaptığı kıyaslamaya bakalım: "Beş on sene önce Müslümanların en uzak emelleri Müftülerini serbestçe seçebilmekti. Daha önceki emelleri, bir Rus subayını Müftü makamında görmemek, modern bir okul kurma izni alabilmek ve en basit haklar için mücadele etmekti. [Rusya'da Müslümanlar] ... geçen iki üç sene içinde milli meclisler (kurultaylar) kurmuş, milli kongreler düzenlemiş, milli hükümetler kurmuş, hatta milli devlet hudutları çizmişler, milli alaylar oluşturarak milli hükümetlerini müdafaaya çalışmışlardı. bunlar bağımsız hayatın basamaklarıydı ve bu milletler onlara basarak yükselecekti. ... Azerbaycan Devleti hâlâ yaşıyordu ... Türk illerinin kuzey kitlesinde bağımsızlıklar, muhtariyetler kurulması ve özellikle bu istiklâl ve muhtariyet fikirlerinin o Türk illerinin ortak dimağında, milli bilincinde yer etmesi mühim ve büyük gelişmelerdi" (Kanlıdere, 2009, s. 251).

Milli meselenin çözüm süreci

Bolşevikler Devrim öncesinde UKKTH ilkesi hakkında vaat ettiklerini Devrim sonrasında hayata geçirmeye çalışmıştır. Zaten ister mirza, burjuva, ulema veya imam olsun, ister komünist, işçi, göçebe veya münevver olsun bütün Tatar ve Başkurtlar, kendi kültürlerinin yaşatılmasını, dillerinin gelişmesini ve kendi kendilerini yönetmeyi aynı heyecanla istemektedir. Hem İdil-Ural Devleti'nin, hem de Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında aynı mutluluk ve doygunluk hissini görüyoruz. Bunu Mollanur Vahidof'un Tatar-Başkurt Sovyeti'nin Danışma Meclisi'ndeki sözleri çok iyi ifade etmiştir:

> Şimdi ayaklarımızdan ve kolumuzdan esirlik bağları kopartılıp alındı. Evet, bahtımız öz ellerimize verilip, hâkimlikten, esircilikten hoşlanan yabancı milletlere, fakir halkların kanını içen

zenginlere, sermayedarlara bizim işimize katışmak imkânı bitirildi. Biz hazır ki vakitte [şimdi] zenginlere kul köle olmaktan kurtulup Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin bir hukuklu hür hemşerisi olduk.

Biz şimdi kul da, esir de değiliz! (Tunçay, 1995, s. 25)

İşçi, Köylü ve Asker Sovyeti, özgür ulusların özgür birliği üzerinde bir "Sovyet Ulusal Cumhuriyetleri Federasyonu kurulduğu"nu ilan etmiş, RSFSC Anayasası'nda "Rusya'daki bütün milletlerin, *federal* hükümete ve diğer federal Sovyet kurumlarına katılıp katılamayacaklarına ve hangi esasa göre katılacaklarına serbestçe karar vermek hakkına" sahip oldukları belirtilmiştir. Daha önce hiçbir devletin anayasında böyle bir madde yer almamıştı.

Muhalif Bolşeviklerin haklılık payı var mıydı?

Ancak ilk andan itibaren, Bolşevik Partisi'nin sol kanadı ve sol-SR'ler ve bazı yerel kadrolar UKKTH ilkesine karşı çıkarak Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasına muhalefet etmiştir.

Müslüman olmayan yerel Bolşeviklerin endişelerini anlamak mümkündü. Şimalî Türkler, bir devletin kendi kendisine yeterli olması ve bağımsızlığını koruyabilmesi için gereken sosyal, iktisadi ve askerî gelişmişlik düzeyine sahip değildi. Kurulması kararlaştırılan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nde % 50'yi biraz geçen Müslüman nüfus, işçi sınıfına dayanmayan, büyük çoğunluğu köylerde yaşayan, göçebe ve yarı göçebelerdi. Okuma yazma oranının düşüklüğü, dinsel bağnazlık, kadınlara yapılan muamele Müslüman olmayan Rus Bolşevik kadrolarını endişelendirmekteydi. Örneğin 1923'te bile komünist partisi üyesi bir Şii hâlâ "şahsey-vahsey[1] törenlerine katılmaktaydı" (Cihangir, 2006, s. 159-160). Ama Bolşevik Grasis'in "Fiziksel yönden zayıf, moral yönden dengesiz Tatar-Başkurt prole-

1 Şiilerin "Şah Hüseyin, Vah Hüseyin" diyerek sırtlarını dövdüğü matem amacıyla yapılan tören.

taryası, iktidar sorumluğunu yüklenecek güçte değildir" (ABC, 1981, s. 98 ve 241, dn. 68) değerlendirmesi, Bolşeviklerin arasında büyük Rus şovenizminin sürdüğünün kanıtıydı.

Ancak Tatar ve Başkurtların geleceğini Şimalî Türkler arasındaki sınıf mücadelesi; bireysel çatışmalar; Rusya'nın içine düşürüldüğü iç savaş ve Osmanlı'nın irredentist müdahaleleri belirledi.

Keşkeler, eğerler

Eğer Alman proletaryası ve askerleri Rosa Luxemburg'un dediği gibi Rus Devrimi'nin parça parça olmasına, kuşatılmasına, aç bırakılmasına soğukkanlılıkla izin vermeseydi, eğer başlayan ayaklanma işçi sınıfının Avrupa'da iktidarı almasıyla sonuçlansaydı...

Keşke İdil-Ural Devleti en baştan itibaren Sovyetlerle iyi ilişkiler kursaydı, keşke Milli Meclis Muskom'un başına Ahmetbey Tsalikov'un geçmesini kabul etseydi, keşke İdil-Ural Devleti Beyazlarla işbirliği yapmasaydı...

Eğer Z. Validov tutuklanmasa, Baymak'ta katliam yapılmasa ve Validov Beyazların tarafına geçmese, Validov'un liderliğindeki Başkurtlar Kızıl Ordu'yla savaşmasaydı...

Keşke Validov, Sovyet Hükümeti ve sosyalist Müslümanların kurduğu Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin Danışma Meclisi'ne katılmayı kabul etseydi...

Keşke Grasis, Şamigulov ve benzeri yerel komünistler Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ne temelden ve ilkesel olarak karşı çıkmasaydı...

Keşke İç Savaş Sovyet Rusya'yı yakıp yıkmasaydı, Kazan Çekoslovakların eline geçmeseydi...

Keşke Mollanur Vahidof ve Şenkman gibi çok değerli komünist kadrolar öldürülmeseydi...

Keşke İç Savaş çıkmasaydı ve bu nedenle RK(B)P bütün iktidarı merkezileştirme kararı almasaydı... her şey daha güzel olur muydu?

Ama tarih eğerlerle, keşkelerle yazılmıyor.

Marx'ın dediği gibi, eğer mücadeleye başlamak için en müsait durum beklenseydi hiçbir tarihsel ilerleme gerçekleşemezdi.

Sovyet Hükümeti Rusya genelinde işçi ve köylü dayanışmasını, etnik ve dinsel temelli dayanışmanın önüne koyarak SSCB'yi kurmaya çalışmıştır. Sonuçta dinsel ve etnik (somut olarak Müslümanlık ve Türklük) temelli çelişki ve çatışmaları bitirip, hiçbir ulusun adını taşımayan, on beş Sovyet Cumhuriyeti ve pek çok özerk devletten oluşan sosyalist bir devlet olan SSCB/ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştur. 23 Mart 1919'da başkenti Ufa olan bir *Başkurdistan Sovyeti*, 27 Mayıs 1920'de başkenti Kazan olan bir *Tataristan Sovyeti* bunların arasındadır. Tarihinde ilk kez egemenliğin taşıyıcısı ve hâkimiyetin tek kaynağı Rusya Federasyonu'nun çok-uluslu halkı olmuştur.

SSCB'de milli mesele çözüldü mü?

Şimdi sıra sormaktan kaçınamayacağımız soruya geldi: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde milli mesele çözüldü mü? Milli mesele ne zaman çözülür?

Ekim Devrimi'nden sonra milli meselenin çözümü doğrultusunda iki yol takip edildi: *İlk* olarak Finlandiya veya Polonya gibi devletler Rusya'dan tamamen ayrıldı. İlk örneği ele alırsak kapitalist bir ülkede, sınıfsal baskı ve sömürünün devam ettiği koşullarda milli meselenin çözümünden söz edilebilir mi? "Saf, pür, homojen bir ulusa" dayanan ulus-devletlerin kurulamadığı ve bu çabanın ne korkunç acılara sebep olduğu ulus-devletlerin tarihinde yazılıdır.

İkinci olarak hiçbir ulusun adını taşımayan, on beş federatif cumhuriyet, onlarca muhtar devlet ve özerk bölgeden oluşan SSCB kuruldu. Sovyetler Brliği "bütün ulusların ve dillerin tam eşitliğini", "zorunlu resmî dilin olmamasını" hayata geçirdi. Peki hemen her ulusa, etnik topluluğa kendini yönetme hakkı tanındığında milli mesele çözüldü mü? SSCB'nin milli meselenin çözümünde katettiği yol, üzerindeki olumsuz ideolojik angajmanın kalktığı bugünlerde daha soğukkanlı bir şekilde incelenebilir.

Bu soruya Z. Validi'nin 1934 yılında kaleme aldığı kitapçıkta yazdıklarının bazı yanıtlar verdiğini düşünüyorum: Zeki Velidi Togan, kendi içine kapalı Tatar ve Başkurtların SSCB'nin beş yıllık planları ile bütün Rusya'ya açıldığını; artık Tatar münevverlerlerin sadece elbise satmadığını; eskiden maddi hayat mücadelesini Ruslara terk ederek maneviyata sarılmış olan Türklerin şimdi Sovyetlerin bütün iktisadi ve sosyal alanlarında varlık göstermeye başladığını anlatmaktadır. Türkistan'ın pamuk üretiminde ABD ile yarıştığını, kendi ürettiği pamuk ve yünü kendi tekstil fabrikalarında işlediğini; petrolünü, madenlerini ve kömürünü kendisi işleyerek sanayi ülkesi olmaya doğru gittiğini; yeni yapılan yollarla, hava yolları ile, telefon, telgraf, radyo şebekeleriyle bütün dünyaya bağlandığına dikkat çekmektedir. Artık mühendislikten gazeteciliğe, müzikten spora Türk gençlerinin her alanda var olduğundan söz eden Togan, "Şimdiki milli mücadele Çar zamanında olduğu gibi dini meselelerden, misyonerlerle horoz döğüşü yapmaktan, sabık 'Duma'nın 'Müslüman' azaları için olduğu gibi 'kramatoryum' ve 'zebh'[2] meselelerinden ibaret değildir; belki de iktisadi ve medeni inşaat ve imar işlerinde ve teknik sahasında, bir gün bunları kendi eline alabilmek için Ruslarla beraber çalışmak, Rusların o yolda çıkardıkları manialarını yıkmaktır," demiştir (Validi, 1934, s. 33-34).

Sonsöz

Sovyetler Birliği'nde milli meselenin çözümü doğrultusunda yapılanlar, Türkiye'de Kürt meselesinin nasıl çözüleceği konusunda bir laboratuvar görevi görebilir. Bu nedenle Sovyet Rusya'da yaşananları, milli meselenin çözümünde ne gibi güçlüklerle karşılaşıldığını bilmek yararlı olacaktır. Bunca sayfaya rağmen yetersiz olduğunu düşündüğüm bu çalışmayı, Rusça ve Tatarca arşiv belgeleri ile destekleyerek detaylandırmak gerekir.

Bu bir ilk çalışma, belki bu çalışma Rusça ve Tatarca bilenleri kışkırtır, benim eksik bıraktığım noktaları kapatırlar. Bel-

2 Müslümanlığa göre kurban veya hayvan kesmenin incelikleri.

ki başta Grasis ve Şerif Manatof'un yazdıkları olmak üzere, bu dönemi tartışan, anlatan, yaşayanların günlükleri ve kitapları çevrilir... Komünist Müslümanların gazeteleri, dergileri ve Narkomnats'ın yayımladığı *Jizn Natsionalnostey/Milletlerin Yaşamı* dergisi incelenir, makaleler çevrilir... Ekim Devrimi sonrasında o muazzam coğrafyaya yayılmış halkların geçirdiği aşamalar "dış Türkler, esir Türkler" şablonunun dışında bir perspektifle araştırılır.

Kimbilir... Belki "iklim değişir, Akdeniz olur"... kimbilir...

EK

ŞERİF AHMEDOVİÇ MANATOF
(1887-1936)

Şerif Manatof.

Orenburg eyaletinin Çelyabinsk ilçesinin Manatofo Köyü'nde Başkurt bir molla ailesinin oğlu olarak doğmuştur. Önce Ufa'da medrese öğrenimi görmüş, daha sonra Semipalatinsk'te okumuştur.

1910'da Petersburg'da Bekhterev Enstitüsü'nde Tarih ve Filoloji Fakültesi'ne girmiş, Eylül 1911'de Petersburg Psikoterapi Enstitüsü'nün Pedagojik Fakültesi'ne kayıt olarak genel tarih eğitimi almıştır.

1912'de başlayan Balkan Savaşı sırasında Kazan Türkleri tarafından bir sağlık ekibiyle birlikte İstanbul'a gönderilmiş ve Balkan Savaşı'na katılmıştır (Çoruhlu, 1966). Ayaz İshaki'ye göre Şerif Manatof, Balkan Savaşı sırasında Rus gizli servisi (Ohrana) tarafından Türkiye'ye casus olarak gönderilmiştir (İshaki, 1932).[1]

1 Zenkovsky (2000, s. 157) Manatof'un 1913'te Türkiye'ye Rus ajanı olarak geldiğini yazmaktadır, bu bilgiyi İshaki'den almış olmalı.

Şerif Manatof, İstanbul'a geldikten sonra Dârülfünun'a kaydolarak bir süre İstanbul'da okumuştur. Bu dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi'nin en popüler olduğu dönemdir. Bu süreçte İstanbul Türkçesini öğrenen Manatof'un 1913'te İstanbul'da yayın hayatına atılan *Türk Ocağı* dergisinde yazıları yayımlanmıştır.

Türkiye'den İsviçre'ye giden Manatof, Ocak 1915-Mart 1916 tarihleri arasında Cenevre'de bir çikolata fabrikasında çalışmış ve burada Lenin'le tanışmıştır (Devletşin 1981, s. 223). Bazı kaynaklara göre Manotof Zürih'te Lenin ile tanışarak Bolşevik olmuşsa da (Kurat, 1990, s. 433), Rus kaynaklarına göre Manatof, Ocak 1917'de Menşevik Enternasyonalist Parti üyesi, yani Menşeviklerin sol kanadına mensuptur. Rus kaynaklarına göre Manatof Haziran 1917'de, Ekim Devrimi'nden önce RSDİP(B)'ye üye olmuştur.

Manatof 1917 Şubat Devrimi'nden hemen sonra Orenburg'a dönmüş ve burada Başkurt ulusal hareketine katılmıştır. 1917'de 30 yaşında olan Manatof, Eylül 1917'de yapılan Kurucu Meclis seçimlerine "Başkurt Milli Merkezi Şurası" listesinden, Bolşevikler adına katılmıştır (Devlet, 1998, s. 155).

Başkurt Kurultayları

1-11 Mayıs 1917 tarihinde Moskova'da toplanan Birinci Müslüman Kurultayı'na katılan Manatof, daha sonra sadece Başkurt Kurultayları'na katılmıştır. Manatof Muhtar Başkurdistan'ın kurulmasında aktif rol alırken, 20 Temmuz 1917'de Orenburg'da toplanan Birinci Başkurt Kurultayı'nda, 6 üyeden oluşan Başkurt Merkez Şurası'na girer ve Şura'ya başkan seçilmiştir (Devlet, 1998, s. 155).

25-29 Ağustos 1917 tarihleri arasında Ufa'da düzenlenen İkinci Başkurt Kurultayı'nda yine Başkurt Şurası'na seçilmiş, Manatof başkan, Ahmetzaki Validov ise başkan yardımcısı olmuştur (Togan, 1999, s. 148-154).

Ekim Devrimi

Başkurt Merkez Şurası 27 Ekim/8 Kasım 1917'de Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesinden iki gün sonra Orenburg'da toplanır. Orenburg'un, Ataman A. I. Dutov başkanlığında kurulan karşı-devrimci

Anavatanı Kurtarma ve Devrim Komitesi'nin kontrolü altında olması, Başkurt Şurası'nın çalışmalarına Orenburg'da devam etmesi, anti-Sovyet saflarda yer alması ve Dutov'la işbirliğine gitmesi anlamına gelmektedir.

Manatof'un başkanı olduğı Başkurt Merkez Şurası 11 Kasım 1918'de 1 no'lu ferman/deklarasyonunu yayımlamış ve Sovyet Hükümeti'ni kabul etmemiştir. 16 Kasım 1917'de Başkurt Merkez Şurası 2 no'lu ferman ile Başkurdistan'ın özerkliğini ilan etmiş ve ordu toplamaya başlamıştır (Togan, 1999, s. 364; Devlet, 1998, s. 183). Ferman, başkan Şerif Manatof, yardımcısı Ahmetzaki Validov ve diğer hükümet üyeleri tarafından imzalanmıştır. 2 Aralık'ta yapılan seçimde geçici Başkurdistan yönetimine Manatof ve Validov tekrar seçilmiştir (Devlet, 1998, s. 197).

8-20 Aralık 1917 tarihleri arasında Orenburg'da gerçekleştirilen Üçüncü Başkurt Kurucu Kurultayı, Başkurdistan'ın özerkliğini ilan etmiş ve Başkurdistan'ın yönetim organlarını oluşturmuştur. Yapılan gizli oylamada, 22 üyeli parlamentonun ilk iki sandalyesine, sırasıyla Şerif Manatof ve Ahmetzaki Validov seçilmiştir (Togan, 1999, s. 154).

Bu kurultayla birlikte Ahmetzaki Validov ve Şerif Manatof arasında anlaşmazlık baş göstermiştir. Validov hatıralarında Manatof'un toprak sahiplerinin, monarşistlerin desteği ile seçildiğini iddia etmiştir (Togan, 1999, s. 158; ABW, 1995, s. 238).

Muskom

Rusya Kurucu Meclis delegesi olarak seçilen Şerif Manatof, Kurucu Meclis'e katılmak üzere 6 Ocak 1918'de Petrograd'a gelmiş ve Mollanur Vahidof'la birlikte 7 Ocak 1918'de Lenin ile görüşmüştür. İsviçre'den tanışan Lenin ve Manatof samimi bir görüşme yapmış olmalı. Kaynaklara göre Manatof, bu görüşmede Lenin'e Başkurt hareketini devrim karşıtı gibi sunmaya çalışan insanların var olduğunu belirtmiş ve durumun hiç de böyle olmadığını söylemiştir.

Bu görüşme resmî kayıtlara şöyle geçmiştir:

> Lenin MSK başkanı Vahidof ve Başkurt Bölgesi Sovyeti Başkanı Şerif Manatof'la görüşür ...

Lenin, Vahidof ve Manatof'dan Tatar ve Başkurtlar arasındaki milli hareketin ve Kurucu Meclis'teki Müslüman delegelerin durumu hakkında bilgi edinmektedir. Müslüman delegeleri arasında Sovyet iktidarından yana olanların Müslüman İşleri Komiserliği'ni kurma sorumluluğunu üstlenmeleri ve Sovyet Rusya'sının Müslüman halkına ilişkin kararnamelerin taslaklarını hazırlamaları için tavsiyelerde bulunmaktadır (Adıgüzel, 2006, s. 72).

Bu görüşmeden on gün sonra, 17 Ocak 1918'de "İç Rusya Bölgesi Müslümanlarının işlerine bakması amacıyla, Narkomnats kapsamında faaliyette bulunacak" *Müslüman İşleri Halk Komiserliği/Muskom* kurulmuştur (Adıgüzel, 2006, s. 67). Yönetimine Müslüman coğrafyanın en önemli üç şehrinden Kurucu Meclis'e seçilen Mollanur Vahidof (Kazan), Alimcan İbrahimof (Ufa) ve Şerif Manatof (Orenburg)ve atanmıştır (ABC, 1981, s. 69). Manatof aynı zamanda Orenburg hükümetinin de üyesidir.

Bu atama sonrasında Manatof Orenburg'a dönmüş olmalı ki, bir iddiaya göre, 31 Ocak 1918'de Kızıl Ordu Orenburg'a girince Mollanur Vahidof, Manatof'u Moskova'ya çağırmıştır. Manatof bu daveti kabul ederek Moskova'ya gitmiştir. Böylece Şerif Manatof karşı-devrimci Dutov'la birlikte hareket eden Başkurdistan Devleti'nden ve Z. Validov'dan koparak Sovyet Hükümeti ile birlikte çalışmayı seçmiştir (Zenkovsky, 2000, s. 192). Validov ise Manatof'un Başkurdistan'da artık tutunamadığı için Moskova'ya gittiğini yazmaktadır.

3 Şubat'ta Başkurt Şurası ve Başkurt Hükümeti'nin üyeleri olan Ahmetzaki Validov ve arkadaşları Tatar sol-SR askerler tarafından tutuklandığında Şerif Manatof Moskova'dadır (Devlet, 1998, s. 248; Togan, 1999, s. 161).

Muskom'un yayın organı olan *Çulpan* gazetesinde Manatof'un 9-23 Şubat 1918 tarihleri arasında 6 sayı süren bir dizi yazısı yayımlanmıştır. Ayrıca Başkurdistan gazetelerinde de Manatof'un yazıları yayımlanmıştır.

1918 yılının Mart ayında, Mustafa Suphi Muskom'a geldiğinde onu karşılayan Şerif Manatof'tur.

Başkurdistan Geçici Devrimci Konseyi Ahmetzaki Validov gibi Şerif Manatof'un da Dutov'la işbirliği yaptığı suçlamasıyla, tutuklan-

masını talep etmiştir. Manatof hakkında 4 Şubat 1918'de "Beyaz Orducu general Dutov'dan para ve tüfek alma suçu" ile tutuklama kararı çıkartılmıştır. Bu karara Stalin karşı çıkmış ve Şerif Manatof'un Moskova'da Muskom'daki görevine devam edeceğini belirtmiştir. Bu olaydan bir süre sonra, 23 Mart 1918'de Sovyet Hükümeti "Tatar Başkurt Sovyet Cumhuriyeti"ni ilan etmiş, bu kararın altında Stalin, Mollanur Vahidof, Şerif Manatof, Alimcan İbrahimof ve Dimanşin'in (Dimansteyn) imzaları bulunmaktadır.

Manatof 10-15 Mayıs 1918'de toplanan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Kurucular Meclisi'ne katıldıktan sonra hasta olduğu gerekçesi ile Moskova'dan ayrılmıştır (Tunçay, 1995, s. 65).

Zenkovsky (2000, s. 157, 162) Manatof'un Muskom'daki "çalışmaları sekteye uğratan biri" olduğunu iddia etmiştir.

Manatof'un tutuklanması

4 Şubat 1918'de "Beyaz Orducu general Dutov'dan para ve tüfek alma suçu" ile çıkartılan ama Stalin'in kefil olmasıyla engellenen tutuklama kararı, Manatof Moskova'dan ayrıldıktan sonra yerine getirilmiş, mayıs ayı sonuna doğru Ufa'da tutuklanmıştır (Devlet, 1998, s. 249; Erdem, 2006, s. 822).

Muskom yöneticisi, Ufa sol-SR Müslümanlarının lideri ve kendisi de Manatof gibi Başkurt olan Alimcan İbrahimof'un emriyle tutuklanan Manatof, Sarapul bölgesine gönderilmiştir. Manatof'u tutuklayan Alimcan İbrahimof, 21 Temmuz 1918'de *Вперед/İleri* adlı bir yerel gazeteye Manatof'un hapse gönderildiğini söylemiştir.

Trotski'nin sözünü ettiği, Mayıs 1918'de Moskova'da toplanan Tatar Başkurt Sovyeti Danışma Meclisi'nde Manatof'un Tatarlarla Başkurtların bir arada devlet kuramayacağına ilişkin muhalefetinin bu tutuklamada etkisi olduğunu düşünebiliriz.

Manatof hapishaneden Temmuz 1918'de Stalin'e mektup yazmış ve iki aydır soruşturma açılmadan hapis yattığını belirterek serbest bırakılmasını istemiştir. Bu mektup üzerine Stalin'in emriyle serbest bırakıldığı söylenmektedir (Erdem, 2006, s. 280, 822; Kakınç, 2004, s. 353). Ancak Sultan Galiyef, 25 Mayıs'ta ayaklanan Çekoslovak Lejyonu Sarapul ve civarını ele geçirince Şerif Manatof'u Beyaz güçlerin serbest bıraktığını söylemektedir (Kakınç, 2004, s. 353).

Dışlanan Manatof, Z. Validov'a katılır

Şerif Manatof yeni gelişmelerle çok zor durumda kalmıştır: yerel sol-SR Başkurt çevreleri tarafından dışlanmış; serbest kaldıktan kısa bir süre sonra Kazan düşmüş; Mollanur Vahidof kurşuna dizilmiş; 1918 sonbaharında Muskom'un da lağvedilmesi ile dayanacak bir örgütü kalmamıştır. Böylece Manatof, başka çaresi kalmadığı için Z. Validov'un güçlerine katılmıştır.

Z. Validov da, Salah Atnagulov ve Şerif Manatof'un 1918 yazında Çekoslovak ayaklanması ile birlikte Orta Volga havzası Beyazların eline geçtikten sonra Başkurtlara iltihak ettiğini yazmaktadır (Togan, 1999, s. 201). Manatof'a güvenmeyen Z. Validov, onu önce maarif işlerinde görevlendirdiklerini, sonra da Azerbaycan'a gönderdiklerini yazmaktadır:

> Şerif Manatof'u bir miktar para verip Azerbaycan'la temas temini için Guryev ve Petrovsk yoluyla Bakü'ye gönderdik. Sonra oradan Türkiye'ye geçmiş. (...) 1911-1912 senesinde Balkan Harbi'nde gönüllü olarak Türkiye'ye gelmiş olduğundan Türkiye Türkçe'sini iyi biliyordu (Togan, 1999, s. 201).

Başka kaynaklarda ise, Manatof'un Beyazlarla ilişki bozulduktan sonra Sovyet tarafına geçmeye karar veren Başkurdistan Devleti adına, Aralık 1918-Ocak 1919 tarihleri arasında Paris Konferansı'na gönderildiği belirtilmektedir (Kakınç, 2004, s. 353; Erdem, 2006, s. 281). Devletşin Manatof'un 1918 sonunda Türkiye'ye gittiğini yazmaktadır (Devletşin 1981, s. 223).

Hangi gerekçe ile olursa olsun 1918 sonunda Rusya'dan ayrılan Manatof 1919 yazında Anadolu'da ortaya çıkmıştır (THİF, 2007, s. 149). Manatof, Bolşevik Rusya'da barınamaz hale gelip Türkiye'ye geçmiş olmalıdır.

Ancak Manatof'un biyografisinde, "Ocak 1919'dan itibaren komünist bir partinin kurulmasına yardım etmek için Türkiye'ye gitti. Burada Komünist Partisi Ankara Komitesi Başkanlığına seçildi ve *Yeni Dünya* gazetesini kurdu. 1920 sonbaharında tutuklandı ve nöbetçilere rüşvet vererek kaçtı," denmektedir (ru.wikipedia.org › wiki › Манатов, Шариф, erişim Kasım 2019).

Başka bir kaynak ise "Subhi'nin Türkiye'deki yeraltı devrimci ça-

lışmaları için Şerif Manatof'u tavsiye etmesi muhtemeldir," demektedir. Her ikisi de gerçek değildir.

Manatof'u Bolşevikler göndermedi

İlginçtir, Manatof'un Anadolu'ya neden ve nasıl geldiği hakkında pek çok iddia bulunmaktadır: 1. Lenin/Bolşevikler gönderdi; 2. Mustafa Suphi gönderdi; 3. Başkurt Cumhuriyeti adına (Ahmetzaki Validov) Anadolu'ya geldi. Neredeyse yerli/yabancı bütün literatürde Manatof'un Türkiye'ye teşkilatlanma amacıyla Bolşevikler tarafından *gönderildiği* yazılmaktadır. Gotthard Jaeschke, bir makalesinde Manatof için "resmî olmayan ilk Sovyet temsilcisi" derken, bir diğer makalesinde "casus" tabirini kullanmaktadır. Jaeschke, 17 Ocak 1918'de kurulan Muskom'un "Müslüman Meseleleri hakkında kurulan özel bir komisyon" olduğunu belirttikten sonra, İslâm ülkelerine gönderilecek casusların bu merkeze bağlandığını ve Şerif Manatof'un da bu merkezde görevlendirildiğini" yazmakta ve devam etmektedir. "İnsanı hayrete düşüren husus Şerif Manatof'un, diğer sayısız casus gibi, henüz resmi Sovyet temsilcisi haline bile gelmeden ... Bolşeviklik propagandası yapmasıdır" (Jaeschke, 1981, s. 201). Jaeschke gibi önemli bir dönem tarihçisinin bu yorumları yapabilmesi de beni hayrete düşürmüştür.

Bülent Gökay da (2006, s. 141) "Manatof 1919'da Ankara'ya gönderildi," demektedir. George Harris ise onlardan farklı olarak "Z. Velidi tarafından gönderilmişti. Mustafa Suphi'nin bilgisi altında gönderildi," yorumunu yapmaktadır (Harris, 1967, s. 70-71). Manatof hakkındaki efsaneler, THİF'e üye olan İbrahim Topçuoğlu (1976, s. 48) tarafından da tekrarlanmaktadır.

E. H. Carr da aynı yanılgıya düşmüş ve "Aynı sıralarda ilk gayrı resmi Sovyet elçisi ırksal ve dilsel özellikleri sayesinde seçildiği anlaşılan bir Başkurt olan Manatof Ankara'ya geldi" (2004, s. 235; ABW, 1995, s. 239), "muhtemelen Stalin tarafından Türkiye'ye gönderildi," demektedir.

Manatof'un Bolşevikler tarafından gönderilmediği açıktır. Eğer Manatof Bolşevikler tarafından görevli olarak Anadolu'ya gönderilmiş olsaydı, bunu göğsünü gere gere her yerde söyler ve yazardı. Örneğin Mustafa Suphilerin katledilmesi üzerine yayımlanan özel

broşüre yazdığı makalede "görevlendirildiğine" ilişkin hiçbir bilgi vermemektedir. Salih Hacıoğlu da SBKP'ye verdiği, içinde özgeçmişinin bulunduğu resmî dilekçede, Manatof'la tanışması hakkında, "tesadüfen yolu Ankara'ya düşen Manatof," demektedir (THİF, 2007, s. 113). Manatof eğer *Bolşevikler tarafından* görevli olarak Anadolu'ya gönderilmiş olsaydı Manatof'u yakından tanıyan Mustafa Suphi'nin de bu durumdan haberi olurdu. Bu konuda da hiçbir kanıt yoktur.

Zinetullah Nuşirevan'ın eşi, Cemile Hanım'ın kızkardeşi olan Rahime Hanım, Mete Tunçay'a, Bakü'de "Manatof'un Mustafa Suphi tarafından İstanbul'a gönderildiğini ve Nuşirevan'larda kaldığını," söylemiştir (Tunçay, 1991, s. 410). Şerif Manatof İstanbul'da Nuşirevan'ı bulmuş ve evinde kalmış olabilir, Mustafa Suphi'yi tanıdığını da söylemiş olabilir ama bu tarihte Suphi'nin onu Anadolu'ya göndermesi mümkün değildir. Şerif Manatof Mustafa Suphi'nin altında, onun elemanı değildir ki "gönderilebilsin". Zaten 1918 sonunda Mustafa Suphi Anadolu'ya bir yetkili gönderemezdi, çünkü kendi teşkilatını daha yeni kurmuştu. Üstelik bu tarihte Mustafa Suphi'nin bizzat kendisi çok zor durumdaydı.

Anadolu'ya Mustafa Suphi tarafından gönderilen Süleyman Sami, döndükten sonra 27 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de TKP Merkez Komitesi'ne verdiği raporda Eskişehir'de Manatof'la yaptığı görüşmeyi anlatmıştır. Bu toplantıda Manatof'u tanımayanlar "Şerif Manatof kimdir?" diye sorunca Mustafa Suphi sadece, "Moskova'da idi. Biz tanırız," cevabını vermiştir (DB-I, 2004, s. 57). Manatof Türkiye'ye görevli olarak gönderilmiş olsaydı bunu söylerdi.

Şerif Manatof Türkiye'de

Tekrar Şerif Manatof'un seyahatine dönersek: İlk kez yedi-sekiz sene önce geldiği, dostlarının olduğu, gayet iyi bildiği İstanbul'a, nasıl geldiğini bilmiyoruz. Ama İstanbul'da 1919'da onun 1912'den tanıdığı kimse kalmamıştır. İstanbul işgal altında, *Türk Ocağı*'ndan dostları olan İttihatçılar ise sürgündedir.

Manatof'un İstanbul'a 1919'un yazında geldiği, "Bolşevik propagandası yaptığı gerekçesi ile" "Fransız polisince" tutuklandığı, "İstanbul Sosyal Demokrat Partisi'nin yönetimindeki gizli komite ve

kimi partisiz sosyalistler" tarafından hapisten kaçırıldığı ve Eskişehir'e gönderildiği, 1920 yazında kurulan Türkiye Bolşevik Komünist Partisi'nin Sovyet Rusya elçisine yazılan bir mektupta bildirilmiştir (THİF, 2007, s. 133, 149). Manatof'un Eskişehir'e gönderilmesinin nedenlerinden biri, Rusya'dan göç eden Tatarların Eskişehir'e yerleşmiş olması olabilir.

Eskişehir'de yayımlanan *İşçi* gazetesinin fikir babası olan Manatof'un 28 Nisan 1920 tarihli nüshasında bir yazısı yayımlanmıştır. Bu yazıda Manatof, "Moskova'da İslâm Komiserliği'nin eski üye"si olarak tanıtılmıştır (THİF, 2007, s. 83). "İslâm Komiserliği" ile kastedilen Muskom'dur.

Moskova'da Mustafa Suphi tarafından yayımlanan *Yeni Dünya* gazetesinin en yakın şahidi olan Manatof, 1920 yılında, Anadolu'nun göbeği Eskişehir'de, *Yeni Dünya* ismiyle bir gazete yayımlamıştır.

Jaeschke'ye göre Şerif Manatof, Eskişehir'den Ankara'ya 24 Mayıs 1920'de geçmiştir (1981). Ankara'da "Başkurdistan Cumhuriyeti" ikinci başkanı titrini kullanarak hükümet üyeleri ile irtibat kurmuştur. Sovyet Rusya ile ilişki kurmak isteyen TBMM hükümeti tarafından son derece önemsenmiş ve Dahiliye Vekâleti'nin örtülü ödeneğinden ona 100 lira aylık maaş tahsis edilmiştir (THİF, 2007, s. 83, 134). Bu tarihte Dahiliye Vekili olan Cami Bey'le Şerif Manatof'un 1911-1912 yıllarında İstanbul'da, Türk Ocağı'ndan tanışma ihtimali yüksektir.

Sovyet Rusya ile ittifak yapmak için çabalayan BMM hükümetinin, Sovyetlerden gelen Bolşevik Partisi üyesi, Lenin ve Stalin'i yakından tanıyan, Muskom yöneticilerinden ve Başkurdistan Sovyet Cumhuriyeti başkanlığı yapmış olan Manatof'a, her türlü yardımı yapmasından daha doğal bir şey olamazdı. Manatof, BMM'nin açılmasından bir ay sonra Ankara'ya gelerek hükümetle temasa geçmiş; Ankara'nın en popüler mekânlarında, Millet Bahçesi'nde ve Kuyulu Kahve'de konferanslar vermiştir.

Şerif Manatof 14 Haziran 1920'de *Türkiye Bolşevik Komünist Partisi/TBKP* adıyla Anadolu'daki ilk gizli komünist partisini kurmuştur. Bu parti daha sonra *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası/THİF* adıyla eylül ayında yasallaşacaktır.

BMM Hükümeti komünist faaliyetlere göz yummaktan vazgeçince, 1920 Eylül'ünde Manatof Eskişehir'de tutuklanmış ve Ankara Hükümeti tarafından sınırdışı edilmiştir (Akal, 2012).

Ahmetzaki Validov'un Manatof düşmanlığı

Z. Velidi Togan, anılarında Manatof'dan son derece olumsuz ve aşağılayıcı bir üslupla söz etmektedir:

> Bu bir milliyetçi gençti. Petersburg'da Psikonevroloji Enstitüsü talebesi iken Balkan Harbi çıkmış, Türkiye'ye gitmiş, harp bittikten sonra İsviçre'ye gelmiş, orada *Lenin'le* tanışmış. Sergüzeştçi [maceraperest] tabiatı vardı. Balkan harbi zamanında Türkiye'ye gelen idealist gönüllülerdendi. *Türk Ocağı* mefkuresini canlandırmaya matuf yazıları, kendisini lekelemek isteyen diğer komünistler tarafından [kullanıldı].
>
> 1917 İnkılabını müteakip (Moskova Kongresi sonunda) Başkurt Merkez Komitesi'ne gelerek beraberce çalışmak arzusunu bildirdi. İç teşkilat işlerinde faydalı olamadı. İsviçre'de yıllarca kalmış, Almanca biliyor diyerek on[u] dış münasebet işleri ile [görevlendirdik] (Togan, 1999, s. 142, 153-154, 158-159).

Validov'un Fransızca bilmediğini, cahil olduğunu iddia etmesine karşın Şerif Manatof'un pek çok gazetede yazıları yayımlanmıştır: birkaç örnek vermek gerekirse; İstanbul'daki *Türk Ocağı* dergisinde, 1914'te Müslüman Fraksiyası'nın yayın organı olan *Millet*[2] gazetesinde, *Yeni Dünya* gazetesinde ve Anadolu'da yayımlanan *İşçi* ve *Yeni Dünya* gazetelerinde. Bu da Validov'un ısrarla çizmeye çalıştığı cahil Manatof portresine uymamaktadır.

1921-1936[3]

Manatof 1920 sonbaharında Türkiye'den sınırdışı edildikten sonra Sovyet elçilik heyeti ile tekrar gelmek istemiş ama Ankara buna izin vermemiştir.

Ekim 1921'de Milli İşler Halk Komiserliği Başkurdistan temsil-

2 Dr. A. Gün Soysal, "Rus Parlamentosunda Müslüman Milletvekilleri ve Çıkardıkları İki Gazete", *Millet* gazetesinin 20 Mart 1914 tarihli 6. sayısında Şerif Manatof'un "Zimstvanı [*zemstvo*] ıslah kılmak" adlı bir yazısı çıkmıştır.

3 Bu bölüm aşağıdaki adresten çevrilmiştir. Fırat Sözeri'ye teşekkür ederim. Манатов, Шариф Ахметзянович - Википедия, erişim Kasım 2019. ru.wikipedia.org › wiki › Манатов,_Шариф, erişim Kasım 2019.

cisi olarak Moskova'ya dönmüştür. Mart 1923'ten itibaren Devlet Akademi Konseyi Türkistan Halk Eğitim Komiserliği'ni yönetmiştir (Taşkent). Aralık 1923-Mayıs 1925 tarihleri arasında Başkurdistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Eğitim Komiserliğini (Ufa) yönetmiştir.

Sovyet kurumlarının "istenmeyen unsurlardan" temizlendiği Eylül 1924'te görevden alınmış; daha sonra Yaroslav Pedagoji Enstitüsü'nde çalışmış, Azerbaycan Komünist Partisi MK Basın Dairesi Başkanlığı ve Pedagoji Enstitüsü Rektörlüğü gibi görevlerde bulunmuştur.

1925-1931 yılları arasında 26 Bakü Komiseri Zakafkasya Komünist Enstitüsü'nde (Tiflis) "Bolşevizm ve Leninizmin Tarihi" konulu dersler vermiş; Parti Zakafkasya Bölge Komitesi'nin propaganda çalışmalarının başına getirilmiştir.

Sağlığının kötüleşmesi sebebiyle Kırım'a taşınmıştır. Kasım 1932 - Ekim 1937 tarihleri arasında Simferopol Komünist Yüksek Öğretim Kurumu'nda profesör unvanı ile tarih bölümü başkanlığı yapmış ve ders vermiştir. 1 Ekim 1932 tarihinden itibaren SSCB Bilimler Akademisi'nde çalışmış, 9 Ekim 1933'te ise baş kütüphaneci olarak atanmıştır.

21 Kasım 1933'te görevinden azledilmiş, 1 Mayıs 1934 tarihinde sağlık sorunları nedeniyle işine son verilmiştir.

Frunze'ye taşınan Manatof, profesör unvanıyla Kırgızistan Pedagoji Enstitüsü'nde genel tarih dersleri vermiştir. 1935 tarihinde tedavi amacıyla Başkurdistan'a gitmiştir. Manatof'un hasta iken "Ufa'da bulunmasını partiden ve görevlerinden atılanlarla iletişim kurmak için kullandığına" dair ihbarlar alınmış, Frunze Kent Komitesi'nin 31 Ekim 1935 tarihli kararıyla "burjuva-milliyetçi karşı devrimci ideolojiden vazgeçmediği" gerekçesiyle partiden ihraç edilmiştir.

1936 başında Komünist Parti'ye bir mektup göndererek üzerindeki tüm haksız suçlamaların kaldırılmasını talep etmiş, eşi ve üç çocuğuyla birlikte Çelyabinsk bölgesinde Smorodnik Köyü'nde bulunan erkek kardeşinin yanına gitmiştir. Mart 1936 tarihinde Manatof'un talep ettiği doğrultuda bir karar verilerek hakkındaki suçlamalarla ilgili karar ertelenmiştir.

Manatof 1936 yılında hayatını kaybetmiş ve Başkurdistan SSC'de Uçalski bölgesinde bulunan Kuçukovo köy mezarlığına defnedil-

miştir. SBKP Yirminci Kongresi'nden sonra eşi G. S. Manatova merhum eşinin dilekçesini yinelemiş, 21 Haziran 1962 tarihinde SBKP MK bünyesinde bulunan Parti Kontrol Komitesi tarafından dilekçe incelenerek Manatof'un itibarı iade edilmiştir.

Kitapları

– Башкирская Автономная Республика. Жизнь национальностей, кн. 1, 1923. - С. 40-45. *Başkurt Özerk Cumhuriyeti.* Zhizn' natsional'nostey (Milletlerin hayatı), kN. 1, 1923. - S. 40-45.)

– Турецкая жизнь в отражении турецкой прессы, Новый Восток. 1922. Кн. 1. *Türk Basınında Türk Yaşamı* / / yeni Doğu. 1922. KN. 1.)

KAYNAKÇA

Kızıl Şimal gazetesi, Petrograd, Tatarca, Kasım 1918, 13, 14, 15 ve 17. sayılar.

Hürriyet/Svoboda gazetesi, Osmanlı Türkçesi, Temmuz 1918, sayı 1.

arcives.kaspi.az

(ABC), Bennigsen, Alexandre ve Chantal, Lemercier-Quelquejay, (1995), *Sultan Galiyev Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası*, çev. Erden Akbulut ve T. Ahmet Şensiloy, Sosyalist Yayınlar, İstanbul.

—, (1981), *Sultan Galiyev ve Rusya Müslümanları*, Hürriyet (Hür yayın), İstanbul.

—, (1988), *Sufi ve Komiser: Rusya'da İslâm Tarikatları*, çev. Osman Türer, Akçağ, Ankara.

—, (1964), *La Presse et le Mouvement National, Chez les Musulmans de Russie Avant 1920*, Mouton&Co., Paris, La Haye.

(ABW) Bennigsen, Alexandre ve Wimbush, S. Enders (1979), *Sultangaliyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, çev. Bülent Tanatar, Anahtar Kitaplar, İstanbul.

Adıgüzel, Hüseyin (2006), *Milli Komünizmin Öncüleri: Vahidof*, İleri Yayınları, İstanbul.

—, *Milli Komünizmin Öncüleri: Rıskulov*, İleri Yayınları, İstanbul

—, *Milli Komünizmin Öncüleri: Nerimanov*, İleri Yayınları, İstanbul.

Ahmad, Feroz (2008), "The Kemalist Movement and India", *From Empire to Republic*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul.

Ahmad, Feroz ve Landau, Jacob M. (2004), "Sonuç: Ulustan Kopuş", Willem van Schendel ve Eric J. Zürcher (der.), *Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, İletişim, İstanbul, s. 279-296.

Akal, Emel. (2012), *Moskova, Londra, Ankara Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim, İstanbul.

—, (2012a), *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim, İstanbul.

—, 2007, "Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'ye Etkileri/Yansımaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8: Sol*, İletişim, İstanbul, s. 114-137.

—, (2007a), "Mustafa Suphi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8: Sol*, İletişim, İstanbul, s. 138-164.

—, (2007b), "İttihatçıların İrredantist Politikalarına Bir Örnek Olay: Ruşeni Bey ve Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası", *Mete Tunçay'a Armağan*, İletişim, İstanbul, s. 337-370.

—, (2005a), "Feminizmin Yetmediği Yer: Stasova, Sultangaliyef, Zeki Validov ve Mustafa Suphi", *Tarih ve Toplum*, sayı 1, s. 225-232.

Akbulut, Erden ve Tunçay, M. (2009), *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, Sosyal Tarih, İstanbul.

Akçura, Yusuf (1335), *Rusya Üsera Murahhası: Yusuf Akçura Beyin Raporu*, Matbaa-i Orhaniye, Dersaadet.

—, (1981), *Yeni Türk Devletinin Öncüleri: 1928 Yılı Yazıları*, Kültür Bakanlığı Yazıları, Ankara.

Akçuraoğlu, Yusuf (1929), "Nutuk", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 1/1, Haziran-Ağustos, s. 16-17.

Akçuraoğlu, Yusuf (1340/1924), "Cihan Harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz", *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makale*, Yeni Matbaa, İstanbul, s. 7-20.

Akgül, Mustaf (1999), "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar Öldürtmedi", *Toplumsal Tarih*, sayı 65, Mayıs, s. 4-10.

Akgün, Seçil Karal ve Uluğtekin, M. (2009), *Akçuraoğlu Yusuf: Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibirya'ya Hilal-i Ahmer Hizmetinde*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara.

Andican, Ahad (2009), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul.

Andican, A. Ahad (2003), *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre, İstanbul.

Arslanian, Artin, H. (1999), "Britain and Transcaucasian Nationalities During the Russian Civil War", Ronald G. Suny (ed.), *Transcaucasia, Nationalism and Social Change*, The University of Michigan Press, Ann Arbor: Michigan.

Aşirov, Tahir (2017), "Ekim Devriminden Sonra Türkmenistan'da İktidar Mücadelesi: Karşı Devrime Karşı Mücadele 1918-1919", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, cilt IV, sayı XII, Ağustos / MMXVII, s. 247-273.

Atnur, İbrahim Ethem (2001), *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine kadar Nahçıvan 1918-1921*, TTK, Ankara.

Avrich, Paul (1992), *Kendi Belgeleriyle Rus Devriminde Anarşistler*, çev. Celal Kanat, Metis, İstanbul.

Ayda, Adile (1991), *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Aydemir, Şevket Süreyya (1997), *Suyu Arayan Adam*, Remzi, İstanbul.

—, (1992), *Enver Paşa*, III. cilt, Remzi, İstanbul.

Aziz, Rüstem (2009), *Mustafa Suphi'ler, (Şahsi Dosyası-Değerlendirmeler-Anmalar)*, Sosyal Tarih, İstanbul.

Badcock, Sarah (2007), *Politics and the People in Revolutionary Russia: A Provincial History*, Cambridge University Press, Cambridge.

—, (2007), "The Russian Revolution: Broadening Understandings of 1917", *History Compass*, doi: 10.1111/j.1478-0542.2007.00485.x

—, (2006), "Talking to the People and Shaping Revolution: The Drive for Enlightenment in Revolutionary Russia", *The Russian Review*, sayı 65, Ekim, s. 2-21.

—, (2003), "Women, Protest and Revolution: Soldiers' wives in Russia During 1917", *International Review of Social History*, sayı 49, s. 47-70.

—, (2002), "From Saviour to Pariah: A Study of the Role of Karl Ianovich Grasis in Cheboksary during 1917", *Revolutionary Russia*, 15 (1), s. 69-96.

—, (2001), "'We're for the *Muzhiks*' party!' Peasant Support for the Socialist Revolutionary Party during 1917", *Europe-Asia Studies*, 53 (1), s. 133-149.

–, (2015), "Structures and Practices of Power: 1917 in Nizhegorod and Kazan Provinces", *Russia's Home Front in War and Revolution, 1914-22, Book 1, Cilt* 3, *Russia's Revolution in Regional Perspective*, Slavica Pub., Bloomington: IN, s. 355-383.

Bal, Halil (1997), "Kuzey Kafkasya'nın İstiklali ve Türkiye'nin Askeri Yardımı, 1917-1918", Mehmet Saray (ed.), *Kafkas Araştırmaları III*, Çetin, İstanbul, s. 29-91.

Batmaz, Eftal Ş. (1999), "Mustafa Suphi'nin 'Anadolu Kongre Vekillerine' Mektubu", *Toplumsal Tarih*, sayı 71, s. 37-39.

Bayhan, Fatih ve Poyraz, M. (2019), *İslâm'ın Rusya'daki Ayak izi: Sultan Galiyev*, Sebilürreşad, Ankara.

Baykal, Hülya (1989), "Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasında Yazışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 14, cilt V, 1989.

Baykara, Hüseyin (1975), *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Azerbaycan Halk, İstanbul.

Baysun, Abdullah Recep (1943), *Türkistan Milli Hareketleri*, Yayınevi bilinmiyor, İstanbul.

(BCQ), Bennigsen, A. ve Chantal, Lemercier Quelquejay (1981), *Step'te Ezan Sesleri: Sovyet Rejimi Altındaki İslâmın 400 Yılı*, çev. Nezih Uzel, Selçuk, İstanbul.

Bearden, Milton ve Risen, James (2003), *The Main Enemy: The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB*, Random House, New York, s. 228-231.

Bennigsen, Alexandre (1986), *Soviet Muslim Intellegensia in Central Asia, Ideologies and Political Attitudes*, METU, Özel baskı.

—, (1987), "Marxism or Pan-Islamism: Russian Bolsheviks and Tatar National communists at the beginning of the civil war, July 1918", *Central Asian Survey*, cilt 6, sayı 2, s. 55-66, http://www.tandfonline.com/loi/ccas20.

Berzeg, Sefer (2003), *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922: Kafkasya Dağlılar Birliğinin Kuruluşu*, Cilt I, Birleşik Kafkasya Derneği, İstanbul.

—, (2004), *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922: Bağımsızlık Mücadelesi*, Cilt II, Birleşik Kafkasya Derneği, İstanbul.

Bezirci, Asım (1976-1979), *Nazım Hikmet. Tüm Eserleri*, Cem, İstanbul.

Bıyıklıoğlu, Tevfik (1958), *Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası*, Harb Akademileri Basımevi, İstanbul.

Birinci, Ali (2018), "Bolşevik İhtilali Arefesinde Mustafa Suphi Vesikalar ve Bilgiler", Y. Koç ve M. Cengiz (ed.), *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, s. 211-220.

—, (1989), "Mustafa Suphi Hakkında Belgeler", *Tarih ve Toplum*, sayı 70, Kasım, s. 36-38.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1-8 Eylül 1920 (1975), çev. Ali Alev, Koral, İstanbul.

Blank, Stephen (1999), "Bolshevik Organisational Development in Early Soviet Transcaucasia: Autonomy vs. Centralisation. 1918-1924", Ronald G. Suny (ed.), *Transcaucasia, Nationalism and Social Change*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, Michigan.

—, 1999a. "National Consciousness and Political Orientations in Azerbaijan, 1905-1920" *Transcaucasia, Nationalism and Social Change*, Ed. Ronald G. Suny, The University of Michigan Press.

—, (1994), *The Sorcerer as Apprentice. Stalin as Commissar af Nationalities, 1917-1924*, Greenwood Press, Londra.

—, (1990), "Stalin's First Victim: The Trail of Sultangaliyev", *Russian History/Histoire Russe*, 17 (2), s. 155-178.

—, (1980), "Soviet Politics and the Iranian Revolution of 1919-1921", *Cahiers du Monde Russe et Sovietique*, XXI (2), s. 173-194.

Brovkin, Vladimir (1998), *Russia After Lenin: Politics, Culture and Society, 1921-1929*, Routledge, Londra ve New York.

Brovkin, Vladimir N. (1994), *Behind the front lines of the civil war. Political parties and social movements in Russia, 1918-1922*, Princeton University Press, Princeton: New Jersey.

Brower, Daniel R. ve Lazzerini, Edward J. (ed.), (1997) *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917*, Indiana University Press, Bloomington: Indiana.

Nikolai Bukharin Writers' Archive, *Marxists Internet Archive*, https://www.marxists.org/archive/bukharin/library.htm

Buharin, N. ve Preobrajesenki, Y. (1992), *Komünizmin ABC'si*, Belge, İstanbul.

Bullock, David (2008), *The Russian Civil War 1918-1922*, Osprey Publishing Limited, Oxford.

Burbank, Jane (1986), *Intelligentsia and Revolution: Russian Views of Bolshevism, 1917-1922*, Oxford University Press, New York.

Buttino, Marco (2014), "Central Asia (1916-20): A Kaleidoscope of Local Revolutions and the Building of the Bolshevik Order", Eric Lohr, Vera Tolz, Alexander Semyonov, Mark von Hagen (ed.), *The Empire and Nationalism at War*, Slavica Pub., Slavica Pub, Bloomington: IN, s. 109.

Callinicos, Alex (1997), *Marksizm ve Ulusal Sorun*, çev. İbrahim Uzun, Sosyalist İşçi, İstanbul.

Carr, E. H. (2014), *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929*, Yordam, İstanbul.

—, (2004), *Bolşevik Devrimi*, Cilt III, çev. Tuncay Birkan, Metis, İstanbul.

—, (1998), *Bolşevik Devrimi*, Cilt II, çev. Orhan Suda, Metis, İstanbul.

—, (1989), *Bolşevik Devrimi*, Cilt I, çev. Orhan Suda, Metis, İstanbul.

Cemil, Arif (1997), *I. Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa*, Arma, İstanbul.

—, (1992), *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, Arma, İstanbul.

Cihangir, Erol (2006), *Sultan Galiyev Davası*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

Clements, Barbara Evans (1997), *Bolshevik Women*, Cambridge University Press, Cambridge.

Cliff, Tony (1996), *Lenin 3: Kuşatılmış Devrim*, çev. Bernar Kutluğ, Z, İstanbul.

—, (1994), *Lenin 2: Bütün İktidar Sovyetlere*, çev. Tarık Kaya ve Bernar Kutluğ, Z, İstanbul.

—, (1987), *Lenin 1: 1893-1914 Partinin İnşası*, çev. Tarık Kaya, Z, İstanbul.

—, (1959), *Rosa Luxemburg*, https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1959/rosalux/index.htm

Cohen, Stephen F. (1991), *Buharin ve Bolşevik Devrimi*, 2 cilt, Kavram, İstanbul.

Copeaux, Etienne (1997), "'Prometeci' Hareket", *Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türk Dili Alan*, Semih Vaner (haz.), çev. Ercan Eyüboğlu, Metis, İstanbul.

Coşkunaslan, Hakan (1999), "SSCB'de Milliyetçi-Sosyalist Önderler", *Ulusal Sola Teorik Katkı*, Ulusal Dergisi Kitaplığı, Ankara, s. 52-86.

—, (1999b), "Türkistan Bağımsızlık Tarihinde Münevver Kari ve İttihat Terakki", *Dr. Baymirza Hayit Armağanı*, Rasim Ekşi ve Erol Cihangir (haz.), Turan Kültür Vakfı-Hoca Ahmet Yesevi Vakfı, İstanbul, s. 119-135.

Crews, Robert D. (2006), *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Çakıröz, Râci (anlatan) ve Kocaoğlu, Timur (1987), "Türkistan'da Türk Subayları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 1-11, s. 42-43.

Çokay, Mustafa (1988), *1917 Yılı Hatıra Parçaları*, Yaş Türkistan Neşriyatı, Ankara.

Cihangir, Erol (haz.) (2000), *Mustafa Çokay'ın Hatıraları*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul.

Çokayoğlu, M. Y. (1972), *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, Yaş Türkistan Yayını, İstanbul.

Çolak, Fatih (2019), *Alman İmparatorluğu ve Türkistan. 1910-1920*, Çizgi Kitabevi, İstanbul.

DB. Dönüş Belgeleri I ve II. (2004), TÜSTAV, İstanbul.

d'Encausse, Helene Carrere (1995), *The Nationality Question in the Soviet Union and Russia*, Scandinavian University Press, Stockholm.

—, (1992), *Nationalities and the Bolshevik State 1917-1930*, Holmes & Meier, New York ve Londra.

d'Encausse, Héléne Carrére ve Schram, Stuart (1966), *Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik*, Yön, İstanbul.

Dennis, Alfred L. (1924), *The Foreign Policies of Soviet Russia*, J. M. Dent & Sons Ltd, Londra.

Dreyfuss, Richard (2005), *Devil's Game: How the United States Helped Unleash Fundamentalist Islam*, Henry Holt, New York.

Deutscher, Isaac (1969), *Stalin: Bir Devrimcinin Hayatı*, 2 cilt, çev. Selahattin Hilav, Ağaoğlu, İstanbul.

—, (1969a), *Troçki: Silahlı Sosyalist*, Ağaoğlu, İstanbul.

Devlet, Nadir (2011), *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul.

—, (1998), *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Meclisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

—, (1985), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK Basımevi, Ankara.

Devletşin, Tamurbek (1981), *Sovyet Tataristan'ı*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Duman, Oğuz Şaban (1999), *Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiyev*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Dziak, Robert (2012), *The Czechoslovak Legions in World War I*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marine Corps University, Virginia, https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA601118.pdf

Efendizade Mehmet Şerif (1921/1337), *Azerbeycan ve İnkilâbı*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.

Emiroğlu, Kudret (2008), "Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası'ndan Türkistan İttihad ve Terakki Fırkası'na Bir Belge", *Kebikeç*, sayı 26, s. 265-268.

Erat, Muhammet (1998), "Kazım Karabekir'in Nahçıvan ve Çevresindeki Faaliyetleri (1918)", Mehmet Saray (ed.), *Kafkas Araştırmaları IV*, s. 39-59.

Erdem, Hamit (2005), *Mustafa Suphi*, Sel, İstanbul.

Erdem, Özgür (der.) (2006), *Sultan Galiyev: Bütün Eserleri*, İleri, İstanbul.

Erdoğan, Fahrettin (1954), *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa.

Ersan, Mesut (2009), "Hüseyin Fevzi Bey'in, Enver Paşa-İslâm İhtilal Cemiyetleri İttihadı - Anadolu Arasındaki İlişkilere Dair Raporu", *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/3, s. 952-975.

Ersanlı, Büşra (2003), *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim, İstanbul.

Erşahin, Seyfettin (2003), 'Türkistan'ın 'Verilen Bağımsızlık'tan 'Alınan Bağımsızlığa' Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *AÜ İFD*, cilt XLIV, sayı 1, s. 313-343.

Fadayef A. E. Çerminski ve Golikof, G. (tarihi belirsiz), *Sovyetler Birliğinde Sosyalizmin Kuruluşu*, çev. Şerif Hulusi, Payel, İstanbul.

Figes, Orlando (1990), "The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War 1918-1920", *Past & Present*, sayı 129, s. 168-211.

Fitzpatric, Sheila (1994), *The Russian Revolution*, Oxford University Press, Oxford.

Foglesong, David S. (1995), *America's secret war against Bolshevism. U. S. intervention in the Russian Civil War, 1917-1920*, University of North Carolina Press, Chapel Hill: North Carolina.

Frank, Allen J. (1998), *Islamic Historiography and "Bulghar" Identity among the Tatars and Bashkirs of Russia*, Brill, Leiden.

Georgeon, François (1999), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gökay, Bülent (2006), *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, Agora Kitaplığı, İstanbul.

—, (1994), "The Turkish Independence War and Bolshevik Russia: Some New Aspects in the Light of Soviet Documents", *Turkish Studies Association Bulletin*, 18 (2), s. 41-57.

Gökgöz, Saime Selenga (2005), "Sultan Galiyev ve 1917-1923 Rus Milliyetler Siyaseti", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 1, s. 64-74.

—, (1998), "İdil-Ural'da Cedit Hareketi ve Ceditçi Sosyalistler", *Türk Yurdu*, cilt 18, sayı 22, s. 198-207.

Gültekin, Mehmet Bedri (1999), *Sultan Galiyev Eleştirisi*, Kaynak, İstanbul.

Güngör, Ebubekir (2017), "Kırgızistan'da Bolşevik Komitelerin Kurulması ve Kırgızlar", *Akademik Hassasiyetler*, cilt 4, sayı 7, s. 71-84.

Gürses, Hasan Basri (2010), *Sosyalist Turan ve Doğu Birliği*, Doğu Kitabevi, İstanbul.

—, (1997), "Bilinmeyen Tarih: Sultan Galiyev", *Ulusal*, sayı 4, s. 95-107.

(H. ve H.) Hablemitoğlu, Şengül ve Hablemitoğlu, Necip (1998), *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Ajans-Türk M., Ankara.

Harington, Tim (1940), *Tim Harington Looks Back*, John Murray, Londra.

Haris, George S. (1967), *The Origins of Communism in Turkey*, Hoover Ins. Publication, Stanford.

Hayit, Baymirza (1997), *"Basmacılar": Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, TDV, Ankara.

—, (1995), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, çev. Abdülkadir Sadak, TTK, Ankara.

Hasanlı, Cemil (1998), *Azerbaycan Tarihi 1918-1920*, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara.

Herbert, Aubrey (1999), *Ben Kendim*, 21. Yüzyıl, Ankara.

History of the Communist Movement in India (2005), Cilt 1, CPI (M) Publications, New Delhi.

Holquist, Peter (2002), *Making war, forging revolution. Russia's continuum of crisis, 1914-1921*, Harvard University Press, Cambridge: MA.

Hopkirk, Peter (1995), *Istanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul.

—, (1986), *Setting the East Ablaze*, Oxford University Press, Oxford.

Hovannisian, Richard G. (1999), "Caucasian Armenia between Imperial and Soviet Rulet the Interlude of National Independence", Ronald G. Suny (ed.), *Transcaucasia, Nationalism and Social Change*, The University of Michigan Press, Ann Arbor: Michigan.

—, (1996), *The Republic of Armenia*, Cilt IV, *Between Crescent and Sickle Partition and Sovietization*, University of California Press, Berkeley: California.

Hudis, Peter ve Anderson, K. B. (2010), *Rosa Luxemburg Kitabı, Seçme Yazılar*, çev. Tunç Tayanç, Dipnot, Ankara.

Ilgar, İhsan (1990), *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

İlhan, Attila (2000), *Sultan Galiyef: Avrasya'da Dolaşan Hayalet*, Bilgi, Ankara.

İshaki, Ayaz (Ekim 1932), "Matem Künü", *Yaña Millî Yul*, IV/10.

İshaki, Ayaz[1] (2014), *İdil-Ural Devleti 1917-18*, çev. Bayram Kodaman, TTK, Ankara.

İşçi, Onur ve Önkol, Onur (2019), *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü. 1881-1917*, Kronik, İstanbul.

İşlet, Banu ve Kesim, C. M. (der.) (2008), *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, Sosyal Tarih, İstanbul.

İştiraki Dergisi, https://istiraki.blogspot.com/2016/10/ (Erişim: Ocak 2020).

Iybar, Tahsin (1950), *Sibirya'dan Serendibe*, CHP Halkevi, Ankara.

Süleyman, İ. (1936), *Büyük Harpte (1334-1918) 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri*, Askerî Matbaa, İstanbul.

Jaeschke, Gotthard (1981), "1919-1939 Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında bir İnceleme", *Sosyoloji Konferansları*, sayı 19, s. 159-174.

—, (1989), *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kakınç, Halit (2004), *Destansı Kuramcı Sultangaliyev*, Bulut, İstanbul.

—, (tarihsiz), *Sultangaliyev ve Milli Komünizm*, Bulut, İstanbul.

—, (1999), "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?", *Toplumsal Tarih*, sayı 61, s. 30-40.

Galiyev, Mirsaid Sultan (1998), "Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz - II", *Toplumsal Tarih*, sayı 51, s. 50-55.

Kalinovsky, Artemy M. (2015), "Encouraging Resistance: Paul Henze, the Bennigsen school, and the crisis of détente", Kemper, M. ve Kalinovsky, A. M. (ed.), *Reassessing Orientalism: Interlocking Orientologies during the Cold War*, Routledge, Londra, s. 211-231

Kanat, Dilek (1989), *İlk yazılar 1908-1913. Mustafa Suphi. I. Cilt (1908-1910)*, Amaç, İstanbul.

—, (basılmamış metin), *İlk yazılar 1908-1913. Mustafa Suphi. II. Cilt (1911-1913)*.

Kanlıdere, Ahmet (2011), "Radikal Sosyalizmden Milliyetçiliğe: Kazanlı Ayaz İshaki'nin (1878-1954) Fikri Serüveni", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 24, s. 63-94.

—, (2009), "Yusuf Akçura ve Kuzey Türkleri", *Sosyoloji Dergisi*, 3. dizi, sayı 18, s. 235-258.

Karabulut, Umut (2013), "1917 Ekim Devriminden Mondros Ateşkes Antlaşmasına Türk Ocaklarının Rusya Türklerine Bakışı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 34, s. 165-193.

Kaymak, Erol (1993), *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonali*, İrfan, İstanbul.

Kaye, Cecil (1971), *Communism in India. Unpublished Documents from National Archives of India, 1919-1924*, Editions Indian.

Kazemzadeh, Firuz (1951), *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*, Philosophical Library, New York.

1 Bu kitap büyük hayal kırıklığı. Kitabın adından yazarın Ayaz İshaki'nin yurtdışında Edel-Ural hakkında yazdığı yüzlerce sayfayı çevirdiği zannediliyor. Ama 30-40 sayfalık bir özet çıkıyor karşımıza. TTK'nın onca değerli eser beklerken böyle bir skandala neden imza attığını anlamak elbette mümkün.

Kelsey, John M. (2011), *Lev Trotsky and the Red Army in the Russian Civil War, 1917-1921*, Lisans bitirme tezi, Claremont McKenna College.

Kenez, Peter (1971), *Civil war in South Russia, 1918. The first year of the Volunteer Army*, University of California Press, Berkeley: California.

Khalid, Adeeb (2015), *Making Uzbekistan. Nation, Empire and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra.

—, "Central Asia between the Ottoman and the Soviet Worlds", *Kritika*, 12, s. 468-470.

—, (1998), *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, University of California Press, Berkeley: California.

—, (1996), "Tashkent 1917: Muslim Politics in Revolutionary Turkistan", *Slavic Revie*, 55 (2), s. 270-296.

Khvostov, M. (1996), *The Russian Civil War (I). The Red Army*, Osprey Publishing, Oxford.

—, (1997), *The Russian Civil War (II). The White Armies*, Osprey Publishing, Oxford.

Kılıç, Selami (1998), *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergâh, İstanbul.

—, (1997), "Türk Alman Belgeleri Işığı Altında 'Elviye-i Selase' ve Enver Paşa'nın Oluşturduğu Kafkas Komitesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 7.

Kırımer, Cafer Seydahmed (1997), *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, TDV, Ankara.

—, (1948), *Rus Tarihinin İnkilaba, Bolşevizme ve Cihan Harbine Sürüklenmesi*, Pulhan Matbaası, İstanbul.

Kocabaşoğlu, Uygur ve Berge, Metin (1994), *Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar*, Kebikeç, Ankara.

Kocaoğlu, Timur (2006), "Orta Asya'dan Türkiye'ye Göçler", *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, s. 153-158.

—, (2001), *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924*, SOTA, Harlem.

—, (1987), "Türkistan'da Türk Subayları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 8, s. 45-48.

Koç, Yunus ve Cengiz, M. (der.). (2018), *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

Koenker, Diane P., Rosenberg, W. G. ve Suny, Ronald G. (1989), *Party, State, and Society in the Russian Civil War*, Indiana University Press, Bloomington ve Indianapolis.

Kolonitskii, Boris I. (1994), "Antibourgeois Propaganda and Anti-'Burzhui' Consciousness in 1917", *Russian Review*, 53 (2), s. 183-196.

Kopisto, Lauri (2011), *The British Intervention in South Russia 1918-1920*, University of Helsinki, Auditorium XII.

Koyuşov, Altay (1997), *Azerbaycan'da İttihadçılığ*, İrşad Merkezi, Bakı.

Kurat, Akdes Nimet (1990), *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

—, (1987), *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, TTK, Ankara.

Kuromiye, Hiroaki ve Peplonski, Andrzej (2018), "Between East and West: Gaiaz Iskhaki and Gabdulkahi Kurbangaliev", http://nowyprometeusz.pl/wp-content/uploads/2018/12/NP3-Kuromiya-Pepłoński.pdf

Kurtcephe, İsrafil (1993), "Teşkilat-ı Mahsusa Belgelerine göre 1917 Rus İhtilali Sırasında Türkistan", *Atatürk Yolu*, cilt 3, sayı 62, s. 393-409.

Kutay, Cemal (1962), *Ana Vatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü*, Bahadır Matbaası, Ankara.

Landau, Jacob M. (2001), *Pan-İslâm Politikaları: İdeoloji ve Örgütlenme*, Anka, İstanbul.

—, (1995), *Pan-Turkism From Irredentisim to Cooperation*, Indiana University Press, Bloomington.

Landis, Erik C. (2008), *Bandits and partisans. The Antonov movement in the Russian Civil War*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh: Pensilvanya.

Laschitza, Annelies (2010), *Rosa Luxemburg: Her Şeye Rağmen Tutkuyla Yaşamak*, çev. Levent Bakaç, Yordam, İstanbul.

Lazitch, Branko ve Drachkovitch, M. M. (1973), *Biographical Dictionary of the Comintern*, The Hoover Institution Press, Stanford.

Lenin Collected Works, Digital Reprints, 2011, Cilt 1-45, Progress Publishers, Moskova.

Lenin, I. V. (2007), *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Eriş, Ankara.

Lenin, V. I. (1999), *Ekim Devrimi Dosyası*, çev. Kenan Somer, Sol, Ankara.

—, (1979), *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol, Ankara.

—, (1977), *Ulusal Politika ve Proletarya Enternasyonalizmi*, Ürün, İstanbul.

—, (1975), *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, çev. Muzaffer Erdost, Sol, Ankara.

—, (1974), *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*, Sol, Ankara.

—, (1974a), *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, Ant, İstanbul.

—, (1970), *İşçi ve Köylü İttifakı*, Sol, Ankara.

—, (1969), *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, çev. M. Ardos, Sol, Ankara.

—, (1969a), *Mektuplar*, çev. Murat Devrim, Toplum Yayınevi, Ankara.

Lincoln, W. Bruce (1989), *Red Victory: A History of the Russian Civil War*, Touchstone, New York.

Longley, D.A. (1972), "The Division in the Bolshevik Party in March 1917", *Soviet Studies*, cilt 24, sayı 1, s. 61-76, http://www.jstor.org/stable/150779

Luxemburg, Rosa (1989), *Siyasal Yazılar*, V, Ankara.

—, (2018), *Rus Devrimi Üzerine Makaleler*, der. ve çev. Murat Çakır, http://www.murat-cakir.de/wp-content/uploads/RL_RusDevrimi.pdf

Macmillan, Margaret (2004), *Paris 1919*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.

Malle, Silvana (1985), The *Economic Organization of War Communism, 1918-1921*, Cambridge University Press, Cambridge.

Manatof, Şerif (1977), "Mustafa Suphi Beş Sene Evvel Moskova'da", *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, Güncel, İstanbul.

Martov, Julius (1919), *Devletin Ayrıştırılması veya Fethi*, https://www.marxists.org/archive/martov/1921/xx/decomp.htm

Marx, K. ve Engels, F. (1979), *Seçme Yapıtlar*, Sol, Ankara.

Mawdsley, Evan (1987), *The Russian Civil War*, Allen & Unwin, Boston.

Mazower, Mark (2016), *Hitler İmparatorluğu: İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*, Alfa, İstanbul.

McMeekin, Sean (2011), *The Russian Origins of the First World War*, Harvard University Press, Cambridge: Massachusetts.

—, (2010), *The Berlin-Bağdat Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid For World Power 1898-1918*, Allen Lane Penguin Books, Londra.

Mende, von Gerhard (1936), *Der Nationale Kampf der Russlandtrürken, ein Beitrag zur nationalen frage in der Sovetunion.*

Mehmetzade, Mirza Bala (1991), *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara.

Meivelle, Chine (2017), *Ekim*, Ayrıntı, İstanbul.

Muhammedi, Renat[2] (1993), *Sırat Köprüsü: Sultan Galiyev*, çev. Mustafa Öner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Mulyakov, M. A. (2006), "Müslüman Sosyalist Komitesi'nin Kurucusu", Hüseyin Adıgüzel (ed.), *Mollanur Vahidof*, İleri, İstanbul.

Murgul, Yalçın (2018), "Mustafa Suphi'nin Yaşamına Dair Bazı Notlar", *Kebikeç*, sayı 46.

—, (2018a), "Osmanlı İmparatorluğu-Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Ortaya Çıkan Sorunlara Dair Bir Değerlendirme", *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/kitap/sovyetkitap.pdf

—, (2017), "Osmanlı Devleti için Bolşevik İhtilali Neyi İfade Ediyordu?", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 26, s. 4-36.

Murphy, Brian (2005), *Rostov in the Russian Civil War, 1917-1920: The Key to Victory*, Routledge, Londra ve New York.

—, (1976), *Stalin*, çev. Celal Üster, Bilim ve Sosyalizm, Ankara.

Mustafa Suphi ve Yoldaşları (1977), Güncel, İstanbul.

Nazım Hikmet Bütün Şiirleri (2008), 4. baskı, Yapı Kredi, İstanbul, s. 360-361.

Nettl, Peter (1993), *Rosa Luxemburg: Yeni Arenada İlk Kavgalar*, çev. Osman Akınhay, Ataol, İstanbul.

2 Bu kitap Tataristan Yazarlar Birliği Başkanı olan Renat Muhammedi tarafından yazılmıştır. Bir roman olmasına karşın Sultan Galiyef'le ilgilenen çevrelerde belgesel muamelesi gören R. Muhammedi'nin bu kitabı belgesel ve tarihî gerçeklerin anlatıldığı bir kitap olarak ele alınamaz. Yazar kitapta kronolojik sıra takip etmemiş, tüm kaynaklar yazarın elinin altındayken yanlışlarla dolu bir kitap yazmıştır. Kitabın tüm yanlışlarını göstermeye zaman harcamayacağım ama önemli birkaç noktayı işaret etmem gerek: Yazar Türk esirlerinin geri dönüşü, Kazan'ın düşmesi ve Trotski'nin Kazan'a gelişi hakkındaki gerçekleri tamamen çarpıtmıştır. Metin içinde bilgi verdim. Muhammedi 2 bin Türk savaş esirinin Moskova'ya getirilerek bir hafta ağırlandığını yazar. Halbuki Akçura'nın verdiği rapora göre 148 Osmanlı savaş esiri Kiev üzerinden Türkiye'ye gönderilmiştir. Yusuf Akçura Moskova'ya yalnız gelmiş, 17 Şubat'ta Stockholm üzerinden İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmıştır (Akgün ve Uluğtekin, 2009, s. 115).

Nevşirvanov, Ziynetullah (2006), "Türkiye İnkılapçı Hareketinin Tarihiyle İlgili Materyaller", Erdem Akbulut (der.), *Milli Azadlık Savaş Anıları*, TÜSTAV, İstanbul.

Noack, Christian, "The Tataro-Bashkir Feud Revisited: Zaki Validi and the Bashkir Autonomy in Western Historiography", https://besboshnik.files.wordpress.com/2015/06

Nuri, Süleyman (2002), *Uyanan Esirler*, TÜSTAV, İstanbul.

Öktem, A. Naim (1970), "Buhara Cumhuriyetinin 50. Yıldönümü", *Türk Dünyası*, sayı 19, s. 36-38.

Özbay, Fatih (2013), "Geçmişten Günümüze Başkurdistan Cumhuriyeti", *Yeni Türkiye Dergisi*, sayı 54, s. 2031-2045.

Özbek, Nadir (1997), "Zeki Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu: Küçük Başkurdistan'dan Büyük Türkistan'a", *Toplumsal Tarih*, sayı 44, s. 15-22.

—, (1997), "Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi", *Toplumsal Tarih*, sayı 45, s. 15-23.

—, (2002), "The Bashkir Nationality Question and Zeki Velidi Togan in the Russian Revolution and the Civil War, 1917-1921", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 11.

Özdoğan, Günay Göksu (2001), *"Turan"dan "Bozkurt"a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, İletişim, İstanbul.

Palij, Michael (1976), *The Anarchism of Nestor Makhno, 1918-1921: An Aspect of the Ukrainian Revolution*, University of Washington Press, Seattle: Washington.

Pearce, Brian (1987), *How Haig saved Lenin*, St. Martin's Press, New York.

—, (1977), *Congress of the Peoples of the East Baku, September 1920*, Stenographic Report, New Park Publications Ltd.

Persits, M. A. (1983), *Revolutionaries of India in Soviet Russia. Mainsprings of the Communist Movement in the East*, R. A. Ulyanovsky (ed.), Progress Publishers, Moskova.

Pipes, Richard (1996), *A Concise History of the Russian Revolution*, Vintage Books, New York.

—, (1954), *The Formation of the Soviet Union*, Harvard University Press, Cambridge: Massachusetts.

—, (1950), "The First Experiment in Soviet National Policy: The Bashkir Republic, 1917-1920", *Russian Review*, sayı 9, s. 303-319.

Rabinowitch, Alexander (2016), *Bolşevikler İktidarda: Petrograd'da Sovyet Yönetiminin İlk Yılı*, çev. Can Saday, Yordam, İstanbul.

—, (2008), *The Bolsheviks in power. The first year of Soviet rule in Petrograd*, Indiana University Press, Bloomington: Indiana.

—, (2008), *Bolşevikler İktidara Geliyor*, çev. Levent Konyar, Yordam, İstanbul.

—, (2017), *Devrime Doğru*, Yordam, İstanbul.

Rawlinson, A. (1923), *Adventures in the Near East 1918-1922*, Andrew Melrose, Londra ve New York.

Renault, Matthieu (2015), "The idea of Muslim national communism on Mirsaid Sultangaliev", *Viewpoint Mag*, https://www.viewpointmag.com/2015/03/23/the-idea-of-muslim-national-communism-on-mirsaid-sultan-galiev/

Rendle, Matthew (2010), *Defenders of the motherland. The Tsarist elite in revolutionary Russia*, Oxford University Press, Oxford ve New York.

Resulzade, Mehmet Emin (1339-1341), *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Milli Azerbaycan Neşriyatı, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul.

—, (1928), *Milliyet ve Bolşevizm* (Osmanlıca), Orhaniye Matbaası, İstanbul.

Retish, Aaron B. (2008), *Russia's Peasants in Revolution and Civil War. Citizenship, Identity, and the Creation of the Soviet State, 1914-1922*, Cambridge University Press, Cambridge.

Reyhan, Hakan (2010), *Doğunun Büyük Devrimcileri: Mollanur Vahidof-Sultan Galiyev*, Alter, Ankara.

—, (1997), "Yusuf Akçura ve Mustafa Suphi hattı ya da Ulusal Cephe", *Ulusal*, sayı 3.

Reynolds, Michael A. (2011), *Shattering empires. The clash and collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918*, Cambridge University Press, Cambridge.

Rigby, T. H. (1971), "The Soviet Political Elite 1917-1922", *British Journal of Political Science*, cilt 1, sayı 4, s. 415-436.

Rorlich, Azade-Ayşe (2000), *Volga Tatarları*, çev. Mehmet Sûreyya Er, İletişim, İstanbul.

—, (1974), "Which way will Tatar Culture Go? A Controversial Essay by Galimdcan İbragimov", *Cahiers du Monde Russe et Sovietique*, https://www.persee.fr/doc/cmr_0008-0160_1974_num_15_3_1212

Rosenberg, Arthur (1969), *Bolşevizm Tarihi*, çev. Aydın Emeç, E, İstanbul.

Ross, Danielle M. (2011), "From the Minbar to the Barricades: The Transformation of the Volga-Ural 'Ulama into a Revolutionary Intelligentsia", Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wisconsin.

Roux, Jean-Paul (2015), *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. A. Kazancıgil ve L. A. Özcan, Kabalcı, İstanbul.

Roy, M. N. (1984), *M. N. Roy's Memoirs*, Ajanta Publications, Delhi.

Roy, Olivier (2015), *Kayıp Şark'ın Peşinde*, çev. Haldun Bayrı, Metis, İstanbul.

—, (2000), *Yeni Orta Asya'da Ulusların İlmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, Metis, İstanbul.

Rupp, Susan Zayer (1998) "The Struggle in the East: Opposition Politics in Siberia, 1918", *The Carl Beck papers in Russian & East European Studies*, https://carlbeckpapers.pitt.edu/ojs/index.php/cbp/article/view/77/78

Ruşeni Bey (1334-1331), *Ruşeni'nin Rüyası* (Osmanlıca), Matbaa-i Farus, Tahran.

Rûstəmova, Solmaz Tohidi (2001), *Kominternin Şark Siyaseti ve İran 1919-1943*, Hazer Üniversitesi Neşriyatı, Bakı.

Qurbanov, Şamil (2003), *NƏRİMAN NƏRİMANOV. Ömrünün Son İllari*, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı.

Sakal, Fahri (1999), *Ağaoğlu Ahmet Bey*, TTK, Ankara.

Sanborn, Joshua A. (2003), *Drafting the Russian nation. Military conscription, total war, and mass politics, 1905-1925*, Illinois University Press, Champaign: Illinois.

Saray, Mehmet (2004), *Kazakların Uyanışı*, Tika, Ankara.

Sarıhan, Zeki (1996), *Mehmet Akif*, Kaynak, İstanbul.

Sarınay, Yusuf (Proje yön.) (2005), *Osmanlı Belgelerinde Kazan*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gn Md. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Sarısaman, Sadık (1996), "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz ile İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri", *OTAM*, sayı 7, s. 209-217.

Sayılgan, Aclan (1966), *Mazlum Milletlerin Kurtuluş Savaşları Karşısında S.S.C.B. ve Sultan Galiyev*, Mars Matbaası, Ankara.

SBKP, *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi* (1970), Proleter Devrimci Aydınlık, Ankara.

Schafer, Daniel E. (2015), "Bashkir Loyalists and the Question of Autonomy: Gabdulkhai Kurbangaliev in the Russian Revolution and Civil War", Sarah Badcock, Liudmila G. Novikova ve Aaron B. Retish (ed.), *Russia's Home Front in War and Revolution, 1914-22, Book 1, Russia's Revolution in Regional Perspective*, Slavica Pub., Bloomington: IN, s. 175-215.

—, (2001), "Local Politics and the Birth of the Republic of Bashkortostan 1919-1920", Suny, Ronald Grigor ve Martin, Terry (ed.), *A state of nations: Empire and nation-making in the age of Lenin and Stalin*, Oxford University Press, Oxford ve New York.

—, (1995), *Building Nations and Building States: The Tatar-Bashkir Question in Revolutionary Russia, 1917-1920*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Michigan.

Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-1 (2003), *"XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar"*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Selçuk, İlhan (1993), *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, 2. cilt, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

—, (1987), *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, 1. cilt, Remzi, İstanbul.

Semiz, Yaşar (1999), "I. Dünya Savaşı'nda Mehmet Akif", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 5, s. 237-267.

Serge, Victor (1972), *Year One of the Russian Revolution*, Pluto Press, Londra.

Service, Robert (2000), *Lenin: A Biography* (dijital baskı, 2008, Pan Books, Cambridge).

—, (1985-1995), *Lenin: A political life*, 3 Cilt, Indiana University Press, Bloomington: Indiana.

—, (2009), *Trotsky: A biography*, Harvard University Press: Cambridge: MA.

Smele, Jonathan D. (1996), *Civil war in Siberia. The anti-Bolshevik government of Admiral Kolchak, 1918-1920*, Cambridge University Press, Cambridge.

Smith, Jeremy (1999), *The Bolsheviks and the National Question, 1917-23*, Palgrave Macmillan, Londra.

Smith, Scott B. (2011), *Captives of revolution. The socialist revolutionaries and the Bolshevik dictatorship, 1918-1923*, Pittsburgh University Press, Pittsburgh: Pensilvanya.

Sobolev, Alexander (1979), *Üçüncü Enternasyonalin Kısa Tarihi*, Bilim, İstanbul.

Soysal, A. Gün (2002), "Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, İletişim, İstanbul, s. 483-504.

—, (2002), "Rusya Müslümanları Üzerine Almanya'da Yapılan Yeni Çalışmalar", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 11, s. 293-302.

—, (2002a), "Zeki Velidi Togan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, İletişim, İstanbul, s. 488-495.

—, (2001), "Tatarlar Arasında Türkçülük", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası. Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İletişim, İstanbul, s. 196-213.

—, (2001a), *20. Yüzyıl Başında Tatarlarda Kimlik Arayışı ve Diğer Türk Topluluklarıyla İlişkiler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı.

—, (2000), "Tatarlarda İslâmla İlgili Bir Sempozyum ve İki Kitap", *Tarih ve Toplum*, sayı 194, s. 62-64.

Söylemezoğlu, Galip (1953), *30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi*, Ülkü Matbaası, İstanbul.

Stalin Internet Archive, *Marxists Internet Archive*, https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/decades-index.htm

Stalin, J. V. (1990), *Eserler*, 4. cilt, İnter, İstanbul.

—, (1976), *Marksizm, Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*, çev. Muzaffer Ardos, Sol Yayınları, Ankara.

Steinwedel, Charles (2016), *Threads of Empire. Loyalty and Tsarist Authority in Bashkiria, 1552-1917*, Indiana University Press, Bloomington: Indiana.

Stepanov, A. I. (1994), "The Civil War in Russia. A roundtable discussion", *Russian studies in history*, 32 (4), s. 73-95.

Suny, Ronald G. (2006), *Russia Volume III. The Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge.

Suny, Ronald Grigor ve Martin, Terry (ed.), (2001), *A state of nations: Empire and nation-making in the age of Lenin and Stalin*, Oxford University Press, Oxford ve New York.

Spuler, Berthold (1950), *Wolga-Tataren und Baschkiren unter russischer Herrschat.*

Swain, Geoffrey (1996), *The Origins of the Russian Civil War*, Routledge, Londra ve New York.

Swietochowski, Tadeusz (1988), *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe: Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Bağlam, İstanbul.

Şamsutdinov, A. M. (1999), *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi: 1918-1923*, Doğan, İstanbul.

Taşkıran, Cemalettin (2001), *Ana Ben Ölmedim: Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.

Tatarca-Türkçe Sözlük (1997), İnsan, Kazan-Moskova.

Taymas, Abdullah Battal (2000), *Rus İhtilalinden Hatıralar 2: Ben Bir Işık Arıyordum*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul.

—, (1988), *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

—, (1947), *Rus İhtilalinden Hatıralar I. 1917-1919*, Güven Basımevi, İstanbul.

Tellal, Erel (2017), "Bolşeviklerin Zor(lu) İktidarı", *Ayrıntı Dergi*, sayı 23.

—, "Mirsaid Sultan Galiyev", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56 (1), s. 106-133.

Tetik, Ahmet (2018), *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkiyye Dairesi) Tarihi*, Cilt II: *1917*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.

—, (2018a), *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkiyye Dairesi) Tarihi*, Cilt I: *1914-1916*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.

THİF, Tunçay, M. ve Akbulut, E. (2007), *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih, İstanbul.

TİT, Seyhan Atasoy, E. ve Bayülgen, M. (2008), *Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi) Tutanaklar-Belgeler*, Sosyal Tarih, İstanbul.

Togan, Zeki Velidi[3] (1999), *Hatıralar: Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

—, (1942-1947), *Türkili (Türkistan) Tarihi. Batı ve Kuzey Türkistan*, Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul.

Tonguç, Faik (1999), *Birinci Dünya Savaşında Bir Yedek Subayın Hatıraları*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.

Topçuoğlu, İbrahim (1976), *Neden İki Sosyalist Partisi 1946. TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi 1914-1960*, Kendi, İstanbul.

Toprak, Zafer (1997), "Bolşevik İttihatçılar ve İslâm Kominterni", *Toplumsal Tarih*, sayı 43.

The Collected Writings of Leon Trotsky - *Trotsky Internet Archive*, https://www.marxists.org/archive/trotsky/works/index.htm

Trotsky, Leon (1918), "How The Revolution Armed?", https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/index.htm

—, (1946), *Stalin: An Appraisal of the Man and His Influence*, çev. Charles Malamuth, Harper and Brothers Publishers, New York.

—, (2016), *Stalin: An Appraisal of the Man and His Influence*, ed. ve çev. Alan Woods, Well Red Publications, Londra.

---

3 Şubat Devrimi'ni, ilk ayaklanmalar başladığı andan itibaren izleyen, gözleyen ve bizzat içinde yaşayan, eğitimini Rusya ve Almanya'da yapan tarih profesörü Zeki Velidi Togan, bence Başkurt tarihi açısından tatmin edici bir eser bırakmamıştır. Gerek Rus, gerekse Alman tarihyazımı ilkelerini yakından bildiğine emin olduğum yazar konudan konuya, olaydan olaya atlamakta, Lenin'e yazdığı mektubun dışında hiç belgesel kaynak göstermemektedir. Siyasi mücadelede çok etkili kişiler olan Ayaz İshaki, Şerif Manatof ve Kurbangaliyef konusunda kişisel sorunları dolayısıyla gerçekleri yansıtmamıştır. Bizzat topladığı Başkurt kurultayları hakkında olsun, Başkurt Şurayı Milliyesi hakkında olsun bir tarihçi titizliği ile yazmamıştır. Oysa hem kişisel tanıklığı hem de Rusça, Tatarca, Başkurtça, Türkmence gibi dilleri bilen biri olarak o günlerde "gerçekten ne oldu?" sorusuna yanıt verebilirdi.

Z. Velidi Togan, Ayaz İshaki ile hesaplaşmak için 1934'te kaleme aldığı *17 Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi* adlı 61 sayfalık kitapçığında, 1917-1918 yılları arasına ilişkin 900 sayfalık *Hatıralarım* ve *Türkeli*'nden daha fazla bilgi vermektedir. Bu kitabın ilk 34 sayfasında, Tatar-Başkurt çekişmesine ilişkin bir polemik olması nedeniyle, sonraki yıllarda yazmaktan kaçındığı pek çok olaydan söz etmiştir.

Tunaya, Tarık Zafer (1986), *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt II. *Mütareke Dönemi*, Hürriyet Vakfı, İstanbul.

Tunçay, Mete (1997), "Bakü *Yeni Dünya*'sının Beş Sayısı ve M. Suphi'nin Bir Makalesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 43, s. 44-45.

—, (1995), *Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya*'sı, BDS, İstanbul.

—, (1992), "'Mevlevizade' Mustafa Suphi'nin 1914 Yazında Kırım'dan Bakü'ye Gidişi ve Güzün Rusya İçlerine Sürülüşü", *Tarih ve Toplum*, sayı 102, s. 329-332.

—, (1991), *Türkiye'de Sol Akımlar-I, 1908-1925*, BDS, İstanbul.

—, (1991b), *Türkiye'de Sol Akımlar-II, 1908-1925, Belgeler*, BDS, İstanbul.

Turan, A. Şükrü (1997), "Doğu Türkistan Milli Mücadelesinde Yaş Türkistan Dergisinin Hizmetleri", *Emel*, sayı 100, s. 31-33.

Turan, M. Aydın (2017), "Tarihin Kayıp Çocukları"na Dair Bir Derkenar: Muhammed Zahid Şamil", *Kafkasya Çalışmaları*, cilt 2, sayı 4, s. 31-54.

Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi (1995), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ulyanovsky, R. A. (1979), *The Comintern and the East*, Progres Publishers, Moskova.

USSR: Sixty Years of the Union. 1922-1982 (1982), Progress Publishers, Moskova.

Ünüvar, Kerem (2007), "Türkiye'de Sol Düşünce ve Din", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8: Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 873-895.

Ünüvar, Veysel (1997), *Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay: 1920-1921*, Göçebe, İstanbul.

Validi, Ahmet Zeki (1934), *17 Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*, Burhanettin Matbaası.

Volkogonov, Dmitri (1994), *Lenin: A New Biography*, Free Press, Florence: MA.

von Hagen, Mark (1990), *Soldiers in the Proletarian Dictatorship - The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917-1930*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra.

Wade, Rex A. (2017), *Rus Devrimi 1917*, çev. Ergin Özler, İletişim, İstanbul.

Yamauchi, M. (1998), *Sultan Galiyev, İslâm Dünyası ve Rusya*, çev. Hironao Matsutani, Bağlam, İstanbul.

Yanıkdağ, Yücel (2014), *Millete Deva Olmak: Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik. 1914-1939*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Yarkın, İbrahim (1973), "Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırılarak Sovyetler Birliğine İlhakı", *Türk Kültürü*, sayı 124, s. 242-253.

Yemelyanov, Yuriy (2014), *Stalin: İktidara Giden Yol*, çev. Orhan Uravelli, Lena, Ankara.

Yerasimos, Stefanos (1994), *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, İletişim, İstanbul.

—, (1979), *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye*, Gözlem, İstanbul.

Yergök, Ziya (2005), *Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)*, Sami Önal (ed.), Remzi, İstanbul.

Yılmaz, İskender (2001), *Gümrü Antlaşması*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Yusipova, Mileusa (2003), *Idil-Ural Bölgesinde Hıristiyanlığın Yayılması Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.

Zenkovsky, A. Serge (2000), *Rusya'da Türkçülük ve İslâm*, Günce, Ankara.

—, (1966), *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, çev. İzzet Kantemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

—, (1958), "The Tataro-Bashkir Feud of 1917-20", *Indiana Slavic Studies*, sayı 2, s. 37-61.

Zileli, Gün (1998), "Galiyev Üzerinde El Sıkışmak", *Birikim*, sayı 111-112, s. 140-161, https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-111-112-temmuz-agustos-1998/2306/galiyev-uzerinde-el-sikismak/4705

İleri Okuma Önerisi: "Russia's Great War and Revolution" serisi

Slavica Publishers tarafından basılmaya başlanan bu seri, bütün dünyada Rus Devrimleri üzerine çalışan yazarların makalelerini bir araya getiren çok değerli bir çalışmadır. Şu anda altı cildi yayımlanmış, üç cildi de yayına hazırlanıyor. Her cilt kendi içinde kitaplardan oluşmaktadır. Meraklısı için internet adresini veriyorum: https://slavica.indiana.edu/series/Russia_Great_War_Series

Rusça Kaynaklar

1) Aydar Khabutdinov. http://kitap.net.ru/habutdinov/1-15.php)
2) Бесстрашный трибун Муллануp Вахитов
history-kazan.ru/.../16031-besstrashnyj-tribun-mullanur-vak.
3) Шейнкман - это... Что такое Шейнкман?
https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/173530/Шейнкма
4) Яков Семенович Шейнкман - pseudology.org
www.pseudology.org/Bolsheviki.../SheinkmanYS.htm
5) История Казани: в 1918 году над городом состоялся первый в
www.kazan.aif.ru/society/details/85255
6) ВОЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА –[Военная история]-- Какурин Н ...
militera.lib.ru › h › kakurin_vatsetis
Книга на сайте: *http://militera.lib.ru/*
7) Kakurin Nikolay Evgenievich, http://militera.lib.ru/science/kakurin_ne/index.html
8) МУСУЛЬМАНСКИЙ СОЦИАЛИЗМ М. ВАХИТОВА (1885-1918) ЮЗЕЕВ Айдар Нилович,
MULLANUR VAHITOV'S MUSLIM SOCIALISM Haydar Niloviç Yuzeyev https://islamjournal.idmedina.ru ı
9) Prof. Dr. Hamza Fatihoviç Usmanovi 2013. Yüzlerdeki Tarih ve Tarihteki Kişilik. İkinci Uluslararası Usman okumalarının materyalleri, doğum 90 yıldönümü adanmış Başkurdistan önde gelen tarım tarihçisi, Ufa, 17 Ekim 2013 Sunulan tebliğ.

10) ИСТОРИЯ ТАТАРСТАНА И ТАТАРСКОГО НАРОДА. 1917-2013. А.Г. Галлямова, А.Ш. Кабирова. А.А. Иванов, Р.Б. Гайнетдинов, И. Р. Миннуллин, Л.И. Алмазова (TATARİSTAN TARİHİ VE TATAR HALKI. 1917-2013. Kazan 2014. Yazarları: Gallamova, Kabirova. AA Ivanov, R. B. Gainetdinov, I. R. Minnullin, L. I. Almazova. 2014. КАЗАНЬ.
kpfu.ru ı portal ı docs ı UP.Istoriya.pdf

11) КАЗАНЬ ОТ ФЕВРАЛЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917 Г.
ДО СОЗДАНИЯ АВТОНОМНОЙ ТАТАРСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ В 1920 Г.
ХАБУТДИНОВ Айдар Юрьевич,Yurievich,
(Aydar Khabutdinov. http://kitap.net.ru/habutdinov/1-15.php)

12) Манатов, Шарнф Ахметзянович — Википедия
ru.wikipedia.org › wiki › Манатов,_Шарнф..

1 Mayıs 80, 254
17 Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi 206, 422
95. Alay 200, 202
1871 Paris Komünü 56, 137
1905 Devrimi 38, 42, 43, 45, 49-51, 53, 54, 59, 60, 70, 103, 108, 362

A. Apaneyef Hoca 313
Abazha 38, 86
ABD 27, 29, 108, 393
Abdürreşit İbrahim 104, 110, 258, 259
Abdürreşitov 62
açlık sorunu 158, 174, 175, 215, 216, 269-272, 286, 321, 371, 382, 385
Ahmediyef, Ş. 69, 70, 124, 289, 307, 370
Ahmedov, İbrahim 58
Ahmet Agayef / Ahmet Ağaoğlu 22, 42, 250
Ahmet Musa 359
Ahtyamov 196, 304
Akçura, Yusuf 16, 17, 39, 43-46, 88, 103-105, 108-110, 112, 249-251, 256-258, 261, 278, 310, 327-331, 338-341, 389
Akçurin, Alim 155
Alaş-Orda Hareketi 321, 382
Alekseyev, M. 171, 267
Alimcan, Seyfettinov 58
Alimcan, Şeref 155, 198, 236
Alimzade, Ömer 104
Alkin, Cihangir 62, 166, 200
Alkin, İlyas 62, 101, 141, 144, 152, 155, 166, 195, 196, 200-203, 207, 312, 314-316, 329
Alkin, Sait Giray 43
Almanya 25, 49, 53, 105, 106, 108, 137, 174, 210-214, 216, 251, 285, 287, 327, 338, 349, 351
Altıncı Kongre: (RSDİP(B) Kongresi) 118, 184, 365
Altınordu Tatar Prensliği 40
Anarşistler 75, 91, 169, 235
Ang dergisi 70
Ankara 33, 400-404
Aral Gölü 36
Arhangelsk 223, 268, 271, 275
Arhangelski (Vali) 162, 193, 312
Armand, İnnessa 295
Askeri Devrimci Komite (ADK) 127-132, 169, 200
Askerî İşler Halk Komiserliği 191, 224, 280, 281, 343, 371

Astrahan 63, 74, 78, 143, 191, 270, 283, 345, 346
Atnagulov, Salah 124, 152, 153, 155, 162, 196, 228, 229, 236, 400
Atsız, Nihal 18, 260
Avaz gazetesi 70
Avcıoğlu, Doğan 30
Avıl Halkı gazetesi 124
Avrora kurvazörü 131
Avrupa 14, 16, 36, 53, 55, 82, 103, 105, 148-150, 173, 208, 209, 214, 234, 275, 301, 328, 349, 350, 353, 354, 356, 359, 374, 378, 379, 381, 391
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 210, 211, 251, 328, 349
Aydemir, Şevket Süreyya 332, 333
Azat Hatun gazetesi 78
Azeri / Azerbaycan 15, 16, 32, 33, 37-39, 42, 44, 81, 85, 86, 88, 98, 112, 115, 174, 184, 187, 223, 257-259, 264, 332, 333, 335, 341, 349, 351, 388, 389, 400, 405
Aziz Meker 108

Babiç, Şaikhzada 162
Bagautdinov, G. 142
Bağımsız Sosyalistler 68, 78
Bahçesaray 15, 16, 33, 57
Bailey (Albay) 212, 265
Baimbetov (Bayimbetov) 305
Bakü 11, 15-17, 23, 44, 57, 60, 69, 85, 114, 115, 184, 256, 259-261, 268, 331, 333-335, 361, 370, 382, 387, 400, 402, 405
Bakü Cemiyyet-i Hayriyyesi 114
Balkar 38, 86
Barış Kararnamesi 209
Barudi, Alimcan 81, 83, 146, 152, 155, 255, 256, 330
Barut Fabrikası (Komite) 59
Basiret gazetesi 44
Basmacı 212
Başhampa, Ali 107
Başkurt / Başkurdistan 14-16, 19, 22, 25, 26, 29, 31-33, 35, 37-41, 44, 59, 70, 75, 81, 82, 85-88, 98, 100, 143, 151-153, 156-165, 167, 174, 184-187, 189-195, 197, 198, 202, 204-206, 220, 222-244, 246-248, 253, 255, 256, 258, 263, 266-269, 272, 274-276, 278, 280, 281, 283-285, 289, 292-294, 296, 297, 301, 304-309, 312, 315, 321-326, 328, 330, 335, 337, 342, 344-346, 348, 351-353, 362, 366, 372, 375, 381-383, 386-393, 395-401, 403-406, 422
Başkurt gazetesi 88, 160
Başkurt Merkez Şurası 396, 397
Bavyera 350
Baymak 204
Berlin 33, 105, 137, 249, 251, 257, 333, 336, 339, 349, 377
Berthold Spuler 25
Beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi 216, 286
Beyazlar / Beyaz Ordu 28, 33, 35, 157, 171, 205, 206, 212, 221, 260, 266, 268-271, 280-282, 285, 306-309, 312, 314, 315, 317, 319-324, 342, 346, 348, 349, 353, 370, 376, 382, 383, 399
Beznen Tauş gazetesi 63
Biçerahov 272
Bigiyef, M. 83
Bigiyef, Musa Carullah 43, 81, 111, 258, 372
Biglov (Yüzbaşı) 62
Birinci Başkurt Kurultayı 160
Birinci Dünya Savaşı 25, 44, 46, 62, 91, 103, 104, 109, 113, 247, 264, 267, 308, 319, 336, 349
Birinci Finlandiya Müslüman Topçu Alayı 199
Birinci Müslüman Alayı 283
Birinci Tatar-Başkurt Piyade Taburu 224, 235
Birinci Tüm Rusya Müslüman Din Adamları/Ulema Kurultayı 97
Birinci Tüm Rusya Müslüman Emekçileri/İşçilerinin Konferansı 220
Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Syezdi/Kongresi 35, 349, 351, 369, 378

Birinci Tüm Rusya Müslüman Komünistleri Konferansı 220, 273, 353
Birinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı 33
Birinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi 75
Birleşik SD Enternasyonalistler 216
Bizning Telak/Bizim İrademiz gazetesi 63
Bizning Yul gazetesi 124
Boçkov 124
Bolşevik hükümeti 22, 216, 266, 338, 358
Bolşevik Partisi 14, 22, 49, 55, 63, 69, 76, 79, 90, 94, 96-98, 118, 122, 125-129, 134, 135, 137, 144, 168, 173, 176, 178, 182, 184, 188, 196, 210, 211, 213, 214, 240, 278, 285, 288, 380, 390, 403
Bolşevik Rusya 15, 22, 253, 400
Bolşevik SR'ler 57, 96
Brest-Litovsk Barış Antlaşması 210, 221, 252, 349
Buhara 81, 87, 104, 105, 151
Buharin, N. I. 19, 79, 118, 119, 170, 176, 178, 205, 210, 211, 215, 230, 232, 244, 374, 375, 383
Bulak Deresi 200, 202
Bulgaristan 105, 211
Burhan Mansur 362
Bünyadzade 364, 365

Cami Bey 403
Canışev, Yakub 59, 62, 96, 142, 196, 315
Cedidçi 42
Cengiz 103, 117, 327
Cengiz Balası gazetesi 63
Cevat Bey 107
Cevdet Ali 312, 355, 359
CIA 26-29

Çuvaş 38, 39, 60, 77, 86, 154, 157, 187, 189, 223, 227, 236, 237, 240, 246, 278, 323
Çar Nikolay ve ailesi 307
Çaritsin (Tsaritsyn, Volgograd, Stalingrad) 270, 277, 308, 317, 376
Çarlık hazinesi 319
Çarlık Rusya'sı 32, 36, 37, 118, 192, 242, 376
Çeboksary Pravda gazetesi 247
Çeçen 38, 86, 149, 221
Çekoslovak Lejyonu/Askerleri 206, 265, 266, 269, 306, 308, 323, 385, 399
Çekoslovakya 323, 348
Çelyabinsk (Çelyabinski, Çelebinski, Çalyabinska) 165, 266, 268, 395, 405
Çeremiş 37, 39, 60, 86, 227, 237
Çerkes 18, 113-115, 244
Çheyidze 53
Çiçerin 252, 254, 261, 262, 287, 297
Çikayatze 97
Çistopol 237
Çulpan (*Sabah Yıldızı*) gazetesi 190, 203, 274, 282, 301, 398
Çuvaş 38, 39, 60, 77, 86, 154, 157, 187, 189, 223, 227, 236, 237, 240, 246, 278, 323

Dağıstan 37, 38, 115, 257, 368
Delil Elmen 246
Denikin 122, 171, 267, 270, 322
Devlet ve İhtilal 125
Devletşin, Abdullah 246
Devletşin, Fatih 162
devrimin temel yasası 139
Divide et impera (Böl ve yönet) 28
Doğu Emekçi Halkları Kongresi 382
Doğu Halkları Komünist Örgütleri 372, 381
  Merkez Bürosu 368, 370
Doğu Müzesi 226
Doğuya Doğru (Drang nach Osten) 106
  Generalplan Ost 106
Duma 38, 43, 45, 52, 53, 60, 62, 71, 74, 75, 119, 121, 122, 124, 131, 144, 158, 393
Dunsterville (Tümgeneral) 212

Dutov (Ataman) 143, 145, 163, 164, 204-206, 246, 266, 267, 282, 306, 321, 322, 325, 342, 396-399

Eğitim/Aydınlanma Komiserliği 225
Ekaterinburg 306-308, 328
Ekim Devrimi 14, 15, 19, 20, 22, 35, 39, 40, 60, 70, 103, 113, 136, 138, 139, 142, 143, 145, 146, 151, 152, 163, 166, 168, 169, 171, 173, 178, 179, 182, 186, 189, 190, 193, 196, 204, 208, 211, 213, 220, 222, 232, 242, 267, 288, 292, 296, 326, 339, 349, 350, 363, 372, 376, 377, 382, 385, 389, 392, 394, 396
Elmuhammedov, G. 124, 347
Engels, Friedrich 14, 20, 89
Enternasyonalist SR'ler 57, 96
Enver Paşa 105, 109, 110, 115, 253, 256, 257, 259, 333, 336, 339, 361
Ermeni /Ermenistan 15, 37, 106, 115, 150, 174, 182, 187, 244, 303, 349
Erşov 124, 141
Eskişehir 402, 403
Estonya / Estonyalı 37, 174, 182, 187, 213, 214, 335
Eş (*İş*) gazetesi 190, 191
Eşce (*İşçi*) gazetesi 190, 191
Ethem Efendi Bülbüloviç 359

Federalist 85
Fevkalade (Olağanüstü) Komisyon 343, 345
Filipov 237
Finlandiya 122, 127, 174, 199, 214, 259, 335, 392
Firdevs (Firdevsi) 301, 302, 351, 363, 364, 367
fon meselesi 304
Fransız İhtilali 137, 139, 169

Gabitov, Habibulla 162
Gafurov 239
Galiyef, Said 196, 200, 304, 307
Galiyef, Sultan 15, 17, 26, 28-31, 33, 36, 60, 63, 69, 88, 96-99, 101, 102, 142-144, 157, 167, 179, 185, 187-189, 192, 196, 197, 200, 201, 203, 206, 207, 222, 224, 226, 228, 231, 236, 240, 243, 248, 253, 259, 269, 272, 275, 280, 283, 284, 289-294, 300, 304-307, 311, 315-318, 342-348, 351, 353, 360, 362-367, 371-373, 377-383, 387, 389
Gasprinski, İsmail (Gaspıralı) 33, 41-43, 83
Gassar, S. 310, 318
Geçici Hükûmet 15, 53-55, 57, 60, 71, 74, 76-79, 89-93, 95-97, 99-101, 110, 114, 118-120, 123, 127-129, 131, 132, 135-139, 142, 144, 146, 161, 162, 166, 174, 184, 189, 193, 195, 198, 207, 208, 267, 269, 271, 297, 321, 326, 336, 383
General Malleson 212
Goble, Paul A. 27
Gorki, Maksim 128, 168
Gönüllü Ordu 145, 267, 269, 308, 309, 323
Grasis, Karl 96, 124, 142, 144, 200, 201, 231, 232, 237-241, 244-248, 292, 293, 312, 348, 390, 391, 394
Gumerov, Ahmadi 162
Güney-Doğu Müslüman Ülkeleri 322, 330
Federasyonu 322, 330
Gürcü/Gürcistan 15, 19, 37, 53, 115, 174, 184, 187, 257, 279, 349, 378

Habip Bey 114
Hakimov 205
Halfin, Necip 155
Halil Paşa 333
Halim Sabit 104, 336
Halk Ordusu (Narodniya Armiya) 267, 268, 309
Hamidullin, Şehit 69, 289
Harbî Şura 62, 64, 142, 144, 153, 193, 196, 197, 199, 200, 202, 204, 224, 233
Hasanov, Galiakhmet 162
Hazar Denizi 195, 270
Helsingfors 121
Henze, Paul 27

Hilâl-i Ahmer 249, 250, 328-331, 339, 340
Hitler, Adolf 106, 138
Hive 16, 81, 87, 105, 113, 151
Hokand 223, 308, 322
Hudayberdin, Ş. 289
Hürriyet/Svoboda gazetesi 39
Hüseyinzade Ali 110, 335
Hüsnü Halil 359

Islahist 33, 68

İbrahimof, Alimcan 44, 60, 66, 70, 82, 99, 101, 102, 124, 152, 153, 155, 156, 185, 186, 188, 199, 227, 228, 239, 246, 258, 274, 289, 300, 302, 304, 307, 314, 315, 342-344, 355, 358, 367, 369, 398, 399
İbrahimof, M. 59
İdil/Volga 36, 38, 40, 56, 196, 217, 222, 257, 278, 319
İdil-Ural 16, 17, 34, 35, 37-39, 84, 98, 100, 161, 185, 187, 198, 203, 221, 223, 259, 273, 274, 278, 301, 306, 316, 321, 345, 346, 351, 369, 382, 385, 386, 388
İdil-Ural Devleti / Ülkesi / Ştatı 87, 153-157, 164, 181, 186, 188, 195-198, 203, 204, 228, 229, 233, 236, 240, 248, 252, 296, 304, 312, 325, 326, 329, 336, 388, 389, 391
İdil-Ural Meclis-i Müessisanı 100
İdil-Ural Ülkesi gazetesi 233
İfham gazetesi 250
İhtilal Bayrağı/Revolutsiya Znamya gazetesi 71
İkbal gazetesi 44
İkinci Başkurt Kurultayı 161
İkinci Müslüman Sovyet Alayı 283
İkinci Tüm Rusya Müslüman Askeri Kongresi /Harbî Şura 62, 64, 142, 144, 153, 193, 195-197, 199, 200, 202, 204, 224, 233
İkinci Tüm Rusya Müslüman Kurultayı 98
İkinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi 127
İl gazetesi 147, 233, 249, 253
İlhaksız ve tazminatsız barış 208
İlhan, Atillâ 30
İlmi Heyet 366, 368
İngiliz / İngiltere 51, 53, 91, 171, 173, 174, 209, 210, 212, 260, 265, 266, 268, 271, 294, 306, 312, 315, 321, 327, 349, 379, 380, 385
İnguş 38, 86
inorodets 177, 230
İrik/Özgürlük gazetesi 71, 124
İshaki, Ayaz 43, 61, 81, 83, 86, 87, 102, 119, 146, 147, 152, 155, 158, 159, 193, 200, 206, 233, 249, 253, 258, 259, 312, 314, 323, 326, 330, 331, 395
İSKOMUS / Tüm Rusya Müslümanları Daimi İcra Komitesi 87, 88, 121, 146
İslâm İhtilal Cemiyetleri İttihadı 336
İsmail Lütfi 359
İstanbul 30, 42, 44, 45, 78, 149, 198, 297, 299, 396, 402
İstanbul Sosyal Demokrat Partisi 402
İsviçre 54, 107, 108, 328, 336, 396, 397, 404
İşçi, Asker ve Köylü Sovyeti 143
İşçi gazetesi (Eskişehir) 403
İşçi Komitesi 64
İşçi Kulübü 78, 89
İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti 53-55, 118
İtalya 209, 350, 374
İttifak Partisi (İttifak-ı Müslimin) 42, 43
İttihat ve Terakki Cemiyeti (Partisi) 103, 104, 244, 396
İTC 250
İzvestiya Central'nogo Musul'manskogo Voennogo Şura (Müslüman Askerî Şurası Haber Merkezi) 112
İzvestiya gazetesi 111
İzvestiya veserossiskova Musulmanskovo Voyennovo Şura (Tüm Rusya Muslüman Askeri Şurası Haber Merkezi) 97, 112

İzvestiya vremennego Central'nogo bjuro rossijskik Musul'ma (Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu Haberleri) 112
İzvestiya Vserossiyskogo Musulmanskogo Soveta (Tüm Rusya Müslüman Konseyi Haberleri) 112

Japonya 174, 212, 306, 327, 381, 385
Jizn Natsionalnostey (*Milletlerin Yaşamı*) dergisi 376-378, 380, 394

Kabarday 38, 86
Kadet Partisi (Anayasacı Demokrat Parti) 51, 82, 84, 135, 168
Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası 103
Kafkas İttihat ve Terakki Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 114
Kafkas Müslümanları 38
Kafkas Süvari Tümeni / Vahşi Tümen / Dikaya Diviziya 120
Kafkasya 98, 106, 109, 113-115, 153, 174, 187, 255, 257, 262, 264, 308, 332
Kahire 103
Kaledin, A. M. 145, 168, 171, 267
Kalinovsky, Artemy M. 27
Kamal, Aliaskar 69
Kamekov 286
Kamenev, Lev 53, 55, 94, 118, 122, 127, 128, 133, 317, 318, 374
Kamenski 367, 370, 373
Kaplan, Fanya 321
Karaçay 38, 86
Karadeniz 36, 174, 214, 295, 385
Karibov, K. 162
Kariyev, Abdulla 69
Kasımov, G. 124
Kaspi gazetesi 60
Kazak 37-39, 42, 51, 75, 85, 86, 104, 113, 116, 119, 131, 143, 145, 157, 163, 177, 206, 241, 242, 252, 267, 270, 272, 321, 322, 324, 351, 382, 388
Kazakistan 38, 81, 87, 98, 104, 145, 151,177, 188, 194, 241, 267, 322, 335
Kazakov, İ. M. 289
Kazan 15-17, 33-35, 39-41, 44-46, 53, 57-78, 80, 82-87, 89-91, 93, 96-99, 101, 102, 104, 105, 109, 115, 118, 120, 122-124, 141-144, 146, 153, 155, 159, 160, 166, 178, 185, 186, 189-193, 195-203, 206, 221-223, 225, 227, 231-233, 236-241, 244, 246-249, 252, 255, 256, 258, 259, 273-275, 278, 279, 281-283, 291, 292, 296, 298, 300, 301, 303, 304, 306-320, 323, 327-331, 334-337, 342-348, 351-353, 355, 358, 363, 367, 371, 382, 383, 385, 386, 391, 392, 395, 398, 400
Kazan Bolşevik Komitesi 63, 68, 70, 89, 90, 96, 142, 144, 231, 232, 239, 240, 346
Kazan Devrimci Komitesi/REVKOM 142, 143, 247, 320
Kazan Hanlığı 40, 104, 105
Kazan İşçi, Asker ve Köylü Sovyeti 141, 143
Kazan İşçi ve Asker Sovyeti 57, 60, 189
Kazan Müslüman Harbî Şurası/Sovyeti 63
Kazan Sesi (*Kazanskoye Slova*) gazetesi 97
Kazan Sovyeti 75, 78, 99, 124, 142, 143, 195, 197-203, 225, 231, 244, 246, 247, 258, 275, 308-310, 312, 318, 320, 329, 346, 348
Kazan Tatarı 86
Kerenski, A. F. 53, 95, 99, 101, 111, 119-123, 126, 128, 129, 131, 136, 144, 145, 149, 167, 180, 212
Kervansaray 192, 193, 324
Khatayeviç, V. 310
Kıpçak 39
Kırgız/Kırgızistan (Kazakistan) 37-39, 75, 86, 98, 113, 116, 149, 187, 188, 190, 191, 221, 252, 260, 335, 381, 405

Kırım 16, 18, 35, 37, 38, 41, 42, 44, 81, 85-87, 98, 104-106, 109, 115, 149, 151, 153, 155, 174, 188, 191, 214, 221, 223, 225, 259, 295, 351, 370, 387, 388, 405
Kırım Hanlığı 104
Kırım Tatarı 86
Kışlık Saray 130-132
Kızıl Armiya/Kızıl Ordu gazetesi 190, 225, 345
Kızıl Bayrak/Krasnaya Znamya gazetesi 68, 71, 96, 190, 260, 291-293, 300, 301, 306
Kızıl Letonya Birliği 309
Kızıl Ordu 9, 28, 33, 191, 192, 194, 206, 212, 217, 224-226, 234, 235, 260, 263, 268-271, 276, 280, 282, 285, 289, 293, 306, 308-311, 315, 317, 319, 320, 322, 323, 325, 326, 330, 338, 345, 346, 348, 349, 353, 367, 370, 371, 381-383, 386, 389, 391, 398
Kızıl Şimal gazetesi 11, 21, 301, 351-354, 361-365
Kilbibyakov 347
Kildebekov, M. N. 289
Kolçak, A. 269, 322, 324-326, 370, 387
Kollontay, A. 94
Komlev, A. 310
KOMUÇ / Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi 266, 267, 306, 309, 311-315, 319-326, 328, 330, 388
Komünizmin ABC'si 375
Kont von Mirbach 257, 287, 288, 329, 343, 357, 358
Kornilov (General) 13, 119-122, 125, 126, 135, 137, 161, 171, 267
Köprülüzade Mehmet Fuat 332
Krasnodar 308
Kremlin 252, 286
Kronştad 92, 203
Kulagmedov, G. 58
Kuliyev, İbrahim 69
Kurbangaliyef 163-165, 256, 324-326, 330, 422
Kurucu Meclis 53, 93, 99-101, 123, 125, 138, 156, 166, 167, 169-171, 185, 186, 196, 227-229, 239, 246, 247, 266, 267, 322, 324, 342, 396-399
Kurucu Meclis (*Uçreditelnoye Sobraniye*) 61
Kurultay gazetesi 194, 233, 312
Kutsal Kur'an 193
Kuyaş gazetesi 144, 233, 298
Kuzey Denizi 36
Küreş gazetesi 191

L'vov 97
Leh 184
Lenin, Viladimir İlyiç Ulyanov 14, 15, 19, 20, 35, 36, 53-56, 58, 73, 76, 92, 94, 95, 108, 112, 118, 121-123, 125-131, 133, 134, 136-140, 147, 148, 150, 166, 169, 172, 174, 176, 179, 185, 186, 193, 201, 204, 208, 210, 211, 213, 215, 223, 232, 235, 245, 248, 265, 270, 272, 276-279, 282, 283, 285-287, 292, 300, 307, 308, 320, 346, 351, 357, 358, 364, 372, 374-377, 379, 382, 383, 387, 388, 396-398, 401, 403-405
Letonya / Letonyalı 145, 174, 182, 308-310
Liebknecht, Karl 137, 353
Litvanya / Litvanyalı 87, 174, 182, 184
Litvanya Tatarları 81
Luxemburg, Rosa 137, 172, 173, 176, 208, 210, 213, 214, 244, 391

M. Dulat (Devlet) Ali 304, 383
Macaristan 105, 350, 374
Mahno 272
Maksimov (Komiser) 225
Maksudi, Sadri Arsal 22, 38, 43, 45, 81-83, 86, 87, 101, 102, 111, 152, 155, 159, 161, 162, 167, 193, 195, 198, 206, 255, 256, 326, 330
Mamina, G. 289
Mamliyev, Sultanbek 62, 151
Manatof, Şerif 14, 16, 17, 36, 44, 156, 160, 162-164, 167, 185-187, 227,

228, 236, 246, 248, 258, 289, 302, 315, 342, 355, 394-406
Mari 32, 38, 39, 60, 86, 154, 187, 189, 223, 236, 237, 240, 243, 246
Marinski Sarayı 131
Martov 53, 79, 134, 216
Marx, Karl 14, 89, 308, 357, 392

Mehmet Akif 109
Mehmet Kazım 114
Mehmet Nazım 301, 359
Mehmet Nuri 114
Mende, von Gerhard 25
Menşevik 22, 43, 53, 54, 56, 62, 68, 75-79, 81, 82, 93, 94, 96, 100, 119, 120, 122, 125, 128, 131, 134-138, 142-144, 155, 166, 169, 174, 183, 195, 207, 212, 267, 271, 348, 396
Menşevik Enternasyonalist 62, 122, 128, 134, 142, 143, 167, 247, 288, 396
Menşevik Parti 125, 134
Meriç, Cemil 31
Merkez Müslüman Askeri Komitesi 191, 224, 232, 283, 314, 342, 372, 387
Merkez Müslüman Komiseryatı 354, 363, 368
Merkez Müslüman Kütüphanesi 226
Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi 220-223, 226, 239, 273-275, 298, 352, 354, 368, 369
Mezhlauk, M. 310, 318
Millet gazetesi 404
Millet Meclisi 100, 124, 146, 147, 151-155, 163, 186, 193, 196, 198, 233, 249, 321
milli medeni muhtariyet / milli kültürel özerklik 84, 99, 100, 102, 195
milli mesele/ulusal sorun 172, 173, 180
Milli Meşrutiyet Fırkası 250, 251
Milli Şura 86-89, 96, 97, 101, 121, 142-144, 146, 183-186, 192, 193, 196, 206, 237, 249, 252, 253, 267, 313, 346, 347
Milli Türk Fırkası 341
Milyukov 79, 121
Minnikeyev 142
Miryasov, Sagit 162
Mişar 152
Moskova 15, 16, 21, 32, 34, 35, 39, 41, 42, 52, 57, 60, 62, 63, 72, 75, 77, 80, 81, 86-88, 102, 119, 122-124, 143, 144, 146, 147, 158, 161, 185, 186, 190, 191, 196, 199, 203-206, 215, 220, 221, 223, 228-230, 235, 237, 240, 241, 247, 249-256, 258, 261-263, 266, 269-271, 273, 274, 278, 282, 284, 286, 287, 289, 296, 299, 302, 305, 307, 309-312, 315, 317, 319, 321, 326-329, 336, 338, 342, 344, 346, 349, 351, 352, 358, 370, 371, 376, 385, 387, 396-399, 402-405
Moskova Devlet Konferansı 119
Muhammedi, Renat 200, 318, 385
Muhammi 37
Muhiddinova, Emine 69
Muhin 246
Muhittinof, Hatip 69
Muktmüddin Beğcan 104, 105
Muravyov 289
Murmansk 268, 271
MUSKOM (Müslüman İşleri Komiserliği / İç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri Halk Komiserliği) 40, 151, 162, 163, 181-188, 190-193, 195-197, 199, 200, 203, 204, 221, 223, 224, 226, 227, 229, 232, 233, 237, 239, 240, 250, 252, 253, 255, 256, 261, 270, 274-278, 289, 290, 296-302, 304, 307, 342-344, 346-349, 352, 354-356, 367-371, 386, 391, 397-401, 403
Musmansk 223
Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) 339
Mustafa Suphi 14-17, 21, 23, 36, 44, 58, 100, 146-148, 155, 188, 223, 226, 230, 233, 250, 253, 254, 260, 265, 274, 275, 283, 287, 289, 295-304, 312, 314, 315, 343, 353, 355-363, 366, 369, 370, 378, 387, 398, 401-403

Muzafferov, Yusuf 198, 200, 203, 334
Müftülük 83, 193
Müsavat Partisi 81, 187
Müslüman Birliği 86, 88
Müslüman Fraksiyası (fraksiyonu) 38, 62, 288, 300, 404
Müslüman Kadınlar Kongresi 72
Müslüman Kardeşler (Ihvan-ül Müslimin) 29
Müslüman Kızıl Birlikler / Müslüman Kızıl Ordu 19, 28, 191, 192, 224, 225, 235, 276, 280, 283, 293, 306, 311, 329, 345, 346, 348, 383, 386
Müslüman Komitesi 58, 61, 62, 65, 67, 72, 89, 111, 121, 152, 273, 277, 296, 298, 368, 386
Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu 370, 371
Müslüman Sosyalist Komitesi 16, 58, 69, 70, 72, 78, 89, 97, 142, 152, 155, 156, 163, 185, 186, 191, 202, 220-224, 226, 239, 273, 297, 298, 301, 316, 343, 352, 354, 368, 369
Müslüman Üniversitesi 226
Müslümanların Hizmet Taifesi 42
Müşir Fuat Paşa 104

NARKOMNATS / Milli İşler Komiserliği 16, 21, 40, 151, 179, 181-183, 186, 193, 222, 227, 239, 244, 246, 270, 277, 342, 343, 346-348, 354, 370, 373, 376, 377, 394, 398
National Defence Education Act 26
Nâzım Hikmet 23, 131, 273, 306
Nerimanof, Neriman 264
Nevski Bulvarı 13, 50
Nisan Tezleri 15, 55
Noack, Christian 26
Nogaylar 152
Novaya Jizn gazetesi 128
Novoçerkesk 171
Nuri Paşa 116, 331, 333
Nurimanov, Bagau 143

Olkenitski 124
Omsk 266, 269, 323, 324
Orenburg 15, 16, 41, 57, 60, 63, 70, 75, 86, 98, 143, 145, 153, 159-161, 163, 164, 177, 178, 185, 186, 191-194, 197, 204-206, 227-229, 236-238, 240, 267, 268, 276, 295, 296, 303, 306, 315, 322-324, 328, 330, 338, 346, 348, 382, 395-398
Org-Büro 374
Orjonikidze, S. 264
Oset 37-39, 62, 81, 86, 183
Osipov 194
Osmanlı Devleti 18, 35, 37, 41, 43, 45, 46, 103-107, 109, 111, 114-116, 174, 211, 243, 249-252, 257, 260, 262, 264, 326-328, 331-334, 336, 339-341, 349, 351, 391
Osmanlı Türkçesi 39, 42, 44, 45, 84, 114

Ömer Ulvi 304
Özbek/Özbekistan 37-39, 86, 104, 116, 376

pan-İslâmist 18, 33, 239, 293, 341
pan-Türkist/pan-Türkizm 18, 28, 33, 84, 292
Paris 26, 33, 42, 45, 108, 168, 250, 251, 254, 297
Paris Komünü 55, 56, 137
Paris Konferansı 400
Pasifik Okyanusu 36
Pentagon 27, 29
Perm 153, 160, 191, 227, 237, 240, 275, 283, 346
Pestkovski, Stanislav 182, 183, 239, 354, 373
Petrograd 13, 15, 34, 39, 49-57, 61-63, 69, 73, 75, 77, 78, 80, 81, 87, 89, 92, 93, 96, 111, 113, 118, 120-123, 125, 127-131, 133, 141-146, 156, 158, 161, 167, 168, 170, 171, 176, 185, 189, 199, 211, 213, 215, 217, 221, 249-251, 254, 256, 266, 268, 269, 271, 274, 278, 320, 321, 327, 345, 397
Petrograd Sovyeti 53, 57, 76, 91, 125-129, 131, 133, 138, 169, 207

Petropavlovsk 266
Piatakov 79, 215, 375
Polit-Büro 374
Polonya/Polonyalı 15, 19, 26, 37, 172, 174, 182, 257, 392
Potsdam 349
Pravda gazetesi 90, 95, 96, 129, 183, 192, 230, 247, 262, 301, 378
Preobarajenski, Y. 119
Prometeci 18
Putilov Fabrikası 49

Raboçi (*İşçi*) gazetesi 59, 69, 94, 96
Raboçi Put gazetesi 126, 129
Radek 215
Rahmetellin, Ishak 274
Rahmetellin, İsmail 304, 307, 354, 359, 363, 367, 383
Ramayev 239
RAND Corporation 26, 30
Resulzade, Mehmet Emin 33, 43, 81, 85, 115, 172, 259
Riskulov, Turar 185
Riyazanov 215
Rodiçev 167
Romanov Hanedanı 53
Rostov 267
Rozin 277, 282, 283, 285
Rusya Devlet Kongresi/Şurası 323, 330
Rusya Emekçi ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi 180, 181, 220
Rusya Halklarının Hakları Beyannamesi 179
Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi / RK(B)P 40, 188, 215, 216, 222, 223, 231, 241, 246, 275, 342, 343, 360, 366, 367, 370-372, 374, 377, 387, 391
Rusya Komünist ve Bolşevikler Partisi Müslüman Uyuşması (Teşkilatları) Merkez Bürosu /Müslüman Merkez Bürosu / Müs-Büro 368-370
Rusya Müslüman Sosyalist Komünist Partisi 220
Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu 112
Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik)/RSDİP(B) 22, 79, 118, 222
Rusya'da Sakin Müslüman Türk-Tatarlarının Haklarını Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 104, 107, 328
Rusya'nın ve Şarkın Türk Emekçi Müslümanlarına 147, 180, 182, 183
Ruşeni Bey 116

Saldat Telağı/Askerin İradesi gazetesi 63
Saldat Yalkunu/Asker Ateşi gazetesi 63
Samara 57, 143, 153, 160, 178, 227, 240, 267, 271, 275, 276, 278, 280-283, 289, 303, 306, 309, 312, 314, 321-323, 327, 328, 330, 331, 345, 363, 382
Sart 38, 86, 116, 149, 221, 381
Sattarof, K. 59
Sattarov, Kayum 69
Savaş Safı/Savaş Cephesi gazetesi 63
Sebilürreşad dergisi 258, 259, 334, 337
Sekizinci Kongre: RK(B)Partisi Kongresi 374, 375
Semerkand 193, 223
Semipalatinsk 308, 395
Serdarov 367
Seyfettinov, G. 69, 310, 318
Seyfi, Fatih 124, 155
Sıromolotov 239
Sırp Kızıl taburu 309
Sibirya 35, 37, 38, 53, 81, 82, 98, 100, 102, 146, 149, 151, 157, 177, 183, 184, 186, 188, 195, 197, 198, 207, 214, 216, 221, 223, 266, 267, 269, 273, 278, 280, 322, 323, 331, 335, 338, 343, 345, 352, 368, 385, 388
Sibirya Geçici Hükümeti 269, 321
Simbirsk 45, 143, 153, 191, 237, 275, 278, 289, 293, 308, 323, 328, 330, 382
Sinop 44, 251, 295, 297, 359
Skobelev 53
Sol Komünistler 76, 215, 285, 292
Sol-SR'ler 20, 22, 119, 122, 129, 132-134, 153, 155, 164, 168, 169, 185,

189, 196, 200, 210, 216, 222, 232, 272, 285-290, 301, 302, 304, 343, 349, 355-358, 390, 391
Sorokin, P. 167
Sosyal Demokrat İşçi Partisi Menşevik 43, 50
Sosyalist Devrimci Parti / Sosyalist Devrimciler / SR'ler 22, 43, 50, 57, 70, 108, 134, 222, 268, 288
Sosyalist Enternasyonal 110
Sotsialist Revoliutsioner gazetesi 58
Sovnarkom / Halk Komiserleri Komitesi 16, 133, 146, 147, 151, 156, 170, 179, 182, 184, 191-194, 215, 216, 222, 232, 235, 244, 265, 277, 278, 281, 287, 346-349
Sovyet Hükûmeti 168, 170, 187, 193, 207, 208, 210, 216, 221, 222, 224, 227, 228, 241, 246, 251, 262, 270, 272, 282, 298, 307, 319, 326, 336, 342, 354, 379, 386-388, 391, 398, 399
Sovyet Rusya 21, 167, 175, 198, 208, 211, 229, 252, 255, 259, 285, 297, 325, 334, 336, 339, 345, 348, 351, 380, 403
Söylemezoğlu, Galip Kemali 147, 149, 200-257, 261, 271, 286-288, 319, 337
Spartakistler 213
Spiridonova, M. 170, 286, 288, 358
SR Müslümanlar 289
Stalin, Josef 19, 32, 33, 53, 79, 118, 127, 128, 150, 151, 179, 180, 182, 183, 186, 193, 194, 204, 213, 223, 227-231, 235, 237-239, 244-248, 262, 269, 270, 277, 300, 308, 316-318, 342, 353, 354, 366, 367, 372, 374, 376-378, 399, 401, 403
Stasova, Elena 372, 374
Stockholm Elçiliği 108
Sultan Kırımgiray 121
Sünçeley, Ş. 124
Süyüm Bike 192-194, 201
Sverdlov, Y. 127, 128, 252, 353
Sviyajsk İstasyonu 310
Şakird 33
Şamigulov, Ali 205, 238, 239
Şamil, M. Zahid 14, 112, 121
Şark Kızı gazetesi 72, 78
Şark Kulübü (Orient Klub) 336
Şark Mazlum Halkları İttihadı (l'Union des peuples opprimés de l'Orient) 336
Şarki Rusya Müslümanları Federasyonu 331
Şefigullin, Veli 59, 69, 89, 124
Şelihmanov 199
Şenkman, Yakob (Jakop Sheinkman) 59, 96, 124, 196, 200, 201, 232, 248, 304, 310, 318, 346, 391
Şetvan, Yusuf 114
Şevket Mustafa 359
Şeyh Tunusi 109
Şimal Türkleri 16, 39, 104, 251, 257, 335-337, 339, 366, 382
Şimali Müslümanlar 17, 28, 35, 39, 197
Şlyapnikov, Aleksandr 53
Şubat Devrimi 35, 39, 44, 46, 54, 57, 58, 60, 62, 64, 66, 69, 73, 74, 77, 78, 81, 82, 86, 90, 100, 103, 109, 113, 120, 122, 123, 135, 138, 139, 158, 166, 174, 179, 184, 188-190, 195, 207, 221, 222, 242, 247, 271, 296, 307, 326, 352, 375, 396
Şükrü Bey (Babanzade) 254

Tacik / Tacikistan 37, 39, 86
Tagirov, Nuriağzam 162
Tahıl Tedarik Komiteleri / Müfrezeleri 271
Talat Paşa 249, 251, 253, 336, 339
Talipzade Yusuf 114
Tanaçev, Velidhan 121
Tanğ gazetesi 43
Tartış gazetesi 191
Tasvir-i Efkâr gazetesi 108
Taşkent 15, 16, 41, 57, 75, 115, 143, 158, 194, 212, 259-261, 315, 370, 387, 405
Tatar / Tataristan 14-16, 18, 21, 25, 26, 31-33, 35, 37-41, 43-46, 58-62, 64-66, 68-72, 81-88, 98-100, 102,

104, 105, 107-109, 116, 142, 143, 149, 151-157, 160, 161, 164, 167, 169, 174, 184-190, 192, 195-198, 200-203, 205, 206, 221-228, 230, 231, 233-235, 237-239, 241-243, 246, 253, 255, 257-259, 262-264, 275, 278-280, 282, 289, 293, 294, 296, 298-301, 304, 305, 308, 309, 312-316, 320-326, 335-338, 344, 351, 355, 366, 367, 371, 372, 381, 382, 386, 388, 389, 393, 398, 403
Tatar Ocağı Derneği 62
Tatar-Başkurt Merkez Komiserliği 222, 236, 237
Tatar-Başkurt Muhtariyet-i Milliyesi 321, 326, 330
Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti 19, 29, 35, 202, 204, 220, 222-224, 226-229, 232-241, 244, 246-248, 253, 255, 274, 275, 281, 283, 284, 291-294, 297, 306, 307, 342, 344, 345, 348, 351-353, 366, 383, 386, 387, 389-392, 399
Tataristan Muhtar Cumhuriyeti 202, 263
Tauride Sarayı 52, 168
Taymas, Abdullah Battal 43, 58, 309, 312, 314, 330
Tek, Ahmet Ferit 250, 251, 341
Teke 38, 86, 116
Temmuz Ayaklanması 118, 119, 142
Tercüman gazetesi 42
Teregulov, G. 314
Terek 40
Teşkilat-ı Mahsusa 104, 107, 109, 114, 116, 261, 334, 339
Tihomirnov, V. A. 59, 96, 118, 201
Tinçurin, Karim 69
Tiptyar 152
TKP (Türkiye Komünist Partisi) 17, 22, 23, 30, 296, 302, 387, 402
Togan, Zeki Velidi 16, 22, 25, 29, 36, 62, 85, 86, 102, 119, 147, 158-164, 167, 185, 193, 205, 206, 229, 269, 306, 308, 315, 322-325, 330, 331, 336, 338, 393, 396-398, 400, 404
Tokumbetov, Osman 62, 203, 258
Topçubaşıyef, A. Merdan 114, 119
Toprak Kararnamesi 133
Toprakçılar 152, 153, 155
topraklı muhtariyet 84, 85, 100, 102, 152, 156, 159, 233
topraksız kültürel muhtariyet 84
Trans-Bulak veya Bulak ardı (Zabulaç) Cumhuriyeti 202
Trans-Hazer 41
Transkafkasya Cumhuriyeti 115
Trans-Sibirya Demiryolu 266
Trotski, Leon 19, 21, 53, 75, 118, 126, 127, 129, 131, 134, 137, 169, 208, 211, 213, 239, 281-283, 285, 286, 307, 308, 310, 316-318, 320, 344, 346, 351, 353, 364, 371, 372, 374, 399
Tsalikov, Ahmetbey 62, 81, 84, 86-88, 96, 99, 100, 112, 151, 159, 183-185, 193, 229, 391
Tuktar(of), Fuat 43, 87, 142, 152, 312, 314
Tuntul 239
Turan İstiklal Komitesi 113
Tüm Rusya Anavatanı Kurtarma ve Devrim Komitesi (AKDK) 144, 163
Tüm Rusya Geçici Hükûmeti (Sibirya) 323
Tüm Rusya Müslüman Komünistler (Bolşevik) Partisi 275, 304, 353, 368, 369
Türk 18, 31, 37-39, 41, 82, 84, 85, 87, 100, 102-105, 107-111, 114-117, 146, 149, 153, 155-157, 184, 195, 198, 221, 223, 243, 249, 251, 254, 257-260, 262, 275, 283, 284, 298, 300-304, 312, 328, 331, 332, 335-337, 339-341, 344, 354-356, 359-362, 365, 366, 369, 382, 386, 388-391, 393-395
Türk Kızıl Rotası 283, 284, 312
Türk Ocağı 44, 341, 359, 396, 402-404
Türk Sosyalist-Komünistleri Teşkilatı Türk Sosyalistleri Konferansı 355
Türk Yurdu dergisi 46

Türkçü / Türkçülük-Turancılık 15, 30, 31, 39, 46, 87, 103, 152, 153, 156, 259, 341
Türkistan 16, 18, 25, 32, 35, 37, 38, 81, 85, 87, 88, 98, 104, 105, 113-115, 149, 151, 153, 158, 159, 174, 188, 191, 194, 206, 221, 235, 252, 256, 257, 260, 261, 264, 272, 273, 321, 322, 331-333, 335, 351, 359, 368, 383, 387, 393, 405
Türkistan Hanlığı 104
Türkistan İttihat ve Terakki Fırkası/ İTF 260
Türkiye Bolşevik Komünist Partisi/ Fırkası 162, 403
Türkiye Halk İştirakiyun Partisi/ Fırkası 400-403
Türkmen 32, 33, 37-39, 86, 104, 105, 113, 116, 223, 258, 324, 388
Türk-Tatar Heyeti 104, 105, 107, 109

Ufa 14-16, 44, 57, 63, 70, 71, 75, 83, 86, 88, 100, 105, 124, 143, 146, 151, 153, 160, 161, 166, 177, 178, 185, 186, 190-193, 195, 197, 204, 220, 227, 228, 232, 237, 240, 246, 247, 252, 254, 255, 259, 276, 280, 283, 289, 296, 303, 305, 306, 323, 324, 327, 328, 330, 331, 337, 338, 342, 345, 346, 348, 358, 363, 370, 382, 392, 395, 396, 398, 399, 405, 424
Ukrayna/Ukraynalı 15, 19, 37, 40, 92, 106, 133, 157, 174, 182, 184, 187, 197, 213, 214, 216, 242, 262, 272, 278, 335, 349, 363, 364, 385
Ulemayev, S. 124
Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı/ UKKTH 20, 79, 101, 172, 174, 176, 178, 180, 205, 214, 240, 244, 245, 278, 279, 340, 375, 383, 386, 389, 390
Umum Kafkas İslâm Vekilleri 114
Umûr-u Şarkiyye Dairesi 98, 104, 107-109, 111-114, 329, 332, 334, 337, 339
Ural gazetesi 43
Uritsky 321
Usul-i Cedid 42
Uzaktan Mektuplar 123

Üçüncü Başkurt Kurultayı 164
Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi 171
Ünitarist / Ünitarizm 84, 86, 174
Üsküdar Özbekler Tekkesi 104

Vahidof, Mollanur 15, 16, 28, 33, 35, 36, 58, 61, 65-71, 82, 88, 89, 96, 99, 101, 123, 124, 142-144, 152, 156, 167, 178, 179, 185-187, 189, 193, 194, 196, 199, 221-225, 228, 231, 236, 238, 239, 244, 246, 248, 253, 254, 258, 261, 270, 273-277, 281, 283, 288, 291, 293, 295, 297, 299-302, 304, 307-311, 313-320, 329, 342, 343, 345, 346, 348, 351, 363, 367, 368, 383, 388, 389, 391, 399, 400
Vahidof, Nebiulla 142
vahşi 177, 206, 216, 230, 328, 362, 387
Vakit gazetesi 43, 147
Validov, A. Z. 14, 16, 17, 22, 36, 44, 81, 85-88, 98, 119, 153, 157-165, 167, 184, 185, 187, 193, 203-207, 220, 228, 229, 231, 267-269, 306, 308, 315, 316, 322-326, 328, 330, 331, 334, 338, 362, 372, 387, 388, 391, 396-398, 400, 401, 404
Vatsetis 310
Vazife gazetesi 250
VÇeka 168, 169, 216, 286-288, 321, 343
Veysi Tarikatı (Vaisov Tarikatı) 200
Viborg 50, 92, 121
Vitoyak 37, 39
Viyatka 153, 191, 240
Vladivostok 235, 265
Volkov 124
von Seeckt, Hans 115

Wrangel (General) 322

Yahudi 182, 184, 244
Yakub, Kamil 96
Yakubov, Kamil 59, 142, 196, 200, 237, 246, 367
Yakuşin, Viladimir 246
Yakut 37-39, 87
Yalımov 353, 360, 367, 370, 383
Yamaşev, Hüseyin 58, 59
Yanbayev, Arif 246
Yarullin 353
Yengaliçev, Sagid 99, 155
Yedinci Kongre (RSDİP(B) Konferansı) 215, 222
Yeni Dünya gazetesi 16, 58, 147, 155, 226, 230, 233, 237, 238, 250, 251, 253, 254, 265, 266, 273, 274, 287, 296-298, 301, 302, 310, 311, 314, 351, 355-358, 360, 362, 363, 366, 368-370, 400, 403, 404
Yudeniç, N. 322
Yuldız gazetesi 43, 110, 298
Yumagalov, Haris 196, 304
Yumagulov, İman 367, 370, 383
Yunusovskaya Meydam 307
Yusuf Çelebizade Mehmet Es'at 104
Yusuf Ziya 260, 262
Yusuyef 301
Zetkin, Clara 265
Zimmerwald 176
Zinoviyev, G. 94, 118, 127, 128, 317, 353, 374, 382
Znamya Revolutsi (*Devrim Bayrağı*) gazetesi 246, 248

"Milliyetler hapishanesi Çarlık Rusya'sında ezilen ulus konumundaki Polonyalı, Ukraynalı, Gürcü, Ermeni ve benzerlerinin dışındakiler, genelde tarihçilerin ilgilendiği azınlıklardan olmayanlar, yani Tatarlar, Başkurtlar, Türkmenler, Azeriler ve benzerleri ne yaptı? Devrim onları nasıl etkiledi, onlar Devrim'e nasıl katıldılar? Söylendiği ve yazıldığı gibi onlar Türkçü ve İslâmcı mıydılar? Genelde Ekim Devrimi öncesi ve sonrasında Müslüman coğrafyaya ilişkin yapılan çalışmalarda milliyetçi Müslümanların muhtariyet elde etmek için verdiği mücadeleler anlatılır. Sanki Müslümanlar sadece milliyetçi bir faaliyet içindedir ve işçi sınıfının Moskova ve Petrograd'da yürüttüğü iktidar kavgasıyla ilgilenmemişlerdir."

Devrim sürecinde Müslümanların yalnızca "milliyetçi" faaliyetler içerisinde olduğu söylenemez ancak daha önemlisi, Petrograd ve Moskova odaklı bir tarih okuması, zaten Müslümanların faaliyetlerinin anlaşılması açısından isabetli olmayabilir.

Emel Akal'ın *Müslüman Komünistler: Petrograd-Kazan (1917-1918)* adlı bu kitabı, Ekim Devrimi'nin öncesi ve sonrasında, Rusya'daki Müslüman toplulukların faaliyetlerine ağırlık vererek Yusuf Akçura, Şerif Manatof, Ahmetzaki Validov, Sultan Galiyef, Mustafa Suphi ve Mollanur Vahidof gibi etkili figürler üzerinden "hem Moskova'dan Kazan, Orenburg ve Ufa'ya", "hem de Kazan, Orenburg ve Ufa'dan Moskova'ya" bakıyor.

Rusya'daki Müslümanların 1917-1918 yılları arasındaki siyasi deneyimine odaklanan "alternatif" bir tarih okuması sunuyor. ■

iletişim

ISBN 13: 978-975-05-2791-1

9 789750 527911

KDV'DEN MUAFTIR